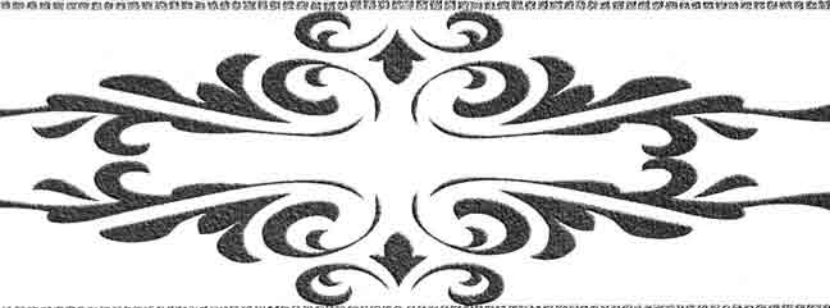

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

44600
121

252554

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ

2007

Tortub edənləri

Hamlet Qoca
Cəlal Bəydili

ISBN 978-9952-34-120-1

840.8-dc22

Fransız ədəbiyyatı – Antologiya

Fransız ədəbiyyatı antologiyası. İki cildə. I cild.

Baki, "Şorq-Qorb", 2007, 432 səh.

Bu cildə XVII-XIX əsrlər Fransız ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Jan Batist Molyer, Şarl Perro, Fransua Mari Volter, Abbat Prevot, Deni Didero, Pyer Oqüstən Karon də Bomaş, Anri də Sen-Simon, Klod Jozef Ruj, də Lul, Pyer Jan də Beranje, Anri Mari Stendal, Aleksandr Düma, Viktor Hüqo, İvan Sand, Jerrar də Nerval və Qüstav Floberin əsərləri daxil edilmişdir.

© "Şorq-Qorb", 2007

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Fransız ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin ədəbiyyatlarından biridir. Bütün ədəbiyyatlar içərisində Avropa və ümumən dünya xalqlarının ədəbi-bədii düşüncəsinə həmişə çox təsir göstərən də odur. Başqar bədii fikri tarixinə bu ədəbiyyat nəçə-nəçə dünya şöhrətli yazıçı və şair, o cümlədən P.Kornel, J.Rasin, P.Ronsar, J.-B.Molyer (XVI-XVII əsrlər), F.Volter, D.Didro, J.-J.Russo, P.-J.Beranje, P.Bomarşe (XVIII əsr), O.də Balzak, V.Hüqo, D.Defo, J.Vern (XIX əsr), A.Ekzüperi, P.Elüar, J.Simenon, A.Kamyu, J.-P.Sartr, F.Saqan (XX əsr) və başqa simalar boxş etmişdir.

Hələ 1600-cü illərdə klassisizm deyilən fransız mədəni cərəyanı bütün Avropa ədəbiyyatında dərin izlər qoymuşdu. 1700-cü illərin fransız yazıçı və şairləri Avropa ədəbiyyatını davamlı öz təsirləri altında saxlamışdılar. XIX əsr boyunca fransız realizmi və simvolizmi bir çox dillərdə yazıb-yaradan sənətkarların ədəbi görüşlərinin təşəkkülünə töhfələr vermişdir. XX əsrdə isə sürrealizm və ekzistensializm Fransanın sərhədlərini çox-çox aşaraq digər yazıçı, şair və mütəfəkkirlərin yaradıcılığına ciddi ölkədə təsir göstərmişdir.

Fransız yazıçı və şairlərindən bir çoxu forma, dil, tərz və ənənəyə xüsusi əhəmiyyət verərək, başqa dillərdə yazıb-yaradan sənətkarlardan daha artıq dərəcəyə norma və qəliblərə bağlı idilər. Fransızlara antipoeetik xalq kimi inəca hissələrin yabançı və anlaşılmaz olması şəklində vaxtilə söylənmiş qənaətin son dərəcə yanlış və tendensiyalı olduğunu fransız ədəbiyyatının bütün tarixi sübuta yetirir.

Avropanın ən köklü ədəbiyyatlarından olan bu ədəbiyyat öz inkişafı boyu daim cəmiyyətə və tarixi proseslərə dərin bağlılığı ilə seçilmişdir. Fransız yazıçılarından bir çoxu həm də tarixçi (Volter, Mişle, Renan) və siyasi mütəfəkkir (Monteskyö, Russo, Tokvill) olmuşlar. Fransız ədəbiyyatı Dekartdan və Paskaldan başlamış üzü bu yana Sartr və Kamyuya qədər həminçin fəlsəfəyə son dərəcə yaxınlığı ilə seçilmişdir. Bu ədəbiyyatı Avropanın başqa ədəbiyyatlarından fərqləndirən bir başqa cəhət isə onun incəsənətin digər sahələrində dərindən-dərinə və aşkar biçimdə qarşılıqlı nüfuz edə bilmək gücüdür.

Qədim fransız dilinin ilk abidəsi Böyük Karlin imperiyası öz oğulları arasında bölüşdürməsi haqda Verden razılaşması üçün 842-ci ildə hazırlanmış "Strasburq andları"dır. IX-X əsrlərə aid ilk mənzum ədəbi abidələr isə latın mənəblərinə söykənir.

XIII-XIV əsrlərin fransız ədəbiyyatı folklor nümunələri – ömək, toy və s. nəğmələr, əfsanələr, nağıllar şəklində və XI-XIII əsrlərin ədəbi abidələrindən peşlər, kurtuaz ədəbiyyatı, trubadurlar, truverlər və vaqantların lirikası, eləcə də misteryalar kimi şöhrət ədəbiyyatı nümunələrində mühafizə olunmuşdur. Həmin

dövrərin epik poeziya nümunələri sırasında mühüm yer tutan poemalarda döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarından bəhs edilirdi. Jestlər də VIII-X əsrlərin əvvəlində baş verən hadisələrdən danışan bu poemalar silsiləsindən ibarət idi. Bu dövrün ilk belə epik tarixi poemaları içərisində ən geniş yayılanı Böyük Karlin müharibələrini anlayan "Roland nəğmələri"dır.

İlk fransız eposu əsasən jonqlyorlar arasında qorunub qalmış və yazıya alınmışdır. Bu peşəkar şairlər feodal saraylarında tanınmış trubadurların əsərlərini də yayırdılar. Trubadurlar əsərlərini Fransanın cənubunda "provansal" (oyaldı) deyilən xalq dilində qoşurdular. Məhəbbət mövzulu bir çox belə şeərçi, Fransanın şimalına truver adlanan şairlər tərəfindən gətirilmişdi.

Trubadurların lirikasının qaynağı ilk növbədə Ovidinin poeziyası və "Nəğmələr nəğməsi" təşkil etmişdir. Fransanın güneyindəki bu təcrübəni artıq XII əsrin ortalarına doğru Fransanın şimalındakı truverlər oxşadırlar. Poeziyaya qafiyə də truver lirikasıyla gəlir, yeni ədəbi formalar meydana çıxır. Trubadurların və truverlərin poeziyası kurtuaz mədəniyyəti ilə bağlı olmuşdur.

XII əsrdə meydana gələn və hadisələrin gerçək təsvirini verməyə çalışan mənzum hekayətlərdə kelt mifoloji motivləri özünü göstərir. Bu dövrün ədəbiyyatının başlıca yeniliyi romandır. "İskəndərin romanı", "Fiv haqda roman", "Troya haqqında roman" kimi ilk belə əsərlər antik materiallar əsasında işlənirdi.

Artur əfsanələrinə söykənən "breton silsiləsi"yə yanaşı Tristan və İzolda haqda romanlar daha geniş yayılır. Tristan artıq Tom və Berulun eyniadlı romanlarının qəhrəmanına çevrilir.

Bu dövrlərin ən çox oxunan romanı "Gül romanı"ydı. Onu ayrı-ayrı müəlliflər, o cümlədən də ilk qismlərini Giyom də Lorris qələmə almışdı.

XII əsrin sonlarında şöhrət ədəbiyyatının inkişafıyla bağlı, epas və cənəgavər romanlarına parodiya kimi "renardiya" qolu meydana çıxır.

Fransız ədəbiyyatı tarixində XII əsrin ortaları – XV əsrin başlanğıcı fransızca yaradılan sırf yazılı ədəbiyyatın ən qədim formalarının mövcudluğu ilə müəyyənlik qazanır. XIII əsrin ortalarında etibarən poeziya musiqidən bəzəfəlik ayrılır. Bütün bunlar Giyom də Maşonun yaradıcılığında təcəssümünü tapır. "Maşonun məktəbi"ni allegorizmə meyil fərqləndirir. Maşonun ardınca isə Estaş Deşan, Jan Fruassar, Alen Şartye... gəlir.

Fransız nəsr tarixində XIII əsrin ilk on ili dönüş mərhələsidir. Bu dövrə nəinki latıncadan tərcümələrin sayı çoxalır, eyni zamanda orijinal əsərlər (IV səlib yürüşünün xronikası), habelə ilk fransız prozaik romanları meydana gətirilir. Zamanla latın dili də yalnız məxsusi funksiyalar yerinə yetirməklə ədəbi dil kimi fəaliyyətini artıq dayandırır.

XII əsrin dini-mərasimi dramları ana dilində icra olunmağa başlayır. Misteryaların ən tanınmış müəllifləri sırasında A.Qreban və J.Mişelin adını çəkmək olar.

Orta əsrlər fransız ədəbiyyatının ən tanınmış lirik şairi Fransua Viyondur.

1494-1525-ci illər arasında fransız ordusunun İtaliyanı işğal altında saxlaması İtalyan ədəbiyyatı və sənətiylə toması da öz bərabərində gətirir ki, bu da öz növbəsində fransız İtibahını sürətləndirir. Marqarita Navarralı novel-lalar toplusu "Heptameron"-da Bokkaççının təsirini gizlətmir. Lakin burada söhbət açıq yamsılamaqdan da gəlir.

Fransız ədəbiyyatının İtibah dövrünün ən böyük siması məşhur "Qar-qantua və Pantaquiel" müəllifi F.Rabledir. Dövrün digər görkəmli simaları – Ronsar, Dyü Belle, Monten, Denorj, Berto, Voklen, Frene və b. da İtibah ən-ənələrini davam etdirirdilər. Onların sırasında XVI-XVII əsrlərin qovuşuğunun protestant mütəfəkkiri və yazıçısı T.A.d'Obinyenin adı xüsusi qeyd olunur.

Fransız mədəniyyəti tarixində təbii böyük inqilabə qədər tam iki əsr sürən "klassik dövr" erkən mərhələdə barokko və klassik ənənələrin yanaşı gəlməsi, XIV-Lüdvik zamanında klassisizmin hökmfəramanlığı, Maarifçilik dövrünün ensiklopediyaçıları və filosoflarının fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

XVI əsrin sonlarına doğru artıq fransız ədəbiyyatında faciə teatr səhnə-lərindən misteriyalar da sıxışdırıb çıxarır. A.Ardinin barokko teatrının əsas süjet xəttini qədim tarix və mifologiya təşkil edir.

XVII əsr fransız ədəbiyyatında klassisizm dövrüdür. Fransada klassisizm son dərəcə böyük təsir gücünə malik ədəbi cərəyan olmuşdur. F.Malerbu, P.Kornel, J.Rasin, R.Dekart, N.Bualo, F.Laroşfuko, B.Paskal, J.Labrüyer, F.Fenelon, J.Lafonten və b. fransız klassisizminin görkəmli nümayəndələridir. Onlardan yalnız Dekartın fəlsəfəsi və Kornelin dramaturgiyası yeni estetikə-nin müjdəsini vermişdir.

Klassisist teatr İtibah ənənələrindən çıxış edirdi. Bu cərəyanın ən dərin təsir gücünə malik estetik manifesti N.Bualonun "Poeziya sənəti" əsəri oldu. Klassisizmin əsasları həmçinin F.d'Obinyanın, J.B.Molyerin, J.Rasinin əsərlərində əksini tapmışdır. Klassisist faciənin çiçəklənməsi J.Rasinin yaradı-cılığı ilə bağlıdır. Klassik komediyanı isə J.B.Molyer yaradır. Fransa və Qərbi Avropa ədəbiyyatında klassik komediya janrının banisi olan sənətkar klassisist idealla uyğunlaşan, üstünlük Kornelin və Rasinin əsərlərindən tam fərqlənən yeni tipli pyeslər meydana gətirmişdir.

1660-cı illərdə böyük qəhrəmanlıq romanlarından novellaya doğru dönüş baş verir. Bu dövrdə oxlaq əsərlər meydana gəlməyə başlayır. Laroşfukonun və Labrüyerin yaradıcılığı buna bir nümunədir. Lafonten tomsilo yeni həyat verir. Dürbəliş dövrü ədəbiyyatının süjet və motivlərdən yararlanan Lafontenin yaradıcılığı XVII əsr klassisizmində xüsusi hadisədir.

Lakin klassisizmin yaradıcılarının ölümüylə faciə, komediya və poema janrlarında bir durğunluq özünü göstərməyə başlayır. Russonun "Yeni Eloiza"-sındakı ən çox oxunan əsər Fenelonun "Telemakin sərgüzəştləri" olur.

1630-cu illərdə fransızca ilk dövrü nəşrlər işıq üzü görməyə başlayır. D. de Sallə Avropada ilk elmi-ədəbi jurnalın əsasını qoyur.

1690-cı illərdə roman artıq yeni estetikənin – rokokonun təsirini hiss etməyə başlayır. A.-P.Lesaj, A.Prevo, P.Marivo və b.-nin yaradıcılığı bu dövrə təsadüf edir. Marivonun romanları fransız ədəbiyyatının ilk böyük realist roman-ları sırasındadır. Rokoko ilə həmçinin A.Hamiltonun yaradıcılığı bağlıdır. Rokoko poetikası maarifçilik prozasına (Monteskyünün, Volterin povestləri), sentiment-al romana (Didronun "Rahibə"-si) də təsirsiz ötürməmişdir.

XVII əsrdə fransız teatri (dramaturgiya da Molyer) ənənələrini Renyar, Dankur, Lesaj davam etdirirlər. Əsrin ən dəyərli əsəri dövrün Monteskyö, Volter, Dalamber, Helveti, Holbac, Büffon və Russo kimi maarifçilərinin iştirakı ilə meydana gətirilən 35 cildlik "Ensiklopediya" (1751-1772) hesab olunur. Monteskyö, Volter, Didro, Russo həmin dövrün fəlsəfi romanının ən gözəl nümunələrini verirlər. Bu əsrin ilk görkəmli siyasi mütəfəkkiri Ş.L.Mon-teskyödür. Onun epistolyar fəlsəfi romanı, ideal dövlət quruculuğu axtarışla-rına həsr olunan traktatı, eləcə də Volterin fəlsəfi məzmunlu "Kandid yaxud optimizm"-i fransız ədəbiyyatının dəyərli nümunələridir.

"Ramonun qardaşıoğlu"-nın müəllifi Didro isə dramatik sənətin yeni kon-sepsiyasını yaradır. Dram sənəti həmin dövrdə Seden, Mersye və de Bomar-şenin yaradıcılığında öz inkişafını davam etdirir. Volter dramaturgiya da klassi-sist formadan faydalanır ("Edip", 1718). "Dalambəro məktubları"-nda müasir teatrla bağlı görüşləri Russonun maarifçilərlə arasının açılmasına səbəb olur. 1760-cı illərdə russoçuluq fransız romanında çevriliş yaradır, 1778-1789-cu illərdə isə Russo ədəbi məktəbi (N.Leonar, S.Mersye...) formalaşır. Əsrin ən tanınmış russoçuları – "Pol və Virginiya" müəllifi (1788) J.Bernarden de Sent-Pyer, bir də A.P.Şenye olur. Onlar ikisi də romantizmə irəliləməyə sezişdilər, Russo özü isə artıq romantik hərəkətin sələfi sayılır. Məhz Russodan sonra alman poeziyasında milli özünüdərk əksini tapır.

İctimai fikrin təşəkkül tapdığı XVIII əsrdə dövrü mətbuat sürətlə inkişaf edir. "Jurnal ensiklopedik" (1756-1773) ədəbiyyat və fəlsəfə məsələlərinə diqqət yetirir.

XVIII-XIX əsrin həddlərində isə Avropa mədəniyyətində görünməmiş dəyişikliklər baş verir. Təcəssümü romantizmə tapan mədəni relyativizm ideologiyası formalaşır. Romantiklər folkloru, xalq mədəniyyətinə üz tuturlar... Romantiklərin görüş və baxışları bu ya digər şəkildə A.L.J. de Stalın traktatla-rında əksini tapmışdır. Onun romanlarında isə romantik ideyalar maarifçilik və sentimentallıqla birləşir. "Korinna"-da de Sall romantik ədəbiyyatın başlıca mövzu-larından olan sənətkarlar cəmiyyətin bir araya sıxmaqlığını irəliləməyə xəbər verir.

Digər mühüm hadisə olan "əsrin övladı" obrazını isə "Rene" (1802) əsə-rində ilk dəfə F.R. de Şatobrian yaradır.

Stendal polemik oçerklərinin toplandığı "Rasin və Şekspir" (1823-1825) kitabında klassisizmin təqlidinə qarşı çıxır, "romantik" prinsiplərin müdafiə-sinə qalxır. Klassisist ənənəninə nüfuzu yalnız 1820-ci ilin sonlarına doğru

sarsılır. Fransız romantizmi yalnız bu zamandan ümummilli hadisə ola bilər və yalnız bundan sonra – 30-cu illərdə yüksək romantizmin şedevrləri meydana gəlir. A. də Lamartin (1790), A. də Vinyi və V. Hüqonun yaradıcılığının tədrici inkişafı fransız romantizminin bu yeni – bərpa (1814-1830) dövrü ilə bağlıdır. Lamartinin və Vinyinin poetik əsərlərində romantik könuəllərin tarixçəsi danışılır.

Fransız tarixi romanı 1820-ci illərin başlanğıcında V. Skottun təsirilə təşəkkül tapır. Lakin tarixi zövqünü Skottdan alan fransızlar tarixiliyə münasibətdə ingilis romançıdan fərqli davranırlar. Balzak və Merime az bilinən tarixi hadisələri əsərlərinin süjet xətti üçün əsas götürürlər, Hüqo isə tarixi hadisələrdən yalnız dövrün koloritini yaratmaq üçün faydalanır ("Paris Notr-Dam kilsəsi"). 1820-ci illərin sonunda isə tarixi romana maraq ümumən azalır; ona yalnız sonralar A. Dümanın "Üç müşkətyor"unda (1844), "İlyirni il sonra"sında (1845) və s. qayıdılır. Mövzu dairəsi məhdu olan bu romanlarda isə yetkin səciyyə-lər yoxdur. Onları intriqalar, kəskin mükəlimə, təsvirdə və xarakteristikalarda yığcamlıq və s. maraqlı, əyləncəli etmişdir.

1829-cu ildə J. Janenin romanının nəşriylə fransız romantizminin qısa "qeyzli" dövrü başlayır. Dümanın və Hüqonun bir çox əsərləri, O. də Balza-kin, J. Sandin, P. Merimenin povest və hekayələri, Stendalin xronikaları bu və ya başqa dərəcədə "qeyzli" ədəbiyyatla bağlıdır. "Qeyzli romantiklər"ə bəzən J. də Nerval da aid edirlər. Novella ustası kimi tanınan P. Merimenin roman-tizmi isə özünə ironiya və mistifikasiyaya meyli ilə seçilir.

Romantizmin böyük nümayəndəsi, yalnız fransız ədəbiyyatının deyil, ümu-mən dünya bədii fikir tarixinin ən görkəmli simalarından olan Viktor Hüqonun əsərlərində – şeir və dramlarında, romanlarında humanist ideallar parlaq əksini tapır. Onun yer üzü xalqları üçün öziz əsərlərindən – "Səfillər"i fransız ədəbi-yatının ən yaxşı romanı sayılır.

Macəra ədəbiyyatını E. Syü və bir qədər sonra J. Vernin qələmindən çıxan əsərlər formalaşdırır. Dünya ədəbiyyatı tarixində J. Vern elmi-fantastik romanın yaradıcısı və bu janrın ən görkəmli nümayəndəsi hesab olunur. Onun əsərləri məlumatlarla zəngindir, macəra üslubunda yazılmışdır və dövrün romantik tərzinə uyğun gərgin dramatik süjetə malikdir.

XIX əsrin I yarısında fransız romanı dramın güclü təsirini öz üzərində hiss edir. 1830-cu illərdə roman kompozisiyasının iki – dramatik və xronikal tipləri hakim idi. Balzak diqqətini birinci üzərində cəmləyir. Dövrün filosofu olan Balzakin yaratdığı romanlar bir növ sosiologiyadır. Dünyada romanın taleyini Balzak müəyyən edir və artıq bundan sonra romanın görə biləcəyi bir iş qalmır. Onun "Bəşəri komediya"sı sənətin yaratdığı çox böyük dünyadır. "Bəşəri komediya"ya (1829-1848) "Ön söz"ündə (1842) Balzak cəmiyyəti tarixən təşəkkül tapmış mürəkkəb orqanizm kimi təsvir edir. Yazıçı eyni zamanda tarixçi, insan xarakteri və ehtiraslarının analitiki, ən müxtəlif zümərəlin əxlaqının bilicisi olmalıdır. Stendalin əsərinə rəyində o, incəsənətdə psixoloji təhlilin

göreliliyini söyləyir ki, bu qənaətlər də ədəbiyyatda başlanğıcını Balzak və Stendal prozasından götürən "realizmin" manifesti kimi qəbul olunmuşdur.

1852-ci ildə T. Qotyenin işıq üzü görən toplusu "Parnas" ədəbi qrupunun yolunu açır. Qrupun üzvlərindən Ş. Lekont də Lil qədim tarixi xəyalında canlan-dıraraq "oski mədəniyyətlərin səsini duymağa" çalışır, parnasçıların ideal obra-zını yaradırdı. 1880-ci illərin sonlarına doğru "Parnas"ın estetikası əhəmiy-yətli ölçüdə köhnəlir və yerini yeni cərəyanlara verir.

Fransız ədəbiyyatında naturalizmin doğuluşu Qonkur qardaşları və E. Zol-yanın ədəbi-tənqidi fəaliyyəti ilə bağlıdır. 1880-ci illərin əvvəlində naturalizm Floberdən sonrakı nəslə mənsub gənc yazıçıların, habelə Zolyanın ətrafında bir-ləşən A. Dodenin, G. də Mopassanın və b.-nin əsas yaradıcılıq prinsipinə çevrilir.

P. Verlenin şeirlərini və A. Rembonun məcmuəsini isə simvolistlər özlərinin manifesti elan edirlər. Onlar hər ikisi Bodlerin təsiri altında olmuşdu. Verlen özlərlərinə jarqon, məhəlli söz və folklor arxaizmləri daxil edirdi. Simvo-lizmin müştəqkil cərəyan kimi tarixi 1880-ci illərdən başlanır. Həmin illərin sonunda yüksəliş çağını yaşayan bu axın 1891-ci ildən artıq dəbdə olur.

Özünü dünyagörüşü kimi ilk əvvəl lirikada göstərən simvolizm tez bir vaxtda dramaturgiyaya da nüfuz edir. Simvolizm ənənələri modernist cərəyan şairlərinin axtarışlarına da təsir göstərir. P. Valeri və P. Klodelin yaradıcılığı bunun parlaq nümunəsidir.

Bütövlükdə yanaşıldığı zaman isə aydın görünür ki, fransız ədəbiyyatı artıq XIX əsrdə dünya ədəbi hərəkatına öncülük etməkdən qalır.

Fransız yazıçıların XX əsrin əvvəllərindəki axtarışları əsasən "əsrin sonu"yla gələn böhran əhval-ruhiyyəsiylə müəyyən olunur. Əsrin ilk onillik-lərində J. Mariten, Q. Marsel, J. Bernanos, F. Moriak kimi mütəfəkkir və yazı-çıların fəaliyyəti genişlənir. A. Frans klerikal-millətçi dünyagörüşünə qarşı çıxır. J. Jirodu, A. də Monterlan, J. Anuy və J. Koqtonun pyesləri 1920-1930-cu illərdə avanqardist repertuarın əsasını təşkil edir. Apollinerin dramaturgiyası və poeziyası sürrealistlər qrupunun yaradıcılığına həlledici təsir göstərir.

1924-cü ildə yeni hərəkatın qurucusu və lideri A. Bretonun "Sürrealizmin manifesti" işıq üzü görür. Romanları ekzistensial dünyagörüşünə yaxın olan A. Malro Bretonun dəstəsinin fəal üzvü idi. Dadaistlər və sürrealistlərlə bir yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamış L. Araqonsa çoxları kimi müəyyən vaxtdan sonra sürrealizmdən uzaqlaşır.

Birinci dünya müharibəsinin başlanması ilə müharibə əleyhinə yazılan əsərlərin əsas mövzusunun mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların fəci toqquşması təşkil edir. Bu motivlər J. Düamelin, R. Dorjelesin, R. Rollanın əsərlərində, habelə "Klarte" birliliyinin üzvü olan A. Barbüsün, R. Lefevrin, P. Vayyan-Kutüryenin, J. Blokun və b.-nin yaradıcılığında səslənir.

M. Prustun, üzərində 1907-ci ildən işlədiyi 7 romandan ibarət "İtirilmiş zaman soragında" silsiləsinin son cildi 1927-ci ildə işıq üzü görür. XX əsrin

bu çox böyük romançısının estetik-fəlsəfi görüşlərindən fransız modoniyyəti indi də bəhrələnir.

1930-cu illərin sonu – 1940-cı illərin əvvəlində J.-P.Sartın, A.Kamyunun ekzistensializmin doğuluşunu xəbər verən ilk əsərləri meydana gəlir. Ekzistensialist romanın hər iki böyük nümayəndəsinin fəlsəfi düşüncələri qələmə aldıkları romanlarında da əksini tapmışdır.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Fransanın faşistlər tərəfindən işğal antifaşist Müqavimət Hərəkatı ədəbiyyatının yaranmasına gətirib çıxarır. 1942-ci ilin sentyabrında yazıçı J.Dekurun Milli cəbhə manifesti meydana çıxır. Müqavimət hərəkatıyla hərbi toyarəçi A. dö Sent-Ekzüperinin də yaradıcılığı bağlı olmuşdur.

1944-cü ilin 25 avqustunda Parisin azad olunması ilə Fransanın mədəni həyatı tədricən dirçəlməyə başlayır. Lakin 1940-cı illərin sonunda müharibədən sonraya bağlanan ümidlər puça çıxır. Əsrin 50-60-cı illərində isə fransız ədəbiyyatında artıq bir sıra modernist cərəyanlar, xüsusən ekzistensializm, anti-roman (realist roman ənənələrini inkar edən "yeni roman") və absurd dramı yayılır. Absurdizmin manifesti E.Ioneskonun və S.Bekketin əsərləri hesab olunur. J.Jenenin pyeslərindəki absurd dünyada qiyam heç nəyi dəyişmir.

Dövrün ədəbi salnaməsində A.Truayın əsərləri, M.Drüonun silsilə tarixi romanları ilə yanaşı, F.Saqanın məhəbbət mövzulu yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Ənənəvi romanla yanaşı, bu illərdə avtobiografiya janrı da populyarlıq qazanır (F.Moriak, J.Qrin, A.Malro...).

60-cı illərin fransız ədəbiyyatında lirika müasir texnologiya sivilizasiyada insanın yerini müəyyən etməyə çalışan fəlsəfi axınla birləşir. Bu illər fransız poeziyasına "yeni realizm" qədəm qoyur. "Yeni roman" isə 1970-dən sonra yerini ənənəvi romana verir. L.Araqonun, M.Yursenarın, J.-P.Şabrolun, A.Şamsonun, B.Klavelin... əsərləriylə tarixi romana qayıdılır.

1970-1980-ci illərin fransız poeziyası mənzərəni fəlsəfi düşüncənin mərkəzinə çevirməsiylə və daha sonra "antisürrealist" qiyamıyla səciyyələnir. 1990-cı illər prozasında XX əsr fransız ədəbiyyatının ən müxtəlif ənənələri birləşir. Müasir dövrün çox az tanınan yazıçıların yaradıcılığı isə fransız mətbuatında "depressionizm" deyə təqdim edilir...

Söz sənətinin gerçəkdən böyük dünyası olan fransız ədəbiyyatı yüksəklik ideali, mənəvi təmizlik və gözəllik duyğusu aşılardan əsərləriylə bu gün yenə yüz minlərin qəlbinə işıq çiləyir, xəyallar aləmini bəzəyən ölməz qəhrəmanları ilə adiliklərdən uzaqlaşdırdığı insanları ölçətməzlərə səsleyir...

Cəlal Bəydili (Məmmədov)

JAN BATİST MOLYER

(1622-1673)

SKAPENİN KƏLƏYİ

Üç pərdəli komediya

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Arqant

Jeront

Oktav – Arqantın oğlu, Qiasintaya vurulub

Leandr – Jerontun oğlu, Zerbinettaya vurulub

Zerbinetta – qaraçı hesab olunur, amma əslində Arqantın qızıdır və
Leandra vurulub

Qiasinta – Jerontun qızı, Oktava vurulub

Skapen – Leandrın nököri, kələkbaz

Silvestr – Oktavanın nököri

Nerina – Qiasintanın dayəsi

Karl – kələkbaz

İki nəfər yükdaşıyan

Əhvalat Neapolda baş verir.

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Oktav, Silvestr.

Oktav. Aşiq üçün bundan pis xəbər ola bilməz! Mən bilmirəm
ki, nə edim?! Silvestr, yəni sən özün körpüdə çətdin ki, atam qayıdır?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Bu gün səhər gəlir?

Silvestr. Hə, səhər gəlir.

Oktav. Özü də istəyir ki, məni evləndirsin?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Cənab Jerontun qızına?

Silvestr. Hə, cənab Jerontun...

Oktav. Buna görə də onun qızını Tarentdən çağırıblar?

Silvestr. Bəli...

Oktav. Bütün bunların da hamısını mənim əməmdən eşitmisən.

Silvestr. Hə də, əminizdən...

Oktav. Ona da atam özü məktub yazıb?

Silvestr. Hə də, məktub...

Oktav. Deyirsən ki, əməm də bizim bütün işlərimizdən xəbərdardı, hə?

Silvestr. Xəbərdardı də...

Oktav. Ay səni, bir əməlli-başlı danış görüm də! Hər kəlməni səndən kəlbətinlə dartıb çıxarırsan, nə olub?

Silvestr. Day nə deyim e, mən? Özünüz hər şeyi bilirsiniz də... Necə deyirsiniz, elədi...

Oktav. Bir məsləhət ver də mənə, de görüm, belə çətin məqamda neyləyək?

Silvestr. Allah haqqı, mən sizdən betər özümü itirmişəm!.. Mənim özümə məsləhət verən lazımdı!

Oktav. Lənət şeytana! Atamın bu gəlişi məni tamam öldürdü!

Silvestr. Məni də!

Oktav. Atam xəbər tutan kimi, axırıma çatacaq, dərimizə saman təpəcək!

Silvestr. Əh, təkcə elə saman olsaydı, nə varıydı ki! Qorxuram sizin o yelbeyin işləriniz mənə baha başa gəlsin! Ode, görürəm necə qara buludlar alır başımın üstünü, ordan da belimə çomaqlar yağır!..

Oktav. Aman Allah! İndi mən nə edim?

Silvestr. Bax, bu barədə gərək əvvəlcədən fikirləşəydin!

Oktav. Eh, sən də bir tərəfdən beynimi aparma! Mənə dərs deməyə vaxt tapıb...

Silvestr. Cənab, siz o yelbeyin işlərinizlə mənim axırıma çaxacaqsız...

Oktav. Mən nə edim, hə? Nə qərara gəlirəm? Necə eləyim ki, bədbəxtlik baş verməsin?

İKİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Skapen.

Skapen. Cənab Oktav, nə olub belə? Nə baş verib? Nədi? Deyəsən özünü lap itirmisiz! Nə bədbəxtlik üz verib?

Oktav. Eh, Skapen, mənim əzizim, batmışam! Bilmirəm ki, nə edim? Dünyanın ən bədbəxt adamıyam mən!..

Skapen. Niyə axı?

Oktav. Sən bəyəm heç nə bilmirsən?

Skapen. Yox.

Oktav. Atamla cənab Jeront bura, Neapola gəlirlər, məni evləndirmək istəyirlər.

Skapen. Yaxşı da, burda nə pis iş var ki?

Oktav. Eh, sən axı bilmirsən ki, mən niyə belə nigaranam!

Skapen. Bilmirəm, sizdən asılıdı də, deyin, bilim. Mən ürəyi yumşaq adamam, sizin kimi cavanlara niyə kömək eləməyim ki?

Oktav. Ah, Skapen, əyər sən bir şey fikirləşib tapsaydın, məni bu bədbəxtlikdən qurtarmaq üçün bir yol göstərsəydin, bütün ömrüm boyu sənə minnətdar olardım!..

Skapen. Düzünü deyim sizə ki, əyər bir işə girişdim ha, mənim üçün mümkün olmayan şey yoxdu. Görünür, Allah-təala bir vergidi də, verib mənə, elə şeylər fikirləşib tapıram, elə bicliklər ağıma gəlir ki, gəl görsən! Deyirlər ki, lotusan... Qoy desinlər də, dərrakələri bu qədərdir! Bax, özümü tərifləmək olmasın, amma mənim kimi iş bacaran, kələk quran hələ anasından olmayıb! Belə işlərdə kimdi məndən məshuru? Heç kim! Amma di gəl ki, indi adamın xidmətinə qiymət verən yoxdu! Allaha and olsun, bir dəfə başıma bir əhvalat gəldi, ondan sonra day belə işlərə girişmərim...

Oktav. Əhvalat? Nə əhvalat, Skapen?

Skapen. Bir dəfə iş belə gətirdi ki, məhkəməylə düz gəlmədim.

Oktav. Məhkəməylə?

Skapen. Hə. Bir balaca çəkişməmiş oldu.

Oktav. Sənin məhkəməylə çəkişməmiş oldu?

Skapen. Hə də!.. Mənimlə yaxşı rəftar eləmədi, mən də dünyanın belə ədalətsizliyinə hirsələndim, dedim, bir də belə işlərə qarışmayacağam. Nə işə!.. Yaxşısı budur ki, siz öz əhvalatınızı danışın görüm.

Oktav. Sən bilirsən də, Skapen, Jeront mənim atamla bir yerdə düz iki aydı ki, alış-veriş işlərindən ötrü səfərə çıxıblar.

Skapen. Bilirəm.

Oktav. Bizi də Leandrla burda qoydular. Məni Silvestrə, Leandri da sənə tapşırdılar.

Skapen. Elədir. Mən də öz vəzifəmin öhdəsindən pis gəlməmişəm!..

Oktav. Bir-neçə vaxt bundan əvvəl Leandr cavan bir qaraçı qızına rast gəldi, vuruldu ona.

Skapen. Bunu da bilirəm...

Oktav. Biz onunla çox yaxıniq, necə bir eşqə düşdüyünü o saat mənə danışdı. Məni həmin qızla tanış elədi, doğrudan da gözəl qızdı, ancaq Leandrın gözüne görükən dərəcədə yox... Leandr bütün günü dəqiqədə bir o qızın gözəlliyindən, zərifliyindən danışdı, ağılı-kamalıni tərifləyirdi, vəcdə gəlirdi ki, o qız necə söhbət eləyir!.. Söhbətlərini də əvvəldən axıracan mənə danışdı, məcbur eləmək istəyirdi ki, o qızın hazırcavablığına mən də heyran qalım! Mənə o qədər tənə eləyirdi ki, guya danışqlarına diqqətlə qulaq asıram, söyləyirdi ki, guya onun o incə hisslərinə biganəyəm...

Skapen. Hələ ki, başa düşə bilmirəm, bütün bunlarla məni ha tərəfə dümsükləyirsiniz?

Oktav. Bir dəfə Leandr sevgilisinin qaldığı yerə gədirdi, mən də onu ötürürdüm. Bir də gördük ki, o çöllü-biyabandakı balaca evlərin birindən inilti gəlir, bərkədən ağlayırlar... Soruşuruq ki, nə olub belə? Hansısa bir arvad ah çəkib dedi ki, orda bir müsibət baş verib, gəl görəsən! Düzdü, o müsibət yad adamların başına gəlib, ancaq sinədə ki, ürək oldu, adama təsir edəcək!

Skapen. Axı bütün bunları nəyə görə deyirsiniz?

Oktav. Maraqlı bürüdü... Leandri yola gətirdim ki, gedək görək orda nə olub elə? Girib içəri görürük ki, bir qarı can üstündədi, yanında qulluqçu ağlayıb özünü öldürür, elə ordaca bir cavan qız da dayanıb ki, ondakı o gözəllik dünyada heç kimdə ola bilməz!

Skapen. Aha!..

Oktav. Onun yerinə başqası olsaydı, cybəcər görünərdi: əynində cır-cındır pal-paltardı, başına bir sarı ləçək örtüb ki, altından saçları çıxıb ciyninə tökülür. Ancaq qarının yanında dayanıb ağlayan o qız o əyni-başla da elə gözəliyd, adam gözünü çəke bilmirdi ondan!

Skapen. Bax, indi hər şeyi başa düşürəm!

Oktav. Eh, Skapen, əyər sən də o vaxt onu eləcə görsəydin, indi heyret içindəydin!

Skapen. Əlbəttə, mən buna şübhə eləmirəm. Heç görməsəm də, indi bilirəm ki, onun xətti-xalı, gül camalı başqa şeydi!..

Oktav. Onun o göz yaşları da adi göz yaşları deyildi! Görürsən ki, qızların gözləri qızarır, hıqıldayırlar, elə deyildi! Ağlamağı da özü kimi incə idi!.. Onun o kədərində bir həzrinlik vardı ki!..

Skapen. Hə, görürəm, hamısını yaxşıca görürəm!..

Oktav. Mənim yerimdə kim olsaydı, ağlayardı!.. Görəydin bir qarını necə qucaqlayırdı, "ana" deyib necə əzizləyirdi! Eh, onun o cürə məsumluğu kimə təsir eləməzdi?!

Skapen. Hə, doğrudan da çox təsirlidi. Görürəm ki, onun o məsumluğuna yaman vurulmuşuz!

Oktav. Eh, Skapen, adam vəhşi də olsaydı, o qıza vurulardı!

Skapen. Əlbəttə! Buna dəyən söz ola bilər?!

Oktav. Mən nə sözlər tapırdımsa, deyirdim ki, o gözəl qızın dərdi bir az azalsın. Sonra ordan çıxdıq. Leandrdan soruşdum ki, gördüyümüz o qız, necə, xoşuna gəldi? Çox soyuq cavab verdi ki, pis deyil... Onun eləcə soyuqluğu mənə pis təsir elədi, ürəyimi açmadım, demədim ki, qızın o gözəlliyi məni dəli eləyib!

Silvestr (Oktava). Bir az qısa eləmək olmaz, cənab, yoxsa ki, sabaha qədər bu söhbəti qurtarmayacağıq! İcazə verin, mən iki kəlməylə qalanını danışım. (Skapenə.) O vaxtdan da cənab Oktav bir könlüdən min könlü aşiq olub! Qızın dərini azaltmaq istəyir, amma öz həyatı da əzab-əziyyətə dönüb. Cənab Oktav tez-tez onlara baş çəkmək istəyirdi, amma o qulluqçu ki, var, qoymurdu. Arvad öləndən sonra evdə qulluqçu böyüklük eləyirdi. Cənab Oktav da az qalmışdı dəli olsun, and verirdi, yalvarırdı, amma bir şey çıxmırdı. Qulluqçu deyirdi ki, həmin qızın valideynləri guya əsilzadə adamlardı, düzdü, kasıbdı, yalqızdı, amma cənab Oktavın evlənmək fikri yoxdusa, özünə nahaq əziyyət verməsin. Bundan sonra cənab Oktavın ətirəsi lap çuşa gəldi. O qədər fikirləşirdi ki, az qalırdı beyni çatdasın!.. Çox götür-qoy elədi, o tərəfini fikirləşdi, bu tərəfini fikirləşdi, axırda da qərar qəbul elədi! Əlqərəz, cənab Oktav indi üç gündü ki, evlidi!

Skapen. Başa düşürəm...

Silvestr. Bunun üstünə onu da gəl ki, atası səfərdən qayıdır!.. Əslində iki aydan sonra gəlməliyd... O tərəfdən də əmisi bu

evlənmək əhvalatından xəbər tutub... Bu tərəfdən Oktavı cənab Jerontun ikinci arvadından – deyirlər ki, tarentlidir – olan qızına evləndirmək istəyirlər... Bax, belədi işlər!..

Oktav. Hələ onu da üstə gəl ki, arvadım kasıbın biridi. Mənim də ki, ona kömək eləməyə heç cürə imkanım yoxdu!

Skapen. Vəssalam? Belə boş şeylərdən ötrü, nə olub, ikiniz də özünüzi itirmisiz? Gör e, bir! Ayıb deyil sənə, Silvestr? Belə bir xırda işin öhdəsindən gələ bilmirsən? Lap balqabaqsan a!.. O boyda kişisən, başını işə sala bilmirsən, bir şey fikirləşib tapmırsan, bir kələk işlətmirsən ki, işləri qaydasına qoyasan. Vay, belə də axmaq adam olar?! Mənim başıma belə iş gələydi, vallah bizim o qocaları barmağıma dolayardım! Vaxt varıydı uşağıydım, bir tikə boyum varıydı, amma elə işlərdən çıxırdım ki, gəl görəsən!..

Silvestr. Boynuma alıram ki, Allah-təala mənə belə bir vergi verməyib. Mən məhkəməylə-zadla höcətə girə bilmərəm.

Oktav. Bude, mənim əziz Qiasintam da gəldi.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Qiasinta

Qiasinta. Ah, Oktav! Silvestr Nerinaya düz deyib ki, guya atan qayıdır, özü də səni evləndirmək istəyir?

Oktav. Elədir, gözəl Qiasinta!.. Bu xəbər mənə elə bir dəhşətli zərbə vurdu ki!.. Bu nədir? Sən ağlayırsan? Nə üçündür bu göz yaşları? Yoxsa sən məni xəyanətdə günahlandırırısan? Yoxsa mənim məhəbbətimə əmin deyilsən?

Qiasinta. Yox, Oktav, inanıram ki, sən məni sevirsən, ancaq bilmirəm, həmişə sevəcəksən?

Oktav. Bəyəm elə bir şey ola bilər ki, bütün ömrüm boyu səni sevməyim?

Qiasinta. Deyirlər, guya siz kişilər, qadınlar kimi, həmişəlik sevə bilmirsiniz, deyirlər guya sizin ön güclü cəhətiniz də o saat alışıb yandığı kimi, tez də sönmür.

Oktav. Deməli, mənim ürəyim, başqa kişilərin ürəyi kimi deyil, əziz Qiasinta! Ölə-nə qədər səni sevməyəm, mən buna əminəm!..

Qiasinta. İnanmaq istəyirəm ki, dediklərin kimi də hiss edirsən... Sənin səmimiyyətinə qətiyyənlə şübhəm yoxdu. Ancaq qorxuram ki, atanın hökmü sənin ürəyindəki o incə hissləri boğsun. Axı sən atandan asılısan, atan da səni başqasıyla evləndirmək istəyir. Hərgah mənim başıma belə bir iş gələsə, ölərəm...

Oktav. Yox, gözəl Qiasinta, heç bir ata məni belə bir xəyanətə məcbur eləyə bilməz!.. Mən vətənimdən də ayrılaram, hətta həyatımdan da əl çəkərəm, ancaq səndən ayrılmaq. Hələ heç özünü də görmədiyim o qıza ki, atam məni evləndirmək istəyir, dəhşətli nifrət eləyirəm! Mən qəddar deyiləm, ancaq qoy bu dəniz daşsın o qızı mənə tərəf gətirən yolları həmişəlik kəssin!.. Yalvarıram sənə, ağlama, mənim sevimli Qiasintam! Sənin o göz yaşların məni öldürür, qəlbimi puç edir!

Qiasinta. Əyər sən belə istəyirsənsə, mən də çalışaram ki, daha ağlamayım... O uca göylər mənim bəxtimə nə qismət edirsə etsin, dözərəm.

Oktav. O uca göylər bizi tək qoymaz!

Qiasinta. Sən mənə sadıq olacaqsansa, heç nədən qorxmuram!..

Oktav. Qorxma, mən heç zaman sənə xəyanət etməyəcəyəm!

Qiasinta. Deməli, mən xoşbəxt olacağam!..

Skapen (*kənara*). Allaha and olsun, ağıllı qızdı, özü də pis deyil, lap mənim istəyimcədi!

Oktav (*Skapenə işarə edərək*). Bax, bu adamı görürsən, istəsə bizə kömək eləyə bilər!

Skapen. And içmişəm ki, bir də heç vaxt belə işlərə baş qoşmayım, amma siz ikiniz də məndən yaxşıca xahiş eləsəz, onda bəlkə...

Oktav. Sənin köməyindən ötrü tək-cə xahiş lazımdısa, bütün varlığımı xahiş edirəm: bizim işimizi öhdənə götür!

Skapen (*Qiasintaya*). Bəs, siz heç nə deməyəcəksiz?

Qiasinta. Mən də sizinçün əziz nə varsa, hamısına and verirəm: bizim məhəbbətimizə kömək edin!..

Skapen. Neyləmək olar, görək kömək eləyim... Bəşəriyyətin ehtiyacı var belə köməyə... Oldu, çalışaram sizinçün!..

Oktav. Əmin ol ki...

Skapen (*Oktava*). Bəsdirin. (*Qiasintaya*.) Siz isə gedin, özü də heç nədən ötrü narahat olmayın.

Qiasinta gedir

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Oktav, Silvestr, Skapen.

Skapen (*Oktava*). Siz də möhkəm durun, atanızla görüşməyə hazır olun.

Oktav. Boynuma alıram ki, bu görüş barədə fikirləşəndə, canıma vicvicə düşür, görürəm ki, anadangəlmə ağciyərim, özümü ələ ala bilməyəcəyəm...

Skapen. Yox, özünü də görə möhkəm göstərəsiz, yoxsa atanız baxdı ki, zəifsiniz, uşaq kimi, oynadacaq sizi. Gəlin bir sınaqdan keçirək, görək nə olur?.. Çalışın ki, cəsarətli olasız, nə dedi sizə, cavabını qətiyyətlə verin.

Oktav. Nə bacarımsa, eləyəcəyəm.

Skapen. Sınamaq lazımdı, öyrəşəsiniz görək. Görək. Görək, bu təzə rolunu necə aparacaqsız. Başlayırıq: cəsarətli olursuz, başınızı dik tutursuz, baxışınız da iti olur!

Oktav. Belə?

Skapen. Hə, amma bir az cəsarətli.

Oktav. Necədi?

Skapen. Yaxşı! Elə fərz eləyin ki, mən sizin atanızam, sərt cavablar verin, elə bilin ki, onun özünə verirsiniz. "Ay səni, yaramaz, dardan asmaq lazımdı səni, fırıldaqçının biri, şərəfli bir atanın naxələf oğlu, bu qədər zir-zibildən sonra, hələ bir mənim gözümə də görünürsən? Mənsiz burda oyun qalmayıb ki, çıxarmayasan, yaramaz! Zəhmətimin, sənə həsr elədiyim əməyimin axırı budur, hə? Deməli, sən mənə belə cəsarət edirsən, belə hörmət göstərirsən?!" Hə!.. Nə oldu? "Gör sən necə alçaqsan ki, atanın razılığı olmadan nişanlanmışsan, gizlincə evlənmişən! Cavab ver, yaramaz, cavab ver! Görək nə bəraət gətirəcəksən özünçün?.. Bəs nə lal kimi dayanıb susmusuz? Hə?

Oktav. Mənə elə gəldi ki, elə bil atam özünü danışan...

Skapen. Lap yaxşı də, görək dayanıb gözüünüzü döyməyəsiz!

Oktav. Dayan, qoy bu saat özümü ələ alım, necə lazımdısa, elə də cavab verəcəyəm.

Skapen. Sözüünüz sözdü də?

Oktav. Hə!

Silvestr. Atanız gəlir!

Oktav. İlahi, mən batdım!

Gedir.

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen.

Skapen. Cənab Oktav, hara gedirsiniz? Dayanın!.. Qaçdı! Bax, ağciyərlilik buna dəyərlər!.. Amma biz gedək qocanı qarşılayaq.

Silvestr. Mən ona nə deyəcəyəm?

Skapen. Nə lazımdısa, mən deyəcəyəm. Sən mənim dediklərimi təkrar elə.

ALTINCI GƏLİŞ

Silvestr və Skapen səhnənin dərinindədir, Arqant.

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Belə də iş olar? Həyasızlığa bir bax!

Skapen (*Silvestrə*). Deyəsən xəbər tutub. Gör bir kişiylə necə təsir edib ki, öz-özünü danışır!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Həyasızlığın dərəcəsinə bax!

Skapen (*Silvestrə*). Qoy qulaq asaq!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Maraqlıdır, görək indi mənə bu nikah barədə nə deyəcəklər?!

Skapen (*kənara*). Bir söz tapıb deyirik!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Bəlkə danacaqlar?

Skapen (*kənara*). Yox a-a!.. Niyə?

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Ya başlayacaqlar özlərini təmizə çıxarmağa?

Skapen (*kənara*). Bax, bu ola bilər!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Yoxsa cürbəcür uydurmalarla başımı aldatmaq istəyəcəklər?

Skapen (*kənara*). Hər şey ola bilər...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Ancaq bütün o uydurmaların mənası olmayacaq!

Skapen (*kənara*). Baxaq, görək də!..

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Məni aldatmaq olmaz!

Skapen (*kənara*). Nahaq özünü də öyürsüz...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Mən o "sevimli" oğlumu lazım olan yerdə gizlədə bilərəm!

Skapen (*kənara*). Biz buna yol vermərik!
Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). O alçaq Silvestrin də belini əzmək mənə borc olsun!

Silvestr (*Skapənə*). Əlbəttə, məni yaddan çıxarmaz!..
Arqant (*Silvestri görür*). A, sən də burdasan, ey evimizin müdrik məsləhətçisi?! Gənclərin nümunəvi tərbiyəçisi!..
Skapen. Cənab! Mən necə də şadam ki, siz nəhayət qayıtdız.
Arqant. Salam, Skapen! (*Silvestrə*) Mənim ömrürimi yaxşı yerinə yetirmisən! Day buna söz ola bilməz! Mən səfərdə olanda oğlum özünü çox ağıllı aparıb!

Skapen. Səhhətiniz necə, yaxşıdımı, cənab?
Arqant. Əh, pis deyil!.. (*Silvestrə*) Niyə susmusan, fırıldaqçı, niyə dinmirsən?
Skapen. Necə gedib-gəldiniz, razısınızmı?
Arqant. Şükür Allaha! Əl çək məndən, qoy bir onun yaxşıca dərsini verim!

Skapen. Dərs vermək istəyirsiniz?
Arqant. Bəli.
Skapen. Kimin dərsini vermək istəyirsiniz, cənab?
Arqant (*Silvestri göstərir*). Bax, bu fırıldaqçının!
Skapen. Axı, nəyə görə?
Arqant. Bəs, sən eşitməmişən ki, bunlar burda mənsiz nələr eləyiblər?

Skapen. Nəse dəymişdi qulağıma... Boş şeydi!..
Arqant. Əcəb boş şeydi! Həyasızlıqdı!
Skapen. Sözünüzdə, əlbəttə, həqiqət var, cənab!
Arqant. Bundan böyük ədəbsizlik olmaz!
Skapen. Düz deyirsiniz!
Arqant. Atadan icazəsiz evlənmək!
Skapen. Əlbəttə, yaxşı deyil... Amma mənə bu işi hay-küysüz xətm etmək lazımdı.

Arqant. Səncə elədi, amma mənə elə deyil. Mən bir hay-küy qaldırmı ki, alovu qalxıb göyə çıatsın! Yoxsa deyəcəksən ki, mənim heç hirsələməyimə də bir səbəb yoxdu?

Skapen. Nə danışsınız, cənab? Mən bu işdən xəbər tutan kimi, o saat sizin tərəfinizi saxladım, elə hirsələndim ki, hətta oğlunuza da acıqlandım. Özünüz soruşun, görün, ona nələr dedim?! Adam görək sizin kimi ataya cəhəddən bəsləsin, sizin ayağınızın izini öpsün! Elə

sözlər dedim ona ki, heç siz elə sözlər deməzdiz. Eh, nə deyim elə.. Amma indi bir az ağlım başıma gəlib, baxıb görürəm ki, əslində o çox da təqsirkar deyil.

Arqant. Bu nə nağıldı belə, danışsın?! Allah bilir, gedib hansı yuvanın quşuna evlənilib, özü də təqsirkar deyil?

Skapen. Bəs, necə olsun, cənab, deməli, tale məcbur edib də...
Arqant. Day sənə sözüm yoxdu! Onda bundan sonra nə istəyirsən, elə də. Fırıldaq işlət, oğurluq elə, adam öldür, de ki, tale məcbur eləyib, vəssalam!

Skapen. Aman Allah! Mənim sözlərimi ayrı cür yozursuz c... Mənim dediyim budu ki, oğlunuz öz istəyiylə bu işə girişməyib.

Arqant. Axır ki, girişib?
Skapen. Ay cənab, axı deyirsiniz ki, o özünü qoca fəndi aparsın?! Cavanlar elə ona görə cavandılar ki, cəhəddən deyillər, kəllələrini əziyyət vermirlər. Bude, elə bizim Leandri götürək. Nə qədər öyrətmişəm onu, nə qədər başa salmışam, danlamışam, amma indi elə bir iş tutub ki, oğlunuzunku onun yanında toya getməli... Siz özünüz bəyəm cavan olmamırsınız, dəcəllik-zad eləməmişiz? Axı, deyirlər, cənab, siz özünüz vaxtilə pis kavalər olmamırsınız, az dünya gözəli görməmişiz, hə?..

Arqant. Nə ki, düzdü, düzdü! Həcətləşməyəcəyəm sənə! Mən o gözəlləri görməyinə görmüşəm, ancaq gətirib işi bu yerə çıxartmamışam!

Skapen. Nə eləyəydi, hə? Görür ki, cavan bir qızdı, özü də oğlunuzdan ötrü hayıl-mayıldı. Sizə oxşayıb c, axı bütün qadınlar sizi sevirlər! Qız da onun xoşuna gəlir, hərdən-bir gəlib qıza baş çəkir, nazıyla oynayır, özünü aşiq kimi aparır, elə ah çəkir ki, qızın ürəyinə yayılır... Axırda qız daha dayana bilmir, oğlunuz da bundan istifadə edir. Qızın qohum-əqrəbası gəlib onları bir yerdə tuturlar, oğlunuzu da məcbur eləyirlər ki, evlənsin...

Silvestr (*kənara*). Yaman fırıldaqdı!..
Skapen. Bəyəm siz istərdiz ki, onu öldürsünlər? Hər halda, evlənmək ölməkdən yaxşıdır ki!..

Arqant. Mənə heç kim deməyib ki, əhvalat belə olub.
Skapen (*Silvestri göstərir*). Bude, soruşun bundan, o da cyni sözü deyəcək.

Arqant (*Silvestrə*). Deməli, onu məcbur eləyiblər ki, evlənsin!
Silvestr. Bəli, cənab.

Skapen. Mən sizə yalan deyəcəm?
 Arqant. Onda görək o saat notariusun yanına gedəydi, deyəydi ki, onu məcburən evləndiriblər.
 Skapen. Özü istəmədi də, getsin.
 Arqant. Axı onda nikahı pozmaq mənim üçün asan olardı.
 Skapen. Nikahı pozmaq?
 Arqant. Əlbəttə.
 Skapen. Yox, siz onların nikahını pozmazsınız.
 Arqant. Pozmaram?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Niyə? Bütün atalıq hüquqlarım da mənim tərəfimdədi, üstəlik orası da ki, oğlumu zorla evləndiriblər!
 Skapen. Sizin oğlunuz buna razı olmaz.
 Arqant. Razı olmaz?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Mənim oğlum?
 Skapen. Bəli, sizin oğlunuz!.. Sizcə asandı onun üçün ki, bu cavan çağından qorxduğunu boynuna alsın, desin ki, məni zorla evləndiriblər? Heç vaxt bunu boynuna almaz: belə çıxacaq ki, o, sizin kimi ataya layiq oğul deyil, əfəlin biridi!
 Arqant. Cəhənnəmə çıxsın! Mənim vecimə deyil!
 Skapen. O sizin də, özünün də şərəfini qorumaqdan ötrü, hamıya deməli ki, istəyincə evlənilir.
 Arqant. Mənə isə clə gəlir ki, bizim şərəfimizi qorumaq üçün o, görək əksini desin!..
 Skapen. Yox, ömründə bunu deməz.
 Arqant. Mən onu məcbur eləyəyəm!
 Skapen. Vallah, deməyəcək...
 Arqant. Deməz, varislikdən məhrum eləyəyəm!
 Skapen. Siz?
 Arqant. Bəli, mən!
 Skapen. Bəsdirin!..
 Arqant. Necə yəni bəsdirin?
 Skapen. Siz onu varislikdən məhrum eləməzsiz...
 Arqant. Eləməyəm?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Yox?
 Skapen. Yox.

Arqant. Bax, buna sözüüm yoxdur! Mən öz doğmaca oğlumu varislikdən məhrum eləyə bilməyəm?

Skapen. Deyirəm ki, yox də...

Arqant. Kim mənə mane olacaq, hə?

Skapen. Siz özünü.

Arqant. Mən özüm?

Skapen. Əlbəttə. Siz buna ürək eləməzsiz.

Arqant. Eləyəyəm.

Skapen. Zarafat eləyirsiz, cənab?

Arqant. Heç zarafat-zad eləmirəm.

Skapen. Ata məhəbbəti buna imkan verməz!

Arqant. Lap yaxşı verər.

Skapen. Yox, cənab, yox!

Arqant. Sənə deyirəm ki, belə də olacaq!

Skapen. Boş sözdü, cənab!

Arqant. Boş-zad deyil.

Skapen. Vallah, mən sizi yaxşı tanıyıram. Sizin ürəyiniz həlimdi, cənab! Mərhəmətli adamsız siz.

Arqant. Mərhəmətli-zad deyiləm! Elə hirsələnəyəm ki... Yaxşı, bəsdə boşboğazlıq elədin, acıqlandırma məni. (*Silvestrə.*) Yeri get, alçaq, mənim o yarıtmazımı tap götür. Özüm də gedim cənab Jerontun yanına, danışım ona ki, nə beləyə düşmüşəm! (*Gedir.*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen

Silvestr. Vallah, boynuma alıram ki, sən bicin birisən, bundan sonra işlər qaydasına düşəcək!.. Amma bizim pulumuz qalmayıb daha, borc aldığımız adamlar da düşüblər dalımıza.

Skapen. Narahat olma, bu da düzələcək. İndi görək elə bir sadiq adam tapa ki, istədiyimiz həngəməni çıxartsın – bax, başımı buna görə sındırıram!.. Dayan bir görüm.. Bax, belə dur, papağını da, bax, belə fırlat, cani kimi, ayağını da belə qoy, əllərini belində tut, gözlərini də elə qurd gözü kimi, özün də gəl burdan keç, clə bil ki, səhnədə şahsan... Hə... Yaxşı! Gedək. Sənə xəlvətcə bir söz deyim: belə

eləsən, paltarını dəyişsən, bir az hazırlaşsan, sifətdən də, səsindən də heç kim səni tanımaz.

Silvestr. Amma bax ha, mənə məhkəməynən-zadnan üz-üzə gətirməyəsən, namusuna and verirəm sənini!

Skapen. Yaxşı-yaxşı, bizi nə təhlükə gözləyirsə, qardaş malı kimi bölüşərik!.. Cəmi-cümlətanı üçcə il sürgün qorxusu mənim kimi cənab adamı yarı yolda saxlayacaq?..

İKİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Jeront, Arqant

Jeront. Əlbəttə, belə havada bizimkilər gərək elə bu gün gəlib çıxsınlar. Tarentli bir dənizçi deyirdi ki, yola çıxmazdan əvvəl mənim müvəkkilimi görüb. Ancaq qızımın gəlməyi məsələsi sizinlə danışdığımız kimi olmadı... Oğlunuz haqqında indi dedikləriniz isə, bizim planlarımızı tamam alt-üst eləyir...

Arqant. Narahat olmayın: sizə söz verirəm ki, elə bu gündən girişib bütün işləri qaydasına qoyacağam!

Jeront. Bilirsiniz, cənab Arqant, uşaqları tərbiyə etmək çox vacib məsələdi... Bununla ciddi məşğul olmaq lazımdı...

Arqant. Əlbəttə. Nədi ki?

Jeront. Yəni çox vaxt cavan oğlanlar ona görə özlərini pis aparırlar ki, ataları onları düzgün tərbiyə etməyiblər.

Arqant. Düzdür, belə şeylər də olur. Ancaq siz bununla nə demək istəyirsiniz?

Jeront. Nə demək istəyirəm?

Arqant. Bəli.

Jeront. Onu demək istəyirəm ki, öyər siz oğlunuzu yaxşı bir ata kimi, ciddi tərbiyə eləsəydiz, o da başımıza belə bir oyun açmazdı.

Arqant. Aha, çox gözəl! Deməli, siz özünüzdünkünü ciddi tərbiyə etmisiz, ha?

Jeront. Bəs, necə?! Mənim oğlum belə bir iş tutsaydı, görərdi ki, nə olacaq!

Arqant. Bəs sizin o oğlunuz ki, "yaxşı atalar kimi ciddi tərbiyə etmisiz", bax, o, mənim oğlumdan da səfəh bir iş görübsə, onda necə? Hə?

Jeront. Necə, necə?

Arqant. Bax, eləcə!

Jeront. Bu nə deməkdi?

Arqant. Bu o deməkdi ki, cənab Jeront, hop deməmiş, hop-panma. Başqalarını günahlandırmazdan əvvəl, adam gərək bir baxıb görsün ki, öz işləri necə, qaydasındadı, yoxsa, yox?

Jeront. Bu cyhamlarınızı başa düşmürəm.

Arqant. Mən sizi başa salaram...

Jeront. Mənim oğlum barədə nəse eşitmisiz?

Arqant. Ola bilsin ki, eşitmişəm...

Jeront. Hə? Nə eşitmisiz?

Arqant. Sizin o Skapen bayaq nəse deyirdi, nəyəse işarə edirdi, ancaq mən çox acıqlıydım, öyrənə bilmədim nə deyir... Siz özünüz təfsilatını ondan öyrənə bilərsiz. Ya bir başqasından öyrənin, baxın... Mən isə qaçıram vəkiliyə yanına – bəlkə bir məsləhət-zad verdi ki, bu həngamənin içindən necə çıxacaq. Xudahafiz. (*Gedir.*)

İKİNCİ GƏLİŞ

Jeront təkdir.

Jeront. Nə olub görəsən? Bunun oğlundan da səfəh bir iş tutub?! Başa düşmürəm, atadan icazəsiz evlənməkdən də pis nə iş ola bilər? Bundan o tərəfi adamın heç ağına da gəlmir!..

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Jeront, Leandr.

Jeront. Axırı ki, gəldin!

Leandr (*Jerontun üstünə qaçır ki, onu qucaqlasın*). Ata! Mən elə sevinirəm ki! Axırı qayıtdız!

Jeront (*oğlunu qucaqlamır*). Dayan. Əvvəlcə danışacaq, görək!..

Leandr. Qoyun bir sizi qucaqlayım, sonra...

Jeront (*onu itəlayir*). Sənə deyirlər ki, dayan!

Leandr. Necə? Ata, izin vermirsiz ki, sevindiyimdən sizi qucaqlayım?

Jeront. Yox. Əvvəlcə görək danışaq!

Leandr. Nə olub ki?

Jeront. Elə dur ki, sifətini görə bilim.

Leandr. Nə üçün?

Jeront. Gözümün içinə bax.

Leandr. Hə?

Jeront. Burda nə əhvalat baş verib?

Leandr. Necə yəni nə əhvalat?

Jeront. De görüm mənsiz burda nə işdən çıxmısan?

Leandr. Ata, bilmirəm e, nə istəyirsiz məndən?

Jeront. Səndən mənə heç nə lazım deyil! Ancaq de görüm neynəmişən burda?

Leandr. Ata, mən elə bir iş görməmişəm ki, sizi acıqlandıra!

Jeront. Heç bir şey?

Leandr. Heç bir şey!

Jeront. Yaman ürəkləndin ha!..

Leandr. Axı mən bilirəm ki, heç nədə günahım yoxdu!

Jeront. Ancaq Skapen senin haqqında nəsə deyib.

Leandr. Skapen?

Jeront. Aha!.. Bax, qızardın!..

Leandr. O sizə mənim barəmdə nəsə deyib?

Jeront. Bura belə söhbətlərin yeri deyil, evdə danışırıq sizinlə. Təz elə, get evə, mən də gəlirəm. Bax, nankor, öyər mənə biabır eləmişənsə, səndən üz döndərəcəyəm: oğlum deyilsən daha! İtil gözündən! (*Gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Leandr təkdir.

Leandr. Deməli, satıb məni! Alçaq! Görək əslində o özü hər şeyi *atamdan* gizlədəydi, ancaq birinci satıb məni! Allaha and olsun, bunu belə qoymayacağam, belə bir xəyanətə görə onun cəzasını verəcəyəm!

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Oktav. Əziz Skapen! Mən sənə elə borcluyam ki!.. Əhsən sənə! Yaxşı ki, Allah səni mənim imdadıma yetirdi!

Leandr. Aha, sən burdasan! Çox yaxşı! Çox yaxşı ki, düşdün əlimə, alçağın biri, alçaq!

Skapen. Qulluğunuzda hazıram, cənab. Məni şəərəfdar edirsiniz!

Leandr (*şpaqasını sıyımaq istəyir*). Mənimlə belə zarafat etmək olmaz! İndicə görərsən bunun axırını!

Skapen (*diz üstə düşür*). Cənab!

Oktav (*Leandri tutub saxlayaraq onunla Skapenin arasında dayanır*). Dayan, Leandr!

Leandr. Yox, Oktav, burax məni, mane olma!

Skapen (*Leandra*). Ah, cənab!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Allah xatirinə!

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Qoy bir ürəyimi boşaldım!

Oktav. Sən bizim dostluğumuz, Leandr, vurma onu!

Skapen. Axı mən sizə neyləmişəm, cənab?

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Mənə neyləmişən, xain?!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Yaxşı, bədsi!

Leandr. Yox, Oktav! Qoy özü xəyanətini boynuna alsın! Bax, indicə! Mən bilirəm, fırıldaqçı, bilirəm nə oyun açmısan mənim başıma! Mənə deyiblər! Ancaq sən elə bilmisən ki, heç kim mənə heç nə deməyəcək, hə?! Hamısını özün boynuna al, yoxsa bu saat şpaqayla qarnını dəşəcəyəm!

Skapen. Ah, cənab, yəni doğrudan əliniz qalxacaq mənə?

Leandr. Al boynuna!

Skapen. Neyləmişəm axı mən sizə, cənab?

Leandr. Ay səni, fırıldaqçının biri! Əyər səndə vicdan varsa, özün də ki, neyləmişən?!

Skapen. Vallah, cənab, bilmirəm neyləmişəm!

Leandr (*üstünə atlıraq*). Bilmirsən?

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Leandr!

Skapen. Yaxşı də cənab, əyər bu dərəcədə ki, bilmək istəyirsiz, onda qoy boynuma alım, sizə bağlı olan o bir çəllək ispan çaxırını dostlarımla birgə mən içmişəm... Çəlləkdə də dəşik açdım, yerə su tökdüm ki, guya çaxır özü tökülüb...

Leandr. Deməli sən içmişən o ispan çaxırını, ay alçaq?! Mən də qulluğunu söyləyən, elə bilirdim onun iştəkləridi!..

Skapen. Bəli, cənab, günahkaram!..

Leandr. Yaxşı bildim bunu! Ancaq indi söhbət başqa şeydən gedir.

Skapen. Başqa şeydən?

Leandr. Bəli, başqa şeydən, özü də vacib bir məsələdən! İstəyirəm ki, özün boynuna alasan!

Skapen. Başqa bir şey yadıma gəlir axı, cənab...

Leandr. *(Skapeni vurmaq istəyir)*. Demək istəmirsən?

Skapen. Yaxı!

Oktav *(Leandri saxlayaraq)*. Yavaş!

Skapen. Yaxşı da, cənab, boynuna al deyirsiz, alaram: üç həftə bundan əvvəl ki, mənə saat verib tapşırıdınız çatdırım sizin o qaraçı qıza ha, çirkin-pasın içində gəlib sizi aldatdım ki, guya mənə oğurlar döyüb, saati də alıb aparıblar... Saat məndədi, yalan deyirdim...

Leandr. Deməli, mənim saatımı sən oğurlamışan?

Skapen. Bəli, cənab... Mən də görək bilim ki, saat necədir, yoxsa, yox?

Leandr. Daha sənə sözüm yoxdu! Sadiq nökrə buna deyirlər, el... Ancaq yenə də mən başqa şey soruşuram.

Skapen. Yenə siz deyən deyil?

Leandr. Yox, alçaq! Sən görək başqa şeyi boynuna alasan!

Skapen. *(kənara)*. Lənət şeytana!

Leandr. Tez elə, dənən! Vaxtım yoxdu.

Skapen. Vallah, cənab, bundan başqa day bir şey olmayıb.

Leandr. *(Skapeni vurmaq istəyir)*. Olmayıb?

Oktav *(onların arasında dayanır)*. Bəddir!

Skapen. Yaxşı, nə olur olsun!.. Yarım il bundan qabaq qulyabanı kimi birisi yadınızdadı, taxta ilə sizin başınıza vurdu ha? Gecəydi, siz də ondan qaçanda düşdünüz zirzəmiyə, az qaldı boynunuz sınınsın...

Leandr. Hə. Nə olsun ki?

Skapen. O qulyabanı mən iddim də, cənab.

Leandr. Ah, alçaq! Deməli, səniydin o qulyabanı?

Skapen. Hə, cənab, mən iddim. İstəyirdim bir balaca sizi qorxudum da, axı gəcənin yarısı bizi hara gəldi göndərirdiz...

Leandr. Yaxşı, vaxtı gələr, bütün bunları yadına salaram. Ancaq indi gəl çıx mətləb üstə. De görüm atama nə demisən?

Skapen. Sizin atanıza?

Leandr. Hə, fərqlə, atama!

Skapen. O gələndən sonra heç üzünü də görməmişəm.

Leandr. Görməmişən?

Skapen. Yox, cənab.

Leandr. Doğru deyirsən?

Skapen. Bəli, cənab. O özü Allahın şahididi.

Leandr. Ancaq mən elə onun özündən eşitdim.

Skapen. Bağışlayın mənə, cənab, amma atanız düz söz deməyib sizə.

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Cənab! Sizə pis xəbər gətirmişəm.

Leandr. Nə olub?

Karl. Sizin o qaraçılar Zerbinnatı özləriylə aparırlar. Bir ağlayıb göz yaş töküür ki!.. Məndən xahiş elədi tez sizə çatdırım ki, əyər iki saatdan sonra girov pulunu çatdırmasaz, bir də onu görməyəcəksiz.

Leandr. İki saatdan sonra?

Karl. Bəli, cənab. *(Gedir.)*

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Leandr. Ah, öziz Skapen, Allah xatirinə, mənə kömək elə!

Skapen. *(vüqarla Leandrın qabağında gəzişir)*. Aha! "Əziz Skapen!" İndi lazımam, olmuşam "əziz Skapen!"

Leandr. Qulaq as, mən səni tamamilə bağışlayıram. Lap bunlardan pis iş görməsənə, onu da bağışlayıram!..

Skapen. Yox canım, mənə niyə bağışlayırsız? Yaxşısı budur, şpaqayla dəlmə-deşik eləyin qarnımı. Öldürün mənə, canım qurtarar...

Leandr. Yox, yalvarıram sənə, mənə xilas et, Zerbinnatı qurtar.

Skapen. İ-ı-ı!.. Yaxşısı budu öldürsən mənə!..

Leandr. Mənim heç sənə əlim qalxar? Yalvarıram, kömək elə! Sən istəsən, hər şey gələr əlindən!

Skapen. Yox, e, yox, deyirəm sizə! Yaxşısı budu məni öldürsüz!..

Leandr. Sən allah, yaddan çıxar mənim sözlərimi! Xahiş edirəm, fikirləş gör mənə necə kömək cləyə bilərsən.

Oktav. Skapen! Görək ona kömək cləyəsən!

Skapen. Məni belə incidəndən sonra ona necə kömək cləyim?

Leandr. Yalvarıram, hirsələnib dediklərimin hamısını yadından çıxar, kömək clə mənə, bütün hiylələrini sal işə.

Oktav. Mən də səndən xahiş edirəm.

Skapen. Yox, mən belə təhqiri yaddan çıxara bilmərəm.

Oktav. Yaxşı da, belə kinli olma.

Leandr. Skapen, yəni doğrudan sən belə bir məqamda məni ata bilərsən? Axı mənim məhəbbətim belə bir bəlaya düşüb!..

Skapen. Durduğun yerdə, heç nəyin üstündə adamı beləcə incidəsən!..

Leandr. Mən düz iş görmədim, boynuma alıram.

Skapen. Mənə fırıldaqçı deyəsən, alçaq deyəsən, yaramaz deyəsən!..

Leandr. Ah, bilsən necə peşiman olmuşam!..

Skapen. Üstəlik bir şpaqanı da qarnıma soxmaq istəyirdilər...

Leandr. Bütün varlığım səndən üzr istəyirəm, istəsən lap diz də çöküm. Bax, Skapen, mən diz üstəyəm, bir daha xahiş edirəm ki, məni atmayasan.

Oktav. Daha, Skapen, bağışlamaq lazımdı.

Skapen. Qalxın, cənab. Gələn dəfə belə çıxmazsınız özünüzdən...

Leandr. Söz verirsən ki, mənə kömək cləyəcəksən?

Skapen. Fikirləşmək lazımdı...

Leandr. Axı vaxt gözləmir.

Skapen. Narahat olmayın. Sizə nə qədər lazımdı?

Leandr. Beş yüz ekyü.

Skapen (Oktava). Bəs, sizə?

Oktav. İki yüz pistol.

Skapen. Bu pulları qopardaram sizin valideynlərinizdən. (Oktava.) Sizin atanızla məsələni demək olar ki, çürütmüşük. (Leandra.) Sizin atanız, doğrudu, xəsisin biridi, amma onunla danışmaq day da asandı. Özünü bilirsiz də, Allah ağıl paylayanda, o,

hardasa, başqa yerdəymiş!.. Nə desən, o saat inanır. Bu sözlərdən inciməyin, cənab, siz ona oxşamamırsınız!.. Kimdən istəyirsiniz soruşun, hamı deyəcək ki, onun təkcə adı sizin atanızdı...

Leandr. Bəsdi, bəsdi, Skapen!

Skapen. Yaxşı, yaxşı, utanmalı bir şey yoxdu burda! Ürəyinizə salmayın!.. Baxın! Cənab Oktavın atası gəlir. Birinci o gəlibsə, clə ondan da başlayaq. İkiniz də gedin burdan. (Oktava.) Siz isə Silvestro deyən ki, tez gəlib başlasın öz komediyasını.

Leandr və Oktav gedirlər.

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen (öz-özünə). Yaman fikirlidi!

Arqant (Skapeni görür). Adam da özünü bu cürə avam aparar, bu cürə ağılsız iş görür?! Kim çıxdı rastına, ona cvlənmək olar? Ah, ağılsız cavanlıq!

Skapen. Salam, möhtərəm cənab!

Arqant. Salam, Skapen.

Skapen. Yəne də oğlunuzun cvlənməyi barədə fikirləşirsiniz?

Arqant. Hə, Skapen, bu əhvalat məni yaman kökə qoyub!..

Skapen. Həyat clə şeydi ki, cənab, hər gün bəd bir əmələ rast gəlmək mümkündü, görək hər şeyə hazır olasan. Haçansa qədim bir müdrikün dediyi sözü eşitmişəm, indiyə qədər yadımdadı.

Arqant. Nə sözdü clə?

Skapen. Deyir, ailənin başcısı ki, evdən getdi, qayıdana qədər nəse pis bir iş baş verəcək: ya evi yanacaq, ya pullarını oğurlayacaqlar, ya arvadı öləcək, ya oğlunu şil-küt cləyəcəklər, ya da qızını tovlayıb yoldan çıxaracaqlar. Əyər bunların heç biri olmasa, deməli, o adam xoşbəxtin birisidi! Mən özüm də bütün ömrüm boyu ağılım kəsən qədər çalışmışam ki, bu kəlamı yadımdan çıxarmayım. Evə qayıdanda həmişə hazır oluram ki, Allahın mənə nəse qəzəbi tutub, ya söyəcəklər, ya döyəcəklər, ya asacaqlar, ya vuracaqlar, amma belə bir şey olmayanda, Allahıma şükür cləyirəm, deyirəm, bəxtim gətirib.

Arqant. Yaxşı da eləyirsən, amma mən bu səfeh evlənmə əhvalatı ilə barışmaq fikrində deyiləm. Mən Oktavın taleyini özbaşına qoya bilmərəm. İndicə vəkillə məsləhətləşdim ki, bu nikahı necə pozum.

Skapen. Vallah, cənab, əyər siz mənə inanırsızsa, bu məsələni başqa cürə həll etmək lazımdı. Özünüz bilirsiniz də, bizdə məhkəməyə düşmək nə deməkdi: elə bir sıxma-boğmaya salacaqlar sizi ki, içindən çıxmaq da olmayacaq.

Arqant. Düz deyirsən, özüm də bilirəm... Bəs neyləyim?

Skapen. Deyəsən, mən bir yol tapmışam!.. Mən dərdinizi bölüşürəm, yazığımı gəlir, ona görə də başımı sındırıram ki, sizi bu qayğılardan necə xilas edim. Uşaqların belə şəərəfli valideynləri incitməklərinə baxa bilmirəm, sizə isə, cənab, mənim həmişə xüsusi hörmətim olub.

Arqant. Sənə təşəkkür eləyirəm, Skapen...

Skapen. Buna görə də, Oktava gedən o qızın qardaşıyla görüşdüm. Başkəsənin biridi, ağzını açan kimi, adam öldürməkdən danışır, sənəti belədi də!.. Onun üçün adam öldürmək bir stəkan çaxır içmək kimi bir şeydi! Oktavın evlənməyi barədə söz saldım, sübut elədim ona ki, bu nikahı pozmaq asan işdi: bir halda ki, onu zorla evləndiriblər, atalıq hüquqları da Arqantın tərəfdədi, qanunun müdafiəsi də! Qanun Arqantın hüquqlarını da nəzərə alacaq, dövlətini də, tanışlarını da!.. Onu o qədər başa saldım ki, axırı razılıq verdi, pulla məsələni həll etmək olar. Siz pulu əsirgəməyin, o, nikahın pozulmasına razı olacaq.

Arqant. Nə qədər istəyir?

Skapen. Əvvəlcə Allah bilir nə qədər istəyirdi!..

Arqant. Yəni nə qədər?

Skapen. Çox e, çox!..

Arqant. Axı nə qədər?

Skapen. Beş yüz-altı yüz pistoldan aşağısına heç qulaq da asmaq istəməirdi.

Arqant. Onu görüm altı yüz azara tutulsun! Bizi ələ salır, nədi?

Skapen. Eləcə də dedim ona. Heç fikrimə də gətirmədim ki, razı olum, yoxsa yox?! Yaxşıca işarə vurdum ona ki, siz o qədər də sadələvh adam deyilsiz, ona ömründə altı yüz yox e, heç beş yüz pistol da verməzsiz. Onunla çox çək-çevir elədik, axırda bax, belə bir qərara gəldik: deyir ki, onun orduya getmək vaxtıdı, pal-paltar almağa pul lazımdı, odur ki, istəsə də, istəməsə də, siz deyənə razı olmalıdı.

Deyir görək at alsın, əsgər üçün də elə at tapılmaz ki, altmış pistoldan eskik olsun.

Arqant. Altmış pistol yenə dərd yarıdı, vermək olar...

Skapen. Görək yohər-qayıq da alsın, tapança da – bu da iyirmi pistol.

Arqant. İyirmi, o da altmış, elədi səksən pistol!..

Skapen. Tamam doğrudu.

Arqant. Düzdü, çox istəyir, ancaq eybi yox, mən buna da razıyam!..

Skapen. Nökərimə də, deyir, at lazımdı, qoy lap otuz pistolluq at olsun.

Arqant. Yox a?! Qoy cəhənnəm olub getsin, heç nə verməyə-cəyəm!

Skapen. Cənab!

Arqant. Yox-yox! Həyasızlığa bir bax e!

Skapen. Siz istəyirsiniz ki, nökrə piyada gəzsin?

Arqant. Ağasıyla birlikdə necə bilir elə də cəsin!..

Skapen. Yəni belə bir xırda-xuruşun üstündə həsdəliyirsiniz? Sən allah, məhkəməyə-zada getməyin, nəyiniz var, verin, təki məhkəməyə işiniz düşməsin.

Arqant. Yaxşı, nə olar, olsun!.. Otuz pistol da verərəm.

Skapen. Bir də deyir ki, qatır lazımdı...

Arqant. Qoy qatırıyla bir yerdə rədd olsun cəhənnəmə! Bundansa məhkəmə yaxşıdı.

Skapen. Bir fikirləşin!..

Arqant. Artıq heç nə vermərəm.

Skapen. Cənab! Lap bekara bir qatır tapıb alırıq...

Arqant. Heç eşşək də almaram!

Skapen. Bir fikirləşin...

Arqant. Yox, yaxşısı budu, məhkəməyə verin.

Skapen. Gör bir nə deyirsiniz e?! Gör bir nəyə qərar verirsiniz?! Bilmirsiniz məhkəmədə nələr baş verir?! Yüz cürə şikayət olur orda, bir hərçmərclik başlayır ki, gəl görəsən, canavar kimi adamın başının üstünə alırlar: bir tərəfdən pristavlar, bir tərəfdən vəkillər, müvəkkillər, şahidlər, katiblər, məruzəçilər, onların köməkçiləri, nə bilim mən, hakimlər, mirzələr! – hər biri də qanından necə istəyir, elə də istifadə eləyir, lap qəpik-quruşa da tamah salır. Müvəkkiliniz o biri

tərəflə əlbir olacaq, bir keçi qiymətinə satacaq sizi. Vəkilinizi də satın alacaqlar, heç məhkəməyə də gəlməyəcək, gəlsə də başlayacaq, hətərən-pötərən danışmağa, mətləb də qalacaq bir tərəfdə. Katib heç özünüzlə olmaya-olmaya ittiham hökmünü oxuyacaq. Məruzəçinin mirzəsi sənədləri gizlədəcək, ya da clə məruzəçinin özü guya o sənədləri heç görməyib!.. Yox, oyar böyük əzab-əziyyətlə clə cləsəz ki, belə şeylər olmasın, onda da baxıb görəcəksiz ki, əşmaları hakimləri sizin əleyhinizə çöndəriblər. Cənab, uzaq olun, uzaq olun belə ədalət məhkəməsindən! İş məhkəməyə vermək, cəhənnəmin içinə girmək kimi bir şeydi. Mən vallah, məhkəmənin əlindən qaçıb dünyanın lap axırında gizləndim!..

Arqant. Qatır üçün ona nə qədər lazımdı?

Skapen. Cənab! Qatırın da, əsgər atıyın da, nökrin atıyın da, tapançaya, yəhərə-filana, ev sahibəsinə də bir balaca borcu var, əlqərəz, hamısıyın cəmi-cümlətanı iki yüz pistol lazımdır.

Arqant. İki yüz pistol?

Skapen. Bəli, cənab.

Arqant (*hirsli dala-qabağa gəzişir*). Yox, canım, yox!.. Məhkəmə bundan yaxşıdı...

Skapen. Fikirləşin...

Arqant. İş verirəm məhkəməyə.

Skapen. Başınızı beləyə salmayın.

Arqant. Yox, məhkəmə bundan yaxşıdı!

Skapen. Axı iş məhkəməyə verməkdən ötrü də pul lazımdı. Sənədləri düzəltmək üçün xərc çəkməlisiz, imzaları təsdiq etmək üçün də xərc çəkməlisiz, etibamamə üçün də, müvəkillərə də cib xərci verəlməlisiz. Məsləhətçin də pul verməlisiz, vəkillərin çıxışı üçün də, hələ sənədlərin surətini çıxarmağı demirəm!.. Məruzəçilərə xərc çəkməlisiz, sənədləri reyestrə salanda – xərc çəkməlisiz, imza atmağa, arayış çıxarmağa, işi tezləşdirməyə – clə bir ucdan xərciniz çıxacaq. Hələ nə qədər rüşvət verməlisiz! Yaxşısı budu, indidən verin o pulu, əl çəksin sizdən, məsələ də qurtarsın getsin.

Arqant. Necə? İki yüz pistol?

Skapen. Hə, bu day da sərfəlidi. Mən öz fikrimdə məhkəmə xərcələrini hesablamışam, belə çıxır ki, oyar siz bu başkəsənə iki yüz pistol versəz, azı yüz əlli pistol qalacaq cibinizdə! Hələ o qədər əzab-əziyyətdən qurtarmağınızı demirəm. Mən heç üç yüz pistolu

da əsirgəməzdim, tək o hoqqabaz vəkillərin camaatın içində boşboğazlıq cləməylərini eşitməyim.

Arqant. Mənim heç vəcimə deyil, nə istəyirlər, qoy desinlər.

Skapen. Baxın, özünüzlə bilon yaxşıdı, amma mən sizin yerinizdə olsaydım, işi aparıb məhkəməyə çıxarmazdım.

Arqant. Yox, mən iki yüz pistol verə bilmərəm.

Skapen. Bude, dediyim o zırramadı, gəldi!..

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Onlar eloco da pullu qatıl qiyafosında Silvestr.

Silvestr. Skapen! Oktavın atası Arqantdı-nədi, göstər onu mənə!

Skapen. Neynirsiz onu?

Silvestr. Mənə deyiblər ki, guya bacımın nikahını pozmaq istəyir, iş məhkəməyə verir!..

Skapen. Bilmirəm, doğrudan da belə cləmək istəyir, ya yox? Amma sizə iki yüz pistol verməyə razı deyil, deyir çoxdur.

Silvestr. Çor deyir, zəqqutun deyir! Cəhənnəmə, gora deyir! Qoy bir keçsin əlimə, yerindəcə öldürəcəm onu! Qoy sonra lap assınlar mənə!

Arqant qorxusundan oso-oso Skapenin arxasında gizlənir.

Skapen. Oktavın atası ciyərləli adamdı, bəlkə heç sizdən qorxub-cləmir?

Silvestr. Necə yeni qorxmur, lənət şeytana?! Gəlsin bura, bu saat şpaqayla qarnı yırtım! (*Arqantı görür*.) Bu kimdi belə?

Skapen. O deyil, cənab Oktavın atası deyil.

Silvestr. Bəlkə onun dostudu?

Skapen. Yox, cənab, əksinə, onun qəddar düşmənidir.

Silvestr. Qəddar düşmənidir?

Skapen. Bəli, cənab!

Silvestr. Ay səni! Çox şadam! (*Arqanta*.) Deməli, o alçaq Arqantın düşmənisiz, hə?

Skapen. Hə-hə! İnanın mənə!..

Silvestr. *(Arqantın əlini sıxıb silkələyir)*. Əlinizi verin! Əlinizi verin! Mən də sizə söz verirəm, namusuma, bax, bu şpaqama, nəyə deyirsiniz, ona and içirəm ki, günü elə bu gün, o fırldaqçının, o alçaq Arqantın axırına çıxacağam, sizin də canınız qurtaracaq! Mənə arxayın ola bilərsiniz!

Skapen. Cənab! Bizdə belə şeylərə icazə vermirlər!

Silvestr. Tüpurüm icazəyə! Mən icazəyə-zada baxan adam deyiləm! Mənim daha itirəcək bir şeyim yoxdu!..

Skapen. Cənab Arqant da yaqın tədbir görəcək. Dostları da var, qohumları, nöqərləri də var, onu sizdən qoruya bilərlər!

Silvestr. Bax, mən də bunu istəyirəm də, lənət şeytana! Mənə də elə bu lazımdı da! *(Şpaqasından yapışır)*. Tez cləyin, tez cləyin, ey cinlər, şeytanlar! Gətirin onu köməkçiləriylə bir yerdə bura! Hamısını birdən gətirin! Hanı bəs onlar? Qoy gəlsinlər də, hücum cləsinlər mənə! *(Vuruş mövqeyində dayanır)*. Ay əclafılar, sizdə belə ürək var ki, mənim üstümə gəlsiniz?! Yaxşı, gəl, gəl görüm! *(Elə bil ki, qarşısında bir-neçə rəqib var, hamısını dərmə-deşik cləyir)*. Aman gözləməyin məndən! Başlayaq! Dayan! Vur görüm! Sən də vur! Qorxma, vur! Hə, alçaqlar, əclafılar, nə oldu?! Bu saat! Bu saat görərsiz! Görərsiz ki, mən kiməm! Dayanın, alçaqlar, dayanın! Alın! Bax, belə! Bu da sənin! Bu da sənin! *(Arqantla Skapenə tərəf dönür)*. Zərbə! Bu da bir zərbə! Ala! Tut gəldi! Aha, qaçırsız?! Dayan, lənət şeytana, dayan yerində!

Skapen. Ey-ey, cənab! Bizim ki, işimiz yoxdu sizdə...

Silvestr. Sırğa cləyin, asın qulağınızdan! Mənimlə zarafat cləmək olmaz! *(Gedir)*.

ONUNCU GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen. Gördüz iki yüz pistoldan ötrü nə qədər adamın atasını yandırdı?! Yaxşı da, Allah uğurlu cləsin!

Arqant. *(qorxudan titrəyərək)*. Skapen!

Skapen. Nədi, cənab?

Arqant. Mən bu qərara gəldim ki, iki yüz pistolu verim.

Skapen. Çox gözəl, cənab.

Arqant. Gedək onun yanına. Pullar yanımdadı.

Skapen. Yaxşısı budu ki, pulu mənə verəsiniz. Özünüz nəyə görükürsüz bir də onun gözüne? Sizin şəninizə yaraşmaz axı, indicə ona dediz ki, siz cənab Arqant deyilsiz. Bir də qorxuram ki, sizi taniyandan sonra, daha da çox istəsin.

Arqant. Elə olmağına clədi, amma mən istəyirəm ki, bir görüm də pullarımı necə verirəm...

Skapen. Deməli, mənə etibar etmirsiz?

Arqant. Etibar məsələsi deyil e, hər halda...

Skapen. Allaha and olsun, cənab, iki şeydən biridi: ya mən vicdanlı, təmiz adamam, ya da lotunun biriyəm. Mən nəyə görə sizi aldatmalıyam? Bəyəm başqa adam üçün çalışıram? Öz ağamın dostuyçun çalışıram də! Axı siz ağamla qohum olmaq istəyirsiniz! Bir halda ki, mənə inanmırsız, onda qarışdıram bu işə, bir başqasını tapın, qoy o qoysun qaydasına işlərinizi.

Arqant. Yaxşı, ala!

Skapen. Yox, cənab, pulunuzu mənə etibar etməyin. Mənimçün də elə yaxşısı bu olar ki, başqa adam tapasız özünü.

Arqant. Ay Allah!.. Götür, görüm!

Skapen. Yox, cənab, inanmırsız – lazım deyil. Kim bilir, bəlkə doğrudan da mən sizi soymaq istəyirəm?

Arqant. Sənə deyirlər ki, götür! Hələ çox cənə-boğaz cləyə-cəyəm səninlə? Ancaq özünü gözclə e, yavaş ol onunla.

Skapen. Arxayın olun, hərif-zad deyiləm mən!

Arqant. Səni cvdə gözcləyəcəyəm.

Skapen. Mütlaq gələcəyəm. *(Təkl.)* Bununla belə qurtardıq. İndi görək o birisini tapım... Bude, gedir! Elə bil Allah-təala özü bir-bir onları mənim toruma salır.

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Skapen. *(özünü elə göstərir ki, guya Jerontu görmür)*. Aman Allah! Belə də bəla olar, düşdük?! Bədbəxt ata! Yazıq Jeront, indi onun halı necə olacaq?

Jeront. *(öz-özünə)*. Nədisə, mənim bərəmdə deyir? Özü də elə bil sarısını udub!

Skapen. Yəni heç kim mənə deməyəcək ki, cənab Jeront hardadı?

Jeront. Nə olub, Skapen?

Skapen (*guya Jerontu görmür, eşitmir, səhnədə qaçır*). Görəsən, harda tapa bilərəm onu? Axı bu bədbəxtçiliyi ona çatdırmaq lazımdı?

Jeront (*Skapenin arxasınca qaça-qaça*). Bir de görüm nə olub?

Skapen. Ora qaçıram, bura qaçıram, onu tapa bilmirəm ki, bilmirəm!

Jeront. Mənim də, monəm!

Skapen. Gizləndi, neyləyib? Tapmaq mümkün deyil onu!

Jeront (*Skapeni dayandırır*). Dayan bir! Korsan bəyəm? Mən boyda adamı görmürsən?

Skapen. Ah, heç cürə tapa bilmirəm sizi!

Jeront. Bir saatdı dalmca qaçıram! Hə! Nə olub?

Skapen. Cənab!

Jeront. Hə?

Skapen. Sizin oğlunuz...

Jeront. Hə? Nədi? Nə, oğlum, nə?

Skapen. Başına bədbəxtçilik gəlib ki, day danışlası deyil!

Jeront. Nə olub axı?

Skapen. Bayaq rastlaşdım onunla, yaman fikirli idi. Bilmirəm nə demisiz ona, amma mənə nahaq qatmışız bu işə. Getdik ki, limanda bir az gəzişək, fikrimiz dağılsın. Bir də gördük ki, çox gözəl bir türk qalerası¹ dayanıb. Cavan bir türk əlini uzadıb bizi qalerağa dəvət etdi. Biz də getdik. Bizi əntiqə qarşıladi, əntiqə meyvələrə qonaq elədi, əla çaxır verdi – ömründə belə çaxır içməmişdik.

Jeront. Bəs, sən bədbəxtçilikdən danışsan?!

Skapen. Bir dəqiqə dayanın, cənab, indi deyəcəyəm. Biz oturub yeyib-içən vaxt, həmin oğlan qalerağı çıxarar dənizə... Xeyli üzüb gedəndən sonra, mənə oturtdu qayığa, tapşırıd sizə deyim ki, elə bu saat ona beş yüz ekyü göndərməsəz, oğlunuzu aparacaq Əlcəzairə.

Jeront. İşə bir bax e! Beş yüz ekyü?

Skapen. Bəli, cənab! Özü də mənə ikicə saat vaxt verib.

Jeront. Ay quldur! Bıçaqsız qanımızı tökür!

Skapen. İndi, cənab, gərək fikirləşəsiniz ki, o cürə sevdiyiniz oğlunuzu qul zəncirindən necə qurtarasız!

Jeront. Niyə yolunu azıb gedib o qalerağa girib?

Skapen. Nə biləydi ki, belə olacaq?

Jeront. Qaç, Skapen, tez qaç o gəmiçiyə də ki, onu möhkəməyə verəcəyəm!

Skapen. Ba-ay! Dənizin ortasında nə möhkəmə?

Jeront. Niyə gəlib girib axı o qalerağa?

Skapen. Əcəldi də!

Jeront. Onda, Skapen, indi sən sübut elə ki, sadıq nökrənsən!

Skapen. Neyləyim ki, cənab?

Jeront. Get ona da ki, mənim oğlumu qaytarsın, mən pul yığıb toplayana qədər, əvəzində səni girov saxlasın.

Skapen. Ay cənab, ovvəlcə bir fikirləşin də nə danışsınız!.. O axmaq bəyəm sizin oğlunuzun yerinə mənim kimi lütün birini saxlayar?

Jeront. Niyə şeytan onu azdırtıb? Niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Belə bir bədbəxtçiliyi gözləmərdi axı! Cənab! Yaddan çıxarmayım, mənə cəmi ikicə saat vaxt verilib.

Jeront. Deyirsən ki, tələb eləyir?..

Skapen. Bəli! Beş yüz ekyü.

Jeront. Beş yüz ekyü! Onun heç vicdanı var?!

Skapen. Onda vicdan nə gözür?!

Jeront. O, başa düşür ki, beş yüz ekyü nə deməkdir?

Skapen. Əlbəttə, cənab, bilir. Bilir ki, beş yüz ekyü eləyir min beş yüz livr.

Jeront. Bəs o alçaq nə fikirləşir, min beş yüz livr yerə tökülüb?

Skapen. Eləsinə qandırmaq olar?

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Düz deyirsiz, cənab! Amma ovvəldən kim nə bilsin? Sən allah, tələsin, cənab!

Jeront. Ala, mənim dolabımın açarlarıdır.

Skapen. Oldu, cənab.

Jeront. Açarsan.

Skapen. Baş üstə, cənab!

Jeront. Sol tərəfdə yekə açar görəcəksən, çardağındı.

Skapen. Başa düşdüm!

Jeront. Ordakı o köhnə zənbilin içində nə qədər pal-paltar var götür, apar sat köhnə-kürüşçiyə, sonra da pulunu apar mənim oğlumu o əzabdan xilas et!..

¹ Qalera – keçmişlərdə çoxavarlı gəmi (*tarc*.)

Skapen (*açarı geri qaytarır*). O-o-o, cənab, sizi deyəsən qara basır! O cır-cındırdan ötrü mənə heç yüz frank da verməzlər! Bir də ki, vaxt hamı?

Jeront. Axı niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Daha geddi bu barədə danışmaq! Qalerağı yaddan çıxarın, oğlunuzu fikirləşin, vaxt gözləmir, həmişəlik itirə bilərsiniz... Mənim bədbəxt cavan ağam! Yəqin ki, bir daha səni görməyəcəyəm! Mən burda bu boş söhbətlər elədiyim vaxt, bəlkə də səni zəncirləyib Əlcəzairə aparıblar?! O göylər mənim şahidimdirdi ki, sən üçün əlimdən nə gəlirdi etdim! Öyər səni girovdan almadılarsa, bunun yeganə günahı öz atamdadır!

Jeront. Dayan, Skapen, gedim pul götürürəm.

Skapen. Tez eləyin, cənab, onsuz da qorxuram ki, gecikmiş eləqə...

Jeront. Deməli, deyirsən ki, dörd yüz ckyü?

Skapen. Beş yüz, cənab.

Jeront. Beş yüz ckyü!

Skapen. Bəli, cənab!

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Elədi, cənab, amma tez olun.

Jeront. Gəzməyə getməyə başına yer qəhət idi?

Skapen. Düzdü e, düzdü, amma bir az tez clmək olmaz?

Jeront. O qalerağı görüm od tutub yansın!

Skapen (*kənara*). Qalerağdan yapışıb buraxmır!

Jeront. Bura bax, Skapen, mənim lap yadımdan çıxıb axı, indicə düz beş yüz ckyü qızıl almışam. Ancaq heç ağılıma da gəlməzdi ki, onları məndən tutub alacaqlar! (*Pul kisəsini Skapenə uzadır, amma ə saat da əlini çəkir və Skapen nahaq yerə pul kisəsini götürmək istəyir.*) Alə get, oğlumu girovdan al, götür.

Skapen (*pul kisəsini onun əlindən almaq istəyir*). Baş üstə, cənab!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Ancaq o gəmiçiyə də ki, alçağın biridi...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Vcdansızdı...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Namussuzdu, oğrudu...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Arxayın olun!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Məndən beş yüz ckyü qopardır, ancaq buna ixtiyarı yoxdu...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Əlbəttə!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Mənə qalsaydı ona heç bir ckyü də verməzdim!..

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Çox yaxşı!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Də ki, öyər əlimə keçsə, onun ciyərini çıxaraçağam!..

Skapen. Baş üstə!

Jeront (*pul kisəsini cibinə qoyub gedir*). Tez elə, get, oğlumu al götür!

Skapen (*Jerontun ardınca qaçır*). Dayanın, cənab!

Jeront (*geri çönür*). İndi nə istəyirsən?

Skapen. Bəs, pul?

Jeront. Bəyəm vermədim sənə?

Skapen. Yox, canım, təzədən cibinizə qoydunuz.

Jeront. Dərdin əlindən fikrim özümde deyil...

Skapen. Hə, yəqin elədi.

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa? Görüm o qalerağı od tutub yansın! O gəmiçini görüm, cəhənnəmə vasil olsun! (*Gedir.*)

Skapen (*tək*). Gör e, puldan ayrıla bilmir! Amma bu hələ hamısı deyil! Məni gedib oğluna şeytanlayırsan?! Baxarsan, necə əvəzini çıxacağam səndən!

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Oktav, Leandr.

Oktav. Nə oldu Skapen? Mənimçün bir şey qopara bildin?

Leandr. Mənimçün necə? Məhəbbətimə kömək cləyə biləcəksən?

Skapen (*Oktava*). Bax, bu sizinçün iki yüz pistol! Atamızdan qopardım!

Oktav. Ah, sən məni necə də sevindirdin!

Skapen (*Leandra*). Amma sizinçün, cənab, heç nə cləyə bilmədim...

Leandr (*getmək istəyir*). Mənim olacağım ancaq ölməkdir. Zerbinnətti mənə ayırıblarsa, yaşamağımın nə mənası?

Skapen. Dayanın, dayanın! Belə tez yox də! Hara tələsirsiniz?

Leandr (*qaydır*). Bəs sənə mən nə etməliyəm?

Skapen. Yaxşı, bədirin! Bude, sizin də işiniz düzəlib!

Leandr. Ah, diriltin sən məni!

Skapen. Amma bir şortla: mənə icazə verəcəksiz ki, atamızdan intiqam alım. Sizə mənə deyicilik elədiyinə görə.

Leandr. Nə istəyirsən, elə.

Skapen. Bax, bunu şahidin yanında boyun olursuz al!..

Leandr. Əlbəttə.

Skapen. Onda alın, bu da sizin beş yüz ekyü.

Leandr. Tez gedək mənim əziz Zerbinnətti qurtaraq!

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Zerbinnətti, Qiasinta, Skapen, Silvestr.

Silvestr. Bəli, bizim cavan ağalar bu qərara gəldilər ki, siz bir yerdə olasız. Biz də, neyləyək, onların dediklərinə əməl edirik.

Qiasinta (*Zerbinnətaya*). Belə qərardan gözəl nə ola bilər? Belə bir rəfiqəyə mən ancaq şad ola bilərəm. Gələn biz də, Oktav ilə Leandr necə dostdurlarsa, eləcə rəfiqələr olaq!

Zerbinnətti. Mən razı! Dostluq üçün mən həmişə hazıram.

Skapen. Bəs, məhəbbətə?

Zerbinnətti. Məhəbbət tamam başqa şeydi. Məhəbbət təhlükədi, mən isə bir o qədər də cəsarətli deyiləm.

Skapen. Elə bilirdim ki, mənim ağama qarşı ədalətli deyilsiz... Sizinçin o qədər yaxşılıqlar edib, onun məhəbbətinə cavab verəcəksiz?

Zerbinnətti. Mən onun məhəbbətinə axıra qədər inanmıram... Mənimçün elədikləri hələ çox azdı. Mən hələ də tamam etibar etməmişəm. Düzü, şənəlməyi, çalib-oylamağı xoşlayıram, ancaq bu o demək deyil ki, hər şeyə yüngül yanaşıram. Buna görə də sənəin ağa nəhaq elə fikirləşir ki, mənə girovdan alıbsa, məhəbbətimə

nail olacaq. Bu yerdə pul bir şey deyil. Oyar istəyirsə ki, onun məhəbbətinə məhəbbətlə cavab verim, görək and içsin ki, həmişə mənə sadıq olacaq. And içsin, adət-ənənə də necədisə, elə eləsin!..

Skapen. O özü də elə bu fikirdədi. Onun sizə münasibəti çox ciddi, başqa cür olsaydı, mən heç ona kömək eləyordim?

Zerbinnətti. Oyar belə deyirənsə, mən sənə inanmağa hazıram, Skapen, ancaq Leandrın atası yoxın ki, bunun oləyhinədi.

Skapen. Eybi yox, biz bunu qaydasına qoyarıq!..

Qiasinta (*Zerbinnətaya*). Bizim taleyimiz o qədər bir-birinə bənzəyir ki, dostluğumuz da görək möhkəm olsun. İkimizin də kədər cəynidi, ikimizin də başına gələn bəd xəbərlər cəynidi.

Zerbinnətti. Sizin dördünüz bir az yüngüldü, heç olmasa bilirsiniz ki, valideynləriniz kimdi, qohumlarımız kimdi, onların köməyi sizə dayaq ola bilər, lap məcbur da eləyə bilər camaatı ki, nikahınızı tanınsınlar. Ancaq mənim heç bir köməyim yoxdu. Onun atası üçün var-dövlət lazımdı, mənim belə bir kimsəsizliyim də onun ürəyini yumşalda bilməz.

Qiasinta. Yox, sizin dördünüz daha yüngüldü, çünki Leandr başqasına evləndirmək istəmirlər.

Zerbinnətti. Oktavın, ya Leandrın dönük çıxma biləcəyi bizi qorxutmamalıdı. Bizim yaxşı cəhətlərimiz azdı bəyəm? Görək öz qələbəmizə inanaq!.. Mən təkcə ata hökmündən qorxuram!.. Ata hökmünün yanında bizim gözəlliyimiz də heç nədi...

Qiasinta. Ah, nə üçün ən təmiz məhəbbət də belə mənəələrə rast gəlir? İki ürəyi bir-birinə bağlayan tellər mənəələrə rast gəlməsə, məhəbbət necə də gözəldi!

Skapen. Ah, siz nə danışırırsız, xanım? Sakitlik, rahatlıq olan yerdə məhəbbət olar?! Xoşbəxtlik ki, buludsuz göy kimi, tərtəmiz oldu, onda heç, bezdirmək səni! Həyatın görək eniş də olsun, yoxuşu da! Qarşıya ki, mənə çıxıdı, məhəbbət lap alışıb yanır, kefin, ləzzətin də qiyməti artır!

Zerbinnətti. Bura bax, Skapen, danış bir görək o xəsis qocadan pulu necə qopardın? Deyirlər yaman məzəli əhvalatdı!.. Özün bilir-sən ki, mənə gülməli əhvalatlar danışanda, qiymətini qaytarıram, nə qədər desən, gülürəm.

Skapen. Bunu Silvestr mənədən yaxşı danışar sizə. Mənim fikrim indi başqa yerdədi, biri var, ondan intiqam almaq istəyirəm. Ölürəm belə bir kefi üçün!

Silvestr. Heç nədən ötrü özünü niyə bıçağın altına atırsan?

Skapen. Belə təhlükəli oyunlar mənə ləzzət eləyir!

Silvestr. Neçənci dəfədi ki, deyirəm, qulaq as mənə, tök bu daşı ətəyindən!

Skapen. Yox, yaxşısı budu, mən özüm özümə qulaq asım!

Silvestr. Axı bu həngaməyə nə ehtiyacın var?!

Skapen. Onda niyə məni dilə tutursan?

Silvestr. Ondan ötrü ki, havayı yerə səni çubuqla kötəkləməsinlər.

Skapen. Belə mənimdi, özüm bilərəm, sənin belin deyil ki!

Silvestr. Onu da düz deyirsən: öz belindi, nə istəyirsən, elə!

Skapen. Mən ömründə heç vaxt çubuqdan qorxmamışam, amma, bax, sənin kimi qorxaqları görməyə gözüüm yoxdu! Həmişə tir-tir əsirlər, həmişə qorxurlar bir işdən yapışsınlar ki, düşər-düşməzi olar!

Zerbinetta (*Skapenə*). Bir azdan sən bizə lazım olacaqsan.

Skapen. Gedin, indi gəlirəm. Mən ona göstərəcəyəm ki, həmin Skapenəm, heç kimi satmamışam, satmamam da!

Zerbinetta, Qiasinta və Silvestr gedirlər.

İKİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Jeront. Hə, Skapen, necədi mənim oğlunun işləri?

Skapen. Oğlunuz indi təhlükəsiz yerdədi, amma sizin, cənab, başınıza yaman qəza gələ bilər, yaxşısı budu, evdə oturarsız! Qorxuram ki!..

Jeront. Nədi? Nə olub?

Skapen. Bax, biz indi durub burda danışırıq, amma sizi hər tərəfdə axtarırlar, öldürmək istəyirlər.

Jeront. Məni?

Skapen. Bəli, sizi.

Jeront. Kim?

Skapen. Oktavın evləndiyi o qızın qardaşı. Deyir, guya siz bacısının nikahını ona görə pozmaq istəyirsiniz ki, Oktavı qızınızla

evləndirəsiniz. Buna görə də beyninə girib ki, namusunu qorumaqdan ötrü gərək sizi öldürsün. Onun da dostlarının hamısı hərbiçilərdir, sizi axtarırlar, ondan-bundan soruşurlar ki, hardasız? Onun bölüyündən olan əsgərləri öz gözümlə gördüm, kim rastlarına gəlir, sorğu-suala tuturlar, hissələrə bölünüb kəşdiriblər sizin evə gedən yolun qabağını, indi heç öz evinizə də gedə bilməyəcəksiz, hardan keçmək istəsəz, onlara tuş olacaqsız.

Jeront. Əziz Skapen, bəs mən nə eləyim?

Skapen. Vallah bilmirəm, cənab, yaman çətin məsələdi... Bir vicvə düşüb canıma ki!.. Dayan, dayan... (*Səhnənin dərinliyinə baxır ki, guya görsün orda kimsə var, ya yox.*)

Jeront (*qorxudan əsərək*). Hə, nədi?

Skapen (*qayıdaraq*). Heç...

Jeront. Sən bir şey fikirləşib tapa bilməzsən ki, məni xilas edəsən?

Skapen. Bir şey gəlib ağılıma, amma qorxuram özümü şil-küt eləyələr!

Jeront. Skapen, indi sən sübut elə ki, sədaqətliyəm! Məni belə bir bədbəxtlik içində atıb getmə, xahiş edirəm!

Skapen. Nə danışırırsız, cənab? Mən sizə sədaqətliyəm qulluq edirəm, belə də gündə sizi köməksiz qoyaram bəyəm?

Jeront. Mən də sənin xələlətindən çıxacağam, bil bunu! Bax, bu paltarını sənə bağışlayacağam! Köhnələndən sonra...

Skapen. Dayanın bir, cənab. Bude, yaxşı ki, yolda bu torba əlimə keçdi. Girin bu torbanın içinə, sonra baxaçaq görək... Yox, yox, heç kim yoxdu. Deyirəm ki, girin bu torbanın içinə, amma Allah xatirinə, cıncıqınızı da çıxarmayın. Sizi şəlləyəcəyəm dalıma, guya yükü, düşmənlərinizin yanından keçib aparacağam evinizə. Orda qapı-bacanı bağlayarıq, adam göndərərək ki, kömək eləsin.

Jeront. Pis fikirləşməmişən!..

Skapen. Hə, elədi. İndi özünüz görəcəksiz. (*Kənara.*) Dediysin o böhtana görə sənin başına bir oyun açım ki!..

Jeront. Nə deyirsən?

Skapen. Deyirəm yaxşıca aldadacağım sizin o düşmənləri!.. Tez eləyin, girin torbaya, amma tərpənməyin orda, nə olur olsun, cıncıqınızı da çıxarmayın.

Jeront. Qorxma! Mən öz işimi bilən adamam!

Skapen. Tez cləyin, ode, quldurlardan biri gəlir. (*Səsini dəyişir.*) "Yəni mən doğrudan o Jerontu öldürə bilməyəcəyəm? Bir Allah bəndəsi göstərdi mənə ki, harda gizlənib o!" (*Öz səsiylə Jerontu.*) Tərpanmayın! (*Səsini dəyişir.*) "Lap yerin dibinə də girson, səni tapacağam!" (*Öz səsiylə Jerontu.*) Cinqirinizi çəkməyin! (*Səsini dəyişir.*) "Ey, o torbanın yanındakı!.. Nədi, cənab? "Ala, bu qızıl sənə verirəm, ancaq göstər mənə ki, hardadı o Jeront!" Siz cənab Jerontu axtarırsız? "Hə, lənət şeytana, onu axtarıram!" Onu neynirsiz ki, ay cənab? "Neynirəm?" Bəli. "İstəyirəm onu çubuğa qonaq cləyim!" Cənab Jeront kimi adamlara çubuq çəkməzlər, onlarla belə rəftar cləmək olmaz! "Necə yəni olmaz?!" O alçaqla, o yaramazla, o səfehclə belə rəftar cləmək olmaz?!" Cənab Jeront alçaq deyil, yaramaz deyil, səfeh də deyil! Zəhmət çəkin, onun haqqında belə sözlər deməyin! "Nə? Sən nə cəsarət edib mənimlə belə danışırısan?" O cürə hörmətli adamı təhqir cləyəndə, bəs mən müdafiə cləməyim onu? "Yoxsa sən o Jerontun dostusan?" Bəli, cənab, mən onun dostuyam! "Aha, lənət şeytana, dostusan, lap yaxşı!" (*Çubuqla torbanı döyəcəkdir.*) "Al gəldi onda, onun əvəzinə!" (*Guya ki, ağrıdan qışqırır.*) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! Qulaq asın! Vay! Vay! Vay! Yavaş olun! Vay! Vay! Vay! "Bax, bunları məndən ona çatdırarsan! Xudahafiz!" Ah, alçaq qaskonlu! Ah, aman!..

Jeront (*başını torbadan çıxarır*). Vay, Skapen, day bacarmıram!

Skapen. Mənim də yaman aşımı verdilər, cənab, belimə əl vura bilmirəm.

Jeront. Sən nə deyirsən? Mənim belimə vururdu ki!

Skapen. Yox, ay cənab, çoxu mənim belimə dəyirdi.

Jeront. Nə gəpə basırısan? Mənim belimə dəyirdi o çubuqların hamısı, indi də ağrıyır yeri.

Skapen. Yox, deyirlər sizə də! Çubuğun ucu bir-iki dəfə toxundu sizə...

Jeront. Görək lap kənara çəkilyədin ki, səni döyəndə mənə toxunmayaydı da!

Skapen (*Jerontun başını torbaya basır*). Gizlənin tez! Ode, biri də gəlir, xaricidi clə bil... "Lənət şeytana! Qaraçı clə bil, qaç bütün gün, tapma, tapma o şeytan Jeront!" Yaxşı gizlənin! "De mana, cənab, siz bildiz qarda Jeront? Mən axtarır onu!" Yox, cənab, bilmirəm. "Düz dedim! Onu beli lazım mana, o Jeront beli! On çubuq ora! Dort dana da şpaqa! Yapışdı Jeront yerə! Bax, bu şpaqa!" Elədi,

cənab, ancaq mən bilmirəm ki, cənab Jeront hardadı. "Bu torba clə bil tarpandı!" – Bağışlayın, cənab, siz səhv edirsiniz. "Bu torba na var? Orda na?" Heç bir şey, cənab. "Mən istədi bu şpaqa o torba soxmaq!" Yox, cənab, lazım deyil. "Siz qostarsın na var o torba?" Axı sizə nə var ki, mən nə aparıram? "Mən bilmək istədi!" Heç nə bilməyəcəksiz. "Sən na casarat mana?!" Bu mənim köhnə şeylərimdi, cırcındırdı. "Qostersin! Soz yok!" Yox, göstərməyəcəyəm. "Qostersin yok?" Yox! "Onda mənim çubuq sən bel vurmaq!" Cəsarət etməzsiz. "Sən axmaq!" (*Çubuq ilə torbanı döyəcləyir və guya özünü döyürmüşlər kimi bərkdən qışqırır.*) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! "Sağ ol! Bu mandan balaca dars səni oyratmaq!" Ay aman! Vay! Səni görüm şeytan aparsın! Ay, öldüm!..

Jeront (*başını torbadan çıxarır*). Vay, məni döyüb öldən saldı!

Skapen. Vay, ölürəm!..

Jeront. Niyə bu alçaqlar clə mənim belimə vururlar?!

Skapen (*Jerontun başını torbaya basır*). Gizlənin! Ode, əsgərlər gəlir, düz altı nəfərdi! (*Cürbəcür səslərlə.*) "Gedək, bu Jerontu axırı ki, tapmaq lazımdı, yoxsa yok? Hər tərəfi axtarmaq lazımdı! Yorulub öldən düşsək də, bütün şəhəri görək axtaraq! Hər bir dölme-deşiye baxmaq lazımdı! Heç haranı yaddan çıxarmaq olmaz! Hər tərəfi! Hansı tərəfə gedək? Bude, bura! Yox, ode, ora! Sağa! Sol! Yox! Bura! Bura!" (*Öz səsiylə Jerontu.*) Yaxşı gizlənin. "Oho, bude, onun nökeridi! Hə, alçaq, de görüm hardadı ağan? Məndə işiniz olmasın, cənablar! "Tez clə! De görüm hardadı ağan? Tez ol! Yolumuzdan cləmə bizi, tez ol!" Yavaş olun, cənablar!

Jeront yavaşca başını torbadan çıxarır və Skapenin horokotlarını görür.

"Bu saat tap ağamı, yoxsa səni ölənəcən döyəcəyik!" Mənim başıma nə oyun istəyirsiniz, açın, amma ağamı satmaram! "Sənin canını alacağım!" Nə cləyirsiniz, cləyin! "Aha, özün belə istədin! Tut gəldi!" Vay! (*Çubuqla vurmaq istəyəndə Jeront torbanın içindən çıxır, Skapen isə qaçıb gedir.*)

Jeront (*tək*). Ay alçaq! Ay canı! Quldur! Deməli, sənmışson, az qala məni öldürürdün?!

Jeront. Zerbinetta.

Zerbinetta (*Jerontu görmədən*). Ha-ha-ha! Yox, qoy bir nəfəsimi dərim...

Jeront (*Zerbinettanı görmədən*). Baxarsan, sənin başına nə oyun açacağam!

Zerbinetta (*Jerontu görmədən*). Ha-ha-ha! Əcəb əhvalatdı! Gör necə ələ salıblar qocanı!

Jeront (*Zerbinettanı görərək*). Burda gülməli bir şey yoxdu, heç kimi də ələ salmayıblar!

Zerbinetta. Nə? Siz nə danışsınız, cənab?

Jeront. Deyirəm ki, mənə nəhaq gülürsüz.

Zerbinetta. Sizə gülürəm?

Jeront. Bəli.

Zerbinetta. Nə danışsınız?! Heç kimin sizə gülmək fikri yoxdu!

Jeront. Bəs niyə mənim düz sifətimə hırıldayırsız?

Zerbinetta. Vallah, bunun sizə dəxli yoxdu. İndicə mənə elə bir məzəli əhvalat danışdılar ki, ona gülürəm. Heç özüm də bilmirəm ki, niyə bu qədər güldüm?.. Bəlkə mən də bu işin iştirakçıyam, ona görə? Ancaq, doğrudan da, day bundan gülməli əhvalat eşitməmişəm ki, pul qoparmaqdan ötrü oğlu atanın başına nə oyun açır!..

Jeront. Pul qoparmaqdan ötrü oğul atanın başına oyun açır?

Zerbinetta. Hə, hə! Düzdü, siz heç bunu xahiş etməirsiniz, amma məmnuniyyətlə bu əhvalatı danışaram. Mənim, bilirsiniz, belə şeyləri danışmağa yaman həvəsim var!..

Jeront. Çox məmnun olaram, danışın.

Zerbinetta. Hə, danışım da... Mən danışmaqla bir ziyan olmayacaq, onsuz da belə hadisə gizli qala bilməz. Təlcim elə gətirib ki, mən qaraçılar deyilən məxluqla bir yerdə yaşamışam. Vilayətdən vilayətə köçürlər, fəla baxırlar, bir para başqa işlərlə də məşğul olurlar... Burada, bax, bu şəhərdə mənə cavan bir oğlan gördü və aşiq oldu. O vaxtdan bəri o cavan oğlan bir addım da olsun, mən-dən kənar durmur. Əvvəlcə, bütün başqa cavan oğlanlar kimi, o da elə bilirdi ki, birçə söz deməyinə bənddi, dayana bilməyəcəyəm, hayıl-mayıl olacağam. Ancaq o gördü ki, mən məğruram. Məğrurluğum onu məcbur etdi ki, fikrini dəyişsin. Hisslərimi mənim asılı

olduğum həmin adamlara da bildirdi. Qaraçılar razı oldu ki, pul alıb mənə qaytarsınlar. Bədbəxtlikdən yaxşı ailələrdən olan başqa cavan oğlanlar kimi mənim sevgilimin də işləri pis idi, yəni pulu yox idi. Onun dövlətli atası var, ancaq xəsisin biridi. Dünya hələ elə xəsis görməyib!.. Dayanın bir.. Nədi onun adı? Siz bilmirsiniz, nədi onun adı? Əlbəttə, siz yaqin bilirsiniz, bilirsiniz ki, bu şəhərdə bir nömrəli xəsis kim hesab olunur?

Jeront. Xeyr, bilmirəm.

Zerbinetta. Adı "ron"la qurtarır, ya "ront"la qurtarır?.. O... Oront.. Yox, belə deyil. Je... Jeront? Hə özündü ki, var, Jeront! Yadıma düşdü, belədi ki, var! O simicinin adı Jerontdu! Bax, əhvalat belədi. Bizim qaraçılar bu gün şəhərdən çıxıb getmək istəyirdilər, mənim o cavan oğlanım da, pulu olmadığı üçün, mənimlə ayrılmağıdı, ancaq nökrənin bəliyi köməyimizə yetdi. Nökrə onun atasından pulları dartıb qopartdı. Nökrənin adı yaxşı yadımdadı: Skapen. O elə qeyri-adi bir adamdı ki, tərifləməklə qurtaran deyil!

Jeront (*kənarı*). Ay səni, fırldaqçının biri, fırldaqçı!

Zerbinetta. O qoca səfehli aldatmaq üçün, görün bir necə bəliqlə işlədib! Ha-ha-ha! Yadına düşəndə adam gülməkdən ölür! Vallah, dayana bilmirəm! Ha-ha-ha! Skapen gedir o simicinin yanına... Ha-ha-ha!.. Gedir o simicinin yanına, deyir ki, guya oğluylla bir yerdə limanda gözişirmişlər... Ha-ha-ha!.. Gözişirmişlər, orda bir türk qalerası görürlər, guya cavan bir gəmiçi onları gəmiyə qonaq dəvət edir.. Ha-ha-ha!.. Guya oturub yeyib-ıçdıqları vaxt, qalera çıxır dənizə, gəmiçi də guya Skapeni qayıqla sahilə göndərir ki, qocaya desin: ya beş yüz kəyü göndər, ya da oğlunu Əlcəzairə aparacağıq! Ha-ha-ha!.. Bu yerdə mənim o xəsisim, o simicim qorxuya düşür, bir tərəfdən oğluna yazığı gəlir, bir tərəfdən də pulları vermək istəmir. Beş yüz kəyünü vermək onunçün ürəyinin başına xəncər soxmaq kimi bir şeydi! Ha-ha-ha!.. Heç cürə puldan əl çəkmək istəmir, başını-beynini çatdırır ki, oğlunu necə qaytarsın, ağzına gələn cəfəngi danışır... Ha-ha-ha!.. İstəyir həmin qaləradan ötrü dənizə polis göndərsin... Ha-ha-ha! Nökrəinə yalvarır ki, gedib oğlunun əvəzinə girovda qalsın, guya pul yığıb onu qurtaracaq! Yalandan elə!.. Ha-ha-ha!.. İstəyir köhnə cır-cındırını beş yüz kəyüə satdırsın, o cır-cındıra heç otuz kəyü də verməzlər. Ha-ha-ha! Nökrə başa salır onu ki, belə şeylər köməyə yetməz, o xəsis də elə hey deyir ki, "axı niyə, niyə gedib grib o qaləraya?" Elə hey qarğış cəloyir. Axırı ki, aqla-uflla o bir kəsə pulun məhəbbətini ürəyindən

silməli olur!.. Ancaq deyəsən siz bu əhvalatda gülməli bir şey görmürsünüz axı? Hə? Nə deyirsiniz?

Jeront. Deyirəm ki, o cavan oğlan alçağın, caninin biridi! Atası oğlunu belə işlərdən ötrü lap qaydasınca cəzalandıracaq! Deyirəm ki, o qaraçı qız da həyasızın, nanəcibin biridi! Mənim kimi hörmətli bir adama belə şeylər danışmağa cəsarət edir! Ona göstərəcəklər ki, cavan oğlanları toruna salmaq nə deməkdir! Nökər də quldurun biridi! Cənab Jeront onu elə bu gün dar ağacına göndərəcək. (*Gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Zerbinetta, Silvestr

Silvestr. Hara qaçmışız belə? Bilirsiniz indiçə kimlə danışırıdız? Cənab Leandrın atasıdı e, bu!

Zerbinetta. İndi başa düşdüm... İşə bir bax!.. Heç bilmədən öz əhvalatını özünə danışmışam!

Silvestr. Nə? Hansı əhvalatı?

Zerbinetta. Həmin əhvalatı də!.. Elə xoşuma gəlmişdi o əhvalat ki, adam axtarırdım danışmağa. Eh, nə olsun e?! Özünə eləyir də, biza nə istisi, nə soyuğu?

Silvestr. Heç danışmağın yeri yədi? Adamın dili görək uzun olmasın. Öz işləriniz barədə də, heç olmasa, susa bilmirsiniz...

Zerbinetta. Bəyəm başqalarından eşitməyəcəkdiz?

Arqant (*səhnə arxasından*). Ey, Silvestr!

Silvestr (*Zerbinettaya*). Gedin evə. Ağam məni çağırır.

Zerbinetta gedir.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Arqant.

Arqant. Deməli, siz əlbir olmuşuz, fırıldaqçılar! Sən, Skapen, bir də ki, mənim oğlum – əlbir olmuşuz ki, məni aldadasız?! Elə bilirsiniz ki, mən buna dözəcəyəm?

Silvestr. Vallah, cənab, Skapen sizi aldadırsa, bunun mənə dəxli yoxdu, ola da bilməz!

Arqant. Mən ayırd eləyəcəyəm bu məsələni, eləyəcəyəm, ancaq! Mən imkan vermərəm ki, gözümün qabağında pəstəha açalar!

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Jeront.

Jeront. Ah, cənab Arqant, mənim başıma bir müsibət gəlib ki!

Arqant. Mənim də dərdim böyükdi, cənab Jeront!..

Jeront. Fırıldaqçı Skapen aldadıb beş yüz kcyünü aparıb menden!..

Arqant. O fırıldaqçı Skapen məni də eləcə aldadıb iki yüz pistolumu əlimdən alıb.

Jeront. Hələ o beş yüz kcyüdən başqa mənə elə qonaqlıq verib ki, deməyə adamın dili də gəlmir. Bütün bunların cavabını verəcək o alçaq!

Arqant. Əlbəttə. Qoy cavab versin ki, hansı cəsarətlə mənimlə belə oyun oynayıb?!

Jeront. Mən görək onu elə cəzalandırım ki, başqalarına da ibrət olsun!

Silvestr (*kənara*). Allahın altında, mənə işləri olmayaydı!..

Jeront. Bu hələ harasıdı, cənab Arqant?! Bədbəxtlik ki, gəldi, dalını gözle!.. Mən güman edirdim ki, bu gün qızımı görəcəyəm... Yeganə təsəllimiydi mənim bu dünyada, ancaq indi müvəkkilimdən eşidirəm ki, qızım çoxdan gedib Tarentdan. Yəqin gəmi batıb, qızım da həlak olub.

Arqant. Bəs siz niyə qızınızı Tarentda qoyurdunuz? Niyə həmişə öz yanınızca gözdirmirdiz ki, görəndə ürəyiniz açılsın?

Jeront. Bunun səbəbi var idi, cənab Arqant. Ailə vəziyyətim eləydi ki, ikinci nikahımı gizlin saxlamalıydım... Oho, kimi görürəm?!"

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Nerina.

Nerina (*Jerontun qarşısında dizləri üstə dayanır*). Ah, cənab Pandolf!..

Jeront. O adı daha başından elə, məni Jeront çağır. Əvvəllər olduğu kimi, daha Tarentda başqa ad daşımağıma ehtiyac yoxdu.

Nerina. Ah, cənab, sizi o adla burda axtarmaq, bilsəydiz bizi necə çaşbaş salmışdı!..

Jeront. Mənim qızım, arvadım hardadırlar?

Nerina. Qızınız burda, yaxınlıqdadı. Amma onu görməmişdən qabaq, görək mənı bağışlayasız!.. Axı onunla tək qaldım, heç bir köməyimiz yox idi, bilmirəm sizi harada axtarım... Qızınızı ərə verdim.

Jeront. Mənim qızım ərlidir?

Nerina. Bəli, cənab...

Jeront. Bəs, kimə ərə gedib?

Nerina. Oktav adında cavan bir oğlana. O cənab Arqantın oğludur.

Jeront. Aman Allah!

Arqant. Belə də təsadüf olar?!

Jeront. Tez, tez bizi qızımın yanına apar!

Nerina. Bude, bax, bu evə girməlisiz...

Jeront. Düş qabağa. Gedək, gedək, cənab Arqant!

Silvestr (tək). Bax, qərribə əhvalat buna deyirlər e!..

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen

Skapen. Hə, Silvestr, neyləyir bizimkilər?

Silvestr. İkicə xəbər verəcəm sənə. Birincisi budu ki, Oktavın məsələsi həll olundu, sən demə, bizim Qiasinta cənab Jerontun qızıymış!.. Təsadüf elə gətirib ki, valideynlərinin istədiyi olub. İkincisi də budu ki, qocalar, xüsusən cənab Jeront səni yaman cəzalandırmaq istəyirlər.

Skapen. Boş şeydi! Belə hədə-qorxular mənə təsir etməz!.. Hər dəqiqənin öz hökmü var!..

Silvestr. Bax ha!.. Oğlanlar atalarıyla barışarlar, onda qanın gedər!..

Skapen. Qorxma!.. Onların ürəyini yumşaldaram.

Silvestr. Tez qaç! Ode, gəlirlər.

Skapen qaçır.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Silvestr, Jeront, Arqant, Qiasinta, Zerbinetta, Nerina.

Jeront. Gəl, qızım, gəl mənim yanıma! Əyər indi anan da burda olsaydı, elə sevinərdim ki!

Arqant. Bude, Oktav da gəldi.

ONUNCU GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Oktav.

Arqant. Gəl, gəl, oğlum, gəl sən də bizimlə bir yerdə sevin ki, evlənməyinin axırı necə yaxşı qurtardı! Allah özü!..

Oktav. Yox, ata, mənı kiminlə evləndirmək istəsəz də, bir şey çıxmayacaq! Sizdən gizlətməyən mənası yoxdu!.. Onsuz da siz bilirsiniz ki, mən artıq evliyəm.

Arqant. Elədi, ancaq sən bilmirsən ki...

Oktav. Mən bildiyimi bilirəm, ata!

Arqant. Sənə demək istəyirəm ki, cənab Jerontun qızı...

Oktav. Cənab Jerontun qızı ilə mənim nə işim var?!

Jeront. Bu elə həmin qızıdı də!

Oktav (Jeront). Cənab, sizdən artıq dərəcədə üzr istəyirəm, ancaq mən öz fikrimi dəyişməyəcəyəm!

Silvestr (Oktava). Əşşi, bir qulaq asım də!..

Oktav. Kəs səsinı! Mən heç nəyə qulaq asmaq istəmirəm!

Arqant (Oktava). Sənin arvadın...

Oktav. Yox, ata, mən ölürəm, ancaq sevimli Qiasintadan ayrıl-maram. Nə istəyirsiniz, eləyin, ancaq mən, bax, bunun sədaqətinə and içmişəm! (Səhnənin əks tərəfinə keçərək Qiasinta ilə yanaşı dayanır.) Mən onu ömrüm boyu sevəcəyəm, başqası mənə lazım deyil!..

Arqant. Bəs elə biz də onu veririk də sənə! Kütün biri, küt! Elə dediyini deyir!..

Qiasinta (Jerontu göstərərək). Elədi, Oktav, bax, bu mənim atamdı, axırı ki, tapdım onu!.. Dərdimiz-sərimiz qurtardı daha!..

Jeront. Gedək bizə!.. Oturub yaxşıca söhbət edərik...

Qiasinta (Zerbinettanı göstərərək). Ata! Sizdən çox xahiş edirəm, mənı əziz rəfiqəmdən ayırmayın. O elə gözəl insandı ki, tanıdıqca, siz də çox istəyəcəksiz onu.

Jeront. Sən istəyirsən ki, qardaşımı yoldan çıxarmış bu qızı evimə aparım? Bayaq özü ağzına gələni deyirdi!..

Zerbinetta. Bağışlayın, cənab!.. Ancaq bilsəydim ki, siz kimsiz, heç nə danışmazdım. Axı sizin ancaq adınızı eşitmişdim!..

Jeront. Necə yəni ancaq adınızı eşitmişdim?

Qiasinta. Ata! Mən zəmin oluram ki, o yaxşı qızıdı! Qardaşımın da ona bəslədiyi hisslərdə heç bir pis şey yoxdu.

Jeront. Ay səni! Yoxsa, oğlumu doğrudan da belə bir qıza evləndirir? Allah bilir kimdi?.. Aralıqda gəzən biridi də!..

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Leandr.

Leandr. Ata! Siz qanınızı qaraltmayın ki, mən əsilzadə olmayan kasıb bir qızı sevirəm. Qaraçıları ki, onu aldım, indicə mənə dedilər ki, Zerbınetta bizim şəhərlidi, dörd yaşı olanda onu oğurlayıblar, valideynləri əsilzadəymiş. Bax, bu bilərziyi də mənə verdilər. İndi bu bilərziyin vasitəsiylə Zerbınettanın valideynlərini tapmaq olar.

Arqant. Aman Allah! O mənim qızımdı, bu bilərzikdən tanıdım! Düzdü, düzdü! Mən onu dörd yaşında itirmişəm!

Jeront. O sizin qızınızdı?

Arqant. Bəli, bu odu, gör necə oxşayır?! Mənim heç bir şübhəm yoxdu!

Qiasinta. Aman Allah! Dünyanın işlərinə bax!

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Ah, cənablar, indicə bədbəxt bir hadisə baş verdi!

Jeront. Nə olub?

Karl. Bədbəxt Skapen...

Jeront. Fırıldaqqıdı o! Ömr ələyəcəyəm ki, assınlar onu!

Karl. Yox, cənab, daha bu barədə narahat olmayacaqsız. Təzə tikintinin yanından keçirmiş, yuxarıdan böyük bir çökic düşüb, yazığın başını elə partladıb ki, beyni görünür. Skapen ölür... Xahiş elədi onu gətirək ki, ölümqabağı bir-iki söz desin.

Arqant. Bəs, hardadı?

Karl. Odur, gətirirlər.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Skapen

Skapen (başını sarıyıb, guya ki, yaralıdı; onu iki hambal gətirir). Ah!.. Ah!.. Görürsüz, cənablar?! Görürsüz mən nə haldayam?! Ah!.. Mən istəyirəm ki, əvvəlcə sizdən üzrxahlıq ələyim, sonra ölüm... Kimi incitmişəmsə, hamınız məni bağışlayın!.. Ah!.. Cənablar!.. Son nəfəsimdə yalvarıram sizə, bütün olub keçənə görə məni bağışlayın!.. Xüsusən, siz, cənab Arqant!.. Bir də siz, cənab Jeront!.. Ah!..

Arqant. Mən bağışlayıram səni, sakit ölə bilərsən.

Skapen (Jeront). Sizi, cənab Jeront, hamıdan çox incitmişəm...

O çubuq zərbələri...

Jeront. Yaxşı, yada salma onları... Mən də səni bağışlayıram...

Skapen. O çubuqlar mənim tərəfimdən elə bir hərəkətdi ki...

Jeront. Dedim ki, bəsdir!

Skapen. O çubuqlardan ötrü ölümqabağı vicdanım mənə rahatlıq vermir...

Jeront. Allah!.. Bəsdir!

Skapen. Mən o çubuqlarla sizi..

Jeront. Deyirəm sənə ki, qurtar! Mən hər şeyi yaddan çıxarmışam!

Skapen. Siz necə də mərhəmətlisiz, cənab! Amma siz sidq-ürəkdən məni bağışlayırsız o çubuqlara görə!

Jeront. Hə, hə, hə, bağışlayıram, tək ağzını mumla! Bağışlayıram – qurtardı getdi!

Skapen. Ah, cənab, sizin bu sözlərinizdən sonra necə də rahat oldum...

Jeront. Yox... Bağışlamağına, bağışlayıram səni, ancaq bu şərtlə ki, öləsən!

Skapen. Necə, cənab?

Jeront. Əyər sən sağalsan, mən səni bağışlamayacağam!

Skapen. Vay! Vay!.. Yenə halım xarab oldu!..

Arqant. Belə ki, bir xoşbəxtlik gəlib bizi tapıb, cənab Jeront, siz onu şərtsiz-zadsız bağışlayın!

Jeront. Siz deyən olsun!

Arqant. Gedək, bir yerdə şam ələyək, şadlıq ələyək!..

Skapen. Hələ ki, ölməmişəm, qoy məni də mizə yaxın apar-sınlar!..

SON

ŞARL PERRO

(1628-1703)

BÜLLUR BAŞMAQ

Biri vardı, biri yoxdu, keçmiş zamanlarda varlı-karlı, adlı-sanlı bir kişi var idi. Onun arvadı ölmüşdü. İkinci dəfə çox deyingən, lovğa bir arvad almışdı. Qəddarlıqda tayı-bərabəri yoxdu. Arvadın iki qızı var idi. Hər cəhətdən analarına oxşayan bu qızlar da lovğa, bədxasiyyət idilər. Kişinin bir qızı var idi. O çox mülayim və mehriban idi, lap rəhmətlik anasına oxşayırdı. Onun anası dünyanın ən rəhmdil arvadlarından biri idi.

Ögey ana pis xasiyyətini o saat bürüzə verdi. Xüsusilə ögey qızı görən gözü yox idi. Ögey qızın səmimiliyi onu hövsələdən çıxarırdı. Bu mehriban, xoşxasiyyətli və qəşəng qızla müqayisədə onun qızları həmişəkindən də pis görünürdülər.

Ögey ana evin ən ağır, əzab-əziyyətli işlərini ona tapşırırdı: yazıq qız qab-qacağı yuyar, pilləkənləri silər, ögey ananın və onun erköyün qızlarının otaqlarını süpürüb təmizlərdi. Qız evin üstündəki çardaqda, nazik bir döşəkcə üstündə yatardı. Onun bacılarının isə parket döşəməli yataq otaqları, qu tükündən yorğan-döşəkləri var idi, divardan isə döşəmədən tavana çatan güzgülər asılmışdı.

Yazıq qız hər cür əziyyətə dözər və söyülüb danlanmaqdan qoraraq dərdini atasına belə deməkdən çəkinirdi: çünki atası təzə arvadının sözü ilə oturub duraraq, onun sözündən çıxmazdı. Ögey qız işini qurtarandan sonra ocağın yanındakı küncə qısılib külin üstündə oturardı. Buna görə də ögey ananın böyük qızı ona Pinti adı qoymuşdu. Kiçik qız isə böyük bacısı kimi kobud deyildi, ona görə də qızı "Zoluşka", yəni "Küllü qız" çağırırdı. Zoluşka köhnə paltarında geyimli-kecimli, bəzəkli bacılıqlarından çox-çox qəşəng idi.

Günlərin bir günü padşahın oğlu ziyafət vermək fikrinə düşür və ölkənin bütün adlı-sanlı adamlarını saraya dəvət edir. Zoluşkanın

bacılarını da ziyafətə çağırırlar. Onlar özlərinə yaraşığı, qəşəng paltar və şypa seçə-seçə bərk sevinirdilər. Zoluşkanın işi isə bir az da artdı. O, bacılıqlarının yubkalarını ütüləməli və yaxalıqlarını kraxmallamalı idi.

Bacılar daha qəşəng geyinmək üçün bir-birilə hey məsləhətləşirdilər.

Böyük bacı deyirdi:

– Mən krujevalı qırmızı məxmər paltarımı geyəcəyəm.

Kiçik bacı da öz növbəsində deyirdi:

– Mən sadə paltarımı geyəcəyəm. Üstündən brilyant düyməli, zərgürlü qolsuz bürüncəyimi də çiynimə salacağam. Belə bürüncək hər adamda olmaz!

Onlar ən yaxşı dəriyə bürüməli ləçək sifariş etdilər, ən bahalı lentlər aldılar, hər şeydə də Zoluşka ilə məsləhətləşirdilər; çünki onun paltar seçməkdə böyük zövqü vardı. O, bacılarına kömək etməyə ürəkdən çalışırdı, hətta saçlarını darayib düzəltməyi də onlara təklif etdi. Bu təklifə onlar həvəslə razılıq verdilər.

Zoluşka onların saçlarını düzəltməyə qızlar ondan soruşurdular:

– Zoluşka, düzünü de, sən də ziyafətə getmək istərdinmi?

Zoluşka:

– Ah, bacılarım, mənə ələ salmayın! Heç mənə ora buraxarlarmı? – deyər cavab verirdi.

– Düz deyirsən, əlbəttə, səni buraxmazlar! Orda sənə kimi pintini görsələr gülməkdən uğunub özlərindən gedərlər.

Zoluşkanın yerinə başqası olsaydı, açıqca onların saçlarını pis darayardı, Zoluşka isə, əksinə, çalışırdı ki, yaxşı darasın.

Bacılar sevindiklərindən və həyəcədən iki gün heç bir şey yemə-dilər. Çalışdırıldı ki, mümkün qədər bellərini tarım çəksinlər və hey güzgünün qabağında fırlanırdılar.

Nəhayət, arzu etdikləri gün gəlib çatdı. Ögey ana və bacılar ziyafətə getdilər. Zoluşka uzun müddət onların ardınca baxdı. Karetə gözdən itəndən sonra qız acı-acı ağladı.

Xalası Zoluşkanın ağladığını görüb onun niyə belə kədərləndiyini soruşdu.

– Mən istərdim... Mən də istərdim ki... – deyər göz yaşları içində boğulan Zoluşka sözünü bitirə bilmədi.

Lakin xalası onun nə demək istədiyini o saat başa düşdü (axı o, sehrbaz idi).

– Sən də ziyafətə getmək istərdin, eləmi? – deyə soruşdu.

Zoluşka ah çəkib dedi:

– Bəli.

Sehrbaz qadın ondan soruşdu:

– Dediklərimə həmişə əməl edəcəyinə söz verirsənmi? Onda sənə ziyafətə getməyinə kömək edərdim. – Qollarını qızın boynuna salıb əlavə etdi. – Get, dirrikdən mənə böyük bir balqabaq gətir.

Zoluşka dirriyə qaçdı, yekə bir balqabaq seçib sehrbaz qadına gətirdi. Balqabağın onun ziyafətə getməyinə necə kömək edəcəyini heç cür başa düşə bilmədi.

Sehrbaz qadın balqabağın içini ovdu, sehrli çubuğunu ona toxundurdu, balqabaq bir anda qızıl suyuna çökülmüş kəməyə çevrildi.

Sonra sehrbaz qadın siçan tələsinə baxdı. Orada altı diri siçan var idi.

Sehrbaz Zoluşkaya əmr etdi ki, tələnin ağzını açsın. Oradan çıxan siçanların hamısına sehrli çubuğunu toxundurdu. Siçanlar o saat gözəl atlara çevrildi. Beləliklə, altı siçan altı gözəl ata döndü.

Sonra sehrbaz qadın fikrə getdi:

– Faytonçunu haradan tapaq?

Zoluşka dedi:

– Qoy gedib siçovul tələsinə baxım, bəlkə ona siçovul düşüb. Siçovulu faytonçuya döndərmək olar.

– Doğru deyirsən! – deyə sehrbaz qadın onunla razılaşdı. – Get bax.

Zoluşka tələni gətirdi, içində üç kök siçovul var idi.

Sehrbaz qadın siçovullardan ən böyüyünü, bığlısını seçib çubuğunu ona toxundurdu. Siçovul o saat dönüb kök və bığlı faytonçu oldu.

Sonra sehrbaz qadın Zoluşkaya dedi:

– Bağda, suçiləyənin dalında altı kərtənkələ var. Get, onları mənə gətir.

Zoluşka kərtənkələləri gətirən kimi sehrbaz qadın onları döndərərək altı nökrə elədi. Hamının əynində zərbaftalı qəşəng paltar vardı. Onlar kərtənin dalındakı xidmətçi yerlərinə elə cəld sıçradılar ki, elə bil bütün ömürləri boyu bu işlə məşğul olmuşdular.

Sehrbaz qadın dedi:

– Hə, indi ziyafətə gedə bilərsiniz. Məndən razı qaldınmı?

– Əlbəttə. Ancaq, bu cındır paltarda ora necə gedim? – deyə Zoluşka soruşdu.

Sehrbaz qadın çubuğunu qıza toxundurdu. Köhnə paltar o dəqiqə dönüb daş-qaşla bəzənmiş zərxaş oldu. Sehribaz qadın əlavə olaraq qıza bir cüt bülür ayaqqabı da bağışladı. Dünyada heç bir qız belə gözəl ayaqqabını yuxusunda da görməmişdi.

Zoluşka bəzəkli-düzəkli bir halda kəməyə mindi. Sehribaz qadın ayrılarkən ona dönə-dönə tapşırırdı ki, gecə yarısına qədər mütəlak qayıtsın.

– Bir dəqiqə belə gecikmiş olsan kərtənə yenə dönüb balqabaq, atların siçan, nökrələrin kərtənkələ, gözəl paltarın isə köhnə cındıra dönəcək, – deyə sehrbaz qadın ona xəbərdarlıq elədi.

Zoluşka sehrbaz qadına saraydan gecə yarısına kimi qayıdacağına söz verdi və sevinə-sevinə ziyafətə yollandı.

Padşah oğluna xəbər verdilər ki, ziyafətə naməlum çox gözəl bir şahzadə qız gəlmişdir. O, qızı qarşılamağa çıxdı. Qıza kəmərdən düşməkdə kömək etdi və onu qonaqların yığıldığı salona gətirdi.

Salona dərhal sakitlik çökdü; qonaqlar rəqslərini, kaman çalınan musiqini dayandırdılar, hamı naməlum şahzadə qızın gözəlliyinə heyran qalmışdır.

Hər tərəfdə:

– Nə gözəl qızıdır! – deyə pıçıldadırdılar.

Hətta qoca padşah belə gözünü ondan ayırmayaraq tez-tez arvadının qulağına deyirdi ki, “çoxdan bəri belə gözəl, məlahətli qız görməmişəm”.

Qadınlar qızın paltarına diqqətlə baxırdılar ki, sabah özlərinə o cür paltar tikdirləsinlər. Ancaq belə gözəl parça və mahir usta tapa bilməyəcəklərindən qorxurdular.

Şahzadə, qızı ən hörmətli yerdə aparıb rəqsə dəvət etdi. Qız elə gözəl oynayırdı ki, hamı ona məəttəl qalmışdı.

Bir azdan sonra qonaqlara şirniyyat və meyvə verdilər. Lakin şahzadə, qızla o qədər məşğul idi ki, əlini şirniyyata heç uzatmadı da.

Qız isə bacılarının yanına gedib onlarla məhrəbəncəsinə danışdı və şahzadənin onu qonaq etdiyi portağalları onlarla bölüşdürdü.

Tanış olmayan bu xanımın bu cür məhrəbəncəsinə bacıları təəccübləndirdi.

Zoluşka söhbətin şirin yerində on ikiyə on beş dəqiqə qaldığını bildiren saat zəngini eşitdi.

Hamı ilə tələsik görüşüb evə yollandı. Evə qayıdan kimi sehrbaz qadının yanına gedib ona razılıq etdi və dedi ki, şahzadə ondan sabah da saraya ziyafətə gəlməsini xahiş etmişdir.

Qız ziyafətdə gördüyünü və eşitdiyini sehrbaz qadına danışanda qapının döyüldüyünü eşitdi. Bu, ziyafətdən qayıdan ögey bacıları idi. Zoluşka gedib qapını açdı. Qız özünü elə göstərdi ki, guya yuxudan təzəcə durmuşdur. Gözlərini ova-ova, gəməşərək:

– Ziyafətdə nə çox qaldınız? – dedi.

Əslində onlardan ayrılandan bəri yuxusu heç gəlmirdi də.

Bacılardan biri:

– Sən də ziyafətdə olsaydın heç darıxmazdın. Ora bir şahzadə qız gəlmişdi, elə gözəldi ki, dünyada heç tayı-bərabəri olmazdı. O, bizə çox mehribanlıq etdi, bizi portağala qonaq etdi.

Zoluşka şadlığından uçurdu. Qız, bacılarından şahzadə qızın adını soruşdu. Lakin bacılar şahzadə qızı heç kimin tanımadığını, hətta şahzadənin də buna görə pərt olduğunu söylədilər. Qızın kimliyini öyrənmək üçün şahzadə hər şeydən keçərdi.

Zoluşka gülümsəyərək dedi:

– Yəqin o, çox gözəlmiş! Siz xoşbəxtsiniz! Kaş mən də onu görəydim!.. Bacıcan, evdə geydiyən sarı paltarımı mənə birçə günlüyə versənə!

Böyük bacı:

– Birçə bu qalmışdı! – deyər cavab verdi. – Öz paltarımı sənə kimi pintiyə verim! Dünyasında vermərəm.

Zoluşka bacısından rədd cavabı alacağını onsuz da bilirdi, ona görə bu cavaba çox şadlandı. Bacısı razı olsaydı bu paltar onun nəyinə lazım idi?

Ertəsi gün Zoluşkanın bacıları yenə ziyafətə getdilər. Zoluşka da getdi. Bu gün o, dünənkindən də qəşəng geyinmişdi. Şahzadə ondan bir dəqiqə belə ayrılmır və qulağına cürbəcür xoş sözlər pıçıldayırdı.

Zoluşka, kefi çox kök olduğundan, sehrbaz qadının tapşırığını tamamilə yadından çıxartmışdı. O, elə bilirdi ki, hələ saat heç on bir olmayıb. Birdən saat on ikini vurdu. O, quş kimi atılaraq cəld evə yollandı. Şahzadə onun dalınca qaçdı, lakin çata bilmədi. Qız tələsik qaçdığından bülür ayaqqabısının bir tayını itirdi. Şahzadə onu üsul-luca yerdən götürdü.

Darvazadakı qarovulçulardan şahzadə xanımın hansı tərəfə getdiyini soruşdu. Qarovulçular şahzadə xanımı deyil, kəndli qızına oxşayan kasıb bir qızın saraydan yüyürərək çıxdığını gördüklərini söylədilər.

Zoluşka karetsiz, nökrətsiz, köhnə paltarda tövşüyə-tövşüyə evə gəldi. Bütün cah-cəlaləndə onda yalnız bir tay ayaqqabı qalmışdı.

Bacıları ziyafətdən gələndə Zoluşka onlardan soruşdu ki, bu gün də dünənki kimi şən keçdimi? Dünən gələn şahzadə xanım bu gün də gəlmişdimi?

Bacıları dedilər ki, şahzadə xanım bu gün də gəlmişdi, lakin saat gecəyarısı zəngini vurduda o, tələsik çıxıb qaçdı. Qaçarkən gözəl bülür ayaqqabısının bir tayını ayağından saldı. Şahzadə onun ayaqqabısını yerdən götürdü və ziyafət qurtarana qədər gözünü ondan ayırmadı. Məlum oldu ki, şahzadə ayaqqabının sahibi olan şahzadə xanıma vurulmuşdur.

Bacılar doğru demişdilər: bir neçə gündən sonra şahzadənin əmri ilə padşahlıqda olan qadınların hamısına xəbər verdilər ki, bülür ayaqqabı kimin ayağına olsa, şahzadə onu alacaqdır.

Əvvəlcə ayaqqabını şahzadə xanımların, sonra zadəgan qadınlarının, sonra da saray adamları arvadlarının ayaqlarına ölçdülər. Heç kimin ayağına olmadı.

Bülür ayaqqabının tayını Zoluşkanın bacılarına da gətirdilər. Onlar ha çalışdırsa, ayaqlarını xurdaca ayaqqabıya yerləşdirə bilməyiblər.

Zoluşka öz ayaqqabısını tanıdı və gülümsəyərək:

– İcazə verin, mən də onu ayağıma geyim, – dedi.

Bacıları cavab olaraq onu lağa qoydular. Lakin ayaqqabını gətirən saray adamı Zoluşkaya diqqətlə baxdı. Saray adamının onun çox gözəl olduğunu görcək dedi ki, ona, ayaqqabını padşahlıqda olan qızların hamısının ayağına ölçmək əmri verilmişdir. O, Zoluşkanı kreslodə oturtdu. Ayaqqabı qızın ayağına rahatca keçdi.

Bacılar çox təəccüb etdilər. Zoluşka cibindən ayaqqabının o biri tayını da çıxarıb ayağına geyəndə, bacılar lap mat qaldılar.

Bu vaxt sehrbaz qadın hazır olub çubuğunu Zoluşkanın köhnə paltarına toxundurdu. Köhnə paltar dönüb əvvəlkindən də bəzəkli və yaraşıqlı bir geyim oldu.

Bacılar ziyafətə gələn gözəl xanımın kim olduğunu görcək Zoluşkanın qabağında diz çökdülər və indiye qədər onunla pis rəftar etdiklərinə görə ondan bağışlanmalarını xahiş etdilər.

Zoluşka onları ayağa qaldırıb öpdü və təqsirlərindən keçdi. Yalnız onlardan xahiş etdi ki, həmişə onu sevsinlər.

Sonra Zoluşkanı geyim-kecimli bir halda saraya – şahzadənin yanına apardılar. Qız, şahzadənin gözüne əvvəlkindən də gözəl və mələhətli göründü. Bir neçə gündən sonra şahzadə qızı aldı.

Zoluşkanın özü kimi xasiyyəti də çox gözəl idi. O, bacılarını da öz yanına saraya gətirib həmə gün onları iki nəfər saray əyanına ərə verdi.

ÇƏKMƏLİ PİŞİK

Biri vardı, biri yoxdu, bir dəyirmançı vardı. Bunun üç oğlu vardı. Dəyirmançı öləndə, var-yoxunu – dəyirmanını, eşşəyini, bir də pişiyini oğlanlarına qoyub getdi.

Qardaşlar atalarından qalan mirası o saat bölüşdürdülər. Böyük qardaş dəyirmanı götürdü, ortancıl qardaş – eşşəyi. Kiçik qardaş pişik çatdı.

Kiçik qardaşın qanı yaman qaraldı. Axı ona düşən miras payı çox pis idi.

O deyirdi:

– Əgər qardaşlarım bir yerdə yaşasalar bir parça çörəyi düz yolla qazana bilərler. Mənim işim çətindir. Mən Pişiyi yedikdən və dərisindən də əlcək tikdikdən sonra gərək acından ayağımı uzadıb öləm.

Pişik bu sözləri eşitdi, ancaq incimədi. O özünü tox tutub dedi:

– Ağa, fikir çəkmə. Sən mənə bir torba ver, bir də kolların arasında rahat gəzmək üçün, bir cüt uzunboğaz çəkmə. Onda görərsən ki, sənə düşən miras payı fikirləşdiyin kimi də pis deyil.

Pişiyin ağası onun bu sözlərinə çox da inanmadı. Ancaq onun cürbəcür kələklərini yadına salıb fikirləşdi ki: “Bəlkə Pişik doğrudan da bir şeylə mənə kömək etdi!”

Pişik ağasından çəkmələri alan kimi cəld geydi. Sonra torbaya kələm qoydu, torbanı dalına atıb çoxlu dovşan yaşayan meşəyə getdi.

O, gəlib meşəyə çatdı. Kolların dalında gizləndi, oturub gözlədi ki, cavan, axmaq dovşanlardan biri gəlib kələm üçün torbaya girsin.

Elə təzəcə gizlənmişdi ki, bəxti gətirdi: cavan, təcrübəsiz bir dovşan gəlib torbaya girdi. Pişik cəld torbaya tərəf atılıb bərk-bərk torbanın ağzını bağladı.

Ovunun belə müvəffəqiyyətlə baş tutmasından razı qalan Pişik birbaşa kralın sarayına getdi, qapıda xahiş etdi ki, onu kralın yanına buraxsınlar.

Onu kralın yanına apardılar, Pişik içəri girəndə baş əyib dedi:

– Ey böyük kral! Markiz Karabas (Pişik ağasını belə adlandırdı) mənə əmr etdi ki, bu dovşanı sizə bəxşiş gətirim.

Kral dedi:

– Ağana də ki, mən onun göndərdiyi bəxşisdən razı qaldım, çox sağ olsun!

Pişik baş əydi və saraydan çıxıb getdi.

Yenə bir gün o, zəmiyə gedib buğda sünbüllərinin arasında gizləndi. Ovu aldatmaq üçün içində yem olan torbanın ağzını açıq qoydu.

Elə ki torbaya iki dənə kəklik girdi, Pişik o dəqiqə kəklikləri krala apardı. Kral kəklikləri götürüb razılığını bildirdi, sonra əmr verdi ki, Pişiyi şəraba qonaq eləsinlər.

Pişik belə-belə, iki-üç ay dalbadal krala markiz Karabası adından müxtəlif quşlar apardı.

Bir dəfə Pişik eşitdi ki, kral dünya gözəli olan qızı ilə karetdə çay sahilinə gəzməyə çıxmağa hazırlaşır. O, öz ağasına dedi:

– Əgər mənə qulaq assan, bütün ömrün boyu xoşbəxt olarsan. Bu gün get çayda çimməyə, özü də mənim göstərdiyim yerdə; gerisi ilə sən işin yoxdur!

Ağa Pişiyin sözünə qulaq asıb çayda çimməyə getdi, amma bunun ona nə xeyri olacağını bilmirdi.

O, çayda çimdidi zaman kral çayın sahilindən keçirdi.

Pişik dayanıb onu gözləyirdi, elə ki karetin yaxınlaşdığını gördü, var gücü ilə çığıрмаğa başladı:

– Kömək eləyin! Kömək eləyin! Markiz Karabas batır.

Kral bu çığırtını eşidəndə karetdən başını çıxarıb baxdı. Dəfələrlə onun üçün quş gətirən Pişiyi tanıdı. Öz nöqərlərinə əmr etdi ki, tez markiz Karabasa köməyə qaçsınlar.

Markizi çaydan çıxarana kimi Pişik karetdə yaxınlaşıb krala danışdı ki, markiz çiməndə onun paltarlarının hamısını oğrular aparıblar, o, Pişik nə qədər çığırdısa “Oğrular!”, amma köməyə gələn olmadı.

Əslində ağasının paltarlarını bu kələkbaz özü yekə bir daşın altında gizlətməmişdi.

Kral öz saray adamlarına əmr etdi ki, onun ən yaxşı geyimlərindən birini bu saat gedib markiz Karabas üçün gətirsinlər.

Elə ki markiz geyindi, kral onunla mehriban-mehriban danışmağa başladı, sonra ona karetdə minib onlarla gəzməyi təklif etdi.

Dəyirmançının oğlu həm qəşəng, həm də boy-buxunlu idi. Odur ki, kral geyimində o daha da gözəlləşmişdi, cavan şahzadə xanım bir könüldən min könülə ona vuruldu.

Pişik sevinirdi ki, tutduğu işlərin hamısı onun öz istədiyi kimi olur. O, karetdən xeyli qabağa qaçdı, biçənəkdə otçaları görüb onları səslədi.

– Ey, otçalarlar! Əgər siz krala deməsəniz ki, bu biçənək markiz Karabasındır, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karet biçənəyə çatanda kral otçalardan soruşdu ki, işlədikləri bu biçənək kimindir.

Pişiyin hədəsindən qorxan otçalarlar bir ağızdan cavab verdilər ki:

– Cənab markiz Karabasın!

Kral dedi:

– Bah, markiz, sizin nə qiyamət biçənəyiniz vardır!

– Bəli, hökmdar! – deyərək cavab verdi. – Hər il bu biçənəkdə qiyamət ot olur.

Pişik yenə qabağa qaçdı; biçinçiləri görüb onları səslədi:

– Ey biçinçilər! Əgər siz krala bu tarlaların markiz Karabasın olmasını deməsəniz, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karet tarlaların yanından keçəndə kral bilmək istədi ki, bu tarlalar kimindir.

– Cənab markiz Karabasındır! – deyərək biçinçilər cavab verdilər.

Kral yenə markizin malikanələrini təriflədi.

Pişik karetdən yenə qabaqda qaçır, qarşısına çıxanlara həmin sözləri demələrini əmr edirdi. Kral markiz Karabasın belə hədsiz-hesabsız dövlətinə heyran qalmışdı.

Axırda Pişik qaçıb qəşəng bir qəsrə çatdı. Bu qəsr dünyada ən dövlətli sayılan bir Adamyeyənin idi. Bu tarlaların, biçənəklərin, kralın gördüyü bu yerlərin sahibi də həmin bu Adamyeyən idi.

Pişik qabaqca öyrənib bilməmişdi ki, bu Adamyeyən cürbəcür heyvana çevrilə bilər. O, Adamyeyənin yanına gəldi, baş əyib dedi

ki, qəsrin hörmətli sahibinin hal-əhvalını bilməmiş onun yanından keçə bilmədi.

Həmin Adamyeyən Pişiyi adamyeyənlərə xas olan nəzakət və gülərlə qarşıladı və ona təklif etdi ki, qəsrə qalib dincəlsin.

Pişik dedi:

– Məni inandırırdılar ki, siz istədiyiniz heyvana çevrilə bilərsiniz. Məsələn, siz şir və ya fil ola bilərsiniz. Bu düzdür, ya yox?

– Düzdür! – deyərək Adamyeyən sərt səslə cavab verdi. – Sizi şübhədən qurtarmaq üçün bu dəqiqə şirə çevrilərəm. Bir baxın!

Pişik, qarşısında nəhəng bir şirin durduğunu gördükdə elə qorxdu ki, dayana bilməyib cəld dama dırmaşdı, ancaq bunu cləmək onun üçün çox asan deyildi, çünki çəkməli-çəkməli dama çıxmaq çətindi.

Elə ki Adamyeyən insan şəklini aldı, Pişik ehtiyatla damdan sürüşüb düşdü, boynuna aldı ki, doğrudan da o, bərk qorxub, elə qorxub ki, heç deyərək bilmir.

Adamyeyən qəhqəhə çəkib güldü.

– Məni bir də inandırırdılar ki, – deyərək Pişik yenə də dilləndi, – guya siz ən balaca bir heyvana da, məsələn siçana və ya siçovula dönə bilərsiniz. Sözlə doğru, mən buna heç inana bilmirəm!

– İnana bilmirsiniz? – deyərək Adamyeyən bərkdən bağırırdı. – İndi görürsünüz!

O həmin dəqiqə balaca bir siçana çevrildi və döşəmə üstə oyan-buyana qaçmağa başladı.

Pişik siçanı görəndə kimi cəld onun üstünə atıldı və qamarlayıb yedi.

Bu vaxt kral qəsrin yanından ötürdü. O, Adamyeyənin bu gözəl qəsrini gördü, ayaq saxlayıb ona baxmaq istədi.

Pişik karetin çarxlarının səsinə eşitdi, bildi ki, karet körpüyə çatıb, tez onun qarşısına çıxdı.

– Əlahəzrət, markiz Karabasın qəsrinə xoş gəlib! – deyərək səsləndi.

Kral ucadan dedi:

– Necə, bura cənab markizindir? Demək bu da sizin qəsrinizdir? Mən hələ belə qəşəng qəsr görməmişəm! Əgər icazə versəniz içəri girərik.

Markiz gənc şahzadə xanımın karetdən düşməsinə kömək etdi, onunla birlikdə kralın arxasınca qəsrə getdi.

Onlar böyük bir otağa girdilər. Burada Adamyeyənin dostları üçün müxtəlif yeməklər hazırlanmışdı. Dostları nahara Adamyeyənin

yanına gəlmişdilər. Elə ki eşitdilər kral qəsdədir, içəri girməyə çəkildilər.

Kral bir dəqiqə də gözünü markiz Karabasdan çəkmir, həm onun qəşəngliyinə, həm də hesabagəlməz dövlətinə valeh olmuşdu.

Kral beş və ya altı qədəh şərab içdikdən sonra dedi:

– Cənab markiz, mənə qulaq asın, əgər mənim qızıma evlənmək ürəyinizdən keçirsə, bircə kəlmə sözlünüz kifayətdir.

Markiz ehtiramla baş əydi. Belə bir hörmətə qarşı təşəkkürünü bildirdi və bu işə həvəslə razı oldu. Həmin gün şahzadə xanım evləndi.

Bundan sonra Pişik xüsusi hörmət sahibi oldu. O daha siçanları ovlamırdı, ancaq hərdənbir, elə-belə vaxtını keçirmək üçün onlarla oynayırdı.

QIRMIZIPAPAQ

Biri var idi, biri yox idi, bir kənddə balaca bir qız var idi. Bu qız elə qəşəng idi ki, daha dünyada ondan yaxşısı yox idi. Anası onu həddən artıq sevirdi, nənəsi isə anasından da artıq istəyirdi.

Nəvəsinin anadan olduğu gün nənəsi ona bir qırmızı papaq bağışlamışdı. O vaxtdan bəri qız hara getsəydi, özünün təzə, yaraşıqlı qırmızı papağını başına qoyub gedərdi, qonşular da onun barəsində beləcə deyərdilər:

– Baxın, Qırmızıpapaq gəlir!

Bir dəfə anası qutab bışirdi və qızına dedi:

– Qırmızıpapaq, get nənənin yanına, bu qutabları və bir küpə yağı ona apar, özü də gör necədir, sağ-salamatdır.

Qırmızıpapaq yığışb o biri kəndə, nənəsinin yanına getdi.

Qız meşə ilə gedirdi, birdən qabağına bir boz Qurd çıxdı.

Qurd istədi Qırmızıpapağı yesin, ancaq cəsarət eləmədi, çünki yaxınlıqdan odun doğrayanların baltasının tappıltısı gəlirdi. Qurd dodaqlarını yalayıb qızdan soruşdu:

– Hara gedirsən, ay Qırmızıpapaq?

Ancaq Qırmızıpapaq meşənin ortasında dayanıb qurdlarla danışmağın necə qorxulu olduğunu hələ bilmirdi. O, Qurdla salamlaşdı dedi:

– Nənəmin yanına gedirəm, bu qutabları və bir küpə yağı da ona aparıram.

– Nənən uzaqdamı olur? – deyə Qurd soruşdu.

– Çox uzaqda olur, – deyə Qırmızıpapaq cavab verdi. – Odur bax, o kənddə, dəyirmanın dalında, qıraqdakı birinci evdə.

Qurd dedi:

– Yaxşı, elə mən də sənə nənəyə baş çəkmək istəyirəm. Mən bu yolla gedim, sən də bax, o biri yolla get. Görək hansımız tez gedib çatırıq.

Qurd bunu deyib bütün qüvvəsini toplayaraq ən yaxın yolla qaçdı.

Qırmızıpapaq isə ən uzaq yolla getdi. O arxayın-arxayın gedir, orada-burada dayanıb çiçək yığır və dəstə bağlayırdı.

O hələ dəyirmanı çatmamış, Qurd gəlib nənənin evinə çatdı və qapını döydü:

– Tıq... tıq!

– Kimsən? – deyə nənə soruşdu.

– Mənəm, nəvən Qırmızıpapağam, – deyə Qurd incə səslə cavab verdi, – sənə qonaq gəlmişəm, qutab və bir küpə yağ gətirmişəm.

Nənə bu zaman xəstə idi, yorğan-döşəkdə yatırdı. O, elə bildi ki, gələn doğrudan da Qırmızıpapaqdır, odur ki, qışqırıb dedi:

– Bala, ipi tut dart, qapı açılar!

Qurd ipi tutub dartdı, qapı açıldı. Qurd nənənin üstünə atılıb elə o saatca onu uddu. Qurd çox ac idi, çünki üç gün idi heç bir şey yeməmişdi.

Sonra qurd qapını bağlayıb nənənin yerində uzandı və Qırmızıpapağın gəlməsini gözlədi. Çox keçmədi ki, Qırmızıpapaq gəlib qapını döydü:

– Tıq... tıq!

– Kimsən? – deyə Qurd soruşdu.

Qurdun səsi kobud və xırıltılı idi.

Qırmızıpapaq əvvəlcə qorxdı, sonra fikirləşdi ki, yəqin nənəsinə soyuq dəyib, səsi tutulub, ona görə də belə danışır.

Qırmızıpapaq dedi:

– Mənəm, nəvənəm, sənə qutab və bir küpə yağ gətirmişəm.

Qurd öskürüb bir az incə səslə dedi:

– Bala, ipi tut dart, qapı açılar!

Qırmızıpapaq ipi dartsan kimi qapı açıldı. Qız evə girdi. Qurd yorğanı başına çəkib dedi:

– Qızım, qutabları qoy stolun üstünə, küpəni qoy yerə, özün də gəl mənim yanımda uzan. Yəqin ki, yol gəlib yorulmusan.

Qırmızıpapaq Qurdun yanında uzanıb soruşdu:

– Nənə, əllərin niyə belə böyükdür?

– Sən yaxşı-yaxşı qucaqlamaq üçün, mənim balam.

– Nənə, qulaqların niyə belə böyükdür?

– Yaxşı eşitmək üçün, mənim balam.

– Nənə, gözlərin niyə belə böyükdür?

– Yaxşı görə bilmək üçün, mənim balam.

– Nənə, bəs dişlərin niyə belə iridir?

– Belə səni tez yemək üçün, mənim balam!

Qırmızıpapaq nəfəsini çəkməyə macal tapmamış, kinli Qurd qızın üstünə atıldı, ayaqqabıları və qırmızı papağı ilə birlikdə onu uddu.

Ancaq xoşbəxtlikdən elə bu zaman odun doğrayanlar çiyinlərində baltaları evin yanından keçirdilər. Onlar səs-küyü eşitdilər, tez yüyürüb evə girdilər və Qurdı öldürdülər. Sonra da Qurdun qarnını yarıb Qırmızıpapağı, onun dalınca da nənəni sağ və salamat çıxartdılar.

FRANSUA MARİ VOLTER

(1694-1778)

KANDİD, YAXUD OPTİMİZM

(*Hekayədən fraqmentlər*)

I FƏSİL

KANDİD GÖZƏL QƏSRDƏ NECƏ TƏRBİYƏ ALMIŞ VƏ ONU ORADAN NECƏ QOVALAMIŞDILAR

Vestfaliyada baron Tunder-Ten-Tronqun qəsridə, təbiətin ən xoş bir xasiyyət bəxş etmiş olduğu bir gənc yaşayırdı. Onun bütün qəlbi simasında əks edirdi. Bu gənc, hər şey barəsində xeyli düzgün və çox sadədilcəsinə mühakimə edərdi; mən belə güman edirəm ki, buna görə də onu Kandid¹ adlandırırdılar. Bu evin köhnə xidmətçiləri belə güman edirdilər ki; Kandid baronun bacısı ilə qonşuluqda olan lütfkar və namuslu bir əsilzadənin oğlu idi; bu əsilzadə zamanın təxribəedici qüvvəsi sayəsində şəcərəsinin məhv olmasından ötrü, əcdadının yalnız yetmiş bir nəslindən artığını isbat edə bilmədiyi üçün həmin xanım heç bir vəchlə ona ərə getmək istəməmişdi.

Baron, Vestfaliyanın ən qüdrətli hakimlərindən biri idi, onun qəsridə həm qapı, həm də pəncərələr var idi; baş zal hətta şpalerlə bəzənmiş idi. Dal həyətlərdəki itlərin hamısı lazım gələn zaman tam sürü təşkil edir, mehtərlər ovçu olurdular; kənd keşişi böyük bir sədəqə paylayan idi. Onlar hamısı baronu Monsenyor deyər adlanırdı və o əyləncəli sərgüzəştlər nəql etdiyi zaman gülərdilər.

Onun zövcəsi baronessa təxminən üç yüz əlli girvənkə gəlirdi, bununla da o özünə qarşı böyük bir cəhəddən oyadırdı. Baronessa

¹ Kandid – fransızca tozizüroklü, somimi deməkdir.

adlı-sanlı qonaqları ilə bir ləyaqətlə qəbul edirdi ki, bu ləyaqəti onun hörmətini daha da artırırdı. Baronessanın on yeddi yaşlı qızı Kuni-kunda, uca, tərəvətli, dolğun və yeməli bir qız idi. Baronun oğlu hər cəhətdən öz atasına layiq bir oğlan idi.

Mürəbbi Panqlos evin kahini idi və balaca Kandid onun dərslərini öz yaş və xarakterinin bütün saf qəlbliyiylə dinlərdi. Panqlos metafizika – teoloqo-kosmoloqo-nihologiya dərslərini verərdi. O səbrsiz bir həər-kət olmadığını və mümkün dünyalardan ən yaxşısı olan bu dünyada zəngin baronun qəsri – qəsrlərin ən gözəli, baronessa cənabları isə – mümkün olan baronessaların ən yaxşısı olduğunu heyvət ediləcək bir halda isbat edirdi. “Bəllidir ki, – deyə o söyləyirdi, – şeylər başqa cürə ola bilməz; madam ki, hər şey məqsədə uyğun bir surətdə yaradılmış, demək hər şey zəruri olaraq ən yaxşı məqsəd üçün yaradılmışdır. Budur, diqqət edin, burunlar gözlüklər üçün yaranmışdır, çünki bizim gözlüklərimiz vardır. Ayaqlar, yəqin ki, ayaqqabı geydirmək üçün təyin edilmişdir, buna görə də biz onları geyindiririk. Daşlar yolulmaq və onlardan qəsirlər yapmaq üçün əmələ gəlmişdir, odur ki, bax, ibrət sahibi baron bu gözəl qəsri malikdir. Donuzlar yeyilmək üçün yaradılmışdır, – biz donuz ətinə bütün il uzununu yeyirik. Demək, hər şeyi yaxşı görən adamlar boş danışılar – demək lazımdır ki, hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədir”.

Kandid diqqətlə dinləyir və sadədilcəsinə inanırdı: O Kunikun-danı fəvqəladə dərəcədə gözəl sanırdı, lakin buna baxmayaraq ona bu barədə bir şey söyləməyə belə heç bir vaxt cəsarət etməyirdi. O, belə güman edirdi ki, – baron Tunder-Ten-Tronq doğulmaq səadə-tindən sonra – bəxtin ikinci dərəcəsi – Kunikunda olmaq, üçüncüsü – onu hər gün görmək, dördüncüsü – o məhəllənin və demək bütün dünyanın ən böyük filosofu olan müəllim Panqlosu dinləmək idi.

Bir dəfə Kunikunda qəsrin yaxınlığında, park adlanan kiçik ormanlıqda gəzərkən, doktor Panqlosu kollar arasında gördü, o burada baronessanın kiçik, əsmər, çox sevimli və çox utancaq qulluqçusuna təcürbi fizika dərsləri verirdi. Kunikunda, elmlərə çox böyük həvəskar olduğundan, nəfəsini içəri çəkərək, qarşısında ardı-arası kəsilmədən təkrar edilən təcrübələri seyrə başladı. O, doktorun sübutlarını olduqca aydın bir surətdə anladı, onların rabitə və ardıcılığını mənimsədi. Gənc Kandid üçün qanəedici qədər, onun özünü üçün də qanəedici olan bu təcrübə üçün özünün bir obyekt ola biləcəyini

düşünərək, dalgın, həyəcanlı və bilik arzusu meyili ilə dolmuş bir halda oradan uzaqlaşdı.

Qəsri qayıdarkən Kandidə rast gəldi və qızardı; Kandid də qızardı. O, Kandidi qırıq bir səslə salamladı və utanmış Kandid, özünün belə anlamadığı sözlərlə ona cavab verdi. Ertəsi gün, nahar-dan sonra masa başından çəkildikləri zaman, Kunikunda və Kandid özlərini şirna dalında gördülər. Kunikunda dərsməlini əlindən saldı, Kandid onu qaldırdı, Kunikunda məsumcasına onun əlini sıxdı. Oğlan sürətlə, həyəcan və fəvqəladə bir nəzakətlə gənc baronessanın əlini öpdü; onların dodaqları birləşdi, gözləri yanır, dizləri titrəyir, əlləri əsirdi. Baron Tunder-Ten-Tronq şirmanın yaxınlığından keçirdi, işin səbəb və nəticələrini özünə bəlli edib möhkəm bir təpiklə Kandidi qəsrdən bayıra fırlatdı. Kunikunda özündən getdi. Gözlərini təzəcə açmışdı ki, baronessa onu sillələməyə başladı; beləliklə, bütün mümkün olan qəsrlərin ən gözəlində və ən xoşunda böyük bir qələyan və həyəcan əmələ gəlmişdi.

II FƏSİL

BOLQARLARIN YANINDA KANDİDİN BAŞINA NƏ GƏLMİŞDİ

Dünya cənnətindən qovulmuş Kandid ağlaya-ağlaya gözlərini göyə dikə-dikə, nəzərlərini tez-tez gənc baronessalardan ən gözə-linin yaşadığı ən gözəl qəsri çevirərək haraya getdiyini bilmədən uzun müddət yürüdü. Şam etmədən, tarlaların üzərində, iki şırım arasında uzandı; qar parça-parça töküldü. Ertəsi günü Kandid tamamilə üzülmüş halda pulsuz, acından və yorğunluqdan ölərek, Valdberhof-frarby-Diqdorf adlanan qonşu şəhərə gəlib çıxı bildi. O qəmgin bir halda meyxananın qabağında dayandı.

Göy paltarlı iki nəfər onu gördü:

– Arkadaş, – deyə onlardan birisi söylədi, – bax, necə qədd-qamətli oğlandır, boy-buxunu da münasibdir.

Onlar Kandidə yaxınlaşıb ən nəzakətli bir tərzdə onu nahara dəvət etdilər.

– Cənablar, – deyə Kandid onlara xoş bir təvazölə döndü, – siz mənə çox hörmət edirsiniz, lakin iş burasındadır ki, ümumi xəbərin haqqını vermək üçün mənim pulum yoxdur.

– Eybi yoxdur, – deyə göy paltarlılardan biri söylədi, – sizin kimi bir adam heç bir şey verməməlidir; axı sizin boyunuz beş fut və beş düymə olar, deyilmi?

– Bəli, cənablar, mənim boyum doğrudan da belədir, – deyə Kandid təzim ilə cavab verdi.

– Di, masa başına oturunuz, biz nəinki sizin pulunuzu verərik, hətta üstəlik olaraq qoyacağıq ki, siz bundan sonra da pul cəhətdən çətinlik çəkəsiniz. İnsanlar elə bir-birinə yardım etmək üçün yaranmamışlarımı...

Kandid:

– Doğrudur, – deyə söylədi, – bunu mənə həmişə Panqlos da deyərdi, mən indi görürəm ki, hər şey yaxşılığa doğru getmədədir.

Ona bir neçə pul təklif etdilər. O, bu pulları aldı və öz payını vermək istədi, lakin onlar qoymadılar və masa başında oyləşdilər.

– Bəlkə siz?..

– Ah, bəli! – deyə o cavab verdi, – mən Kunikundanı həssas bir surətdə sevirəm.

Bu cənablardan biri:

– Yox, – deyə söylədi, – biz sizdən soruşuruq: siz bolqar kralını sevməyirsinizmi?

Kandid:

– Heç yox, – deyə söylədi, – axı mən onu heç bir vaxt görməmişəm.

– Necə? O, kralların ən sevimlisidir, buna görə də onun sağlığına içməlidir.

Kandid:

– Tam bir məmnuniyyətlə, cənablar! – deyib içir. – Yetər indi siz bolqarların dayağı, müdafiəsi mühafizəsi qəhrəmanısınız. Sizin taleiniz edilmiş və şöhrətiniz təmin edilmişdir.

Dərhal onun ayaqlarını buxovladılar və alaya sürüdülər. Onu, sola, sağa dönməyə, sümbəni çıxarıb taxmağa, nişan almağa, atmağa, yürüşə məcbur etdilər və ona otuz kötək vurdular. Ertəsi günü o məşqi bir qədər yaxşı yaptı və yalnız iyirmi kötək yedi. Daha ertəsi gün ona ancaq on kötək vurdular. Yoldaşları ona bir əcaibə baxan kimi bağırırdılar.

Tamamilə özünü şaşırmış Kandid, özünün nə üçün qəhrəman olduğunu heç bir təvrlə kəsdirə bilməyirdi. Gözəl bahar günlərinin birində, o, bir az gəzənmək fikrinə düşdü, ayaqlarından öz zövqü üçün

istifadə etməyin, heyvanlar kimi insanların da ayrılmaz bir imtiyazı olduğuna inanmış bir halda baş götürüb gözü istədiyi tərəfə yürüdü. Lakin o, heç ikicə mil getməmişdi ki, birdən altı fut boylu digər dörd qəhrəman, onu yaxaladı, əl-qolunu bağlayıb, həbsxanaya atdı. Rəsmi surətdə ondan xəbər aldılar ki, o nəyi tərcih edir: otuz altı dəfə səflər arasında qovulmağını, yoxsa birdən alınma on iki qurşun güllesinin düzülməsinimi? O nə qədər inandırırsa da ki, onun iradəsi sərbəstdir və nə onu, nə də o birisini istəməyir, bir şey çıxmadı – iki şeydən birini seçməli oldu. Azadlıq adlanan ilahi nemət üzündən alay səfləri arasından otuz altı dəfə keçməyi kəsdirdi. İki gəzintiye tab gətirə bildi; alay iki min əsgərdən ibarət idi ki, bu da Kandid üçün boynundan tutmuş dabanlarına kimi bütün əzələ və əsəblərini açmış olan dörd min ağac zərbəsi demək idi. Üçüncü keçişə başlamaq istedikləri zaman əldən düşmüş Kandid başının dağılmasını tərcih edərək rəcada bulundu və bu güzəştə nail oldu. Onun gözlərini bağladılar, dizi üstə qoydular. Bu halda bolqar kralı yandan ötürdü; məhkumun günahını sordu; bu kral böyük bir dahi olduğu üçün Kandid haqqında verilən xəbərdən anladı ki, o dünya işlərindən xəbərdar olmayan gənc bir metafizikdir – odur ki, kral əsr bitincəyə qədər bütün jurnallarda mədh ediləcək bir mərhəmət göstərərək, Kandidə həyat bağışladı. Məharətli cərrah Diosqorid¹ tərəfindən göstərilmiş yumşaldıcı əlaclar ilə Kandidi üç həftənin içərisində sağaltdı. Onun bədəninə təzə dəri gəlməyə və o, gözə bilməyə başlamışdı ki, bu zaman bolqar kralı avarlar kralına müharibə elan etdi.

III FƏSİL

KANDİD BOLQARLARDAN NECƏ XİLAS OLDU VƏ BUNUN NƏTİCƏSİNDƏ NƏ BAŞ VERDİ

Heç bir şey bu iki ordu qədər gözəl, bu qədər mütəhərrik, bu qədər parlaq və müntəzəm ola bilməzdi. Borular, fleytalar və təbiller, toplar cəhənnəmdə belə eşidilməmiş bir ahəng yaradırdı. Əvvəl toplar hər iki tərəfdən altı min nəfər tələf etdi, sonra tüfəng atışması dünyalar arasında ən gözəl olan dünyanın üzünü murdarlayan doqquz, yaxud on min sərsəridən xilas etdi. Süngü də bir neçə min nəfərin

¹ İki min il əvvəl yaşamış qədim yunan həkimidir, bir çox tibbi osorləri var.

ölümünə kafi dərəcədə səbəb olmuşdu. Bunların hamısı bir yerdə ölənlərin sayını otuz min nəfərə çıxara bilirdi. Kandid bir filosofa yaraşacaq tərzdə tir-tir titrəyir və bütün bu qəhrəmanca döyüş müddətində daha yaxşı gizlənməyə çalışırdı. Nəhayət hər iki kral hərəsi öz lagerində minnətdarlıq duasını oxumağa əmr verdikdə, Kandid hərəkət və səbəblər haqqında mühakimə yürütmək üçün, başqa bir yerə getməyi qərara aldı. Ölülər və can verənlər yığını arasından keçib, ən əvvəl qonşu bir kəndə çatdı; bu kənd yandırılmışdı; bu avar kəndi idi, onu bolqar ümumi hüquq qanunlarına görə yandırmışdılar. Bir tərəfdə zərbələrlə şikəst edilmiş qocalar öz çocuqlarını qanlı bağırclarına basaraq yaralı qadınlarının can verdiklərinə baxır; o biri tərəfdə bir neçə qəhrəmanın təbii ehtiyacını ödədikdən sonra doğram-doğram kəsilmiş gənc qızlar son nəfəslərində idilər; bu yanda isə yarıya kimi yandırılmışlar yalvarıb tamamilə öldürülmələrini rica edirdilər. Yer in üstündə kəsilib atılmış əl və ayaqlarla yan-yana beyin parçaları dağılmışdı.

Kandid tələsik qonşu kəndə qaçdı, bu kənd bolqar kəndi idi və avar qəhrəmanları onunla da həmin qayda üzrə davranmışdılar. Kandid mütəmadiyən titrək vücutlar, yaxud xarabalar arasından keçərək öz çantasında bir qədər ərzaq saxlayıb bilaaram Kunikundanı xatırlayaraq nəhayət müharibə meydanını tərk etdi. O, Hollandaya çatışdıqda ərzaq qurtarmışdı; lakin bu ölkədə həminin varlı və mömin olduğunu eşitdiyi üçün o, Kunikundanın gözəl gözləri sayəsində qovulmuş olduğundan qabaq baronun qəsridə gördüyü rəftardan pis rəftar görməyəcəyinə şübhə etməyirdi.

Bir neçə möhtərəm şəxsdən pul diləndi, lakin onların hamısı ona belə cavab verdi ki, əgər o bu sənətinə davam etsə, onu islah evinə salar və orada yaşamağın tövrünü öyrəderlər.

Sonra Kandid bir az əvvəl böyük cəmiyyətdə düz bir saat səfəqqət haqqında danışan adama müraciət etdi. Natiq ona öyrəti-baxdı:

– Siz buraya nə üçün gəlmişsiniz? – deyərək sual verdi.

Buna Kandid:

– Vacib bir səbəb varmı?

– Səbəbsiz heç bir hərəkət ola bilməz, – deyərək təvazülə cavab verdi, – hər şey zəruriyyət zənciri ilə bağlanmış və yaxşıya doğru getmək əsası üzrə qurulmuşdur. Kunikundanın cəmiyyətindən qovulmam, alay səffləri arasından keçilməmə və çörəyi özüm qazana bilincəyə kimi, dilənməmə lazım idi; başqa cürə ola da bilməzdi.

Natiq ona:

– Dostum, – deyərək söylədi, – papanın dəccal olduğuna inanır-sınız mı?

Kandid:

– Mən onun haqqında heç bir şey eşitməmişəm, – deyərək cavab verdi, – lakin o dəccal olsa da, olmasa da, mənim çörəyim yoxdur.

– Sən o çörəyi yeməyə layiq deyilsən! Rədd ol, sərsəri, rədd ol, zavallı və məndən həmişəlik əl çək! Natiqin arvadı başını pəncərədən çıxarıb, papanın dəccal olmasından şübhə edən adamı görərək... ilə dolu qabı onun başına əndərdi. Ah fələk! Dindarlıq səyi xanımları gör nə dərəcəyə çatdırarmış!

Xaç suyuna heç bir zaman çəkilməmiş Yakov adlı mərhəmətli bir anabaptist¹ qardaşlarından birisi olan ruha malik, ləkəsiz iki ayaqlı məxluq ilə belə amansız və biabırcasına rəftar edildiyini görmüşdü. Onu öz evinə apardı, üstü başını təmizlədi, yağla çörək verdi, iki florin bağışlayıb, onu özünəməxsus Hollandada istehsal edilən İran qumasları fabrikində işləməyi belə öyrətmək istədi.

Kandid təzim edərək:

– Müəllim Panqlos doğru deyirdi ki, dünyada hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədir, – dedi, – çünki mənə sizin bu fəvqəladə alıcılığınız qaraəbəli cənabla onun qadınının qabalığından, müqayisə edilməz dərəcədə, artıq təsir etmişdir.

Ertəsi günü, gəzinərkən Kandid bədəni irinləmiş, yaralı, ölgün gözlü, ağzı əyri, burnu yaralı, dişləri qara, boğuc səslə, amansız öskürərkən cana gəlmiş, hər dəfə öskürdükcə dişinin birini tüpürən bir dilənçiye rast gəldi.

¹ XVI əsrdə Almaniya və Niderlandada nəşr olunan bir təriqətdir. Kolisanın xaç çəkmək kimi zəhəri əlamətlərini tanımadılar, ümumi əmlak və xeyriyyə işləri tərəfindən idilər.

KANDİD ÖZ KEÇMİŞ FƏLSƏFƏ MÜƏLLİMİ DOKTOR
PANQLOSU NECƏ QARŞILADI VƏ
TƏSADÜF NƏ KİMİ NƏTİCƏLƏR VERDİ

Kandid, dəhşətdən daha artıq mərhəmət hissənə qapılaraq, öz namuslu anabatisti Yakovdan aldığı o iki florini bu müdhiş dilənçiyə verdi. Eybəcər diqqətlə onun üzünə baxıb hönkürtü ilə ağladı və onun boynuna sarıldı. Kandid qorxu içərisində geri çəkildi:

– Heyhat! – deyə bir bədbəxt digər bədbəxtə söylədi, – siz öz sevgili Panqlosunuzu tanımayırınsınız?

– Necə? Mənim əziz müəllimisiniz, siz nə üçün bu dəhşətli haldasınız? Sizə necə bir bədbəxtlik üz verdi? Nə üçün artıq o gözəl qərdə yaşamayırsınız? Qızlar arasında inci olan, təbiətin o nümunəvi əsəri Kunikunda bəs nə oldu?

Panqlos:

– Mən gücdən düşmüşəm, – dedi.

Kandid dərhal onu Anabaptistin tövləsinə aparıb, bir az çörək verdi və Panqlos qüvvətə gələndən sonra:

– Hə, – deyə ona sual verdi. – Bəs Kunikunda?

– Kunikunda vəfat etmişdir, – deyə Panqlos cavab verdi.

Kandid bu sözləri eşidər-eşitməz özündən getdi. Panqlos təylədə təsadüfən tapdığı pis sirkəni ona iylədərək Kandidi özünə gətirdi. Kandid gözlərini açdı.

– Kunikunda ölmüş! Ah, aləmlərin ən gözəli necə oldun? Bəs, o, nədən öldü? Atasının o gözəl qəsrindən mənim təkliklərlə qovulduğum üçün deyil ki?

Panqlos:

– Yox, – deyə ona cavab verdi, – bolqar əsgərləri onu tabdan düşüncəyə qədər zorlayıb sonra kəsib öldürdülər, onu müdafiyyə qalxan atasının başını partlatdılar, baronessanı parça-parça kəsdilər; mənim bədbəxt şeyirdimin taleyi eynilə başçısının taleyi kimi oldu. Qəsrin özünə gəldikdə bolqarlar daşı daş üstə qoymadılar: anbarlar, qoyunlar, ördəklər, ağaclar hamısı tələf edilmişdir; lakin bizim intiqamımız yerdə qalmadı, çünki avarlar qonşuda olan bolqar baronunun mülkünü eyni hala salmışlar.

Bu sözlərdən sonra Kandid ikinci dəfə özündən getdi, lakin özünə gəlib, belə hallarda deyilməli olan sözlərin hamısını dedikdən sonra Panqlosun bu qədr acınacaq halının səbəb nəticə və əsaslarını kafi dərəcədə tədqiq etmək istədi.

Həkim:

– Heyhat! Məhəbbət, məhəbbət, bəşər nevinin təsəllisi, kainatın mühafizi bütün həssas vücudların ruhu gözəl məhəbbət! – deyə ah çəkdi.

– Heyhat, – deyə Kandid də səsləndi. – Bu məhəbbəti – ürək-lərin hakimi, ruhların ruhu olan məhəbbəti mən də bilmiş idim; o mənə yalnız bir öpüş və iyirmi təkik bəxş etdi. Lakin necə oldu ki, bu qədr gözəl bir səbəb sizdə belə iyrənc nəticələr törətdi.

– Ah, mənim əziz Kandidim, – deyə Panqlos cavab verdi, – siz ki, bizim əlahəzrət baronessanın Paketta adlı qəşəng qulluqçusunu tanıyırdınız: onun qoynunda cənnət zövqü duymuşdum. İndi görür-sünüz məni təqətdən salan bu cəhənnəmi əzab onun nəticəsidir. O, bu əzablara, görünür, özü tutulmuş, bəlkə də onlardan ölmüşdür. Pakettaya bu hədiyyəni son dərəcə alim bir fransız rahibi bəxş etmişdi; rahibin özü isə, mənbəyini axtarmış olsaq, onu qoca bir qrafinyadan, qrafinya süvari kapitanından, kapitan markizadan, markiza pazdan¹, paz cəzviddən, cəzvid isə hələ rahib şeyirdi ikən onu doğrudan-doğruya Xristofor Kolumbun yoldaşlarının birisindən almış. Mənə gəldikdə isə, onu artıq heç bir kəsə keçirməyəcəyəm, çünki tezlikcə özüm ölüb gedəcəyəm.

– Bu nə şəcərədir, Panqlos? – deyə Kandid təəccüb etdi, – onun bacısı şeytanın özü olmaya?

– Yox, yox, – deyə böyük həkim cavab verdi, – bu dünyaların ən gözəlində zəruri olan bir şey, labüd bir ilavədir, çünki Kolumb, mənşə çeşməsinə zəhərləyən, hətta çox zaman onu tamamilə məhv edən və təbiətin böyük məqsədinə açıqdan-açığa mane olan bu xəstəliyi, Amerika adalarının birində tutmasaydı bizdə nə şokolad, nə də qoşenil olardı; onu da qeyd edim ki, bizim qitədə bu xəstəlik dini mübahisələr kimi, hələlik yalnız bizim özümüzə məxsus olan bir hadisədir; türklər, hindlilər, iranlılar, çinlilər, siamlılar, yaponlar onu hələ tanımayırlar; lakin onların bu xəstəliyi bir neçə əsrdən sonra tanıyacaqları üçün kafi səbəblər vardır. Bunun intizarında ikən, bu

¹ İçoqlan – saray xidmətçisi

xəstəlik bizdə, xüsusən dövlət taleyini həll edən şanlı və ədəbli müftəxorlardan ibarət olan böyük ordularda təəccüb ediləcək bir müvəffəqiyyətə nail olmuşdur; hər b intizam ilə biri-birinin qarşısında duran otuz min nəfərlik iki ordunu gördükdə, əmin olun ki, hər birində iyirmi min nəfər mütləq siflisə tutulmuşdur.

Kandid təəccüb etdi:

– Əcaib şeydir! Lakin siz görək özünüzdə sağdalsınız.

– Bunu bəs necə etməli? – deyər Panqlos söylədi, – mənim bir qəpik pulum yoxdur, əzizim, bütün yer kürəsində cibindən pul verməmiş, yaxud yalvarıb başqasının pul verməsinə nail olmamış nə dəstür qoymaq olar, nə də qan almaq.

Onun bu sözləri Kandidi aşağıdakı işə vadar etdi: mərhəmətli anabaptist Zakın ayaqlarına qapılara öz dostunun vəziyyətini o qədər təsiredici bir şəkildə təsvir etdi ki, yumşaq qəlbli Zak doktor Panqlosu dərhal öz evinə apararaq ona öz hesabına müalicə etməyə başladı. Müalicə zamanı Panqlos yalnız bircə gözüünü və bir qulağını itirdi. O, çox yaxşı yazır və hesabı gözəl bilirdi. Anabaptist Zak onu öz müsahibi vəzifəsinə qoydu. İki aydan sonra ticarət işləri üçün Lissabona getməli olduqda iki filosofu da özü ilə bərabər öz gəmisində apardı. Panqlos, hər şeyin dedikcə yaxşı olduğunu və bundan yaxşı ola bilməyəcəyini ona izah etdi; Zak razı olmayırdı:

– Mən əminəm ki, insanlar öz təbiətlərini qismən özləri pozmuş, xarab etmişlər, çünki insan canavar yaranmamışdır, canavar halına düşmüşdür. Allah onlara top, süngü verməmişdir, onların özü bir-birini tələf etmək üçün süngü, tüfəng qayırmışdır. Hələ bundan başqa iflas da özləri uydurub, əlavə olaraq borc verənləri aldatmaq üçün iflas edənlərin əmlakını öz əlinə alan məhkəməni də uydurmuşlar”.

– Bunun hamısı zəruridir, – deyər çəp doktor cavab verirdi, – ayrı-ayrı bədbəxtliklərdən ümumi rifah meydana gəlir, odur ki, ayrı-ayrı bədbəxtliklərin sayı çox olduqca ümumi rifah da bir o qədər yüksələcəkdir.

Onlar belə söhbət edərkən, göy birdən tutuldu, hər tərəfdən külək əsdi və Lissabon limanının yaxınlığında ikən, gəmini dəhşətli bir tufan qapladı.

FIRTINA, GƏMİNİN QƏZAYA UĞRAMASI, ZƏLZƏLƏ VƏ DOKTOR PANQLOS, KANDİD VƏ ANABAPTİST ZAKIN TALEYİ

Sərnişinlərin bir yarısı, gəminin yana doğru sallanaraq, bütün əsəbləri və bir tərəfdən digər tərəfə çalxaladığı bütün orqanizm mayələrini məruz qoyduğu müdhiş, əqlə gəlməz əzablardan qovrulur, can verirdi; onların təhlükədən qorxmağa belə gücü yox idi. Digər yarısı isə bağırır və dua oxuyurdu; yelkənləri cırılmış, dər ağacları qırılmış, gəmi də sınmışdı. Bacaran işləyirdi, lakin heç kəs bir şey anlamayırdı, heç kəs ömrü verməyirdi. Anabaptist göyertə üzərində duraraq gəminin idarə edilməsinə bir qədər yardım edirdi; hirs-lənmiş bir matros onu elə itələdi ki, Anabaptist yerə yıxıldı; lakin matros özü şiddətli zərbə nəticəsində müvazənətini itirərək gəmidən başısağrı kəllə-məyallaq gətdi. Sınıq dər ağacına ilişərək asılı halda qaldı. Ürəyi yumşaq Zak dərhal onu xilas etməyə atılıb, kömək edərək onu gəmiyə çıxardı, lakin özünü saxlaya bilməyib, matrosun gözü qabağında dənizə yıxıldı; matros isə onun tərəfinə belə baxmayıb, onu ölüm pəncəsində buraxdı. Kandid yaxlaşıqda, vəliyyul-nəməsinin bir an üçün su üzünə çıxıb, sonra dərhal dalğalara daldığını gördü. Onun ardınca dənizə atılmaq istədi; lakin filosof Panqlos Lissabon reydirinin elə məhz həmin bu Anabaptistin məhv olması üçün mövcud olduğunu isbat edərək onu saxladı. O bunu isbat edərkən, gəmi a priori (yəni onları qabaqlayaraq) çatladı və Panqlos, Kandid və mərhəmətli Anabaptistin ölümünə səbəb olmuş vəhşi matrosdan başqa bütün yerdə qalan camaat tələf oldu: bu yaramaz matros üzərək sağ-salamat sahilə çıxdı, Panqlosla Kandid də taxtanın üstündə oraya çatdılar.

Bir az özünə gəldikdən sonra, hər ikisi Lissabona doğru yönəldilər, ciblərində bir az pul tapmışdılar, fırtınadan xilas olduqdan sonra özlərini bu pul ilə ac ölümdən də qurtaracaqlarına ümid edirdilər.

Hamilərinin ölümü dalınca ağlaya-ağlaya təzəcə şəhərə girmişdilər ki, ayaqları altında yerin tərpənməyə başladığını hiss etdilər;¹ dəniz coşub sahilədən çıxır, rixtimdə duran gəmiləri parça-parça edirdi. Alovla kül havada burularaq küçələri, meydanları örtüb basırdı:

¹ 1755-ci ilin noyabrında Lissabonda baş vermiş zəlzələ

evlər dağılır, damlar uçur, bünövrələr tökülürdü; müxtəlif yaşlı və müxtəlif cinsli otuz min əhali xarabalar altında özilib tələf edilmişdi. Matros söyüş yağdırıb, fit çalaraq:

– Ciblər dolacaq, – deyə səsləndi.

– Amma çox maraqlı şeydir, görəsən bu qəribə hadisə hansı bir razi sala biləcək dəlil ilə əsaslandırıla bilər, – deyə Panqlos qeyd etdi.

– Bu qiyamətdir ki, – deyə Kandid heyran qaldı.

Matros pul axtarmaq üçün canından keçərək dərhal xarabalara doğru getdi, pulu tapdı, aldı, doyuncu vurdu və yuxusunu aldıqdan sonra dağılmış evin xarabalarında meyitlər və can verənlər arasında gözüne ilişmiş birinci qızın eşqini satın aldı.

Panqlos onu qolundan çəkib:

– Dostum, – dedi, – yaxşı deyil, ümumi dünya idrakını təhqir edirsiniz. Belə bir zamanda da olurmu?

– Cəhənnəmə ki, – deyə matros cavab verdi, – mən matrosam, Bataviyada anadan olmuşam, dörd dəfə Yaponiyaya getmiş və dörd dəfə xaçı ayaqlar altında tapdalamışam, sən də öz ümumdünya idrakınla yola gətirəcək adam tapmısan.

Kandid daş çınqılları ilə yaralanmış, hər cür qırıntılarla örtülü halda küçədə yatırdı.

– Heyhat, – deyə Panqlosa müraciət etdi, – mənə bir az şərab və yağ tapın, yoxsa mən ölürəm.

– Bu zəlzələ yeni bir zəlzələ, yeni bir şey deyildir, – deyə Panqlos cavab verdi, – keçən il Amerikada olan Lima şəhəri tamamilə eyni bir zəlzələyə düşər olmuşdu; eyni səbəblər, eyni nəticələr doğurur, yəqin, Limadan Lissabona doğru Şimal xətti keçir.

– Bəli, bu doğrudan da həqiqətə oxşayır, – deyə Kandid cavab verdi, – lakin siz allah, mənə bir az yağ və şərab verin.

– Necə yeni həqiqətə oxşayır, – deyə filosof qışqırdı, – mən bunun artıq isbat edildiyini iqrar edirəm.

Kandid özündən getdi. Panqlos yaxındakı bulaqdan ona su gətirdi.

Sabahı günü xarabalar arasında dolaşarkən, bir az yeməli şey tapıb, özlərini bir balaca bərkitdilər. Sonra diri qalmış əhaliyə yardım göstərməyə başladılar. Xilas etdikləri vətəndaşlardan bəziləri onları belə bir şəraitdə heç də pis olmayan xörəyə qonaq etdilər; doğrudur, xörək çox pərişan bir halda yeyilirdi; həmsöhbətlər yedikləri çörəyi yaşları ilə ısladır, Panqlos isə başqa cürə ola bilməyəcəyinə inan-dıraraq onları təskin edirdi.

– Çünki – deyir, – heç bir şey olduğundan yaxşı ola bilməz; çünki Lissabon altında vulkan var isə, demək o başqa bir yerdə ola bilməzdi, çünki şeylər olduğu kimidir, başqa cürə ola bilməz, çünki hər şey gözəldir.

Qara inkvizisiya məmuru onun yanında oturmuşdu, onun bu sözlərini eşitdikdə, çox ədəblə ona müraciət edərək:

– Görünür, siz möhtərəm cənab, ilk günahı inanmayırınsız, – dedi, – çünki əgər hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədirsə, demək nə günah düşmə, nə də cəza vardır.

– Əlahəzrətlərin məni əfv etməsini rica edirəm, – deyə Panqlos daha da ədəblə ona cavab verdi, – insanın günahı düşməsi və onun lənətlərə məruz qalması, dünyaların ən gözəlində zəruri olan bir şey idi”.

– Demək, siz iradənin sərbəstliyini inkar edirsiniz, – deyə inkvizitor sual verdi.

– Əlahəzrət cənabınıza qarşı bir az cəsarət edirəm, – deyə Panqlos cavab verdi, – azadlıq tam və mütləq bir zəruriyyətlə bir sırada gedə bilər; çünki bizim azad olmağımız zəruridir, çünki qabaqcadan nəşib edilmiş iradə... – lakin burada məmur portveyn, yaxud oporto tökən qulluqçusuna başı ilə işarə elədi.

VI FƏSİL

ZƏLZƏLƏNİN QABAĞINI ALMAQ ÜÇÜN YAPILMIŞ GÖZƏL AUTO-DA-FE¹ VƏ KANDİDİN DÖYÜLMƏSİ HAQQINDA

Lissabonun dördüdə üç hissəsini dağıtmış zəlzələdən sonra yerli ərənlər belə qərara gəldilər ki, şəhərin tamamilə tələf edilməsinin qabağını alacaq ən yaxşı ilac xalqın qarşısında gözəl bir auto-da-fe mənzərəsini göstərməkdən ibarətdir. Qoimbir darülfünunu belə güman edirdi ki, bir neçə nəfər insanın atəş üzərində təntənəli surətdə yandırılması, yerin titrəməsinə mane olacaq ən yaxşı bir ilacdır.

Buna görə ki, öz bacılıqlı ilə evlənməsi ifşa olunan bir bisqay-lını və donuz piyi ilə doldurulmuş cücəni yeyib, içindəki donuz piyini atan iki portegizlini tutub dama basdılar; çörəkdən sonra da doktor

¹ Doğrudan da zəlzələdən sonra bir az keçməmişdir ki, 1756-cı il 20 iyunda auto-da-le (adam yandırma) yapılmışdı.

Panqlosu və onun tələbəsi Kandidi – birincisini danışdığı sözlər üçün, ikincisini isə, təsvib edici bir halda qulaq asdığı üçün tutub əl-qolunu bağladılar. Hər ikisini ayrı-ayrı olaraq, çox sərin bir evə saldılar, günəş heç bir zaman onları burada narahat edə bilməzdi. Səkkiz gündən sonra əyinlərinə san-benito geyindirib, başlarını kağız qalpaqla bəzədilər.

Kandid ədası və papağı üzərində baş aşağıya doğru çevrilmiş böyük dillər və quyruqsuz, caynaqsız şeytanlar çəkilmişdi. Paqlosunkunda isə, şeytanlar caynaqlı və quyruqlu olub, alov dilləri ucu ilə yuxarıya doğru çevrilmişdi. Bu qiyafədə dedikcə təsiredici mevizə və gözəl səkkiz səsli xora qulaq asaraq, təntənəli bir rəsmi keçid yaptılar. Şərqi oxuna-oxuna, ritmi gözləyərək, Kandidi qamçı ilə döydülər. Bisqaylı və donuz piyi ilə arası olmayan iki nəfər portegizli yandırıldı, Paqlos isə, adət ziddinə olaraq asıldı. Həmin elə o günü yer yenə də dəhşətli bir gurultu ilə silkələnməyə başladı.

Son dərəcə qorxmış, əldən düşmüş, qana batmış və ağlı itirmiş Kandid tir-tir titrəyərək öz-özünə belə düşünürdü: "Yaxşı, bu, dünyaların ən yaxşısıdırsa, bəs görsən yerdə qalanları necədir? Kaş mənə bir dəfə də qamçılaysaydılar; mən buna alışdım, mənə bolqarlar da qamçılarmışdı; lakin əziz Paqlos, mənim dünyada ən böyük filosofum, kim bilir nə üstə asılmağını görmək, mənə asandırımı. Ey mənim əziz anabaptistim, ey insanların ən yaxşısı, əcəba, sənə limanda ikən batman vacib idi? Ah, Kunikunda, qızların incisi, əcəba doğrudandamı qarnının yırtılması lazım idi?"

Mevizə, qamçılama, bağışlama və xeyri duadan sonra ayaq üstə zorluqla duraraq, güc-bəla ilə ağır-ağır sürünürdü ki, birdən qoca bir qarı ona yaxınlaşaraq:

– Cəsarətli ol, oğlum, dalımca gəl, – dedi.

VII FƏSİL

QOCA QARI KANDİDİN QEYDİNƏ NECƏ QALIRDI VƏ O, İSTƏDİYİ ŞEYİ NECƏ TAPDI

Kandid cəsarətli olmadı, lakin qoca qarının ardınca, onun daxmasına getdi; qarı sürtmə üçün bir şişə dərman verib, yemək-içmək gətirdi və sonra yanında lazım olan paltar qoyulmuş sadə, lakin xeyli təmiz bir yataq göstərdi.

– Yeyin, için və yatın, – dedi, – sizi müqəddəs Atox Məryəm, möhtərəm Paduanlı Antoni və müqəddəs Kompostelli Yakovun özü saxlasın. Sabah yanınıza gələcəyəm.

Gördüyü şeylərdən, çəkdiyi əzablardan və daha artıq qarnın mərhəmətindən heyran qalmış Kandid onun əlini öpmək istədi. Qarı:

– Təşəkkürü mənə etməməlisiniz, – dedi, – sabah mən yenə gələcəyəm. Yağı sürtüb, yeyin və yatın.

Bütün bədbəxtliklərinə baxmayaraq, Kandid çərəyi yeyib yatdı. Ertəsi günü qarı ona səhər yeməyini gətirib, kürəyini müayinə etdi və onu başqa bir yağla sürtüdü; sonra ona nahar gətirdi. Axşam üstü yenə də gəlib ona şam xörəyini gətirdi. Sabahı günü yenə də eyni hal təkrar edildi.

– Siz kimsiniz? – deyə, Kandid ondan xəbər alırdı. – Sizi bu qədər mərhəmətli edən kimdir? Mərhəmətinizə qarşı necə təşəkkür edə bilərəm?

Mehriban qadın ona bir söz belə deməyirdi. Axşam gəldi, lakin bu dəfə xörək gətirməmişdi.

– Dinməzəcə mənim ardımca gəlin, – deyə ona müraciət etdi. Qandidin qolundan tutub, onu təxminən milin dördə birini tarla ilə apardı, bağlarla və arxlarla çevrələnmiş tənha bir evə yaxınlaşdılar. Qarı kiçik bir qapını döydü, qapını açdılar. Kandidi gizlin pilləkənlə yaldızlı bir kabinetə gətirdi, parça divanın üzərinə oturub qapını bağladı getdi. Kandid bütün bu başına gələn macəranın yuxu olduğunu düşünməyə başlamışdı, bütün həyatı ona müdhiş, hazırkı dəqiqə isə xoş bir yuxu kimi görünürdü.

Bir az keçmədi ki, qarı başı yaylıqla örtülmüş, mücevhəratı ilə işıq saçan, özəmətli və iztirab içində çırpınan bir qadına güclə yardım edərək içəri girdi. Qarı Kandidə "Örtünü qaldırın" dedi. Gənc oğlan yaxlaşıb cəsarətsiz əlilə örtünü qaldırdı. Necə bir ani təsadüf! Əcəba bu doğrudandamı Kunikundadır, bu doğrudan da Kunikundadır! Birdən-birə gücdən düşdüyünü hiss etdi, bir söz belə deyə bilməyib onun ayaqlarına düşdü. Kunikunda divanın üstünə yıxıldı. Qarı hər ikisini spirtlə islatmağa başladı, özlərinə gəlib danışmağa başladılar; qabaqca yalnız ayrı-ayrı sözlər, suallar və cavablar, ah-uqlar, ağlama və nidalar eşidilirdi. Qarı onlara az səs salmalarını məsləhət görüb, onları tərk buraxdı.

– Sizmisiniz? – deyə Kandid Kunikundaya tərəf yönəldi. – Siz dirisiniz? Mən sizi Portigizdə görürəm. Demək sizi, filosof Panqlosun mənə inandığı kimi, zorlamamış, qarnınızı yırtmamışdılar.

– Bunun hamısı doğrudur, – deyə gözəl Kunikunda cavab verdi, – lakin bu hallar həmişə də ölümcül olmayır.

– Bəs, sizin atanız, ananız? Əcəba onları öldürmüşlərimi?

– Böyük bədbəxtlik üz verdi, onları öldürdülər, – deyə Kunikunda hönkürərək cavab verdi.

– Bəs, qardaşınız?

– Onu da öldürdülər.

– Bəs, nə cürə oldu ki, siz Portigizə gəldiniz? Mənim burada olduğumu necə bildiniz? Mənim bu evə gəlməmə hansı bir qərribə təsadüf səbəb oldu?

– Mən bunun hamısını sizə nəql edəcəyəm, – deyə Kunikunda cavab verdi, – lakin əvvəl, mənə o məsum öpüşü verib təpik aldığınız dəqiqədən başlayaraq başınıza gələn macəraları bilmək istəyirəm.

Kandid böyük bir hörmətlə ona tabe oldu; şaşırmış olduğuna, səsinin zəif və titrək olduğuna baxmayaraq, ayrılıqları dəqiqədən başlayaraq, başına gələn macəraların hamısını tam bir ürək açıqlığı ilə ona söylədi. Kunikunda gözlərini göyə qaldırır mərhəmətli anabaptist və Panqlosun ölümünə ağlayırdı; Kandid qurtardıqdan sonra qız öz hekayəsinə başladı. Kandid onun bir sözünü belə diqqətsiz buraxmayıb, mütəmadiyən onu gözlərilə yeyirdi.

VIII FƏSİL

KUNİKUNDANIN MACƏRASI

– Allah-təala bolqarları bizim gözəl Tunder-Ten-Tronq qəsri-mizin üzerine göndərmək arzusuna düşdükdə, mən yatağımnda şirin yuxulayırdım; bolqarlar atanı və qardaşımı kəsib, ananı parça-parça etdilər. Altı fut boyunda olan azman bir bolqar bu dəhşətli mənzərəni görər-görməz özümdən getdiyimi gördükdə, məni zorlamağa başladı; bu məni özümə gəlməyə məcbur etdi; özümə gəlib qışqırmağa, dişləməyə, cırmaqlamağa başladım. Bu zaman bolqarın gözlərini yerindən çıxarmağa çalışırdım; mən onu bilmirdim ki, atamın qəsridə baş verən bu hadisə – adi bir işdir. Yaramaz bıçaqla sol böyrümə bir zərbə vurdu, yeri hələ də qalmışdır.

– Heyhat, ümid edirəm ki, mən o yeri görəcəyəm, – deyə sadəlövh Kandid səsləndi.

– Görəcəksiniz, – deyə Kunikunda cavab verdi, – lakin davam edəlim.

– Davam ediniz, – deyə Kandid onunla razılaşıdı.

Kunikunda davam etdi:

– Bu halda bolqar kapitanı gəlib mənim başdan-ayağa kimi qana batdığını gördü; əsgər öz işinə davam edirdi. Kapitan bu ədəbsizlikdən cinlənib onu elə mənim üzərimdə ikən öldürdü. Sonra yaramı bağlatdırıb, əsir olaraq məni öz evinə apardı. Onun evində, çox az olan köynəklərini yuyur, xörək bişirirdim, ətiraf etməliyəm ki, o məni çox gözəl sanırdı, mən də öz tərəfimdən onun gözəl vücudlu olduğunu dana bilmərəm; onun dərisi çox ağ və zəif idi; lakin o, ağıllı deyildi, filosofluqdan da ki, çox uzaq idi, onun doktor Panqlos tərəfindən tərbiyə edilmədiyini dərhal gözə çarpırdı. Uç aydan sonra, o, bütün pullarını sərf etdikdən və mən onu artıq bıqdırdıqdan sonra o, məni Don İssaxar adlı bir yəhudiyə satdı. Bu yəhudi Hollandə və Portigizdə alverlə məşğul olurdu, qadınları olduqca sevirdi. Bu yəhudi mənə bənd oldu, lakin heç bir tövrlə mənə qalib gələ bilmədi. Ona, bolqar əsgərindən daha yaxşı müqavimət göstərə bildim. Ümumiyyətlə namuslu qadını bir dəfə zorlamaq olar, lakin bundan sonra onun namusluluğu daha da möhkəmlənir. Bu yəhudi məni özünə alışdırmaq üçün gördüyünüz yaylağa gətirmişdir. Bundan əvvəl mən belə düşünürdüm ki, Tunder-Ten-Tronq qəsridən gözəl bir yer yoxdur, lakin indi yanıldığımı görürəm.

Günlərin birində böyük inkvizitor məni kilsədə günorta ibadətində gördü; gözlərini ayırmadan uzun müddət mənə baxıb, mənimlə gizlin işlər haqqında danışmalı olduğunu mənə ismarladı. Məni onun sarayına gətirdilər. Öz əslimi ona söylədim; bir israiliyə tabe olmağımın mənim ad və sanıma layiq olmadığını mənə təsvir etdi. Don İssaxara onun adını verib mənim həzrəti əqdəsə təslim edilməmi təklif etdilər. Lakin Don İssaxar – saray bankiri və nüfuzlu bir adam olduğundan onun sözüne qulaq asmaq belə istəmədi. Inkvizitor onu auto-da-fə ilə hədələdi. Nəhayət mənim yəhudim, tabe olub onunla müqavilənamə bağladı; bu müqavilənaməyə görə ev və mən onların hər ikisinininki olmalı idik: bazar ertəsi, çərşənbə və şabəş günləri yəhudiyə, həftənin qalan günləri isə inkvizitora baxırdım; Altı aydır ki, bu müqavilənamə bağlanmışdır. İş əlbəttə davasız keçmədi; şənbə ilə bazar arasındakı gecənin hansı əhdə baxdığını: əhdi-ətiqəmi, əhdi-cədidəmi baxdığımı həll edə bilməyirlər. Lakin iş burasındadır

ki, indiye kimi mən onların hər ikisinə müqavimət göstərə bilmişəm, görünür, ona görə də mənə olan sevgiləri soyumayıb.

Nəhayət zəlzələ dəhşətlərinin qabağını almaq və don İssaxarı bir qədər qorxutmaq üçün həzrəti əqdəs inkvizitor auto-da-fe bayramı düzəltmək inayətində bulundu. Ayrıca bir hörmət olaraq mənə həmin tamaşaya dəvət etdi. Mənə ən gözəl bir yer verdilər. Günorta duası ilə yandırma arasındakı tənəffüsdə xanımlara sərin içkilər verildilər. O iki yəhudini və öz bacılığı ilə evlənmiş zavallı bisqaylımı yandırdıqları zaman mənə dəhşət qaplamışdı, lakin san-benito gecmiş kafir qalpaqlı Panqlosu gördükdə mənim nə qədər heyran qaldığımı, nə qədər pərişan olduğumu, dəhşətimi yaqın ki, təsəvvür edirsiniz. Mən gözlərimi ovuşdurur, diqqətlə ona zillənirdim – nəhayət onu asdılar özümədən getdim! Təzəcə özümə gəlmişdim ki, sizi tamamilə lüt-üryan gördüm, bu isə mənim üçün dəhşət, dərd və həyəcanın fəvqı idi. Sizi doğrusunu deməliyəm ki, sizin dəriniz mənim bolqar kapitanımunkindən daha da ağ və nəfisdir. Bu mənzərə isə ürəyimi partladan parça-parça edən hissləri birə iki artırmış oldu. Mən qışqırdım: "Dayanın, barbarlar!", – deyə bağırmaq istədim, lakin səsim tutuldu həm də bütün bağırışlarım mənasız və faydasız idi. Siz qamçılarla döyüldükdən sonra mən düşünməyə başladım: necə oldu ki, sevimli Kandid və həkim Panqlos birincisi 100 qamçı zərbəsi almaq, ikinci isə mənim məhəbbum olan həzrəti əqdəsin ömrinə görə asılmaq üçün Lissabona gəlib çıxdılar. Demək, Panqlos hər şeyin yaxşıya doğru getmək üzrə olduğunu mənə dedikdə, mənə amansızcasına aldadırmış.

Həyəcanlı və heyran qalmış bir halda, gah dəhşət içərisində boğulur, gah da gücdən düşərək az qala ölürdüm. Başım, atamın, anamın və qardaşıqazımın öldürülməsi xatirələri ilə, yaramaz bolqar əsgərinin həyasızlığı, mənə vurduğu bıçaq zərbəsi, mənim qul olmağım gördüyüm aşbazlıq işləri, bolqar kapitanı, iyrənc don İssaxar, murdar inkvizitor, doktor Panqlosun asılması, akkomponimenti altında sizin qamçı ilə döyüldüyünüz o səkkiz səli tənənəli "Miserere" və xüsusən sizi son dəfə gördüyüm günü, pərdə dalında mənə bəxş etdiyiniz o öpüş xatirələri dolu idi. Bu qədər əzabdan sonra sizi mənim yanıma gətirən Allaha təşəkkürlər edirdim. Bu qoca qarırıya sizin qeydinizə qalmasını və mümkün olan kimi sizi buraya gətirməsini tapşırıdım. Mənim bu tapşırığımı o çox yaxşı yerinə yetirdi; sizi görməkdən, eşitməkdən və sizinlə danışmaqdan ifadə olunmaz dərə-

cədə həzz alıram. Siz yaqın ki, çox acmısınız, mən də acmışam, gəlsəniz əvvəl şam edək.

Masa başına oturdular, şam etdikdən sonra sözü keçən o gözəl taxtın üstündə yerləşdilər; ev sahiblərindən birisi olan don İssaxar gəlib onları bu taxtın üstündə gördü. O gün şabaş günü idi, odur ki, don İssaxar, öz hüququndan istifadə etmək və öz məhəbbətini qızı göstərmək üçün onun yanına gəlmişdi.

IX FƏSİL

KUNİKUNDA, KANDİD, BÖYÜK İNKVİZİTOR VƏ BİR YƏHUDİNİN BAŞINA GƏLƏN MACƏRƏ

Don İssaxar Babil əsarətindən bəri, İsraildə yaşamış yəhudilərin ən hirsliyi idi. "Ay Haliley qancıqı, – deyə onun üstünə düşdü, – sənə cənab inkvizitor azdırmı? Mən hələ üstəlik olaraq indi bu yaramazla da görək bölüşəm!" O bu sözləri deyib, həmişə üstündə gəzdirdiyi uzun xəncəri çıxardı və düşmənin də müsəlləh olduğunu əqlinə gətirməyərək, Kandidin üstünə atıldı, lakin bizim ürəyiym-şaq vestfaliyalımız qoca qarıdan paltarla bir yerdə yaxşı bir qılınc da almışdı. Dərhal qılıncını çıxardı və yumşaq xasiyyətli olmasına baxmayaraq, yəhudini ölü halda gözəl Kunikundanın ayaqları altına sərdi.

– Müqəddəs Məryəm! – deyə Kunikunda səsləndi, – indi biz nə edəcəyik? Mənim evimdə cinayət işləndi. Polis gəlsə biz məhv olduq.

– Panqlos asılmış olmasaydı, – deyə Kandid söylədi, – bizə bu işdə çox yaxşı bir məsləhət verərdi, çünki o böyük bir filosof idi. O olmadıqı üçün gəlin, qarı ilə məsləhətləşək.

Qarı çox təcrübəli idi və öz fikrini təzəcə söyləməyə başlamışdı ki, o biri qapı açıldı. Gecə saat bir idi, bazar günü başlayırdı. Bu gün həzrəti əqdəs inkvizitorunku idi. İçəri girər-girməz əlində qılıncıla duran qamçılanmış Kandid, yerdə sərilmiş meyiti, özünü itirmiş Kunikundanı və məsləhət verən qarını gördü.

Həmin bu dəqiqədə Kandidin ürəyindən belə bir fikir keçdi. o belə mülahizə etdi: "Bu müqəddəs adam camaatı səsləsə, mənə mütləq yandıracaqlar, bəlkə də Kunikundanı da mənimlə bir yerdə yandırdılar; o mənim rəqibimdir; öldürmək həvəsindəyəm:

düşünməyin mənası yoxdur!" Onun bu mülahəzəsi çox aydın və ani olaraq keçdi, inkvizitora heyrətindən ayrılmğa imkan verməyib dərhal onu qılncdan keçirdi, inkvizitor yəhudilə yan-yanaşa yerə sərilirdi.

– İndi də bu! – deyərək Kunikunda bağırırdı, – bizə aman yoxdur, bizi kilsədən xaric edəcəklər, bizim son dəqiqəmizdir. Siz belə yumşaq, mülayim adam, nəfəsinizi dörmədən bir-birinin ardınca yəhudini və prelatı necə öldürə bildiniz.

– Gözəl Kunikundam, adam sevdiyi, qışqandığı və üstəlik olaraq inkviziya tərəfindən qamçılандığı zaman, doğrudan da nə etdiyini özü də bilməyir.

Bu halda qoca qarı yaxınlaşıb:

– Töylədə yəhərli və qantarqalı üç əndəlus atı vardır, – dedi, – qoy cəsarətli Kandid onları yəhərləsin; Kunikunda, sizin də möyadordlarınız¹ və brilyantınız vardır; oturaq yerimin bir yarısının kəsildiyinə baxmayaraq tezliklə atlara minək və Qadiksə gedək; hava çox gözəldir; sərin gecədə səyahət etmək çox xoşdur.

Kandid dərhal atları yəhərlədi. İstirahət etmədən otuz mil getdilər; o aralıqda, müqəddəs germandə² də tərək edilmiş evin üstünə hücum çəkdi; həzrəti əqdəsi özəmətli kilsədə dəfn edildilər, İssaxar isə sallaxanaya atıldı.

Kandid, Kunikunda və qoca qarı isə artıq Siyerra-Marena dalğalarında olan kiçik Avasen şəhərinə gəlib, meyxanada bu cür söhbət edirdilər...

¹ Pullarınız

² Jandarm dəstəsi

ABBAT PREVO

(1697–1763)

MANON LESKO

(*Povestdən fraqmentlər*)

MANON LESKONUN ƏHVALATI

BİRİNCİ HİSSƏ

Mən oxucunun diqqətini öz həyatımın o dövrünə çəkməli olaçağam ki, o zaman mən Şevalye Deqriyeyə ilk dəfə rast gəlmişdim. Bu təsadüf İspaniya səfərimdən altı ay əvvəl oldu. Tənha yaşadığım yerdən çox az hallarda çıxıb getsəm də, qızımın xoşuna gələn bir iş görmək arzusu məni bəzən kiçik səfərə çıxmağa vadar edirdi və mən hər dəfə mümkün olanda bu səfərləri qısaldırdım.

Bir dəfə Ruan şəhərindən qayıdırdım; oraya getməyi məndən qızım xahiş etmişdi və mən orada qızımın bəzi malikanələrə varislik etməsi məsələsini Normandiya parlamentində çalışıb düzəltməli idim, çünki ana tərəfdən babamdan qalan varislik hüququmu güzəşt edib qızıma vermişdim. Evrye şəhəri vasitəsi ilə geri qayıdanda, birinci gecəni orada keçirəndən sonra ertəsi gün nahar vaxtı Evryedən beş-altı mil aralı Passi kəndinə gəldim. Kəndə girəndə gördüm ki, bütün kənd əhalisi nə isə həyəcan içindədir; çox təəccüb etdim. Qaç-qaç evlərindən çıxan kəndlilər görkəmsiz mehmanxananın qapısına tərəf dəstə ilə gedirdilər, mehmanxananın qabağında isə iki fırqon dururdu. Hələ arabadan açılmayan atların, yorğunluq və istidən tərləmiş olması aydın göstərirdi ki, ikisi də təzəcə gəlmişdi.

Mən dayanıb bu mərəkənin səbəbini soruşdum, lakin bir yerə yığılmış veyillərdən çox az şey öyrənə bildim, çünki onlar mənim suallarına heç fikir verməyib bir-birini basa-basa hey mehmanxanaya

tərəf irəliləyirdilər. Nəhayət, döşü qayıqlı, çiynində fitilli tufəngi olan bir nişançı əsgər qapıda görünəndə ona əl elədim ki, yanıma gəlsin. Bu mərəkənin səbəbini mənə başa salmasını ondan xahiş etdim. O da bunun cavabında: "Cənab, – dedi, – boş bir şeydir, yoldaş-larım! birlikdə bir düjün gözəyən qızın yanıncə Havr-de-Qrasa gedirik, orada bu qızları Amerikaya gedən gəmilərə mindirəcəyik. Bunların içində bir neçə xoşagələni var; görünür, buralı kəndliləri maraqlandıran da elə budur".

Bu izahatdan sonra mən, yəqin ki, oradan keçib gedəcək idim, ancaq bir qarının səsi məni dayandırdı; bu qadın mehmanxanadan çıxan yerdə əlini əlinə vurub dedi: "Bu nə barbarlıqdır! Belə də dəhşət olar! Yazıq qızlar!"

– Nə var, nə olubdur? – deyə ondan soruşdum.

– Ah, cənab, nə olacaq, girin içəri, görün nə var: bu mənzərəni görəndə adamın ürəyi az qalır parça-parça olsun.

Maraq məni atdan düşməyə məcbur etdi; atımı öz mehtərimə verib camaatın içinə girdim, mehmanxanaya keçib həqiqətən çox təsirli bir mənzərə gördüm.

Bellərindəki zəncirlə altı-altı bir-birinə bağlanan on iki qızın içərisindən biri öz siması və zahiri görünüşü ilə seçilirdi, ona bu zəncir əsla yaraşmırdı, başqa şəraitdə mən bu qızı yüksək dairələrə mənsub olan bir xanım hesab edirdim.

Başını aşağı sallamış bu qızın məyus görünüşü, alt və üst paltarının səliqəsizliyi onu cybəcər hala, demək olar, heç salmamışdı, belə ki, ürəyimdə ona hörmət duydum və yazığım gəldi. Bir də ona görə ki, bu qız belindəki zəncir imkan verdikcə kənara çevrilməyə və üzünü tamaşaçılardan gizlətməyə çalışırdı. Özünü gizlətmək üçün bu qızın sərf etdiyi səydə o qədər təbiilik vardı ki, bu da görünür, onun utancaqlılığın irəli gəlirdi.

Bu bədbəxt dəstənin yanıncə gedən altı nəfər keşikçi həmin otaqda olduğuna görə mən onların başçısını bir tərəfə çağırıb ondan xahiş etdim ki, bu dilbər qızın taleyi haqqında mənə məlumat versin.

O da ümumi şəkildə məlumat verdi:

– Biz onu polis general-leytenantının əmrinə görə həbsxanadan gətirik. Heç ağılım kəsmir ki, bu qız tərifli bir iş üstündə həbsxanaya düşmüş olsun. Yolda onu bir neçə dəfə dindirdim, ancaq inad edib bir cavab vermir. Yerdə qalan qızlara nisbətən onunla daha yaxşı rəftar etmək haqqında mənə heç bir göstəriş verilməsə də, ona

iltifat edib bir qədər güzəştə gedirəm və belə güman edirəm ki, bu qız öz rəfiqələrindən heç olmazsa, azacıq təmizdir. Burada bir cavan oğlan var, – deyə nişançı əsgər əlavə etdi, – bu qızın bədbəxtliyinin səbəbi haqqında sizə məndən daha ətraflı məlumat verə bilər. Parisin lap özündən bu qızı izləyib gələn bu cavan oğlan arasıkəsilmədən ağlayır. Belə güman edirəm ki, qızın ya qardaşıdır, ya da sevgilisi.

Mən otaqda bu cavan oğlanın oturduğu tərəfə çevrildim. Mənə belə gəldi ki, o, çox dərin fikrə getmişdir. Kədər və qüssənin bunca canlı təmsalını o vaxtadək heç görməmişdim. Çox sadə geyinmişdi, ancaq ilk baxışdan görünürdü ki, tərbiyəli və əsil-nəcabətli adamdır. Ona yanaşdım. Yerindən qalxdı, onun gözlərində və hərəkətlərində o qədər nəzakət və nəciblik vardı ki, qeyri-ixtiyari özümdə ona qarşı rəğbət duydum.

Yanımda oturub:

– Sizi narahat etmərəm ki? – deyə soruşdum. – Lütf edib məni maraqlandıran bir şey haqqında məlumat verə bilərsinizmi? Mən bilmək istərdim ki, bu dilbər qız kimdir; zənnimcə bu gözəllə belə bir vəziyyət heç yaraşmır.

Cavan oğlan çox nəzakətlə cavab verib dedi ki, öz adını çəkmədən bu qızın kim olduğunu deyə bilməyəcək; çox əsaslı səbəblər isə onu öz adını gizli saxlamağa vadar edir.

Cavan oğlan keşikçiləri göstərərək, sözlünə davam etdi:

– Bununla belə, sizə bildirmə bilərəm ki, bu xəbəslərə də çox yaxşı məlum olduğuna görə mən bu qızı dəlicəsinə sevirəm və bu eşqim məni dünyada ən bədbəxt insan etmişdir. Parisdə onu azadlığa çıxarmağa nail olmaq üçün hər tədbirə əl atdım. Nə xahiş, nə ziriklik, nə də güc – heç biri bir nəticə vermədi; bu qərara gəldim ki, onun dalınca gedim və lazım gələrsə, hətta dünyanın lap o biri başına çatım. Onunla birlikdə gəmiyə minəcəyəm. Amerikaya gedəcəyəm. Ancaq bu nə dəhşətli qəddarlıqdır, – deyə keşikçiləri nəzərdə tutaraq əlavə etdi: – Bu iyirənc məxluqlar mənə icazə vermirlər ki, ona yanaşım. Bir fikirləşmişdim ki, Parisdən bir neçə lyc aralıda onlara açıqdan-açıq hücum edim. Dörd nəfər dəliqanlı ilə sözləşib razılaşmışdım; onlar mənə söz vermişdilər ki, yaxşı mizd alıb mənə kömək etsinlər. Ancaq əclaf çıxıb bütün işi mənim üstümə yıxdılar və pulumu götürüb qaçdılar. İstədiyimə güclə nail olmaq mümkün olmadığına görə silahı yerə qoymağa məcbur oldum. Keşikçiləri dilə tutmağa başladım ki, icazə versinlər mən də onların dalınca

gedim və bunun əvəzində onlara pul verim. Pul qazanmaq ehtirası onları buna razı olmağa məcbur etdi. Onlar hər dəfə mənə öz sevgilimlə söhbət etməyə icazə verəndə məndən pul almaq istədilər. Pul kisəm çox tez boşaldı. İndi məndə heç bir su da olmadığına görə onlar çox insafsız hərəkət edir və hər dəfə öz sevgilimə, heç olmazsa, bir addım yaxınlaşanda mənə kobud-kobud tutub geri itələyirlər. Lap bu yaxınlarda, mən onların hədə-qorxularına baxmayaraq öz sevgilimə yaxınlaşmaq istəyəndə, bu həyasızlar tufənglərinin lüləsini mənə sarı çevirdilər. Bu acgözlərin gözünü doyuzdurmaq və yolu piyada gələ bilmək üçün mən indiyədək minib gəldiyim dilgır yabımı da burada satmalı oldum.

Cavan oğlan bütün bunları danışanda xeyli sakit görünse də, axırda onun gözləri yaşardı. Onun sərgüzeştı mənə son dərəcə təsirli və qeyri-adi göründü.

Mən ona dedim:

– Heç də sizi məcbur etmirəm ki, bütün sirrinizi açib mənə deyəsiz, ancaq sizə heç olmazsa, bir şeydə faydalı ola bilərsəm, məmnuniyyətlə sizin qulluğunuzda olaram.

Cavan oğlan bunun cavabında:

– Heyhar! – dedi. – Daha heç bir ümidim qalmamışdır! Amansız taleyimə tabe olmalıyam. Amerikaya gedəcəyəm. Orada sevdiyim qızla, heç olmasa, azad yaşayacağam. Bir dostuma məktub yazdım, Havr-de-Qrasda ondan bir qədər kömək alacağam. Çətinliyim ancaq bundadır ki, oraya getmək və bu bədbəxt qızın yoldakı əzabını bir qədər yüngülləşdirmək üçün pulum yoxdur, deyə cavan oğlan əlavə etdi və qəmgin-qəmgin öz sevgilisinə baxdı.

– Nə olar ki, – dedim, – sizin çətinliyinizi mən həll edəərəm. Sizdən xahiş edirəm, bu cüzi məbləği məndən qəbul edəsiniz. Son dərəcə təəssüf edirəm ki, sizə başqa cür kömək edə bilməyəcəyəm.

Ona dörd luidor verdim və çalışdım elə verim ki, keşikçilər bunu görməsinlər, çünki belə güman edirdim ki, onlar cavan oğlana pul verdiyimdən xəbərdar olan kimi ona etdikləri iltifat əvəzində daha bahalı qiymət tələb etməyə başlarlar. Hətta ağıma belə bir fikir gəldi ki, onlarla sözləşib razılığa gəlirəm və beləliklə cavan oğlana lap Havr şəhərinədək öz sevgilisi ilə azad danışmaq imkanı təmin edirəm. Keşikçilərin başçısına əl eləyib yanıma çağırırdım və təklifimi ona bildirirdim.

O özünün sırtıqlığına baxmayaraq bir qədər çəkincə-çəkincə:

– Cənab, – dedi, – iş onda deyildir ki, biz onun qızla danışmasına heç icazə vermirik, iş ondadır ki, bu oğlan həmişə qızın yanında qalmaq istəyir. Bu işə bizim üçün sıxıntılıq törədir. Tamamilə təbii ki, bu sıxıntının əvəzində pul vermək lazımdır.

Mən də bunun cavabında dedim:

– Onda gəlin fikirləşib bir qərara gələk; neçə vermək lazımdır ki, siz bu sıxıntıyı hiss etməyəsınız.

O heç tərəddüd etmədən məndən iki luidor istədi. Mən pulu lap o dəqiqə də verdim.

– Ancaq, – dedim, – ehtiyatlı olun, mənə kələk gəlmək xəyalına düşməyin, çünki mən öz ünvanımı bu cavan oğlana verəcəyəm ki, mənə məktub yaza bilsin; heç nəzərdən qaçırmayın ki, mən sizə ciddi cəza verməyin üsulunu taparam.

Bu iş mənə altı luidora başa gəldi.

Tanımadığım bu cavan oğlanın ədəb və nəzakətlə, səmimi minnətdarlıqla mənə təşəkkür etməsi nəticəsində mən qəti olaraq yəqin etdim ki, o yaxşı bir ailədə anadan olmuşdur və əliaçıqlığına tamamilə layiqdir. Mehmanxanadan çıxmazdən əvvəl bu cavan oğlanın sevgilisi ilə bir neçə kəlmə danışdım. Bu gözəl qız mənə elə mehribanlıq və insanı valeh edən ədəblə cavab verdi ki, mən çıxıb gedəndə qadın xasiyyətini başa düşməyin necə çətin olduğu haqda ağıma bir yığın fikir gəldi.

Öz malikanəmə qayıdandan sonra mən bu əhvalatın sonrakı gedişi haqqında heç bir xəbər almamışdım. Aradan iki ilə yaxın vaxt keçdi və mən bu əhvalatı, demək olar, tamamilə unutmuşdum ki, elə bu zaman baş verən bir təsadüf hər şeyi, hətta əhvalatın ən xırda təfəsilatını öyrənməyimə imkan verdi.

Mənim tərtibiyə etdiyim Markizlə birlikdə Londondan Kale şəhərinə gəlmişdim. Əgər səhv etmirəmsə, “Qızıl Aslan” mehmanxanasına düşmüşdük; bəzi səbəblərə görə bütün o günü və sonrakı gecəni burada keçirməli olduq. Günüortadan sonrakı saatlarda küçələrdə gəzirkən vaxtı ilə Passide rast gəlib görüşdüyüm bir cavan oğlanın sifəti ötəri gözüme dəydi. Əynindəki paltarın acınacaqlı halda idi, üzünün rəngi birinci dəfə gördüyümə nisbətən daha çox qəmişdi. Qoltuğunun altında köhnə yol torbası vardı, elə bil şəhərə təzəcə gəlmiş yolçu idi. Burasını da qeyd edirəm ki, zahiri çox gözəl olan belə xoşsifət bir insanı unutmaq o qədər də asan deyildir; odur ki, onu dərhal tanıdım.

Mən Markizə dedim:

– Görək bu cavan oğlanla danışım.

O da məni tanıyanda nə qədər sevinib şad olduğunu təsvir etmək çətindir.

Əlimi öpərək ucadan:

– Ah, cənab, – dedi, – mənim üçün nə böyük xoşbəxtlikdir ki, öz sonsuz təşəkkürümü sizə bir dəfə də bildirirəm.

Haradan gəldiyini ondan soruşdum. Bu yaxınlarda gəmi ilə Amerikanın Havr-de-Qrasa, indi isə dənizlə oradan gəldiyini bildirdi. Ona:

– Görünür, – dedim. – Pul cəhətdən korluq çəkirsiniz. Düşdüyüm “Qızıl Aslan” mehmanxanasına gəlersiniz; mən də bu saat gəlib orada sizinlə görüşərəm.

Mən həqiqətən mehmanxanaya qayıtdım; onun bütün bədbəxtliklərinin təfəsilatını və Amerika səfəri zamanında başına gələnləri öyrənmək arzusu ürəyimdə alovlanıb yanırdı. Hər cür nəvaziş edib onu əzizlədim və sərəncam verdim ki, heç bir çatışmazlığı olmasın. O da heç gözləmədi ki, öz həyatının tarixini mənə danışib nağl etməsini ondan özüm xahiş edim. O mənə:

– Cənab! – dedi. – Siz mənimlə o qədər nəcib rəftar etmişsiniz ki, sizdən bir şey gizlətməmiş olsam, məni haqlı olaraq məzəmmət edib alçaq nankorluqda təqsirləndirərlər. Mən istəyirəm ki, siz mənim nəinki bədbəxtlik və müsibətlərimi, hətta mənim ədəbsizliyimi və ən ayıb qüsurlarımı da biləsiniz: mən əminəm ki, siz məni pisləyəndə qeyri-ixtiyari olaraq, mənə yazığınız da gələcəkdir.

Mən burada oxucunu xəbərdar etməliyəm ki, öz başına gələn əhvalatlar haqqında onun mənə danışdığına qulaq asıb qurtaran kimi hamısını yazdım, odur ki, hər kəs nağl etdiklərimin tamamilə səhsiz, dəqiq və dürüst olduğundan əmin ola bilər. Bu dürüstlük, hətta cavan sərgərdanın son dərəcə gözəl bir dillə mənə izah etdiyi fikir və hissələrinin ifadəsində də özünü göstərir.

Budur onun mənə nağl etdiyi hekayə ki, mən öz tərəfimdən bu hekayəyə onun axırınadək bir tək kəlmə də əlavə etməmişəm.

On yeddi yaşında idim; Amyen şəhərində fəlsəfə sinfini bitirirdim; məni oraya, “P” şəhərində ən yaxşı ailələrdən birinə mənsub olan ata-anam göndərmişdilər. Həyatım o qədər mənalı və sakit keçirdi ki, müəllimlər məni bütün məktəb üçün nümunə kimi

göstərdilər: iş bunda deyildi ki, mən bu cür tərif qazanmaqda haqlı idim, bunun üçün qeyri-adi şey göstərdim; mənim təbiətən xasiyyətüm yumşaq və sakitdir, elmlərə təbii bir həvəslə şey göstərdim; belə ki, bir qüsura adi nifrət duymağı mənim üçün yaxşılıq hesab edirdilər. Mənim əsil-nəcabətim, dərslərdəki müvəffəqiyyətim və kifayət qədər cazibəli zəhiri görünüşüm mənə şəhərdə bütün hörmətli adamların tanışlığı və hörmətini təmin etmişdi.

Camaatın qarşısında verilən imtahanları başa çatdırmış və hamının təvəccöhünü qazanmışdım; belə ki, bu imtahanlarda iştirak edən yerli yepiskop ruhaniliyə daxil olmağı mənə təklif etmiş və demişdi ki, orada mən başqalarına nisbətən daha çox fərqlənə bilərdim, halbuki ata-anam məni Malta cəmiyyətinə daxil etmək istəyirdilər. Onların arzusu ilə mən cəmiyyətin xacını boynumda gəzdirdim və Şəvalye Deqriye adını almışdım. Tətil zamanı yaxınlaşdı, atamın yanına qayıtmağa hazırlaşdım; o, yaxınlarda məni Akademiyaya göndərəcəyini vəd etmişdi.

Amyen şəhəri ilə vidalaşdıq oradan ayrılanda birçə şeyə heyfslənirdim: bir dostumdan, üreklə bağlandığım dostumdan ayrıldığuma... Bu dostum məndən bir neçə yaş böyük idi. Onunla bir yerdə oxuyurdun, ancaq onun ailəsi çox varlı olmadığına görə özü üçün ruhanilik peşəsini seçmişdi və mən Amyendən gedəndən sonra ruhaniliyə layiq olan elmləri öyrənmək üçün orada qalmalı olmuşdu. Onun xüsusiyyətinin gözəl cəhətləri vardı. Başına gələn əhvalatları sizə danışdıqca onun bu gözəl cəhətlərini, xüsusən, dostluqda göstərdiyi elə cidd-cəhd və alicənablığını görə bilərsiniz. Qədimdən şöhrət qazanmış heç bir timsal bu cidd-cəhd və alicənablıqla müqayisə edilə bilməz.

Əgər mən o zaman onun məsləhətlərinə qulaq asmış olsaydım, dair dərrakəli və xoşbəxt olardım. Əgər mən, heç olmazsa, ehtiras girdabına düşdüyüm zaman onun məzəmmətlərinə fikir vermiş olsaydım, özümün xoş güzeranımın və şanımın bir hissəsini məhv olmaqdan qoruya bilərdim. Lakin onun bütün bu qayğıkeşliyi ona heç bir səmərə vermədi; qayğıkeşliyinin bu faydasızlığı onu ancaq diltor və məyus edirdi, xüsusən o hallarda ki, bəzən mən onun qayğıkeşliyini özüm üçün ayıb bir şey hesab edib sözüne qulaq asırdım və nəsihətlərini zəhlətökən bir şey kimi rədd edirdim.

Amyendən çıxıb getmək vaxtımı təyin etmişdim. Lakin, heyhat! Bu vaxtı bir gün əvvəlcə təyin etmiş olsaydım, atamın yanına təmiz

vicdanla gələ bilərdim! Məhz mənim şəhərdən ayrılacağım günün ərafəsində mən dostum Tiberjlə (onun adı Tiberj idi) küçədə gəzər-kən gördüm ki, Arrasdan bir dilican gəlir; biz bu dilicanın dalına düşüb bu cür minik arabalarının dayandığı karvansarayadək getdik. Hər şeyi öyrənib bilmək marağından başqa bizi orada cəlb edən heç bir səbəb yox idi. Dilicandan bir neçə qadın çıxıb dərhal uzaqlaşdı; ancaq çox gənc bir qadın qaldı və görünür, onun yanında gələn sinli bir kişi onun şeylərini dilicandan çıxardanadək həyətdə ləngidi. O gənc xanım mənə o qədər füsunkar bir qız kimi göründü ki, cinslər arasındakı qadın-kişi fərqi üzərində hələ ömrümdə heç vaxt düşün-mədiyim, qızlara gözümlün ucu ilə olsa da, hələ heç baxmadığım halda, dərrakəli və təmkinli olub öz nəfsimi saxlamağı bacarmağım həmişə hamını heyran etdiyi halda, mən birdən-birə ona bənd odum, bu xanuma dəlicəsinə vuruldum. Mənim bir nöqsanım vardı – son dərəcə cəsarətsizdim və çox tez sıxılıb utanır, karıxırdım, – burada isə mənim bu qüsurum məni dayandırmadı, mən özüm qəlbimin hakimi olan bu xanımın yanına gəldim.

Bu xanım yaşca məndən kiçik olsa da, mənim iltifatımı qəbul edib heç sıxılmadı. Amyen şəhərinə nə üçün gəldiyini və burada tanışları olub-olmadığını ondan soruşdum. Xanım bu sualıma çox açıqşüurlə cavab verib dedi ki, ata-anası onu burada monastırda qoymaq üçün göndərmişlər. Cəmi bir dəqiqə bundan əvvəl qəlbimi dolduran məhəbbət bütün varlığımı elə işıqlatdı ki, buna bənzər bəd bir xəbərlər mən eşitseydim sarsılırdım. Danışığımız elə bir şəkildə almışdı ki, o, mənim hisslərimi tamamilə başa düşürdü, çünki məndən daha təc-rübəli idi; ata-anası qızı monastıra onun öz xoşu ilə deyil, onun arzusu xilafına göndərirdilər və yaqın bu niyyətlə göndərirdilər ki, onda özünü tez bürüzə verən qüvvətli ehtirasın qabağını alsınlar, məhz bu ehtiras sonralar həm onun, həm də mənim bütün bədbəxt-liklərimizə səbəb oldu. Onun ata-anasının bu mərhəmətsiz niyyə-tinə qarşı çıxmaq üçün lazım olan bütün dəlilləri qəlbimdə zəcəcə törəmiş məhəbbətimdən və məktəbin verdiyi natiqlik bəlağətindən aldım. Mən danışanda o, nə sərtlik, nə də etinasızlıq göstərmədi. Bir dəqiqəlik sükutdan sonra dedi ki, onu gözələn iztirabları aydın təsəvvür edir, lakin görünür, Allah işin məhz belə olmasını istəyir, çünki fəlak onun üçün bir çarə göstərməmişdir. Onun quzu kimi həlim baxışı və bu sözləri söylərkən səndəki həzinlik, yaxud da, daha yaxşı desəm, məni həlak olmağa sürükləyən taleyin əmri mənə

icazə vermədi ki, onun cavabını, heç olmazsa, birçə dəqiqə ləngidim. Mən onu əmin etdim ki, əgər mənim vicdan və namusuma, həmçinin mənə təlqin etdiyi hədsiz dərəcədə incə duyğulara, heç olmazsa, bir qədər bel bağlayıb güvənməyə razı olarsa, bütün həyatımı sərf edib çalışsam onu öz ata-anasının zülmündən azad edim, xoşbəxt-liyə çatdırım. Mən çox dəfə bu barədə düşünəndə təəccüb edirdim ki, görəsən, o zaman bu qədər cəsarət və danışq səbəstliyi mənə haradan gəlmişdi; burasını da demək lazımdır ki, məhəbbət hər addımbaş bir xariqə yaratmasaydı, çətin ki, onu ilahi bir qüvvə kimi tanımış olardılar; mən öz sözlərimlə bunu israr edirdim.

Tanımadığım qəşəng xanım çox gözəl başa düşdü ki, mənim yaşda olan bir adam yalançı və adamaldadan ola bilməz; etiraf etdi ki, əgər mən onun azadlığını ona qaytarmağın bir çarəsini axtarıb tapa bilsəm, mənə həttə ölümdən xilas etməkdən də çox minnətdar olacaqdır. Mən təkrar etdim ki, hər şeyi etməyə hazıram, ancaq lazım olan çarəni bir göz qırpmında fikirləşib tapmaq üçün kifayət qədər təcrübəli olmadığuma görə qeyri-müəyyən bir cavabla kifayətləndim ki, bunun da həm mənə, həm də ona xeyri çox az idi.

Onun qoca arqusu qayıdıb bizə yaxınlaşanda bu qəşəng xanım kifayət qədər fərsətlə hərəkət edib mənim ağıl kəmliyimin kömə-yinə gəlməsəydi, bütün ümidlərim yaqın ki, puç olub gedərdi. Bu qəşəng xanımın, onu ötürüb yola salan qoca kişi gələndə məni “kuzen” (xalaogl) deyər adlandırmaya başladığını və mənə burada, Amyen şəhərində rast gəldiyini özü üçün böyük xoşbəxtlik hesab etdiyini zərər qədər sıxılmadan dediyini eşidəndə, mən təəccüb etdim; qəşəng xanım davam edərək dedi ki, indi o monastıra girmə-sini guya sabahadək təxir etmək fikrindədir və bu axşam mənimlə birlikdə şam yeməkdən zövq almağı özünə icazə verir. Mən də onun bu hiyləli kələyinə tərəfdar çıxıb ona məsləhət gördüm ki, meh-manxanaya düşüb orada qalsın; əlavə edib dedim ki, bu mehman-xananın sahibi Amyenə köçməzdən əvvəl atamın mehtəri olduğuna görə mənim əmrime qulaq asmağa hazırdır.

Mən özüm onu mehmanxanaya apardım, onun yanındakı qoca kişi nə işə bir az donquldandı, dostum Tiberj isə bütün bu əhvalatdan bir şey başa düşmədiyi halda, ağzından bir kəlmə söz çıxarmadan mənim dalıma gəldi. O, bizim danışığımızı eşitmirdi və mən öz məhəbbətimi qəşəng xanıma elan edəndə o, həyətdə gəzinirdi.

Onun fərasətli və tədbirli olduğundan çəkidiyimə görə onu başımdan eləmək üçün mənə bir qulluq göstərməsini ondan xahiş etdim; o da bu xahişimi yerinə yetirməyə razılıq verdi. Beləliklə, mən mehmanxanaya gələndən sonra öz qəlbimin sultanı ilə təklikdə söhbət etmək mənə qismət oldu.

Çox keçmədən yaqın elədim ki, mən heç də öz haqqımda düşündüyüm kimi uşaq deyilmişəm. Mənim qəlbim, əvvəlcə heç güman etmədiyim minlərlə çox zərif və incə duyğularla doldu. Bütün damarlarıma çox şirin bir hərarət axdı. Məni bir müddət üçün danışığ sərbəstliyindən məhrum edib nitqimi kəsən və ancaq gözlərimdə ifadə olunan coşğunluq içində idim.

Madmazel Manon Lesko – o xanım özünü belə adlandırdı, öz cazibəsinin bu cür təsir etməsindən, görünür, çox şad idi. Mən fikir verib gördüm ki, onun özü də çox həyəcan keçirirdi. O etiraf etdi ki, onun fikrinə mən çox sevimliyəm və o, öz azadlığı üçün özünü mənə minnətdar hesab etməklə xoşbəxt olacaqdır. Maraqlanıb kim olduğumu məndən soruşdu və cavabını alandan sonra mənə daha artıq təvəccöh göstərdi, çünki adlı-sanlı nəsiləndən olmadığına görə mənim kimi pərəstişkarı ələ keçirməklə özünü ruhlanmış hiss edirdi. Biz öz həyatımızı birlikdə düzəltmək yollarından çox danışırıq.

Çox uzun düşüncələrdən sonra bir qaçmaqdən başqa bir cərə tapa bilmədik. Xanımın yanında gələn qocanın sayıqlığını kütləşdirib onu aldatmaq lazım idi, çünki adi nökrə olsa da, sarsaq deyil idi. Biz bu qərara gəldik ki, səhər açılanadək mən danışib bir poçt arabası tutaram və dan yeri ağaranda hələ qoca yuxudan ayılmamış mehmanxanaya gələm; biz gizlicə gözədən itib düz Parisə gedərik və oraya çatan kimi kəbin kəsdirərik. Mənim yanımda, təqribən, əlli ekyü pul vardı ki, bunu da gündəlik xərcliyimdən saldırmışdım; xanımın da pulu mənimkindən, demək olar, ikiqat artıq idi. Uşaqlıq təcrübəsizliyi ilə biz belə güman edirdik ki, bu qədər pulun heç sonu olmayacaq; odur ki, bu pulla hətta bəzi başqa tədbirlərimizi də müvəffəqiyyətlə görə biləcəyimizə kor-koruna bel bağlayırıq.

Axşam yeməyini heç vaxt hiss etmədiyim zövq və ləzzətlə yeyəndən sonra mehmanxanadan çıxıb getdim ki, planımızı həyata keçirəm. Hazırlığımız çox zəhmət tələb etmədi, çünki cətsi gün atamın yanına getmək fikrində idim, belə ki, mənim çox az şeyşüyüm yığışdırılmışdı. Heç bir maneəçilik görmədən tapşırıdım ki,

mənim çamadanimi götürüb aparsınlar və poçt arabası səhər saat beş üçün hazır olsun, yəni o zaman üçün ki, şəhər darvazaları açılmış olurdu; ancaq heç fikrimə gətirmədiyim elə bir maneəçiliyə rast gəldim ki, az qala mənim bütün planımı alt-üst edəcəkdə.

Tibedri məndən cəmi üç yaş böyük olsa da, yetkin ağıl və möhkəm həyat qaydaları vardı. Mənə son dərəcə zərif və incə hisslər bəsləyirdi. Manon kimi qəşəng dilbərin təkəcə zahiri görüşünü, onun yanınca getmək arzumu bildirmiş olmağım və Tiberi başdan ələyib yanımdan uzaqlaşdırmağa çalışmağım onu Manon Leskoya vurulduğumdən şübhəyə düşməyə məcbur etmişdi. Tiberi məndən ayrılıb gedəndən sonra mehmanxanaya qayımağa cəsarət etmədi, çünki qayıdib gəlməklə mənim xatirimə sındırmaqdan çəkinərək, mənə öz evimdə gözləmək üçün oraya getmişdi; odur ki, axşam saat onda öz evimə qayıdanda onu orada gördüm.

Onun gəlməsi məni pərt etdi. O, dərhal başa düşdü ki, mənim evimdə olması mənə ağır gəlir.

O mənim üzümə:

– Mən yaqın etmişəm ki, – dedi, – siz nə işə bir plan fikirləşibsiniz və istəyirsiniz onu məndən gizlədəsiniz; bunu mən sizin sifətinizdən başa düşürəm.

Mən xeyli sərt cavab verib dedim ki, öz fikir və niyyətlərim haqqında ona hesabat verməyə məcbur deyiləm.

– Əlbəttə, belədir; ancaq siz həmişə məni dost adlandırmışsınız; dostluq işə tələb edir ki, aramızda müəyyən etibar və düzlük olsun.

Tiberi öz sirrimi açıb ona demək üçün məni elə təkidlə və o qədər dilə tutdu ki, heç vaxt ondan heç bir şey gizlətmədiyimə görə öz ehtirasımı onun yanında açıqdən-açığa etiraf etdim.

O, mənim bu etirafımı çox pis qarşıladı; odur ki, mən qeyri-ixtiyari olaraq, titrəyib əsməyə başladım. Məni xüsusilə dilxor edən şey bu idi ki, çox ehtiyatsızlıq edib qaçmaq niyyətində olduğumu açıb ona demişdim. Tiberi dedi ki, mənim ən vəfəli dostum olduğuna görə mənə maneə olmaq üçün özündən asılı olan hər şeyi edəcəkdir, lakin əvvəlcə məni öz fikrimdən daşındıra biləcək mülhazələrin hamısını mənə deyəcək və əgər mən bundan sonra da öz uğursuz qərarımdan əl çəkməsəm, mənim bu qərarımın dərhal qabağını ala biləcək şəxslərə müraciət etməli olacaqdır. Tiberi bu barədə on beş dəqiqədən artıq çəkin ciddi bir nitq söylədi və sözünü hədə-qorxu gəlməkdə qurtarıb dedi ki, əgər mən tamamilə ədəblə, ağıl və

dərəkə ilə hərəkət edəcəyimə söz verməsəm, mənə ələ verəcəkdir. Ağzımdan yersiz söz qaçırdığıma çox məyus olmuşdum. Burasını da qeyd edim ki, məhəbbət iki-üç saatın içində mənim ağlımı son dərəcə kəskinləşdirmişdi; mən dərhal fikirləşib başa düşdüm ki, nə yaxşı mən sabah qaçmaq niyyətində olduğumu Tiberjə deməyə hələ macal tapmamışdım; buna görə də axıradək söylənməmiş sözlümlə onu aldatmaq qərarına gəldim.

– Tiberj, – dedim, – mən sizi həmişə özümə dost hesab edirdim, lakin istədim ki, sizi öz etirafımla sınaqdan keçirdim. Məhəbbət girişini olduğum doğrudur, mən sizə bir kəlmə də olsun yalan deməmişəm. ancaq qaçmaq məsələsinə gəldikdə, belə işlər fikirləşmədən, hər nə cür gəldi görülmür. Sabah saat doqquzda mənim yanıma gəlin, əgər mümkün olsa, öz sevgilimi sizə göstərərəm, onda siz özünü həll edərsiniz, bu hərəkəti etməyimə layiqdir, ya yox.

Öz dostluğunun möhkəmliyi haqqında xeyli deyəndən sonra məndən ayrılıb getdi. Bütün gecəm öz işlərimi qaydaya salmaqla keçdi; dan yeri ağaranda mehmanxanaya, Manonun yanına gedib gördüm ki, mənə gözləyir. Küçəyə baxan pəncərənin qabağında durmuşdu; mənə görən kimi qapını açmağa tələsdi.

Səssiz-səmitsiz bayıra çıxdıq. Manon öz şey-şüyündən yalnız alt paltarlarını götürdü; onu mən özüm aparırdım; fayton yola hazırı; odur ki, biz dərhal şəhəri tərk etdik.

Tiberj onu aldatdığım aşkara çıxandan sonra özünü necə apardığını sizə sonra nağıl ələyəcəyəm. Mənim bərmədə onun səy və qeyrəti heç də soyumamışdı. Onun bu səyinin nə dərəcəyə çatdığını və bunun əvəzində nə böyük mükafata layiq olduğunu mən sonra düşündəndə nə qədər göz yaş axıtdığımı öyrənəcəksiniz.

Mümkün qədər uzağa getməyə ələ tələsirdik ki, hələ gecə olmamış Sen-Deniyə gəlib çatdıq. Mən ata minib faytonun yanıma gedirdim, belə ki, biz ancaq atlar yenidən qoşulanda söhbət edə bilirdik; Parisin qapısına çatıb, demək olar, təhlükəsiz bir yerdə olduğumuza görə vaxt tapıb qəlyanaltı edə bildik, çünki lap Amyenin özündən bir şey yeməmişdik. Manona mənim cəhtirəm nə qədər güclü olsa da, mənim sevgilim də mənə eyni dərəcədə cəhtirəslə qızgın sevdini mənə göstərə bildi. Bir-birimizi nazlayıb zövq verməkdə o qədər az ehtiyat və təmkin göstərdik ki, təklidə qalacağımız dəqiqələri gözləməyə səbir və qərarımız çatmırdı. Mehtərlərimiz

və mehmanxana sahibləri bizə heyrətlə baxırdılar; mən fikir verib gördüm ki, bir-birinə dəliçəsinə vurulub bənd olan bizim kimi yeniyetmələri görmək onlar üçün çox qərribə idi.

Kəbin kəsdirmək fikrimiz Sen-Denidə unuduldu; biz kilsənin əmrlərinə əməl etməyib ər-arvad olmuşduq və hətta bu bərdə heç düşünməmişdik. İncəlik və daimilik sevən xasiyyətimlə mən, şübhəsiz, daim xoşbəxt ola bilərdim, bu şərtlə ki, Manon axıradək mənə vəfalı qalardı. Onu daha çox tanıdıqca, onun yeni-yeni cazibəli keyfiyyətlərini daha tez-tez kəşf edirdim. Onun ağılı, onun qəlbi, onun xasiyyətinin yumşaqlığı və onun gözəlliyi ələ möhkəm və füsunkar bir zəncir kimi bir-birinə bağlanmışdı ki, mən bu zənciri heç vaxt qırmamağı özüm üçün xoşbəxtlik hesab etməyə hazır idim. Ah, o dəhşətli dəyişiklik! O şey ki, mənə ümitsizlik verdi, mənim üçün səadət ola bilirdi. Mən öz xasiyyətimdəki sadiqlik üzündən fəni insanların ən bədbəxti oldum, halbuki mənə belə gəlirdi ki, bu sadiqlik mənə ən şirin qismət və məhəbbətin misli olmayan töhfələri nəfəs verirdi.

Parislə "V" küçəsində yerləşən məbelli bir mənzil tutduq; mənim bədbəxtliyimdən bu mənzilimiz məşhur baş iltizamçı cənab de "B"-nin evi ilə yanbayan idi. Aradan üç həftə keçdi; bu müddət ərzində mən öz cəhtirəmlə o qədər məşğul olmuşdum ki, ailəmizi və mənim gözəndən itib yox olmağımın atamı nə beləyə salacağını, demək olar heç fikrimə gətirmirdim. Lakin mənim yaşayış tərzində heç bir namussuzluq olmadığına və Manon özünü son dərəcə təmkinlə saxladığına görə bizim sakit güzəranımızın özü buna kömək etdi ki, məndə öz insanlıq vəzifəmi başa düşmək şüuru yavaş-yavaş oyandı.

Mən bu qərara gəldim ki, ilk fürsətdə atamla barışacağam.

Mənim sevgilim o qədər sevimli idi ki, əmin idim atamın xoşuna gələcək, ancaq bu şərtlə ki, atam, onun fərsət və ləyaqətlərindən xəbərdar olaydı. Sözlün qıssı, mən özümə bununla təskinlik verirdim ki, atam bizim kəbin kəsdirməyimizə razılıq verəcəkdir, çünki bütün bu işi öz gücümü ilə görə bilmək ümidim yox idi.

Mən öz planımı açıb Manona dedim və onu başa saldım ki, burada məhəbbət və insanlıq vəzifəsindən başqa vəsait çatışmazlığını da eyni dərəcədə nəzərə almaq lazımdır, çünki bizim pul ehtiyatımız son dərəcə azalmışdı və mən bu ehtiyatımızın guya tükənməz olduğu fikrindən azad olmağa başlamışdım. Manon bu təklifimi xeyli soyuq

qarşıladı. Lakin Manonun etirazları onun incəliyindən və atam harada olduğumuzu öyrənəndən sonra bizə köməklik etməyə razılıq verməyə, məni itirə biləcəyini deməsindən irəli gəldiyinə görə mənim əleyhimə çox rəhmsiz bir zərbə hazırlandığını hətta ağılıma belə gətirmirdim. Manon pulumuzun çatışmazlığı haqqındakı qeydinin cavabında dedi ki, bir neçə həftəlik güzəran pulumuz vardır, sonra isə o əyalətdə yaşayıb ona təvəccöhü olan bəzi qohumlarına məktub yazıb onlardan köməklir alar.

Manon rədd cavabını elə nazla, mehribanlıqla dedi ki, mən təkcə onun varlığı ilə yaşadığıma və onun qəlbinin təmizliyinə bir dəqiqə belə şübhəli olmadığımıza görə onun cavabı və qərarını sevinclə qəbul etdim. Pulumuzu xərcləməyin və hər günkü xərcimizi ödəməyin ixtiyarını ona verdim. Aradan çox keçmədən fikir verib gördüm ki, süfrəmizdəki yeməklər xeyli yaxşılaşmış və Manon qiymətli şeylər geyinib-keçinməyə başlamışdır. Mən çox yaxşı bilirdim ki, bizim on iki-on üç pistoldan artıq pulumuz qalmır; odur ki, bizim sərvətimizin belə açıq-aşkar artdığının mənə təəccüb gəldiyini ona bildirdim. Manon bu sözümlə güldü və məndən xahiş etdi ki, heç sıxılmayım.

Manon cavab verib dedi:

– Məgər mən deməmişdim ki, pul tapacağam.

Onu həddindən artıq səmimiyyətlə sevdியimə görə belə boş bir şey üçün narahat olub təşvişə düşmədim.

Bir dəfə günortadan sonra evdən çıxıb gedəndə xəbərdarlıq etmişdim ki, bu gün həmişəkindən gec qayıdacağam; evə qayıdanda çox təəccüb etdim, çünki məni qapıda iki-üç dəqiqə gözləməyə məcbur etmişdilər. Bizimlə, demək olar, yaşlı olan kiçik bir qız bizə qulluq edirdi. Bu qız qapını mənə açanda nə üçün belə ləngidiyini ondan soruşdum. Qız karıxmış bir halda burnunun altında mızıldanıb dedi ki, qapını döydüyümü eşitməmişdi. Mən qapını birçə dəfə döydüyümə görə etiraz edib dedim:

– Bir halda ki, qapını döydüyümü eşitməmişdiniz, bəs nə üçün gəlib açdınız?

Mənim bu sualım onu heyətləndirib çətinliyə saldı; qız özünü itirib dedi ki, bu işdə onun heç bir günahı yoxdur, çünki xanım ona əmr etmişdi ki, cənab de "B" içəridəki pilləkənlə aşağı düşənədək qapını açmasın.

Mən o dərəcədə çaşdım ki, evə girməyə təqətim çatmadı. Bu qərara gəldim ki, bir işim olduğunu bəhanə edərək, evdən uzaqlaşım

gedim; qıza əmr etdim, öz xanımına desin ki, mən tezliklə qayıdıb gələcəyəm, lakin ona tapşırıdım ki, mənimlə cənab dö B. barəsində danışdığı haqqında xanıma, bir kəlmə də olsa, söz deməsin.

Mən tamamilə diltor olmuşdum və pilləkəndən düşəndə gözlərimdən yaş axırdı; hansı hisslərimin bu göz yaşına səbəb olduğunu başa düşə bilmirdim.

Rastıma gələn ilk kafeyə girdim; kiçik bir stolun başında oturub ürəyimdə nələr baş verdiyini özüm üçün aydınlaşdırmağa çalışdım. Bir az bundan əvvəl eşitdiyimi təkrar etməyə kişiliyim çatmırdı. Belə düşünmək istəyirdim ki, mən səhv etmişəm; odur ki, iki və ya üç dəfə can atdım ki, durub evə qayıdım və mənə məlum olan şeyi heç aşkara çıxartmayım. Mənə belə gəlirdi, Manonun məni aldatdığı əsla inanılası şey deyildir; mən belə bir şübhəyə düşdüyümü ona bildirməklə onu təhqir edə biləcəyimdən qorxurdum. Mən ona pərəstiş edirdim. Dərəcəsiindən artıq məftun idim, buna heç şübhə ola bilməzdi; mən onu dəlicəsinə sevdiyimi dəfələrlə sübut etmişdim, o da eyni şəkildə hərəkət etmişdi: bu halda mən onu necə təqsirləndirib deyə bilirdim ki, mənim qədər səmimi və vəfalı deyildir? Məni aldatmaq üçün onun əlində nə kimi əsaslar ola bilərdi? Hələ üç saat bundan əvvəl Manon mənim incə nəvazişimin müqabilində məni əzizləmiş, oxşamışdı. Çox çətin ki, mən hətta öz qəlbimi onun qəlbindən yaxşı bileydim! "Xeyr, xeyr, – deyə öz-özümə təkrar etdim, – olası şey deyildir ki, Manon məni aldatmış olsun. O çox əla bilir ki, mən təkcə onun varlığı ilə yaşayıram, o bilməyə bilməz ki, mən ona həddindən artıq pərəstiş edirəm; mənə etina etməmək üçün burada nə əsas ola bilər?"

Buna baxmayaraq, gizləncə qaçan dö B.-nin bizim evə gəlməsi məni çaşdırırdı. Bu yaxınlarda Manonun bizim nağd pulumuza çox artıq qiymətdə yeni şeylər aldığını da xatırlayırdım. Bunların hamısı yeni bir oynashın əlaçılıqlığına bənzəyirdi. Bəs Manonun mənimlə danışanda mənim bilmədiyimi gəlir mənbələrindən çox xatircəm danışması? Bütün bu tapmacaların məni tamamilə təskin edə biləcək əlverişli cavabını tapmaq çox çətin idi. Sonra, axı Parisdə yaşadığımız vaxtdan etibarən mən heç vaxt onu gözümündən qoymurdum. Bir iş olsun, gəzinti və ya əyləncə yeri olsun, biz həmişə bir-birimizin yanında olurduq; Allah cləməsin! Bir dəqiqəlik ayrılıq həm mənim, həm də onun ovqatını son dərəcə təlx edirdi. Biz hər dəqiqə deməli idik ki, bir-birimizi sevirik: yoxsa biz narahatlıq və nigarancılıqdan

ölə bilərdik. Bir sözlə, mən təsəvvür edə bilmirdim ki, bir an üçün Manonun fikri məndən başqa bir adamın yanında ola bilər.

Nəhayət, mən özümü inandırtdım ki, bu sirrin həllini tapmışam. "Cənab dö "B" – dedim, – çox böyük əlaqəsi olan iş adamıdır; yəqin ki, Manonun qohumları ona bir qədər pul göndərmək üçün onun vasitəçiliyindən istifadə etmişlər. Ola bilsin ki, Manon bu vasitə ilə pul almışdır; bu gün isə cənab dö B. bizə gəlib Manona yenə də pul gətirmişdir. Yəqin ki, Manon mənə heç gözləmədiyim bir xoş xəbər vermək üçün zərəfat edib bunu məndən bir müddət gizlətmək qərarına gəlmişdir. Çox ola bilsin ki, mən qəhvəxanaya gedib narahat olmaq əvəzinə evə qayıtsaydım, Manon bunların hamısını özü mənə nağıl edərdi; hər halda mən özüm onunla danışanda bunun söhbətini açsam, bunu məndən gizlətməyəcək".

Özümü bu fikrimin yəqinliyinə elə inandırtdım ki, hətta qüssəmi keyli yüngülləşdirdi. Elə o dəqiqə evə qayıtdım. Manonu həmişəki incəliklə öpdüm. Manon məni mehriban qarşıladı. Əvvəlcə öz fikrimi açıb ona demək istəyirdim, ancaq özümü saxlayıb demədim, çünki belə ümid edirdim ki, birdən Manon məni qabaqlayıb əhvalatın hamısını mənə nağıl etmək fikrinə düşər.

Bizə axşam yeməyi verdilər. Mən süfrə başına çox şad oturdum, ancaq aramızda qoyulan şamın işığında mənə belə gəldi ki, mənim əziz sevgilimin üzündən və gözlərindən qəmli olduğu sezilirdi. Bu səbəbə görə mən də qeyri-ixtiyari qüssələndim. Fikir verib gördüm ki, Manonun mənə baxışında əvvəlkilərə nisbətən fərq var, nə isə mənə başqa cür baxır, mən başa düşə bilmədim ki, bu baxışda sevgi əlaməti var, yoxsa mərhəmət əlaməti; ancaq mənə belə gəldi ki, bu baxışda incə və kədərli bir hiss vardı. Mən də ona çox diqqətlə baxırdım; ola bilsin, Manon da mənim baxışımın qəlbimin halını duyurdu. Nə yemək yeyə bilirdik, nə də söhbət edə bilirdik. Nəhayət, mən gördüm ki, onun qəşəng gözlərindən yaş damlaları yuvarlanır – məkrli gözyaşları!

Mən ucadan:

– Aman Allah! – dedim, – əzizim Manon, bu nə haldır, sən ağlayırsan, o qədər dərdlisən ki, gözündən yaş gəlir. Bəs nə üçün dərdindən mənə bir kəlmə də demirsən?!

Manon bunun cavabında bir neçə dəfə içini çəkdi və beləliklə, mənim təşvişimi ancaq artırmış oldu. Məni titrətmə tutdu, öz yerimdən qalxdım; sevgimin bütün hərəkəti ilə yalvarıb-yaxardım ki, göz

yaşlarının səbəbini açıb mənə desin; onun göz yaşını qurudanda mən özüm də ağlayırdım. Lap həlsizləşmişdim. Mənim bu dərd və iztirabımı bir barbar görmüş olsaydı, hətta o da mütəəssir olardı.

Mən büsbütün Manonla məşğul olduğum zaman ayaq tappıltıları eşitdim: pilləkənlə bir neçə adam yuxarı qalxırdı. Ehtiyatla qapını döydülər. Manon məni öpdü və əlimdən sürüşüb qurtulan kimi tez öz otağına keçdi, dərhal qapını bağladı. Mən bu qərara gəldim ki, Manon üst-başını qaydaya salmamış qapını döyən yad adamların gözüne görünmək istəmir. Odur ki, özüm qapını açmağa getdim.

Mən qapını açan kimi üç kişinin məni tutduğunu hiss etdim; bu kişilərin atamın nökrələri olduğunu tanıdım. Onlar məni tutanda zorakılıq etmədilər: doğrudur, bunlardan ikisi əllərini tutmuşdular, üçüncüsü ilə ciblərimi axtarıb, yeganə silah kimi üstümdə gəzdirdiyim kiçik bıçağı bir cibimdən çıxartdı.

Onlar mənə istər-istəməz hörmətsizlik etdiklərinə görə üzr istədilər və açıq ürəklə dedilər ki, atamın əmri ilə hərəkət edirlər və böyük qardaşım aşağıda məni karetdə gözləyir. Mən elə mütəəssir olub sarsılmışdım ki, heç bir cavab vermədən və müqavimət göstərmədən onların məni qabaqlarına qatıb aparmalarına mane olmadım. Qardaşım, doğrudan da, məni aşağıda gözləyirdi. Məni karetdə qardaşımın yanında oturdular; sürücü onun əmrinə əməl edərək, bizi atların var gücü ilə Sen-Deni yoluna apardı. Qardaşım məni çox mehribanlıqla öpdü, ancaq bir kəlmə də olsun danışmadı, belə ki, mən öz ixtiyarımın verilən boş vaxtdan istifadə edib öz dərdimə qala bilirdim.

Əvvəlcə hər şey elə zülmət pərdəsi ilə örtülmüşdü ki, ağıma bir güman gətirə biləcək heç bir işıq yeri görmürdüm. Mənə alçaqcasına xəyanət edib satmışdılar; ancaq bu xain kim idi? Birinci olaraq, ağıma gələn adam Tiberj idi! "Vay səni, xain! – deyə təkrar etdim, – əgər mənim bu gümanım doğru çıxarsa, əcəlin çatmışdır". Sonra fikirləşib müəyyən etdim ki, Tiberj mənim harada olduğumu bilmirdi; odur ki, mənim olduğum yeri onun vasitəsi ilə öyrənmək mümkün deyildi. Manonun özünü təqsirləndirməyə, belə bir cinayətə yol verməyə mənim qəlbim cəsarət etmədi. Axırcı görüşümüzdə gördüyümü kimi onu son dərəcə kədərləndirən dərdi, onun göz yaşları və mənə bəxş etdiyi incə busə çox müəmmalı görünürdü, ancaq mən bunun səbəbini hər ikimiz üçün ümumi olan bəlanın bir növ qabaqcadan hiss olunmasında görməyə meyil göstərirdim. Məni ondan

ayıran bədbəxt hadisədən məyus olduğum zaman da mən öz safdilliyimdən belə güman edirdim ki, məndən çox Manon mərhəmət edilməyə layiqdir.

Çox düşünəndən sonra bu nəticəyə gəldim ki, yəqin, tanışlarımızdan biri Paris küçələrində məni görüb atama xəbər vermişdir. Fikirləşib elə qərara gəldim ki, bütün məsələ ya mənə töhmət verməklə qurtaracaq, ya da atam öz atalıq hökmü ilə daha şiddətli tədbirlər görəcək. Öz-özümə qərar verdim ki, hər şeyə səbirlə dözəcəyəm və məndən nə tələb edilsə, hər şeyi edəcəyəm söz verəcəyəm; beləliklə, mən ümid edirdim ki, tezliklə Parisə qayıtmaq və mənim çox qiymətli Manonumu yenə də xoşbəxt və şad etmək imkanını özüm üçün təmin edəcəyəm.

Aradan çox keçmədən Sen-Deniye gəldik. Mənim sükut edib bir şey danışmadığımdan təəccüblənən qardaşım belə güman edirdi ki, mənim sükut etməyimin səbəbi atamdan qorxmağımıdır. Odur ki, qardaşım mənə təskinlik verməyə başladı və əmin etdi ki, əgər mən yenə də itaət edib öz övladlıq vəzifəmi yerinə yetirər və atamın təvəccöhünü qazanmağa çalışarsam, atamızın sərtliyindən qorxmaq əbəddir. O, əmr etdi ki, mən gecəni Sen-Denidə qalım, həm də ehtiyat üçün üç nökrə də mənim otağımda yatmalı idi.

Amyendən Parisə gələndə yolda Manonla birlikdə düşdüyümüz mehmanxanada qalmaq mənim üçün çox ağır oldu. Mehmanxananın sahibi də, onun nökrələri də məni tanıyıb başıma gələn bədbəxt əhvalatların əsil mənasını başa düşdülər. Əsətdim ki, mehmanxana sahibi mənim barəmdə belə dedi: "Bıy, bu ki, bənd olduğu gənc bir qızla ayyarım bundan əvvəl bizim mehmanxanaya gələn qəşəng oğlanın özüdür! Amma qız da çox qəşəng idi ha! Yazıqlar, necə bir-birlərini nazlayırdılar. Allah mənə qənim olsun, yalan desəm, çox təəssüf ki, onları bir-birindən ayırmışlar!" Mən özümü elə göstərdim ki, guya bir şey eşitmirəm və çalışırdım adamların gözüne az deyim.

Sen-Denidə qardaşımın ikinəfərlik minik arabası varmış; səhər tezdən onunla birlikdə bu arabaya minib ertəsi günün axşamında evimizə gəldik. Qardaşım atamla məndən əvvəl görüşdü ki, yolda özümü çox yaxşı aparıb ona itaət etdiyimi nağıl etməklə onun könlünü alıb ürəyini yumşaltsın; odur ki, atam məni gözlədiyim qədər sərt qarşılamadı. Mənim sevgilim haqqında dedi ki, keçirdiyim vəlvələ mənim üçün haqdır, çünki heç kəskin tanımadığı bir qıza qoşulmuşdum; o

ümid edirdi ki, mən ağıllı-kamallı oğlan olaram, ancaq bu cəncəlli əhvalatdan sonra belə güman edir ki, daha ağıllı olacağam. Atamın bu sözlərini ancaq öz fikirlərimlə uyğunlaşa biləcəyi mənada başa düşdüm. Mehriban olub məni bağışladığı üçün atama təşəkkür edib söz verdim ki, bundan sonra daha üzüyola, daha cətiyatlı olacağam. Ürəyimdə şadlıqdan çıxayım çırtlayırdı, çünki əmələ gələn şəraitə baxıb yəqin etmişdim ki, gecə keçib sübh açılanadək evimizdən lap azad sürüşüb qaça biləcəyəm.

Süfrə başında oturub axşam yeməyinə başladıq; Amyendə mənim qazandığım qələbə və qəbrədək vəfalı sevgilimlə birlikdə oradan qaçdığım barədə zarafatlaşdıq. Mənə edilən hücumu səmimiyyətlə qarşıladım; mənim üçün hətta çox xoş oldu ki, daim bütün fikrimi məşğul edən məxluqdan danışmağa mənə icazə vermişdilər; ancaq atamın ağzından çıxan bir neçə kəlmə söz məni diqqətlə qulaq asmağa məcbur etdi. Atam cənab dö B.-nin hiylə və qərəzlə ona bir qulluq göstərdiyini sözarası qeyd etdi. Mən cənab dö B.-nin adını atamın ağzından eşidəndə özümü itirdim və çəkinə-çəkinə xahiş etdim ki, bu barədə daha ətraflı danışsın. Atam özünü qardaşıma tərəf çevirdi və bu əhvalatı mənə xəbər verib-vermədiyini ondan soruşdu. Qardaşım bunun cavabında dedi ki, mən yolda son dərəcə sakit olduğuma görə özü bu qərara gəlmişdi ki, məni dəli-divanəlikdən xilas etmək üçün belə bir tədbirə əl atmağa cətiyac yox idi. Fikir verib gördüm ki, atam öz izahatını başa çatdırmağın zəruri olub-olmadığı məsələsində tərəddüd edir. Ancaq mən o qədər təkidlə xahiş edirdim ki, atam güzəştə getdi, daha doğrusu, çox dəhşətli bir əhvalatı nağıl etməklə məni mərhəmətsizcəsinə sarsıtdı.

Atam əvvəlcə məndən soruşdu, doğrudanmı mən o qədər safdillik edib daim belə güman edirmişəm ki, guya mənim sevgilim məni sevir. Buna qəti cavab verib dedim ki, sevgilimin məni sevdiyindən tamamilə əminəm və dünyada heç bir qüvvə məndə ona qarşı zərər qədər şübhə oyada bilməz.

Atam ucadan qəhqəhə çəkib:

– Çox gözəl, çox gözəl! – dedi. – Sən doğrudan da sarsaqmışsan, sən bu safdilliyin mənim hətta xoşuma gəlir. Mənim əziz Şevalyem, heyif ki, biz səni Malta cəmiyyətinə düzəltmişik; sözbə baxan, itaətkar və üzüyola olmaq üçün sən çox gözəl xasiyyətin varmış! – mənim, necə deyərler, uzağı görməyən bəsirətsiz və hər kəsə tez

inanan sadəlövəh olduğum barədə atamın dediyi bu cür zarafatyana söz az olmadı.

Mən susub bir şey demədiyimə görə, atam öz nitqini, nəhayət, davam etdirib qeyd etdi ki, onun hesabına görə Amyendən çıxıb gəldiyim gündən başlayaraq, Manon məni on iki gündən artıq sevməmişdir.

– Mənə məlumdur ki, – deyə atam əlavə etdi, – sən Amyendən keçən ayın iyirmi səkkizində çıxmışsan, bu gün təzə ayın iyirmi doqquzudur; cənab dö B. mənə on bir gün bundan əvvəl məktub yazmışdır; mən belə güman edirəm ki, sənin sevgililə tanışlıq üçün ona cəmi səkkiz gün lazım olmuşdur; beləliklə, keçən ayın iyirmi səkkizindən sonrakı ayın iyirmi doqquzunadək keçən otuz bir gündən on bir və səkkiz günü çıxsaq, yerdə on iki gün qalacaq. – Bundan sonra atam yenə qəhqəhə çəkib gülməyə başladı.

Atamın danışğını dinlədikcə ürəyimin döyüntüsü sanki sustalırdı, çox qorxurdum ki, bu faciəli komediya hələ qurtarmadan ürəyim tamam dayanacaq.

– Əgər sənə məlum deyilsə, – deyə atam davam etdi, – bil ki, cənab dö “B” sənin sevgilinin ürəyini çala bilməmişdir; o mənə kələk gəlmək fikri ilə inandırmaq istəyirdi ki, guya qızı sənin əlindən almaqdan məqsədi mənə qulluq göstərmək imiş. Onun kimi adamlardan buncə nəciblik gözləmək olmaz, xüsusilə ona görə ki, mən onunla tanış deyiləm. – Bu cənab sənin atan olduğumu qızın vasitəsi ilə öyrənəndə özünü əngəldən xilas etmək istəyərək, sənin harada olduğunu və pozğun bir həyat keçirdiyini xəbər verdi, başa saldı ki, səni ələ almaq üçün güc işlətmək lazımdır. O, səni tələyə salmağın üsulunu mənə yazdı; sənin qardaşın həm onun özünün, həm də sənin sevgilinin göstərişlərindən istifadə edərək, fürsət tapıb səni qəfildən tutdu. İndi sən öz müvəffəqiyyətinin nə qədər möhkəm olduğunu görüb lovğalana bilərsən. Sən tez qalib gəlməyi bacardığın halda, əldə etdiyini saxlamağı bacarmırsan, Şəvalye!

Bu nitqin hər bir kəlməsi qəlbimi dəşib keçirdi ki, davamına qulaq asmağa daha təqətim qalmamışdı. Süfrədən qalxdım, amma otaqdan çıxmaq istərkən bir neçə addım atmamışdım ki, yerə yığılıb bayıldım. Mənə tez kömək edildiyinə görə özümə gələ bildim. Açılan gözlərimdən yaş sel kimi axmağa başladı. Səsim clə yanıqlı çıxdı ki. Həmişə məni çox incə hisslərlə sevən atam qəlbinin bütün atəşi ilə mənə təsəlli verirdi. Mən onun dediklərini anlamırdım. Onun ayaq-

larına düşəndim, əllərimi çarpazlayıb yalvardım ki, məni buraxsın Parisə gedim və orada “B”-ni xəncərlə öldürüm.

– Yox, yox, deyə təkrar edirdim, – heç ola bilməz ki, bu adam Manonun qəlbini özünə tabe edə bilsin, o, Manonun iradəsini qurtmış, onu ağı ilə, zəhərlə bihuş etmişdir; yəqin ki, zora əl atmışdır. Manon məni sevir; heç mən bunu bilməyə bilərəmmi? Çox ola bilsin ki, Manona xəncərlə hədə-qorxu gəlib, məni tullamağa məcbur etmişdir. Bir görün, bu adam Manon kimi dilbəri əlimdən almaq üçün nələr etməmişdir! Allah, Allah, heç olası şeydirmi ki, Manon mənə xəyanət etsin, məni daha sevməsin!

Mən dərhal Parisə qayıtmaqdan başqa bir şey danışmadığıma və bu məqsədlə hər dəqiqə yerimdən qalxdığıma görə atam yəqin, bu qərara gəldi ki, belə həyəcanlı vaxtımda məni heç bir şey sakit edə bilməz. Odur ki, daha bir söz deməyib məni yuxarı mərtəbədəki otağa ötürdü və yanımda iki nökrə qoydu ki, mənə göz olsunlar. Mən özümdən çıxmışdım; heç olmazsa on beş dəqiqəliyə Parisə gedə bilsəydim, bunun üçün min dəfə canımdan keçərdim. Başa düşdüm ki, ürəyimdəkiləri açıb deyəndən sonra mən bu otaqdan o qədər də asanlıqla çıxıb bilməyəcəyəm. Otaqdakı pəncərələrin hündürlüyünü gözəyari ölçdüm. Bu yolla qaçıb gizlənməyin heç mümkün olmadığını yəqin edəndən sonra hər iki nökrə ilə yumşaq dillə, nəzakətlə danışmağa başladım. Mən dalbadal and içib onlara söz verirdim ki, əgər mənim qaçmağıma razılıq versələr, vaxtı gələndə onları vərdövlət sahibi edərdəm. Onları dilə tuturdum, yaltıqlıq edirdim, hədə-qorxu gəlirdim; ancaq bu təşəbbüsüm də bir nəticə vermədi. Nəhayət, bütün ümidim kəsildi. Bu qərara gəldim ki, canıma qəsd eləyim, özümü yorğan-döşəyə saldım. Bütün gecəni və ertəsi günü o vəziyyətdə qaldım. Şəhərcağı mənim üçün gətirilən yeməyi yemədim.

Günortadan sonra atam mənə baş çəkməyə gəldi. Çox mərhəmətli olduğuna görə çalışdı ki, öz məhriban təsəllisi ilə mənim kədərimi yüngülləşdirsın. Ağzıma bir şey alıb yeməyi mənə clə qətiyyətlə əmr etdi ki, onun bu möhkəm iradəsinə tabe oldum. Aradan bir neçə gün keçdi; bu günlərdə mən ona söz qaytarmamaq üçün yeməyi ancaq onun yanında yeyirdim. Atam əvvəlki kimi yenə də bir çox dəlil gətirirdi ki, mənim sağlam düşüncəmi qaytarsın və vəfasız Manona qarşı məndə nifrət oyatsın. Əlbəttə, məndə Manona daha hörmət ola bilməzdi; onun kimi ən yüngülbeyin, ən məkrli məxluqa mən necə hörmət edə bilərdim? Ancaq qəlbimin ən dərin

guşəsində nəqş edilmiş füsunkar simasının cazibəli cizgiləri olduğu kimi yerində dururdu. Mən bunu çox aydın dərk edirdim. "Bu cür əzab-əziyyət və rüsvayçılıqdan sonra, – deyirdim, – ölə bilərəm, bəlkə də ölməliyəm; ancaq min dəfə can verib ölsəm də, mənim nankor Manonumu unuda bilmərəm!"

Atam mənim həmişə çox əzab çəkdiyimi görəndə heyrət edirdi. Şərəf və namusun tələb etdiyi qaydalara əməl etdiyimi bildiyinə və Manonun etdiyi xəyanətin məndə nifrət oyatdığına şübhə etmədiyinə görə atam, yaqın, bu qərara gəlmişdi ki, mənim Manona vəfa və sədaqətimin səbəbi müəyyən ehtirasdan daha çox, mənim ümumiyyətlə qadınlara olan meyildir. O, bu fikrinin doğruluğuna o qədər inanmışdı ki, bir dəfə öz ata məhəbbətinə arxalanaraq mənimlə çox açıq danışdı.

– Şəvalye! – dedi, indiyədək mən belə xəyal edirdim ki, sən Malta cəmiyyətinin xacını döşündə gəzdirəcəksən, ancaq indi görürəm ki, sənin zövqün mənim planıma uyğun gəlmir. Sən gözəl qadınları sevirsən. Sənin xoşuna gələcək bir arvad axtarib tapmağa mən hazıram. Mənə vicdanla cavab ver görüm, bu barədə nə fikirdəsən?

Mən dedim ki, daha mən qadınlar arasında heç bir fərq qoymuram və başıma gələn fəlakətdən sonra onların hamısına eyni dərəcədə nifrət edirəm.

Atam gülümsəyib dedi:

– Sənin üçün eləsini axtarib taparam ki, Manona oxşayar, ancaq ondan vəfalı olar.

– Heyhat! – deyə mən cavab verdim, – əgər siz mənə yaxşılıq etmək istəyirsinizsə, Manonu yenidən mənə qaytarın. Əziz atam, inanın ki, o, mənə xainlik etməmişdir; belə müdhiş alçaqlıq etmək onun əlindən gələ bilməz. Sizi də, mənə də, Manonu da namərd B. aldatmışdır. Əgər siz Manonun nə qədər incə, nə qədər səmimi olduğunu bilsəydiniz, onunla tanış olsaydınız, özünü də onu sevdiniz.

– Sən uşaqsan, – deyə atam etiraz etdi. – Onun haqqında sənə dediklərimdən sonra, adam bu dərəcədə qəflətdə qalıb kor ola bilərmə? Axı o qızın özü səni satıb, öz qardaşının ixtiyarına verdi. Sən gerək onun heç adını çəkməyəsən, əgər ağlın olsa mənim mərhəmətimdən istifadə edərsən.

Mən aydın görürdüm ki, atam haqlıdır. Amma qeyri-şüuri bir hiss məni məcbur edirdi ki, vəfasız Manonun tərəfini saxlayım.

Bir dəqiqə susandan sonra:

– Heyhat! – dedim, – tamamilə aydındır ki, mən dünyada ən iyrənc bir xəyanətin miskin qurbanı olmuşam. Bəli, – acığımdan göz yaşı tökə-tökə davam etdim, – mən görürəm ki, hələ uşağam. Mənim insanlara çox tez inanmağımdan istifadə etmək onlar üçün çətin olmayıb, ancaq, indi mən bilirəm ki, onlardan intiqam almaq üçün nə etməliyəm.

Atam istədi ki, mənim nə fikirdə olduğumu aydınlaşdırsın.

– Mən Parisə gedəcəyəm, – dedim, – B.-nin evinə od vuracağam, onu vəfasız Manonla birlikdə diri-diri yandıracağam.

Belə odlu-alovlu danışmağım atamı güldürdü və bu danışığıdan sonra mənim dustaq vəziyyətim daha da ağırlaşdırıldı.

Mənim belə dustaqlığım altı ay çəkdi və birinci ayın içində mənim ruhi-halımda elə bir dəyişiklik olmadı. Bütün duyğularım ondan ibarət olurdu ki, Manonu qəlbimdə nə cür təsəvvür edirdimsə, ancaq bundan asılı olaraq, nifrət və məhəbbət, ümid və ümitsizlik hissələri arası kəsilmədən bir-birini əvəz edirdi. Gah mənə elə gəlirdi ki, Manon qızların ən gözəlidir; bu dəqiqələrdə yenə də ona qovuşmaq arzusu məni üzüb haldan salırdı; gah da onu alçaq, vəfasız bir aşna, məşuqə kimi təsəvvür edirdim; belə dəqiqələrdə isə min dəfə and içib özümə söz verirdim ki, onu axtarib tapacağam, cəzasına çatdıracağam.

Mənə elə kitablar gətirildilər ki, bunların köməyi ilə mən ruhumu müəyyən dərəcədə sakit edə bildim. Sevdiiyim müəlliflərin əsərlərini bir də oxudum. Yeni məlumat əldə etdim. Qəlbimdə yenə də elm öyrənməyə fəvqəladə bir şövq oyandı. Bu şövqümün mənə sonralar necə fayda verdiyini sizə danışacağam. Horatsi və Vergiliyin əsərlərini əvvəlcə oxuyanda, bir sıra yerləri mənim üçün tutqun və qaranlıq qalmışdı; məhəbbətlə təsiri ilə əldə etdiyim təcrübə nəticəsində bunlar mənim üçün xeyli aydın oldu.

"Encida"nın dördüncü kitabını şərh edən aşiqanə izahat yazmışam, bunu nəşr etmək fikrindəyəm və belə ümid edirəm ki, bu yazım oxucuların xoşuna gələcəkdir. Bunu yazanda öz-özümə dəfələrlə təkrar edib deyirdim: "Əfsus ki, vəfalı Didonanın məhz mənim qəlbim kimi bir qəlbə ehtiyacı vardı!"

Dustaqlıq günlərimin birində Tiberj yanıma gəlib mənə baş çəkdi. Məni elə səmimi qucaqladı ki, heyrət etdim. İndiyədək onun mənimlə olan münasibətində heç elə bir şey görməmişdim ki, adətən bir yaşda olan cavan oğlanlar arasındakı məktəb dostluğundan fərqli

olsun. Bu səfər mən gördüm ki, Tiberj çox dəyişmiş və onu görmədiyim beş-altı ay içində yetkinləşmişdir; onun siması və danışq tonu məndə müəyyən bir hörmət hissi oyadı. O mənimlə bir məktəb yoldaşı kimi deyil, daha çox ağıllı bir məsləhətçi kimi danışdı. Qəflətən məhəbbət bəlasına uyduğum üçün çox kədərlənirdi. Sonra da bu bəladan səfa tapdığım üçün məni təbrik edirdi; onun fikrincə bu məhəbbət bəlasından sonra mən xeyli yaxşılaşmışam; Tiberj məni öz gənclik xəbərlərimdən istifadə edərək, gözümü açmağa, sadəcə zövq alıb yaşamağın boş bir şey olduğunu başa düşməyə çağırırdı. Mən ona çox təəccüblə baxırdım. Tiberj bunu hiss etmişdi.

O mənə:

– Əzizim Şəvalye, – dedi, – mən sizə tamamilə doğru deyirəm, mən bunların doğruluğuna çox ciddi təcrübə əsasında inanmışam. Mən də sizin kimi hissiyata qapılmağa çox meyil göstərirdim, ancaq eyni zamanda tale mənə səxavət meyl də bağışlamışdı. Mən fikirləşdim, günahsızlıqla günahın səmərəsini müqayisə etdim və bunların arasındakı fərqi dərhal anladım. Göylərin köməyi mənim düşüncələrimi möhkəmləndirdi. Mən dünyəvi həyata nifrət bəslədim. Lakin, – deyərək Tiberj əlavə etdi, – məni hələ bu həyata bağlayan, ondan rahibliyə qaçmağıma mane olan nədir, bilirsinizmi? Sizə bəslədiyim səmimi bağlılığım. Sizin qəlbinizi və zəkanızın çox gözəl keyfiyyətləri mənə məlumdur; elə bir nemət yoxdur ki, sizə müyəssər olmasın. Zövq zəhəri sizi düz yoldan çıxartmışdır. Bu, səxavətliklik üçün bilirsiniz necə böyük itkidir! Sizin Amyendən qaçıb getməyiniz məni elə dərdə saldı ki, o gündən bir an belə üzüm gülmədi. Heç bilirsinizmi mən necə tədbirlərə əl atdım.

Tiberj nağıl etdi ki, onu aldadıb öz sevgililə qaçdığını öyrəndəndən sonra o, bir ata minib dalımcə gəlir, lakin mən təxminən beş saat əvvəl hərəkət etdiyimə görə gəlib mənə çatı bilmir; buna baxmayaraq, mən Sen-Deniden çıxıb gedəndən yarım saat sonra Tiberj oraya gəlib çatır. Mənim Parisdə qalacağımı yəqin bildiyinə görə düz altı həftə orada qalıb məni axtarır, öz gümanıma görə mənə rast gələ biləcəyi hər yərə baş vurur, ancaq məni tapa bilmir; nəhayət, bir gün mənim sevgilimi bir teatrda görür; onun əynində elə dəbdəbəli paltar varmış ki, Tiberj bu cah-cəlalı, geyimi, yəqin ki, ona vurulan yeni bir pərəstişkarın aldığına dərhal ağına gətirir, nəhayət, Taberj Manonun mindiyi karetin dalınca evinədək gedib, onun qaravaşından öyrənir ki, Manon cənab B.-nin pulla saxladığı məşuqəsidir.

– Mən bununla kifayətlənmədim, – deyərək Tiberj davam etdi, – Manonun evinə getdim ki, sizə nə olduğunu ondan öyrənirəm. Manon sənin adını məndən eşidən kimi danışığı kəsdi; ondan heç bir şey öyrənməyib öz yerimə qayıtmağa məcbur oldum. Orada mən sizin başınıza gələn bədbəxtlikdən xəbər tutdum və öyrəndim ki, bu bədbəxtlik hadisəsi sizi çox diltor etmişdir; ancaq bundan sonra sakit olduğunuzu öyrənib yəqin edəndə sizə baş çəkmək istəmədim.

Mən ah çəkərək:

– Demək, siz Manonu görmüşsünüz? – deyərək soruşdum. – Heyhat! Siz məndən xoşbəxtsiniz, çünki mən onu bir daha görməyəcəyəm, axı məhkum edilmişəm.

Tiberj ah çəkib danışdığıma görə məni məzəmmət etdi, çünki bu halım onu göstərirdi ki, mən bu azarımın hələ yaxamı qurtarmamışdım. Tiberj mənim xasiyyətimin möhkəmliyindən və səmimiliyindən elə ustalılıqla danışdı ki, mənə birinci dəfə baş çəkmiş olmasına baxmayaraq, mən də onun kimi hərəkət etmək, dünyanın bütün zövq və ləzzətindən əl çəkmək və ruhani olmaq arzusu oyandı.

Bu fikrim məni o qədər maraqlandıraraq aludə etdi ki, tək qalanda ancaq bunu düşündüm və ağılıma başqa heç bir şey gətirmirdim. Mənə buna oxşar məsləhət verən Amyen yepiskopunun dediyi sözləri xatırlayırdım və işdir həyatda bu yolla getməyi qərara almış olsam, gələcəyimin çox xoşbəxt olacağını mənə dediyini yadıma salırdım. Bu mülahizələrimə mənim dindarlığım da əlavə olundu. Öz-özümə düşünüb deyirdim ki, “Mən müqəddəs bir xristian həyatı keçirərəm, elm və dinlə məşğul olaram, bu isə mənim təhlükəli sevgimin fikrini çəkməyəcək mane olar. Ən adi insanları heyran qoyan hər şeyə nifrət edərdəm və qəlbimin ancaq hörmət etdiyim adamları sevdini möhkəm bildiyimə görə həyəcan və arzularım da az olar”.

Bununla əlaqədar olaraq, çox sakit, dinc və tənha bir həyat keçirəcəyimi təsəvvürümə gətirirdim. Tənha yerdə kiçik bir ev, kiçik ağaclıq və bağın bir guşəsində sakit-sakit axan kiçik bir çay, seçilmiş müəlliflərin əsərlərindən ibarət kiçik bir kitabxana, ləyaqətli və ağıllı yaxın dostlar, yaxşı, sadə və bəbətlə yemək xəyalında canlanırdı. Mən bu xəyalıma Parisdə yaşayan bir dostumla məktublaşmağı da əlavə etmişdim; bu dostum heç də mənim gözümün qurduğunu öldürmək üçün deyil, sadəcə boş-boş vurmuxan insanların ağılsız hərəkətlərini nağıl edib məni əyləndirmək üçün günün yeni hadisələri haqqında mənə məlumat verməli idi. Öz-özümə düşünüb deyirdim:

"Məgər bu, xoşbəxtlik deyildirmi? Məgər bu yolla mənim bütün ümidlərim yerinə yetməyəcəkmi?" Şübhəsiz ki, bu cür plan mənim meylimə tamamilə uyğun idi. Lakin bu qədər hikmətli həyat qaydasına yekun vurandan sonra mən hiss edirdim ki, qəlbim yenə nə isə çatışmayan bir şey də istəyir; bu çox gözəl tənhalıqda daha başqa bir şey arzu etmək üçün mən orada Manon ilə birlikdə yaşamalıydım.

Tiberj tez-tez yanıma gəlib öyüd-nəsihətlə beynimə yeritdiyi fikrini daha da möhkəmlətmək istədiyinə görə mən bu qərara gəldim ki, öz planımı açıb atama deyim. O mənə dedi ki, özlərinə bir həyat yolu seçməkdə öz uşaqlarına azadlıq verməyə həmişə tərəfdar olmuşdur və indi mən özüm üçün nə cür həyat qaydası qursam, atam buna bir söz demir, ancaq bir atalıq haqqı üzərində ısrar edir ki, bu da öz məsləhəti ilə mənə kömək etməkdir. Onun verdiyi çox ağıllı məsləhətləri mənə öz fikrimdən daşıdırmağı o qədər nəzərdə tutmurdu, nə qədər ki, öz fikrimi tamamilə şüurlu şəkildə yerinə yetirməyə həvəsləndirirdi...

DENİ DİDRO

(1713-1784)

RAMONUN QARDAŞI OĞLU

(*Pamfletdən fraqmentlər*)

Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis.
Horat., Liv. II satir. VII¹

Havanın yaxşı və ya pis olmasına baxmayaraq mən həmişə axşam saat beş radələrində Pale-Royala² gəzməyə çıxıram. Məni daima tək və dalğın bir halda d'Arjanson skamyasında oturub düşünən görürsünüz. Oradaca əyləşib siyasət, məhəbbət, fəlsəfə və bədii zövq məsələləri haqqında mühakimə yürüdər, düşüncələrimin istədiyi səmtə baş alıb getməsinə tam sərbəstlik verərəm. Fua xiyabanında düşgün gənclərimizin ağıldan yüngül və əxlaqsız bir qadının gülər üzünə, qaynar gözüünə, məğrur yerisinə valeh olub dalınca düşəndə, yeni birisinə rast gələn tək onu buraxıb o birisini izlədiyi kimi mənim də ağılım beynimdə oyanan mənalı-mənasız fikirlərin dalınca eləcə baş alıb gedər. Mənim də əxlaqsız qadınlarım mənim fikirlərimdir.

Hava həddindən artıq soyuq, ya da çox yağışlı olanda Rejans³ qəhvəxanasında daldalanıram. Orda şahmat oyununa baxıb əylənirəm. Dünyada heç yer şahmat oyununda Parisə çata bilməz, Parisdə isə bu oyunun ən yaxşı oynanıldığı yer Rejans qəhvəxanasıdır.

¹ Dörd üçün doğulmuşdur. – Horatsi, II kit. satira, VII (*lat.*).

² Pale-royal – Fransada kardinal Rişelye tərəfindən inşa edilən saraydır. XVIII əsrdə homin sarayın parkı ictimaiyyətin istifadəsinə verilmiş və saray binasının bəzi tikililərdən dükən və qəhvəxana kimi istifadə olunmuşdur.

³ Rejans qəhvəxanası – Pale-Royalda Paris şahmatçılarının sevimli yeri idi. Didro tez-tez buraya gəlib qəhvə içər və şahmat oyununa baxarmış.

Reyin¹ qəhvəxanasında dərin dərrakə sahibi Leqal, fəndgir Filidor və təmkinli Mayo bəhsə girmişdimi, burada dünyanın ən misli olmayan şahmat oyunlarına təsadüf etmək, dünyanın ən axmaq, ən biadəb sözlərini eşitmək olar. Burada təəccüb ediləsi bir şey yoxdur. Leqal kimi ağıllı bir adamın eyni zamanda böyük şahmatçı olması nə qədər təbiidirsə, Fuber² və Mayonun da böyük şahmatçı və axmaq olması o qədər təbiidir.

Bir axşam yenə də həmin qəhvəxanada idim. Çoxlu müşahidə edir, az danışır və daha az eşitməyə çalışırdım. Bu zaman bizim məmləkətin ən əcaib, ən qəribə məxluqlarından birisi mənə yaxınlaşdı. Allahın kəramətindən də ki, belələrindən heç kasadlığımız yoxdur. Bu adam, ucalıqla alçaqlıqın, sağlam düşüncə ilə sərsəmliyin qəribə bir məxluqatından ibarət idi. Mənə belə gəlir ki, namus və namussuzluq anlayışları onun başında xüsusi tərzdə biri-birinə qarışmışdı. Belə ki, o təbiətdən töhfə aldığı yaxşı sifətlərini aşkara çıxaranda qətiyyənlə öyünmədiyi kimi, pis keyfiyyətlərindən də utanmağın nə olduğunu əsla bilmirdi. Onun bir xüsusiyyəti də sağlam bədənə, çılğın təxəyyülə və olduqca möhkəm sağlam ciyərlərə malik olmasındadır. Ona rast gələndə vücudu qarşısında mət qalmasanız, güclü səsidən o saat qulaqlarınızı tıxayar, ya da ki, qoyub qaçmağa məcbur olarsınız. Aman Allah! Heç insanda bu cürə də qüvvətli ciyərmə olar?! Bəzən o, ölümçül xəstə kimi ariq və solğun görünür... Onun ordu-ordundan keçmiş olur... Elə bil neçə gündür ki, heç nə yeməmiş və ya trappistlərin monastirindən indicə çıxmışdır. Gələndə ay o tamamilə dəyişir. Onu piy o qədər basır ki, sanki bütün bu bir ay müddətində varlı bir ağanın süfrəsi başından heç əşik olmamış, yaxud da ki, bernardintlərin³ monastirində bəslənmişdir. Bu gün o, çirkli paltarla, yırtıq şalvarda, cır-cındır içindədir və demək olar ki, lap ayaqyalındır. O, tanışlarıyla görüşməkdən çəkinirmiş kimi başını aşağı salıb gedir... Adamın ona o qədər yazığı gəlir ki, az qala, çağırır

lap dilənçi payı vermək istəyir. Sabahı o pudralanmış, ayağında ayaqqabı, yaxşı geyinmiş, darlanmış halda sanki nozərləri cəlb etmək istəyirmiş kimi başını dik tutaraq yeriyir, adama clə gəlir ki, o, doğrudan da ağıllı-başlı bir adamdır. Güzəranından asılı olaraq, o, bəzən qəmli, bəzən də çox nəşəli olur. Səhər yuxudan duran kimi onun birçə qayğısı vardır: günorta yeməyini kimin evində yesin; günorta yeməyini yedimi, o, kimin evində şam edə biləcəyini düşünür. Gecə də onun dərdinin üstünə bir dərd qoyur. Hərgah ev sahibəsi kirayə pulunu gözləməkdən səbri tükənib açarı əlindən almayıbsa, o, pay-piyada çardaqdakı balaca otağına qayıdır, bəzən də şəhər kənarındakı aşxanaların birisinə gedib bir parç pivo ilə bir parça çörəyi qabağına qoyub səhərin açılmasını gözləyir. Əgər cibində altı suyu yoxdursa (bu da çox tez-tez olur) o ya dostlarından birisinin sürücüsünün yanında, yaxud da adlı-sanlı ağalardan birisinin tövləsində özünə sığınacaq tapır. Burada mehtər atların yanında, samanın üstündə ona yer verir. O, bu yumşaq döşəyindən qalxanda səhər-səhər saçlarına ilişib qalan saman çöplərini görmək olar. Hava yaxşı olanda o, bütün gecəni ya Sena sahilindəki xiyabanda, ya da ki, Yelisey meydanında gəzişir. İşqləndə o, dünəndən və bəzən də bir həftədən bəri əynindən çıxartmadığı paltarında yenidən şəhərdə görünür. Əslində mənim bu cür adamlardan xoşum gəlmir. Elə adamlar da olur ki, belələrinə yaxınlıq, hətta lap dostluq edirlər. Mənim sə diqqətimi onlar ayda-ilə bir dəfə təsadüf düşəndə cəlb edərlər. Özü də möhz xasiyyətlərinə görə. Belə ki, onlar kəskin dərəcədə hamıdan seçilib tərbiyəmiz, kübar həyatımız, ədəb qayda-qanunlarımızdan doğan ürəkşırıxıcı yeknəsəqliyi pozurlar. Belələri cəmiyyət üçün düşdümü maya xamı acıdan kimi təsir edir, adamları hərəkətə gətirir, hər kəsin insani mahiyyətinin müəyyən qismini üzə çıxarır. Onlar insanı yerindən oynadır, ayıldır, hər şeyi təqdir və təkdirə məcbur edir, həqiqəti aşkara çıxarır, yaramazların maskasını yırtır, namuslu adamları tanımağımıza səbəb olur. Yalnız bu zaman sağlam düşüncəli bir adam kimi, diqqətlə baxıb ətrafımızda nələr baş verdiyini görür, qabağımızda duranın kim olduğunu anlayırıq.

Mən onu çoxdan tanıyırdım. O tez-tez bir evdə olardı. Möhz bacarıq və qabiliyyəti sayəsində bu evin qapıları onun üzünə açılmışdı. Bu evdə ev yiyələrinin yeganə qızları yaşayırdı. O, qızın ata və anasına ən içmişdi ki, onların qızı ilə evlənəcək. Qızın ata-anası çiyinlərini çəkərək üzünə gülümüş və ona dəli olduğunu demişdilər. Bir də gördüm ki, işi düzəlib. Ona istədiyi miqdarda bir neçə ekyü

¹ Rey – Rejans qəhvəxanasının sahibi

² Kermiyü də Leqal, Filidor, Mayo, Fuber – XVIII əsrin məşhur şahmatçılardır. Onların içində daha görkəmli Filidor (1726-1795), eyni zamanda bəstəkar olmuşdur; O, Qretri ilə bərabər fransız komik operasının əsasını qoymuşdur.

³ "trappistlərin monastirində... bernardintlərin monastirində" – 1663-cü ildə əsas qoyulən trappist monax ordeninin nizamnaməsi özünün sortliyi ilə şöhrət qazanmışdı. Bu nizamnaməyə görə həmin ordenin üzvləri məcburi fiziki əməklə məşğul olmalı, ot yeməməli idi və s... Bernardint monax ordeninin üzvləri isə əksinə eşyü-şeylərlə dolu bir həyat tərzini keçirməkləri ilə məşhur idilər.

böcə verdim. O, bilmirəm nə təhər etmişdisə bir neçə oməlli-başlı evlərə də ayaq açmışdı. Bu evlərdə, onu həmişə açıq süfrə gözləyirdi. Lakin bircə şortlə, o, icazə almadan ağzını belə açmamalı idi. O susar, hiddət və qəzəbindən dodaqlarını gəmirir, amma yeməyindən qalmaqda. Bu ağır vəziyyətdə o, necə də qoribə görünürdü. Hərgah özünü saxlaya bilməyib ağzını açarsa, süfrə başındakılardan hamısı bir ağızdan qışqırardılar: Ramo! Bu zaman gözləri qəzəbindən qızarıb hədəqəşindən çıxar və o daha böyük hiddətlə yeməyinə davam edirdi. Siz onunla tanış olmaq istəyirsiniz? Buyurun adımı bir də deyin: Ramo! O, kilsə məhəllələrinin mütəmədi yeknəşəqliyindən cənimizi qurtaran, musiqi nəzəriyyəsi sahəsində heç vaxt nə özünün, nə də başqasının anlamadığı çox dumanlı şeylər və apokalipsis¹ həqiqətlər sayıqlamış məşhur bəstəkar Ramonun qardaşı oğludur. Onun əmisi müəyyən əhəng və melodiya parçalarından məhrum olmayan, əlaqəsiz fikirlərlə, gurultu, partıltı, pıclıltı səsləri, qələbə duyğuları və arası kəsilməyən yorucu rəqs motivləri ilə dolu bir neçə operanın müəllifidir. O, florensiyalı² rəqibini dəfn etdikdən sonra gözü baxa-baxa özünün də italyan virtuozları³ tərəfindən dəfn ediləcəyini övvələdən hiss etdiyi üçündür ki, olduqca qəmgin, qaraqabaq və davakar idi. Hətta, səhər-səhər yuxudan durarkən burnunun üstündə sızğan görünən gözəl qadınlar belə, sağ ikən öz şöhrətlərini itirmək qorxusu ilə yaşayan müəlliflər qədər acıqlı olurlar. Marivo və Krebilyon oğlun⁴ taleyi buna canlı misaldır.

¹ Apokalipsis – aydın, aşkar, şoksis, şübhəsis.

² Florensiyalı – Lyüllü Jan Batist (1632-1687) – fransız bəstəkarıdır, öz məşhurluğu etibarilə florensiyalıdır. Lyüllü fransa musiqisində klassizmin başçısı idi; onun yaradıcılığı və musiqili rəqətləri əsasında bəstələnən klassik saray opera janrına qarşı Didro, Russo və digər ensiklopediyaçılar mübarizə apararaq, musiqidə burjuva realizm yolunu müdafiə etmişlər.

³ “İtalyan virtuozları tərəfindən dəfn ediləcəyini...” – Ramo Lyüllü üslubunda rəqətlər deklamasiya opera janrının tərəfdarı idi. Lyüllü və Ramonun klassisizmə qarşı çıxıb musiqinin həyatı yaxınlığı, sadəliyi və təbiiyyəti uğrunda mübarizə apararaq fransız maarifçiləri, şortı musiqili rəqətlərin yerinə musiqinin danışığın mona və emosional əhənginə uyğun gəlməsini, xarakter və personajların psixologiyası ilə musiqinin uyğunluğunu tələb edərək italyan komik operası – buffa istinad etdirdilər. İtalyan komik operasının 1752-1754-cü illərdə Parisdəki qaströlləri ensiklopediyaçılar ilə musiqidə klassizmin nümayəndələri arasında kəskin münaqişəyə səbəb olmuşdu. Həmin münaqişə (“buffaların mübarizəsi”) adı ilə məşhurdur.

⁴ Marivo Pyer (1688-1763) – romanlarındakı və sevgi psixoloji komediyalarındakı şort şablona qarşı maarifçilərin mübarizə apararaq fransız yazıçısıdır. 1746-cı ildən sonra Marivo, demək olar ki, mətbuatda çıxış etmirdi. Krebilyon-oğul (Klod, 1707-1777; dramaturq olan atasından ayrılmaq üçün onu belə adlandırmışlar) – XV Lyüdvik dövründə fransız zadəganlığının sevimli yazıçısı, bir sıra şöhvəni romanların və novellaların müəllifidir.

Ramo monə yaxınlaşaraq: “Aha, belə də, siz də burdasınız, cənab filosof! Bu avaralar məclisində nə gözləyirsiniz? Yoxsa siz də bu taxta qırıqlarını (şahmat və dama oyununu lağ ilə belə adlandırlırlar) orabura tərptəməyə nəhaq yerə vaxt sərf edirsiniz?...”

Mən: Xeyr, lakin özgə bir yaxşı məşğələm olmayanda arada onların yerini dəyişdirməyi yaxşı bacaranlara baxıb xüsusi həzz alıram.

O: Belə də siz çox az həzz ala bilərsiniz. Leqal və Filidordan başqa heç kəs bu oyundan yaxşı baş çıxarmır.

Mən: Bəs, cənab dö Bissi?¹

O: Madmazel Kleron² nə cür aktrisasıdır, o da o cür şahmatçısıdır. Onlar ikisi də öz oyunlarında ancaq hər kəsin öyrənməli biləcəyi dərəcəyə çatmışlar.

Mən: Sizi razı salmaq çətindir və siz görürəm ki, ancaq dahi şəxsiyyətlərə güzəştə etməyə razısınız.

O: Bəli, şahmat, dama, poeziya, nətiqlik sənətində, musiqi və bu kimi digər cəfəngiyatlarda beləyəm. Axı, bu sənətlərdə miyano olmağın nə faydası var?

Mən: Elədir ki, var, faydası azdır. Lakin çox adam öz qüvvəsini bu sahələrə sərf etməlidir ki, onların da, içindən dahi çıxsa bilsin. Dahi milyondan bir yetişir, amma gəlin bütün bunları bir yana qoyaq. Sizi xeyli zamandır görmürəm. Sizi görməyəndə heç yadıma düşmürsünüz də. Amma həmişə sizinlə yenidən görüşməyimə şadam. Bu arada nə işlə məşğul idiniz?

O: Siz, mən və başqaları adətən nə ilə məşğulsam mən də onunla məşğul idim. Bəzən yaxşı, bəzən pis, bəzən də heç bir iş görmürdüm. Bir də ki, acırdım, yeməyə imkanım olanda yeyirdim. Yeyəndə ürəyim yanırdı və susuzluğumu yatırmaq üçün bəzən su içirdim. Ona kimi saqqalım uzanırdı, saqqalımı qırırdım.

Mən: Nəhaq yerə, müdrik görünmək üçün sizdə çatışmayan bircə şey varsa, o da saqqaldır.

O: Düz deyirsiniz, alım hündür və qırıqlı, baxışım koskin, burnum iti, yanaqlarım enli, qaşlarım sıx qara, ağzım qaydasında,

¹ Bissi Klod Anri dö Tiar (1721-1810) – qraf, general, akademik; aktrisa Kleronun aşnası olmuşdur.

² Kleron (1723-1803) – məşhur fransız dram aktrisası, tomtoraqlı klassik faciə üslubunun ibarəti ifadəsinə qarşı sadəlik və təbiiyyət uğrunda mübarizə apararaq Didronun müdafiəçisi və homifikirlərindən olmuşdur. Didro özünün “Aktyor haqqında paradoks” əsərində Kleronun bilavasitə hissə deyil, ağla osaslanan oyununa aktyor oyununun gözəl nümunəsi kimi baxır.

dodaqlarım irəli çıxmışdır, sifətim isə dördküncdür, əgər yekə çənəmi də saqqal bürümüş olsaydı, mərmər, yaxud tuncdan ələ büstüm alırdı.

Mən: Sezar, Mark Avriel və Sokratla yanaşı.

O: Xeyr, özümü Diogen və Frina¹ ilə yanaşı daha yaxşı hiss edərdim. Mən birincisi kimi həyasızam, ikincisi kimi gözəl qadınların məclisinə həvəslə gedirəm.

Mən: Özünüzü yaxşımı hiss edirsiniz?

O: Adətən bəli. Bu gün isə bir o qədər də yox.

Mən: Əşsi nə danışsınız! Sizin ki, qarnınız lap Silenin qarnına bənzəyir, hələ sifətiniz...

O: Sifətim isə bədənimin dal tərəfinə oxşatmaq olar, deyilmi? Nə edə bilərəm, görünür, sevimli əmimi arıqladan dərd məni yoğunladır.

Mən: Yeri gəlmişkən, deyiniz görüm, heç sevimli əminizi görürsünüzmü?

O: Bəli. Küçədə görürəm, öləri...

Mən: Bəyəm sizə kömək etmir?

O: Əgər ömrümdə kömək etdiyi bir adam belə tapılsa, onda bilin ki, bu köməyi özü də bilmədən ələyib; o da bir cürə filosofdur. Ancaq özü haqqında düşünür. Bütün dünya isə onun nəzərində bir çürük qoza belə dəyməz. İstər arvadı, istər qızı ağılları istədiyi vaxt əl-ayağını uzadıb ölsün, vecinə almaz. Təki bircə məhəllə kilsəsinin zəngi *duodetsima* və *septdetsima*² ilə vursun. Bu ona kifayətdir. Dahilərin bu xasiyyətinə yüksək qiymət verirəm. Onlar ancaq bir şeydən başqa qalan heç nəyə yaramır. Onlar vətəndaş olmağın nə demək olduğunu, ata-ana olmağın, dost olmağın nə demək olduğunu bilmirlər. Öz aramızdır, hər şeydə onlara bənzəmək lazımdır, amma bircə şərtlə ki, bu cinsin çoxalıb artmasını arzu etməyəsən. Bizə adi adamlar lazımdır, dahi adamlar lazım deyil. Bəli, bəli lazım deyil. Bu dünyanın simasını dəyişdirən onlardır, axmaqlıq isə ən kiçik

¹ Sinoplu Diogen (e.ə. IV əsr) – kiniya məktəbinin nümayəndəsi olan qədim yunan filosofu. Diogen maddi nemətləri, servet artıqlığını, cismani zövqləri rədd edib belə hesab edirdi ki, müdrik olan kəs ancaq ən zəruri maddi və mənəvi nemətlə kifayətlənə bilər. Özünün hər cür hərəkətinə "həya etmədən" nümayiş etdirən bir adam kimi məşhurdur və qədim dövrün özündə belə onun haqqında bir çox lətifələr olmuşdur.

Frina (e.ə. IV əsr) – öz gözəlliyi ilə məşhur olan Afina gətərası, heykəltaras *Praksitelin* naturaçısı olmuşdur.

² Musiqi qammasının on ikinci və yeddinci səsləri

şeylərə belə o qədər nüfuz etmiş, o qədər qüvvətlidir ki, hətta onun özünü belə sakit və asanlıqla dəyişmək olmur. Onların düşündüklərinin bir qismi həyata keçir, qalan şeylər isə köhnədə olduğu kimi qalır. Burada da arlekin¹ kostyumuna ya da ki, incilin ikiliyinə bənzər bir şey meydana gəlir. Əsil müdriklik Rablenin² təsvir etdiyi rahibin müdrikliyidir. O, həm adamın özünün, həm də özgecəsinin dincliyi üçün yaxşıdır. Öz borcunu birtəhər yerinə yetir, monastır başçısını həmişə təriflə, bir də ki, camaatın ağı kəsdiyi kimi yaşamağına mane olma. Madam ki, əksəriyyət mövcud qayda ilə yaşamaqdan şikayət etmir, deməli, yaxşı yaşayır. Hərgah tarixi yaxşı bilsəydim, sizə sübut edərdim ki, yer üzündəki bütün pis işləri həmişə dahilər törətmişdir. Lakin mən tarixi bimirəm, çünki ümumiyyətlə, heç nə bilmirəm. Heç zaman heç nəyi öyrənməmişəm. Buna görə öyrənmədiyi üçün əgər günüm pis keçibsə, Allah mənə lənət eləsin! Bir dəfə ağılı dörd adamın ağına bəs edən bir Fransa nazirinin³ yanında idim. O, iki dəfə ikinin dörd olduğunu sübut eləyirmiş kimi, asanlıqla dünyada xalq üçün yalan qədər xeyirli, həqiqət qədər ziyanlı heç nə olmadığını sübut eləyirdi. Onun dəlillərini olduğu kimi xatırlamıram. Lakin dediklərindən belə çıxırdı ki, dahi adamlar iyrəncdir və yeni doğulmuş uşağın alnında təbiətin bu təhlükəli vergisindən nişanə oldumu, onu o saat ya boğmaq, ya da itlərin qabağına tullamaq lazımdır.

Mən: Dahilərdən zəhləsi gedən bu cənablar, amma özlərini dahi hesab etməkdədirlər.

O: Məncə onlar ancaq öz ürəklərində belə fikirləşə bilirlər. Amma belə düşündüklərini ağılım kəsmir ki, cürət ələyib boyunlarına alsınlar.

Mən: Düzdür, təvazökarlıqdan. Deməli, dahilərə dərin nifrət bəsləyirsiniz, deyilmi?

O: Möhkəm.

Mən: Lakin yadımdadır ki, siz bir zaman adi bir adam olmağınızdan şikayətlənirdiniz, indi isə başqa şey danışsınız. Siz dahi

¹ İtalyan xalq komediyalarında təlxok

² "...Rablenin təsvir etdiyi rahibin müdrikliyi..." – deyəndə Rablenin "Qarantüa və Pantaqrüel"də təsvir olunan qohromanlarından biri – qardaş Jan nəzərdə tutulur. (1 kitab, 39–40 fəsil)

³ "...bir Fransa nazirinin yanında..." – Hersoq dö Şuazel nəzərdə tutulur. 1761-ci ildən hərbi nazir, 1766-cı ildən etibarən isə xarici işlər naziri olmuşdur.

adam da, adi adam da olmağınızdan eyni dərəcədə şikayət eləsəniz, heç vaxt müəyyən bir qənaətə gəlməlisiniz ki, sonra da bu əqidənizin üstündə möhkəm dayanırsınız. Hətta sizinlə razılışıb, dahi adamların adətən qərribə olduğunu, yaxud necə deyirlər, *hər böyük ağılda ağılsızlığın müəyyən bir nişanəsi olduğunu qəbul etsək belə* yenə də biz dahinin dahiliyini inkar edə bilmərik. Biz bir nəfər belə olsa dahi yetirməyən əsrə nifrət edəcəyik. Dahilər onları yetirən xalqın itxarıdır. İnsanlar gec və ya tez onlara abidə qoyacaq və onları bəşər nəslinin xeyr-xahları kimi qiymətləndirəcəklər. Qoy sizin ağıllı naziriniz məni bağışlasın, lakin mən elə zənn edirəm ki, yalan müvəqqəti fayda versə də o, nəhayət ziyan gətirməli, əksinə həqiqət müvəqqəti ziyan gətirməli olsa da, sonra mütləq müəyyən vaxtdan sonra xeyir verməlidir. Buna görə də bu qənaətə gəlirəm ki, müəyyən ümumi nöqsanı ifşa eləyən, yaxud böyük bir həqiqəti kəşf eləyən dahi daimi ehtiram və hörmətə layiqdir. Belə bir adam müəyyən əqidənin, yaxud da qanunun qurbanı ola bilər. Amma qanun iki cürdür. Birisi ədalətli, ümumin rəğbətini qazanan qanun, o biri təsadüfdən və ancaq insanların cəhəlpərəstliyindən doğan qanun. Bu sonuncu qanunları pozmaq üstündə ittiham olunanlar ancaq müvəqqəti olaraq ləkələnib biabır edilirlər; lakin zaman sonradan bu ittihamı rədd edib hakimlərin və xalqın üstünə atır, onların özlərini daimi bir ləkə ilə damğalayır. Sizcə indi bu gün dünyanın nəzərində bu biabırçılıq ləkəsi ilə kim damğalanmışdır; Sokratmı, yoxsa onu zəhər içməyə məcbur eləyən hakimmi?

O: Sokratın elə olmasının ona nə xeyri oldu?! Onu elə buna görə də ölümə məhkum etmədilərmi? Onu elə buna görə də öldürmədilərmi? Məgər, o, sakit adam idi? O, ədalətsiz qanunlara nifrət bəsləməklə dəlisov adamların həmçinin ədalətli qanunlara qarşı çıxmasına səbəb olmamışdı? Məgər o, dikbaş və qərribə adam deyildimi? Bu saat siz özünüz, az qala, dahi adamların xeyrinə olmayan bir şeyi etiraf etmişdiniz.

Mən: Qulaq asınız, əzizim. Cəmiyyətdə pis qanunlar olmamalıdır. Əgər cəmiyyətdə qanunlar həmişə yaxşı olsaydı, dahi adamları da təqib etməzdilər. Mən heç də həmişə, dahinin qərəzkarlıqla, qərəzkarlığın isə dahililiklə bağlı olduğu fikrində deyiləm. Axmaq adamlar ağıllı adamlara nisbətən daha qərəzkar olur. Hərgah dahi adamlar doğrudan da başqaları ilə rəftarında həmişə kobud, dözülməz, vasvası, pis olsaydılar belə, siz bütün bunlardan nə nəticə çıxarardınız?

O: Beləsinə boğmaq lazımdır.

Mən: Tələsməyin, əzizim, qulaq asın. Mən əminiz Ramonu misal gətirmək istəmirəm, çünki kobud, rəhmsiz və daşqəlblə bir adam, pis ər, pis əmi olsa da onun dahi adam olduğu, öz sənətini irəli apardığı əsərlərinin onca il sonra unudulmayacağı hələ böyük şübhə altındadır. Mən sizə Rasini misal gətirmək istəyirəm. Çünki o, həm dahi idi, həm də yaxşı adam hesab olunmurdu. Yaxud Volteri götürək...

O: Məni təntitməyin, mən mübahisədə ardıcılığı sevən adamam.

Mən: Sizcə, Rasin Briasson¹ kimi öz balaca dükanına qısılb qalan, Barbye² kimi arşından bir an ayrılmayan, hər il öz arvadının müntəzəm surətdə dünyaya qanuni bir uşaq gətirməsinə imkan verən yaxşı ər, yaxşı ata, yaxşı əmi, yaxşı qonşu, namuslu tacir olub özgə heç nəyə yaramasaydı, yaxşı olardı; yoxsa hiyləgər, xain, şöhrətpərəst, paxıl və kinli bir adam olub amma – “Andromaxa”nın “Britannik”in, “İfigeniya”nın, “Fedra”nın, “Ataliya”nın³ müəllifi olsaydı yaxşı olardı?

O: Məncə bu iki nəfərdən birincisi olmaq mənfəətli olardı.

Mən: Bu sizin güman etdiyinizdən də artıq dərəcədə həqiqətə yaxındır.

O: Bir gör siz filosoflar necə qərribə adamlarsınız. Deməli, belə çıxır ki, biz düz söz deyəndə bunu ya ağılsızlar kimi bədahətən, ya da təsadüfən deyirik. Nə danışdığımı bilən elə bircə sizin tayfadır. Xeyr, cənab filosof, siz nə danışdığınızı yaxşı bildiyiniz kimi, biz də nə danışdığınızı çox yaxşı bilirik.

Mən: Deyək ki, lap belədir. Niyə bəs Rasinin məhz siz deyən kimi olması daha yaxşı olardı.

O: Çünki yaratdığı bütün gözəl əsərləri ona heç iyirmi min frank da xeyir vermədi, halbuki o, Sen-Deni və ya Sent-Onore küçəsində yaxşı bir ipək mallar sövdəgəri, kalan müştərisi olan əczaxanaçı, yaxud baqqaliyyə alveri edən bir adam olsa idi, özünə böyük varidat toplayıb dünyanın heç bir ləzzətindən də bənəşib getməzdi. Məsələn, o, hər dəfə mənim kimi yazıq bir təlxəyə də onu güldürdüynə və hər dəfə yanına gözəl bir qız gətirdiyinə görə pistol bağışlayardı. Qızlar isə ömrü boyu arvadının üzünə baxmaqdan bezikən bu

¹ Briasson Antuan Klod – kitab satıcısıdır. “Ensiklopediya”nın nəşridə iştirak etmişdir.

² Barbye – Parisdə məşhur ipək malları sövdəgəri olmuşdur.

³ “Andromaxa”, “Britannik”, “İfigeniya Avliddə”, “Fedra”, “Ataliya” – Rasinin (1639-1699) faciə əsərləridir.

binavını əyləndirərdilər. Biz onun evində gözəl kef məclisləri düzəldər, çoxlu puldan qəşəngcə qumar oynayar, əla şərablar, əla likörler, əla qəhvə içər və sonra da çıxardıq şəhər kənarına seyrə. Görürsünüz mü, nə demək istədiyimi yaxşı bilərəm. Siz gülürsünüz? Amma icazə verin deyim: belə olsaydı, onun üçün, ətrafındakılar üçün də çox yaxşı olardı.

Mən: Mümkündür. Təki namuslu ticarətdən qazanmış olduğu sərvətdən pis işlər üçün istifadə etməyəydi, təki o, bütün ətrafındakı qumarbazları, bütün o tüfeyliləri, həyasız yaltaqları, bütün o pozğun avaraları yanından qovaydı və öz prikeşiklərinə əmr edəydi ki, öz arvadlarından bezən kişiləri əyləndirmək naminə ara düzəldən adamı ölənə kimi kətkələyədilər.

O: Nə danışsınız, cənab! Necə yəni kətkələyədilər. Düz-əməlli, mədəni şəhərdə adam kətkətləməzlər. Oğraşlıq namuslu sənətdir. Hətta bir çox mənəb sahibləri də onu özlərinə peşə eləmişlər. Sizcə bəs necə olmalıdır, dövlətli adam öz pulunu qəşəng süfrəyə, qəşəng məclisə, qəşəng şərabə, gözəl qadınlara, dünya keyfinə də xərcləməyib bəs nəyə xərcləyəcək? Mən dövlətli olub heç nədən həzz almamaqdansa avara olmağı üstün tuturam. Nə isə... qayıdaq Rasinə. Bilirsinizmi o, ancaq onu tanımayan adamlara, özü də öləndən sonra xeyir vermişdir.

Mən: Elədir. Amma siz onun yaxşısını da, yamanını da tərəziyə qoyun. O, min ildən sonra belə insanların gözlərini yaşardacaq, bütün bəşəriyyət onunla fəxr edəcək. O, insanı humanist, rıqqətli, incə olmağa səsləyəcək. Onun hansı ölkədən olduğunu soruşacaq, Fransaya qıbtə edəcəklər. O, vaxtı ilə indi dünyadan köçmüş olan bir neçə adamın iztirabına bais olmuşdur ki, bu adamlara əslində bizim özümüzün də yazığımız gəlmir. Onun nə nöqsanları, nə də günahları bizi qorxutmalır. Əlbəttə, təbiət onu böyük istedad sahibi etməklə yanaşı, həmçinin xeyirxah yaratsaydı, lap əntiqə olardı. O, bir ağacdır ki, onun ucundan yaxınlıqda basdırılan bir neçə başqa ağaclar qurumuş, dibində göyərən otlar məhv olmuş, lakin o, ucalıb başını buludlara dayamış, səmada qol-budağını dördyana yaymışdır; onun nəhəng gövdəsinin dibində dincəlməyə gələn, gəlmiş olan, gələcək heç bir kəsdən o, öz kölgəsini əsirgəməyib və əsirgəməyəcəkdir. O daim vaxtaşırı bar gətirib, gözəl bəhrələr vermişdir. Əlbəttə, birçə bunu arzu etmək olardı ki, Volterdə Dyükulonun mülayimliyi, abbat

Trübəlinin sadəliyi, abbat d'Olivyenin¹ düzlüyü də olaydı. Madam ki, bu belə deyil, onda gəlin hadisələrə imkan daxilində düzgün yanaşaq. Gəlin bir anlığa zaman və məkan daxilində olduğumuzu unudaq, nəzərimizi gələcək qərirlərə, ən uzaq ölkələrə, gələcək nəsilərə sarı çevirək. Bəşər nəslinin taleyi haqqında düşünək. Əgər biz kifayət dərəcədə alicənab deyiliksə heç olmazsa təbiətə hörmət eləyək ki, hər halda o bizdən daha müdrikdir. Əgər şöhrət ehtirası ilə alışıb yanan Qryozun² başına birdən soyuq su töksəniz ola bilsin ki, onun şöhrət ehtirası ilə yanaşı ilhamını da söndürmüş olarsınız. Hərgah siz Volterin tənqidə qarşı həssaslığını azaltsanız onda, o, daha nə Meropanin³ qəlbinə nifuz edə biləcək, nə də sizi həyəcanlandıra bilmək iqtidarında olacaqdır.

O: Yaxşı, madam ki, təbiət müdrik olduğu qədər də qüdrətlidir, bəs onda nə üçün dahiləri eyni zamanda mərhəmətli yaratmayıb?

Mən: Siz belə bir mühakimə üsulu ilə dünyanın bütün qayda-qanunlarını inkar etdiyinizi hiss edirsinizmi? Axı bilmirsinizmi ki, dünyada hər şey əla olsaydı, əlanın yer üzündə qədri bilinməzdi.

O: Siz haqlısınız. Ən əsas məsələ, sizin və mənim canlılar arasında olmağımdadır, məhz sizin və mənim. Qalan nə olur olsun. Məncə şeylərin ən gözəl nizamı o nizamdır ki, mən də onda varam, mən olmayan ən kamil dünya nəyimə lazımdır, belə dünya istəyir lap dağılsın. Mən yaşamağı hər şeydən üstün tuturam. Hətta həyasız bir boşboğaz kimi yaşamağı yaşamamaqdan üstün tuturam.

Mən: Yəqin sizin kimi düşünən və eyni zamanda mövcud qayda-qanunun əleyhinə çıxan adam öz varlığının da əleyhinə çıxdığını görmür.

O: Bu doğrudur.

¹ Dyüklo Şarl Pino (1704–1772) – tarixçi və əxlaqşünas. Abbat Tryüble Nikola (1697–1770) – Volterin lağa qoyduğu miyanə, məhsuldar ədəbiyyatçı. Abbat d'Olivye Pyer Jozef (1682–1768) – filoloq və dilçi, fransız akademiyasının üzvü, dilin "təmizliyini" gözleyenlərdən biridir. Çox güman ki, Didro adları çəkilən adamların haqqında danışarkən qəsdən istehza ilə danışır ki, oxucu onların əməlinin kitabda deyilən əksinə olduğunu başa düşsün.

² Qryoz Jan Batist (1725–1805) – fransız ədibi, məişət şəkilləri çəkən rəssamların görkəmli nümayəndəsi. Qryozun üçüncü silkin məişət və ailə xeyirxahlığını təsvir edən rəsmləri Didronun bədii ideyalarına çox uyğun gəldiyindən onu "Salonlar" əsərində yüksək qiymətləndirmişdir. Qryoz Didronun dostu olmuş və portretini çəkmişdir.

³ Meropa – Volterin eyni adlı faciəsinin (1743) qohrəmanı.

Mən: Onda gəlin olana olduğu kimi yanaşaq. Görək bizə nəyin bahasına başa gəlir və nə verir. Tərifləmək və ya pisləmək üçün haqqında kifayət qədər məlumatımız olmayan və məhz zəruriyyət-dən doğduğuna görə haqqında yaxşı da, pis də deyə bilməyəcəyimiz küllü və tamı isə bir kənara qoyaq. Bir çox ləyaqətli adamlar belə düşünlər.

O: Sizin nə dediyinizi yaxşı başa düşmürəm, yaqin ki, bunlar nə isə fəlsəfəyə aid məsələdir; mənim isə fəlsəfə ilə heç bir əlaqəm yoxdur. Mən bircə onu bilirəm ki, nə isə başqa bir şey olmaq istəyirəm. Məsələn, bəxtim gətirsə dahi və ya böyük bir adam olmağı arzula-yıram. Mənim yanımda dahi adamları tərifləyəndə o saat qəzəblənirəm. Mən paxılam. Onların şəxsi həyatlarından onları alçaldacaq bir şeyi eşitdikdə, buna böyük ləzzətlə qulaq asıram, bu söhbətlər canıma yayılır, onları mənə yaxınlaşdırır və mənim heç nəyə layiq olmadığını asanlıqla sinirməyimə kömək edir. Öz-özümə deyirəm: əlbəttə, sən heç vaxt “Məhəmməd”¹, ya da Mopuya² mədhiyyəni yazı bilməzsən. Deməli, mən heç nəyəm, bu da mənə toxunur. Bəli, mən dəyersiz adamam və buna görə özümə zəhləm gedir. Yanımda hər dəfə “Nazənin Hindistanın” üvertyrası çalınanda, yanımda hər dəfə “*Tenarın dəhşətli uçurumları*”, yaxud “*Ey gecə, sensüz gecə*”³ ariyaları oxunduqda kədərli öz-özümə demişəm: “Sən ömründə heç vaxt belə şeylər yada bilməyəcəksən”. Mənim bu əsərləri yazan öz əməmə paxıllığım tutur. Hərgah o, öləndən sonra portfelində fortepiano üçün bir neçə gözəl şərqî tapılsa mənə olduğum kimi qalmaq, ya da əməmin yerini tutmağı təklif etsələr heç tərəddüd etmədən ikinciye razı olaram.

Mən: Hərgah sizi kədərləndirən elə bu isə doğrusunu deyim, çox da dərd çəkməyinə dəyməz.

O: Bunlar boş şeydir və tez unudulur.

¹ “Məhəmməd” – Volterin faciəsi (1741) öz məzmunu etibarını ilə dini xürafat və qatı mövhumata qarşı çevrilmişdir.

² Mopu Rene Nikola (1714–1792) – VI Lyüdivikin kansleri, 1771-ci ildə Paris parlamentini ləğv etmişdir. Mopu tərəfindən edilən mürtəccə dövlət çevrilişi Fransada böyük narazılığa səbəb olmuşdu; lakin bununla belə Volter öz seçirləri və məktublarında maarifçilərə qarşı amansız olduğuna, Kalas və Labbarın edamına formən verdiyinə və s. görə parlamentin ləğvini alışılayırdı. Didkonun “Ramonun qardaşı oğlu”nu 1771-ci ildən sonra yenidən işləməsi Volteri məzəmmət etdiyini göstərir.

³ “Nazənin Hindistan” (1735) – Ramonun operası; “*Tenarın dəhşətli uçurumları*” və “*Ey gecə, sensüz gecə*” – həmin operadan ariyadır.

Bunu deyərək o “Nazənin Hindistan”ın üvertyrasını və “*Dəhşətli uçurumlar*” ariyasını oxumağa başladı. Sonra davam etdi:

– Qeyri-müəyyən bir duyğu sanki içimdən baş qaldırır deyir: Ramo, axı sən çox istərdin ki, bu iki pyesi sən yazmış olaydın. Hərgah iki belə pyes yazmağa müvəffəq olsaydın, o zaman əlavə iki başqasını da yazardın. Bir neçə pyes yazdıqdan sonra, sənəin də əsərlərini hər yerdə çalar və oxuyardılar. Onda sən başını dik tutaraq yeriyər, özün öz şəxsi ləyaqətini duyurdun. Səni barmaqla göstərüb “gözəl qavotların müəllifi bax odur”, – deyərdilər. (*O, qavotları oxumağa başladı; sonra şadlıqdan gözləri yaşarmış və rıqqətə gəlmiş bir halda əllərini ovuşdura-ovuşdura davam etdi.*) Sənəin gözəl evin (*o, əli ilə otağın enini və uzununu ölçdü*), gözəl yatağın (*o, yatağa sarılıb gərnəşdi*), əla şərabların (*şərabı yoxlayırmış kimi dilini marçıldatdı*), qəşəng ekipajın (*ona minirmiş kimi ayağını yuxarı qaldırdı*), gözəl qadınların (*o, sanki əlləri ilə onların sinasına toxunur; ehtirasla üzlərinə baxırdı*), yüzlərlə hər gün ətrafında dolanıb sənə mədhiyyə deyən avaraların olacaq (*o, sanki bütün bu avaraları: Palissonu, Paunsineni, ata və oğul Freronları, Laportu¹ öz yanında təsəvvür edirdi. O özünü çəkmiş bir halda onları dinləyir, mərhəmətli bir halda onları dinləyir, mərhəmətli bir halda danışdıqlarını təsdiq edir, üzlərinə gülümsəyir, onlara nifrətini bildirir, onları yanından qovur, yenidən geri çağırırdı; sonra yenə davam etdi.*) Bir gün səhər gözümü açıb görədim ki, hamı mənə deyir ki, sən böyük adamsan; “Fransız ədəbiyyatının üç yüz illiyində”² oxuyub görədim ki, mən doğrudan da böyük adamam. Axşam özüm də bu əqidəyə gələrdim ki, doğrudan da böyük bir adamam. Mən daha indi böyük bir adam, dahi Roma

¹ Palisso Şarl (1730–1814) – mürtəccə, satqın ədəbiyyatçı, ensiklopediyaçıların əleyhinə çevrilmiş “Filosoflar” (1760) adlı həcv-məzhəkənin müəllifi. Bu əsərində o, Dortidius adı ilə Didronu səhnəyə çıxarıb ona satqır. Puansine Antuan Aleksandr – Palisso, Freron və onların tərəfdarları tərəfindən müdafiə edilən dramaturq. Freron Eli Katrin (1718–1776) – tənqidçi, publisist, Volterə və ensiklopediyaçılara qarşı mübarizə aparən mürtəccə ədəbiyyatçıları dəstosinin başçısı, “Ədəbi il” jurnalının redaktoru, Volterin dəfələrlə gülüş obyektı olmuşdur; onun oğlu, Lui Mari Stanislav atasından sonra həmin jurnalı redaktə etmişdir. Laport Jozef – abbat, publisist və ədəbiyyatçı, mürtəccə Freron-Palisso qrupu ilə maarifçilər arasında tərəddüd edən “Ədəbi icmalçı” jurnalının redaktoru.

² Didro “üç yüz illik” deyəndə Antuan Sabatye dö Kastriin Palissonun iştirakı ilə kompilyasiya edib ensiklopediyaçıların düşmənlərini mədh eləyən “Fransız ədəbiyyatının üç yüz illiyi” kitabını nəzərdə tutur.

kimi qulaqlarımı oxşayan təriflərin şirin ahəngi altında mürgülərdim. Hətta yuxuda belə simam hər şeydən razı bir görkəm alardı, köksüm yüngül və azad bir halda qalxıb enər, böyük bir adam kimi xoruldayardım.

Danışmağında davam edərək skamyaya yayıldı, özünü xəyalında tutduğu müqəddəs bir rəyada təsəvvür edirmiş kimi gözlərini yumdu. Bir anlıq təsəvvür etdiyi bu dincliyin şərbətini nuş edib ayıldı, gər-nəşdi, əsnədi, gözlərini ovdu və bir daha göz gəzdirib özünün həyasız yaltaqlarını axtardı.

Mən: Demək siz zənn edirsiniz ki, xoşbəxt adamın yuxusu da başqa cürdür, deyilmi?

O: Bəli, bəs necə! Mən yazıq, mən biçarə, axşam öz çardağıma qayıdıb misgin yatağıma girərək yorğanın altında büzüşəndə sinəm sıxılır, nəfəsim daralır, zarıldaya-zarıldaya nəfəs alıram. Halbuki dövlətli bir adam yuxuya gedəndə elə xoruldayır ki, yataq otağının divarlarını titrədirib küçəni başına götürür. Lakin indi məni kədər-ləndirən ləyaqətsiz, cılız bir adam olmağım və lazımcına xoruldaya bilməməyim deyil.

Mən: Hər halda sizi bu da kədərləndirməlidir.

O: Başıma gələnlər bundan da kədərli.

Mən: Başına nə gəlmişdir?..

O: Siz həmişə mənim halıma müəyyən dərəcədə yanaşmısınız. Çünki mən zərərsiz bir məxluqam. Ürəyinizdə mənə nifrət etsəniz də, lakin mən hər halda sizi əyləndirirəm.

Mən: Doğrudur.

O: Başıma gələnlərin hamısını sizə danışacağam.

O, danışmazdan əvvəl köksünü dəridən ötürdü və əlləri ilə başını tutdu. Sonra yenidən sakit bir görkəm alıb mənə müraciət etdi:

– Siz bilirsiniz ki, mən nadan, axmaq, sarsaq, sırtıq və tənbeləm. Bir sözlə bizim burginyonlar demiş dələduzam, fırıldaqçı və qarın-quluyam.

Mən: Nə küyçüsən!

O: Xeyr, lap düzünü deyirəm. Bir kəlməmə söz ola bilməz. Siz mənə inanın, heç kim məni özüm tanıyan kimi tanımır. Mən hələ olub keçənlərin hamısını demirəm.

Mən: Deyin, nə deyirsinizsə sizinlə razılaşacağam ki, əsəbiləş-məyəsiz.

O: Siz mənə inanın. Mən elə adamlarla durub-oturmuşam ki, onlar məhz bu saydığım keyfiyyətlərə malik olduğum üzündən məni sevmişlər.

Mən: Təəccüblüdür! Bu vaxta qədər elə güman edirdim ki, adamlar özlərinin belə xasiyyətlərini ya gizlədir, ya onların üstün-dən keçir, ya da başqasında bu xasiyyətləri gördükdə onlara nifrət edirlər.

O: Siz səhv edirsiniz! Elə də şey olar? Əmin olunuz ki, Palisso tək qalıb fikrə gedəndə bundan da bədtər fikirlərə düşür. Mənə inanın ki, o da, dostu da qabaq-qabağa oturanda ikisi də əməlli-başlı fırıldaqçı olduqlarını boyunlarına alırlar. Necə yəni, insanlar bu key-fiyyətləri başqasında görəndə nifrət eləyir? Siz lap qərribə danışır-sınız! Mənim dostlarımla daha insafli idilər, mən elə bu keyfiyyətlə-rimə görə onların yanında böyük hörmət qazanıb süd gölündəyə üzürdüm, məni alqışlar, mənsiz bir dəqiqə dayana bilməzdilər. Mən bir məclisdə olmayanda onlar təəssüflənərdilər. Mən onların doğ-maca Ramoları idim, onların balaca Ramoları, ağıldan küt, həyasız, nadan, tənbel, qarınqulu, təlxək, heyvan Ramoları! Bu adət etdiyim ləqəblərin hər birisini nəyin bahasına qazanmamışdım?! Bu ləqəb-lərin hər birini dedikdə gah üzümə gülümsər, gah xoş bir söz deyər, küreyimə əl, üzümə sillə, böyrümə dümsük vurur, yemək zamanı qabağıma dadlı bir tikə atardılar. Yeməyin üstündən qalxanda mənə möhkəm sataşdılar, mən bunlara əhəmiyyət verməzdim, ona görə ki, heç nəyə əhəmiyyət vermərəm. Məni istənilən kökə salmaq, gözüm baxa-baxa mənə hər şeyi demək, mənimlə hər cür rəftar etmək olar, bunlara acığım tutmur, hələ başımdan aşağı nə qədər hədiyyələr yağardı!.. Mən axmaq bunların hamısını itirdim!.. Bəli itirdim!.. Bütün ömrümdə birçə dəfə, ağıllı bir adam kimi danışmaq istədiyim üçün itirdim!.. Mən bir də belə qələt eləmərəm!..

Mən: Nə olmuşdur ki?

O: Böyük bir qələt eləmişəm, heç bir şeylə müqayisə edilməz, ağlasığmaz, düzəlməsi mümkün olmayan bir qələt!

Mən: Nə qələtdir ki?

O: Ay Ramo, Ramo! Məgər sənə ağıllı adam gözü ilə baxırdılar? Özündə bir balaca zövq, ağıl, sağlam düşüncə əlaməti olduğunu göstərmək istəyirdin! Ramo, mənim əzizim, indi ağılın başına gələr, indi səni yaradan Allahın da, hamilərinin də arzusunun əleyhinə

getməyin nə olduğunu anlayarsan. Nahaq yerə boynunun ardından tutub qapıya tərəf sürükləyib demədilər ki: "İtil burdan, uzunqulaq və bir də görünmə. Buna bax, hələ bir ağılı, dərrakəsini göstərmək istəyir! Bir buna bax, özünün ağılı göstərmək, mühakimə yürütmək fikrinə düşüb... Rədd ol! Ağıllı olmağı və mühakimə yürütməyi biz sənsiz də bacarıq". Onda barmaqlarını dişləyib çiyinə çıxdı. Əvvəlcə o axmaq uzun dilini dişləməli idin. Bu yadına vaxtında düşmədi və sən küçədə bir qəpiksiz qaldın. İndi daldalanmağa yer də tapmırsan. Doyunca yeyib içərdin, axı sənə bundan artıq nə lazım idi! İndi onun-bunun qabağından qalanı yeməlisən. Sənin qəşəng otaqların var idi. İndi sənə çardaqda qalmağa icazə versələr, özünü son dərəcə xoşbəxt sayarsan. Sənin gözəl, rahat yatağın var idi. İndi isə səni ya cənab dö Subizin¹ mehtərinin, ya da dostun Robbenin² samanlığı gözləyir. Şirin və rahat yuxu əvəzinə indi bir qulağında atların kiyməməsinə, təpik döyməsinə, o birisi isə bundan daha pis quru, ruha yatmayan, kobud şəcirlərin ahəngindən də min dəfə dözülməz səslər eşitməyə məcbursan. Ay zavallı bədbəxt, nə şeytanın toruna düşdün?!

Mən: Yaxşı, səhvini düzəltmək, geri dönmək mümkün deyilmi? Yəni etdiyiniz səhvlər bu qədər bağışlanmazdır? Sizin yerinizə olsaydım, yenə də elə onların yanına qayıdardım. Siz onlara güman etdiyinizdən daha artıq lazımsınız.

O: Bəli, bəli, bilirəm ki, mən yanlarında olmayanda onları indi heç kim əyləndirmir və onlar mənsiz, yamanca darıxırlar.

Mən: Elə buna görə də onların yanına qayıt. Onların bir dəqiqə də sənsiz keçinmələrinə, başqa bir əyləncə tapıb əylənmələrinə imkan vermə. Nələr ola biləcəyini kim bilir?

O: Mən işin bu tərəfindən lap arxayınam. Heç nə ola bilməz.

Mən: Çox deməyin, nə təhər olmuş olsa da, başqa birisi yerinizi tuta bilər.

O: Aqlım kəsmir.

Mən: Sizinlə razıyam. Ancaq hər halda mən sizin yerinizə olsaydım, bu pərişan vəziyyətimdə yaxam açıq, saçlarım dağınıq, pəj-

¹ "...cənab dö Subizin... samanlığı gözləyir..." - Hersoq dö Subizin sarayı yanında: tövlə evsiz-çəksiz dilənçi və səfillərin eyni zamanda sığınacaq yeri idi.

² Robbe dö Boveze Pyer Onore (1714-1792) - istedadsız şairlərdən biri olmuş və hamını özünə güldürmüşdür.

mürdə bir halda oraya qayıdardım. Yıxıldım üzü üstə, o ilahi xanımın¹ ayaqları altına. Üzü üstə yerə yıxılıb hıçqıra-hıçqıra boğuş və asta bir səslə yerimdən qalxmıdım deyərdim: "Üz istəyirəm, xanım, bağışlayın məni. Mən doğrudan da ləyaqətsiz, miskin adamam. O, uğursuz bir halda idi, özünü yaxşı bilirsiniz ki, sağlam düşüncə mənə yaraşan şey deyil. Sizə söz verirəm ki, bir də ömrüm boyu məndən belə şey görməzsiz".

Maraqlı burasıdır ki, mən bu sözləri dedikcə, o da sözlərimə uyğun hərəkətlər edirdi: üzü üstə yerə uzanırdı, kiminsə sanki ayaq-qabısının burnundan yapışmış onu sığallayırdı, hıçqıra-hıçqıra deyirdi: "Bəli, mənim kraliçam, söz verirəm, həyatımda bir daha belə şey eləməyəcəm..." Sonra kəskin hərəkətlə yerindən qalxıb ciddiyyətlə və özbaşına ağıl qoyurmuş kimi dedi:

- Hə, siz haqlısınız; mən özüm də görürəm ki, bu ən yaxşı çıxış yoludur. Onun ürəyi yumşaqdır; cənab Vyeyar deyir ki, ürəyi çox yumşaqdır. Mən özüm də bilirəm ki, onun ürəyi yumşaqdır, lakin gedib fahişə qabağında alçalmaq, daim parterdə küyə basılan o rəzil hoqqabazın ayaqlarına düşərək mərhəmət diləmək! Xeyr, mənə də Ramo deyərlər; mən heç kəsin qarşısında baş əyməyən, halal süd əmmiş Ramonun, Dijon² əcazısı Ramonun oğluyam! Bəli, mən məşhur Ramonun qardaşı oğluyam, cənab Karmontellin³ təsvir etdiyi kimi belə bükülü, əlini frakının⁴ altında gizlədən Ramonun yox, Pale-Royalda hamının gözü qabağında əllərini yelləmə-yelləmə başını dik tutub yeriyən, məğrur Ramonun qardaşı oğlu! Mən forte-piano üçün yazılmış bir neçə pyesin müəllifiyəm. Doğrudur, bu pyeslər heç kəs tərəfindən ifa olunmur. Lakin kim bilir, bəlkə də, ancaq onlar gələcək nəslə çatacaq və layiq olduğu qiymətləri alaçaqlar. Onda onları hamı çalacaq. Mənim böyük gələcəyim var!.. Yox, hörmətli cənab, bu mümkün deyil! (*Sağ əlini sinəsinin üstünə qoyaraq sözünə davam etdi.*) İçimdən bir qüvvə baş qaldıraraq mənə: "Ramo, sən bunu etməyəcəksən" - deyir. İnsanın görək az da olsa bir heysiyyəti olsun. Bu heysiyyəti heç nə boğa bilməz. O, heç

¹ İlahi xanım - Fransız komediya teatrının artisti Adelaida YUS (1734-1805) nəzərdə tutulur. Kleronla bork çəkirdi.

² "...Dijon əcazısı..." - Didro burada səhv edir: Ramonun atası aptekçi deyil, orqan çalan və Klavessin müəllimi olmuşdur.

³ Karmontel (Lui Karoji, 1717-1806) - dramaturq və rəssam; Ramonun, Didro və Qriimin portretlərini çəkmişdir.

nədən, bəli, bəli, bir də görürsən ki, heç nədən baş qaldırır, ancaq mən bəzən elə alçalıram ki, hətta birçə liara belə balaca Yusun yanını da öpməyə hazır oluram.

Mən: Buna nə var ki, əzizim. O ağappaq, gözəl, incə və tumbuldur. Onun yanını öpmək elə işdir ki, hətta sizdən də az vasvası olan bir adam bəzən bu dərəcəyə qədər alçala bilər.

O: Yanı həm müstəqim, həm də məcazi mənada öpmək olar. Bu barədə, xanım Lamarkın¹ yanını həm müstəqim, həm də məcazi mənada öpən yoğun Berjiye²-dən xəbər ala bilərsiniz. Mən isə and içirəm ki, bu işdən hər iki mənada zəhləm gedir.

Mən: Hərgah təklif elədiyim çıxış yolu sizə xoş gəlmirsə, onda dilənçi kökündə yaşamağa cəsarətiniz olsun.

O: Ətrafımızda hesablarına yaşamaq mümkün olan bu qədər səfeh zənginlər olduğu halda dilənçi kökündə yaşamaq axmaqlıqdır. Bir də ki, dilənçi kökündə yaşayan adamın özünün özündən zəhləsi gedir. Adam buna dözə bilmir.

Mən: Məgər bu hiss sizə tanışdır?..

O: Bəs necə? Dəfələrlə özüm-özümə demişəm Parisdə hər birisi on beş-iyirmi adamlıq on mindən yuxarı qəşəng yemək məclisi açılır. Ay Ramo, nə təhər olur ki, bu qədər məclisdən birində sənə bir yer tapılır? İçi qızıl dolu pul kisələri var ki, qızılı sağa da, sola da axıb gedir, birçə sikkəsi də sənə düşür! Nə qabiliyyəti, nə də ləyaqəti olan, amma dil pəhləvanlığı iddiasına düşən minlərlə sarısaqlar, heç nəyi ilə adamı cəzb edə bilməyən minlərlə xırda-para ədnalar, minlərlə fərasətsizlər gözəlcə geyinirlər. Sənin isə əynin-başın yoxdur! Yəni, bu qədərmi əfəlsən! Məgər sən də başqaları kimi yaltaqlana bilməzdin? Başqası kimi yalan demək, yalandan and içib aman eləmək, yalandan şahid durmaq, vəd eləmək, söz verib yerinə yetirməmək, ya da ki, sonradan onu danmaq elə çətin işdir ki, öləndən gəlməyə? Məgər başqası kimi sən də əlini sinənin üstünə qoyub bəli-bəli deyə bilməzsən. Məgər sən filan xanımın hiyləsində baş-qasından daha yaxşı iştirak edib, filan cənabın da sevgi məktubunu filana apara bilməzsən? Yaxud sən o qədər qabiliyyətsizsən ki, filan

¹ Xanım Lamark – Palissonun hamisi, onun ensiklopediyaçıları öleyhinə çevrilən "Filosoflar" (1760) əsərinin tamaşaya qoyulmasına kömək etmişdir.

² BEREJİYE Nikola Silvestr – mürəccə ilahiyatçı, "Ensiklopediyaçıların" düşməni, fransız materialisti Holbaxın "Təbiətin sistemləri" əsərinin əleyhinə olaraq "Materializmin təhlili, yaxud "Təbiətin sistemləri"nin təkzibi" (1771) əsərini yazmışdır.

qızın qabağında titrəyən oğlana ürək verib, qızı da onu dinləmək üçün dilə tuta bilməyəsən? Yəni bu elə çətin bir işdir ki, məsələn bizim şəhərin vətəndaşlarından birinin qızını başa salasan ki, o pis geyinib, qəşəng sırğaları, bir qədər kirşanı olsa, donunun krujevası polyak üslubunda olsa ona çox yaraşar?! Məgər ona deyə bilməzsən ki, onun qəşəng ayaqları heç də kiçəni piyada görmək üçün yaramamışdır?..

...Xülasə... qəlbimdəkilərin hamısını sizə nəql etməyə çalışdım. Siz isə onları istədiyiniz kimi izah edə bilərsiniz, təki birçə bunu unutmayasınız ki, mən də özüm-özümə nifrət edə bilərəm, Allahın insanlara verdiyi qabiliyyətin heç nəyə yaramadığını görəndə mən də vicdan əzabı çəke bilərəm. Bu isə insan üçün böyük, ən böyük iztirabdır? Yaxşısı budur adam heç bu dünyaya gəlməyeydi.

Mən onu dinləyirdim. Onun dəyyusluq eləyib cavan qızı yoldan çıxardığı səhnəni ifa edərkən iki biri-birinə zidd olan hiss ruhumu sarsıdır, qəlbimə hakim kəsilirdi, bilmirdim ki, qəhqəhə çəkib güllüm, ya da ki, qəzəblənirəm. Azı bir iyirmi dəfə, qəhqəhə çəkib gülmək nəticəsində hiddətimi boğdum, azı iyirmi dəfə qəlbimin dərinliklərindən baş qaldıran hiddət saçaq qəhqəhələrlə əvəz olundu. Mən ona heyran qalmışdım. Onun bu qədər fərasətli olmaqla yanaşı bu qədər alçaq olması, bu qədər doğru-düzgün fikirlərlə yanaşı bu qədər yanlış və sarsaq fikirlər deməsi, hissələrinin bu qədər pozğunluğu, özünün isə bu qədər iyrəncliyi ilə bu qədər səmimi və açıq olması məni sarsıtmışdı...

Bütün bu danışılanların özünə görə bir mənası var idi. Adətən, adamlar onun bu dediklərinin bir çoxunu ya həyata keçirir, ya da bunu fikirlərində tuturlar, amma bu barədə heç səs-lərini də çıxarmırlar. Məsələn onu əhatə eləyən əksəriyyət adamlardan ayıran ən mühüm fərq elə bunda idi. O, özünün başqalarına da xas olan yaramazlıqlarını boynuna alırdı, lakin o, ikiüzlülük eləməirdi. O, da başqaları kimi iyrənc idi. Amma o, özünün pozğunluğunda daha səmimi, daha açıq, daha ardıcıl, bəzən daha mənalı idi. Belə bir atanın tərbiyəsindən çıxacaq uşağın taleyini düşünəndə məni dəhşət bürüyürdü...

PYER OQÜSTEN KARON DÖ BOMARŞE

(1732-1797)

FİQARONUN TOYU

(Pyes)

İştirak edənlər:

Qraf Almaviva – İspaniya qrandı, Əndəlis qorrixidoru¹

Qrafinya – onun arvadı

Fiqaro – qrafın kamerdineri və saray müdiri

Süzanna – qrafinyanın birinci kameristqası və Fiqaronun nişanlısı

Marselina – saray ekonomkası

Antonio – bağban, Süzannanın əmisi və Fanşettanın atası

Fanşetta – Antonionun qızı

Kerubino – qrafın birinci pəzi

Bartolo – Sevilyalı doktor

Bazil – qrafinyanın musiqi müəllimi

Don Qusman Briduazon – hakim

Dubl Men – məhkəmənin katibi

Məhkəmə pristavi

Qripsoley – gənc çoban

Gənc çoban qız – qrafın jegeri (baş avcısı)

Pedriyo – qrafın yegeri (baş avcısı)

Nökərlər, kəndlilər

Əhvalat Sevilyadan üç iləlik məsafədə Akuas-Freskas sarayında vəqə olur.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yarım döşənmiş bir otaq. Ortda böyük bir kreslo.
Fiqaro otağı ölçür. Süzanna güzgü qabağında öz gəlinlik paltarına çiçək sancır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro və Süzanna

Fiqaro (*oxuyaraq otağı ölçür*) – Demək beləsi on doqquz, beləsi də iyirmi altı.

Süzanna. Fiqaro, bəri bax görüm, belə yaxşı olur, ya belə...

Fiqaro. Üzü belə yaxşıdır, əzizim, ba-ba-ba... bax belə. Toydan bir gün qabaq gəlinin başında bu çiçəkləri görmək seven bir ər üçün böyük bir işdir.

Süzanna. Bura bax, sən orada nə ölçürsən?

Fiqaro. Axtarsan, heç nə. Mən elə onu fikirləşirəm ki, qrafın bizə bağışladığı yataq buraya yerləşər, ya yox?

Süzanna. Bu otağa?..

Fiqaro. Qraf bu otağı bizə verir...

Süzanna. Bunu? Mən istəməyirəm.

Fiqaro. Necə yəni istəməyirəm?

Süzanna. İstəməyirəm də!..

Fiqaro. Səbəbi nədir axı? Bu otaq bütün bu sarayda ən münasib bir yerdedir. Bax, bu tərəfdə ağanın otağı, bu tərəfdə xanımın. Bu tərəfdə biri yatır, o tərəfdə o biri. Gecə xanıma bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəng çalar, o saat sən yanında hazır-nazır; yox əgər ağaya bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəngi dınqıldadar, mən də o saat yanında hazır-nazır...

Süzanna. Yaxşı, birdən o səhər tezdən zəngi çalıb səni bir şey üçün göndərsə, özü də bu yandan qapını açıb hop içəri atılarsa, onda nə olar hə? İkicə addımda mənim yatağımın yanında hazır-nazır...

Fiqaro. Sən bununla nə demək istəyirsən?

Süzanna. Onu demək istəyirəm ki, əlahəzrət qraf Almaviva mahaldakı qızlardan əl çəkib öz sarayına qayıtmağı lazım görmüşdür. Ancaq o öz sarayına qayıdır, öz arvadının yanına yox. O özü üçün sənin arvadını göz altı eləmişdir. Başa düşdünmü? Bu otaq da onun

¹ Qorrixidor – İspaniya baş hakimi

üçün çox münasibdir. Başa düşdünmü? Öz ağasına kannan-başnan qulluq göstərən Bazil də bu barədə çox can yandırır...

Fiqaro. Bazil...

Süzanna. Bəli, bəli, Bazil, mənim mahnı müəllimim. Öz ağası üçün iş düzəltmək istəyir... və hər gün dərs vaxtı mənim baş beynimi aparır.

Fiqaro. Aha... bəs belə. Demək Bazil də can yandırır... deməli, onun da qarın ağrısı vardır... Yaxşı, əzizim, heç eybi yoxdur. Əgər təpik ya dürtmə qarın ağrısını sağaldırsa, onda mən bəziləri üçün o gözəl dərmandan yazaram...

Süzanna. Bəs sən nə bilmişdin, əzizim?.. Sən elə bilirsən ki, ağa mənə qoşmaq istədiyi cehizi sənə qara gözlərinə bağışlayır?

Fiqaro. Mən zəhmət çekirəm. Mənim onu almağa haqqım vardır.

Süzanna. Doğrudan da ağıllı adam sarsaq olarmış...

Fiqaro. Belə deyirlər.

Süzanna. Heyif ki, adamlar buna inanmayırlar. Bu cehizi ağa mənə qoşur ki, mən gizləndən yarımca saat onun yanına gedim. Başa düşürsənmi, qabaqlar qanun nə sayaqdı, o sayaq, başa düşdünmü? Sən bilirsənmi ki, o qanun necədir? Hər bir qız gəlin gedən gecəsi öz ağasının yanına getməli və öz qızlığını ona verməlidir. Sən ki bunu bilirsən...

Fiqaro. Əgər qraf öz evlənməsi münasibətilə bu yaramaz qanunu ləğv etmiş olmasaydı, mən heç bir zaman səni onun mülkündə almazdım...

Süzanna. Nə olsun. Əvvəl özü ləğv etmiş, indi də peşiman olmuşdur. Ona görədir ki, indi sənə arvadını gizləndən də olsa, ələ gətirmək üçün nə qədər pul lazımsa, əsirgəməyir...

Fiqaro (*alınını ovuşduraraq*). Belə də iş olar? Başım lap çatda-mağa gəlir...

Süzanna. Boş yerə başını ovuşdurma! Ara yerdə sızanaqdan-zaddan çıxar, sonra da elə bilirlər ki...

Fiqaro. Sən mənə gülürsən, kələkbaz! Ah, əgər mən o fırl-daqqı oğlu fırldaqını aldada bilsəydim...

Süzanna. Aldatmaq sənə sənəndir. Sən ki, onun ustasısan...

Fiqaro. Onu aldatmaq necə... ən yaxşı bir işdir.

Odadan zong səsi eşidilir.

Süzanna. Odur, qrafına da oyandı. Mənə tapşırırmışdır ki, toy gününü onun otağına gedim. Sağ ol, Fi-Fiqaro, sən indi başını qurt-dala, bizim işimizi balaca bir fikirleş.

Fiqaro. Onda sən səni öp, qoy fikrim açılsın...

Süzanna. Bu gün mən səni öpsəm, sən mənim oynasım olar-san. Onda sabah ərim olanda, mənə nə deyirsən? (*Fiqaro tutub onu öpür.*) Yaxşı daha bəsdir!

Fiqaro. Sən bilməyirsən ki, mən səni nə qədər sevirəm.

Süzanna (*paltarını düzəldərək*). Sənə də bu söz düşüb ağzına, səhərdən axşamacan elə deyirsən. Birçə bilmirəm haçan yorula-caqsan?..

Fiqaro. Nə qədər səhərdən axşamacan deyirəm, yorulmaya-cağam; onda ki, başladım axşamdan səhərəcən deməyə, onda daha deməyəcəyəm. Başa düşdün?

Yenidən zong çalınır.

Süzanna (*uzaqdan öz əlini öpərək*). Ala, bu da sənə öpüşün! Deməli, biz hesablaşdıq.

Fiqaro (*onun ardınca qaçaraq*). Elə niyə? Sən ki onu o səyaq almamışdın.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro tək

Fiqaro (*əllərini ovaraq tez-tez gəzişir*). Deməli, qraf həzrətləri, siz istəyirsiniz mənim ağzıma piy sürtəsiniz, qulağıma zəfəran. Özü də mənə təzə mənəşə verir ki, kağız-mağız daşıyam... Mən isə oturub hey fikirleşirəm ki, bu necə işdir? Hələ təzəcə səni dalandar təyin etmişdi, indi də götürüb özü ilə səfərə aparır və kuryerliyə təyin edir ki, kağızları daşıyam. Başa düşdüm, əlahəzrət! Deməli, bir kərəmə üç məsələ. Siz – siz, mən – siyasi tazi, Süzanna da, deməli, bayır-bacaq arvadı. Mən, deməli, bu tərəfdən kağız daşıyaçağam, sən isə o tərəfdən mənim arvadımın yanına karvan yolu salacaqsan. Mən bu tərəfdən qarda, yağışda oyan-buyana qaçıb sənə külfətinin səadəti üçün çalışacağam, sən isə gizləndən xıdır-xıdır çalışacaqsan ki, mənim külfətimi çoxaldasan. Niyə, yaxşı sövdədir, əgər baş

tutsa. Ancaq, deyəsən, bu heç baş tutana oxşamayır, əlahəzrət! Bu baş tutmayacaqdır, əlahəzrət! O ki qaldı, o Bazil kəsmişə, heç eybi yoxdur. Mən əgər sənin atanı yandırdım, yandırdım, yandırmadım... Yox, onların ikisini biri-birilə salıxdırmaq lazımdır. Bunun yaxasını onun əlinə, onun yaxasını bunun əlinə. Hey, Fiqaro, möhkəm dur! Əvvəlcə zəhmət çək bu toy məsələsini qurtar, ondan da qabaq bu Marselina şoqaribin ağzını malala... yoxsa sənə çox çəpəki baxır; pulları cibiş-danla, qrafa da öz yerini göstər. O ki qaldı Bazila, onun məsələsi asandır. Onu (*yumruğunu düyümləyərək*) düzəldərik.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo, Fiqaro.

Fiqaro. Budur, doktor da gəldi. Zahir batin! Xoş gəlmişsiniz, doktor! Mənim ürəyimin təbibi!.. Bu gün axır mənimlə Süzannanın toyudur. Olmaya bizim toyumuza gəlmişsiniz?..

Bartolo. Xeyr, əzizim! Elə bir fikirdə olmamışam...

Fiqaro. O da ola bilər. Mən axı sizin toyunuza balaca bir şətel qatıb pozmuşdum.

Bartolo. Danışmağa başqa bir söz tapa bilməyirsiniz?..

Fiqaro. Deyəsən, acığınız tutur, doktor! O bir şey deyil. Doktorlar elə acıqlı olurlar, illah ki, mal doktorları. Yeni baytarlar. Sağ olunuz, Marselina, siz hələ də məni məhkəməyə vermək fikrindən daşınmamışsınız ki. Sən ki məni sevmirsən, mən də sənə söz deməyirəm. Daha acığın neçin gəlir, daha acığın neçin gəlir? Ancaq iş bərkə düşəndə, doktoru verəcəyəm qabağa...

Bartolo. Necə, necə? Nə dedin?

Fiqaro. Marselina əhvalatı sizə danışar. (*Gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo.

Bartolo (*Fiqaronun ardınca baxaraq*). Bu gədənin zatında çənbərçulu vardır. Qabaqcadan deyə bilərəm ki, bu gədə böyük bir əclafın dərisində oləcəkdir; ancaq əgər dərisini diri-diri soyma-salar.

Marselina. Siz, doktor, yenə də elə əvvəlki kimisiniz. Adam ölse, boğazına bir damcı su tökməzsiz. Adamlar gözünüzün qabağında evlənilirlər. Siz amma elə danışib-danışib oturursunuz.

Bartolo. Siz də elə həmişə adamı sancmağa yaxşısiniz. Yaxşı, mən buraya nə üçün gəlmişəm? Qrafa bir şey olmamışdır ki?

Marselina. Xeyr, doktor, qrafa heç bir şey olmamışdır.

Bartolo. Bəlkə arvadı xəstələnmişdir. Aldanmış qrafıya... xəstə deyil ki?

Marselina. Qrafıya darıxır.

Bartolo. Nədən?

Marselina. Əri onu büsbütün gözdən salmışdır.

Bartolo (*sevinərək*). Ona elə yaxşıdır. Bərəkəllah ər! Mənim əvəzimə intiqam alır.

Marselina. Bu qrafın da işindən baş açmaq olmayır. Özü öz arvadına baxmayır, özgeni də qısqaqır.

Bartolo. Arvada baxmadığı darıxdığındandır, qısqançlığı da lovğalığından.

Marselina. Budur, elə bu günü götürək: bir yandan bizim Süzannanı Fiqaroya verir, bir yandan da başından dövlət yağdırır...

Bartolo. Görünür bir bicliyi var, onu örtüb malalamaq istəyir.

Marselina. Yox, lap da elə deyildir. Görünür ki, əlahəzrət qraf öz vəziyyətindən istifadə ilə toy gecəsi gəlin ilə görüşmək istəyir...

Bartolo. Fiqaro? O buna da razı olar.

Marselina. Bazil deyir ki, məsələ ayrı cürdür.

Bartolo. Aha! Bazil də buradadır? O burada nə gəzir?

Marselina. Öz qaydasilə fırıldaq çevirir. Hamısından yamanı da odur ki, yapışb yaxama hər gündə mənə eşqname oxuyur.

Bartolo. Mən olsaydım, çoxdan yaxamı onun əlindən qurtardım.

Marselina. Nə sayaq?

Bartolo. Heç nə sayaq, sadəcə: gedərdim ona ərə, qurtardı getdi!

Marselina. Yaxşı, bəs nə üçün siz özünüz öz yaxanızı mənim əlimdən bu vasitə ilə qurtarmayırsınız? Siz öz vədələrinizi, bizim çocuğumuzu, unudulmuş bir sevginin son yadigarını yadınıza salırsınız... Biz onun üzündən izdivac etməli idik...

Bartolo (*papağını çıxararaq*). Deməli, siz məni Sevilyardan elə ona görə çağırırdırmışdınız ki, bu çərən-pərən sözlərinizi deyəsiz?

Marselina. Yaxşı, bunlar qalsın. İndi ki, siz məni almaq istəməyirsiniz, onda mənə kömək ediniz, özgəyə gedim... bizim keçmişimiz sizi bu köməyə məcbur edir.

Bartolo. Ha, ona sözüm yoxdur, böyük məmnuniyyətlə. Təki siz əra gedəsiniz. Ancaq onu mənə deyiniz görək, sizi hansı bədbəxt almalı olacaqdır?

Marselina. Ax, doktor! Fiqarodan başqa kim ola bilər.

Bartolo. Necə, o cibgir oğlu cibgir...

Marselina. O heç acıqlı olmayır, həmişə kefi kök olur.

Bartolo. Bəs Süzanna nə olsun?

Marselina. Siz mənə kömək etsəniz, o Süzannanı ala bilməz. O mənə kağız vermişdir ki, məni alsın. İndi onu məhkəməyə çəkmək lazımdır.

Bartolo. Yeni lap elə toy günü?

Marselina. Toy olanda nə olar? Adamlar toydan sonra da ayrılırlar.

Bartolo. Yaxşı. Qorxuram axı bu daldan atılan daş kimi topuğa dəysin.

Marselina. Heç yox. Süzanna bütün arvadlar kimi qorxaq və utancaqdır. Biz ona qrafın bu iltifatlarının əsil səbəbini deyirik.

Bartolo. Yaxşı, bundan nə çıxar ki?

Marselina. Bundan o çıxar ki, Süzanna utanar və əvvəlki kimi qrafın təkliflərinə razı olmaz. Qraf isə ondan intiqam almaq üçün mənə kömək edir. Beləliklə toy pozular. Toy da ki, pozuldu, demək, mənim işim düzəldi.

Bartolo. Deyəsən, bu zalımın qızı doğru deyir axı! Bu elə əqlə batan şeydir. O haramzadanın ucundan mənim gözəl-göycək arvadım əlimdən çıxdı. Mən bu qoca əcuzəni o haramzadanın boğazına səriyə bilsəydim, çox məzəli iş olardı. Özü də şeytan oğlu bir zaman yüz qızılımlı ötürmüşdür. Ölsə də ondan əl çəken deyiləm.

Marselina. Ah, bu çox gözəl olar, doktor!

Bartolo. O şeytan oğlunun atasını yandırmaq lazımdır.

Marselina. Onun arvadı olmaq! Ah, doktor, onun arvadı olmaq!...

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo, Süzanna.

Süzanna (*əlində enli lentli bir ləçək və qrafıyanın paltarı*). Arvadı olmaq? Kimin arvadı? Olmaya Fiqaronun arvadı olmaq istəyirsiniz?..

Marselina (*acı bir deyişlə*). Nə olar ki? Nədən siz ona gedirsiniz?

Bartolo. Axşam-axşam deyəsən işə düşdük? Arvad ki, acıqlandı, yığışlə-küləni, köç... biz, gözəl Süzanna, onu danışdırdı ki, Siz öz ərinizi xoşbəxt edəcəksiniz.

Marselina. Qrafı ki, hesaba salmaq lazım gəlir, o öz yerində...

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım, sözləriniz həmişə o qədər zəhərli olur ki, adamın xoşu gəlir.

Marselina (*təzimlə*). Təşəkkürə dəyməz, xanım əfəndi! Qraf ki, öz qulluqçalarına bu qədər yaxşılıq edir, onun əvəzində kiçik bir yaxşılığa nə söz ola bilər?

Süzanna. Yaxşı ki, xanım, sizin qısqançlığınızı hamı bilir. Bir də deyirlər sizin Fiqaro ilə xırda bir haqq-hesabınız vardır...

Marselina. Mən sizin getdiyiniz yol ilə getmək istərsəm, o haqq-hesab daha ciddi ola bilər.

Süzanna. Oho... o yol bütün arvadlar üçün birdir.

Marselina. Oraya bax! Sən çox təmizsən... çək özünü ya!.. Kor kora kor deməsə, korun bağı çatlar.

Bartolo (*Marselinanı dartaraq*). Sağ olunuz, bizim Fiqaronun gözəl gəlini!..

Marselina (*təzimlə*). Əlahəzrət qrafın gizli oynası!

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım əfəndi!

Marselina. Siz çox gözəlsiniz, xanım!

Süzanna (*təzimlə*). Sizin bu qədər özünüzdən çıxmağınız göstərir ki, elədir, xanım əfəndi!.. Görünür, gözəlliyim gözünüza batır.

Marselina. Siz ehtirama layiqsiniz.

Süzanna. Bağışlayınız, xanım, ehtiram ağbırçəklərə məxsusdur.

Marselina (*özündən çıxaraq*). Ağbırçəklərə, ağbırçəklərə!

Bartolo (*onu saxlayaraq*). Marselina!

Marselina. Gedək, doktor, mən özümü saxlaya bilməyirəm. Sağ olunuz, xanım əfəndi! (*Təzim edir.*)

Süzanna. Gediniz, gediniz, xanım əfəndi, mən sizin fırlıdaq-larınızdan bir belə də qorxmıyıram. Heç bilməyirəm mən buraya nə üçün gəldim...

ALTINCI GÖRÜŞ

Süzanna, Kerubino.

Kerubino (*içəri qaçaraq*). Ah, Süzanna, səninlə təklikdə danışmaq üçün iki saatdır qapıda gələn-gedəni güdürəm. Sən, Süzanna, ərə gedirsən, mən isə – saraydan çıxıb gedirəm.

Süzanna. Bu necə olur ki, mənim ərə getməyim səni saraydan qovur.

Kerubino (*şikayətlə*). Qraf məni qovur. Süzanna!

Süzanna (*onun ağzını əyərək*). Bunların hamısı boş şeydir, Kerubino, boş şeydir!

Kerubino. Dünən gecə o gəlib məni sənin əmin qızının, Fanşettanın, yanında gördü. Mən ona bugünkü rolunu öyrədirdim. Məni görən kimi qraf özündən çıxdı və mənə dedi ki, "cəhənnəm ol buradan, qırışmal! Bir də səni bu sarayda görəsən, atanı yandıraram!" İndi qrafıya onu sakit edə bilməzsən, onda mənim işim bitmiş olacaqdır, Süzanna! Mən bir də səni görə bilməyəcəyəm.

Süzanna. Məni nəçin görəcəksən, sənin ki canın qrafıyanın yanında, ölürsən onun üçün.

Kerubino. Sən nə qədər xoşbəxtsən, Süzanna! Sən həmişə onu görə bilirsən, onunla danışsən, geyindirirsən, soyundurursan. Ah, Süzanna, belə bir səadətə bir-cə günün üçün mən öz... o əlindəki nədir?

Süzanna (*gülməyərkən*). Bu – qrafıyanın lenti, bu da – ləçəyidir. Bunlar qrafıyanın saçlarını qucurlar.

Kerubino. Qrafıyanın lenti? Süzanna, o lenti mənə ver.

Süzanna (*onu itələyərkən*). Bo... bo... bo... boyuna bax, işləhasına bax... qundaqdan dünən çıxıb... (*Kerubino lenti onun əlindən qarpır.*) Ah... lent!..

Kerubino (*kreslonun ətrafında o yan-bu yana qaçaraq*). Sən deyənə ki, lenti itirmişsən, ya da ki, itibdir. Axır ki, nə istəyirsən, de, də...

Süzanna (*onun ardınca qaçaraq*). And içirəm ki, üç-dörd ildən sonra sən bir haramzada olacaqsan ki, dünyada tayın olmayacaqdır! Lenti bəri ver, deyirəm sənə!.. (*Lenti almaq istəyir.*)

Kerubino (*cibindən bir qəzəl çıxararaq*). Süzanna, qoy bu lent məndə qalsın, əvəzində mən bu romansı sənə verim. Ömrümün ağır günlərində qrafıyanın xatirəsi bütün həyatımı zəhərləyirkən sən Süzanna, bir şafəq kimi mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan...

Süzanna (*romansı onun əlindən qarpır*). Mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan... Siz hələ bunun danışdığına baxınız. Quldurun biri quldur! Mən də sizin üçün Fanşetta deyiləm! Orada gedirlər onu Fanşettanın yanında tuturlar, burada qrafıya üçün ürəyi gedir, bu yandan da mənim üçün eşqnamə oxuyur.

Kerubino. Fanşetta yaxşı qızıdır. Heç olmazsa, sözlərimə qulaq asır. Sən heç mənimlə danışmaq da istəməyirsən.

Süzanna. Nahaq yərə sənə qulaq asır... Ey, əfəndim... sənə deyirəm lenti bəri ver... (*Lenti qarpmaq istəyir.*)

Kerubino (*qaçaraq*). Xeyr a... onu görə bilməzsən! Ona mən-dən ancaq həyatımla birgə almaq olar. Yaxşı, romans sənə azdırsa, mən üstəlik səni min kərə öpərəm. (*Onun ardınca qaçır.*)

Süzanna (*dönüb qaçaraq*). Hünərin var, yaxın gəl. Mən də əvəzində sənə min dənə sille vurmasam, atamın qızı deyiləm. Gedərəm qrafınyaya deyərəm. Əlahəzrət qrafa da deyərəm. Deyərəm yaxşı edirsiniz ki, bu avaranı qovursunuz. Deyərəm bir yandan qrafınyaya eşqnamə oxuyur, bir yandan da məni tutub öpmək istəyir.

Qraf içəri girir.

Kerubino (*onu görərək*). Vay, dedəm, vay!.. Daha işim bitdi... (*kreslonun dalında gizlənir*).

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf Almoviva, Kerubino kreslo ardında.

Süzanna (*qrafı görüncə*). Ah!.. (*deyə kreslonun yanına gəlib Kerubino nu daldalamaq istəyir*).

Almoviva (*ona yanaşaraq*). Sən çox həyəcanlısan, Süzanna, öz-özünə danışsən. Axtarsan elə də olmalıdır. Bu gün axı sənin toyundur.

Süzanna. Siz nə istəyirsiniz, qraf? Sizi burada mənim yanımda görsələr...

Almoviva. Əlbəttə yaxşı düşməz, Süzanna! Ancaq sən bilir-sən ki, sənin işlərin məni nə qədər maraqlandırır. Mənə qulaq as. Mən öz fikrimi sənə demək istəyirəm. Ancaq vaxtım çox azdır (*kresloya oturur*).

Süzanna (tez). Mən heç bir şeyə qulaq asmayıram.

Almaviva (onun əlindən tutaraq). Bircə söz. Sən bilirsən ki, kral moni Londona səfir təyin etmişdir. Mən Fiqaronu da özümle aparıram. Ona yaxşıca bir qulluq vermişəm. Hər bir arvad da öz örinin ardınca getməyə məcbur olduğundan...

Süzanna. Oh, əgər mən öz düşündüyümü deyə bilseydim...

Almaviva (ona yaxınlaşaraq). Söylə, söylə, əzizim! Bu gündən mən həmişəlik sənə ixtiyarındayam...

Süzanna (qorxaraq). Mən heç bir şey istəməyirəm. Qraf həzrətləri, buradan gediniz, yalvarıram sizə!

Almaviva. Sən qabaqca de görüm, nə demək istəyirdin?

Süzanna (acıqlı). Nə demək istədiyimi özüm də bilməyirəm. Sözüm yadımdan çıxdı.

Almaviva. Biz arvadın indiki vəzifələri haqqında danışdıq...

Süzanna. Hə, onu deyəcəkdin: Siz öz indiki arvadınızı doktorun əlindən alıb qaçırdıqdan sonra onun xatirəsi üçün birinci gecə haqqını ləğv etdiniz. Siz Bartolonun nişanlısını qaçırkən onun xatirəsi üçün birinci gecə adətini ləğv etmişdiniz.

Almaviva. Bu qanun təzə evlənənlərin xoşuna gəlməyirdi. Doğrudur, mən onu ləğv etdim, ancaq o çox gözəl bir qanundur. Sən axşam üstü hava qaralanda, bağçaya çıx, biz o qanun haqqında danışaq... Bu kiçik iltifata qarşı mən hazıram ki...

Bazil (səhnə ardından). Qraf kimsəni qəbul etməyir.

Almaviva. Deginən buraya kimsə gəlməsin.

Süzanna (şaşırq). Siz buradadıq qalacaqsınız?

Bazil (səhnə ardından). Əlahəzrət qraf qrafının yanında idi və oradan indicə getmişdir. Bu saat gedib axtararam...

Almaviva. Bir elə yer də yoxdur ki, adam gizlənsin. Budur. Mən kreslonun dalında oturum. Sən tez onu yola sal.

Süzanna onun qabağını kəsmək istəyir. Qraf yavaşca onu itələyir. Süzanna çəkilib Qraf ilə Kerubinin arasında dayanır. Qraf kreslonun ardına girmək üçün öylərkən Kerubino çevrilib kreslonun üstünə atılır və orada sıxılıb qalır. Süzanna qrafının paltarını Kerubinin üstünə örtüb özü də kreslonun qabağında dayanır.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qraf Almaviva və Kerubino gizlənmiş, Süzanna, Bazil.

Bazil. Xanım əfəndi, qrafın yerini bilməyirsiniz?

Süzanna. Qraf mənim nəyimə lazımdır? Məndən əl çək!

Bazil. Siz bir az ağıllı olsaydınız, mənim sorğum sizi acıqlandırmazdı. Fiqaro qrafı axtarır.

Süzanna. Deməli, Fiqaro elə bir adamı axtarır ki, sizdən sonra onun ən böyük düşmənidir.

Bazil. Bir arvadın özünə dost olmaq ərinə düşməni olmaq deyil ki...

Süzanna. Sizcə əlbəttə yox... Siz əxlaqsızlıq müəllimisiniz.

Bazil. Sizdən elə bir şey istəyirlər ki, siz onu məmnuniyyətlə özgəsinə verəcəksiniz.

Süzanna. Alçaq! Sizə kim ixtiyar verdi ki, buraya gəldiniz?

Bazil. Daha acığımı nə üçün tutur? Heç rahatsız olmayınız. Hər şey sizin könlünüz istəyən kimi olacaqdır. Ancaq siz elə bilməyin ki, əlahəzrət qrafın istəyinə əngəl törədə biləcək adam təkə Fiqarodur. Mənim fikrim başqadır. Təkə Fiqaro olsaydı, iş asan olardı. Bircə o balaca gədə olmasaydı...

Süzanna. Kim? Kerubino (qorxaraq).

Bazil. Bəli, bəli, Kerubino. Səhərdən axşama kimi sizin oyan-buyanınızda qurdalanır. Bu gün səhərdən bu arada gələn ki, mən gedən kimi sizin yanınıza cumsun. Hə... elə deyilmi? Yalan deyirəm?

Süzanna. Hamısını yalan deyirsən, rədd ol buradan, alçaq!

Bazil. Bəli, mən alçağam! Ona görə ki, hər şeyi açıq-aydın görürəm. O hamıdan gizlətdiyi romans sənə üçün deyilsə, bəs kimin üçündür?

Süzanna. O romansı mənim üçün yazmışdır.

Bazil. Ancaq çox ola bilər ki, o romans qrafının özü üçün yazılmış olsun. Deyirlər gədə qrafından yaman kəsir. Ancaq bir az ehtiyatlı olsaydı, daha yaxşı olardı. Əlahəzrət qrafın bu xüsusa təbiəti bir cürdür. Bu barədə qraf ilə zarafat etmək olmaz.

Süzanna (nifrətlə). Siz alçaqsınız. Belə yalan sözlərlə yazıq məhv edə bilərsiniz. Onsuz da qrafın ona acığı tutmuşdur.

Bazil. Mən özümdən deməyirəm ki, bunu hamı deyir də!

Almaviva (kreslonun ardından sıçrayaraq). Necə yəni hamı deyir?

Süzanna. Ah!.. Pərvədigara!..
Almaviva. Buna nə oldu. (*Bazilə*.) Bazil, tut onu bu kresloda oturdaq.

Süzanna (*onu itələyərək*). Mən oturmaq istəməyirəm. Heç soruşmadan bir qızın otağına soxulmaq böyük bir rəzalətdir.

Bazil. Mən əlahəzrət qrafın yanında o gədəni zarafatla ələ saldıma çox peşimanam, qraf həzrətləri!

Almaviva. O, elə bu gün öz ata-anasının yanına göndərilmişdir. O, əxlaqsız bir uşaqdır. Hələ dünən mən onu bağbanın qızı ilə bir yerdə tutmuşam.

Bazil. Fanşetta iləmi?

Almaviva. Elə qızın öz otağında.

Süzanna. Siz də, qraf həzrətləri, oraya əlbəttə iş dalınca getmişdiniz.

Almaviva. Qapını döyürəm, cavab verən yoxdur. Sənin əmin qızı özünü itirib əl-ayağı əsir... Mən şübhələndim... Bir oyan-buyana baxdım, bir şey yoxdur. Qapılarının dalında bir paltarasan vardır. Üzünə də pərdə çəkilmişdi. Mən heç aldırmadan yavaşca belə pərdəni qaldırdım... (*Paltarı kreslonun üstündən qaldırır.*) Bir də gördüm ki, (*Kerubionu görür.*) Ah!

Bazil. Ha-ha-ha!..

Almaviva. O buraya da soxulmuşdur. Daha sizə sözüüm yoxdur, xanım əfəndi! Siz hələ adaxlı ikən belə işlər görürsünüz, ərə gedəndən sonra nə edəcəksiniz? Deməli, siz burada tək qalmaq istəyirdiniz ki, mənim nökrərimi qəbul edəsiniz. Siz isə, əfəndim, yaramaz bir əxlaqsızsınız. Siz öz süd ananıza hörmət etməyi yaddan çıxarıb onun qulluqçusunun otağına soxulursunuz. Elə bir bu çatmayırdı. Lakin mən razı ola bilmərəm ki, mənim ən çox sevdiyim Fiqaro bu sayaqda aldansın.

Süzanna. Burada kimsəni aldadan yoxdur. Siz mənimlə danışarkən o burada idi.

Almaviva (*acıqlanmış*). Bu yalandır.

Süzanna. O gəlmişdi mən qrafinyaya yalvarım ki, onun bağışlanmasını sizdən xahiş etsin... sizin gelişiniz onu elə qorxutdu ki, o, qaçıb bu kresloda gizləndi...

Almaviva. Yalan deyirsən. Mən içəri girən kimi bu kreslonun üstündə oturdum.

Kerubino. Qraf həzrətləri, mən qorxudan qaçıb kreslonun dalına girmişdim.

Almaviva. O da yalandır; çünki sonradan kreslonun dalına mən özüm girmişdim.

Kerubino. Bağışlayınız, qraf həzrətləri, elə siz oraya keçəndə, mən də buraya atdandım.

Almaviva (*acıqlı*). Şeytan oğlu şeytan! Gör necə də zirəkdir! O, bizim sözlərimizə qulaq asırmış.

Kerubino. Heç yox, qraf həzrətləri! Mən var qüvvətimlə çalışırdım ki, heç bir şey eşitməyəm.

Almaviva (*Süzannaya*). Çox gözəl. Sən artıq Fiqaroya gedə bilməyəcəksən.

Bazil. Buraya gələn var, qraf həzrətləri!

Almaviva (*Kerubionu kreslodan dartıb düşürərək*). Görünür, yer çox xoşuna gəlir. Durmaq da istəməyir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Süzanna, Fiqaro, qrafinya, Almaviva, Fanşetta, Bazil, bir çox kendli nökrələr və qulluqçular. Hamısı ağ geyimdə. Fiqaro əlində ağ lələklər və lentlərlə bəzənilmiş bir gəlin tacı.

Fiqaro (*qrafinyaya*). Qrafinya həzrətləri, biz bu mərhəməti ancaq sizdən gözləyə bilirik.

Qrafinya. Görürmüsünüz, qraf, onlar sizin yanınızda mənim hörmətimi olduğundan artıq hesab edirlər.

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Sən də bizə kömək elə.

Süzanna. Bundan bir şey çıxmaz.

Fiqaro (*yavaşdan*). Görək. Ancaq sən kömək elə.

Almaviva (*Fiqaroya*). Siz nə istəyirsiniz?

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz qrafinya həzrətlərinə olan məhəbbətiniz şərifinə birinci gecənin o eyibli adətini ləğv etmişsiniz. Bu alicənablıq sizin nökrələrinizi çox sevindirmişdir. Bir də hər kəs öz istədiyi qıza özünü öz bacarığı və dəyəri ilə bəyəndirməlidir. Onun məhəbbətini bir vergi kimi tələb etmək bir canavarlıqdır.

Almaviva. Mən ki o qanunu ləğv etmişəm, daha nə istəyirsən?

Fiqaro (*qurnazca*). Əlbəttə, bu iş üçün bütün nökrələriniz öz alicənab ağalarını alqışlamaq istəyirlər. Mən özüm sizin bu mərhəmətinizi o qədər qiymətləndirirəm ki, birinci olaraq yeni adətlə toy etmək istəyirəm. (*Süzannanın əlindən tutur.*) Bu gəlinin tacı ağ

lentlərlə bəzədilmişdir. Onlar sizin fikirlərinizin saflığını və təmizliyini göstərir. Biz istədik, Süzanna bu gəlinlik tacını sizin ölinizdən alsın. Biz istəyirik ki, bundan sonra evlənənlər üçün bu da bir adət olsun. Dostlar, siz də qraf həzrətlərindən rica ediniz!

Hamı. Rica edirik, qraf həzrətləri!

Süzanna. Siz bu təriflərə layiqsiniz, qraf həzrətləri!

Almaviva (öz-özünə). Şeytan qız!..

Fiqaro. Qraf həzrətləri, Süzannanın gözəlliyi sizin nə böyük bir qurban vermiş olduğunuzu hər şeydən açıq və aydın göstərir.

Süzanna. Siz mənim sir-sifətimdən əl çəkiniz. Yaxşısı budur ki, hamılıqla qraf həzrətlərinin mərhəmətinə təşəkkür edəlim...

Almaviva (öz-özünə). Bu yaman tordur.

Qrafinya. Onlarla birlikdə mən də sizdən xahiş edirəm, qraf!

Almaviva. Yaxşı, mən razıyam.

Hamı. Urra!..

Almaviva (öz-özünə). Yamanca tora düşdüm... (Bərkdən) Ancaq toy təntənəli keçsin deyə, onu axsama qoymaq lazımdır. (Yavaşdan.) Bu saat Marselinanın ardınca adam göndərmək lazımdır.

Fiqaro (Kerubinoya). Siz nə üçün bizimlə bir yerdə sevinmirsiniz?

Süzanna. Onun qanı qaradır: qraf həzrətləri onu qovurlar.

Qrafinya. Ah, qraf, mən sizdən xahiş edirəm onu bağışlayınız.

Almaviva. O, buna layiq deyildir.

Qrafinya. O, hələ çocuktur, qraf!

Almaviva. Bağışlarsınız, qrafinya! O, sizin düşündüyünüz qədər də çocuk deyildir.

Kerubino. Mən, qraf həzrətləri, doğrudan da yaxşı iş görməmişəm. Ancaq hər halda mən ağzı-boşuna danışanlardan deyiləm. Mən heç bir vaxt xəbərçilik etməmişəm.

Almaviva (həyəcanla). Yaxşı, yaxşı, daha bəsdir!

Fiqaro. Nə var, nə olmuşdur məyər?

Almaviva (tez). Bəsdir, bəsdir, mən görürəm ki, hamı onun bağışlanmasını arzu edir. Mən də onu bağışlayıram. Bundan başqa mən onu öz bölüyümə zabıt təyin edirəm...

Hamı. Urra!..

Almaviva. Ancaq bu şərt ilə: o, bu saat yola düşüb öz bölüyünə getməlidir.

Fiqaro. Sabah getsə yaxşıdır.

Almaviva. Mən belə istəyirəm.

Kerubino. Baş üstə, qraf həzrətləri.

Almaviva. Qrafinya ilə görüşünüz. Sizi himayə etdiyinə görə də təşəkkür ediniz.

Kerubino qrafinyanın qabağında diz çökür, lakin hoyocandan danışa bilməyir.

Qrafinya (bir həyəcanla). Sizin burada bir gün belə qalmağınıza müsaide edilməyir. Gediniz və bütün gəncliyinizi keçirib bu qədər yaxşılıq gördüyünüz bu evi unutmayınız. Biz sizin yeni həyatda görəcəyiniz işləri gözədən qaçırmayacaq və hər bir müvəffəqiyyətinizə sevinəcəyik...

Kerubino qalxıb öz yerinə qaydır.

Almaviva. Siz çox həyəcanlısınız, qrafinya!..

Qrafinya. Doğrudur, qraf, mən inkar etməyirəm. O, mənim qohumumdur.

Almaviva (yavaşdan). Görünür, Bazil doğru deyirmiş. (Bərkdən.) İndi son dəfə olaraq Süzannanı da öpünüz.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, nə üçün bəs son dəfə? O – həftə səkkiz bən doqquz – burada, son dəfə o buradadır da. Məni də öp. Xudahafiz. Xudahafiz, mənim əziz Kerubinom. Xudahafiz (onu qucur).

Almaviva. Bəs Marselina haradadır?

Fanşetta. Qraf həzrətləri, o, kəndə doğru getdi...

Almaviva. Bəs, nə vaxt qayıdacaqdır?

Bazil. Allah bilir nə vaxt qayıdacaqdır.

Fiqaro. Allah eləsin ki, getdiyi olsun, gəlidiyi olmasın...

Fanşetta. O, doktor ilə birgə gedirdi.

Almaviva (tez). Doktor buradadır? Lap yerində gəlib çıxmışdır.

Fanşetta. Marselina yol gedə-gedə bərkdən-bərkdən danışdı. Bir az gedir – dayanır, əllərini belə-belə oynadır, yenə də yola düşüb acıqlı-acıqlı gedirdi. Doktor da onu bilə-bilə sakit etmək istəyirdi. Yaman acığı tutmuşdu. Kəlmə başı da bizim kürəkənimiz Fiqaronun adını çəkirdi.

Almaviva (onun çənəsindən tutaraq). Gələcək kürəkəninizin.

Fanşetta. Qraf həzrətləri, dünənki məsələ üçün siz bizi bağışlayırsınızmi?

Almaviva (*sözünü kəsərək*). Yaxşı, yaxşı bağışlayıram, bağışlayıram. Qrafinya, biz gedə bilərik! Bazil, sən mənə deyərsən! Süzanna (*Fiqaroya*). Sən də bir mənə deyərsən, əzizim!..

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Yaman tora saldıq ha!

Süzanna (*yavaşdan*). Bərəkallah! Yaxşı gəldin... (*Gedirlər*.)

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Fiqaro və Bazil.

Adamlar dağılışarkən Fiqaro onların ikisini dayandıraraq söhbəyə çökir.

Fiqaro. Buraya baxınız, iş deyəsən düzələn kimidir. İndi toya hazırlaşmaq lazımdır. Ancaq biz qabaqcadan sözləşməliyik. Belə olmasın ki, tənqidçilərin açıqlandığı gündə nəhs kimi lap xarab oynayan artistlər kimi işimiz baş-ayaq vursun. Bugünkü rollarımızı yaxşı-yaxşı əzbərləməliyik...

Bazil (*vapma bir görüşlə*). Mənim rolum hamısından ağır olacaqdır.

Fiqaro (*onun arxasından yumruğunu göstərərək*). Əvəzində nə kimi gözəl mükafat alacağını bilsəydin, bir dəqiqə belə rahat oturmazdın...

Kerubino. Lakin sən orasını unudursan ki, mən bu gün getməliyəm.

Fiqaro. Amma sən yəqin ki, qalmaq istərdin?

Kerubino. Heç getməyim gəlməyir...

Fiqaro. Bilirsən, əzizim, burada bir biclik lazımdır. Sən öz qaydas ilə yola hazırlaş, yol paltarını geyin, oyan-buyana qaç, atını yohərlə, şeylərini yığışdır. Elə də gürultü qopar ki, hamı sənin yola hazırlaşdığını görsün. Axırda atı min və çaparaq bir baş kəndə. Ora çatan kimi düş, at qalsın, özün piyada birbaş buraya və dal qapıdan həyəətə. Qraf səni getmiş biləcəkdir. Ancaq onun gözüne görünməyəsən.

Kerubino. Bəs Fanşetta öz rolunu bilməyir axı?

Bazil. Bir həftədir gecə-gündüz yanından ayrılmayırsan. Bəs bu bir həftədə ona nə öyrədirdin?

Fiqaro. Bu gün ki, işin yoxdur. Get, öyrət də!

Bazil. Ey, mənə bax! Sən bir az özünü gözle. Atası bərk acıqlanmışdır. O gün qızı da yaman kötkləmişdi. Siz orada deyəsən iş arasına tikiş soxursunuz. Özünü gözle, Kerubino, aradan qonbərqule çıxarmayasan... Birdən döyüşdürərsən, güvəci qazanla ha...

Fiqaro. Hə, başladı axmağın biri axmaq yenə də məsəl toxumağa... yaxşı, de görək, məsəlin dəli nə deyir?.. Döyüşdürərsən güvəci qazanla?

Bazil. Qazan qalar, sonra güvəc çatlayar.

Fiqaro (*gedərkən*). Ancaq o, biz düşündüyümüz qədər də axmaq deyildir...

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Səhnə geniş bir yataq otağıdır. Sağda bəyir qapısı. Solda kabinet qapısı. Arxa divardan qrafinyanın otağına bir qapı daha açıdır. Yanda poncoro.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafinya sağ qapıdan girirlər.

Qrafinya (*divan üstə atılaraq*). Süzanna, hamısını yerli yerində mənə söylə!

Süzanna. Mən, qrafinya, hamısını sizə söylədim.

Qrafinya. Deməli, o, səni tovlamaq istəyirdi?

Süzanna. Heç yox, qrafinya! Qraf həzrətləri bir qulluqçu ilə uzun danışmaz. O mənə sadəcə satın almaq istəyirdi.

Qrafinya. Kerubino da elə orada idi?

Süzanna. O, kreslonun dalında gizlənib qalmışdı. O, mənim yanıma gəlmişdi ki, sizdən xahiş edirəm, siz də onu bağışlatdırasınız.

Qrafinya. O mənim özümə nə üçün deməyirdi? Mən ki onu qovmazdım.

Süzanna. Mən də ona dedim, qrafinya! O sizdən ayrı düşəcəyinə çox yanır. O sizin lentinizi mənim ölümə gördü. Lap dəli kimi oldu. Elə atıldı lentin üstünə ki...

Qrafinya. Mənim lentimi? Bu ki çocuqluqdur!
Süzanna. Mən istədim lenti onun əlindən alım, bir də gördüm ki, üzü şir kimi qızmışdır və dedi ki, "sən ancaq onu mənim həyatımla bir yerdə ala bilərsən!"

Qrafinya. Sonra?..

Süzanna. Sonra daha nə? Cin kimidir. Onunla bacarmaq olar? Sizin paltarınızın ədəyini belə öpməyə cəsarət etməz. Odur ki, mənim üstümə atılıb məni qucaqlayır...

Qrafinya. Yaxşı, bunlar qalsın. Deməli, mənim ərim axırda sənə dedi ki...

Süzanna. Açıq dedi ki, mən ona əl verməsəm, o, Marselinanın tərəfinə keçəcəkdir.

Qrafinya (*qalxıb orada gəzişərək*). Sən heç qorxma, Süzanna!.. Mən heç razı olmaram ki, sən əzab çəkəsən. Fiqaronun arvadı sən olacaqsan. O buraya gələcəkdir?

Süzanna. Qraf ova gedən kimi gələcəkdir.

Qrafinya. Pəncərəni aç, bağdan bir az sərin gəlsin. Otaq çox boğanaqdır.

Süzanna. Siz elə qızgın danışırırsınız ki, (*pəncərəni açır*) odur, qraf da gedir. Özü at üstə, yanında da Pedrilyo; tazılar da baş alıb gedirlər.

Qrafinya. Deyəsən, qapı döyülür?

Süzanna (*ağzında oxuyaraq qapıya qaçır*).

Mən bir gözəl sevmişəm, gözəllərin gözüdür...

Aha, budur, Fiqaro özü də gəldi!

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya oturmuş.

Süzanna. Gəl, əzizim, gəl. Qrafinya səni səbirsizliklə gözləyir...
Fiqaro. Aha, mənim gözəlim, sənən? Qrafinya həzrətlərinin rahatsız olmalarına heç bir ehtiyac yoxdur. Bunların hamısı boş işdir. Qraf həzrətləri mənim arvadımın gözəlliyinə vurulub onu özü üçün oynaşa çevirmək istəyir. Bu, olduqca təbii bir işdir.

Süzanna. Təbii...

Fiqaro. Ona görə də qraf həzrətləri bizə mərhəmət göstərüb məni kuryerliyə, Süzannanı isə səfərət müşavirliyinə təyin etməyi münasib görmüşdür. Deməli, hər şey öz qaydası ilə yerli-yerində...

Süzanna. Az danış, Fiqaro!

Fiqaro. Və əgər Süzanna bu böyük mənsəbi qəbul etməzsə, qraf həzrətləri Marselinaya kömək etməyi münasib görəcəkdir. Bundan aydın nə ola bilər? Adamlar mənim işlərimə mane olurlar. Mən də intiqam alaraq onların işlərini pozuram. Hamı belə edir, biz də belə etməliyik... Biz də öz işimizi onun kimi qurmalıyıq. Hər şeydən qabaq biz onun iştahasını yüngəlməliyik və ona bildirməliyik ki, o, nəhaq yerə özgeenin malını öz malı hesab edir. Zəhmət çəkib anasına oxşayan atasının qucağına soxmasın...

Qrafinya. Lakin bu işi kim görəcəkdir?

Fiqaro. Bu iş artıq görülüb qurtarmışdır, qrafinya! Ona sizin haqqınızda yalan bir kağız göndərilmişdir.

Qrafinya. Mənim haqqımda? Siz dəli olmusunuz nədir?

Fiqaro. Xeyr, qrafinya! Siz qorxunuz ki, qraf həzrətləri özü dəli olmasın.

Qrafinya. Onun kimi qısqanc bir adama... o, elə qısqancdır ki...

Fiqaro. Daha yaxşı. Elə adamları elə almaq üçün bir azca qanlarını qaraltmaq kafidir. Bunu arvadlar daha yaxşı bacarırlar. Ondən sonra da qanlarını qızıdırıb balaca bir intriqa düzəltməsəniz, işləri qurtardı. Yüngəllərdən tutub çaya susuz aparar, susuz gətirərsiniz. Mən özge bir adam vasitəsilə Bazilə adsız bir kağız göndərdim ki, guya sizi sevən bir nəfər bu axşam toy vaxtı sizinlə təklikdə görüşmək istəyir. Bazil də o kağızı qrafa verəcəkdir.

Qrafinya. Siz namuslu bir qadının təmiz adı ilə oynamaq istəyirsiniz?

Fiqaro. Bilirsiniz, qrafinya, bu cür bir yalana aldanmayan adam az-az tapılar.

Qrafinya. Bəlkə bunun üçün sizə təşəkkür də etmək lazımdır?

Fiqaro. İndi o özgeenin arvadı ilə keçirmək istədiyi vaxtı öz qanuni arvadını güdməyə sərf etməli olacaqdır. Bundan yaxşı nə ola bilər? O elə indidən özünü itirmişdir. Bilməyir hansı birinin ardınca düşsün. Odur, qrafinya, baxınız, bir dovşanın ardınca düşüb dəli kimi çapır. Lakin inandırırıram sizi ki, bu saat fikri başqa bir ovla

məşğuldur. Toyumuz isə sürətlə yaxınlaşır. O bizə qarşı tədbir görməyə vaxt tapmayacaqdır. Qrafinyanın yanında isə bizim evlənməmişə mane ola bilməz.

Süzanna. Marselina mane ola bilər ki...

Fiqaro. Oho... o heç mənim yadımda da yoxdur. O, doğrudan da cəncəlli məsələdir. Bilirsən nə var? Bu iş xatalı işdir. Sən qraf həzrətlərinə bildir ki, axşam bağa çıxıb onunla görüşəcəksən...

Süzanna. Sənin ümidin ona gəlir...

Fiqaro. Əh... ümidin ona gəlir... siz onu yaxşı bilirsiniz ki, heç nədən heç nə düzəldə bilməyən adamlar heç nə edə bilməzlər. Özləri də heç nəyə dəyməzlər. Mənim fikrim belədir.

Süzanna. Yaxşı fikirdir.

Qrafinya. Deməli, siz onun görüşə getməsinə razısınız?

Fiqaro. Razi hansıdır? Heç bir belə də razı deyiləm. Biz başqa bir adamı Süzannanın paltarına geyindiririk. Sonra da gedib onları görüş yerində tutarıq. Qraf qaranlıqda nə bilir ki, kimdir?

Süzanna. Yaxşı, sən mənim paltarımı kimə geyindirəcəksən?

Fiqaro. Odur a... Kerubino ölməyib ki!

Qrafinya. O ki getmişdir.

Fiqaro. Getmişdir, ancaq özgələri üçün. Yaxşı razısınız özüm bildiyim kimi edim, ya yox?

Süzanna. Belə işlərdə o ustadır.

Fiqaro. Üç-dörd fitnəni bir yerdə başlamaq və hamısını biri-birinə dolaşdırmaq... Oho mən anadan vəzir olmaq üçün doğulmuşam.

Süzanna. Deyirlər vəzirlik çətin sənətdir.

Fiqaro. Almaq, getirmək və istəmək. Onun bütün gücü bu üç sözdədir.

Qrafinya. O elə bir qətiyyətlə deyir ki, mənim özümün də ona inanmağım gəlir...

Fiqaro. Mən də elə onu arzu edirəm. Onda nə qədər ki, qraf odvadır, mən Kerubino bu buraya göndərim, siz onu geyindirib başgözüni darayınız. Sonra mən onu evə salıb nə edəcəyini öyrədə-rəm. Ondan sonra isə, qraf həzrətləri, mən nə hava çalsam, siz də onunla oynamalısınız! (Gedir.)

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafinya.

Qrafinya. Süzanna, mən heç geyinməmişəm də... indicə o oğlan gələcək.

Süzanna. Qrafinya həzrətləri, siz istəməyirsiniz ki, o buradan getsin?

Qrafinya (*güzgü qabağına döşənərək*). Kim? Mən? Sən indicə görərsən mən onu necə danlayacağam.

Süzanna. Biz ona bu romansı oxutdurarıq (*romansı qrafinyaya verir*).

Qrafinya. Saclarım da heç daranmamışdır...

Süzanna (*gülümsəyərək*). Mən sizin hörüklərinizi bir az hörüm. Onda o daha da məftun olar...

Qrafinya (*ciddi*). Nə dedin?

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Kerubino (*utancaq bir görüşlə*), Süzanna, qrafinya.

Süzanna. Gəliniz; zabıt əfəndi! Qəbul edirlər.

Kerubino (*həyəcandan titrəyərək bir ahla yanaşır*). Ax, Süzanna, bilsəniz bu ad məni nə qədər incidir! O mənə xatırladır ki, mən buradan gedəcəyəm və bir də qrafinyanı görməyəcəyəm... O, o qədər... mərhəmətlidir ki...

Süzanna. Və gözəldir ki...

Kerubino (*ah çəkərək*). Bəli, gözəldir!

Süzanna (*onun ağzını əyərək*). "Bəli, gözəldir" gör necə də əzilir. Necə də utanır... Ey, gözəl oğlan, al bu romansı qrafinya üçün oxu görüm.

Qrafinya (*notaları açaraq*). Bu romans kimindir?

Süzanna. Baxınız necə qızardı! (*Yumruğunu onun yanağına dirəyərək*). Dələduzun biri dələduz. Hamısını danışaram ha!

Qrafinya. Qoy romansı oxusun.

Kerubino. Mən, qrafinya, həyəcandan titrəyirəm, ürəyim elə döyünür ki...

Süzanna (*gülərək*). Nya. Nya.. Nyanyanya... hə, tez ol da!.. Utancaq ədib! Zəhmət qəbul edib oxuyunuz. Qrafinya sizin roman-sınıza qulaq asmaq istəyir. Havasını mən çalaram.

Qrafinya. Mənim gitaram yaxşıdır, Süzanna! Onu çal.

Qrafinya oturmuş və əlindəki nota ilə romansın oxunmasını təqib edir. Süzanna kreslonun ardında durub Qrafinyanın əlindəki notalara baxaraq çalır. Kerubino başını aşağı salıb Qrafinyanın qabağında dayanmış titrək bir səslə oxuyur.

Ay ağalar, gənc yaşmda bir gözələ vuruldum,
Həsətilə çox ağladım, ağlamaqdan kor oldum,
Bülbül kimi gül başına dolanmaqdan yoruldum.

Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın, sevgi gəldi sevdə məndən sormadı.

Sevdə məndən sormadı ki, mən nəciyəm, mən kiməm,
Özəngisiz bir at kimi durağımdan qopardı,
Silab kimi dərələrdən, təpələrdən aşaraq
Onsuz-sonsuz səhralara apardı.

Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın sevgi gəldi, sevdə məndən sormadı.

Qrafinya. Yaman deyil. Adama təsir də edir.

Süzanna (*gitaranı bir yana qoyaraq*). Oho! Təsirinə söz ola bilməz! O bərədə bu zalım lap qiyamətdir. Elə oxuduqca, təsir ələyir. Aha, yaxşı yadıma düşdü. Zabit əfəndi, siz bilirsiniz biz bu gecə gülmək xətişəsi üçün sizə arvad paltarları geyindirmək istəyirik. Ona görə də bu saat paltarlarımdan birini geyin, ölçək görək gəlir, ya yox. Sən qabaqca plaşı çıxar (*plasını açır*).

Qrafinya. Birdən gələn-zad olmasın?

Süzanna. Gələndə nə olar? Bu da yaman bir iş deyil ki. Hər halda qapını bağlayım (*qapıya tərəf qaçır*)...

Mən bir gözəl sevmişəm ki, on dörd-on beş yaşı var.

Başını arvad kimi darayanda, lap qiyamət olacaqdır!

Qrafinya. Daraq-maraq lazımsa mənim tualetimdən götür.

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya.

Qrafinya. Toy başlananadək qraf sizin sarayda olduğunuzu bil-məməlidir. Sonradan biz ona deyərək ki, sizin təyin edilməniz haq-qında əmrnamə hazırlanmıyadək biz...

Kerubino (*cibindən bir kağız çıxarıb qrafinyaya verərək*). Lakin, qrafinya, budur, əmrnamə yazılmışdır. Bu gün Bazil mənə verdi.

Qrafinya. Yazılmışdır? Sanki bir dəqiqə belə itirməkdən qor-xurlarmış! (*Oxuyur.*) O qəder tələsmişlər ki, möhür də yaddan çıxmışdır (*kağızı Kerubinoya qaytarır*).

ALTICI GÖRÜŞ

Kerubino, Qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*əlində böyük bir ləçək*). Möhr?.. Hamı möhr?..

Qrafinya. Onun təyin edilməsi haqqında yazdıqları əmrnaməyə möhür də basmamışlar.

Süzanna. Deməli, bu tezkən əmrnamə də hazırdır?

Qrafinya. Mən də onu deyirəm ki, çox tələsmişlər.

Süzanna (*qrafinyanın yanında oturur; əlindəki sancaqları oynadaraq oxuyur*).

Onun baygın gözləri var,

Qələm kimi qaşı var.

Mən bir gözəl sevmişəm ki,

14-15 yaşı var.

Kerubino onun qabağında dizi üstə oturur. Süzanna onun başını darayır.

Qrafinya. Yaxasını düzəlt, qoy arvad yaxasına oxşasın.

Süzanna (*yaxasını düzəldərək*). Baxınız görünüz nə gözəl qız oldu. Mənim lap paxıllığım tutur.

Qrafinya. Qollarını da bir az çırmamaq lazımdır. (*Süzanna onun qollarını çırmayır.*) O əlindəki nədir? Lentdir, nədir?

Süzanna. Özü də sizin lentiniz. Elə yaxşı oldu ki, qrafinya özü öz gözlə gördü. Mən ona demişdim ki, hamısını qrafinyaya deyəcəyəm.

Qrafinya. O qan nədir? (*Lenti açır.*)

Kerubino (*utanaraq*). Bu gün səhər atın yüğənini keçirirdim. Başını çırpdı əlimi cızdı.

Qrafinya. Heç adam lenti əlinə sarıyar?

Süzanna. Özü də oğurluq lenti. Hani, baxım görüm sən o yüğən orada nə qayırmışdır. Ölmüşün əlinə baxınız, ağ-ap-aq. Bircə baxınız, Qrafinya. (*Öz əli ilə tutuşdurur.*)

Qrafinya (*soyuq bir deyişlə*). Siz ondansa, bir az plastr götürünüz. Orada mənim tualetimin üstündə vardır.

Süzanna onun başından itələyir.

Kerubino əlləri üstə yerə yığılır. Süzanna kabinetə keçir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə. Qrafinya.

Qrafinya (*bir neçə vaxt dinməz lentə baxır. Kerubino gözlərini ondan çəkməyir*). Bu lent... bu lentin rəngi mənim xoşuma gəlir... onun itdiyini eşidəndə çox heyfsiləndim.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*gələrkə*). Bu saat onun əlini bağlayaq. (*Taftanı və gaycını qrafinyaya verir.*)

Qrafinya. Onun üçün öz paltarını götürməyə gedəndə, mənim o biri paltarımdakı lenti də götürərsən.

Süzanna Kerubinin paltarını götürüb orta qapıya gedir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya.

Kerubino (*gözlərini kütəltərək*). O lent məni hər şeydən yaxşı sağalda bilirdi.

Qrafinya. O lent sizi necə sağalda bilirdi? (*Taftanı göstərərək*). Bu ondan yaxşıdır.

Kerubino. Bir qadının bədəninə toxunan bir lent... özü də... bir qadının...

Qrafinya. Sizin üçün yabancı olan bir qadının lenti bir dərman kimi sizin yaranızı sağaldırmış. Mən bunu bilməyirdim. Bunu sınamaq üçün mən sizin əlinizə bağlanmış bu lenti gizlədəm. Qulluqlarımın birinin əli yaralanırsa, biz onun gücünü sınırıq...

Kerubino (*məyus*). O lent sizin yanınızda qalır, mən isə gedirəm.

Qrafinya. Siz ki həmişəlik getməyirsiniz.

Kerubino. Mən nə qədər bədbəxtəm... mən ölürkən də mənim dodaqlarım...

Qrafinya. Ora baxınız... gözlərdən yaş axır (*yaşlıgılə gözlərini silərək*) bəsdir, bəsdir, çocuq! Bütün-bütünə mənasız danışırırsınız (*qapı döyülür qrafinya bərkdən*) kimdir?

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya, qraf qapı ardında.

Almaviva (*qapı ardından*). Qapını nə üçün bağlamısınız?

Qrafinya (*bir həyəcanla qalaraq*). Aman Allah! Bu mənim ərimdir! Aman Allah, mən nə edim? (*Kerubino*.) Siz də belə soyunmaq qollarınız, boynunuz açıq mənimlə tək bir otaqda! Otaq töküntü... o yandan da Fiqaronun kağızı! Özü də qışqanc!..

Almaviva (*qapı ardından*). Qapını nə üçün açmırsınız? Kim var orada?

Qrafinya. Burada... mən... mən təkəm.

Almaviva (*qapı ardından*). Təksiniz, bəs kiminlə danışırırsınız?

Qrafinya. Kiminlə danışacağam, Sizinlə danışıram.

Kerubino (*öz-özünə*). Dünənki və bu gün səhərki işlərdən sonra o, məni burada görən kimi öldürəcəkdir. (*Qrafinyanın bəzək otağına qaçıb qapını örtür.*)

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya tok.

Qrafinya (*bəzək otağının açarını çıxarıb qraf üçün qapını açmağa qaçaraq*). Belə də ehtiyatsızlıq olar?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya.

Almaviva (*acıqlı*). Siz ki həmişə qapını bağlamırdınız?

Qrafinya (*şaşıraaraq*). Mən... mən burada Süzanna ilə xırda əskiləri yığışdırırdım. Süzanna elə bu saat getdi.

Almaviva (*onu süzərək*). Siz həyəcanlı kimisiniz.

Qrafinya. Burada qərribə bir şey yoxdur. Biz burada sizin sözlünüzü danışdıq.

Qraf. Siz mənim sözlümü danışdırdınız? Mən çox rahatsızam. Ona görə də ovdan yarımçıq qayıtmışam. Mən bir məktub almışam. Doğrudur, ona heç bir əhəmiyyət verməyirəm, ancaq hər halda o məktub məni çox rahatsız etmişdir.

Qrafinya. Nə olmuşdur? Məktub nədir?

Qraf. Mənə yazırlar ki, müəyyən bir adam bu gün sizinlə görüşməyə çalışacaqdır. Mən o adamı buradan getmiş hesab edirəm.

Qrafinya. Mən bu gün heç otaqdan çıxmayaacağam.

Almaviva. Lakin bu gün Süzannanın toyudur.

Qrafinya. Nə olursa olsun və kim olursa olsun, hər halda mən bayıra çıxmayaacağam. Mən bərk naxoşam.

Kerubino o biri otaqda stolu yıxır.

Almaviva. Bu nə səsdir?

Qrafinya (*böyük bir həyəcanla*). Səs hansıdır?

Almaviva. Orada kim isə stolu yıxdı.

Qrafinya. Mən... mən heç bir şey eşitmədim.

Almaviva. Sizin görünür nədənsə fikriniz çox dağınıqdır.

Qrafinya. Fikrim dağınıqdır? Nədən?

Almaviva. Qrafinya o biri otaqda adam vardır.

Qrafinya. Orada adam nə gəzir?

Almaviva. Onu mən sizdən soruşuram.

Qrafinya. Yəqin Süzannadır, otağı yığışdırır.

Almaviva. Siz elə indicə dediniz ki, Süzanna çıxıb getdi.

Qrafinya. Getməyinə getdi. Bəlkə sonra qayıtmışdır. Mən bil-məyirəm.

Almaviva. Orada Süzanna isə siz nə üçün bu qədər həyəcanlı-sınız?

Qrafinya. Mən görürəm ki, o qız sizi məndən daha artıq maraqlandırır.

Almaviva. O məni o qədər maraqlandırır ki, mən onu bu saat görmək istəyirəm.

Qrafinya. Zənn edərsəm belə arzu sizdə tez-tez olur. Ancaq sizin bu şübhəniz tamamilə əsassızdır.

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya və Süzanna orta qapıdan çıxaraq.

Almaviva. Biz o şübhəni bu saat asanlıqla aradan qaldırıraq (*o biri otağa doğru dönərək*). Süzanna, bəri çıxınız. Mən sizə əmr edirəm.

Süzanna arxada gəzilir.

Qrafinya. O soyuncaqdır, qraf! Bu sayaqda arvadların yanına soxulmaq yaxşı deyildir. O burada mənim ona toy üçün bağışladığım paltarı ölçürdü.

Almaviva. O özü soyuncaqdır. Dili ki, soyunmaq deyildir. Görsənə bilməzsə, danışa bilər ki, (*yenidən o biri otağa müraciətlə*) Süzanna, cavab ver. Sən oradasan yox?

Süzanna səhnənin dərinliyindən qaçıb yatağının altında gizlənir.

Qrafinya (*tez yan otağa müraciətlə*). Süzanna, mən sizə cavab verməyi yasaq edirəm. (*Qrafa.*) Bu canavarlıqdır!

Almaviva. İndi ki o cavab verməyir, onda istəyir geyinmiş olsun, istəyir çıpaq, mən onu görəcəyəm.

Qrafinya (*qapını tutaraq*). Başqa bir yerdə mən sizə heç bir şey yasaq edə bilmərəm. Lakin öz otağında əminəm ki...

Almaviva. Mən də əminəm ki, bu saat bu əsrarəngiz Süzannanın nə sayaq adam olduğunu görəcəyəm... Mən görəəm ki, sizdən açarı almaq mümkün olmayacaqdır. Ancaq bu qapını sındırmaq da çətin deyildir. Ey kim var orada?

Qrafinya. Yaxşı, çağırınız öz nökrələrinizi, böyük bir gürultu qoparıb bütün sarayı özünüzdə güldürünüz!

Almaviva. Yaxşı, elə olsun. Mən özüm təklidə də bacara bilərəm. Gedim ancaq bir az çəkicdən, kəlbətindən gətirim. (*Gedir və qayıdır.*) Aha, o orta qapı yadımdan çıxdı. Onu da bağlamaq lazımdır ki, sonradan siz özünüzdə lap yaxşıca doğrulda biləsiniz (*orta qapını bağlayır*).

Qrafinya (*özünə*). Pərvədigara! Bu nə işdi biz gördük!

Qraf. İndi otaq hər tərəfdən bağlıdır. Ancaq hər şey olduğu kimi qalsın deyə zəhmət çəkib siz də cəncəlsiz və gürultusuz mənimlə gedə bilərmisiniz! Zənn edərsəm belə boş şeydən boyun qaçırmaya da bilərsiniz (*qolunu açaraq*) buyura bilərsiniz, qrafinya! (*Bərkdən.*) İndi oradakı o Süzanna zəhmət qəbul edib məni gözleməyə məcbur olacaqdır.

Qrafinya. Bu rəzalətdir, qraf! Görülməmiş, eşidilməmiş bir rəzalətdir!

Qraf. İndicə hamısını görərik (*qrafinyanı çıxarıb arxadan qapını açarlayır*).

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, Kerubino.

Süzanna (*yerindən çıxıb yan qapıya qaçır və açar yerisinə qışqırır*). Qapını aç, Kerubino, qapını aç, mənəm Süzannayam!

Kerubino. Ah, Süzanna, siz görseydiniz nə müdhiş bir vəziyyət idi!..

Süzanna. Bu saat rədd ol get! Bu dəqiqə Qraf qayıdacaqdır.

Kerubino (*qorxu ilə*). Yaxşı, bəs haradan gedim?

Süzanna. Bilmirəm. Sənə deyirəm rədd ol, qurtardı getdi!

Kerubino. Axı getmək üçün yol yoxdur.

Süzanna. O indicə sizi məhv edəcəkdir. Bizim özümüzün də atamızı yandıracaqdır. Tez qaç, hamısını Fiqaroya bildir!

Kerubino. Bu bağcanın pəncərəsi çox hündür deyil ki... (*Qaçıb baxır.*)

Süzanna (*qorxaraq*). Tamam iki mərtəbədir. Oradan atılmaq olmaz. Ax, yazıq qrafinya!.. Ay Allah, mən nə edim!..

Kerubino (*qayıdaraq*). Pəncənə bostana açılır. Qovunlardan bir-iki tağını korlamaq lazımlı gələcəkdir.

Süzanna (*onu saxlayaraq*). Nə edirsən, buradan atılan sağ qalar? Qarpız kimi partdarsan ki!

Kerubino. Mən onunçün yanar təndirə də atılmağa hazıram, Süzanna! (*Süzannanı öpərək.*) Bu öpüş isə mənim üçün yol açar (*deyə qaçıb pəncərədən bayıra atılır*).

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna tək. Qorxudan çıxırr.

Süzanna. Ah! (*Kreslo üstə düşür, sonra qalxıb pəncərədən baxır və qayıdaraq.*) Heç izi də görünməyir. Yaman haramzadadır. Gözəl olduğu qədər də cəld və itidir. İndi tez öz yerimə! (*Yan otağa gedir.*) İndi qraf həzrətləri, o qapı, o da siz! Sındıra bilərsiniz! (*Qapını bağlayır.*)

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya otağa gedirlər.

Almaviva (*əlindəki çəkic və kəlbətini kreslo üstünə ataraq*). Hər şey olduğu kimi öz yerindədir. Qrafinya, mən bu saat qapını sındıracağam. Bir də sizə təklif edirəm, qapını açınız!

Qrafinya. Adam da lovğalıqdan bu qədər dəli ola bilərmiş!

Almaviva. Qapını açınız, deyirəm! Yoxsa bu saat sındıracağam! (*Qapıya tərəf gedir. Qrafinya onun qabağını kəsərək.*)

Qrafinya. Dayanınız, qraf, mən sizdən rica edirəm. Doğrudan da mən siz mənə bu qədər xain hesab edirsiniz?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz deyiniz, ancaq mən o otaqda kim olduğunu görməliyəm və görəcəyəm!

Qrafinya (*qorxaraq*). Yaxşı qraf, Siz onu görürsünüz. Yalnız qabaqca mənə qulaq asınız. Ancaq sakit...

Almaviva. Deməli, oradakı Süzanna deyildir.

Qrafinya. Hər halda oradakı sizin üçün qorxulu bir adam deyildir. Biz bu gecəki toy üçün oyun düzəldirdik və and içirəm ki...

Qraf. And içmək lazım deyil, deyiniz görək oradakı Süzannadır, ya yox?

Qrafinya. Yox, qraf!

Qraf. Hər halda arvaddır?

Qrafinya. Yox, qraf!

Qraf. Aha, deməli, kişidir. Adı nədir?

Qrafinya. Adını deməyə qorxuram, qraf!

Qraf (*qudurmuş*). Mən onu it kimi öldürəcəyəm...

Qrafinya. Aman Allah!..

Almaviva. Tez cavab veriniz, oradakı kimdir?

Qrafinya. Oradakı uşaqdır, Kerubinodur, qraf!

Almaviva. Aha! Kerubino! Yaramazın biri yaramaz! Mənim şübhələrimin də, kağızda yazılanların da açarı odur.

Qrafinya (*yalvarışcasına əllərini uzadaraq*). Ah, qraf, siz heç güman edə bilermisiniz ki... mən onunla...

Almaviva (*ayaqlarını yerə döyərək*). Sus!.. (*öz-özünə*) mələm çocuq, haraya gedirəm yolumun üstünə çıxır. (*Bərkdən.*) Artıq açınız, qrafinya. İndi mən hər şeyi bilərəm. Bunların hamısında bir cinayət olmasaydı, siz bu gün səhər onunla vidalaşarkən o qədər mütəəssir olmazdınız. O mənim əmr etdiyim kimi çıxıb gedərdi. Sizin Süzanna haqqında yalandan dastan düzəltməyinizə ehtiyac qalmazdı və onu heç kəs belə bir ehtiyatla gizlətməzdi.

Qrafinya. O Sizin gözünüzdə görünməklə Sizi acıqlandırmaqdan qorxurdu, qraf!..

Almaviva (*kəskin bir qəzəblə qapıya doğru baxaraq*). Bayıra çıx, yaramaz çocuq!

Qrafinya (*onun əlini tutub saxlamaq istəyir*). Qraf, yalvarıram sizə, siz elə acıqlanmışsınız ki, mən o yazıq üçün qorxuram. Bir azca sakit olunuz! O bu saat demək olur ki, soyunacaqdır.

Almaviva. Necə? Soyunacaq?..

Qrafinya. Bəli, demək olar ki, soyunacaq. Paltarsız, boynu açıq. O burada arvad paltarı geyinmək istəyirdi.

Qraf. Siz elə onun yanında dayanmışdınız? Yaramaz qadın! Siz bir də bu otaqdan çıxıb bilməyəcəksiniz. O yaramazı isə bu saat mən elə qovum ki, bir də heç bir yerdə gözüme görünə bilməsin.

Qrafinya (*diz üstə oturub əllərini qaldıraraq*). Onda bir təqsir yoxdur. O getmək istəyirdi, mən onu çağırırdım.

Almaviva (*qızğın*). Uzaq! Özgə üçün xahiş etməyin də böyük cəsərdirlər!..

Qrafinya. Yaxşı, qraf. Mən öz otağımın açarını sənə verirəm. Ancaq siz mənə söz veriniz ki, onu salamat buraxarsınız. Ondan sonra mənə nə istəyirsiniz, ediniz.

Almaviva (*açarı alaraq*). Mən artıq heç bir şey eşitmək istəməyirəm.

Qrafinya (*yaylıq ilə üzünü örtüb divan üstə yıxılır*). Pərvərdigara! Yazıq məhv oldu!..

Almaviva qapını açıq və qarşısında Süzannanı görürək.

Almaviva (*heyrlə geriləyərək*). Süzanna!..

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*gülərək çıxır*). Mən onu öldürəcəyəm. Mən onu öldürəcəyəm. Di öldürünüz, qraf!

Almaviva (*özünə*). Ay dad-bidad! Yaman aldatdılar məni! (*Qrafinyaya baxır və onu hələ də hayəcanlı görürək*). Siz özünüz də heyrət edər kimi görünürsünüz, qrafinya! Bəlkə orada başqası da vardır (*yan otağa girir*).

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya oturmuş, Süzanna.

Süzanna (*qrafinyanın yanına qaçaraq*). Sakit olunuz, qrafinya. O, artıq yoxdur. O, pəncərədən atılıb əkildi.

Qrafinya. Ah, Süzanna, mən lap ölürem!

Qrafinya oturmuş, Süzanna, qraf.

Almaviva (*pərt olmuş bir halda yan otaqdan çıxır və azacıq sükutdan sonra*). Heç kəs yoxdur. Qrafinya, öz rolunuzu çox gözəl oynadınız!

Süzanna. Bəs mən, qraf həzrətləri?

Qrafinya öz həyəcanını göstərməmək üçün yaylıq ilə örtünüb oturur.

Almaviva (*yanaşaraq*). Deməli, Siz zarafat edirmişsiniz?

Qrafinya (*bir az özüne gələrək*). Nə olar ki?

Almaviva. Bu yaman zarafatdır.

Qrafinya. Sizin hərəkətiniz də çox yaxşı deyildi.

Süzanna. Qraf həzrətləri, boynunuza alınız ki, sizə hələ bu da azdır.

Almaviva. Şeytan qız! Səni çağıranda nə üçün çıxmayırsan?

Süzanna. Mən çalışırdım ki, tez-tez geyinim. Ondan başqa qrafinya əmr etmişdi ki, çıxmayım.

Qraf. Bəs, o məktub?

Qrafinya. Mən o məktubun sizə göndərilməsini istəməyirdim...

Almaviva. Necə istəmirdim? Sizin o məktubdan xəbəriniz varmıdır?

Qrafinya. Onu Fiqaro düzəltmişdir.

Almaviva. Fiqaro düzəltmişdir!

Qrafinya. Fiqaro düzəldib Bazilə vermişdir.

Almaviva. Bazil isə mənə deyir ki, ona kağızı bir nəfər kəndli vermişdir. Yaxşı, heyvanın biri heyvan! Gör bunun üçün mən sənin başına nə gətirəcəyəm. Bəs o gədə məsələsi nə oldu? Soyuncaq, paltarsız?

Qrafinya. Odur, o sizin qabağınızdadır. Siz əlbəttə onun əvəzinə Süzannanı görməkdən narazı deyilsiniz. Onsuz da deyəsən siz onu görməkdən boyun qaçıran deyilsiniz.

Qraf. Kral həzrətləri mənim yerimə London səfirliyinə sizi təyin etməli idi.

Süzanna. Qrafinyanın otağında başqa bir kişi olmasından şübhələnmək.

Almaviva. Mənə onsuz da cəza verilmişdir.

Süzanna. Qrafinyanın sözüne inanmamaq...

Almaviva. Bağışlayınız, qrafinya!

Qrafinya. Görürsən, Süzanna, mənim ürəyim nə qədər zəifdir? Səni də xarab öyrədərəm. (*Qrafa əl verir.*)

Süzanna. Onlara hələ ələ lazımdır, qrafinya!

Qraf öz arvadının əlini bərk öpür.

İYİRMİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro, qrafinya, qraf.

Fiqaro (*töşüyərək içəri qaçır*). Mənə dedilər ki, qrafinya xəstədir. Elə qaçmışam ki, nəfəsim kəsilibdir. Allaha şükür salamatlıqdır.

Almaviva (*soyuq bir deyişlə*). Siz çox mehribansınız.

Fiqaro. Bu mənim borcumdur, qraf həzrətləri! İndi ki, hər şey yerli yerindədir, o zaman qulluğunuza ərz edirəm ki, sizin bütün gənc qulluqçularınız toyda iştirak etmək üçün qızlı-oğlanlı, dəf nağara ilə bayırda toplaşsın, sizin nə vaxt gəlini aparmağıma müsaidə buyuraçağınızı gözləyirlər.

Almaviva. Bəs sarayda qrafinyaya kim baxacaqdır?

Fiqaro. Qrafinyaya baxmaq? Qrafinya ki Allaha şükür salamatdır!

Almaviva. Yaxşı bəs o qrafinya ilə gizlicə görüşmək istəyən adam nə olsun?

Fiqaro. Adam hansıdır?

Almaviva. Bazilə verdiyin kağızda göstərilən adam.

Fiqaro. Kağız hansıdır? Kim dedi onu?

Almaviva. Mən bunu heç kəsdən eşitməseydim belə, sənin üz-gözündən bilərdim ki, yalan deyirsən, haramzada!

Fiqaro. Elə isə onda mən yalan deməyirəm, üz-gözüm yalan deyir.

Süzanna. Nahaq yerə ibarət xərc eləmə! Biz hamısını danışmışıq.

Fiqaro. Nəyi danışmışınız? Nə vardı ki, nə də danışasınız?

Süzanna. Biz onu danışmışıq ki, bayaq sən qrafa kağız yazıb göstərmisən ki, guya Kerubino mən geyinən otaqda olacaqdır.

Almaviva. Bu barədə sən nə deyə bilərsən?
Qrafinya. Artıq gizlənmək lazım deyil, Fiqaro! Oyun qurtardı.
Fiqaro (*düşünməyə çalışaraq*). Oyun... qurtardı?
Almaviva. Bəli, qurtardı. De görüm nə deyə bilərsən?
Fiqaro. Mən... mən onu deyə bilərəm ki... o gün olaydı ki, mənim toyum da olub qurtaraydı. Beləliklə siz müsaidə buyursanız...
Almaviva. Deməli, sən məktubu boynuna alırsan.
Fiqaro. Əlbəttə, qrafinya, siz və Süzanna belə arzu edərsəniz, daha çarə yoxdur. Boynuma almalyam. Ancaq mən, qraf həzrətləri, Sizin yerinizə olsaydım, Allah haqqı burada sizə danışdıqlarımızın bir kəlməsinə belə inanmazdım.

Almaviva. Gədənin dilinə bir kəlmə doğru söz gəlməyir. Açıq aydın məsələni də danmaq istəyir.

Qrafinya. Eybi yoxdur, qraf, toy qabaqdadır, xətinə dəyməyiniz!

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Mən ona dedim ki, gizlənsin. Vəziyyət qorxuludur.

Süzanna. Sən onu gördün?

Fiqaro. Elə yaman bir halda ki, Allah göstərməsin.

Süzanna. Yazıq, bədbəxt!

Qrafinya. Lakin, qraf, bu yazıqlar bir birinə qovuşmaq üçün tələsiyirlər... Toy məclisini açmaq lazımdır. Artıq gedəlim!

Almaviva (*öz-özünə*). Bəs bu Marselina necə oldu? (*Barkdən.*) Ancaq mən paltarlarımı dəyişməliyəm.

Qrafinya. Nökərlərdən başqa kim var ki?

Almaviva. Bu paltarda araya çıxmaq olmaz ki, qrafinya!

İYİRMİ BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya, qraf və Antonio.

Antonio (*əлиндə sınımış bir dibçəkdə qərənfil, özü də kefli içəri girir*). Qraf həzrətləri, qraf həzrətləri!..

Almaviva. Nə istəyirsən, Antonio?

Antonio. Əmrə ediniz bu bostanıma çıxan pəncərəni taxtalaşınlar. Mən sizdən çox xahiş edirəm. Buyurunuz taxtalaşınlar... çünki səhərdən aşxama kimi oradan bostana zir-zibil atırlar. Budur elə bu

saat oradan diri başlı bir adam atdılar. Xahiş edirəm. Buyurunuz taxtalaşınlar.

Almaviva. Bu pəncərədən?

Antonio. Buyurunuz, qraf həzrətləri, zəhmət çekib baxınız. Görünüz zalım oğlu qərənfilləri necə darmadağın eləyibdir? Buyurunuz, qraf həzrətləri, taxtalaşınlar, qurtardı getdi!

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Bir çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Qraf həzrətləri, o bu gün səhərdən kefidir...

Antonio. Səhər içənin atasına lənət. Mənə hələ dünəndən bir azca kefli kimi yəm... bu da dayandı-dayandı, söz danışdı!

Almaviva (*köpürərək*). Çək o adamı buraya! Haradadır o?

Antonio. Haradadır?

Almaviva. Haradadır?

Antonio. Mən nə bilim haradadır? Mən sizdən soruşuram ki... tez onu buraya çağırtdırınız. Mən sizin nökrinizəm. Bu bağçanın üstündə qabıqdan çıxıram. İşləyirsən, düzəldirsən, bir də görürsən tarap bir adam yumbalandı, var-yoxu dağıtdı getdi. Bu axı mənim şərafimə toxunur.

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Bir əvvəlcə onu mənə de görüm ki, bu keflənməyi haçan tərgidəcəksən?

Antonio. Mən içməsəm, lap divara dırmaşaram.

Qrafinya. Boş-boşuna içməkdən nə çıxar?

Antonio. Xırtdayə kimi içmək və istədiyin vaxt istədiyin sevmək. İnsanla başqa heyvanların, qrafinya həzrətləri, fərqi ancaq bundadır.

Almaviva (*qəzəblənmiş*). Sənə deyirəm mənə cavab ver, yoxsa bu saat çıxarıb qovaram!

Antonio. Gözləyiniz, siz məni qovdunuz, mən də o saat çıxdım getdim!

Almaviva. Nə demək istəyirsən?

Antonio. Siz mənim kimi yaxşı bir nökrü qovsanız, deməli, buranız (*alınını göstərir*) laxlayıbdır. Mən də axmaq deyiləm ki, sizin kimi bir ağanı öz yanımdan qovum?

Almaviva (*onun yaxasından tutur*). Sən deyirsən ki, bu pəncərədən adam atdılar?

Antonio. Elədir ki, var, qraf həzrətləri! Elə bu saat. Özü də başdan başa ağ geyimdə. Elə də qaçırdı ki, lap sıdığını dörd ayaq...

Almaviva (*səbirsizliklə*). Sonra?

Antonio. Mən bir qaçdım ki, tutum onu, birdən ilişdim hasara. Elə tozu aşdım ki, əl-ayağım burxuldu. Elə sərələndim yerə ki, gəl görəsən.

Almaviva. Sən o adamı tanıyarsanmı?

Antonio. Tanımağına tanıyardım. Nə üçün tanımayıram. Ancaq orası var ki, yaxşı-yaxşı görmədim onu.

Süzanna (*Fiqaroya yavaşdan*). O, onu görməmişdir.

Fiqaro. A kişi, sən də bir dibçək gül üçün nə qiyamət qoparmısan. Elə o qalib ki, ağlayasan. De görüm güllərinin qiyməti nədir? Qraf həzrətləri, zəhmət çekib o yan-bu yanı axtartmayınız. Oradan atılan mən idim.

Almaviva. Sən?

Antonio. Onda sən yəqin bir saatın içində bir belə böyümüsən. Oradan atılan adam səndən həmi qısa idi həmi də arıq.

Fiqaro. Ay kişi bəs sən bu vaxtadək onu da bilmirsən? Adam atdanda bükülür ona görə həm qısa görünür, həm də arıq.

Antonio. Mənə qalırsa, o, çox güman ki, o balaca gədə olmalıdır.

Almaviva. Kim, Kerubino?

Fiqaro. Özüdür ki, var. Sevilyanın lap qapısında atdan diyirləndi və birbaşa sənə bostanına.

Antonio. Oho... yox, mən onu deyə bilmərəm. Mən onun atdan düşmüş olduğunu görmədim. Bir şeyi ki, görməmişəm, görməmişəm. Yalan deyə bilmərəm.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, mən içəridə idim. O biri otaqda... özüm də ağ xalatda. Ora çox istidir. Siz ki bilirsiniz. Birdən sizin səsinizi eşitdim. Belə bir çaxnaşma qopdu. Bilməyirəm ağıma o kağız zəhrə gəldi, nə gəldi, yaman qorxdum. Birdən ağıma gəldi, atdandım bostana. Budur, sağ ayağım da bir azca burxulmuşdur (*ayağımı ovuşdurur*).

Antonio. İndi ki atılan sizmişsiniz, onda alınız öz kağızınızı, atılada cibinizdən düşdü qaldı.

Almaviva (*kağızı qaparaq*). Bəri ver görüm! (*Kağıza baxıb bükür.*)

Fiqaro (*özünə*). İşim bitdi!

Almaviva. Siz yəqin qorxudan bu kağızın nə kağız olduğunu və sizin cibinizə haradan gəlib çıxdığını unutmamışsınız. Deyiniz görək bu nə kağızdır?

Fiqaro (*Fiqaro şaşqın bir halda ciblərini qurdalayub bir çox kağız çıxararaq*). Əlbəttə... orası elədir ki var. Ancaq mənim cibimdə o qədər kağız vardır ki... kim bilir hansıdır... (*Kağızların birinə baxır.*) Aha, Marselinanın məktubu. Dörd səhifə... yaman olmaz... bəlkə o dustaq yazığın ərizəsidir? Yox, yox, o budur buradadır. O biri cibimdə avadanlığın siyahısı vardır.

Qraf olındəki kağızı açır.

Qrafinya (*yavaşcadan Süzannaya*). Aman Allah! Süzanna! Bu Kerubino üçün yazılan əmnamədir.

Süzanna (*yavaşcadan Fiqaroya*). Hər şey məhv oldu. Kerubino üçün yazılan əmnamədir.

Almaviva (*kağızı bükür*). Hə, hörmətli əfəndimiz, siz ki hər şeyə mahirsiniz. Görünür yaddaşınız kütləşmişdir.

Antonio (*Fiqaroya yanaşaraq*). Qraf həzrətləri buyururlar ki, görünür yaddaşınız kütləşmişdir.

Fiqaro (*onu itələyərək*). Sən də bumunu o yana çəksənə! Gözümü çıxartdın ki!..

Almaviva. Hə nə oldu? Yadına düşmədimi? Bilməyirsən bu nə kağızdır?

Fiqaro. Aha, yaxşı yadıma düşdü. O yəqin o yazıq uşağın təyin edilməsi haqqında yazılan əmnamə olacaqdır. Kerubnonun, Kerubnonun, o yazıq mənə verdi. Mən də yadımdan çıxıb heç qaytarmamışam. Görünüz a... heç huşum başımda deyildir. İndi o yazıq əmnaməsiz nə edəcəkdir? Tez qaçıb göndərmək lazımdır.

Almaviva. Dayan, dayan. O bu kağızı sizə nə üçün vermişdi?

Fiqaro (*tutularaq*). Orada... bilməyirəm nə etmək lazımdı...

Almaviva (*kağıza baxaraq*). Burada hər şey yerli-yerindədir.

Qrafinya (*yavaşdan Süzannaya*). Möhr basılmamışdır.

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Möhr basılmamışdır.

Almaviva (*Fiqaroya*). Kimi gözləyirsən? Mən səndən söz soruşuram?

Fiqaro. Yanı orada hər şey, öz yerindədir. Ancaq bir şey çatmayır. Boş şeydir. Ancaq çatmayır da... o deyirdi ki... deyirdi ki...

Almaviva. Deyirdi ki, deyirdi ki... nə deyirdi axı?

Fiqaro. Bu kağıza qraf həzrətlərinin möhrünü basmaq lazımdır. Axtarsanız o elə bir şey deyil, boş şeydir. Heç zəhmətinə dəyməzdi...

Almaviva (*kağızı açıb baxır və acığından əzir*). Görünür, heç bir şey bilmək olmayacaqdır. Bütün təqsirlər bu Fiqaro şeytan oğlundadır. Ancaq şeytan oğlunu tuta bilməyirəm ki, intiqam alım... (*Acıqlı getmək istəyir.*)

Fiqaro (*onu dayandıraraq*). Qraf həzrətləri, bəs bizim o toy məsələsi nə yerdə qaldı?

İYİRMİ İKİNCİ GÖRÜŞ

Bazil, Bartolo, Marselina, Fiqaro, qraf, Qripsoley, qrafinya, Süzanna, Antonio, qrafın qulluqçuları və köndlilər.

Marselina (*qrafa müraciətlə*). Qraf həzrətləri, onun toy etməyə ixtiyarı yoxdur. Sizdən rica edirəm, ədalətlə bizim divanımıza baxınız... O mənə öz dilindən iltizam və kağız vermişdir.

Almaviva (*öz-özünə*). Budur. Bu da intiqam. Öz qaydası ilə hazır...

Fiqaro. İltizam? Nə iltizam? Danış görək?

Marselina. Mən hamısını danışaram. Sən yaramaz bir adamsan.

Qrafinya divan üstə oturur, Süzanna onun arxasında dayanır.

Almaviva. Nə olmuşdur, Marselina?

Marselina. O mənə öz dilindən iltizam vermişdir ki, mənə alsın.

Fiqaro. Mən ondan pul borc almışam. Kağızı da o barədə vermişəm. Qurtardı getdi!

Marselina. Bu şərt ilə ki mənə alsın da! Siz, qraf həzrətləri, bizim baş hakimizsiniz.

Almaviva. Siz məhkəməyə müraciət ediniz. Mən ədalətlə işə baxmağa hazıram.

Bazil (*Marselinanı göstərərək*). Qraf həzrətləri, onda müsai-dənizlə mənim də Marselinaya qarşı haqqım vardır.

Almaviva. Aha! Kağız məsələsində iştirak edənlərin biri də budur.

Fiqaro.

Az idi arıq-yırıq,
Bir də çıxdı dabamı cırıq.

Almaviva (*acıqlı Bazilə*). Sizin haqqınız? Siz hələ mənim yanımda danışmağa cəsarət də edirsiniz? Axmağın biri axmaq!

Antonio (*əllərini şappıldadaraq*). Vallahi ki, qraf həzrətləri, atamın ərvahına and olsun ki, lap tappılı ilə üstünə düşmüşsünüz. Ömründə onun əsil adını bundan doğru deyən olmamışdır.

Almaviva. Marselina, sizin işinizə baxana qədər toy saxlanacaqdır. İşə elə bu gün sarayda bütün camaatın qabağında baxılacaqdır. Siz, möhtərəm Bazil, kəndə gedib məhkəmə üzvlərini çağırınız!

Bazil. Marselinanın işi haqqımda?

Almaviva. Hə. Doğrudan məktubu sizə verən o kəndlini də gətiriniz.

Bazil. Mən onu nə tanıyıram?

Almaviva. Siz çağırmaq istəməyirsiniz?

Bazil. Mən saraya hər bir tapşırığa əməl etmək üçün gəlməmişəm.

Almaviva. Bəs, nə üçün gəlmişsiniz?

Bazil. Mən arqan çalanam. Qrafinya həzrətlərinə gitara, qulluqçularınıza oxumaq, nökrələrinizə də mandalina çalmaq öyrədirəm. Mənim borcum əmr etdiyiniz zaman gitara çalmaqla sizin cəmiyyətinizi əyləndirməkdir.

Qripsoley (*ortaya çıxaraq*). Qraf həzrətləri, buyurursunuz mən bu saat hamısını çağırım.

Almaviva. Sən kimsən, nəçisən və adın nədir?

Qripsoley. Mənim adım Qripsoleydir, qraf həzrətləri! Özüm çobanam, keçə otarıram. Bu gün mənə qoyublar ki, fişəng buraxım. Deməli, bayramdır, vur yerisin! Mən o fırladaçılarımızın hamısını tanıyıram. Bu saat hamısını yığib gətirərəm.

Almaviva. Yaxşı, get çağır! (*Bazilə*). Siz isə zəhmət çəkib onunla gediniz və yolda öz oxumağınızla və gitaranızla əyləndiriniz. O mənim cəmiyyətimdəndir.

Qripsoley (*sevinclə*). Kimdir o sizin cəmiyyətinizdən? Mən?..

Süzanna öliyə onu dayandırıb qrafinyanı göstərir.

Bazil (*heyrtlə*). Necə? Deməli, mən Qripsoley ilə gedib onun üçün oxuyum?

Almaviva. Bu sizin vəzifənizdir. Gediniz. Yoxsa mən bu saat sizi saraydan qovaram... (*Gedir.*)

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Səhnədə qrafdan başqa yəne də əvvəlkilər.

Bazil (öz-özünə). Nə etmək, yumruqla kötük sınımaz.

Fiqaro. Sənin başın ki, xalis kötükdür. And içirəm ki, bir yumruğa sındıraram.

Bazil. Mənə nə düşüb ki, can yandırıb onların toyuna kömək edim? Yaxşısı budur ki, mən özüm Marselinanı almağa çalışaram. (Fiqaroya.) Mənə bax, mən qayıdınca sən heç bir şey etmə. (Kreslo üstündən gitaram alır.)

Fiqaro (onun ardınca baxaraq). Heç bir şey etmə! Sənin öz başınçın. Qulaqlarımı sallayıb ağanın qayıtmasını gözləyəcəyəm. Allahın var, qiyamətin özünə kimi heç qayıtma! Sənin ki daha işin bitdi. Oxumağın da qaldı o dünyaya. Onda mən özüm başlayım. Ey dostlar, tez başlayınız gəlmimizin şərəfinə (oyunaraq və oxuyaraq dalı-dalı çəkilir. Bazil də başqaları onun ardınca gedirlər).

Fiqaro.

Bu dünyada maldan puldan,
Bir ağıllı baş yaxşıdır.
Dam daram, daram daram!
Dam daram, daram, daram!
Anlamaz bir kəllədən
Bir parça daş yaxşıdır.
Dam daram, daram daram!
Dam daram, daram daram.

Oxuyaraq səhnədən gedirlər.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafinya.

Qrafinya (divan üstə oturmuş). Gördünüzmü bu yelbeyin Fiqaro öz məktubilə başıma nə oyun açdı?

Süzanna. Mən yan otaqdan çıxırkən siz öz-özünüzdü görseydiniz... Məni gören kimi sap-sarı saraldınız, sonra birdən-birə üzünü qıp-qırmızı qızardı, elə bil od tutub yanır.

Qrafinya. Deməli, o, pəncərədən atıldı!

Süzanna. Heç gözünü də qırpmadı. Gözəl uşaqdır. Lap qov kimi yüngüldür.

Qrafinya. Bağban da nə yerində gəlib çıxdı. Mən özümü elə itirdim ki, heç dilim söz tutmurdu.

Süzanna. Yox, qrafinya, mən bu gün gördüm ki, yüksək cəmiyyətin qadınları yalanı daha yaxşı danışrlar.

Qrafinya. Necə bilirsen? Qraf bu deyilənlərin hamısına inandı, ya yox? İndi birdən Kerubinonu sarayda görsə, onda nə olar?

Süzanna. Mən tapşıraram ki, onu yaxşı-yaxşı gizlətsinlər.

Qrafinya. Bütün bu işlərdən sonra mən onu sənin yerində bağa göndərə bilmərəm.

Süzanna. Mən də yəqin ki, getməyəcəyəm. Deməli, yəne də toy işi düyünə düşdü.

Qrafinya. Dayan, birdən sənin, ya bir başqasının əvəzində onun yanına bağçaya mən özüm getsəm nə olar?

Süzanna. Kim, qrafinya? Siz?

Qrafinya. Onda heç kəsi də bu işə qatışdırmaq lazım gəlməz. Mən onun xainliyini elə açaram ki, özünü doğrultmaq üçün bir bəhanə də tapa bilməz. Gözəl fikirdir. Gedək, Süzanna! Tez get, qrafa bildir ki, axşam bağçada olacaqsan; ancaq heç kəsə bir söz belə...

Süzanna. Bəs Fiqaro...

Qrafinya. Bir kəlmə də. Yoxsa yenə başlar özündən hoqqa çıxarmağa, işi daha da korlar. Tez mənim məxmər maskamı bəri getir. Mən də evvana gedim, bu işi yaxşı-yaxşı fikirləşim.

Süzanna gedir.

İYİRMİ BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya tək.

Qrafinya. Bu iş üçün böyük cəsarət lazımdır. Ah, mənim sevimli lentim! (Lenti götürüb qatlayır.) Sən tamamilə mənim yadımdan çıxmırsan. Artıq mən səndən heç bir zaman ayrılmaram. Sən həmişə mənə bugünkü səhnəni, o bədbəxt çocuğun... eh, qraf! Siz nə ediniz? İndi durunuz, görünüz mən Sizə nə edəcəyəm!

İYİRMİ ALTINCI GÖRÜŞ

Qrafinya, Süzanna.

Süzanna gəlir, qrafinya lenti döşündə gizlədir.

Süzanna. Buyurunuz, qrafinya, bu da maska!

Qrafinya. Unutma ki, bu iş haqqında Fiqaro bir söz belə bilməməlidir. Eşidirsənmi? Mən sənə yasaq edirəm.

Süzanna (*sevinclə*). Bilirsiniz qrafinya bu elə qiyamət bir işdir ki, mən onu fikirləşdikcə, ağlım başımdan uçur. O bütün işləri birdən-birə qurtarır. İndi nə olursa olsun, hər halda mənim toyum yəqin ki baş tutacaqdır. (*Qrafinyanın əlini öpür. Hər ikisi gedir.*)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Sarayda məhkəmə salonu: hər iki tərəfdə vəkillər üçün kürəkli skamyalar. Ortada iki pilləli bir taxtabənddə qrafın kreslosu. Qabaqda katib üçün stul və kətil. Taxtabəndin hər iki tərəfində Brid və Azon və ya başqa məhkəmə üzvləri üçün yerlər düzəlmişdir.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Pedrilyo.

Pedrilyo. Əmrə müntəzirəm, qraf həzrətləri!

Almaviva. Bu saat yaxşı bir at yəhərlə və dörd ayaq bir baş Sevilaya! Gör Kerubino oradadır, ya yox.

Pedrilyo. Bölükdəmi?

Almaviva. Bəli. Onu da yaxşı-yaxşı öyrən ki, oraya haçan çatmışdır.

Pedrilyo. Baş üstə, qraf həzrətləri!

Almaviva. Orada olursa, əmrəməni ona ver və tez qayıt!

Pedrilyo. Birdən orada olmasa?

Almaviva. Onda daha da tez qayıt və hamısını mənə bildir. Get!

İKİNCİ GÖRÜŞ

Qraf tok düşünorok.

Almaviva. Mən Bazili qovmaqda heç yaxşı iş görmədim. O məktubu ona özgəsi vermişdir. Orada kimin isə qrafinya ilə görüşmək istədiyi yazılır. Mən gələn vaxt Süzannanı otağa salıb qapını bağlayırlar. Qrafinya özünü itirir. Kim isə pəncərədən atılır. Buradaca bağban gəlib vur-ha-vur salır. Fiqaro deyir ki, pəncərədən, o atılmışdır. Burada kələf dolaşır, sapın ucunu tapmaq olmayır. Hər halda burada bir şey vardır. Bir tərəfdən baxanda mən də lap ağ eləyirəm. Nəçə yol özüm bu işdən əl çəkmək istəmişəm, ancaq özümü saxlaya bilməyirəm. O mənə mübarizəsiz təslim olmaq istəsəydi bu qədər şirin ola bilməzdi. Bu Fiqaro da gəlib çıxmadı. Onunla danışarkən Süzannanın işi ona deyib-demədiyini öyrənmək lazımdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (*özünə*). Budur. Biz də buyurduq...

Almaviva. Hər şeydən qabaq onu bilmək lazımdır ki, bu xüsusda Süzanna ona bir söz belə olsun demişdir, ya yox.

Fiqaro (*öz-özünə*). Görünür, demişdir.

Almaviva. Mən onu qoca arvad almağa məcbur edəcəyəm.

Fiqaro (*özünə*). Bazilin oynasını almağa...

Almaviva. Sonradan onun da işinə baxarıq. Sonradan ona da bir surət çəkərik.

Fiqaro. Ora baxınız, o mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Almaviva (*dönərək*). Hə? Nədir? Nə olmuşdur?

Fiqaro (*yaxınlaşaraq*). Bir şey yoxdur, qraf həzrətləri! Siz əmr etmişdiniz, mən də gəlmişəm.

Almaviva. Sən nə deyirdin?

Fiqaro. Mən heç bir şey deməyirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva (*təkrar edir*). O, mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Fiqaro. Mən, qraf həzrətləri, öz-özümə damışdırdım. Marselinanı fikirləşirdim. O mənim arvadıma bir surət çəkib özünü onun yerinə salmaq istəyir.

Almaviva (*səhnədə gəzinərək*). Mən bu saat gəlmənizi əmr etmişdim. Nə üçün bu qədər gecikdiyinizi bilmək olarmı?

Fiqaro (*paltarını düzəldərək*). Bayaq bostanda paltarlarım tamamilə bulamışdı. Paltarlarımı dəyişdirirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva. Paltarlarınızı dəyişdirmək üçün sizə neçə saat lazım olduğunu bilmək olarmı?

Fiqaro. Hər halda, qraf həzrətləri, vaxt istəyir də.

Almaviva. Görünür, burada nökrələrin geyinməsi ağalarınkindən uzun çəkir?

Fiqaro. Onların axı nökrələri yoxdur ki, kömək etsin. Onlar özləri geyinirlər.

Almaviva. Mən axı yaxşı başa düşə bilmədim ki, sizi bu qədər qorxu içərisində pəncərədən atılmağa nə məcbur etdi?

Fiqaro. Yaman qorxulu idi, qraf həzrətləri! Elə bil diri-diri qəbrə atılırdım.

Almaviva. Mənə bax, haramzadanın biri haramzada! Sən bu badalağı kimə gəlirsən. Sən özün yaxşıca bilirsən ki, məni sənə nə kimi bir qorxu içərisinə atıldığın heç də maraqlandırmayır. Ancaq sən bunu nə üçün edirdin?

Fiqaro. Mən başıma nə daş salım, qraf həzrətləri? Siz elə yalan bir xəbər eşidən kimi elə açıqlanırsınız, qabağımızca gələnı vurub yıxırsınız. Hələ orada gözünüze bir kişi dolaşıydı qapı-bacanı qırırdınız.

Almaviva. Siz pilləkəndən gedə bilərdiniz.

Fiqaro. Yaxşı məsləhətdir. Pilləkəndən gedəydim, Siz də balkonda tutub atamı yandırardınız!

Almaviva (*acıqlı çıxıraraq*). Balkonda (*öz-özünə*). Mən özümdən çıxıram. Beləliklə, istədiyimi öyrənə bilmərəm.

Fiqaro. Aha... Xəstədi. Ehtiyatlı ol, Fiqaro!

Almaviva. Mən onu demək istəməyirdim. Bilirsənmi. Mən səni özümle Londona aparmaq istəyirdim. Sonradan bu məsələni düşündüm...

Fiqaro. Siz öz fikrinizi dəyişdinizmi?

Almaviva. Əvvəla siz ingiliscə bilməyirsiniz.

Fiqaro. Əh ingilis dilində nə var ki, onu da bilməyim. Mən bütün İngiltərəni gəzərəm, heç bir yerdə də dilim dolaşmaz. İstədin yağlı cücə yeyəsən, gir aşxanaya, əlini belə elə (*kabab çəkib bişirməyi göstərir*) o saat sizə mükəmməl xəmirəşi gətirsinlər. Özü də çörəksiz. Çox gözəl. Əlavə bir-iki stəkan da yaxşı şərab vurmaq istəsən, əlini belə elə (*əli ilə şüşə qapağın açılmasını göstərir*) o saat sizə dəmir qablarda mükəmməl bir pive gətirsinlər. Bu da çox gözəl. Küçədə bir arvad gördün, yavaşca əlini yapışdır dodaqlarına balaca marçıldat. O saat görəcəksən ilişirdi silləni qulağının dibinə... deməli, başa düşmüşdür. Doğrudur, ingilislər o yan-bu yanda hərdən bəzi sözlər də deyirlər, ancaq dilin əsil əsası hələ budur ki var. Əgər qraf həzrətlərinin məni burada saxlamaq üçün başqa bir əsasları yoxsa...

Almaviva (*öz-özünə*). Londona getmək istəyir. Görünür, Süzanna ona bir söz deməmişdir.

Fiqaro (*öz-özünə*). O elə bilir ki, mən heç bir şey bilməyirəm. Onu elə burada tutmaq lazımdır.

Almaviva. Mənə bax, nə üçün sənə bütün işlərdən həmişə bir biclik çıxır?

Fiqaro. Adam hər şeydə bir biclik axtaranda, gözünə elə biclik görünür.

Almaviva. Sən öz adını yaman korlamışsan, Fiqaro?

Fiqaro. Mən özüm ki yaman deyiləm. Amma ağalarımızdan hansı biri özü üçün deyə bilər ki, mən yaman deyiləm.

Almaviva. Mən həmişə görürəm ki, sən bir məqsədə çatmaq üçün əyri-üyrü yollarla gedirsən.

Fiqaro. Başqa cür ola da bilməz. Bir mən deyiləm ki. Burada yüzlərcə adamlar vardır. Hamısı irəli getmək istəyir. Tələsiyir, bir-birini sıxır, itələyir, yıxır. Kim bacarırsa, o, irəli gedir, yerdə qalanı isə basıb əzirlər. Bütün dünyanın işi belədir. Mən isə artıq bunların hamısından bezmişəm.

Almaviva. Necə? İrəli getməkdənmi? (*Öz-özünə*). Bu təzə bir xəbərdir.

Fiqaro (*özünə*). Aha, indi növbət mənimdir. (*Bərkdən*). Qraf həzrətləri, siz məni dalandar təyin etməklə xoşbəxt etdiniz. Yaman yer deyil. Doğrudur, kuryer kimi yeni xəbərlər daşımayacaqdım. Ancaq hər halda burada öz arvadımla xoşbəxt yaşaya bilərdim.

Almaviva. Sən onu da özünle Londona apara bilərdin.

Fiqaro. Onda da həftə səkkiz, mən doqquz ondan ayrılacaqdım... Ad da olacaqdı ki, arvadım var. Ağzıma dad qarnıma heç zad...

Almaviva. Sən öz ağılnla və çalışmağınla irəliləyib yaxşı yer tuta bilərdin.

Fiqaro. Yəni ağılnan adam irəli gedə bilər? Siz mənə gülürsünüz. Qraf həzrətləri, adamları irəli aparan iki şeydir: hamıya bəli, bəli demək və yaltaqlıq...

Almaviva. Mənim rəhbərliyim altında bir azca siyasətlə məşğul olsaydın.

Fiqaro. Eh, siyasət də bir şey deyil ki... onu mən çoxdan bilirəm.

Almaviva. Onu da yaqın ingilis dilini bilən kimi bilirən.

Fiqaro. Ancaq siyasətdə elə bir şey də yoxdur ki, adam özünü göstərsin. Özünü elə tut ki, guya hamının bildiyi şeyi bilməyirsən və hamının bilmədiyini bilirən. Hamının anlamadığına qulaq as və eşitdiyinə qulaq asma. Özünü elə göstər ki, guya heç kəsə bacarmadığı işi sən bacarırsan. Heç bir şey bilməsən də, həmişə özünü elə göstər ki, guya səndə böyük bir sır saxlanmışdır. Gir otağa, qapıları bağla və orada bekarlıqdan qələm çərt. Həqiqətdə boş və sarsaq da olsan, özünü böyük bir alim göstər. Yaman-yaxşı, hər halda özünü elə tut ki, böyük bir adam kimi görünəsən. Xəbərcilərin sayını artır və bütün əclaf adamlara kömək et. Bunların hamısı ilə bərabər möhürləri kəs, özgülərin kağızlarını aç oxu, özün də deginə ki, böyük məqsədlər kiçik vasitələri doğruldurlar. Daha başqa şey lazım deyil. Oldun xalis siyasət adamı.

Almaviva. Sənin dediyin siyasət deyil, intriqadır.

Fiqaro. Siyasətdir ya intriqadır, kim baş açıq? Mənə qalırsa, ikisi də bir yuvanın quşudur. Sonra da buyur, ayırd elə görüm, necə eləyirsən. Məndən ötrü isə köhnə dastanlarda deyilən kimi "öz yarım hamısından əzizdir".

Almaviva (öz-özünə). Qalmaq istəyir. Anlayıram. Deməli, Süzanna hamısını ona demişdir.

Fiqaro. Necəsən, əzizim, öz ağacdır öz omban. Kişisən, davam elə.

Almaviva. Deməli, sən bu fikirdəsən ki, Marselinanın işini udacaqsan.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz özünüz bütün gənc qızları əlimizdən alarkən mən bir qoca arvadı necə alım? Qoca arvadı almamaq mənim üçün bir təqdir sayıla bilərmə?

Almaviva (rişxənd ilə). Məhkəmədə bütün artıq müləhizələr ortadan çıxır və arada ancaq qanun qalır.

Fiqaro. O qanunlar da bütün böyük adamlar üçün yüngül olur, balaca adamlar üçün ağır...

Almaviva. Sən elə bilirsen mən zarafat eləyirəm?

Fiqaro. Bilməyirəm, qraf həzrətləri! Məsəl var ki, diqqət hər şeydən doğrudur. Məsəllər isə həmişə doğru deyirlər. Dostumuzla düşmənimizi vaxt özü göstərir.

Almaviva. Görünür, ona hamısı deyilmişdir. O, hər halda Marselinanı almalıdır...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, nöker, Fiqaro.

Nöker. Don Qusman Briduazon.

Almaviva. Briduazon?..

Fiqaro. Bəli, yerli məhkəmə rəisi, sizin nökeriniz!

Almaviva. Qoy gözləsin...

BƏŞİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (düşünməkdə olan qrafa baxaraq). Deməli, qraf həzrətləri mənə ancaq bunu demək istəyirdilər?

Almaviva (ayılmış kimi). Mən?.. mən bu salonun məhkəmə iclası üçün təmizlənməsini əmr etmişdim.

Fiqaro. Burada hər şey hazırdır. Budur, sizin üçün böyük kreslo. Məhkəmə üzvləri üçün möhkəm stullar. Katib üçün kətil, vəkillər üçün skamyalar. Camaat üçün döşəmə yuyulmuş. Yerdə qalan çəncünə də daldan dayanarlar. Gedim süpürgəçiləri yola salım. (Gedir.)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf Almaviva tək.

Almaviva. Bu şeytan oğlu ilə bacarmaq olmayır. Dil ilə adamı yuyub aparır. Yox, nə olursa olsun o Süzannanı ala bilməyəcəkdir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf.

Süzanna (*tələsik içəri qaçaraq*). Qraf həzrətləri, bağışlayınız. Qraf həzrətləri!..

Almaviva (*acıqlı*). Nə olmuşdur?

Süzanna. Siz acıqlısınız, qraf həzrətləri?

Almaviva. Nə istəyirsən?

Süzanna. Xanımın kefi yoxdur. Yəqin yenə sinirlidir. Mənə bir az valeriyan veriniz. Bu saat qaytararam.

Almaviva (*şüşəni ona verərək*). İstəməz, qalsın sizdə... Bir azdan, çox güman ki, sizə də lazım olacaqdır.

Süzanna. Bizdə sinir nə gəzir. Bu ağa naxoşluğudur.

Almaviva. Öz adaxlısını sevən və itirən gəlinciyəz...

Süzanna. Siz mənə bağışladığınız cehizdən Marselinanın borcunu vermək olar?

Almaviva. Mənmi bağışlamışam? Mən?

Süzanna (*gözlərini endirərək*). Siz özünü mənə söz vermişdiniz, bəlkə mən səhv etmişəm.

Almaviva. Mən söz vermişdim, ancaq bir şərt ilə ki, siz mənim sözümə qulaq asasınız.

Süzanna. Sizin sözünü zə qulaq asıb boyun əymək mənim borcumdur, qraf həzrətləri!

Almaviva. İnsafsız! Nə üçün sən bunu mənə əvvəldən deməyirdin?

Süzanna. Doğru sözü həmişə demək olar.

Almaviva. Deməli, axşam üstü bağa çıxacaqsan?

Süzanna. Mən hər axşam orada gəzirəm.

Almaviva. Bu gün səhər sən o qədər sərt idin ki...

Süzanna. Bu gün səhər axı Kerubino kreslonun dalında idi. Nə edə bilirdim.

Almaviva. Onu doğru deyirsən. O heç mənim ağlıma gəlməmişdir. Yaxşı, bəs Bazil mənim adımdan sənə deyəndə nə üçün acıqlanırdın?

Süzanna. Bu işə Bazili, ya bir başqasını qarışdırmağın nə mənası vardır?

Almaviva. Fiqaroya isə hamısını danışmışsan, deyilmi?

Süzanna. Əlbəttə, Fiqaroya mən hamısını danışmışam. Təkcə onun bilməməli olduğu şeyləri deməmişəm. Ancaq elə şeylər qalmışdır ki, onları o, bilməməlidir.

Almaviva (*gülərək*). Ha-ha-ha. Qiyamət qızsan, Süzanna! Deməli, sən söz verirsən. Sözünün üstündə durmasan, onda özün bil. Orasını bil ki, görüşə gəlməsən, nə toy olacaqdır, nə də cəhiz.

Süzanna (*təzimlə*). Toy olmaz, toy haqqı da olmaz, qraf həzrətləri!

Almaviva. Bunların hamısını bu məlun qız haradan tapır və... ancaq sən xanımın valeriyan gözləyir axı.

Süzanna (*gülərək şüşəni qaytarır*). Sizinlə danışa bilmək üçün bir bəhanə lazım idi, ya yox?

Almaviva (*onu quçmaq istəyir*). Gözəl məxluq!

Süzanna (*onun əlindən çıxaraq*). Gələn var.

Almaviva (*öz-özünə*). O, mənimdir.

Süzanna. Tez gədim hamısını xanımına danışım (*bayıra qaçır*).

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro.

Fiqaro. Süzanna! Süzanna! Qraf həzrətlərlə xüsusi söhbətdən sonra haraya belə qaçırsan?

Süzanna. İndi get məhkəmədə nə edirsən et. Sənin işin udulmuşdur (*deyə qaçır*).

Fiqaro (*onun ardınca qaçaraq*). Dayan, bir danış görək nə olmuşdur... Süzanna!..

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf tək girir.

Qraf. Sənin işin udulmuşdur. Yenə də onlar mənim başımı aldatdılar. Yaxşı, köpək uşağı! Heç cybi yoxdur. Mən bunların hamısının heyfini sizdən çıxaram. Məhkəmə qərarı ədalətli olacaqdır. İntriqa apararkən heç bir vasitədən çəkinmək olmaz... (Gedir.)

ONUNCU GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon.

Marselina (Briduazona). Möhtərəm əfəndim, mənim işimə qulaq asınız...

Briduazon (rəsmi paltarda və paltək). Ya-a-xşı. Şifahi göstərişinizə qulaq asırıq...

Bartolo. Bu izdivac iltizamıdır.

Marselina. Və borc verilmiş pul iltizamı.

Briduazon. A-anlayıram. Və sairə və sairə...

Marselina. Elə deyil, əfəndim! Burada heç bir sayirə-mayirə yoxdur...

Briduazon. Anlayıram. Deməli, siz borc pul almışsınız.

Marselina. Heç yox! Mən borc pul vermişəm.

Briduazon. A... ha... anlayıram. Deməli, siz öz pullarınızı istəyirsiniz.

Marselina. Heç yox! Mən istəyirəm ki, o, məni alsın...

Briduazon. Aha. İndi anlayıram. Hamısını anlayıram. Deməli, o, istəyir ki, sizi alsın...

Marselina. Heç yox! Bizim məhkəməyə gəldiyimiz də elə ona görədir.

Briduazon. Burada anlaşılmaz nə var ki? Hamısını anlayıram...

Marselina. Siz heç bir şey anlamayırsınız, əfəndim! (Bartoloya). Heç bilməyirəm bu nə baş ayaq vurur. (Briduazona.) Heç bilməyirəm. Siz bu sayaqnan bizi necə mühakimə edəcəksiniz?

Briduazon. Bəs mən bu yeri pul verib nə üçün almışam? Marselina (ah çəkərək). Belə yerləri satmaq lap böyük günahdır!

Briduazon. Əlbəttə, bu yeri bizə havayı versəydilər, daha yaxşı olardı. Şikayətiniz kimdəndir?

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon, Fiqaro əllərini ovaraq girir.

Marselina (Fiqaronu göstərərək). Budur, bundan, bu haram-zadadan.

Fiqaro (gülərək Marselinaya). Mən sizə mane olmadım ki? Qraf həzrətləri bu saat buyuracaqlar, əfəndim!

Briduazon. Mən bu oğlanı harada işə görmüşəm.

Fiqaro. Məni Sevilyada öz arvadınızın yanında görmüş olarsınız. Mən onu müalicə etməyə gəlmişdim.

Briduazon. Nə vaxt?

Fiqaro. Balaca oğlunuzun doğulduğundan bir il qabaq. İnsafən, gözəl uşaqdır.

Briduazon. O mənim bütün uşaqlarımdan gözəldir. Deyirlər sən burada nadinclik edirsən.

Fiqaro. Zarafat edirsiniz, əfəndim! Belə boş şeydir.

Briduazon. Evlənmək üçün iltizam vermisen? Ax, yazıqçıgəz!

Fiqaro. Bilirsiniz, əfəndim...

Briduazon. Heç olmazsa mənim katibimlə görüşmüşsənmi?

Fiqaro. Gərək ki, Dubel-Men olsun?

Briduazon. Bəli, bəli, özüdür. Oho, o çox usta adamdır. Yaman da iş bacarandır.

Fiqaro. Öz təcrübəmdə görmüşəm. Tamamilə doğrudur, əfəndim! Necə ki görüşməmişəm? Möhkəm görüşmüşəm. Nə lazımsa, öz qaydas ilə etmişəm.

Briduazon. Qaydanı pozmaq olmaz. Hər şey öz qaydasında edilməlidir.

Fiqaro. Ona söz ola bilməz, əfəndim! Qayda lazımlı şeydir. İşin əsası müddəilərə ayıdsə, qaydası hakimlərin alınmaz haqqıdır.

Briduazon. Görünür, oğlancığaz mən düşündüyüm qədər də axmaq deyildir. Yaxşı, əzizim, indi ki, sən bizim bütün qaydalarımıza olduğu kimi riayət etməsən, onda biz də sənənin işin üçün çalışırıq...

Fiqaro. Məhkəmə adamı da olsanız, hər halda ədalətinizə əmin oluram.

Briduazon. Necə? Bəli, mən məhkəmə adamıyam. Lakin sən ki borclusan və borcunu verməyirsən.

Fiqaro. O, elə çıxır ki, heç kökündən borclu deyiləm.

Briduazon. Elədir, elədir. Ancaq sən nə dedin?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Briduazon, qraf və nökrərlərdən biri.

Nökrər. Ağalar, Əlahəzrət qraf!

Almaviva (*gələrkək*). Siz, cənab Briduazon, rəsmi paltardasınız. Bu ev işidir. Adi geyimdə də baxmaq olardı.

Briduazon. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri! Ancaq mən heç bir vaxt başqa paltarda bayıra çıxmayıram. Rəsmi geyim hər şeydən vacibdir. Biri ola bilir ki, qısa quyruqlu bir hakimə gəlsün də... lakin elə bir prokuror ləbbadəsi görən kimi özünü itirir. Elə bircə geyimin-dən bədənini titrətmə tutur. Rəsmi paltar, forma – müqəddəs şeydir.

Almaviva (*Saray məmuruna*). Camaatı buraxınız gəlsin!

Saray məmuru (*qapıları cırlı ilə açaraq*). Məhkəmə iclası açıqdır!

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Antonio, qulluqçular, kəndlilər toy tarında, qraf böyük kresloda oturur, Briduazon onun yanında stulda, katib stul ardında kənddə, məmur və vəkillər skamyalarda, Marselina Bartolonun yanında, Fiqaro o biri skamyada otururlar. Kəndlilər və qulluqçular hamının ardında ayaq üstə dururlar.

Briduazon (*Dubl Menə*). Dubl Men, baxılacaq işləri oxuyunuz!

Dubl Men. Birinci iş iki nəfər tərəfindən yazılmış bir komedi haqqındadır. Komedi sarsaq olduğundan iki nəfərdən heç birisi onu öz boynuna almaq istəməyir.

Almaviva. Hər ikisi haqlıdır. O biri işi oxuyunuz. Bundan sonra da onlar bir yerdə bir əsər yazsalar, o zaman əsər yüksək cəmiyyətdə hörmətsiz qalmamaq üçün zadəganlardan biri ona öz adını verməlidir. Ədib isə öz məharətini.

Dubl Men (*o biri işi oxuyur*). Rəncbər Andrey Petrov Petroviç töycü yığandan şikayət edir və artıq aldığı göstərir.

Almaviva. Onun mənə dəxli yoxdur. Ondansa, mən kralın yanında xırda xanları müdafiə edərdəm. O biri işi oxuyunuz.

Dubl Men (*yeni işi götürür. Bartolo və Fiqaro dururlar*). Marselina De-Vert Allyor (*Marselina qalxıb baş ayır.*) Fiqarodan şikayət edir. Atasının adı yazılmamışdır.

Fiqaro. Adı bilinməz.

Briduazon. Adı bilinməz? Adı bilinməz nədir?

Fiqaro. Mənim atamın adıdır.

Dubl Men (*yazır*). Fiqaro Adı bilinməz oğluna qarşı şikayət verir... kimlərdənsiniz? İctimai vəziyyətiniz?

Fiqaro. Bəyzada.

Almaviva. Bəyzada. Deməli, siz bəysiniz?

Katib yazır.

Fiqaro. Allah istəsəydi, mən qraf oğlu da ola bilərdim.

Almaviva (*katibə*). Davam etdiriniz.

Məmur (*zəng çalır*). Ağalar, səs salmayınız!

Dubl Men (*oxuyur*). Fiqaronun yuxarıda qeyd edilən Marselinanı almaqdan boyun qaçırması haqqında müddəi tərəfindən vəkil doktor Bartolo təyin edilir. Müttəhim isə, icma müsaidə edərsə, qayda və adətlərə müxalif olaraq özü-özünü müdafiə edəcəkdir.

Fiqaro. Adət çox yanlış yol ilə gədir. Azacıq biliyi olan bir adam həmişə öz işini hər bir vəkildən yaxşı bilir. Vəkillər boş yerə hülqumlarını yırtır və hər nə bilsələr, müdafiə etdikləri işdən bir şey bilmirlər. Onların danışdıqları çox vaxt müdafiə etdikləri adamı daha da təqsirləndirir, qulaq asanları da darıxdırır. İclasdan sonra da özlərini dünyada birinci nətiq hesab edirlər. Mən isə bütün işi üs-dörd kəlmə ilə danışacağam, möhtərəm əfəndilər!

Dubl Men. Üç-dörd kəlmə əvəzinə, səhərdən bir aləm gərəksiz sözlər danışmışınız. Siz müddəi deyilsiniz. Siz ancaq özünüzü müdafiə etməlisiniz. Buyurunuz, doktor, iltizam kağızını da oxuyunuz.

Fiqaro. Elədir ki var. İltizam kağızı.

Bartolo (*gözlüyünü taxaraq*). Açıq və aydın iltizam kağızı.

Briduazon. Bu saat görürük.

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Bartolo (*oxuyur*). "Mən aşağıda imza edən Fiqaro, Marselina Dö Vert Allyordan iki min pyaster pul almışam. Bu kağızı verən kimi mən aldığım pulları ona qaytarmalıyam və ona evlənməliyəm... və i.ə. imza... Fiqaro". Heç şübhəsizdir ki, bu kağız üzrə müttəhim aldığı pulları qaytarmalı və ikinci iltizama da əməl etməlidir. Bundan başqa bütün məxariə də onun hesabına yazılmalıdır. (*Bartolo ittiham nitqini başlayır*.) Möhtərəm əfəndilər! Bu vaxta kimi məhkəmədə bu qədər maraqlı bir işə baxılmışdır. Gözəl Falatrida ilə evlənmək üçün iltizam verən Makedonyalı İskondərdən başlayaraq...

Almaviva (*onun sözünü kəsərək*). Danışmaqdan qabaq müttəhimdən öz imzasını təsdiq edib-etmədiyini soruşmaq lazımdır.

Briduazon. Siz bu barədə nə deyə bilərsiniz?

Fiqaro. Əfəndilər, kağızı oxuyurkən doktor cənabları bilərək, ya bilməyərək bir səhv buraxdı. Kağızda "pulları qaytarmalı və onu almalyam" deyilməyir. Orada belə olmalıdır: pulları qaytarmalı, ya onu almalyam. Bunların arasında böyük bir fərq vardır.

Almaviva. Kağızda "və" yazılmışdır, ya "ya".

Bartolo. Burada "və" yazılmışdır.

Fiqaro. Orada "ya" yazılmışdır.

Briduazon. Dubl Men, alınız özünüz oxuyunuz.

Dubl Men (*kağızı alaraq*). O daha yaxşı olar. Onlar özləri oxuyanda çox vaxt yanlış oxuyurlar. (*Oxuyur*.) Əh-əh-əh... Marselina... əh-əh-əh De-Vert Allyordan... əh-əh... Pulları qaytarmalı və... ya... və... ya... Aydın yazılmışdır, üstünə də mürəkkəb dağılmışdır.

Briduazon. Mürəkkəb dağılmışdır, anlayıram!

Bartolo. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, bu ədat cümlənin iki bərabər hissəsini bitirdirmək üçün yazılmışdır. Özü də "və"-dür.

Fiqaro. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, o ədat cümlənin biri-birinə qarşı qoyulan iki hissəsini ayırmaq üçün yazılmışdır. Özü də "ya"dır. (*Yanındakılara*.) O əgər tülküdür, mən də onun quyruğuyam. İstəyir lap latınca desin mən də onun üçün yunanca qırıldam.

Almaviva. Bu mübahisəni bir nəticə ilə qurtarmaq lazımdır.

Fiqaro. Mən heç bilməyirəm, bu necə ola bilər. Mən həm evlənməliyəm, həm də öz arvadıma pul verməliyəm.

Bartolo. Əlbəttə, bizlərdə hər arvad evlənilir, malları isə ayrı-ayrı olur.

Fiqaro. Evlənmək bir qəbz isə, onda hər və arvadın malları da ayrı olur, canları da.

Məhkəmə üzvləri qalxıb öz aralarında sossiz danışirlar.

Bartolo. Bu da sizin kağızınız!

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Məmur. Səs salmayınız, əfəndilər!

Bartolo. Haramzadanın biri, haramzada! Siz öz borcunuzu belə qaytarırsınız?

Fiqaro. Siz, vəkil əfəndi, görünür, öz işiniz üçün çalışırsınız.

Bartolo. Mən bu qadını müdafiə edirəm.

Fiqaro. Ağzınıza hər nə çərən-pərən gəlir danışa bilərsiniz. Ancaq söyüş söymək olmaz. Məhkəmələrdə üçüncü adamın iştirakına yol verildə orası nəzərə alınır ki, dava aparən tərəflər özlərindən çıxmasınlar. Kimse düşünməmişdir ki, bu bitərəf vəkillər öz vəziyyətlərindən istifadə edib söyüş söyəcəklər və kimse də onlara bir söz deməyəcəkdir.

Məhkəmə üzvləri müşavirələrini davam etdirirlər.

Antonio (*məhkəmə üzvlərini Marselinaya göstərərək*). Onlar orada nə pıçıldayırlar?

Marselina. Məhkəmə reisi rüşvət almışdır. İndi o birilərini də ələ gətirmək istəyir. Mənim işim uduzulmuşdur.

Bartolo (*yavaşdan*). Deyəsən, ona oxşar bir şeydir.

Fiqaro (*gülərək*). Qorxma, Marselina, məhkəmə dayan!

Dubl Men (*qalxıb Marselinaya*). Mən sizi məsuliyyətə çəkirim. Və məhkəmənin şərəfini saxlamaq üçün xahiş edirəm başlanmış iş haqqında qərar çıxarmazdan əvvəl mənim şikayətimə baxılınsın.

Almaviva (*oturaraq*). Yox, katib! Mən özümün təhqir edilməmə məsələsinə baxa bilmərəm. Mən ədalətlə və bitərəf divan etmək istəyirəm. Deməli, müddə burada nə tələb edə bilər. Ya pulun verilməsini, ya da ərə getməsinə. Bunların ikisi bir yerdə ola bilməz.

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Məmur. Səs salmayınız, əfəndilər!

Almaviva. Müttəhim bizə nə deyir? O, evlənmək istəməyir və buna tamamilə haqqı vardır.

Fiqaro (*sevinərək*). Mən işi apardım.

Almaviva. Lakin iltizam kağızında deyilir ki, "bu pulları istənilən vaxt qaytarmalıyam, ya da onu almalyam". Ona görə də məhkəmə belə bir qərara gəlir: "ya müttəhim iki min pyastr pul verməli, ya da elə bu gün şikayətçi Marselinanı almalıdır". (*Qalxır.*)

Fiqaro. Mən məhv oldum.

Antonio (*sevinərək*). Bax bu yaxşı qərardır!

Fiqaro. Ondan sənə nə var?

Antonio. Mənə o var ki, sən mənim bacım qızının əri olmayacaqsan. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri!

Məmur. Əfəndilər, artıq dağılısınız!

Adamlar çıxırlar.

Antonio. Gedim hamısını Süzannaya danışım.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf gəzişir. Marselina, Bartolo, Fiqaro, Briduazon.

Marselina (*oturaraq*). Vay, ürəyim dincəldi!

Fiqaro. Mənim işə bağrım çatlayır.

Almaviva (*öz-özünə*). Axır ki, intiqamımı aldım!

Fiqaro. Bəs bu Bazil nə oldu? Demişdi gəlib Marselinanın əre getməsinə mane olacaq. O da şeytan oğlu gəlib çıxmadı (*getmək istəyən qrafa*). Qraf həzrətləri, siz gedirmisiniz?

Almaviva. İclas qurtardı.

Fiqaro (*Briduazona*). Tfu, dozanqurdu!

Briduazon. Kim? Mən?

Fiqaro. Bəli, bəli, sən!

Briduazon. Anlayıram.

Fiqaro. Hər halda mən onu almayacağam. Mən bəyzadayam.

Qraf dayanır.

Bartolo. Xeyr, alacaqsan!

Fiqaro. Necə alacağam? Mənim ata-anam razı olmamış mən evlənə bilərəmmi?

Bartolo. Hani, ata-anan kimlərdir? De görək də?

Fiqaro. Siz durunuz. Bir azdan mən onları taparam. 15 ildir ki, axtarıram.

Bartolo. Axmağın biri! Səninçin ata-ana haradan gəldi? Sən divar dibində doğulmuşsan.

Fiqaro. Xeyr, doktor, ata-anam məni itirmişlərdir. Ya da məni onlardan oğurlamışlardır.

Almaviva. İtirmişlər, oğurlamışlar – sübut göstər.

Fiqaro. Quldurlar, qraf həzrətləri, məni ipək bələkdə və bir çox qızıl şeylərlə birlikdə tapmışlardır. Bunlar mənim bəyzada olduğumu sübut etmək üçün kafi deyilmi? Bu da olmasa mənim bədənimdə elə nişanlar vardır ki, onlarla məni törədənlər o saat məni tanıya bilərlər. Budur, baxınız... (*Sağ qolunu çırmayır.*)

Marselina (*tez qalxaraq*). Sağ qolunda qayçı şəkili?..

Fiqaro. Siz bunu haradan bilirsiniz?

Marselina. Pərvərdigara! Bu odur?

Fiqaro. Bəli, bəli, mən özüməm...

Bartolo (*Marselinaya*). O, yəni kim?

Marselina (*tez*). Bizim Emanoyil.

Bartolo (*Fiqaroya*). Səni qaraçılar aparmışlar.

Fiqaro (*hayəcanla*). Hansı sarayın işə iki addımlığından. Mehriban doktor, məni öz nəcib ailəmə qaytarınız və bunun üçün hər nə istəyirsiniz məndən ala bilərsiniz. Mənim varlı ata-anam mənim üçün öz qızıklarını əsirgəməzlər.

Bartolo (*Marselinanı göstərərək*). Odur, sənin anan odur.

Fiqaro. Deməli, mənim süd anam?

Bartolo. Xeyr, sənin doğma anan.

Almaviva. Onun anası?

Fiqaro. Bu necə işdir? Açıq deyiniz!

Marselina (*Bartolonu göstərərək*). Odur, o da sənin atandır.

Fiqaro. Ay haray... tutmayın məni çıxdım özümdən...

Marselina. Təbiət özü bunu sənə yüz min yol deməmişdirmi?

Fiqaro. Heç bir yol da!

Briduazon. Məsələ aydındır. Onu, deməli, o almayacaqdır.

Bartolo. Heç mən də almayacağam.

Marselina. Siz də almayacaqsınız? Bəs, sizin oğlunuz? Siz ki mənə and içmişiniz.

Bartolo. Axmaq olmuşam. Anlamamışam. Qələt cləmişəm. Belə xatirələr adamı evlənməyə məcbur etsəydi, onda bütün arvadları almaq lazım gələrdi.

Briduazon. Hər şeyə belə baxılsa, onda kimsə-kimsəni almazdı.

Bartolo. Bu – gəncliyin ağır mirasıdır.

Marselina. Ağır. Həm də çox ağır. Mən öz təqsirimi heç də danmaq istəməyirəm. Lakin otuz illik sakit həyatdan sonra o ağırlığın nəticəsini görmək nə qədər ağırdır. Mən təmiz bir həyat üçün doğulmuşdum. Və namusla yaşayırdım. Lakin gəncliyin təcrübəsiz illərində bir tərəfdən ehtiyac, bir tərəfdən də yalançı dillər, yalan vədlər adamı çaşdırarkən təcrübəsiz bir uşaq bu birgə hücumla necə dayanıb bilər. Burada bizi mühakimə edənlər, ola bilər ki, özləri öz həyatlarında yüzrlə zavallıları məhv etmişlərdir.

Fiqaro. Taqsırı hamıdan çox olanların ürəyi hamıdan bərk olur. Bu, ümumi qaydadır.

Marselina (tez). Öz cürəzlərinin fədası olanları atıb təhqir edən insafsız nankor, kişilər, gənclikdə etdiyimiz səhvlərin cəzasını ancaq siz çəkməlisiniz! Siz kişilər hər bir sənəti qamarlayıb yazıq qızlar üçün nə qoymuşunuz ki, onlar da özlərini dolandıra bilsinlər.

Fiqaro. Bunlar soldatlara da tikiş tikdirirlər.

Marselina (həyəcanla). Qadınlar ən yüksək bir mərtəbəyə çatdıqda belə sizdən ancaq gülünc bir hörmət görə bilirlər. Bu hörmət ancaq üzdədir. Həqiqətdə isə biz sizin ölinizdə bir əsirdən başqa bir şey deyilik.

Fiqaro. O doğrudur.

Almaviva (öz-özünə). Doğru dedin qoydun!

Briduazon. Vallahı ki, lap doğru deyir!

Marselina. Yaxşı, oğlum, qoy o istəməsin, haradan gəlmiş olduğuna baxma, haraya gedəcəyinə bax! Mən əminəm ki, arvadın səni hələ onsuz da qəbul edəcəkdir. Öz gözəl arvadınla yaşa və xoşbəxt ol. Həmişə şad, azad və hamıya qarşı mehriban ol. O zaman sənin anan həmişə səni sevvəcək və dünyada ən xoşbəxt bir qadın olacaqdır.

Fiqaro. Bunlar hamısı qiymətli sözlərdir, ana! Mən sənin sözünə bəsbütün şərikəm... Yaxşı, biz hələ gözrlərək...

Almaviva. Bu sarsaq məsələnin heç yeri deyildi.

Briduazon (Fiqaroya). Bəs sənin böyliyin necə oldu? Sarayların harada qaldı? Deməli, sən ədalət məhkəməsinə aldatmışan.

Fiqaro. Sizin ədalətiniz təpənizə dəysin... mən onun üzündən nələr çəkməmişəm. Hələ o zəhrimar yüz qızıldan ötrü mən, az qalmışdı ki, bu əfəndinin boğazını üzüm. İndi də o mənim anam olmaqdan boyun qaçırır. Yaxşı. İndi ki, göylər mənə bu qədər fəlakətdən qorumuşlar, o zaman sən də mənə bağışla, ata... Siz isə, anacan, öpünüz mənə. Ancaq bir ana kimi öp, a...

Marselina onun boynuna sarılır.

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Süzanna və Antonio.

Süzanna (içəri qaçaraq). Dayanınız, dayanınız, qraf həzrətləri! Qoy onlar evlənməsinlər. Mən bu arvadın pullarını qrafınyanın mənə bağışladığı cəhizlərdən verərəm...

Almaviva (öz-özünə). Bu qrafınyaya da Allah belə versin! Elə bil hamısı mənə qarşı sözləşmişlər (gedir).

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Antonio (Fiqaronun öz anasını qucağını görərək Süzannaya). Bir ora bax, gör nə edirlər.

Süzanna (üzünü çevirərək). Gördüm. Bizim, dayı, burada qalacağımız artıqdır.

Fiqaro (onu dayandıraraq). Heç elə şey yoxdur. Gördüm ki, deyirsən, de görüm nəyi görmüşsən.

Süzanna. Öz səhvim, öz axmaqlığımı və sənin alçaqlığını...

Fiqaro. Heç nə onu görmüsən, nə də onu...

Süzanna (acıqlı). Mən onu gördüm ki, sən sevinərək evlənirsən. Yoxsa bu hərəkətli qucuşmanı haraya yazmaq olar.

Fiqaro (şad bir deyişlə). Qucaqlamağına qucaqlayıram, amma almağına almayacağam...

Süzanna gəlmək istəyir, Fiqaro onu dayandırır.

Süzanna (*onu sillə ilə vuraraq*). Alçaq! Sənin nə ixtiyarın var məni saxlayan?

Fiqaro (*yanındakılara*). Gördünüz? Sevgi belə olar! Lakin ayrılmazdan qabaq səndən xahiş edirəm: sən bir bu dəyərli arvada yaxşı-yaxşı bax... görürsənmi?

Süzanna. Görürəm!..

Fiqaro. Hə necə görürsən?

Süzanna. Çox kifir!

Fiqaro. Yaşasın qısqanclıq!

Marselina. Gözəl Süzanna, yaxın gəl, sənin gələcək qaynanan səni öpsün. Səni bu qədər incidən bu insafsız, mənim oğlumdur...

Süzanna. Necə? Siz onun anasıdır? (*Onun yanına qaçır qucurlar.*)

Antonio. Necə yəni... elə bu saatca vurdu oldu sənin anan?

Fiqaro. Yox, mən bunu ancaq indicə bildim.

Marselina. Yox, mənim ürəyimin daima ona doğru çırpındığı səbəbsiz deyilmiş. Mən ancaq o səbəbini anlamamışam... Məni ona tərəf sürükləyən – mənim qanımdır...

Fiqaro. Məni isə mühakiməm idarə edirdi. Odur ki, həmişə sizdən qaçırdım. Mənim axı sizdən lap zəhləm gəldirdi. Sübut – bu pullar.

Marselina. Onlar sənindir. Al bu kağızı, qoy o sənin cehizin olsun.

Süzanna (*əlindəki pul kisəsini ona ataraq*). Al bunları da...

Fiqaro. Çox sağ olunuz! Təşəkkür edirəm.

Marselina. Yazıq mən! Hələ qız ikən mən dünyada ən rəzil bir qadın olacaqdım. İndi isə mən xoşbəxt bir anayam. Qucunuz məni, balalarım! Pərvədigara! Mən nə qədər xoşbəxtəm! Ah, bilsəniz mən sizi nə qədər sevəcəyəm!..

Fiqaro. Dayan, ana! Göz yaşı boğazımı boğur. Bütün ömrümdə bu birinci göz yaşıdır. Lakin mən sevincimdən ağlayıram. Artıq utanmaq istəməz. Qoy kim nə deyir desin, mən həm ağlayacağam, həm də güləcəyəm (*anasını və Süzannanı qucur*).

Marselina. Mənim oğlum!

Süzanna. Mənim əzizim!

Briduazon (*yaşlıqla gözlərini silərək*). Deyəsən, qocalığımda mən də xərifləmişəm.

Fiqaro. Sizin yanınızda heç bir kədər mənim üçün qorxulu deyildir.

Antonio. Daha sənin də əzildiyyin bəsdir. Elə bil uşaqdır, qun-
daqdan təzə çıxıbdır! Təmiz ailələrdə qabaqca ataynan ana evlən-
məlidirlər. Səninkilər düzəlişdilər, ya yox?

Bartolo. Düzəlişdilər. Mən belə bir heyvərənin anasına əl ver-
səm, əlim qurusun.

Antonio. Bundan sonra sən onun atası deyilsən, bəlkə anasının
oynaşsan. (*Fiqaroya*.) İndi ki belə oldu, daha mən də öz sözümlü
geri götürürəm.

Süzanna. Dayıcan!..

Antonio. Necə ki necə? Mən öz bacım qızını götürüb atasız bir
adama verəcəyəm?

Briduazon. Əcəb axmaq adamsan! Elə də iş olar? Atasız da
adam olmaz ki. Hər halda bir adamın oğlu olmaq lazımdır.

Antonio. Biz o nağılları çox yaxşı bilirik. Mən öz bacım qızını
ona vermərəm, vəssalam şüdə tamam, qurtardı getdi! (*Gedir.*)

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Süzanna, Fiqaro, Marselina, Briduazon.

Bartolo (*Fiqaroya*). Get indi bir adam axtar tap ki, səni oğulluğa
götürsün (*getmək istəyir*).

Marselina (*ona çatıb belindən tutur və qaytarır*). Dayanınız,
doktor, getməyiniz.

Fiqaro (*öz-özünə*). Deyəsən, bu gün Əndəlisdəki bütün axmaq-
lar yığılmışlar ki, mənim toyuma mane olsunlar.

Süzanna (*Bartoloya*). Mehriban atacağım, bu sizin oğlunuzdur!

Marselina. Elə bil özüdür dayanmışdır. Ağlı da bacarığı da,
hətta üzü də...

Fiqaro (*Bartoloya*). Özü də sənə lap havayı tamam olmuşdur.
Bir qruş da xərci yoxdur.

Bartolo. Bəs apardığım o yüz qızılım necə olsun?

Marselina (*onu oxşayaraq*). Mən öz oğlunun atasını o, qədər
sevəcəyəm ki...

Süzanna (*onu oxşayaraq*). Biz sizi o qədər sevəcəyik ki,
atacan!..

Bartolo (*damarları sustalaraq*). Ata! Atacağım! Atacan!...
deyərsən mən də bu əfəndi kimi xərifləmək istəyirəm (*Briduazonu*

göstərir.) Balaca uşaq kimi hər yana sürüyürlər gedirəm. (*Marselina və Süzanna onu qucurlar.*) Dayanınız, dayanınız... mən elə deməmişəm, razıyam (*dönərək*). Qraf haraya getdi?

Fiqaro. Mən tez qaçıb onu tapım. Ondan son sözünü qoparmaq lazımdır. Yoxsa təzədən bir intriqa başlarsa biz də təzədən başlamalı olarıq...

Hamısı bir yerdə. Gedək, gedək, bir yerdə gedək! (*Bartolonu da sürüyüb özlərilə aparırlar*).

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Briduazon tək.

Briduazon. "Mən bu əfəndi kimi xərifləmişəm". Belə şeyləri adam öz-özünə təklidə deyə bilər. Lakin başqalarının yanında... Əcəb buranın adamları axmaqdırlar (*gedir*).

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qendil və çiçəklərlə, çiçək hörüklərlə bəzənmiş, xülasə şənlik üçün hazırlanmış bir qalereya. Birinci planda sağ tərəfdə üstündə mürəkkəb olan masa və yanında bir kreslo.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafinya.

Qrafinya. Paltarlarımızı dəyişdirmək üçün hər şey hazırdır mı? Süzanna. Heç bir şey istəməz, qrafinya. Görüş baş tutmayacaqdır.

Qrafinya. Aha, sən demək öz fikrini dəyişdirmisən.

Süzanna. Mən yox, Fiqaro.

Qrafinya. Siz məni aldadırsınız?

Süzanna. Allah eləməsin, qrafinya! Siz nə düşünürsünüz?

Qrafinya. Sən bağçada öz yerini mənə ver, özün isə heç gəlmə. Beləliklə, sən öz ərinə verdiyin sözü saxlamış olarsan. Mən də öz ərimlə özüm bilərəm. Sizin görüşünüz harada təyin edilmişdir?

Süzanna. Ancaq o yadımdadır ki, bağda olmalıdır.

Qrafinya (*stolu göstərərək*). Qələmi götür, onun üçün müəyyən yer təyin et!

Süzanna. Ona yazım?

Qrafinya. Yazmaq lazımdır.

Süzanna. Ancaq, qrafinya, heç olmazsa siz...

Qrafinya. Mən hamısını öz öhdəmə götürürəm (*Süzanna qələmi alıb oturur, qrafinya ona deyir*). Bu yeni bir mahnıdır:

Bağçamızda şabalıt var,

Çaya atır kölgəsini.

Orada bu gün axşam üstü

Ay işığını salacaq...

Süzanna. Bağçamızda şabalıt var. Bəs dalı nə olsun?

Qrafinya. Sən elə bilirsen başa düşməz?

Süzanna (*yenidən oxuyur*). Düzdür. (*Kağızı бүkür*.) Bəs, nə ilə yapışdıracaq?

Qrafinya. Bük, sancaq sanc! Cavabı da elə o sancaq olsun. Aşağıdan yaz ki, "möhrünü qaytarınız".

Süzanna (*gülərək yazır*). Ha-ha-ha! Möhrünü! Bu möhr o əmrnamədəki möhrdən daha məzəlidir.

Qrafinya (*ah çəkərək*). Oh!..

Süzanna (*öz paltarında sancaq axtararaq*). Mənim sancağım yoxdur.

Qrafinya (*öz paltarından çıxararaq*). Al sanc! (*Kerubinin lenti yerə düşür*.) Ah, mənim lentim!

Süzanna (*lenti qaldıraraq*). Bu o balaca oğrucığazın lentidir. Siz o yazıqdan...

Qrafinya. Daha əlində qalmayacaqdı ki? Qurtardın. Yaxşı. Bəri ver!

Süzanna. Siz ki, qrafinya, onu daha bağlamayacaqsınız. O bayaq o gedənin qanına batmışdı.

Qrafinya (*lenti alaraq*). Fanşetta üçün yarar. Mən onu çiçək gətirəndə ona verəcəyəm.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Gənc bir kəndli qızı, Kerubino qadın paltarında Fanşetta, geyinmiş-kecinnmiş qızlar ollerində çiçəklər, Qrafinya, Süzanna.

Fanşetta. Qrafinya, qızlar kənddən sizin üçün çiçək gətirmişlər. Qrafinya (*tez lenti gizlədərək*). Ah, nə gözəl çiçəklərdir! Heyif ki, gözəl qızlar, mən sizin hamınızı tanımayıram. (*Kerubinonu göstərərək*.) Bu utancaq qızcığaz kimdir?

Kəndli qızı. O mənim əmim qızıdır, qrafinya! Toya gəlmişdir. Qrafinya. Gözəl qızıdır. Bu qədər çiçəyi mən apara bilməyəcəyəm. Ona görə də qonağa hörmət eləyib ondan çiçəkləri alaram. (*Kerubinodan çiçəkləri alıb alından öpür.*) Görünüz nə gözəldir. (*Süzannaya.*) Elə deyilmi, Süzanna! O kimə isə çox oxşayır.

Süzanna. Elə bil almanın yarısıdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Antonio, qraf və övvəlkilər.

Antonio. Mən sizə ərz eləyirəm, qraf həzrətləri ki, o buradadır. Onlar mənim qızımın yanında onu bəzəndirirdilər. Paltarları indi də oradadır. Bu da onun papağı, düyünçədən çıxartmışam. (*O qızlara baxıb Kerubinonu tanıyır. Yaylığını dartıb açır. Kerubinonun saçları yerə düşür. Antonio onun papağını başına taxır.*) Budur, bu da bizim zabit əfəndimiz!..

Qrafinya (*geri sıçrayaraq*). Ah!.. Pərvədigara!..

Süzanna. Haramzadının biri haramzada!..

Antonio. Mən sizə ərz elədim ki, o buradadır.

Almaviva (*acıqlı*). Buna siz nə deyirsiniz, qrafinya...

Qrafinya. Buna mən nə deyə bilərəm, qraf? Bu məni sizdən daha artıq təəccübləndirir.

Almaviva. Yaxşı, bəs səhər siz nə deyirdiniz?

Qrafinya. Bilirsiniz, qraf, mən bu məsələni artıq sizdən gizlətmək istəməyirəm. O səhər mənim pəncərəmdən atıldı. Biz onu gülmək xatirəsi üçün geyindirmək istəyirdik. Biz onu bəzəndirirkən siz gəlib çıxdınız. Siz elə özünüzdən çıxdınız ki, o qaçdı, mən də bir qədər tutuldum. Bizim səhər başladığımızı indi bu uşaqlar bitirmişlər.

Almaviva (*sərt bir deyişlə Kerubinoya*). Siz nə üçün gəlməmişsiniz?

Kerubino (*tez papağını çıxararaq*). Qraf həzrətləri...

Almaviva. Sən bunun cəzasını çəkəcəksən!

Fanşetta. Qraf həzrətləri, Siz həmişə məni öpürkən deyirsiniz ki, "Fanşetta, sən məni sev, hər nə istəsən, sənə verərəm".

Almaviva (*qızaraq*). Mən sənə haçan demişəm?

Fanşetta. Həmişə deyirsiniz, qraf həzrətləri! İndi Kerubinoya cəza vermək əvəzinə veriniz onu mənə ərliyə... onda mən sizi çox-çox sevərəm...

Almaviva (*öz-özünə*). Görünüz çocuğun biri mənim başıma nə gətirdi!

Qrafinya. İndi, qraf, Siz buna nə deyə bilərsiniz? Siz mənim şübhələrimi artırmaq və doğrultmaq üçün heç bir şeydən çəkinmirsiniz.

Antonio. Deməli, qraf həzrətləri, Siz belə... Lənət sənə kor şeytan! Mən onun atasını yandıraram. Lap elə bil öz rəhmətlik anasıdır.

Almaviva (*şaşırmış öz-özünə*). Deyə burada görünməz bir əl hər şeyi mənə qarşı çevrilir...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Övvəlkilər və Fiqaro.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, qızlarımızı burada saxlamışsınız... çalanlar gözləyirlər, oynayan yoxdur.

Almaviva. Siz də mi oynayacaqsınız?

Fiqaro. Bəs, nə edəcəyəm, qraf həzrətləri?

Almaviva. Siz ki səhər pəncərədən atılanda ayağınız burxulmuşdur. Axsaq ayaqla necə oynayacaqsınız?

Fiqaro (*ayağını tumarlayaraq*). Azacıq ağrıyır. Ancaq eybi yoxdur. Keçər gedər. (*Qızlara.*) Hə, nə oldu, qızlar, gedək də!..

Almaviva. Yaxşı ki, bostanın ləkləri yumşaqmış. Yoxsa atan yanacaqmış... Bəxtin gətirmişdir.

Fiqaro. Əlbəttə, bəxtim gətirmişdir. Yoxsa...

Antonio. Özü də yerdə elə yığılmışdı ki, kirpi kimi büzüşmüşdü.

Fiqaro. Daha nə edim. Bəlkə başqası zirək olub göydə qalacaqdı. Hə, qızlar, ən oldu? Gəliniz də!

Antonio. Kerubino da hələ onda dörd ayaq Sevilyaya çapırdı.

Fiqaro. Dörd ayaq çapırmış, ya bir ayaq-bir ayaq sürürmüş, kim bilir?

Almaviva. Əmmaməsi də sizin cibinizdə idi?

Fiqaro (*bir az heyratla*). Elədir ki, var, Qraf həzrətləri! Ancaq bu sorğuların səbəbi nədir? Hə, qızlar, nə oldunuz?

Antonio (*Kerubinin qolundan tutub ortaya çıxararaq*). Zəhmət çekib baxsana! Gördün yox? Bu göstərir ki, mənim gələcək kürəkənciyim mükəmməl bir yalançıdır.

Fiqaro (*heyratla*). Kerubino... (*Öz-özünə.*) Lənət sənə kor şeytan!

Antonio. İndi başa düşdün yox?

Fiqaro. Başa düşməyinə düşdüm. Nə üçün başa düşməyirəm. Ancaq o nə oxuyur.

Almaviva (*soyuq bir deyişlə*). Hec bir şey oxumayır. O deyir ki, qərənfil ləkinə o atılmışdır.

Fiqaro. O atılmışdır? Ola bilər də... mən ki bilməyirəm. Mən bilmədiyim şeyi deyə bilmərəm.

Almaviva. Deməli, sən də atılmışan o da?

Fiqaro. Görünür, elə olub da... Biri ki bir yerdən atılır qoyun kimi elə hamısının atıldığı gəlir... Daha nə etmək, qraf həzrətlərinin acığı tutanda, elə hamının qorxudan yıxılacağı gəlir...

Almaviva. Elə iki nəfər birdən?

Fiqaro. İki nəfər nədir? Acığınız tutanda lap iki yüz nəfər birdən yıxılar, o ki iki nəfər olsun! Ancaq onun cibi yoxdur, Qraf həzrətləri, yaralanan ki olmamışdır.

Almaviva. Biz deyəsən komediya oynayırıq...

Musiqi səsi eşidilir.

Fiqaro. Odur başladılar. Qızlar, gəliniz görək. Süzanna, əlini bəri ver.

Hamısı qaçıb gedir. Təkə Kerubino başını aşağı salıb yerində dayanır.

BƏŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qraf, qrafinya.

Almaviva (*Fiqaronun ardınca*). Gədənin həyasızlığına baxınız. (*Kerubino*.) O ki qaldı, Sizə, nahaq yerə özünüzi utanır kimi göstərməyə çalışırsınız. Zəhmət çekib bu saat paltarınızı dəyişdiriniz və birbaşa saraydan bayıra. Bu axşam burada səni gözüm görməməlidir.

Qrafinya. O darıxacaqdır, yazıq...

Kerubino (*sevinclə*). Darıxmaq... Mən öz alımda elə bir səadət nişanı gözdirirəm ki, yüz illik qaranlıq dustağı mənim üçün bir səadət sarayına döndərə bilir. (*Papağını örtüb qaçır.*)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya dinməz yelpiklə yellənərək.

Qraf. O alımdakı səadət nəyə deyirdi?

Qrafinya. Yəqin birinci zabit papağını deyir. Çocuqlar hər bir boş şey üçün sevinirlər (*getmək istəyir*). Budur, Fiqaro da öz gəlinilə gəlir. Bir az oturaq onları qəbul edək. Sonra tez getməliyəm. Xəstəyəm.

Almaviva. Fiqaro öz gəlinilə. Çarə yoxdur. Buna da dözmək lazım gəlir.

Qraf və qrafinya otururlar.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya oturur. Musiqi marş çalır. Meşəboyılar çiynlərində tütəng, Məhkəmə üzvləri və Briduazon. Kişiləri-ərvadlı kondilər. İki gənc qız onların gəlini örpəyi. İki qız onların ölcək və çiçəklər, Antonio Süzannanın oğlunu tutmuş götürür. Bir neçə qız Marselinanın örpəyini və çiçəklərini götürürlər. Fiqaro Marselinanın oğlunu tutub götürür. Bartolo böyük bir gül dəstəsi ilə hamıdan geridə gəlir. Gənc qızlar qrafın qabağundan keçərək onların şeyləri onun qulluqlarına verirlər. Kondilər və kendli qadınlar salonun hər iki tərəfindən sıra ilə düzülür. Qabaqca fəndanqor oynayırlar. Bundan sonra musiqi oxunacaq ductin havasını çalır. Antonio Süzannanı qrafın qabağına götürür. Süzanna qrafın qabağında dizi üstə oturur. Qraf örpəyi Süzannanın başına örtüb çiçəkləri ona verirken qızlar oxuyurlar. Ductin son bəndində Süzanna qrafın öpüyünü dərdir və göz-

lərilə olındəki kağızı göstərib olini başına doğru qaldırır. Qraf Süzannanın örpəyini sancaqlamaq bohanəsilə kağızı onun olindən alıb cibinə qoyur. Duet bitinə golin qalxıb qrafı təzim edir. Fiqaro onu qrafın olindən alıb salonun o biri tərəfinə, Marselinanın yanına aparır. İkinci dəfə fəndəqor rəqsi edilir. Qraf avanssenaya çıxıb tolosik məktubu çıxarır və sancaq əlinə batdıqı üçün olini silkeleyib barmaqını sorur və sancaqlanmış kağıza baxaraq:

Almaviva (*musiqi yavaşdan çalır*). Zəhrimara qalasan! Bu arvadlar da hər yer gəlir toqquşdururlar sancağı. (*Sancağı tullayıb məktubu oxuyur və öpür.*)

Fiqaro (*bunların hamısını görüb anasına və Süzannaya*). Deyəsən qız yanından keçirən ovcuna bir məhəbbət kağızı basdı. Kağıza sancaq sancılmışdı. Qraf həzrətlərinin əlinə batdı.

Rəqslər yenidən başlanır. Qraf kağızı bükür və üstündəki yazını oxuyub yeri axtarır və sancağı tapıb paltarının qoluna sancır.

Fiqaro (*Süzanna və Marselinaya*). Adamın sevdiiyindən aldığı hər bir şey şirindir. Oduz sancağı götürür. Amma qərüb sarsaqdır ha!

Süzanna qrafına ilə gözleşirlər. Rəqslər qurtarır. Yenidən duet başlanır. Fiqaro Marselinanı qrafın qabağına gətirir. Qraf örpəyi götürür. Duet başlanarkən bayırdan gurultu qopur. Musiqi saxlanır.

Məmur (*qapıda bağırır*). Dayanınız deyirəm sizə!.. Basa-bas salmayınız, hamınız birdən girməyəcəksiniz ki! Ey komanda!... Buraya gəliniz!

Tez keşikçilər içəri girirlər.

Almaviva (*qalxaraq*). Nə var? Nə olmuşdur orada?

Məmur. Bazildir, qraf həzrətləri, oxuya-oxuya gəlir. Bütün kəndlilər də ardınca axışib gəlmişlər.

Almaviva. Təkcə özünü buraxınız.

Qrafinya. Buyursanız, mən gedərəm...

Almaviva. Mənimlə bərabər qaldığınız üçün təşəkkür edirəm, qrafinya!

Qrafinya. Süzanna, o bu saat qayıdar. (*Kənarda Süzannaya*). Gedək paltarlarımızı dəyişək.

Qrafinya və Süzanna gedirlər.

Marselina. O gəlib bütün işləri pozacaqdır.

Fiqaro. Sən dayan, mən bu saat onu buradan küründürüm.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya və Süzannadan başqa bütün əvvəlkilər.
Qripsoley və Bazil olındə gitara. Bazil oxuyaraq girir.

Fiqaro (*ona yanaşaraq*). Yaxşı, uçacaq qoy ucsun də, daha sən nə vur-ha-vur salmışan?

Bazil (*Qripsoleyli göstərərək*). Mən bu əfəndini əyləndirməklə qraf həzrətlərinə öz itaətimi sübut etdim. İndi mən də ədalət tələb edə bilərəm.

Qripsoley. Qraf həzrətləri, o heç mənciyəzi əyləndirmədi. Səsinə salıb boğazının yoğun yerinə bağırır. Daha bunun harası əyləncə oldu?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz, Bazil?

Bazil. Mən, qraf həzrətləri, istəyirəm ki, mənim xüsusi malımı mənə qaytarsınlar. Mən Marselinanın əlini istəyirəm.

Fiqaro (*ona yanaşaraq*). Əfəndim. Siz haçandan bəri axmaq üzü görməmişsiniz?

Bazil. Elə bu saatca qabağımda görürəm.

Fiqaro. Mənim gözlerim sizin üçün güzgünü əvəz edərsə, onda gözlerimə dürüst baxınız və sözümü eşdiniz. Siz bu qadına yanaşmış olsanız...

Bartolo (*gülərək*). Eybi yoxdur, canım, qoy sözünü desin!

Briduazon (*onların ortasına girir*). Bağışlayın, əfəndilər, siz biri-birinizlə bu qədər dost ikən...

Fiqaro. Kimdir dost? Biz?

Bazil. Böyük səhviniz vardır.

Fiqaro (*tez*). Belə bir qəsidəxanla dost olmaq.

Bazil. Belə bir qəfiyə pərvazla dost olmaq...

Fiqaro. Yaramaz zurnaçı!

Bazil. Siyasi lakey!

Almaviva. Ey mənə baxınız!

Bazil. O heç bir vaxt mənim hörmətimi saxlamayır.

Fiqaro. Sən nə sən ki, hörmətinə də saxlayım?

Bazil. Mənim üçün söz çıxarır ki, guya mən axmağam.

Fiqaro. Onu camaat özü məndən yaxşı bilir.

Bazil. Halbuki bütün camaat mənim istedadım haqqında bar-bar bağırır.

Fiqaro. Onlar hamısı sənin istedadından yaxa qurtarmaq üçün bağırırlar.

Bazil. Eşidirsinizmi?

Fiqaro. Eşitsinlər də, doğru sözə nə söz? Doğru sözümüzdən qorxursansa, boş yerə gəlib şadlığımızı nə üçün pozursan?

Bazil (*Marselinaya*). Siz mənə söz vermişsiniz yox?

Marselina. Nə söz?

Bazil. Siz mənə söz vermişsiniz ki, dörd ilə kimi ərə getmə-səniz, onda özgələrindən qabaq mənə gələcəksiniz.

Marselina. Nə şərt ilə?

Bazil. Bu şərt ilə ki, oğlunuzu tapsanız, mən onu oğulluğa götürürəm.

Hamısı. İndi oğlu tapılmışdır.

Bazil. Mən də onu oğulluğa götürməyə hazıram.

Hamısı (*Fiqaronu göstərərək*). Budur, onun oğlu budur.

Bazil (*qorxu ilə geriləyərək*). Necə, necə?

Briduazon. Deməli, siz onun anasından vaz keçirsiniz?

Bazil. Belə bir yaramazın atası olmaq dəhşətdir.

Fiqaro. Belə bir yaramazın oğlu olmaq ondan daha yamandır.

Bazil (*Fiqaronu göstərərək*). İndi ki, bu işdə bu da vardır, mən hər şeydən vaz keçirəm (*gedir*).

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Bazildən başqa hamısı.

Bartolo (*gülür*). Ha-ha-ha!..

Fiqaro (*sevincindən hoppanaraq*). Axır ki, o mənim arvadım olacaqdır.

Almaviva (*öz-özünə*). Mənim də oynasım (*qalxır*).

Briduazon (*Marselinaya*). İndi hamısı razı qaldı.

Almaviva. İki kəbin kağızı düzəldiniz, mən imza edim!

Hamısı. Urra!.. (*Gedirlər*.)

Almaviva. Mən birçə saat dincəlmək istəyirəm (*getmək istəyir*).

ONUNCU GÖRÜŞ

Qripsoley, Fiqaro, Marselina, qraf.

Qripsoley (*Fiqaroya*). Gedim köməyə. Deyirlər böyük şabalıt ağacının altında çıraqban olacaq. Fişəng buraxacaqlar.

Almaviva (*tez qayıdaraq*). Bunu sənə hansı axmaq buyurdu?

Fiqaro. Nə olar ki?

Almaviva. Qrafına xəstədir. Bəs o fişənglərə haradan baxa-caqdır? Fişəngləri mütləq onun otağındakı eyvandan atmaq lazımdır.

Fiqaro. Eşitdinmi, Qripsoley? Eyvandan.

Almaviva. Şabalıt ağacının altında! Yaxşı yer tapdılar! (*Gedərək öz-özünə*.) Bir şey qalmamışdı ki, görüş yerini yandırınırlar.

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. İndi bu guya arvadı üçün can yandırır!.. (*Getmək istəyir*.)

Marselina (*onu saxlayaraq*). Oğlum, mən sənə ikicə söz demək istəyirəm. Mən sənənin yanında təqsirliyəm. Mən sənənin gözəl arvadına haqsızlıq eləmişəm. Mən onu qraf ilə əlaqədə bilirdim.

Fiqaro. Siz öz oğlunuzu yaxşı tanıyırsınız. Məni heç bir arvad aldada bilməz.

Marselina. Mən buna sevinirəm, oğlum! Qısqançlıq...

Fiqaro. Axmaqların xəstəliyidir. O lovğalıqdan doğur. Mənim bu bərədə özümün xüsusi fəlsəfəm vardır. Süzanna haçan məni aldada bilsə, aldatsın, mən qabaqcadan onu bağışlayıram (*geri dönüb Fanşettanın kimi işə axtarır kimi baxdığını görür*). Əh, əh, əh... mənim baldızım sözlərimizə qulaq asır...

Fanşetta. Heç yox! Mən elə iş etmərəm. Deyirlər yaxşı deyil. Mən burada adam axtarıram.

Fiqaro. Yalan deyirsən, şeytan! Sən bilirsən ki, o burada ola bilməz.

Fanşetta. O yəni kim?

Fiqaro. Kerubino.

Fanşetta. Mən heç onu axtarmıram; çünki onun yerini mən sizdən yaxşı bilirəm. Mən öz bibim qızını axtarıram, Süzannanı...

Fiqaro. O mənim balaca baldızcığazımın nəyinə lazımdır?

Fanşetta. Siz daha özgeşi deyilsiniz. Sizə demək olar. Mən ona bu sancağı verəcəyəm.

Fiqaro (*tez*). Sancaq, sancaq? Onu sənə kim verdi? Soruşmaq olar? (*Özünü saxlayaraq*.) Fanşetta, o sancağı sənə kim verdi?

Fanşetta. Acığınız nə üçün gəlir? Onda mən çıxıb gedərəm, Fiqaro (*onu saxlayaraq*). Yox! Yox! Mən zarafat edirəm. Bu sancağı Süzanna üçün qraf göndərmişdir. Bu sancaq onun əlindəki kağıza sancılmışdı. Görürsən ki, mən hamısını bilərəm.

Fanşetta. İndi ki hamısını bilirsiniz, daha nə üçün soruşursunuz?

Fiqaro (*cavab arayaraq*). Mən istəyirdim görüm qraf həzrətlərinin əmri necədir.

Fanşetta. Elə düp-bə-düz siz deyən kimi... Fanşettocan, al bu sancağı öz gözəl bibin qızına ver və de ki, bu böyük şabalıt ağacının möhürüdür.

Fiqaro. Şabalıt ağacının?

Fanşetta. Şabalıt ağacının. Ancaq dedi ki, sancağı elə ver ki, heç kəs görməsin.

Fiqaro. Deyilən sözə qulaq asmaq lazımdır, Fanşetta! Yaxşı ki, sizi heç kəs görmədi. Sizə verilən tapşırığa yaxşı-yaxşı əməl ediniz və qrafın dediklərindən başqa ona heç bir söz deməyiniz.

Fanşetta. Mənə nə düşübdür ki, ona artıq söz danışım? Mən uşaq deyiləm ki? (*Gedir.*)

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. Hə, ana?

Marselina. Nə var, oğlum?

Fiqaro. Eşitdiyim bu sözlər ağır bir qurşun kimi ürəyimin üzərinə düşdü.

Marselina. Görünür, sənin o ürəyin üfülənmiş bir qovuqdur. Hələ bir az bundan qabaq bu qədər sakit ikən, bir balaca sancaq onu vurub deşdi.

Fiqaro. O sancaq axı Süzannanıdır. Qraf onu bayaq yerdən götürdü.

Marselina. Bayaq sən nə deyirdin. Mənim qısqanclıq haqqında öz fəlsəfəm vardır. Haçan Süzanna məni aldada bilsə, aldatsın, mən onu qabaqcadan bağışlayıram.

Fiqaro. Adam, ana, öz hiss etdiyini danışır. Ən soyuq qanlı bir hakim öz işini müdafiə etdikdə qanunları dəyişdirir. Başqa cür yozur. Ancaq bizimki, görünür, öz şabalıt ağacı mülahizəsində bir az tələsmişdir. Mənim üçün hələ gec deyildir. Mən hələ onu atıb ayrısını ala bilərəm.

Marselina. Daha sənin ağılına sözüüm yoxdur. Bircə şübhə ilə hər şeyi qırıb alt-üst etmək! Kim sənə dedi ki, Süzanna qrafı aldatmayır, mütləq səni aldadır? Sən nə bilirsən ki, şabalıt ağacının yanına o, gələcəkdir, orada nə deyəcəkdir, nə edəcəkdir? Bunların hamısını sən o qədər bilirsənmi ki, soruşmamış, öyrənməmiş qərar çıxarasan? Mən səni daha ağıllı bilirdim.

Fiqaro (*anasını öpərək*). Sən doğru deyirsən, ana! Ancaq nə edim ki, təbiətim belədir. Sonradan özüm peşiman olacağam. Doğrudan da bir adamı təqsirləndirməkdən qabaq işi yaxşı-yaxşı öyrənib bilmək lazımdır. Mən görüşün harada təyin edilmiş olduğunu bilirəm, sağ ol, ana! (*Gedir.*)

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina tək.

Marselina. Sağ ol! Görüş yerini mən də bilərəm. Mən onu sakit etdim. İndi görək Süzanna nə edəcəkdir. Bəlkə gedib bunların hamısını qabaqcadan ona demək və onu saxlamaq lazımdır? O, o qədər gözəl və mehriban bir qızıdır ki... Öz mənfəətimiz aramızda düşmənlik salmayanda, biz hamımız bu xain canavar kişilərlə vuruşaraq, yaziq qadınlara kömək etməyə hazırıq. (*Gedir.*)

PƏRDƏ

BƏŞİNCİ PƏRDƏ

Bağda şabalıt ağacının altında. Sağda və solda iki cyvan. Arxada meşə, irəliddə bir skamya, Səhnədə qaranlıqdır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fanşettanın bir əlində neçə portağal və konfet, o biri əlində kağız fanar.

Fanşetta. O sol eyvanı dedi. Deməli burada. Birdən o olmadı? Onda nə edəcəyəm? Bu lakeylər də mənə portağal vermək istəməyirdilər. Kiminçindir? Soruşmaq olar? Onu mən özüm bilirəm... Biz də bilirik. Nə olar ki?... Qraf onu görmək istəməyirsə, acından ölməyəcək ki? Axır ki, bir iki öpüşənən yaxamı qurtardım. Eybi yoxdur. Əvəzini çıxar. *(Birdən ona baxan Fiqaronu görür və "Ah!" deyərək sol eyvana qaçır.)*

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro böyük bir plaşda və papağının qıraqlarını üzünə endirmiş!
Bazil, Antonio, Bartolo, Briduazon, Qripsoley, qulluqçular və işçilər.

Fiqaro *(qabaqca tək)*. Aha, Fanşetta! *(Gələnəri bir-bir gözdən keçirib sərt bir deyişlə)*. Axşamınız xeyir olsun, ağalar! Siz hamınız buradasınız?

Bazil. Çağırıcıqlarının hamısı.

Bartolo. Bu nə geyimdir? Sən, deyəsən, oğurluğa getməyə hazırlamısan?

Fiqaro *(həyəcanla)*. Siz buraya toya gəlmişsiniz, elə deyilmi? Briduazon. Elədir.

Fiqaro. Onda heç uzağa getmək lazım deyil. Bugünkü gəlinin və bu yeri seçən hörmətli qrafın şərəfinə bu şabalıt ağacının altında toy şənliyi düzələcəkdir.

Bazil *(yadına salaraq)*. Aha!.. Mən bildim məsələ nə yerdədir. Gəliniz tez buradan gedək. Mənim sözüme qulaq asınız. Bu ağacın altında bir görüş təyin edilmişdir. Mən sizə hamısını danışaram. Gedək...

Briduazon *(Fiqaroya)*. Biz bu saat qayıdırıq...

Fiqaro. Səsimi eşidən kimi hamınız buraya gəliniz. Sizə çox qərribə bir əhvalat göstərməsəm, məndən yaman adam yoxdur.

Bartolo. Ancaq orasını unutma ki, güclülərlə çəkişmə.

Fiqaro. Unutmaram.

Bartolo. Çəkişdin, bərk dayan...

Fiqaro. Orası elədir. Ancaq orası da var ki, pişiyi bərk vurarsan, qayıdıb üzünü cırmaqlar.

Bartolo. Çox gözəl. O, deyəsən dəli olmuşdur.

Briduazon. Oxşayır...

Bazil *(öz-üzünə)*. Qraf və Süzanna mənsiz düzəlmişlər. Daha yaxşı. Gediniz, ağalar. Allah səni xoşbəxt etsin, bəy əfəndi! *(Hamısı gedir.)*

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Fiqaro *(tək qaranlıqda gəzişərək)*. Ah, qadınlar, qadınlar!.. Mən görüşə get deyirkən, boyun qaçırmı. Sonra da mənə söz verir. Bu yandan da bu qəder adamın içində... Alçaq kağızı oxuyarkən bir gülürdü də... Yox, qraf həzrətləri, o Sizininki olmayacaqdır. Olmayacaqdır. Siz əsilzadəsiniz deyərək özünü böyük bir dahi hesab edirsiniz. Ali nəşəb, sərvət və nəcabət adamın başını gicəldə bilir. Lakin bunları qazanmaq üçün siz özünüz nə etmişsiniz? Ancaq zəhmət çəkib doğulmuşsunuz. Bu qəder. Özünü isə, ən adi bir adamsınız. Mən isə kütlə içərisində itib gedən bir yoxsulam. Bu yoxsulcığaz özünü dolandırmaq üçün o qəder bilik və bacarıq göstərməli olmuşdur ki, məmləkətin bütün idarələri yüz ildə göstərə bilməmişlər. İndi Siz mənimlə çəkişmək istəyirsiniz. Gələn var! Odur! Yox! Heç kəs yoxdur! *(Oturur.)* Mənim toyum çox maraqlı toy oldu. Çocuqkən mənə quldurlar oğurlamışdılar. Atam, anam bəlli deyildi. Mən quldurlar arasında böyüyüb onlardan tərbiyə alırdım. Bir azdan mən bu həyatdan bezib doğru bir yol tutmaq istədim. Lakin hər yerdə mənim üzümə vurub qayıtdılar. Mən kimyagerlik, əczaçılıq, həkimlik, cərrahlıq və daha bir çox şeylər öyrəndim. Çox-çox çalışdıqdan sonra mənə ancaq xırdaca bir baytarlıq yeri verildi. Bir azdan yazıq heyvanları incitməkdən danıxdım. Özümü başqa işdə sınamaq istədim. Başımı götürüb teatra gəldim. Ondansa boynuma bir kəndir salıb özümü suya atsaydım, daha yaxşı olardı. Əvvəl-əvvəl hərəmxana həyatından bir komediya yazdım. O yandan bir konsul çıxdı ki, burada Məhəmmədə satışmısan. O yan-bu yan axır ki, komedyanı əkdilər getdi. İşlərim şuluqlaşdı. Ağıl-ağılla bacarmayanda min cür böhtan düzəldirdilər. Xülasə çulum getdi qarnının altına. Ordum batdı. Azca qalmışdı ki, atım kölləni yerə. Hər gün gözleyirdim ki, bu saat məhkəmə məmuru gəlib atamı dalıma səriyəcəkdir. Nəhayət birtəhər son gücümü topladım. Sərvətin təbiəti müzakirəyə qoyuldu. Özümün bir qruşum olmadığı halda pulun dəyəri haqqında bir kitab toqquşdurdum. Elə bundan bir az keçmişdi ki, tutub basdılar məni qazamata. İçəri girirkən mən bütün ümidlərim və hörmətimlə vidalaşdım. *(Qalxır.)* O zaman bu sudyalardan biri əlimə keçsəydi, mən ona göstərirdim ki, heç düşünmədən qərar çıxarmaq nə deməkdir. *(Təzədən əyləşir.)* Axırda onlar mənə havayı çörək verməkdən yorulduqlar və günlərin bir günündə qapıları açıb saldılar məni küçəyə. Bayırda da yemək lazım olduğundan mən yenə də qələmimi itilədim və hər kime çatdım, soruşdum ki, siz də

bu saat vacibli məsələ nədir? Mənə dedilər ki, sən qazamatda ikən mətbuat işləri yüngülləşmişdir. Bircə ancaq hökumət, siyasət, din, əxlaq haqqında yazmaq olmaz; sonra bir də nüfuzlu adamlar, inanılmış cəmiyyətlər, opera və başqa teatrlar bir də bir şeyə dəxli olan adamlar haqqında bir şey yazmaq olmaz. Yerdə qalan şeylər haqqında iki sansurdan keçmək şərt ilə istədiyim qədər yazı bilərəm. Bu gözəl hürriyətdən istifadə etmək məqsədi ilə mən bir jurnal çıxarmağa başladım. Adını da qoydum "faydasız jurnal"; o saat bütün kağız qaraqalayanlar düşdülər üstümə. Axır ki, jurnalı bağladılar. Mən yenə də qaldım işsiz. Bir hesabdar yeri tapdım. Onu da özgəyə verdilər. Oğurluqdan başqa bir çarəm qalmamışdı. Axırda getdim qumarxanada kart paylayan oldum. Ay başınıza dönüm, hörmətim elə artdı ki, ən yaxşı aşxanalarda nahar edirdim. Ən yaxşı qumarxanalar öz qapılarını üzümə açdılar. Yığılan şetəldən də pay alırdım. İşlərim lap düzəlmək üzrə idi. Mən anladım ki, pul qazanmaq üçün hər şeydən artıq yaşamağı bacarmaq lazımdır. Ancaq orası yamandı ki, dörd yanımda hamısı oğrular, məndən isə doğruluq tələb edirdilər. Odu ki, yenə də işlərim pozuldu. Yenə az qalmışdı ki, kəlləni ağardım. Birdən ağıma gəldi bir ülgüc tapdım, bir də ingilis qayıışı. Abır həyanı atdım yana, düşdüm yola. O şəhər sənin, bu şəhər mənim. Kimə çatırdım, saqqalını qırıb salırdım yola. Asudəcə yaşayırdım. Sevilyada mən bir qrekə rast gəldim. Mən onun üçün bir arvad aldım. İndi o da onun əvəzində mənim arvadıma surət çəkmək istəyir. Belə bir ağaya qarşı təkə bir yol var ki, o da intriqadır. İndi də öz doğma anamı almaq qorxusu altında ikən, birdən bir sürü qohum tapdım. (*Ruhlanmış kimi qalxır.*) Az qala üstümdə dalaşırlar. Bu odur? Bəli mən özüməm. Bu sənən? Xeyr, mən deyiləm. Sən deyilsən, bəs kimdir? Buyur görək də... Süzanna! Süzanna! Sən mənə nə qədər əzab verirsən? Gəlirlər. Son dəqiqə yetişir. (*Sağ tərəfə gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya Süzannanın paltarında,
Süzanna qrafinyanın paltarında, Marselina.

Süzanna (*yavaşdan qrafinyaya*). Marselina mənə dedi ki, Fiqaro burada olacaqdır.

Marselina. O, burada olmalıdır. Yavaş danış.

Süzanna. Deməli biri eşqnamə oxuyacaq, o biri də qulaq asacaqdır. Başlayaq.

Marselina. Danışdığınızı eşidə bilmək üçün mən bu cıvanda gizlənəcəyəm. (*Fanşettanın girdiyi daxmaya girir.*)

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*bərkdən*). Siz, titrəyirsiniz, qrafinya! Soyuq deyil ki? Qrafinya (*bərkdən*). Bura rütubətdir. Mən gedirəm otağa.

Süzanna. Mən sizə gerek deyiləmsə, müsaidə ediniz bu ağacların altında bir az gözişim.

Qrafinya. Buraya şəh düşmüşdür.

Süzanna. Mən öyrəncəliyəm.

Fiqaro. Hmm... öyrəncəlidir. (*Sağa çəkilir. Süzanna isə sol tərəfə gedir.*)

ALTINCI GÖRÜŞ

Fiqaro, Kerubino, qrafinya, Süzanna.

Fiqaro və Süzanna sağda solda.

Kerubino (*zabit paltarında; o şad bir halda oxuyur*).

Mən gecələr uyumadım yatmış tale durmadı,
Qınamayın sevgi gəldi sevdə məndən sordu.

Qrafinya (*öz-özünə*). Bu Kerubinodur gəlir...

Kerubino. Fanşetta məni daxmada gözləməlidir. Bu arvad kimdir?

Qrafinya. Ah... mən nə edəcəyəm?

Kerubino (*uzaqdan baxaraq*). Səhv etmirəmsə Süzannadır.

Qrafinya (*öz-özünə*). Bu Kerubinodur gəlir... çıxsın...

Qraf uzaqdan görünür.

Kerubino (*yanaşıb qrafinyanın əlini tutur*). Bəli, bu gözəl Süzannadır. Ürəyimin döyüntüsü göstərir ki, mən səhv etməyirəm. (*Qrafinyanın əlini bəgriyə basmaq istəyir.*)

Qrafinya (*əlini çəkərək yavaşdan*). Tez gediniz buradan...
Kerubino. Mən çoxdan bəridir ki; burada gizləniyəm. Yəqin mənə acınıb baş çəkməyə gəlmişsiniz.

Qrafinya. Bu saat Fiqaro gələcəkdir.
Almaviva (*yaxınlaşaraq öz-özünə*). Deyəsən, Süzannadır.
Kerubino (*qrafinyaya*). Mən heç Fiqarodan bir belə də qorxmayıram. Sən də heç onu gözləməyirsən.

Qrafinya. Bəs, kimi gözləyirəm?
Almaviva (*öz-özünə*). O tək deyildir.
Kerubino. Sən elə bilirsen mən bilməyirəm? Bu gün səhər mən kreslo dalında oturanda, qraf səni bu görüşə çağırırdı.

Almaviva (*öz-özünə acıqlı*). Yenə də bu məlun Kerubino!
Fiqaro (*özünə*). Sonra da deyirlər özgənin sözlünə qulaq asmaq yaxşı deyildir.

Qrafinya. Bu saat buradan gediniz sizə deyirəm!
Kerubino. Əvəzini verməsən getməyəcəyəm. İyirmi öpüş öz yerinə, yüzü də gözəl xanımının yerinə.

Qrafinya. Allahdan istəyirəm mənə yaxın gəlsiniz.
Kerubino. Gələrəm, beş də artıq. Sən qrafın yanında qrafinyanın yerini tutmaq istəyirsən, mən də sənin yanında qrafın yerini. Arada Fiqaronun atası yanır.

Fiqaro. Siz hələ bu haramzadəyə baxınız!

Kerubino qrafinyanı öpmək istərkən qraf onların arasına girir.
Kerubino onu öpür.

Qrafinya (*çəkilərək*). Ah!..
Fiqaro (*marçılı eşidincə öz-özünə*). Atasını yandırdı, zalım oğlu, zalım!

Kerubino (*əli ilə qrafın paltarına toxunaraq öz-özünə*). Qraf! (*Deyə soldaki daxməyə qaçır.*)

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qraf, qrafinya, Süzanna.

Fiqaro (*yanaşaraq*). Mən bilmək istəyirəm ki...
Almaviva. İndi ki, sən daha öpüşmərsən, onda al... (*Silləni Fiqaroya tutuşdurur.*)

Fiqaro. Ay!.. (*Üzünü tutub çəkilərək*.) Görünür qulaq asmaq da xətasız deyilmiş.

Süzanna (*səhnənin solunda bərkdən gülür*). Ha-ha-ha!..

Almaviva. Arsız oğlu arsız! Kök bir sille yediyi bəs deyil, hələ bir gülür də!

Fiqaro (*özünə*). Daha ağlamayacaqdır ki, əl özgənin, üz özgənin.

Almaviva. Haraya gedirəm, elə bu şeytan oğlunu görürəm. O sənin görüşündən aldığı bu zövqü büsbütün poza bilərdi.

Qrafinya (*Süzannanın səsilə*). Siz ümid edirmisiniz?

Almaviva. Heç şübhəsiz! Xüsusilə sənin o əziz məktubundan sonra. (*Onun əlini tutaraq*.) Sən titrəyirsən?

Qrafinya. Mən qorxurdum.

Almaviva. Mən görə ki, sənə bir öpüş də borcluyam. (*Onun alından öpür.*)

Qrafinya. Nə edirsiniz?

Fiqaro (*öz-özünə*). Şeytan qız!

Süzanna. Vallahi qiyamətdir!

Almaviva (*qrafinyanın əllərini tutaraq*). Nə gözəl də əlləriniz vardır. İncə, zərif. Kaş qrafinyanın da əlləri belə gözəl olaydı! Barmaqlarınız daha gözəldir.

Qrafinya. Bəs sevgi?

Qraf. Sevgi nədir? Məni sənin ayağına gətirən səndəki nəşədir.

Qrafinya. Deməli, siz artıq qrafinyanı sevməyirsiniz?

Qraf. Sevirəm. Ancaq səndə gördüyüm zövqü onda görə bilməyirəm.

Qrafinya. Məsələn.

Qraf. Mən, Süzanna, yaxşı deyə bilməyirəm. Bu arvadlar bizim duyğularımızı davam etdirə bilməyirlər. Onlar həmişə dəyişiksiz olurlar.

Qrafinya. Bəs, siz?

Qraf. Bizim işimiz onları ələ almaqdır. Onlar isə bizi öz yollarında saxlamağı bacarmalıdırlar. Bunu onlar çox vaxt unudurlar.

Qrafinya. Mən bunu unutmam.

Almaviva. Mən də unutmam.

Fiqaro (*öz-özünə*). Mən də unutmam.

Süzanna (*öz-özünə*). Mən də unutmam.

Almaviva (*qrafinyanın əlini tutaraq*). Bura yaman səs salır, Süzanna! Yavaş danışmaq lazımdır. Sənin bu barədə fikrin yoxdur.

Azacıq sözə baxsan, dünyada ən gözəl bir oynaş olarsan (*alından öpür*). Mən sözümdən qaçan deyiləm. Al. Bu görüşdə mənə verdiyin nəşəyə qarşı söz verdim qızillar. Ancaq sən bu görüşə xüsusi bir gözəllik verdiyindən, mən onların üstündə bir brilyantı da artırırım.

Qrafinya (*qalxıb təzim edərək*). Süzanna heç bir şeydən boyun qaçırmayır.

Fiqaro (*öz-özünə*). Yaxşı, şeytan qızı, şeytan!..

Süzanna. Yəqin onlar da bizə yetişəcəkdir.

Almaviva (*özünə*). Verimdən boyun qaçırmayır. O daha yaxşıdır.

Qrafinya (*baxınaraq*). Odur, məşəl yandırır!..

Almaviva. Onlar sənin toyuna hazırlaşırlar. Onlar gəlib keçincə girib bu otaqların birində oturaq.

Qrafinya. Ora qaranlıqdır.

Almaviva (*yavaşdan onu çəkərək*). Işıq bizim nəyimizə lazımdır? Biz orada kitab oxuyacaq deyilik ki?

Fiqaro (*öz-özünə*). Getdi zalımın qızı, zalım! Daha bunu heç gözləməyirdim (*yanaşır*).

Almaviva (*sərt bir səslə*). Kimdir o gedən?

Fiqaro (*acıqlı*). Gedən yox gələn!..

Almaviva (*yavaşdan qrafinyaya*). Gələn Fiqarodur (*qaçır*).

Qrafinya. Mən bu saat gələm. (*Sağdakı eyvana çıxır. Qraf isə məşəyə qaçır.*)

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna qaranlıqda.

Fiqaro (*qrafilə Süzanna bildiyi qrafinyanın haraya getdiklərini görməyə çalışır*). Yoxdurlar. Çıxdılar eyvana. Bu yaxşı. (*Sinirli bir deyişlə*.) Siz ey bir şübhə üçün xəbərçilər tutub aylarca öz arvadlarını təqib edən kişilər, siz məndən dərsləriniz. Birinci gündən öz arvadımın ardınca baxdım və hər şeyi də öyrəndim. Hər halda, artıq şübhə yeri qalmadı. Hər şeyi öz gözümle gördüm.

Süzanna (*qaranlıqda ortaya çıxaraq öz-özünə*). Mən sənə göstərəm ki, şübhələnmək necə olar? (*Qrafinyanın səsilə*.) O kimdir orada?

Fiqaro. Kimdir? Bu gündə yaşamaqdansa ölmək istəyən birisi!

Süzanna (*qrafinyanın səsilə*). Ah, Fiqaro, sənsən?

Fiqaro (*baxaraq*). Qrafinya?

Süzanna. Yavaş!

Fiqaro (*tez*). Ah, qrafinya! Lap yerində gəlmişsiniz. Siz necə bilirsiniz? İndi qraf həzrətləri haradadır?

Süzanna. Mən nə bilim haradadır? Ondansa...

Fiqaro (*tez*). Siz bilən Süzanna haradadır?

Süzanna. Yavaş danışın.

Fiqaro. Odur, hər ikisi bu eyvandır. Mən bu saat onları çağırıram...

Süzanna (*əlilə onun ağzını qapayır və çaşdıqından öz səsilə*). Sus, yavaş!

Fiqaro (*öz-özünə*). Aha!.. Süzanna!.. Lənət sənə kor şeytan!

Süzanna (*qrafinyanın səsilə*). Siz deyəsən həyəcanlısınız?

Fiqaro (*öz-özünə*). Haramzada mənə aldatmaq istəyir.

Süzanna. Biz intiqamı almalyıq, Fiqaro!

Fiqaro. Siz intiqam almağı çoxmu istəyirsiniz?

Süzanna. İstəməsəydim, onda mən arvad olmazdım. Lakin intiqam almaq üçün kişilərin əlində vasitə çoxdur.

Fiqaro (*yavaşcadan*). Qrafinya, burada kimse yoxdur. Arvadların əlində olan vasitə bizim əlimizdə olan vasitələrin hamısına dəyər.

Süzanna (*özünə*). Nə qızıdıracağam qulaqlarının diblərini.

Fiqaro. Bu toydan qabaq olsaydı, qiyamət olardı.

Süzanna. Sevgi olmadan belə bir intiqam nəyə lazımdır?

Fiqaro. Vardır, vardır. Sevgi vardır. Ancaq o hörmət maskasılı örtülmüşdür.

Süzanna. Sevginizin nə qədər səmimi olduğunu bilməyirəm. Ancaq sözlərinizdə bir yapmaqlıq hiss edilir.

Fiqaro (*gülməli bir görüşlə diz çökərək*). Ah, qrafinya. Bilsəniz mən sizi nə qədər sevirəm! Siz harada nə vaxt və nə vəziyyətdə olduğumuzu nəzərə alın! Qoyunuz sizin nifrətiniz mənim yalvarışlarımı qüvvətləndirsin!

Süzanna (*özünə*). Əlim belə gicişir.

Fiqaro (*özünə*). Ürəyim elə döyünür ki.

Süzanna. Lakin siz düşünürmüsünüz ki...

Fiqaro. Düşünmüşəm, qrafinya. Hamısını düşünmüşəm.

Süzanna. Siz düşünmüşsünüzmü ki, sevgi və qəzəb...

Fiqaro. Hər şeydən qüvvətlidir. Düşünmüşəm, hamısını düşünmüşəm, qrafinya, hamısını! Rica edirəm, qrafinya, əlinizi mənə veriniz.

Süzanna (*silləni onun qulağının dibinə ilişdirərək öz səsilə*).
A! Bu da mənim əlim!

Fiqaro. Vay dedəm, vay! Nə yaman da şappıldadı... Bu sille yaman tutdu...

Süzanna (*ikinci dəfə vuraraq*). Bəs bu necə və bəs bu necə? Yaxşıdır? Yaxşıdır?

Fiqaro. Lənət sənə kor şeytan! Görünür, bu gün sille günüdür.

Süzanna (*üst-üstə vuraraq*). Bu sənəin şübhən, bu sənəin intiqamın, bu sənəin xəyanətin, bu sənəin planların, bu da onun Allah payısı! Bax sevgi belə olar! Bu gün səhərki kimi yenə də dinməyirsən.

Fiqaro (*qalxıb gülərək*). Doğrudan da sevgi bax belə olar. Mən xoşbəxtəm. Şappıldat, gözəlim, şappıldat! Nə qədər istəyirsən, qapazla! Ancaq nə qədər döyəsənsən, bütün dünyada arvad qapazı yeyənlər arasında mənim kimi bir xoşbəxt tapa bilməzsən.

Süzanna. Xoşbəxt! Haramzadənin biri! Bayaq bəs burada qrafınyaya eşqnamə oxuyan kim idi. Elə də şirin-şirin deyirdin ki, az qala onun yerinə mən təslim olacaqdım...

Fiqaro. Mən sənəin o gözəl səsinə o saatca tanımayla bilərdimmi?

Süzanna. Deməli, sən məni tanıyırdın? Yaxşı. Mən də bunun hayfını səndən çıxaram.

Fiqaro. Bu yaxşı! Həm adamı döyür, həm də acıqlanır. Bax, bu lap arvadşayağı oldu! Yaxşı, de görüm sən burada nə gözirsən? Mən sənəi onun yanında bilirdim. Bu paltarlarını dəyişdirməyin nə deməkdir?

Süzanna. Sən özün öz əl-ayağınla gəlib özgə üçün hazırlanmış tələyə düşmüşsən. Bir tülkü əvəzinə tələmizə iki tülkü buyurmuşsa daha o bizim təqsirimiz deyil ki...

Fiqaro. Yaxşı, bəs o biri tülkünü şappıldatan kimdir?

Süzanna. Öz arvadı.

Fiqaro. Arvadı?

Süzanna. Bəli, bəli öz arvadı.

Fiqaro (*dəlacasına gülərək*). Əh, Fiqaro! Get bir kəndir tap, asıl! Belə iş qiyamətə kimi sənəin başına gəlməzdi. Onun arvadı! Ha-ha-ha! Bəs o buradakı marçılı nə idi?

Süzanna. Qraf öz arvadını öpürdü.

Fiqaro. Bəs Kerubino kimi öpdü?

Süzanna. Kerubino qrafı.

Fiqaro. Yazıq qraf, öz arvadını öpürmüş, ha-ha-ha!

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Süzanna.

Qraf (*arxadan çıxıb sağ əyvana yönələrək*). Nahaq yerə bütün bağı axtardım. Bərke buraya girmişdir?

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Gələn qrafdır.

Almaviva (*əyvana yanaşaraq*). Süzanna, buradasan?

Fiqaro. Başla, biz də səriyök. (*Süzannanın əlini öpür.*)

Almaviva (*qayıdaraq*). Bunlar kimdir? Qrafınyanın yanında bir kişi (*yanaşır*).

Fiqaro (*qalxaraq dəyişik bir səslə*). Bağışlayınız, qrafınyaya. Mən bu görüşün toy münasibətilə olduğunu düşünməmişəm. Lakin belə əhəmiyyətsiz bir məcəzə bizim nəşəmizi poza bilərmi?

Almaviva. Lənət sənə şeytan!..

Fiqaro (*Süzannanı sol əyvana ötürərək öz-özünə*). Şeytan-meytanı yıxdı tökdü buraya. (*Bərkdən, gedərək.*) Qrafınyaya, səhər pəncərədən atılmağa məcbur oldum, heç olmazsa indi onun əvəzini çıxarıq.

Almaviva. Aha, indi məsələ aydındır.

Süzanna (*sol tərəfdə əyvanın yanında*). Qabaqca gör dalımızca baxan yoxdur ki... (*Onun alından öpür.*)

Almaviva. O... intiqam!

Süzanna sol əyvana qaçır.

ONUNCU GÖRÜŞ

Fiqaro, qraf onun əlini tutur.

Fiqaro (*qorxmış kimi*). Qraf?

Almaviva (*onu tanıyaraq*). Aha! Yaramaz! Sənsən? Ey!.. Kim var orada? Buraya gəliniz!

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Pedrilyo.

Pedrilyo. Axır ki sizi tapdım, qraf həzrətləri!

Almaviva. Pedrilyo, sənə? Təkmisən?..

Pedrilyo. Seviləyən bu saat qayıtdım, qraf həzrətləri! Atı lap yormuşam, tökmüşəm.

Almaviva. Buraya gəl və bütün səsinlə çıxır!..
Pedrilyo (çığırır). Kerubino oraya getməmişdir. Bu da kağız!
Almaviva (onu itələyərək). Heyvan!
Pedrilyo. Siz özünüz buyurdunuz ki, qışqırım, qraf həzrətləri!
Almaviva (Fiqaronu bərk tutaraq). Çığır, adamları köməyə
çağır! Ey kim var orada? Hamınız buraya gəliniz!
Pedrilyo. Biz burada iki nəfərlik. Fiqaro bir də mən. Nədən
qorxursunuz, qraf həzrətləri?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Briduazon, Bartolo, Bazil, Antonio,
Qriposleyl və toya gələnlər məşəllərlə.

Bartolo (Fiqaroya). Gördün ki, çağıran kimi gəldik?
Almaviva (sol eyvanı göstərərək). Pedrilyo, keç dayan bu qapı-
nın qabağında.

Pedrilyo keçib qapıda dayanır.

Bazil (yavaşdan Fiqaroya). Onu Süzanna ilə bir yerdə tutmusan?
Almaviva (Fiqaronu göstərərək). Siz hamınız bunu araya
alınız. Aradan çıxsə, başınızla cavab verəcəksiniz!

Bazil. Ha-ha-ha!

Almaviva (acıqlı). Səsinə kəs! (Fiqaroya.) Siz zəhmət çəkib
mənim sorğuma cavab vermək istəmişsiniz?

Fiqaro (soyuq bir deyişlə). İstədim-istəmədim, çarə yoxdur,
qraf həzrətləri, cavab vermək lazım gəlir. Burada sizin özünüzdən
başqa hər bir şey sizin ixtiyarınızdadır.

Almaviva. Mənim özümdən başqa?

Antonio. Yaxşı dedi.

Almaviva (daha artıq köpürərək). Məni özümdən çıxaran onun
bu qədər sakit dayanmasıdır.

Fiqaro. Biz bilmədiyi bir şey üçün ölüme gedən bir əsgər
deyilik ki? Mənə nə olmuşdur ki, özümdən çıxım?

Almaviva. Lənət sənə! (Özünü saxlayaraq.) Yaxşı, özünü sə-
dət mücəssəməsi kimi göstərmək istəyən hörmətli əfəndimiz, bu
saat bu cəvana ötürdüyünüz qadının kim olduğunu lütfən buyura
bilərmisiniz?

Fiqaro (qəsdən o biri eyvanı göstərərək). Ona?..
Almaviva (tez). Yox, buna!
Fiqaro. Aha! O başqa məsələ! Mənə xüsusi iltifat göstərən
gənc bir qadın.

Bazil (heyrlə). A! Ha!..

Almaviva (tez). Əşdirmisiniz?

Bartolo (heyrlə). Əşdiririk.

Almaviva (Fiqaroya). Siz necə bilirsiniz? O gənc qadın üçüncü
bir adamla əlaqədardır, ya yox?

Fiqaro. Mən ancaq onu bilərəm ki, əsilzadələrdən bir nəfər
çoxdan bəri onun ardınca qaçırdı. Lakin görünür ki, o məni daha
artıq bəyənmiş və ona görə də məni itixab etmişdir.

Almaviva. İtxab! (Özünü saxlayaraq.) Mən bunların hamı-
sını onunla sevişən qadının ağzından öz qulaqlarımla eşitdim...

Briduazon (heyrlə). Onunla sevişən qadın!

Almaviva (köpürmüş). Bu iş hamının qabağında olmuşdur.
İntiqam da hamının qabağında alınmalıdır! (Sol eyvana çıxır.)

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qrafdan başqa əvvəlkilər.

Antonio. Bax, bu doğru sözdür.

Briduazon (Fiqaroya). Burada kim-kimin arvadını mənimsə-
mişdir?

Fiqaro. Heç kim. İstəyən olmuşdur, ancaq bir şey çıxmamışdır.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, qraf, Kerubino.

Almaviva (eyvandan birini sürüyərək). Nahaq yerə çalışma-
yınız, xanım əfəndi! Sizin işiniz artıq bitmişdir.

Fiqaro (heyrlə). Kerubino!

Almaviva. Kerubino?

Bazil. A... ha...

Almaviva (*öz-özünə acıqlı*). Bu mələun gədə hər yerdə mənim qabağıma çıxır! (*Kerubino*ya.) Siz burada nə gözürsünüz?

Kerubino (*qorxaraq*). Sizin əmrinizə görə gizlənmışdim.

Pedriyo. Boş yerə atı yordum.

Almaviva. Antonio, sən içəri gir, o alçaq qadını bayıra çıxart! O məni dünyada rüsvay etdi.

Briduazon. Siz orada qrafınyanı axtarırsınız?

Antonio. Dünyada heç kəs cəzasız qalmayı. Siz yazıq camaatın qızlarını o qəder rüsvay etmişsiniz ki...

Almaviva (*acıqlı*). Kəs sənə deyirəm!

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Antoniodan başqa əvvəlkilər.

Almaviva. Siz, əfəndilər, bu saat görəcəksiniz ki, orada bu çocuq tək deyilmiş.

Kerubino. Mərhəmətli bir xanım mənim günümə yanmasaydı, işim yaman olacaqdı.

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Antonio, Fanşetta.

Antonio (*kimi isə ardınca sürükləyərək*). Buyurunuz, xanım, çəkinməyiniz. Sizin buraya girmiş olduğunuzu hamı bilir. Odu ki, hamının yanında çıxmaq da olar.

Fiqaro. Bu ki mənim baldızcıqazımdır?

Bazil. A... ha...

Almaviva. Fanşetta!

Antonio (*dönərək*). Tfu, kor şeytan. Qraf həzrətləri, görünür, siz məni qəsdən öz qızımın ardınca göndərmişsiniz ki, bu camaat içində rüsvay edəsiniz!

Almaviva. Onun orada olduğunu kim bilirdi? (*Özü getmək istəyir.*)

Bartolo (*irəli çıxaraq*). Qraf həzrətləri, bu cəlpəşik bir işdir. Mən soyuq qanlı bir adamam. Müsəidənizlə mən özüm gedim. (*İçəri girir.*)

Briduazon. Demək olar ki, dolaşıq işdir.

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Marselina.

Bartolo (*ardınca gətirdiyi qadına*). Siz heç rahatsız olmayınız, xanım! Sizə toxunan olmaz! Əmin ola bilərsiniz! (*Dönərək.*) Marselina!

Bazil. A... ha...

Fiqaro (*gülərək*). Anam da burada imiş ki.

Antonio. Hamısı biri-birindən beşbetərdir.

Almaviva. Mənə nə!.. Qrafınya...

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Süzanna. Süzanna yelpik ilə üzünü örtərək çıxır.

Almaviva. Aha, budur, axır ki özü çıxıb gəldi! (*Onun əlindən tutur.*) Həzərat! Sizcə belə yaramaz bir qadın nəyə layiqdir? (*Süzanna başını aşağı salıb dıxmaz diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz! (*Fiqaro o biri tərəfdən diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz! (*Marselina diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz deyirəm! (*Briduazondan başqa hamısı diz üstə yıxılır.*) Yüz nəfər də gəlsəniz, olmaz deyirəm, olmaz!

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və qrafınya.

Qrafınya (*sağ əyvandan düşüb diz üstə atılaraq*). Qoy daha da çox olsun!

Almaviva (*Qrafınyaya və Süzannaya baxaraq*). Bu nədir?

Briduazon (*gülərək*). Başımıza dönüm! Bu ki qrafınyadır!

Almaviva (*onu qaldırmaq istəyir*). Necə oldu ki, qrafınya, siz... Yalvarıram sizə, hamı biri-birini bağışlasın.

Qrafınya. Mənim yerimdə siz olsaydınız, deyəcəkdiniz ki, yox, yox, olmaz! Amma mən bu gün üçüncü dəfədir ki, heç bir şərt qoymadan sizi bağışlayıram! (*Qalxır.*)

Süzanna (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!

Marselina (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!
Fiqaro (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram! Ancaq bura yaman səs salır.

Almaviva. Səs salır?

Fiqaro. Belə bir gün səfir əmələ gətirir.

Almaviva. Deməli, sancaqla sancılmış kağıdı...

Süzanna. Qrafinya demişdi, mən yazmışdım.

Qrafinya. Hər kəs öz malını alacaqdır. (*Pulları Fiqaro, brilyantı isə Süzannaya verir.*)

Süzanna (*Fiqaro*). Bu da bir cehiz!

Fiqaro (*pul kisəsini silkələyərək*). Bu üçüncüdür. Ancaq bunun üstündə çox zəhmət çəkdik.

Gripsoley!. Gəlinin corab bağısını isə bizə veriniz!

Qrafinya (*lentini açıb yerə atır*). Corab bağısı paltarının üstündə idi. Alınız! (*Çocuqlar atılıb lenti qaldırmaq istəyir.*)

Kerubino (*birinci atılıb lenti qapır*). Kim istəyir, buyursun alsın, görüm necə alır?

Almaviva (*gülərək*). Siz o qədər qərribəsiniz ki, bayaqkı sillədən də böyük bir ləzzət aldığınızı söyləyə bilərsiniz.

Kerubino (*əlini qılıncına ataraq*). Sillə hansıdır? Zabıtə sillə?

Fiqaro (*gülməli bir qəzəblə*). O silləni mənim üzümdə almışdır. Zadəganların ədaləti belədir!

Almaviva (*Briduazonun çiyninə vuraraq*). Yaxşı, Don Briduazon, siz axır bir ağıllı adamsınız. Bu işlər haqqında sizin fikriniz nədir?

Briduazon. Bu gördüklerimiz işlər haqqındamı, qraf! Vallahi, qraf, heç bilməyirəm bu barədə sizə nə deyim. Mənim fikrim belədir.

Hamısı. Əhsən! Əsl fikir elə budur!

Fiqaro. Mən yoxsul idim. Hamısı mənə yuxarıdan-aşağı baxırdı. Mənə nifrət edirdi. Məni bir az ağıllı görüncə, bu nifrət daha da artdı. İndi mənim gözəl bir arvadım var və yaxşı da pulum!

Bartolo (*gülərək*). Bu bütün ürekləri sənə cəlb edir. Mən hamısını tanıyıram və bilərəm.

Fiqaro (*tamaşaçılara baş əyərək*). Arvadımdan və pulumdan başqa hər bir şeylə qulluğunuzda hazıram!

Musiqi çalınır.

PƏRDƏ

ANRİ DÖ SEN-SİMON

(1760-1825)

TƏŞKİLATÇI

(*Əsərdən fraqmentlər*)

"...Təsəvvür edək ki, Fransa özünün əllidə bir fizikini, əllidə bir kimyaçısını, əllidə bir fizioloqunu, əllidə bir riyaziyyatçısını, əllidə bir şairini, əllidə bir rəssamını, əllidə bir heykəltaraşını, əllidə bir musiqiçisini, əllidə bir ədəbiyyatçısını, əllidə bir çilingərini, əllidə bir mülki və hərbi mühəndisini, əllidə bir topçusunu, əllidə bir arxitektoru, əllidə bir həkimini, əllidə bir eczacısını... itirir" (*sadalamə uzundur, az qala bütün yaradıcılıq sahələri və sənətlərin adı çəkilir və nəhayət, belə bir nəticəyə gəlinir – H.Q.*)

"...Bu adamlar ən məhsuldar fransızlar olduqlarına, ən vacib şeyləri yaratdıqlarına, millət üçün ən vacib işləri idarə etdiklərinə və bu işləri elmin, incəsənətin və sənətkarlığın inkişafına istiqamət-ləndirdiklərinə görə fransız cəmiyyətinin ən gözəl hissəsi sayılırlar. Onlar bütün fransızlar arasında ölkəyə ən çox xeyir verən, ona ad-san qazandıran, onun tərəqqisinə və abadlaşmasına təkan verən adamlardır. Fransa onları itirsə başsız bir bədənə dönər, elə həmin andanca onunla rəqabət aparan ölkələr qarşısında kiçilər, bu itkini bərpa edəne qədər, bədəndə yeni baş bitənə qədər rəqiblər qarşısında kiçik qalar. Belə bir bədbəxtliyi aradan qaldırmaq üçün Fransa tam yeni bir nəslin yaranmasını gözləməli olar. Çünki öz xeyirli işləri ilə fərqlənən adamlar qeyri-adi adamlardır, təbiət isə qeyri-adi adamları, ələlxüsus yaradıcılıqda qeyri-adi olanları az-az yetirir.

İndi isə başqa bir vəziyyəti təsəvvür edək. Təsəvvür edək ki, Fransa bütün bu dahi adamları, elm, incəsənət xadimlərini, öz yaradıcılarını qoruyub saxlayır, amma bədbəxtlikdən eyni gündə Kralın qardaşı cənablarını, Anqulem qrafını və qrafinyasını, Berri qrafını

və qrafinyasını, Orlean qrafını və qrafinyasını, Burbon qrafını və qrafinyasını və Madmazel Kondeni (*Bunların hamısı kral ailəsi və yüksək cəmiyyətin nümayəndələridir – H.Q.*) itirir.

Təsəvvür edək ki, Fransa eyni zamanda krala xidmət edən yüksək rütbəli zabıtlar, bütün dövlət nazirlərini, bütün dövlət müşavirlərini, dövlət şurası məmurlarını, bütün marşalları, kardinalları, arxiyepiskop və yepiskopları, yüksək rütbəli keşişləri, vilayət və əyalət rəhbərlərini, nazirlik məmurlarını, hakimləri və üstəlik də varlılar içindən on min ən varlı sahibkarını itirib.

Belə bir hadisə yəqin ki, fransızları rahatsız edərdi, çünki onlar mülayimdirlər, çünki onlar belə böyük bir sayda həmvətənlərinin qəfildən yoxa çıxmasına biganə qala bilməzlər. Amma bu otuz min adamın, dövlətin tanınmış məmurlarını itirmək onlara ancaq sentimental qüssə gətirərdi, çünki bu işin dövlətə heç bir siyasi zərəri dəyməzdi”.

KLOD JOZEF RUJE DÖ LİL

(1760-1836)

MARSELYEZA

İrəli, yurd oğulları!
Gəlib çatıb şöhrət anı.
Qoşun çəkir bizə sarı,
Qanlı bayraqlar tiranı.
Əsgərlərin vəhşi səsi
Dəlib keçir qulaqları,
Qadınları, uşaqları
Qorxudur ölüm hədəsi.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Bizlərdən nə istəyir ki,
Kölələr-krallar ordusu?..
Onlar qandal hazırlayır
Çoxdan fransıza axı!
Qandal – rüsvayçılıq! Aman!
Ürəkdə qəzəb alışır.
Nə üçün qultək danışır
Onlar bizimlə hər zaman?!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Gəlmələrə arxalanıb,
Qanun yazır onlar bizə.
Satın alınmış gədalər
Sahib çıxır evimizə.
İlahi! Düşmüşük dara!
Qollarımız zəncirdədi –
Qul olaq deyə əbədi
Despotlara, tiranlara!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Əsməcəyə düşsün tiran
Başının küt dəstəsiylə.
Məkrli məmləkət quran
Cəzalansın haqq səsiylə.
Əsgər olmuşuq hamımız,
Gənc igidlər həlak oldu.
İkiqat artıq doğulduq
Yenmək üçün sizləri biz.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Fransızlar! Böyük ürək
Döyüşdən bezmiş hər kəsi,
Siz mərdlərə göstərərək,
Amana çağırır sizi!
Amma qanlı və qəddardır
Buyeyə şərik olanlar.
Bir yırtıcı kimi onlar,
Anaya da amansızdır.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Ey müqəddəs yurd sevgisi,
Apar bizi intiqama.
Azadlıq! Şəhid bil bizi,
Yox onlara xilas amma.
Qoy bayraq kimi yüksəlsin
Qələbənin qadir səsi.
Şöhrət olur yurd sevgisi,
Qoy müştəbəh düşməni bilsin.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Yolda ki canlar qoyublar,
Biz o yolla gedəcəyik.
Mərdlər harda uyuyublar
Orada and içəcəyik.
Ölmək xoşdur igidlərtək
Dözmək alçaltmasın bizi,
Toplayaraq gücümüzü,
Təki qisas alıb ölək.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

PYER JAN DÖ BERANJE

(1780-1857)

BÜLBÜLLƏR

Gecənin göylərə çökmüş pərdəsi,
Yalnız saatların gəlir zəng səsi,
Buraxmış gündüzün bəhsu cəhlini,
Mürğü basmış bütün Paris əhlini!
Aman oyanın, ey sevgili quşlar!
Nəğmənz aşiqin qəlbini oxşar.
Könül nemətidir bu vaxt düşünmək,
İsdir sevgini bu zaman ürək.
İnsan xoşbəxt olar etməsə qəflət,
Məni cəzb eləyir sizdəki sənət.
Gecə sükutunu ürəyim sevər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Ey vəfalı eşqin nəğməzənləri,
Frindən¹ qaçın ki, var tikənləri!
Hər gün aşiqini yalnız buraxır,
Hər gün aşiqini sevdaya yaxır.

Uymayın ondakı əhdü peymanə,
Busələr bəxş edir yada məstana.
Qısa bir sövdadan hər kəs bəhs edər,
Verilən vədələr büsbütün hədər,

¹ Frin – yunan əfsanələrində gözəl və əlaqca yüngül bir qadın.

Vəfasız işvəkar şux nazəninlər,
İmandan uzaqdır bütün yeminlər.
Lakin mənim könlüm nəzakət sevər
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Təməzdir qəlbiniz, parlaq bülluru,
Eşqiniz həqiqi, yox bir qüsuru.
Lakin bu mizrabı-aşıqanəniz,
Dilruba nəğmənz, xoş tərənəniz
Xəsisin qəlbinə cəlməmi əsər?
O, yalnız varını artırmaq dilər!
Xəzinə saymaqda keçirir həyat,
Yabançıdır ona zövqi-kainat!
Bu ruh açan gecə onun düşmanı
– Oğru gələr, – deyə titrəyir canı.
Mənim yoxsulluğum şərə gülümsər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Sizdən ucalmada hürriyyət səsi.
Sevməzsiniz əsarəti, qəfəsi!
Aman könül açan tərənənizi,
Bu nazlı nəğməyi-məstanənizi
Gəlin bəxş etməyin qəddar insana,
Odur əsarəti qoyan meydana,
Ürəkdə ədavət, əllərdə zəncir,
İllərlə dolaşib toplayır əsir,
Yenə ovunmayıb gecə sübhədək,
Ayaq üstə çəkir krala keşik.
Mənim könlüm isə hürriyyət sevər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Nəgmənz bildirir zövqi-cənnəti,
Get-gedə çoxalır hüsnü-ləzzəti.
Xayır yabançıdır zalimlər sizə,
Layiq deyil onlar hörmətinizə.
Cəhcəhiniz soraq verir dildardan,
Müjdələr gətirir fəslə-bahardan,
Sizin nəgmənzin lətafətilə
Təbiət incəlir, olur füsunkar;
Gözəl şerinizin məharətilə
Qəlbimdə gizlicə qanun yer salar,
Sınıq könlüm belə baharı gözlər.
Oxuyun mənimcün, nazlı bülbüllər!

KÜRƏN JANNA

Bir südəmər uşaq sinəsi üstə,
Digəri zarıyır çiynində xəstə,
Üçüncü yanında, əsir dodağı;
Donur başmağında yalın ayağı.
Ah! Məhbüs atanı bunlar andırır,
Keşik çekənləri acıqlandırır.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovçunu həbsə, zillətə!

Mən onu görmüşəm bərli-bəzakli.
O bir müəllimin istəkli qızı.
Tikərdi, oxurdu, sadəurəkli,
Mərhəmətli məftun eylərdi bizi.
Oynayıb durardı çinar dibində,
Arabir əlini sıxardım mən də.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovçunu həbsə, zillətə.

Özü yaşda, zəngin bir icarədar.
Ona eyləmişdi məhəbbət izhar.
Sonra dönük çıxdı qıza, kəndlilər
Kürən saç deyərək baxıb güldülər.
Çox elçilər etdi Janneti möyus,
Onun cəhizi yox çünki bir fülus.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovçunu həbsə, zillətə.

Nəhayət bir ovçu yapışdı ciddən
Dedi: "Nə fərqi var, sarışın, kürən?
Evlənirəm sənə istərsənsə gəl,
Mənzilim mağara, yatağım cəngəl!
Dörd yanımla olmuşsa bütün qoruqçu,
Üç tufəngim vardır, özüm də ovçu".
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovçunu həbsə, zillətə.

Bir ər, bir də gözəl övlad həvəsi
Fərəh verdi qıza, gəldi nəşəsi...
Ovçu bir həzzilə yalnız guşədə,
Jannet ana oldu qalın meşədə.
Uşaqlar böyüdü, hər üçü lətif,
Baharın qönçəsi kimi tər, zərif.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovçunu həbsə, zillətə.

Ecəz deyilmidir, həqiqi aşiq?
Jannet buyruqlara olduqca sadiq.
Gülümseyib ona hər doğan uşaq,
Şəvə saç ataya oxşadı ancaq.

Jannetin rəhmdil, mülayim səsi
Məhbusa bəxş etdi ümid həvəsi;
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.¹

AZAD İNSAN

Siz ey əsir olan şöhrətə, ada,
Hörmət eləyin bu hürriyyətimə,
Fəqirliklə onu tapdım dünyada,
O, səbəb şənimə, həm izzətimə.
Ülfəti xoş, şirin insandır fəqir.
Yoxsulluq eləmiş könlümə təsir,
Duyun siz bunları nəğmələrimdən,
Göy üzündə süzən gərgin pərimdən,
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Bu doğru ki, avam bir yoxsulam mən,
Cəmiyyət içində yerim, izim yox.
Əsarətə qarşı qolda gücüm çox.
Ehtiyatım çoxdur oxdan, nəşədən
Oxlarım həcvdir, hər zaman mənəm,
Bu məclisdə, qərib, yad nəğməzənəm.
Atıram ox kimi kəskin sözümü,
Müdafiə edim daim özümü.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Hər kəs gülür Luvrun² ləvəndlərinə
Üz üstə sürünən gəda yerinə,
Bu karvansarada bağlı qapılar.
Açılmaz gəlməyə ta bir tacdar.

¹ Lui Filippin taxta çıxmasından sonra, malikanələrinə qayıdan mülkədarlar öz torpaqlarında ovçuluq etməyi qadağan etmişdilər. Bu qanunu pozanları ciddi izləyirdilər. Beranje bu şerini o münasibətlə yazmışdır.

² Luvr Parisdə qədim padşahların sarayı olmuş, indi isə muzeydir.

Əbləh o kəsdir ki, əlində sazı
Bu qapıda edə razü-niyazı,
Dilənçilər kimi durub pay uma
Öz rəzalətinə gözünü yuma.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Cahanda hər qüdrət bir sıxıntıdır.
Şahların halına qəlbim acıyır.
Kral nədir? O, bir zəncir gözdiren,
Əsiri, özündən bəxtiyar və şən.
Hökmrənlik mənə ctməz bəxtiyar,
Varmıdır dünyada xoşbəxt hökmdar?
Mənim işim sevgi və məhəbbətdir,
Etdiyim təbliğat bir hürriyyətdir.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

Bəxtimlə arada sülhümüz möhkəm,
Atıram yolumda sarsılmaz qədəm,
Bütün varım-yoxum: gündəlik çörək.
Sabaha ümidim: nə olur görək!
Hər gecə yatağa girirəm rahat;
Mən öz taleyimlə tutmuşam ülfət.
Yuxum şirin, qəlbim dolu iftixar,
Heç bir hadisəyə olmaram düşar.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

Ancaq bu nə sirdir, bu nə əlamət,
Başqa bir xislətə sahibdir Lizet?
Cazib bir işvəyə tamam bəzənmiş,
Məni ram etməyə cəyləyir yeriş,
İstər məni əsir etsin nikaha,

Sonra sürükləsin əqdi-nikaha,
Yox, onda gülüşə varsa ixtiyar,
Məndə də azadlıq olacaq şüar.
Lakin mən edərkən bəhsi-hürriyyət,
Gülsün istəyincə buraxın Lizet.

QOCA SƏFİL

Bu boş çuxurda deyək əlvida gəl ömrümüzə,
Həyat dedikləri seldən nə hasil oldu bizə?
Şikəstlik, qocalıq, ehtiyacla yorğunluq,
Ürəkdə qəmlə, həqarət, yanaqda solğunluq.
Görən bu yerdə məni etməz ehtimalı-əcəl,
Ötüb-keçən deyəcək: "Kefli, məsti-ləyəqəl!"
Bu xeyli yaxşı! Burax yanmasın da halətimə,
Sıxılmasın canı heç baxmasın səfalətimə.
Keçirən üz çevirir kinlə yolçular məndən,
Ya rəhm edib mənə üç-dörd qəpik atır gəndən.
Əfəndilər, yüyürün. Gözləyir ziyafətlər!
Gedin! Siz olmasanız da, səfil zavallı ölür.
Bu gün ölüb gedirəm mən, sönür gözümdə cahan.
Bəli, səbəb qocalıq, insan ölməz açıqlıqdan.
Ümid edərdim əvvəl çəkdiyim bu zillətlər,
Bu tar-mar diləklər, bu daqi-həsərlər
Bir az yüngülləşəcək xəstəxanə küncündə.
O yer də dopdoludur, xəstə-xəstə üstündə.
Nə bəxtiqara cəməat bu bir yığın insan!
Nəsibi dərdü bəla, şüqlü giryə, virdi fəqan.
Mənim də oldu sokaklar anam, atam, vətənim,
Əvvəl zamanları dayəm, bu gün çörək verənim.
Gəl ixtiyar özünü sanma çox da əfsürdə,
Nə eybi var. Ölür isəm doğulduğum yerdə?

Cavanlığımda düşərdim bütün günü bazara.
Ətləkiyib, yapışib yalvarırdım ustalara!
Deyərdim: "Ay kişilər, öyrədin bir az sənət,
Ölünce, söz verirəm, cəmlərim sizə xidmət".

– "İş hardadır?" – deyərək qovlayardılar hər an.
"Acam axı!" – "Nə edim, get dilən, o yolla dolan.
Get işlə, haydı!" – deyən daşürəkli zənginlər!
Səbəbsiz, inləyir, ölgün yazıq bu cinsi-bəşər,
Cəlalı sürfənin çox sümüklərin yemişəm.
Yatıb küləşləriniz üstə sübhü gözləmişəm.
Nə qəm, ömür boyu çəksəm bəla, əzab, zillət,
Qoca səfil özümə etməm bu gün lənət.
Cahanda cəlməyib ehtiyac sırımı faş,
Mən istəsəydim, oğurluqla saxlayardım baş.
Bilin, abırlı, ləyaqətli şey dilənməkdir.
Yemək güdüb qapılarda gözib sülənməkdir.
Ömürdə bir dəfə yoldan bir almacıq dərdim,
Hökumətin o zaman mən "ədalətin" gördüm.
İyirmi dəfə mənimçün yazıldı fərmanlar,
İyirmi dəfə yerim oldu nəmli zindanlar.
Mənə cahanda təəllük yeganə bir şey var,
O şey ki, bəzən əlimdən alırdı qandallar.
Bütün həyatıma olmuş o tək təsəllibəxş,
Qoca səfil, de kimindir, mənim deyilmi günəş?

Cahanda yoxsulun, əfsus, de varmı bir vətəni?
Gözüm bu qütbə baxdıqca seyr edir keçəni.
Nə dəxli var mənə gülün şərabi-nabizinin,
O bollu bar gətirən bol taxıl hesabınızın?
Mənə təsəllimi yüksək sənaye qüdrətiniz,
Mənim də izzətimi artırımı şöhrətiniz?
Mənə səmərmə verir toplanan bu nətiqlər,
Riya ilə dolu "şirinzəban" bu fəsiqlər?
O gün ki, düşməne təslim edildi hər bir yer,
Vətən içində yeyib yağlanırdı düşmənlər,
Mən axmaq onda tökürdüm dayanmadan qan yaş,
Mənimlə oldu o günlər kədər anis, qardaş.
Ziyanlı bir həşəratam, xəlayiqi söyürəm.
Özüm çalışmayıram, özgənin malın yeyirəm.

Məni əcəb nə üçün ey bəşər yaşatdın sən?
 Bu müftəxorları sən məhv edib də əzməlisən,
 Ümum üçün çalışıb mənfəət nə verdim mən?
 Yaman günün önünü qüdrətin gər alsaydı,
 Ziyanlı qurd dəyişib bir qarışqa olsaydı,
 Mənim həyatını əzəldən düşərdi doğru yola,
 Cahanda çəkməz idi heç başım bu qədər bəla.
 O vaxt sizləri qardaş bilər, sevərdim mən,
 Bu gün ölər qoca aləm gözündə bir düşmən.

İVTO KRALI

İvtoda bir kral vardı,
 Tarixdə az tanınardı,
 Tez yatardı, gec durardı,
 O hər şeyi unudardı...
 Pambıqdandı onun tacı,
 Toxumuşdu Janton bacı,
 Deyərdilər acı-acı:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Hər gün dörd yol o yeyərdi,
 Bəlim saray... əmri qəti.
 Eşşək üstə seyr edərdi
 Addım-addım, məmləkəti...
 Sadələvhüdü, sadə, şəndi,
 Mühafizi, – deyim indi –
 Bir it idi:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Heç yanmazdı için-için,
 Tünd deyildi xasiyyəti,
 Xalqı xoşbəxt yaşatmaqçün
 Çatışmırdı qətiyyəti.

Yeyən yoxdu onun təki,
 Boşdu çəllək vardır nə ki,
 Necə qalsın axı vergi?!
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Yayınmazdı gözəl qızlar
 Gözlərindən... bir azardı.
 Ona ata deyib durar
 Dələduzlar, haqqı vardı;
 Hər il xalqı sürməz hər bə,
 Tir də atar o, hədəfə
 Düz dörd dəfə!
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Kralların gözü idi,
 Qonşulara mehribandı.
 Böyütməzdi məmləkəti,
 Qanunpərəst bir insandı.
 Günahları bağışladı.
 Öldü, hamı yas saxladı,
 Ağladı:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral vardı?
 Oyundu, vallah!

Bu xeyirxah kralın
 Şəkli divarda durub, –
 Kənddə bir nəfər onu
 İçkixanaya vurub...
 Bayram günləri gəlir,
 Hamı içib şənlenir,
 Deyir:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral vardı?
 Oyundu, vallah!

SARAY ŞAİRİ

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

A Məryəm, vəsfinə mən qələm çalım?
Yox, buna, doğrusu, çatmaz qüdrətim.
İstini-soyuğu dadıb ilhamım –
Üz tutub saraya, addımı qəti.

Bir Volter – istedad gəlsə həyata,
Pul ilə alırlar, anla bir kərə.
Həzram özümü nazirə satam, –
Daha sənə şeir yaza bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

Bəli, deyəcəyim hər bir söz-sənət?
Gülərsən... eh, mənə yazığın gələr.
Bizimçün kiçilib indi məhəbbət,
Böyüklər dostluğu sürgün ediblər.

Adıca söz olub vətənpərvərlik,
Hamı naqqallaşib, hamı heyvərə...
Şəri eqoizmə həsr cəyləyirik
Daha sənə şeir yaza bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

Mənə ilham verməz sənə avazın,
Yunan şerinin tərifı görək
Avropa bəhs edir... bir qulaq asın, –
Bu yolda hamını o ötsün, görək...

Saf, təmiz qəlbiniz şair əlindən –
Düzü, nahaq yerə çəkir qüssə, qəm.
Xoşbəxt İspaniyanı vəsf edirəm mən,
Daha sənə şeir yaza bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

Nələr düşündürdüm, görəmə nələr,
Sənə qəhrəmanın... nə deyim ki, mən?!
O vəd cəyləmişdi min xariqələr –
Ta tənqəd gəlmişik vədlər əlindən...

Dostunun büstünü sən bəzəyirsən,
Borcluyam şöhrətə hörmət cəyləyər;
Bir ali mənsəbə yalmanıram mən, –
Daha sənə şeir yaza bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

Sevimli Məryəmin, şübhə edirsən
Ki, dostun dəyişib bu qədər... belə...
Nə deyim... Azadlıq, xoşbəxtlik, Vətən –
Ümitsiz, mənasız sözlərdir hələ...
Sənə həsr etdiyim şeirlər – şirin,
Həcvə təzə-təzə bəzək verirəm;
Yox, ürək son dəfə istəyir desin –
Daha sənə şeir yaza bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tuluq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümü etmişəm saray şairi.

QOCALIQ

Dostlarına

Zaman tələsdirər, görərik yenə, –
Geniş alnımızda qırıqlar salar;
Gənclikdən nə qalır axı, bizə, nə?
Bəli, qocalıq, sevimli dostlar.
Hər addımbaşında görəndə ancaq
Əlim yetişməyən gül var, çiçək var;
Bilsəm ki, onlardan mənə çatacaq
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Şərabla, mahnıyla əbəş yerə biz, –
Ömrü əyləndirir, gülürük artıq.
Şənliyə səsləyir bizi qəlbimiz,
Üzə deyirlər ki, biz qocalırıq.
Ömrün sonuncu anlarındək,
Şərab içə-içə ruh qanadlanır
Titrəyə-titrəyə şeir söyləmək –
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Bir incə canançün yanaq, yaxılaq,
Ən əvvəl biz udaq onun ətrini.
Yaman qocalmışıq, – söyləsin, – duyaq
Onun yerli-yersiz şikayətini.
Ancaq ehtiyatla ömür sürürsən,
Bunu “zövq almırıq” düşünən də var.
Bir nazlı dilbərçün qəlbə girəndə,
Yox, yox... bu, qocalıq deyil, a dostlar.

Kimə ki, bu qədər həyan olubdur, –
Qızgın ehtirasın anları artıq;
Lazımsa yaş artsın, axırı budur
Ki, biz heç olmasa bir qocalırıq.
Ürəyə, arzuya yaxın qoymayaq, –
Bizə hücum çəkən fikirlər – idbar.
Hamımız birlikdə arzuya çıtsaq,
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

SINDIRILMIŞ SKRİPKA

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kəşəsindən qalır, ye, sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim.

Düşmənin min hiyləylə bu yerə girib,
Mənə ömr etdilər: “Bir çal, oynayaq!”
Mənsə rədd etdim, onlardan biri –
Qırdı skripkamı yerə çıxaraq.

Bu, orkestr idi kənddə-kəsəkdə,
A xoşbəxt, şən günlər, hardasan, harda?
De kim coşduracaq sevən ürəkdə
Eşqi-məhəbbəti doğma diyarda?

Onun simlərini mən kökləyərdim –
Elə ki üfünün üzü allanır...
O, səhər dindimi, hamı bilərdi
Ki, sevən gənclərin toyu başlanırdı.

Oynaq rəqsimizi, şən mahnımızı
Keşşilər qorxusuz hey dinləyərdi.
Alardı qoynuna biz hamımızı, –
Şənlik... kralın da üzü gülərdi.

Vətənin şəninə o kökləndimi,
Sən demə qəlblərə alov salarmış.
Ağlıma gəlməzdi heç zaman mənim, –
Düşmənin, skripkadan qisas alarmış.

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kəşəsindən qalır, ye, sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim.

Xırmanda... kölgədə şənlikdir, hamı
Görür, sevənlərin qəlbi boşalsın...
Allah yol verərmə məhsul bayramı
Coşğun skripkasız işə başlasın?

Onu dinləyəndə hamı dincələr,
Vergini, açığı unutturardı.
O dilə gəldimi, axışb gələr, –
Kəndin adamları... dövrə vurardı.

Kini, ədavəti o susdurardı,
Acı göz yaşları dayanıb durar...
Kabus, torpağımda nəfəs alardı?
Dinən əlimdəki yaydı o vaxtlar!

Düşməni qovlayaq doğma Vətəndən,
Çaxıb ildırım tək mən onu vurum!
Qırıq skripkanın əvəzinə mən, –
Əlimə götürüm dayandoldurum!¹

Bir gün köçəcəyəm doğma elimdən,
Dostlar, son sözümə bir qulaq asın:
Heç vaxt istəmədim... istəmədim mən,
Ki, düşmən, qəbrimin üstə oynasın.

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kətəsindən qalır, ye, sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim!

ANRİ MARİ STENDAL

(1783–1842)

VANİNA VANİNİ

182...-ci ilin bahar axşamlarından biri idi. Romada böyük canlanma vardı; məşhur bankir hersoq dö B... Venetsiya meydanında tikdirdiyi sarayda bal təşkil etmişdi. Bər-bəzəyəndə italyan incəsənətinin əzəməti ilə London və Paris ehtişamının vəhdəti duyulan bu təzə binaya ardı-arası kəsilmədən qonaqlar axışb gəlirdi. Nəcəbətlə ingilis xanımları belə, bankirin dəvətindən məmnun görünürdülər; sarışın, təkəbbürlü gözəllər şən bir dəstə ilə təşrif buyurmuşdular. Romanın seçmə gözəlləri cazibədarlıqda onlardan heç də geri qalmırdı.

Salonun qapısı ağzında atasının qoluna girmiş gənc bir qız göründü. Alışb-yanan gözlərindən, şəvə kimi qara saçlarından romalı olduğu açıq-aydın bilinirdi. Qızın hər bir hərəkətində qeyri-adi qürur nəzərə çarpırdı. Bütün baxışlar ona zillənmişdi.

Əcnəbi qonaqlar baldakı dəbdəbəyə heyran qalmışdılar. Onların dediyinə görə, Avropa monarxlarından heç birinin şənlik məclisi bu təmtəraqla müqayisə oluna bilməzdi.

Doğrudan da, Avropa hökmdarlarının italyan memarlığı üslubunda tikilmiş sarayları nə gəzir. Bir də ki, onlar hər bir məclisə saray xanımlarını çağırmağa məcburdurlar. Halbuki, hersoq dö B... yalnız gözəl qadınlara dəvətnamə göndərirdi. Bu axşamkı dəvətlərin uğurlu olduğu isə göz qabağında idi. Kişilərin gözü qamaşırdı. Füsunkar qız-gəlin o qədər çoxdu ki, bu bəhsə-bəhsdə kimin üstün olduğunu demək çətin məsələ idi. Lakin çox da uzun çəkməyən götür-qoydan sonra Vanina Vanini – alışb-yanan gözlü, qarasaçlı knyajna yekdilliklə balın şahzadəsi elan olundu. Dərhal bütün otaqlar boşaldı. Xarici qonaqlar və Roma cavanları rəqs salonuna axışdılar.

Knyaz Azdrubalo Vanini qızının bu vaxtaca iki-üç alman əyanı ilə rəqs etdiyinə yaman heyfslənirdi. Bundan sonra Vanini bir neçə

¹ Fritillü tufəng

yaraşıqlı və adlı-sanlı ingilisin də dəvətini rədd etmədi. Ancaq onların quruluşu qızı çox tez bezikdirdi. Dəlicesinə vurulduğunu gizlədə bilməyən Livio Savelliyə əzab vermək deyəsən onu hər şeydən çox əyləndirirdi. Livio gəncdi, yüksək cəmiyyətdə sayılıb-seçilən cavanlardandı, həm də knyaz balası idi. Ancaq ona oxumaq üçün hər hansı bir roman versəydilər, iyirminci səhifədə kitabı kənara atıb, baş ağrısından şikayətlənərdi. Vanina bunu çox ciddi qüsurla sayırdı.

Gecə yarıya yaxın bir şeyiə hamı üçün söz-söhbət mövzusu oldu. Həmin axşam Müqəddəs Məlakə qalasından gənc bir karbonari¹ paltarını dəyişib qaçmışdı. Deyilənə görə o, həbsxananın axırncı qapısında romantik qızgınlığını boğa bilmədiyindən xəncərlə keşikçilərin üstünə atılmış, ancaq özü də yaralanmışdı. Sbirler² onu qan izi ilə təqib edirlər, çox güman ki, qaçqın ələ keçəcək.

Bu hadisə barədə söhbətlərin qızgın vaxtında don Livio Savelli Vanina ilə son rəqsi başa vurdu. Qızın gözəlliyindən və bu axşamkı müvəffəqiyyətindən başı dumanlanmış gənc knyaz axır ki, dilə gəldi:

– Allah xatirinə, deyin görüm kim sizin xoşunuza gələ bilərdi?

– Bu gün qaladan qaçan cavan karbonari. Hər halda o özünə zəhmət verib dünyaya gəlməkdən başqa da bir iş görüb.³

Knyaz Azdrubalo qızına yaxınlaşdı. Bu varlı əsilzadə iyirmi il olardı ki, təsərrüfatını idarə eləyən adamdan haqq-hesab istəmirdi. O da tənbellik eləmir, knyazın öz pullarını çox yüksək sələmlə özünə borc verirdi. Azdrubaloya çöldə-bayırda rast gəlsəniz, knyazdan çox qoca aktyora oxşadardınız; hətta barmaqlarını bəzəyən iri, brilyant üzükler də nəzərinizi cəlb eləməzdi. Vaxtilə knyazın oğulları yezuitle ordeninə⁴ yazılmış, sonralar hər ikisi ağır ruhi xəstəlikdən ölmüşdü.

Knyaz onları unutsa da, qayğıdan azad deyildi. Gözünün ağır-qarası Vanina artıq on doqquz yaşındaydı, ancaq ən yaxşı təkliflərə

¹ Karbonari – İtalyada XIX əsrin əvvəllərində meydana gəlmiş gizli inqilabi cəmiyyətin üzvü. Karbonarilər ölkəni fransız və Avstriya işğalından azad etmək üçün mübarizə aparırdılar.

² Sbir – keşikçi polis

³ “Özünə zəhmət verib dünyaya gəlmək” – XVIII əsr fransız yazıçısı Bomaşenin “Fiqaronun toyu” komediyasının qəhrəmanı şən, hazırcavab Fiqaronun atmacalarından biridir.

⁴ Yezuitle ordeni – Orta əsrlərdə yaradılmış bu mühafizəkar ruhani təşkilatı papa hakimiyyətinin möhkəmlənməsi uğrunda mübarizə aparırdı.

məhəl qoymur, deyəsən, heç ərə getmək barədə fikirləşmirdi də. Görəsən, niyə? Nə səbəbə?

Bu səbəb vaxtilə Sullanı hakimiyyətdən əl çəkməyə təhrik edən səbəbin eyni idi: *romalılara nifrət*¹.

Balın səhəri gün Vanina atasını dördüncü mərtəbəyə qalxan ensiz pilləkənin qapısını böyük cidd-cəhdlə qıfıllayan görəndə məəttəl qaldı. Knyaz dedikcə səhlənkar bir adamdı və ömründə açar-qıfıl əl vurmazdı. Dördüncü mərtəbədəki otaqların pəncərələri dibçəkdə əkilən portaqal ağacları düzülmüş aynabəndə açılırdı.

Vanina şəhərə yollandı. Dəvət olunduğu bir-iki yere dəyməli idi. Qayıdanbaş alaqaqının qarşısı rəngsazların taxta-tuxtası ilə kəsildiyinə görə kareta dal həyətdən keçməli oldu. Vanina başını qaldırıb yuxarı baxanda üst mərtəbədəki otaqlardan birinin pəncərəsini açıq görüb təəccübləndi. Axı knyaz həmin mərtəbənin qapısını öz əli ilə qıfıllamışdı. O, rəfiqəsini tələsik baxından ələyib sarayın damına qalxdı, portaqal ağacları bəzəyən aynabəndlə üzübüz barmaqıqlı nəfəsləyi çətinliklə də olsa tapdı. Qızı bu qədər maraqlandıran açıq pəncərə iki addımlıqda idi. Otaqda kim isə vardı. Buna söz ola bilməzdi. Bəs, o, kim idi?

Vanina həmin aynabəndə açılan kiçik qapının açarını ertəsi gün ələ keçirə bildi. O, səssizcə pəncərəyə yaxınlaşdı. Pəncərə hələ də açıq idi. Şəbəkənin arxasından gizlincə içəri baxmaq olardı. Otağın yuxarı başında çarpayıda kim isə uzanmışdı. Qız əvvəlcə utandı, döndüb qaçmaq istədi, ancaq birdən stulun üstünə atılmış qadın paltarı gözüne sataşdı. Bir az fəhmle baxandan sonra sarışın saçları və bəlinədən güclə seçilən zərif çöhrəni ayırd ələyə bildi. Vanina onun gənc bir qız olduğuna daha şübhə eləməirdi. Stuldan sallanan don qana boyanmışdı. Mizin üstündəki qadın çəkmələrində də qan ləkələri vardı. Sarışın qız azacıq qımıldanan kimi, knyajna onun yaralı olduğunu başa düşdü. Sinəsini örtən kətan sarğıda da qırmızı ləkələr görəndə deyirdi. Səliqəşiz şəridlərdən hiss olunurdu ki, nəşi əllə bağlanıb.

Vanina göz qoyub gördü ki, atası hər gün saat dördə yaxın öz otaqlarına çəkilir, sonra sarışın qızın yanına qalxır və orada çox ləngimirlər. Knyaz yaralıya baş çəkib qayıdandan sonra dərhal karetya

¹ Sulla – Romada amansız diktatura yaratmış konsul. Şöhrətinin ən yüksək zirvəsində hakimiyyətdən əl çəkmişdir. Kütlələrə nifrət və heqarətlə baxan Sulla deyirdi ki, qara camaat neinki idarə etməyə, heç idarə olunmağa da layiq deyil.

öyləşir və qrafına Vitteleskagilə yollanırdı. Atası gedən kimi Vanina aynabəndə qalxıb pəncərədən içəri tamaşa edirdi. Bu gənc və bədbəxt qadının uğursuz taleyini düşündükcə knyajnanın ona daha çox yazığı gəlirdi. Kim onu bu kökə salıb? Axı nəyə görə? Paltarındakı qanlı şırımlar yəqin ki, xəncər zərbələrinin yeri idi. Vanina onları sayı bilmişdi.

Bir dəfə knyajna onun üzünü əməlli-başlı gördü. Arxası üstə, hərəkətsiz uzanmışdı, baxışları səmaya zillənmişdi, elə bil dua eləyirdi. Birdən qəşəng, mavi gözləri doldu. Bu anda Vanina ona təskinlik verməkdən özünü güclə saxladı.

Həmin günün səhəri o, atasının gəlişindən qabaq aynabənddə gizlənməyi qərara aldı. Don Azdrubalo yaralının yatağına yaxınlaşdı. Əlində ayın-oyunla dolu zənbil vardı. Knyaz həyəcanlı idi; alçaqdan kəsik-kəsik danışdı. Vanina bütün bunları görürdü, ancaq otağın şüşəli qapısı açıq olsa da, heç nə eşidə bilmirdi. Knyaz həmişəki kimi yenə də içəridə çox qalmadı. O gedəndən sonra Vaninanı fikir götürdü.

“Qəribədir, indiyədək heç kimə, heç nəyə məhəl qoymayan atam kimşəyə ürək qızıdır bilmir, yüz iyirmi pilləni hər gün özü qalxır... Belə çıxır ki, bu yazığın düşmənləri çox güclüdür”.

Bir dəfə axşam knyajna ehməlcə pəncərəyə yaxınlaşıb içəri boylananda, baxışları onun baxışları ilə qarşılaşdı. Daha dayanmaq olmazdı. Vanina yerindəcə diz çöküb:

– Mən sizi sevirəm, – dedi. Mən sizin dostunuzam.

O, işarə ilə Vaninanı yanına çağırırdı. Knyajna susmaq bilmirdi:

– Bağışlayın məni, bağışlayın, siz allah. Yəqin mənim bu axmaq maraqlılığım təhqiramız görünür. And içirəm ki, sirriniz açılma-yaq. İstəsəniz bir də heç vaxt bura ayaq basmamam.

Sarışın qız:

– Sizi hər görəndə kim özünü xoşbəxt hesab eləməz? – dedi.

– Siz burda, bu saraydamı yaşayırsız?

– Əlbəttə! Yəqin ki, tanıyırsınız məni. Mən Vaninayam, knyaz Azdrubalonun qızı.

O, heyərlə knyajnanın üzünə baxdı, sifəti allandı:

– İzin verin, hər gün məni yoluxmağa gələcəyinizə ümid eləyirəm.

Ancaq istəməzdim ki, knyaz bundan xəbər tutsun.

Vaninanın ürəyi həyəcanla çırpınırdı. O, adını bilmədiyi bu qızın hər hərəkətində, hər sözündə nəzakət və ləyaqət duyurdu. Bu bədbəxt yəqin ki, qüdrətli, nüfuzlu şəxslərdən birini təhqir eləyib,

ya da qısqanclıqdan sevgilisini öldürüb. Knyajna onun bədbəxtliyinin başqa, adi bir səbəbi barədə heç düşünmək də istəmirdi. Qız deyəndə ki, çiyindən və sinəsindən yaralanıb, ağrılar ona aman vermir, tez-tez də qan qusur, Vanina heyərlə səsləndi:

– Hələ də həkim çağırmaıyblar?

– Siz ki bilirsiniz... Romadakı bütün cərrahlar müalicə elədikləri yaralıları barədə dərhal polisə məlumat verməlidirlər. Lütəkar knyaz yaralarını özü açıb bağlayır. Bax, bu kətanla.

O, ağayana bir təmkinlə danışır, taleyindən gileylənməkdən özünü saxlayırdı. Qız Vaninanın yaman xoşuna gəlmişdi. Knyajnanı təkcə bir şey təəccübləndirirdi. Ciddi söhbət elədikləri yerdə birdən yaralının dodağı qaçır, gülmək istəyir, ancaq özünü ələ alırdı.

Vanina soruşdu:

– Sizin adınız nədir?

– ...Adım Klementinadır.

– Yaxşı, əziz Klementina, mən gedim. Sabah saat beşdə, sizə baş çəkəcəyəm.

Vanina ertəsi gün təzə rəfiqəsinin vəziyyətini pisləmiş görüb əl-ayağa düşdü. Knyajna onu öpə-öpə:

– Mən sizin üçün cərrah çağıracağam, – dedi.

– Yox, Yox! Mən buna razılıq verə bilmərəm. Qanadı altına sığındığım adamları belaya salım? Ölüm bundan yaxşıdır.

Vanina onu dilə tutmağa başladı:

– Dayan görüm! Roma qubernatorunun, monsinyor Savelli Katantsaranın həkimi xidmətçilərimizdən birinin oğludur. O, bizim ailəyə yaxın adamdır, həm də hörmətinə, nüfuzuna görə heç kəsəndən çəkinmir. Atam nəhaq yerə inanmır ona. Mən bu saat adam göndərərəm...

– Lazım deyil, istəmirəm! – Qız Vaninanı heyərlə salan bir həyəcanla səsinə ucaltdı. – Ayağınızı burdan kəsməyin, işdi, əgər Allah məni yanına çağırsa, sizin qucağınızda xoşbəxt öləsiyəm.

Bir gün də keçdi. Yaralının halı lap xarablaşmışdı. Vanina onunla xudahafızlaşib getmək istəyəndə dedi:

– Əgər, doğrudan da məni sevirsinizsə, həkim çağırmağa razılıq verin.

– Onun gəlişi mənim səadətimin sonu olardı.

Vanina inadından əl çəkmirdi.

– Mən mütləq cərrah çağırmalıyam!

O, cavab vermədi. Knyajnanın əlini ovcuna alıb öpüşlərə qərş etdi. Aralığa uzun bir sükut çökdü. Yaralının gözləri yaşarmışdı. Nəhayət, Vaninanın əlini buraxıb, elə bir görkəm aldı ki, deyərdin ölümə gedir. Ağır-ağır sözə başladı:

– Etiraf etməliyəm ki, mən sizi aldatmışam. Srağagün, adım Klementinadır deyəndə. Mən bədbəxt bir karbonariyəm.

Vaninanın gözləri açılı qaldı, stulunu geri çəkdi və ayağa qalxdı.

– Ürəyimə damıb ki, bu etirafı məni həyata bağlayan yeganə sevincdən də özümü məhrum elədim, – deyə karbonari sözüne davam etdi. – Ancaq sizi aldatmağı da özümə layiq bilmirəm. Mənim adım Pyetro Missirillidir. On doqquz yaşım var. Atam kasıb bir cərrahdır, Sent-Ancello-In-Vadoda yaşayır. Özümse karbonariyəm. Bizim ventani¹ qəflətən yaxaladılar. Məni qandallayıb Romanıyeden Romaya gətirdilər, gecə də, gündüz də balaca bir çıraqla işıqlandırılan zirzəmiyə atdılar. On üç ay gün üzü görmədim. Xeyirxah bir qadın xilaskarı oldu. Mənə qadın paltar geyindirildilər. Həbsxanadan çıxıb axırıncı qapıya çatmışdım ki, keşikçilərdən biri karbonarilərin ünvanına iyrenc söyüş söydü və cavabı sille oldu. İnandırırəm sizi, bunu mənasız qoçaqlıq xatirinə eləmədim, sadəcə olaraq özümü unutmuşdum. Bu ehtiyatsızlıq ucundan süngü yarası aldım. Keşikçi əsgərlər dalımcı düşdülər. Qaranlıq küçələrlə qaçırdım, çoxlu qan itirmişdim. Evlərdən birinin qapısını açıq görüb içəri cumdum. Pille-kənlərdə əsgərlərin addım səsləri eşidiləndə pəncərədən aşağı, bağa tullandım. Yıxıldım. Xiyabanda gəzişən bir qadının iki-üç addımlığında.

– Qrafinya Vitteleskanın. Atamın dostunun, eləmi?

– Necə? O, hər şeyi sizə danışır? – Missirillinin həyəcədən səsi titrəyirdi. – Həmin qadın kim olursa olsun, görək adı çəkilməsin. O, mənim həyatımı xilas edib. Hə, məni təqib eləyən əsgərlər onun evinə soxulanda artıq atanızın kəməsinə, təhlükədən uzaqda idim... İndi halım pisdir, çox pisdir, çiyimdəki süngü yarasının ağrısından nəçə gündür nəfəsimi çəkə bilmirəm. Əcəl yaxınlaşıb. Bilirəm ki, öləcəyəm, əzab-əziyyətlə öləcəyəm, bir də sizi görə bilməyəcəyəm...

Vanina söhbətin axırını gözləyirmiş kimi, tələsik otaqdan çıxdı. Missirilli knyajnanın qəşəng gözlərində mərhəmət nişanəsi axtarırdı, ancaq bu tutqun baxışlara təhqir olunmuş qürurun kölgəsi çökmüşdü.

¹ Venta – Karbonarilərin gizli təşkilatı

Gecə cərrah gəldi, özü də tək. Missirilli Vaninanı bir də görə bilməyəcəyini düşünəndə dəhşətə gəlirdi. O, cərrahı çox sorğu-suala çəkdi. Həkim isə öz işində idi, yaralıdan qan aldı və dinməz-söyləməz çıxıb getdi. O biri günlər də elə... Pyetro yol çəkən gözlərini aynabəndin şüşəli qapısından ayıra bilmirdi; Vanina bu qapıdan keçib gəlirdi. O, indi özünü dünyanın ən bədbəxt adamı sayırdı.

Bir dəfə gecə yarıya yaxın ona elə gəldi ki, qaranlıq aynabənddə kimse dayanıb. Doğrudanmı o, Vanina idi?

Vanina hər gecə gəlir, üzünü şüşəli qapıya dayayıb ona tamaşa eləyirdi.

Knyajna düşündü: “Əgər mən onu danışdırsam, demək məhv oldum. Yox, bir də heç vaxt onunla görüşməməliyəm”.

Ancaq sən saydığını say... Vanina istər-istəməz olub-keçənləri xatırlayır, gənc karbonarini qadın bilib onunla dostlaşdığı günlərdən, bu qərribə yaxınlığın ürəyində oyatdığı xoş duyğulardan ayrıla bilmirdi. Belə səmimi yaxınlıqdan sonra onu necə unudasın? Soyuyqanlı anlarında isə qız özündə hiss etdiyi dəyişiklikdən qorxuya düşürdü. Missirilli əsil adını deyəndən bəri, əvvəllər ətrafda gördüyü və haqqında düşündüyü şeylərin hamısı xəlifə dumanı bürünmüş, harasa uzaqlaşmışdı.

Vanina heç həftə tamam olmamış cərrahla birlikdə karbonarinin otağına gəldi. Rəngi avazımsıdı, həyəcədən titrəyirdi. Gəlmişdi Missirilliyə desin ki, ona qulluq eləməyi nökrələrdən birinə tapşırmaq üçün knyazı dilə tutmaq lazımdır. Knyajna sözünü deyib getdi, ancaq bir neçə gündən sonra cərrahla birlikdə yenə xəstəyə baş çəkdi. Əlbəttə, insanlıq naminə. Karbonarinin vəziyyəti yaxşılaşmışdı və onun səhhətindən narahat olmağa heç bir əsas yox idi. Buna baxmayaraq bir axşam Vanina xəstənin yanına gəldi. Missirilli qızı tək görəndə özünü göyün yeddinci qatında hiss elədi, ancaq sevincini bürüzə vermədi. O, hər şeydən əvvəl kişi kimi hərəkət etmək istəyir, öz ləyaqətini ayağa salmaqdan çəkinirdi. Vanina içəri girən kimi utandığından pul kimi qızardı. Elə bilirdi ki, məhəbbət dolu sözlər başından aşağı səpiləcək. Missirilli onunla adi bir dost kimi danışanda qız çasıb qaldı. Doğrudur, o, həmişəki kimi sədaqətli, alicənab idi, ancaq sözlərində nəvaziş qıvcımları belə görünmürdü. Knyajna getmək istəyəndə Pyetro onu saxlamadı da.

Bir neçə gündən sonra qızın ürəyi durmadı. Bu görüş də əvvəlkinin eyni idi. Yənə də həmin hörmət-ehtiram, həmin sözlər; “ömrüm boyu borcluyam, həmişə sizə sadıq olacağam”. Vanina daha Missi-

rillinin nəvazişlərinə müqavimət göstərmək barədə düşünmürdü, əksinə, məhəbbətinin cavabsız qalacağından qorxurdu.

Knyajnanın əvvəlki məğrurluğundan əsər-ələmət qalmamışdı və qız bunu dərk etdikcə az qala dəli olurdu. Özünü şəhər göstərmək istəyir, bacarmırdı. Karbonarinin otağına az-az deyir, saymazıyana hal-əhval tutub qayıdırdı. Ha istəyirdi özünü ələ alsın, bu mənasız görüşlərə son qoysun, olmurdu ki, olmurdu.

Məhəbbət Missirillini də yandırır-yaxırdı. Ancaq məniyini qoruyur, əsil-nəcəbətini yadına salıb özünü yığışdırırdı. O, belə qərara gəlmişdi ki, bir həftə Vaninanı görməsə hər şeyi açıb desin.

Məğrur knyajna isə yumşalmaq bilmir, hərdən də özünə təskinlik verirdi: "Nə olsun ki, arabir mən ona baş çəkirim. Bu mənim üçün xoşdur. Ancaq ürəyimdən keçənləri heç vaxt dilimə gətirməyəcəyəm".

O, saatlarla xəstənin yatağı başında əyləşir, karbonari isə onunla ələ danışdı ki, ələ bil iyirmi şahid qulağını şəkildə.

Vanina Missirillini nifrətlə xatırladığı və onunla həmişəkindən daha soyuq, daha sərt davranacağına söz verdiyi günün axşamı gözlənilmədən ürəyini açdı. Bir azdan hər ikisi coşqun hisslərin ağuşunda idi.

Vaninanın çılğınlığı bütün qadağanlardan güclü çıxdısa da, deməliyəm ki, qız hədsiz dərəcədə xoşbəxt idi. Missirilli də daha ləyaqət qayğısından qurtarmışdı. O sevirdi; məhəbbət sevincini ilk dəfə duyan on doqquz yaşlılar kimi, gənc italyalı kimi. Bu göydəndüşmə bəxtiyarlıq sadətil cavanı ələ sehləmişdi ki, ürəyində nə varsa, açıb tökdü. Hətta məğrur knyajnanın ürəyini ələ almaq üçün necə biclik işlətdiyini də gizlətmədi. O, xoşbəxt idi. Bu qədər xoşbəxt olduğuna özü də heyran qalmışdı.

Dörd ay hiss olunmadan gəlib keçdi. Bir gün nəhayət cərrah xəstənin tamamilə sağaldığını bildirdi. Missirillini fikir götürdü: "İndi mən neyləyim? Yəni də Romanın ən gözəl qadınlarından birinin yanımda gizlənim? Bəs, on üç ay məni gün işığına həsrət qoyan müstəbidlər düşünməzlərmi ki, inadımı qırdılar. Əgər oğulların səndən belə asanlıqla üz çevirə bilirsə, demək, doğrudan da, bədbəxt-sən, İtaliya, bədbəxt!"

Vanina şübhə eləməirdi ki, həmişəlik onunla qalmaq Pyetro üçün ən böyük səadətdir. Karbonari, doğrudan da xoşbəxt görünürdü. Ancaq General Bonapartın məşum zarafatı ona rahatlıq vermir, acı

bir eyham kimi hey qulaqlarında səslənirdi. 1796-cı ildə¹ Bonapart Breşiyani tərk edərkən, onu zastavaya qədər ötürən şəhər şurası üzvləri demişdilər ki, breşiyalıları azadlığı bütün italyanların sevdiyindən daha çox sevirlər.

Bonapart:

– Bəli, bəli, – deyər cavab vermişdi. – Onlar bu barədə məşuqələri ilə laqırtı vurmağı çox sevirlər.

Pyetro çəkinə-çəkinə Vaninaya dedi:

– Bu gün hava qaralar-qaralmaz mən buradan çıxmıliyam.

– Çalış, işıqlaşana kimi qayıt ha, gözləyəcəyəm.

– O vaxtacan Romanın necə milliyində olacağam, Allah bilir.

Vanina soyuqqanlıqla dilləndi:

– Belə de!.. Bəs səfəriniz haradır?

– Romanyəyə gedirəm. İntiqamımı almağa.

– Mən varlıyam, – knyajna çox sakitcə sözləyə davam elədi. – Ümidvaram ki, məndən pul və silah götürərsiniz.

Missirilli bir neçə an baxışlarını qızın gözlərindən ayıra bilmədi, birdən qollarını açıb onu bağrına basdı.

– Canım-ciyərim, həyatım mənim! Mənə hər şeyi unuduracağsan, ən müqəddəs borcumu da! Bu ürək ki, səndə var, görək mənə başa düşsən.

Vaninanın göz yaşları qurumaq bilmirdi. Razılaşırdılar ki, Missirilli bir gün sonra yola çıxсын.

Şəhəri gün Vanina dedi:

– Pyetro, əvvəllər tez-tez söz salardınız, deyərdiniz ki, Avstriya bir vaxt bizim sərhədlərdən uzaqlarda ciddi müharibəyə girişsə, adlı-sanlı bir adam, ələ tutaq ki, Roma knyazı, üstəlik də əlində külli vəsait ola, hə, belə bir adam azadlıq işinə misilsiz xidmət göstərə bilər.

Pyetro döyükdü:

– Aydın məsələdir.

– Bax, belə... Siz çoxça adamsız, yüksək mövqeyə də ehtiyacınız var. Mən sizə sədaqətli qəlbimi və ildə iki yüz min livr gəlir təklif edəyirəm. Atamın razılığını almaq da mənim boynuma.

¹ General Bonapartın (Napoleon) komandanlığı etdiyi respublikaçı fransız ordusu 1796-1797-ci illərdə Alpi keçərək, birləşmiş Avstriya – Pyemonte qoşunlarını darmadağın etmiş və bu, İtaliyanın feodal zülmündən azad edilməsinin başlanğıcı olmuşdur.

Pyetro qızın ayaqlarına düşdü. Vaninanın üzü təbəssümlə işıqlanmışdı.

– Mən sizi ürəkdən sevirəm. – Missirillini qəhər boğurdu. – Ancaq mən vətənin xidmətçisiyəm, həm də miskin bir xidmətçi. İtaliya nə qədər bədbəxtdirsə, mən ona bir o qədər sadıq olmalıyam. Don Azdrubalonun razılığını almaq üçün kim bilir neçə il güllüncə rol girməliydim... Vanina, mən səndən imtina edəirəm!

O, son sözləri birməfəsə dedi, canını dişinə tutub dedi və yenidən səsinə ucaldı:

– Bədbəxtçilikdən, səni həyatımdan artıq istəyirəm, Vanina. Romanı tərk etmək mənim üçün ən dəhşətli əzabdır. Ah, niyə İtaliya hələ də barbarlardan yaxa qurtarmayıb, niyə?! Böyük sevinclə gedərdik Amerikaya, həmişəlik gedərdik.

Vaninanı soyuq təbəssümə bəsləmişdi; onun təklifi rədd olunmuş, əsilzadə qüruru tapdalanmışdı. Ancaq bir dəqiqə keçməmiş qız yenə Pyetronun qoynuna sığınub onu oxşayırdı:

– Sən hələ heç vaxt mənə bu qədər əziz olmamısan. Mən səni-nəm, qiyamətəçən səninəm. Mənim sevimli kəndli həkimim, sən böyüksən, əzəmətlisən, bizim qədim romalıları kimi.

Bütün gələcək qayğıları unuduldu, təkidlər, məsləhətlər, umuküşülər yaddan çıxdı. Saf məhəbbət anları idi, bu anlar... hər ikisi ağıllı-başlı söz deyib, söz eşitmək, tədbir tökmək iqtidarında olanda Vanina dilləndi:

– Mən təxminən səninlə eyni vaxtda Romanyədə olacağam. Tapşırıram mənə Poretta sularında müalicə yazırlar. Orda, Forli yaxınlığında qəsrimiz var, San-Nikolo qəsr, qalaram orda...

Missirilli dedi:

– Orda ulduzumuz yenidən bəzişar.

– Daha mən heç nədən çəkinmirəm, – Vanina köksünü ötürdü.

– Qismətim beləymiş. Sənin yolunda hər şeyi qurban verəcəyəm, ancaq nə mənası... Sən bədiəliyini itirmiş bir qızı sevmə biləcəksənmi?

Missirilli onun sözünü ağzında qoydu:

– Məgər sən mənim qadınım, sevimli ömür yoldaşım deyilsənmi? Son nəfəsimə qədər sevməyəm səni, yeri gəlsə, məhəbbətimi müdafiə etməyə də gücüm çatır.

Knyajnanı qonaq çağırırdılar, getməli idi. Missirilli tək qalan kimi Vaninaya dediyi sözləri xatırlayıb özünü danlamağa başladı: “Bu

vətən deyilən şey nədir axı? Elə bir canlı varlıq deyil ki, yaxşılıqlarının müqabilində özümüzü borclu sayaq və qədrini bilməsək, bədbəxtliyini bizdən görsün, bizi lənətləsin... Yox, *vətən və azadlıq* mənim pləşim kimi bir şeydir, lazımlı libasdır. Əgər atamdan miras qalmayıbsa, mən onu almalıyam. Əslində vətəni və azadlığı ona görə sevirəm ki, hər ikisi mənə görəkdir. Əgər onlar mənə lazım deyilsə, mənim üçün yayın istisində qalın pləş kimidirsə, onda necə? Niyə mən onları almalıyam, özü də bu cür ağlaşığız qıyməta? Vanina elə qəşəngdir, elə mələhətlidir ki... Yan-yörəsinə keçəcəklər, yağlı dilə tutacaqlar, unudacaq mənə, gec-tez unudacaq. Hansı qadın ömrü boyu tək bir nəfəri sevir? Bu Roma knyazlarının hamısına bir vətəndaş kimi nifrət eləsən də, onlar hara, mən hara! Qadınlar onlara biganə qala bilməzlər... Sözsüz ki, getsəm unudulayıram, onu həmişəlik itirəyirəm”.

Vanina gecəyarı gəlib çıxdı. Pyetro məhəbbətin onu imtahana çəkməyindən, tərəddüdlərindən, müqəddəs “vətən” kəlməsini safçürük eləməyindən danışıqca qız uçağa qanad istəyirdi.

“Əgər o, iki yol ayrıcında qalıb ya mənə, ya vətəni seçəsi olsa, mənə üstün tutacaq”.

Qonşuluqdakı qüllənin zəngləri üç dəfə səsləndi; vidalaşmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Pyetro birtəhər qızın qolları arasından çıxıb bildi. O artıq pilləkənlə aşağı düşürdü ki, ağlamaqdan özünü zorla saxlayan Vanina arxadan səsləndi:

– Bir ayaq saxla, Pyetro. – O, gülümsəyirdi. – Sən xəstə yatan vaxtlar bir kəndçi qızı qulluğunda dursaydı, xəcalətindən çıxmazdınımı, bir şey bağışlamazdınımı ona? Gələcəyə etibar yoxdur. Gedirsən, yol çətin, düşmənlər çox... Mənə üç gün bağışla, üçcə gün, elə bil yoxsul bir qıza qayğılarının haqqını qaytarırsan.

Missirilli qalmalı oldu.

Nəhayət, xarici səfirlikdən pulla alınmış pasportun köməyi ilə o, Romanı tərk edib, sağ-salamat evlərinə çatdı. Ondən çoxdan əlini üzümşü ailə üzvlərinin sevinci nəhayətsizdi. Dostları Pyetronun gəlişini bir-iki karabinyer öldürməklə bayram eləmək istəyirdilər. (*Papa vilayətində jandarma karabinyer deyirlər.*) Missirilli razı olmadı:

– Əli silah tutan heç bir italyalıni luzumsuz yerə öldürməyəcəyik. Bizə hələ bundan sonra əsgər lazım olacaq; vətənimiz bəxtəvər İngiltərə kimi ada deyil ki, Avropa cahangirliyinin qabağında duruş gətirə bilsin.

O, bu söhbətdən bir müddət sonra Vaninanın bağışladığı tapançaları işə salmağa məcbur oldu. Onu daban-dabana izləyən karabinerlərin ikisi vuruldu. Missirillinin başına mükafat təyin etdilər.

Vanina hələ də Romanyədə görünmürdü, heç bir xəbər-ətdə də yox idi. Missirilli qət etdi ki, qız onu unudub. Bu onun şəstina yaman toxunurdu; hey sevgilisi ilə onun arasında uçurumlar yaradan ictimai bərabərsizlik, ayrı-seçkilik barədə düşünürdü. Keçmiş səadətın həsrət ilə qovrulduğu anlardan birində könlünə Roma düşdü: "Görəsən, Vanina indi neyləyir?" Ürəyin dəlisov çağırışı ağılı üstələyirdi...

Birdən alatoran içərisindən dağlardakı kilsənin zəngləri səs-səsa verdi. Axşam ibadətinə çağıran zəng səsləri elə qərribə idi ki, elə bil zəngçalan hışıslamışdı. Bu, Missirillinin Romanyeyə qayıdan kimi daxil olduğu ventanın toplanış işarəsi idi.

Həmin axşam karbonarilərin hamısı meşədə iki nəfər zahidin daxmasında görüşdülər. Tirməkin təsiri altında çul düşmüş bu türk-dünyaların yuxusuna da girməzdi ki, onların sığınacaqlarından hansı məqsədlə istifadə olunub.

Missirilli çox kədərli görünürdü. Ona venta başçısının həbs olduğuna xəbər verdilər və dedilər ki, karbonarilər Pyetronu başçı seçməyi məsləhət bilirlər. Missirillinin ürəyi atlandı; ona, iyirmi yaşlı gəncə belə etimad... Axı karbonarilər arasında əlli yaşlı ağsaqqallar vardı, Müratın 1815-ci il həmləsi¹ dövründə təşkil olunan qəsdlərin iştirakçıları vardı. Pyetro yoldaşlarından ayrılan kimi özünə söz verdi ki, inndən belə, bu tezliklə onu unutmuş romalı qız haqqında düşünməyəcək və İtaliyanı barbarlardan azad etmək² yeganə məqsədi olacaq.

¹ Mürat İbrahim (1771-1815) - Napoleonun sevimli marşallarından biridir. Sonralar Neapol kralı olmuşdur. Napoleonun süqutundan sonra 1815-ci ildə kralığı yenidən ələ keçirməyə cəhd göstərmiş, lakin İtaliya torpağına qədəm qoyan kimi həbs olunub güllələnmişdir. Müratın yalnız liberalizmə aldanan karbonarilər onun köməyinə ümid bağlayırdılar.

² "Liberal Italia de' barbari" - Petrarkanın mübariz çağırışı sonralar Yuli, Makia-velli və qraf Alfieri tərəfindən təkrar olunmuşdur (*Qeyd Stendalındır*).

Böyük İtalyan şairi Françesko Petrarca (1304-1374) həmvətənlərini İtaliyanın birləşdirilməsi və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəyə çağırırdı. Petrarkanın ehtirash misraları əsrlər boyunca İtalyan vətənsəvrələrinin dilindən düşmümiş, karbonarilər də mübarizəyə ruhlandırılmışdır. Stendalın qeydində adları çəkilən tarixi şəxsiyyətlər də müxtəlif dövrlərdə həmin ideyaların həyata keçməsi yolunda çalışmışlar.

İki gün sonra Missirilli venta başçısı kimi ona təqdim olunan gəlib-gedənlər siyahısında Vanina Vaninin adına rast gəldi; o, San-Nikolo qəsridə idi. Missirillinin ürəyi sevinc qarışıq bir həyəcanla çırpındı. Cavan karbonari vəzifə borcunu nəhaq yerə cilovladı. Onsuz da diqqətini bir yerə cəm eləyə bilmirdi, öz ələmində knyajnanın gəlişinə məhəl qoymasa da fikri-zikri onun yanında idi.

Ertəsi gün onlar görüşdülər. Vanina məhəbbətinə sadıqdi. Romada da ona görə ləngimişdi ki, onu ərə vermək istəyən atası bu səfəri mümkün qədər gecikdirmək istəmişdi. Knyaginya özü ilə iki min sexin pul gətirmişdi. Bu gözəlilməz kömək Missirillinin qolundan tutdu. İndi o, öz yeni, fəxri vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gələ bilirdi. Korfu adasında çoxlu xəncər sifariş olundu, Leqatın¹ karbonarilərin təqibinə rəhbərlik eləyən şəxsi katibinə rüşvət verildi və bu yolla casus ruhanilərin siyahısı ələ keçirildi. Elə bu zaman qəsd hazırlanırdı. Özü də başbəlalı İtaliyada təşkil olunan ən ağılsız qəsdlərdən biri... Mən yersiz təfərrüata varmayacağam, ancaq onu deməliyəm ki, əgər qəsdin üstü açılmasaydı, Missirilli böyük şöhrət sahibi ola bilərdi. Onun sayəsində minlərlə qiyamçı bir işarə ilə silaha sarılıb, başçıların gəlişini gözləyəcəkdi. Həlləddici dəqiqə yaxınlaşırdı. Həmişə olduğu kimi yenə də qəfildən başçılar ələ keçdi, qiyam baş tutmadı.

Romanyeyə qədəm qoyan kimi Vaninaya elə gəldi ki, vətən məhəbbəti Pyetronun ürəyindən bütün ehtirasları sıxışdırıb çıxarmışdır. Yenə də qadın qüruru tüğyan eləyirdi. O, şübhəli fikirlərdən uzaqlaşmaq istədikcə daha çox sıxılır, qəhərdən boğulurdu; qız başa düşürdü ki, azadlığa nifrət edir. Onun dilini-ağızını bağlayan, dərini gizlətməyə kömək eləyən yeganə qüvvə və qüruru idi. O da etibarsız çıxdı. Bir dəfə Missirilli ilə görüşmək üçün Forliyə gələndə knyajna heç cür özünü ələ ala bilmədi:

- Siz, doğrudan da, mənə bir ərə kimi sevirmissiz, - dedi. - Heç belə bilməzdim.

O, daha göz yaşlarını saxlamaq istəmirdi. Ağlayırdı, ləyaqətini ayağa saldığına görə, giley-güzara qədər alçaldığına görə. Missirilli ona ürək-dirək verirdi, ancaq bu öz qayğıları ilə yaşayan bir adamın təskinliyi idi. Birdən Vaninanın ağlına gəldi ki, onu atıb Romaya

¹ Leqat - Katolik kilsəsində yüksək mənsəb sahibi, papanın xüsusi müvəkkili.

qayıtsın. Giley-güzardan nə çıxar? O, qəddar bir sevincle zəifliyinə görə özündən hayıf alacağını düşünürdü. İkisi də susurdu və bu sükut qızın qərarını bir az da möhkəmləndirdi. İndi o, Missirillini atmasaydı, özünü ona layiq hesab etməzdə. Vanina onun acı bir heyrət içərisində ləzzət alırdı. Ancaq məhəbbətini qoruyub saxlaya bilmədiyi bir adamın xatirinə nə qədər ağılsızlıqlar elədiyini fikirləşəndə onu dəhşət götürdü. Vanina cansıxıcı sükutu pozub, onun qılığına girdi. Heç olmasa bircə kəlmə məhəbbətinə cavab olası söz eşitmək istəyirdi. Pyetro mehribanlıq göstərir, nəvəşilə cavab verirdi, di gəl, elə fikri dağınmıqdı ki... Karbonarilərin mübarizə planlarından, qarşıdakı sınaqlardan söz düşəndə isə onun səsi titrədi, ürəkdən gələn bir kədərlə köks ötürüb dedi:

– Ah, işimiz yenə uğursuz olsa, bu qəsdin də üstü açılsa, baş götürüb İtaliyadan gedəcəyəm.

Vanina quruyub qaldı. Anbaan güclənən bir qorxu bütün varlığını bürüyürdü; sevgilisini həmişəlik itirmək qorxusu. Ürəyinə dammışdı ki, bu son görüşdür. Missirillinin sözləri onun qəlbində məşum bir fikrin ilk qığılcımını yandırdı: “Karbonarilər məndən neçə min sexin kömək alıblar. Onların qiyamına rəğbət bəslədiyimə heç kəs şübhə etməz...” – O, düşüncələrindən ayrılıb üzünü Pyetroya tutdu:

– Nə olar, gəl San-Nikoloya gedək. Xahiş eləyirəm, bircə gün-lüyə. Bu axşamkı venta yığıncağında iştirak etməyə də bilsən. Sabah tezəndə biz artıq qəsrimizdə olacağıq. Yalda-yamacda gəzi-nərik, yaxşıca dincəlersən, rahatlanarsan. Qüvvə toplamaq, özünü ələ almaq bilirsən nə qədər lazımdır; axı çətin sınaqlar gözləyir səni.

Pyetro razılaşdı.

Vanina yır-yığış etmək üçün onu tək qoyub çıxdı və həmişəki kimi, Pyetronu gizlətdiyi otağın qapısını qıfıladı.

Vanina Forlida xırdavat dükanı açmış köhnə qulluqçularından birini görməyə tələsirdi. Özünü həmin qadının evinə çatdıran kimi əlinə keçən dua kitabının ilk səhifəsinə bir neçə sətir yazıb, gecə karbonarilər ventasının yığılacağı yeri dəqiq göstərdi. O, çuğulluğunu bu sözlərlə qurtardı: “Ventanın on doqquz üzvü var. Adları və ünvanları...”

Missirillidən başqa bütün venta üzvlərinin siyahısını yazıb qurtarandan sonra o, inandığı qadına göstəriş verdi:

– Bu kitabı kardinal-leqata çatdır. Yazdıqlarımı oxuyub qaytarsın. Götür, bu da on sexin. Əgər leqat sənin adını dilinə gətirsə ölümünü gözünün altına al. Ancaq bu səhifələri ona oxuda bilsən, həyatımı xilas etmiş olacaqsan.

Hər şey yaxşıqla qurtardı. Leqat qorxusundan kübar təşəxxüsünü elə unutmuşdu ki, onunla məxfi söhbət etmək istəyən adı bir qadını üzü maskalı qəbul etməyə razılıq verdi, ancaq tapşırıd ki, qolubağlı gətirsinlər.

Dükançı qadın bu görkəmdə ali rütbəli əyanla üz-üzə dayandı. Məmur yaşıl mahud örtüklü mizin arxasından qalxmğa cəsarət etmədi.

O, kitabın zəhərli olacağından bərk qorxduğuna görə yazılı səhifəni mümkün qədər özündən aralı tutub oxudu. Sonra dua kitabını dükançı qadına qaytardı, hətta onun arxasınca casus da göndər-mədi.

Evdən çıxdığı vaxtdan qırx dəqiqə də keçməmişdi ki, Vanina artıq Missirillinin yanında idi. O, keçmiş qulluqçusunun tapşırığı yerinə yetirdiyini biləndən bəri Pyetronun həmişəlik onunku olacağına əmin idi. Vaninanın dediyinə görə şəhərdə qeyri-adi çaxnaşma vardı, hər yerdə patrullar gəzişirdi, hətta heç vaxt patrol görünməyən küçələrdə.

– Gəl sən mən deyənə qulaq as, – deyə, o, əlavə etdi, – dur, elə bu saat San-Nikoloya gedək.

Missirilli bir söz demədi. Onlar şəhərin yarım milliyindəki zəst-vanın yanına qədər piyada getdilər. Vaninanın yaxın adamı – öz xidmətlərinə görə yaxşı haqq alan qaradınmız ev qulluqçusu kare-tada əyləşib knyajnanı gözləyirdi.

San-Nikoloya çatan kimi Vanina nə qədər dəhşətli bir iş tutduğunu yadına salıb vahimə içərisində Pyetroya qısıldı. O, mehri-banlıqla oğlanı oxşayıb, elə bil qabaqcadan onun könlünü almaq istəyirdi. Vanina çuğulluq eləyəndə vicdan əzabı barədə düşünmə-mişdi. Misirillini əzizləyə-əzizləyə “sevirəm” dedi və birdən ona elə gəldi ki, rola girib. O, sevgilisinin boynunu qucaqlayıb fikirləşirdi: “İndi Pyetroya bir kəlmə, bircə kəlmə çatdıran olsa ömürlük mənə nifrət eləyər. Taleyim bir kəlmə sözə bənddir”.

Gecəyarı Vaninanın nöqərlərindən biri yataq otağına girdi. Knyaj-nanın heç yatsa yuxusuna da girməzdə ki, həmin adam karbonaridir. Demək, Pyetro hətta belə xırda şeyləri də ondan gizlədirmiş.

Vaninanın canına üşütmə düşdü. Karbonari Missirillini xəbərdar eləməyə gəlmişdi. O dedi ki, bu gecə on doqquz nəfər karbonarinin evi mühasirəyə alınmış, onlar venta yığıncığından qayıdanda qəflətən yaxalanmışlar. Hücüm gözlənilməz olsa da karbonarilərdən doqquzu qaçıb canını qurtara bilməmişdir. Ələ keçmiş on karbonarini qalaya göndəriblər. Həbsxana həyatına girəndə dustaqlardan biri dərin quyuya atılıb özünü öldürmüşdür.

Vanina haldan-hala düşürdü. Bəxti onda gətirmişdi ki, Missirilli fikir vermirdi. Əgər o, qızın gözlərinə baxsaydı, cinayətin açıq-aydın izlərini oxuya bilərdi...

Nökər deyirdi:

– Qarnizon əsgərləri Forlinin bütün küçələrini zəncir kimi dövrəyə alırlar. Onlar bir-birinə o qədər yaxın düzlüblər ki, söhbət eləyə bilərlər. Şəhər camaatına küçəni ancaq zabıt dayanan yerdən keçməyə icazə verirlər.

O, sözünü qurtarıb otaqdan çıxdı. Missirilli fikrə getmişdi. Haçandan-haçana dilləndi:

– İndi heç nə eləmək olmaz...

Vanina nə ölü kimi ölü idi, nə diri kimi diri. Sevgilisinin hər baxışından diksinir, halı dəyişirdi.

– Sənə nə olub, Vanina? Bu gün gözüme birtəhər dəyirsən.

Missirilli cavab gözləmədən gözünü ondan çəkdi, fikirlərinin axarı yenə səmtini dəyişdi.

Vanina ertəsi gün cəsarətə gəlib dedi:

– Bax, bir venta da ələ keçdi. Elə bilirəm bir müddət sakit yaşayacaqsan.

– Çox sakit, çox...

Knyajna Missirillinin istehzal təbəssümündən ürpeşdi.

Vanina yezuitlərin casusu hesab elədiyi ruhani ilə görüşmək üçün San-Nikolo kəndinə yollandı. Nahar vaxtına yaxın, saat yeddiddə qayıdıb gəldi və sevgilisini gizlətdiyi otağı boş görəndə əl-ayağa düşdü. Bütün qəsr ələk-vələk elədi, Pyetronu heç yerdə tapa bilməyib əlini ondan tamam üzdü və həmin otağa qayıtdı. Stolun üstündəki məktub ancaq indi gözüne sataşdı. Alıb oxudu:

“Özümü leqata təslim eləməyə gedirəm. İşimizin müvəffəqiyyətinə inamımı itirmişəm; göylər özü bizə qarşıdır. Bizi kim ələ verib? Yəqin özünü quyuya atan o yaramazın işidir. İndi mənim həyatım bədbəxt İtaliyaya görə deyil. Həm də istəmirəm ki, yol-

daşlarım tək-cə mənim həbs olunmadığını görüb, ürəklərinə başqa şey gətirsinlər.

Əlvida! Əgər mənı sevirsinizsə, intiqam almaq üçün əlinizdən gələni əsirgəməyin. Rəzil satqını cəzasına çatdırın, məhv eləyin, lap doğma atam da olsa!”

Vanina kresloya çökdü. Ürəyini didib parçalayan əzabdan az qala huşunu itirəcəkdi. Nə dodağından bir kəlmə qopdu, nə gözündən bir gilə... Gözləri alışıb-yanırdı. Birdən qıçları büküldü; Vanina diz çöküb:

“Qadir Allah, – deyə fəryad qopardı. – Əhdimi qəbul elə. Bil ki, satqın cəzasına çatacaq. Ancaq möhlət ver mənə, Pyetronu qaladan qurtarmaqda köməyini əsirgəmə, İlahi!”

Bir saatdan sonra Vanina artıq yolda idi. Knyaz qızını Romaya qayıtmağa çoxdan tələsdirirdi, çünki ondan xəbərsiz Livio Savelliyə razılıq vermişdi.

Vanina evə çatan kimi atası ordan-burdan söz salıb çəkine-çəkine mətləbə keçdi. Vaninanın cavabı qocanı heyrətə saldı. Qız tərəddüdsüz razılığını bildirdi. Elə həmin axşam knyaz qrafına Vitteleskanın qonaq otağında Livionu gələcək adaxlı kimi, demək olar ki, rəsmi şəkildə qızına təqdim elədi. Vanina onunla xeyli söhbət etdi. Gənc knyaz qəşənglik və zəriflik nümunəsi idi. Əla cins atları vardı, kübar cəmiyyətində hazır cavab bir gənc kimi tanınırdı. Həm də bir az yüngülxasiyyət olduğuna görə, rəsmi dairələrdə ondan heç vaxt şübhələnməzdilər. Vanina Livionun gözünü qamaşdırıb, bu arxalı əsilzadədən bir alet kimi istifadə eləməyi qərara almışdı. Knyajna inanırdı ki, casuslar monsinyor Savelli Katantsaranın – Roma qubernatoru və polis nazirinin qardaşı oğlunu güdməyə cəsarət eləməzlər.

Bir müddət Vanina gənc knyazın lütfkarlığına biganə qalmadı, onunla məhraban davrandı, ancaq günlərin bir günü Livionun üzünə:

– Sənin kimi bir yelbeyinə əre gedə bilmərəm, – dedi və macal vermədən sözünə davam elədi. – Uşaqxasiyyət olmasaydın, əmici-yəzinin əlaltıları səndən heç nə gizlətməzdilər. Elə götürək bu yaxınlarda Forliddə tutulan karbonariləri... Onlara nə cəza vermək fikrindədirlər?

Livio iki gündən sonra gəlib xəbər verdi ki, Forliddə həbs olunmuş bütün karbonarilər qaçmışlar.

Vanina iri qara gözlərini qaldırıb həqarətlə onun üzünə baxdı, acı-acı gülümsündü. Qızın hər sözündə xoşbəxtlik qığılcımı axtaran knyaz bu axşam ondan bir kəlmə də qopara bilmədi.

Don Livio bir gün sonra qızara-qızara boynuna aldı ki, onu aldadıblar. Ancaq deməyə sözü vardı:

– Kabinetin açarını ələ keçirdim, əminin bütün kağızlarını ələk-vələk elədim. Öyrəndim ki, ən nüfuzlu kardinallardan və prelatlardan¹ ibarət konqreqasiya, yəni komissiya təyin edilib. Bu günlərdə onlar çox məxfi bir şəraitdə toplaşmış, Forli karbonarilərini harada, Ravennada yoxsa Romada mühakimə etmək məsələsinə baxacaqlar. Hazırda həbs olunmuş doqquz karbonari və onların başçısı, axmaqlığı ucundan öz ayağı ilə gəlib təslim olmuş Missirilli deyilən bir nəfər San-Leone qəsridə saxlanılır.

Livio “axmaqlığı ucundan” sözlərini deyib qurtarmamış Vanina onun qolundan bərk bir çimdik götürdü.

– Sizinlə birlikdə mən də əminizin kabinetində olmaq istəyirəm. İstəyirəm o kağızları öz gözlərimlə görüm. Yəqin səhv oxumusunuz.

Bu sözlər Livionu qorxuya saldı; Vanina az qala imkan xaricində olan bir şey tələb edirdi. Lakin qızın ərkyana şıltaqlığı onun istəyini daha da alovlandırırdı.

Bir neçə gündən sonra Savellilərin nöqərlərinin libası olan zərbaftal qırmızı paltar geymiş Vanina polis nazirinin kabinetində yarım saat ən məxfi sənədləri nəzərdən keçirdi. Kağızlar arasında “Müttəhim Pyetro Missirilli haqqında məlumat gündəliyini” tapanda ürəyi quşək çırpındı, varacağı götürəndə əlləri əsirdi. O, neçə vaxtdan bəri həsrətini çəkdiyi adı bir də oxudu, gözləri qaraldı. Qız az qala huşunu itirəcəkdi. Qubernatorun iqamətgahından çıxanda knyajna don Livionun onu öpməyinə icazə verdi.

– Mən sizi nə qədər imtahana çəksəm də, bütün sınaqlardan ləyaqətlə çıxırsız.

Gənc knyaz belə tərifdən sonra Vaninanın xatirinə Vatikani² yandırmağa hazır idi.

Həmin axşam Fransa səfərxanasında bal təşkil olunmuşdu. Vanina hey rəqs edir, demək olar ki, həmişə Livio ilə oynayırdı. Knyaz səadətdən sərxoş idi, görək ayılmağa macal tapmayaydı.

Bir dəfə Vanina knyaza dedi:

– Atamın elə bil tutması var. Hərdən elə qərribə işlər görür ki... Bu gün şəhər nöqərlərdən ikisini qovub, onlar da mənim üstümə

gəliblər. Biri xahiş elədi ki, onu qubernatorun yanında işə düzəldim. O biri istefaya çıxmış topçudur. Fransızlar dövründə orduda olub. Hə, o da Müqəddəs Mələkə qalasında bir iş istəyir.

Livio cəld cavab verdi:

– Mən onların hər ikisini öz yanımda qulluğa götürürəm.

– Heç sizdən bunu xahiş eləyən oldu? – Vanina ötkəm bir ədə ilə onun sözünü ağzında qoydu. – Mən o yazıqların xahişini olduğu kimi sizə çatdırdım. Hər ikisi məhz istədiyi yerdə işləməlidir, başqa bir yerdə yox.

Livio yenə çətin düşmüşdü, özü də bundan çətin bir şey təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Monsinyor Katantsara hər adamı yaxına qoymazdı. O, bir qayda olaraq yaxşı tanıdığı, etibar elədiyi adamlara öz sarayında iş verirdi.

Zahirən Vaninanın həyatı həmişəki kimi idi; rahatlıq, cəş-işrət, cürbəcür əyləncələr... Lakin peşmançılıq ona dinclik vermir, vicdan əzabı qəlbini didib parçalayırdı. Hədisələrin ləng gedışı qızın lap axırına çıxmışdı. Atasının müvəkkili pul tapıb gətirdi. İndi neyləyəsən? Ata evindən baş götürüb gedəsən, Romanyeyə qayıdıb Pyetronu qaladan qaçırtmağa çalışasan... heç ağlabatan iş deyil. Vanina heç nəyə məhəl qoymadan yola çıxmağa hazırlaşdı ki, taleyin ona yazığı gəldi.

Don Livio ona xoş bir xəbər verdi:

– Bu yaxınlarda Missirilli ventasından olan on nəfər karbonarini Romaya gətirəcəklər. Əgər onlara ölüm cəzası kəsilə, Romanyədə edam olunacaqlar. Əmin papadan bu axşam razılıq alıb. Bütün Romada bu sirri bir siz bilirsiniz, bir də mən. İndi məndən razısınız mı?

– Siz yavaş-yavaş əsil kişi olursunuz,– deyə Vanina cavab verdi.

– Lütfən, şəklinizi mənə bağışlayın.

Missirillinin Romaya gətiriləcəyi gün ərəfəsində Vanina Çitta-Kastellanoya getmək üçün fikirləşib bir bəhanə tapdı. Romanyedən Romaya göndərilən karbonarilər bu şəhərin həbsxanasında gecələməli idilər.

Şəhər tezdən dustaqlar həbsxanadan çıxarılanda knyajna Missirillini gördü. Əl-ayağı zəncirlənmiş venta başçısını ayrıca arabada aparırdılar. Pyetronun rəngi ağappaq ağarmışdı, ancaq görkəmindən heç ruhdan düşsəne oxşamırdı. Bir qarı ona bənövşə dəstəsi atdı. Karbonari gülümsündü, baş əyib təşəkkür etdi.

¹ Prelat – Katolik kilsəsində yüksək imtiyazlı ruhani vəzifələrdən biri.

² Vatikən – Katolik kilsəsinin başçısı olan Roma papasının iqamətgahı.

Vanina sevgilisini görəndə ürəyi toxtaqlıq tapdı; qız elə bil təzədən dünyaya gəldi. Knyajna bu görüşdən çox-çox qabaq Müqəddəs Məlakə qalasında təsərrüfat işlərinə baxan abbat Karinin vəzifəsini böyütdürmüşdü. O, Missirillinin həmin qalaya gətiriləcəyini bilirdi və qabaqcadan bu xoşqılıq qocanı özünə ruhani ata götürmüşdü. Romada knyajnanın, həm də qubernatorun yaxın qohumunun ruhani qəyyumu olmaq isə böyük şərəf sayılırdı.

Forli karbonarilərinin mühakiməsi çox uzanmadı. Qatı monarxistlər partiyası məhkəmənin Romada keçirilməsinə mane ola bilməyə də, komissiyanın ən şöhrətpərəst prelatlardan təşkil edilməsinə müvəffəq oldu. Məhkəmə komissiyasının sədri polis naziri idi.

Karbonarilər əleyhinə qanun hər kəsə aydın idi. Forli qəsdçiləri də əllərini hər şeydən üzmüşdülər. Ancaq onlar ən kiçik imkanları belə istifadə edir, məharətlə müdafiə olunurdular. Buna baxmayaraq hamısına ölüm hökmü verildi. Bəzi hakimlər hətta karbonarilərin işgəncə ilə öldürülməsini istəyirdi, onların şaqqalanmasını tələb edənlər də vardı. Polis nazirinin vəzifə pilləkənində növbəti yeri hazırdı, (onu qırmızı kardinal papağı gözləyirdi) buna görə də Savelli Katantsaranın karbonariləri şaqqalatmağa ehtiyacı yoxdu. Nazir fərmanı təsdiq etdirmək üçün papanın qəbulunda olanda onu dilə tutub ölüm hökmünü uzun müddətli həbs cəzası ilə əvəz etdirdi. Hökm təkcə venta başçısı üçün qüvvədə qalırdı. Polis naziri onu təhlükəli fanatik hesab ələyirdi, həm də dediyimiz kimi, Missirilli iki jandarm öldürdüyünə görə, əvvəlcədən ölümə məhkum olunmuşdu.

Nazir papanın iqamətgahından qayıdandan bir neçə dəqiqə sonra Vanina hər şeydən xəbərdardı.

Monsinyor Katantsara ertəsi gün gecə yarıya yaxın evə qayıtdı və öz otaq xidmətçisini heç yerdə tapa bilməyib bərk təəccübləndi. O, zəngi bir neçə dəfə cingildətdi. Nəhayət, qocalıb əldən düşmüş və əməlli-başlı xəlilfəmiş bir xidmətçi qapıda göründü. Kişi lap həvslədən çıxıb özü soyunmağı qərara aldı. Bərk bürkü idi. O, qapını bağlayandan sonra frakını soyundu, hirsli-hirsli bürmələyib stula tərəf fırlatdı. Frak stulun üstündən ötür muslindən tikilmiş boya-boy pəncərə pərdəsinə dəydi. Örtüyün arxasında kimə gizlənmişdi. Nazir yatağına tərəf cümub tapançasını qapdı və ehtiyatla pəncərəyə yaxınlaşdı. Pərdə arxasından zərbaftalı lakey paltar geyinmiş əli tapançalı bir gənc çıxıb onun üstünə yeridi. İş belə görünən nazir nişan alıb tətii çəkmək istəyirdi ki, gənc oğlan gülə-gülə dedi:

– Olmadı ki, monsinyor! Vanina Vaninini tanımadınız?

Nazir çımxırdı:

– Bu axmaq hoqqabazlıq nə deməkdir?

Vanina özünü o yerə qoymadı.

– Gəlin sakit danışaq. Əvvəla, sizin tapançanızda güllə yoxdur.

O, heyrət içərisində tapançasını yoxladı, silahın yararsız olduğuna inanən kimi əlini jiletinin qoltuq cibinə atıb xəncərini sivirdi. Vanina amirane, eyni zamanda işvəli bir əda ilə:

– Öyləşin, monsinyor, – dedi və arxayın-arxayın divana yayxandı.

Nazir soruşdu:

– Heç olmasa deyin görüm təksinizmi?

– And içirəm ki, tamamilə təkəm.

Katantsara əlüstü bütün künc-bucağı yoxladı, otağı dörd dolanandan sonra Vanina ilə üzbəüz kresloya əyləşdi.

Knyajna həlim və sakit bir səslə sözə başladı:

– Axı mən nəyə görə ağıllı, fərasətli bir dövlət nümayəndəsinə əl qaldırmalıyam? Həm də çox güman ki, özünü və başqalarını güdə verməkdən savayı heç nə bacarmayan əfəlin, çırtqozun biri ilə əvəz olunası adama...

– Yaxşı, xanım qız, sizə nə lazımdır? – Nazir pərtliyini heç cür gizlədə bilmirdi. – Rica edirəm bu yersiz oyunu mümkün qədər tez qurtarasınız.

Vanina dərhal səsinin ahəngini dəyişib təkəbbürlə dedi:

– İndi eşidəcəyiniz sözlər mənədən çox sizin üçün vacibdir. Missirillinin həyatını qorumaq istəyən adamlar var. O, edam olunsaya uzağı bir həftəyə sizinlə haqq-hesabı çürüdəcəklər. Onun taleyi mənə maraqlandırır. Hoqqabazlıq dediyiniz bu hərəkəti də birincisi əyləncə üçün, ikincisi də rəfiqələrimdən birinin xatirinə özümə rəva bildim. – Vanina yenidən əsilzadə xanımlara məxsus məlahətli sözüne davam etdi. – Bir də ki, bu gün-sabah yaxın qohumu olacağım ağıllı bir adama, özü də görünür Savellilər nəslini şöhrətləndirəcək bir adama qulluq göstərmək istədim.

Nazir o saat yumşaldı. Bu ani dəyişikliyin əsas səbəbkarı Vaninanın gözəlliyi idi. Romada monsinyor Katantsara gözəl qadınların pərəstışkari kimi ad çıxarmışdı. Əli tapançalı knyajna isə Savellilər ailəsi lakeylərinin gəzinti paltarında par-par yanırdı; ayaqlarına kip yapışmış uzunboğaz ipək corablar, zərbaftalı qırmızı kamzol və gümüşü işləməli mavi kaftan ona xüsusi yaraşlıq verirdi.

Kefi kökəlmiş nazir qımışa-qımışa:

– Evimizin gələcək gəlini, siz, doğrudan da, qərribə hoqqa düzəltmisiz, – dedi. – Görünür, bu axırıncı oyununuz deyil.

– Ümidvaram ki, sizin kimi tədbirli bir adam bu sirri hamıdan, xüsusən Liviodan gizlin saxlayar. Könlünüzü almaq üçün mən sizi öpərim də, əlbəttə, əgər rəfiqəmin himayəçilik etdiyi karbonarini ölümdən qurtarsanız.

Ən vacib məsələləri belə zarafata salıb müzakirə etməyi bacaran bütün əsil-nəcəbətlə Roma xanımları kimi Vanina da dilini dinc qoymurdu. O, silahlı hədə-qorxu ilə başlayan bir görüşü gələcək knyaginya Savellinin qayınata əvəzi təzə qohumu ilə, demək olar ki, rəsmi tanışlığına çevirə bildi.

Monsinyor Katantsara bir azdan üstünə silah çəkilib qorxudulduğu barədə bütün fikirləri özündən uzaqlaşdırıb, Missirillini xilas etmək istəyə nə kimi çətinliklərlə qarşılaşacağından danışdı. O, söhbət eləyə-eləyə gənc knyajna ilə yanaşı otaqda gəzişirdi. Bir anlıq ayaq saxladı. Buxarının üstündən qrafını götürdü və büllur stəkana limonad töküb içmək istədi. Vanina cəld stəkani onun əlindən aldı və guya saxlaya bilməyib pəncərədən həyəətə atdı.

Bir dəqiqə sonra nazir şirniyyat qutusunda şokoladlı konfet götürdü. Vanina ərklə konfeti də dartıb aldı və gülə-gülə dedi:

– Ehtiyatlı olun! Burda dişə dəyən nə varsa zəhərlənib. Sizi öldürmək istəyirdilər, mən qanınızın arasına girdim. Düşündüm ki, Savellilər ailəsinə sizin həyatınızdan qiymətli hədiyyə götürə bilmərəm.

Heyrət içərisində döyəkən monsinyor Katantsara minnətdarlığını bildirdi və söz verdi ki, Missirillinin əfv edilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək.

– Demək, sözümlə sözdür. İndi sazişi təsdiq etmək olar. – Vanina naziri öpüb əlavə etdi: – Bu da sizin mükafatınız!

O, mükafatı məmnuniyyətlə qəbul elədi.

– Əzizim Vanina, onu da bilin ki, mənim qan tökməklə aram yoxdur. Üstəlik, sizin nəzərinizdə nə qədər qoca görünsəm də, hələ cavanam. Çox güman ki, bu gün tökülən qanların lənət damğasına çevriləcəyi günü öz gözlərimlə görəceyəm.

Monsinyor Katantsara gənc knyajnanı bağın küçə qapısına qədər ötürəndə gecə saat iki idi.

Ertəsi günün səhəri nazir papanın yanına minnətə getdi. O, sıxıla-sıxıla ürəyindən keçənləri götür-qoy eləyirdi ki, zati-müqəddəsləri gözlənilmədən imana gəldi:

– Mən hər şeydən əfzəl sizi rəhmədillik işığına çağırıram. Forli karbonarilərindən birinin edam hökmü hələ də qüvvədə qalır. Onun fikri mənə yuxunu haram eləyib. O adam xilas olunmalıdır.

Nazir papanın onu qabaqladığını görüb xeyli nəmnəm elədi, cürbəcür bəhanələr gətirdi və ən nəhayət motu proprio¹ qərarını yazmağa razılıq verdi. Zati-müqəddəsləri adətə xilaf olaraq fərmanı özü imzaladı.

Vanina düşündü ki, sevgilisini bəlkə də ölümdən qurtara bildi, ancaq bununla təhlükə sovuşmur, onu zəhərləməyə cəhd edəcəklər. Missirilli hələ papa fərmanından qabaq Vaninanın ruhani atası abbat Karidən bir neçə bağlama dəniz suxarısı və həbsxana yeməyinə toxunmamaq xəbərdarlığı almışdı.

Bundan sonra Vanina Forli karbonarilərinin San-Leone qalasına köçürüləcəyini öyrəndi və beyninə düşdü ki, nəyin hesabına olursa olsun, yolda Missirilli ilə görüşməlidir. O, karbonarilərin Citta-Kastellanoya gətiriləcəyi gün arəfəsində özünü həmin şəhərə çatdırıb abbat Kariyə baş çəkdi. Ruhani ata neçə gün qabaqdan burda idi. Nəzarətçi onun təkidi ilə Missirillini gecə ibadəti zamanı həbsxana məhrabına gətirməyə söz vermişdi. Üstəlik bunu da boynuna götürmüşdü ki, karbonari əl-ayağının zəncirlənməsinə razı olsa onu tək buraxar, başı ilə cavabdeh olduğu dustağa müəyyən məsafədən göz qoyar və görüşdüyü xanımla sərbəst söhbətləşməsinə imkan yaradar.

Nəhayət, Vaninanın taleyi həll olunsa gün gəlib çatdı. O, səhər ertədən həbsxananın balaca kilsəsində gizlənmişdi. Kim bilir, uzandıqca uzanan bu gün ərzində onu düşündürən, həyəcanlandıran hansı fikirlərdir.

“Pyetro o qədər sevirimi ki, olub keçənləri bağışlaya? Düzdür, ventanı mən ələ vermişəm, ancaq onun həyatını da mən xilas etmişəm”.

Hərdən tufan sakitləşir, ağır ürəyə üstün gəlirdi. Belə anlarda Vanina inanırdı ki, Pyetronu yola gətirəcək, onlar birlikdə İtalyanı tərk edəcək, baş götürüb gedəcəklər. Axı o, Pyetronu çox sevdiyinə

¹ Motu proprio (latınca) – Papanın şəxsi təşəbbüsü ilə verilən qərar.

görə günah işlədib. Saat dördü vurdu. Uzaqda nal səsləri eşidildi; dustaqları gətirən atlı karabinyerlər şəhərə çatmışdılar. Küçənin daş döşəməsindən qopan hər səs onun ürəyində əks-səda verirdi. Tezliklə təkər taqıltısı nal səslərinə qarışırdı. Arabalar həbsxananın qarşısındakı meydançada dayandı. Vanina iki karabinyerin Missirillini qoltuqlayıb ayağa qaldırdığını gördü. Onu ayrıca arabada gətirmişdilər, əl-ayağı ilə zəncirlənmişdi ki, qumıldana bilmirdi.

Vaninanın gözləri doldu.

– Hər halda o, sağdır! – deyər pıçıldadı. – Şükür sənə İlahi, onu hələ zəhərləməyiblər.

O axşamın hər anı əzabdı, əziyyətəydi. Ala-qaranlıqda, mehrabın uca tağları altında tənha bir çırağ közərdirdi. Gözətçi yağa xəsislik elədiyinə görə piltə tüstülənir, zəif işıq qara kölgələrə qarışıb divarlarda oynayırdı. Vaxtilə mehraba bitişik həbsxanada can çürümüş orta əsr kübarlarının qəbrlərini nəzərdən keçirdikcə Vaninaya elə gəlirdi ki, daş heykəllərin kinli baxışları ona zillənib.

Ətrafda səs-səmir çoxdan kəsilmişdi. Vanina nəfəsini içinə çəkib dinşəyirdi. Qüllədəki zəng bir də səsləndi, gecədən xeyli keçmişdi. Bir azdan yüngül xışıltı eşidildi. Elə bil qaranlıqda yarasa şığıdı. Vanina çevrilib baxdı, qapıya tərəf bir-iki addım atıb dayandı və yarıhuşuz halda mehrabın məhəccərinə söykəndi. Birdən onun qarşısında iki kölgə peyda oldu. Onlardan biri həbsxana nəzarətçisi, o biri əl-ayağı çalın-çarpaz zəncirlənmiş Missirilli idi. Nəzarətçi əl fənərini məhəccərin üstünə qoydu. Işıq düz məhbusun üzünə düşürdü. Nəzarətçi qapıdan çıxan kimi Vanina Pyetronun boynuna sarıldı. Sevgilisini qolları arasında sıxdıqca canında zəncirlərin soyuq giziltisini hiss eləyirdi. Elə bil bir daş heykəli qucaqlamışdı. Knyajna – “onu kim belə qandallayıb” – deyər düşündü və bədənindəki üşütmə kəskin bir ağrı ilə əvəz olundu. Qıza elə gəldi ki, Pyetro onun işdəklərindən xəbərdardır. Yoxsa belə soyuq görüşərdimi?

Pyetro nəhayət dilləndi:

– Məni sevdiiyinizə ürəkdən təəssüflənirəm, əzizim, özümə belə bir məhəbbətə layiq bilmirəm. İnanın ki, müqəddəs münasibətlərə, xristian hisslərinə qayıtsaq yaxşıdır. Olub-keçən günahları, gözü-müzü qamaşdıran duyğuları unudaq. Daha mən sizin ola bilmərəm. Daimi müvəffəqiyyətsizliklər məni qarabaqara izləyir. Bəlkə də bağışlanılmaz bir günah sahibi olduğuma görə... Taleyin hökmünə bir bax. Heç gör ağlasığam işdirmi? Niyə o məşum gecə yoldaşlarımla

birlikdə həbs olunmadım? Niyə ən təhlükəli anlarda mən öz yerimdə deyildim? Axı niyə dostlarımdan ayrı düşməyim ən ağlasığmaz şübhələrə gətirib çıxartdı?! Çünki mən təkcə vətən eşqi ilə yaşamadım, özge bir ehtirasın qurbanı oldum.

Vanina heyətdən özünə gələ bilmirdi. Missirilli necə də dəyişmişdi. O qədər də sınıxmamışdı, ancaq görkəmindən ona otuz yaş vermək olardı. Vanina bunun səbəbini həbsxanalardakı əzab-əziyyətlər olduğunu düşünüb, ağladı. “Ah! Aman Allah! Axı həbsxana nəzarətçiləri söz vermişdilər ki, səninlə sərt rəftar etməyəcəklər”.

O, hardan biləydi ki, ölümün yaxınlığı gənc karbonarinin qəlbində vətəni azad görmək arzusu ilə bağlı olan nə qədər mövhumı duyğular oyatmışdı.

Vanina yavaş-yavaş bu qərībā dəyişikliyin səbəbini dərk edirdi. Bütün bunlar ağır fiziki əziyyətlərdən çox, mənəvi sarsıntıların nəticəsi idi. Qızın onsuz da ağır olan kədəri bir az da artıdı. Qəhərdən boğulan knyajna hönkürür, Missirilli susurdu. Vaninanın aramsız hıçqırıqları ona da təsir etmişdi.

– Əgər bu dünyada bir nəfəri sevmişəmsə, o sizsiz, Vanina! Ancaq Allahın böyüklüyünə şükür ki, indi həyatda yeganə bir məqsədim var. Ya qaranlıq zindanlar qucağında, ya da İtaliyanın azadlığı uğrunda vuruşmalarda öləcəyəm.

Yenə susdular. Vanina bu sükutu pozmaq üçün heç olmasa bircə kəlmə danışmaq istədi, bacarmadı.

Missirilli bayaqkı söhbətinə qayıtdı:

– Bu müqəddəs borcun sərt qanunları var, mənim əzizim. Onu qaytarmaq asan olsaydı, bəs qəhrəmanlıq nəyə deyərdilər? Söz verin ki, bir də mənimlə görüşməyə can atmayaçaqsınız. – O, zəncirli əllərini bacardığı qədər irəli uzadıb sözünə davam etdi:

– Nə zamansa sizin üçün əziz olmuş bir adamın sözünə qulaq asın. Atanızın məsləhət bildiyi adama ərə gedin. Ancaq lüzumsuz etiraflarla könül qırmayın. Mənimlə görüşməyi də fikrinizə gətirməyin. Bu gündən bir-birimizə yad olmalıyıq. Siz vətənin azadlığı yolunda az pul xərcləməmişiz. Əgər bir gün o, müstəbidlərin pəncəsindən qurtulsa həmin pulları milli mülkiyyət hesabına son qəpiyinə qədər özünüdə qaytararlar.

Vanina acığından dodağını gəmirirdi. Bayaقدan bəri Pyetronun baxışlarında təkcə bircə dəfə qılgıncım yanıb-sönmüşdü; “Vətən” kəlməsini dilinə gətirəndə...

Axır ki, qadınlıq qururu knyajnanın köməyinə gəldi. O, heç bir cavab vermədi. Özüyü gətirdiyi almazları və balaca bıçqları səssiz-səmirsiz Missirilliyə uzatdı.

Karbonari pıçıldadı:

– Mən bunları götürməliyəm. Qaçmağa cəhd etmək mənim borcumdur. Bu yeni alicənablığınıza baxmayaraq və içirəm ki, bir də heç vaxt görüşməyəcəyik. Əlvida, Vanina! Söz ver ki, bir də məktub yazmayacağısan, görüşməyə yollar axtarmayacağısan. İndən belə bütün varlığım ilə vətənin ixtiyarındayam. Məni özün üçün ölmüş bil. Əlvida!

Vanina çılğın bir səslə:

– Dayan, Pyetro! – dedi. – Bir dayan görüm!.. İstəyirəm biləsən ki, sənin xatirinə mən nələr eləmişəm!

O, Missirillinin San-Nikolo qəsridən çıxıb getdiyi və özünü leqata təslim etdiyi gündən bəri sevgilisini xilas etmək üçün göstərdiyi bütün cəhdləri, bir-bir sadaladı.

Vanina nəfəsini dərdi, səsinə alçaldıb udquna-udquna dedi:

– Bunlar hələ nədir ki... Mən məhəbbətimiz nəminə ən ağlasığmaz bir addım atmışam.

O, satqınlıq elədiyini də boynuna aldı.

– Ax, məlun ifritə! – Pyetronun sinəsindən vəhşi bir bağırış qopdu. Birdən qızın üstünə atıldı, onu zəncirləri ilə boğmağa çalışdı. Qışqırığa özünü yetirən nəzarətçi araya girməsəydi o, Vaninanın nəfəsini kəsəcəkdii!

– Al, götür, ifritə! – Missirillinin boğuq səsi mehrabın divarlarında əks-səda verdi. – Mən sənə heç nə ilə borclu olmaq istəmirəm. – O, zəncirlərin imkan verdiyi qədər qolaylanıb, daş-qaşı və bıçqları Vaninanın ayaqları altına atdı. Dərhal dönüb kilsədən çıxdı.

Bu son zərbə Vaninanı tamamilə sarsıtdı. O, Romaya qayıtdı. Tezliklə qəzetlərdə onun knyaz Livio Savelli ilə nikahlanması haqqında xəbərlər dərc olundu.

1829-cu il

ALEKSANDR DÜMA

(1802–1870)

ALEKSANDR DÜMA AZƏRBAYCANDA

Aleksandr Dümanın "Qafqaz" adlanan kitabı nəinki tarixi bir əsər kimi çox əhəmiyyətlidir, həm də qafqazlıların özləri üçün belə qəribə təsadiqlər, görüşlər, unudulmuş hadisələr, xatirələr mənbəyidir. Bu əsər XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş fransız tarixçisi, sayyah, yaxud ədiblərin yazdıqlarının ən maraqlısı sayıla bilər. Ona görə ki, Dümanın qələminə məxsusdur – dünyanı gəzib dolaşmış, tarix və fəlsəfə elmini yaxşı bilən, qədim ədəbiyyata, həmçinin öz dövrünün məşhur əsərlərinə bələd olan məşhur fransız yazıçısı A.Dümanın.

Əsəri oxuduqca onun üslubu, yazılış xüsusiyyətləri, oradakı dil kəskinliyi, xəffif yumor, lirik səhnələr, sərt ifadələr birliyi adamı valeh edir. Müəllif gördüyü və eşitdiklərini, keçən əsrin fransız oxucularına maraqlı görünəcək ən xırda təsadiqləri belə ətraflı şərh edir. Axı o, Qafqazdan yazırdı – həmin vaxtlar bütün Avropanı heyratə gətirən şamillərin vətəni, sayyahları valeh edən diyardan yazırdı.

A.Dümanın Azərbaycana səfəri Dərbənd şəhərindən başlayır. Dərbənddən Bakıya gəlib, Bakıdan Şamaxıya, Şamaxıdan Şəkiyə, Şəkidən isə Tiflisə gedib. Olduğu şəhərlərin hər biri haqda geniş danışır, onların əhali, bazarları, adətləri haqda məlumat verməyə çalışır...

QAFQAZ SƏFƏRİ

(İxtisarlarla)

DƏRBƏND

Biz sübh çağı yola düşdük. Hava çox yaxşı idi. Buralarda nə şaxta, nə də qar vardı. Bu, Dərbəndə yaxınlaşdığımızı xəbər verirdi. Elli kəndini keçdik. Baqration bizi müşayiət edən polislərin başçısı İman Qazalyevlə tatarca bir neçə kəlmə danışdı.¹ Hiss olunurdu ki, onun cavabı Baqrationu

¹ A.Düma bütün əsər boyu azərbaycanlıları on doqquzuncu əsrə işlənən terminə əsasən tatar adlandırmışdır. Biz həmin sözləri azərbaycanlı şəklində işlətməmişik.

qane etmişdi. Söhbət mənim silahımdan getsə də, dinib-danışmırdım. Qarabakənddə səhər yeməyinə dayandıq. Faytonumuzda yemək üçün hər şey vardı. Moyn¹ fürsətdən istifadə edib üç tablonu eskizini çəkdi. Biz gözəlliklər ölkəsinə daxil olmuşduq. Odur ki, hər addımbaşı faytonu saxlayıb bu əfsunedicə mənzərələri seyr etməli olurduq.

Buynakda Baqratonun qulluqçusu bir neçə atla bizi gözləyirdi.

Mən Baqratonla onun faytonuna, Moynə ilə Kalino isə mənim faytonuma mindilər. Beş dəqiqə keçməmiş atları qoşdular və yola düşdük. Kendən iki yüz metr aralanmışdıq ki, bir dəstə köklük bizi görüb havaya qalxdı və uçuğu yerdən əlli metr aralıda təzədən yerə endi. Faytonları saxladıq və onlara yaxınlaşdıq. Köklüklər yenidən havaya qalxdılar. Mən onlardan birini vurdum. Qalanları başımızın üstündən uçub getdilər. Təpənin o tərəfində gözdən itincəyə qədər onları müşayiət etdim. Təpəyə tərəf getdik. Təpənin başına çatanda artıq köklükləri unutmşdım. Çünki Xəzər dənizi ilə üz-üzə dayanmışdım. Ucsuz-bucaqsız hamar səhranı andıran bu ümman göy yaquta bənzəyirdi. Qədimdə İrkani adlandırılan, Herodota qədər, demək olar ki, əfsanəvi hesab olunan dəniz mənə çox əzəmətli və məhzun göründü. İlk dəfə Herodot tərəfindən təsvir edilən, sahəsi haqqında məlumat verilən bu dəniz, əski zamanlarda olduğu kimi, indi də az bəllidir. Qədim tarixçilər onun gözəlliyindən ilhamla söz açmış və onu "sehrli möcüzə" adlandırmışlar. Ehtimal ki, gələcəkdə nəhayətsiz qum göllünə və ya sadəcə olaraq qırğız və noqay çöllərində gördüyümüz bataqlığa çevriləcəkdir. Suyu insanın heç vaxt dərk edə bilməyəcəyi hansı yeraltı yolları axıb gedən, yoxa çıxan, yavaş-yavaş azalan, heç bir şey verməyən bu sehrli dəniz şərqdən qum, şimal, cənub və qərb tərəfdən bütün çayların suyunu udur. Yolboyu Dərbəndə qədər biz bu "sehrli möcüzəni" seyr edəcəyik.

Təpədən enərək faytonlara mindik və yolumuza davam etdik. Çətin yoxuş və enişlər bir-bir arxada qalırdı. Yerli olan faytonçular atları dörd-nəfə çapır, bu eniş-yoxuşların arasından axıb gedən iti dağ çaylarından belə ehtiyat etmirdilər. Doğrudur, ilin altı ayında bu çaylarda su az olur. Bununla belə daşqın vaxtı suyun gətirdiyi daşlar təhlükə törədir. Faytonumuz atılıb-düşür, böyük taqılğı salırdı. bizdə belə yollara rast gəlinmir. Şübhəsiz ki, buralarda fayton düzəldərkən bu çətinliklər nəzərə alınır. İnsan oğlu həmişə çətinliklərə sinə gərir, onun üzərində zəfər çalır. Belə yolda faytonun sıradan çıxması hər dəqiqə gözlənə bilər. Lakin tezliklə onu düzəldir və yollarına davam edirlər.

¹ Moynə – fransız rəssamı. A.Dümanın dostu. Kitabda gedən şəkilləri, əsasən o çəkmişdir.

Biz də yolumuza davam etdik və günortadan sonra saati dörd radələrində Qarakəndə çatdıq. Azuqemizi faytondan götürüb nahar etdik. Yeri gəlmişkən deyim ki, səyahət vaxtı, xüsusilə də belə səfərlərdə yemək məsələsi böyük problemə çevrilir. Odur ki, gələcəkdə bu yolla səyahətə çıxanların nəzərinə çatdırıram: Həştərxandan Qızlara¹ qədər özünüzlə hər şey götürün. Qızlardan Dərbəndə yola düşəndə bir daha yaxşıca bazarlıq edin. Çünki yolda bir şey ala bilməyəcəksiniz.

İtaliyalılar pis yeyirlər. İspanlar az yeyirlər. Düzənliklərdə məskən salanlar isə elə bil heç bir şey yemirlər.

Rusiyada yaşayanlar da yemək-icmək qayğısında olan xalqlara bənzəmir. Bunlarda günün hansı vaxtı nə yemək məsələsi adət-ənənəyə çevrilməyibdir. Təki samovar qaynasın, stəkanlarda çay buğlansın. Fərq etməz, istər o Çin imperatorunun sarı çayından, istərsə də Kalmık şahzadəsi Tümenin çayından dəmlənsin. Əsas məsələ budur ki, samovar həmişə dızıldasın, dəmdə olsun.

Bir yana səfərə çıxanda da azuqə barədə o qədər fikirləşməzlər. Bu məsələdə onlar ərəblər kimi hərəkət edirlər. Elə bil ərəblərin bir xurmanı səhər, birini də axşam yeməklə günü başa vurmaları bunlara da sirayət edib. Bir yana gedəndə kəmərlərinin və xəncərlərini bellərinə bərk bağlayıb yola düşər, zarafət edə-edə, deyə-gülə gəlib mənzil başına çatırlar. Biz isə azuqə tədarük görmədən yola çıxmırıq. Doğrudur, Fransada yaşamış, onun nemətlərini qiymətləndirən, bitkilərinə, heyvanat aləminə və insanlarına belə olan knyaz Baqratonla bir yerdə aclıq və ehtiyacdən qorxmağa dəyməz. Mən hələ də özüm özümdən sual edirəm: "Görəsən, Qarakənddən Dərbəndə qədər yolboyu yediyimiz ciyərdən hazırlanmış o dadlı və yağlı piroqları Baqraton haradan əldə etmişdi? Axı, bura Strasburqdan ən azı min iki yüz mil aralı idi". Çin şəhərlərindən uzaqda olsa da, bizə pürəngi Çin çayı dəmləmişdilər...

BAKI

Səhər açılar-açılmaz yuxudan oyanıb ətrafa nəzər saldıq. Nə azərbaycanlılar, nə də onların dəvələri vardı. Lələ köçüb, yurdu qalmışdı. Çöl də dəniz kimi bəmboş idi. Gəmisiz dəniz nə dənizdir? Mən bundan ağır, bundan kədərli heç nə təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Biz hələ durmamış atları hazırlamışdılar. Bircə onları faytonlara qoşub yola düşmək qalırdı.

¹ Qızlar – indi Dağıstanda rayon mərkəzidir. 1785-ci ildən şəhərdir. Terek çayı sahilindədir. Kizlyar kimi də tələffüz olunur.

Ətrafı bürümüş ağırıtıl duman çox yaxşı hava olacağını xəbər verirdi. Dumanın arasından bərk qaçdıqlarından sanki ayaqları yerə toxunmayan dağ keçiləri görünürdü. O qədər ürkək, o qədər qorxaq idilər ki, bir az yaxınlaşıb bircəyini də vura bilmədim. Dağların güneyi cəhrayı, quzeyi isə bənövşəyi rəngə çalırdı. Qərribə bir mənzərə ilə qarşılaşmışdıq. Bir yanda qızıl kimi parıldayan qum səhrası, o yandan mavi Xəzər!

Biz Bakıya qədər bu mavi dənizi – gəliş-gediş az olan, unudulmuş, itirilmiş, insanlara az bəlli, ünvanına çox böhtanlar yağdırılan yazıq və məsum Xəzəri bir daha görməyəcəkdik.

Əslində isə Abşeron yarımadasının elə bir nöqtəsinə çatmışdıq ki, Qızılburundan bura qədər yol Xəzər dənizinin sahili boyu uzanıb gəlirdi. Buradan yol gözənilmədən sağa burulub çöllüyə sarı irəliləyir və sanki nizə şəkilli yarımada dənizdən asılı qoyurdu. Beş-altı kilometr hamar yoldan sonra enişlər, yoxuşlar gəlirdi. Hiss olunurdu ki, Qafqaz sıra dağlarının son aşırımlarını arxada qoyuruq. Bizim Burqund yaylasına bənzəyən bu yerlərdə yol boyu kiçik kəndlər vardı. Evlərin bacalarından tüstü çıxır, biçənəkdə sürülər otlayırdı. Arpa-buğda cücərib qalxmışdı. Orda-burda boz dağların döşünə elə bil qeyri-bərabər biçimdə xalılar düşənmişdi.

Hər halda, bu mədəniyyət idi. Əkin-biçin, qorxusuz otlayan sürülər, evlər, sakitlik insanların dinc həyat sürdüyünə dəlalət edirdi.

Dərindən nəfəs aldım. Nəçə vaxt idi ki, mədəniyyət barədə heç bir söz eşitməmişdim. Özümü rahat hiss etdim.

– Görəsən, yolun mənzərəli və təhlükəli hissəsi birdəfəlik arxada mı qaldı?

– Bəli, – deyə azərbaycanlı bələdcimiz cavab verdi. Lakin Qafqaz dağlarının o biri ətəyində biz gözəl mənzərələr və təhlükə məfhumlarının ikili xarakter daşdığını duyub razı qaldıq. Təhlükə, qorxu yolçunun qərribə bir yol yoldaşdır. Əvvəlcə adam çəkinir, çalışır ki, qorxuyla üz-üzə gəlməsin. Sonra ona alışır və nəhayət onun yaxında olmasını arzulayır. Bu elə bir təsiredici qüvvəyə malikdir ki, yaxında olanda insan hər şeyin qiymətini, dəyərini ikili duyur. Təhlükənin olmasına adam sevinir, o sovuşunda təəccüblənir. Hətta yolunu dəyişib təhlükəli, qorxulu yolla getmək istəyir.

Biz istəməzdik ki, onunla birdəfəlik vidalaşaq. Ona görə də “hələlik” deyirəm...

Yol elə bayaqdan gəldiyimiz kimi davam edirdi. Enişlər, yoxuşlar...

Birdən qarşımıza əvvəlkilərdən daha dik və çətin bir yoxuş çıxdı. Yoxuşda atların işini asanlaşdırmaq üçün yox, Bakını bizdən gizləyən bu axırıncı təpənin başına tez çatmaq üçün faytonlardan yerə tullandıq. Yoxuşun lap başına çatanda uzaqda Xəzər dənizini gördük. Bizimlə dəniz arasında bəzi yerləri çökəkliklərdə gizlənən Bakı şəhəri yerləşirdi. Lakin tezliklə Bakı bütün gözəlliyi ilə gözümüz önünə gəldi. Elə bil şəhərə göyden düşmüşdük. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, Bakı iki hissədən ibarətdir: Ağ şəhər, Qara şəhər. Bakı Rusiyanın tərkibinə daxil olanndan sonra şəhər ətrafında meydana gələn tikililər Ağ şəhəri təşkil edir. Qara şəhər isə şəhərin qədim hissəsidir. Bu şəhər də Dərbənd kimi divarlarla əhatə olunmuşdur. Dərbənd qalasının divarları qədər gözəl və mənzərəli olmasalar da, bu divarların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Aydın məsələdir ki, bu divarlar artilleriyadan deyil, soyuq silahdan müdafiə olunmaq üçün ucaldılmışdır.

Şəhərin mərkəzində nəzəri Xan sarayı cəlb edirdi. Buradan qədim məscidin əyilmiş minarəsini və ayağını Xəzərin suları yuyan Qız qalasını da görmək olur. Ucalığı və əzəməti ilə diqqəti cəlb edən Qız qalası qeyri-adi bir əfsanə ilə bağlıdır. Bakı xanlarından birinin çox gözəl bir qızı varmış. Qədim əfsanədə atasına vurulan Mirrin əksinə olaraq burada ata öz qızına vurulur. Qız dünyaya gəlməsində günahkar olan atasının cəzasından, çirkin əməlindən yaxa qurtarmaq üçün deyir ki, xanın sevgisinə bir şərtlə razılıq verə bilərəm: qoy xan məhəbbətini sübuta yetirmək üçün ən uca, ən möhkəm, şəhərdə tayı-bərabəri olmayan bir qala tikdirdirsin. Qala hazır olanda xanın arzusu yerinə yetiriləcək.

Xan o saat adam toplayıb qalanı sürətlə ucaltmağa başlamış, əlindən gələni əsirgəməmişdir. Hər dəfə xan “qala hazırdır” deyəndə qız qalının bir mərtəbə də ucaldılmasını xahiş edirdi. Bu təkidlər olmasaydı Qız qalası bu qədər ucalmazdı.

Mərtəbələr biri-birini əvəz edir, qala göylərə ucalırdı.

Qız qalası dəniz kənarında, yeni şəhərin aşağı hissəsində olsa da, yuxarıda yerləşən məscidlərin minarələrindən də yüksək görünürmüş.¹ Qala hazır olanda onu çox bahalı İran xalıları və s. ilə bəzəmişlər. Axırıncı xalı döşənəndə xan qızı möhtərəm qadınların müşayiəti ilə

¹ Kitabın ingiliscə çapında redaktor səhifə ayağında göstərir ki, Qız qalasından sonralar mayak kimi istifadə edilmişdir. (B a x: A.Düma. Qafqaz səfəri, Nyu-York, 1962, səh.140)

qalanın başına çıxmış, meydançada kəlməyi-şəhadətini oxumuş və özünü dənizə atmışdır...

İsmət və bəkəmət rəmzi olan Qız qalasına gəlməmişdən qabaq xəyanətdən söhbət açan başqa bir abidəyə də rast gəlmişdik. Bu, Gürcüstanın canişini general Sisianovun abidəsi idi. O, Bakını mühasirəyə aldıqda xan şəhəri təslim etməzdən əvvəl, guya öz şərtlərini bildirməkdən ötrü generala görüşmək arzusunda olduğunu bildirmişdir.

Ermənilər general Sisianovu xəbərdar etmişdilər ki, görüş zamanı onu öldürəcəklər. Sisianov özünü Sezar kimi cəsur göstərmiş və "Buna cürətləri çatmaz" demişdir. Xan görüşə gələn generalın başını qılıncı vurmuşdur. Bakılılar bu işə mat qalmış, şəhərin və onların başının üstünü alan təhlükədən qorxub xanı ruslara təslim etmək istəmişlər. Lakin xan qaçıb İranda özünə sığınacaq tapmış, şəhər isə rusların əlinə keçmişdir.

İlk divarları II Abbas tərəfindən ucaldılan Bakı əsrlər boyu atəşpərəstlərin müqəddəs yeri olmuşdur. Əvvəllər müstəqil olan Bakı xanlığı sonralar İrandan asılı vəziyyətə düşmüşdür. İran onu 1723-cü ildə Rusiyaya güzəştə getmiş, 1735-ci ildə geri almış, axırıncı xanın xəyanətindən sonra isə Bakını birdəfəlik itirmişdir.

General Sisianovun abidəsi şəhərə lap bitişikdir.¹ Qəbri isə Tiflisdədir.

Bakıya daxil olmaq orta əsrlərin alınmaz qalalarından birinə girmək təsiri bağışlayır. Divarları üçqat olan qalanın qapıları o qədər dardır ki, üç at qoşulmuş arabanı qapıdan keçirmək üçün yan atı açmalı olduq. Şəhərin Şimal qapıları yanında böyük bazar, Şərq memarlıq üslubundan daha çox Qərb memarlıq üslubuna yaxın, daha doğrusu, Avropasayağı tikilmiş binalar və sağ tərəfdə xristian kilsəsi vardır. Bizi birbaşa M.Piqulevskinin iqamətgahına apardılar. O, qapının ağzında bizi salamladı, lakin evə dəvət edə bilmədi. Çünki evində iki azərbaycanlı qadın qonağı vardı. Müsəlman dini qadınların yad kişilər yanında üzü açıq oturub söhbət etməsinə yol vermir. Bu yandan da bizə uzun səfərdən sonra yuyunub, rahatlanmaq vacib idi. Bizi öz adamlarından biri ilə yaşayacağımız "Avropa klubu"na yola

¹ Sisianov P.D. (1754-1806) – rus generalı. 1802-ci ildən Gürcüstanın baş komandanı. Gürcüstanda İmeretiyanın və Meqrelinin, Azərbaycanda Gəncə, Qarabağ, Şəki və Şirvan xanlıqlarının Rusiyaya birləşməsinə nail olmuşdur. Bakıda Hüseynqulu xanla danışmaq zamanı öldürülmüşdür.

salan M.Piqulevski yuyunub-rahatlandıqdan sonra onunla nəhar etməyimizi xahiş etdi.

Xristian kilsəsinin yanında şəhərin ən mənzərəli yerlərindən birində yerləşən bu klubun salon və otaqlarını mənim sərəncamıma vermişdilər.

Göstərilən qonaqpərvərlik üçün söz tapa bilmirəm. Bircə onu deyə bilərəm ki, bütün yol boyu bizə göstərilən qonaqpərvərlik gözlədiyimizdən də üstün idi.

Yuyunub-rahatlanmaq üçün M.Piqulevskinin bizə çox vaxt verməsinə ürekdən sevinirdik. Lakin yenəcə yuyunmuşduq ki, Piqulevski özü iki faytonla arxamızca gəldi. Azərbaycanlı xanımlar öz milli və dini qanunlarını pozaraq mütləq məni görmək istəyirdilər. Biz hazırlaşana qədər M.Piqulevski gözlədi.

O, gözəl adam idi. Onun haqqında bir neçə kəlmə deməyə dəyər.

O, Bakının həm belədiyyə, həm polis rəisi, həm də hakimi idi. Bu ucaboy, enlikürek adamın qırx yaşı vardı. Əyində rus forması, başında azərbaycanlı papağı vardı. Xəz papağını gözlərinin üstünə elə basmışdı ki, alışıb-yanan və gülümseyən gözlərini güclə görmək olurdu. Gözlərindən səmimilik oxunurdu. Dolu sifəti, mirvari kimi ağ dişləri, gözəl dodaqları gözlərilə ilə tamamilə həmahəng idi. Fransızca bir kəlmə də bilmirdi. Rusca isə elə aydın, elə ifadəli danışdı ki, nə demək istədiyini tamamilə başa düşürdük. Onun sifətdən xoşbəxtlik yağdı. Elə bil Babil qülləsinin dağıldığı gündən bu günə qədər alimlərin yaratmaq arzusunda olduğu beynəlxalq əlifbanın ilk hərfələrini bu xoşbəxt adam kəşf etmişdi.

Faytonlara əyləşib M.Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Mən onun üz-gözündəki sevinci indi anladım. Onun on altı yaşında gül kimi zərif və gözəl qızı, otuz iki-otuz dörd yaşında, anadan çox öz qızının bacısına oxşayan çox cazibədar bir qadın əlimizi sıxaraq bizi salamladı. Ailənin iki-üç uşağı da vardı. Həç vaxt ağrı-acı dadmamış bu ailə həyatın pillələrilə dərdsiz-qəmsiz irəliləyirdi.

Səbirsizliklə gözləndiyimiz, hörmətlə qəbul olduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. Çadra örtmüş bu xanımların biri Qarabağın axırıncı xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri qızı idi.¹

¹ Xos təsadüf nəticəsində A.Düma ilə görüşən Xurşidbanu Natəvan o vaxtlar yaradıcılığa yenəcə başlamışdı. Məhz buna görə də A.Düma onun yaradıcılığından xəbərsiz olmuşdur.

Anaya qırx, qızına isə iyirmi yaş vermək olardı. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən nazik paltarlar cazibədar görünən gənc xanımın yanında iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşlı qız uşağı maraqlı dolu, böyük, qara gözlerini bizdən çəkmirdi. Beş-altı yaşlı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sıxılmış və sövqi-təbii ilə kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu. Mən mat qalmışdım. Bu, fransız qadının uşağın oynamasına icazə verə biləcəyi oyuncaq xəncər deyildi, oğlanın belindəki əsil iti xəncər idi. Azərbaycanlı qadınlar üçün bu birinci uşağın oynamağı hesab olunur.

Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev¹ üreyəyatan, gözəl insanlarla yolda baş çəkdiyimiz Andreyev kəndində anadan olmuşdur. Otuz beş yaşlı Xasay xan qədd-qamətli idi. Alışb-yanan gözələrində nəse bir narahatlıq duyulurdu. Qapqara saqqalı onun dişlərini daha da ağ göstərirdi. Başına qıvrırcıq quzu dərisindən tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərəkəzi çuxa geyinmişdi. Çuxaya qızılı sapla naxış vurulmuş, yaxasında ətrafı qızıl və gümüşlə haşıyılmış iki patronlaş, belində saf qızıldan olan gözəl kəmərdəydi. Kəmərdən fil sümüyü və qızılla işlənmiş zərif bir xəncər asılmışdı. Əynindəki şalvar İran qumaşından tikilmişdi. Dağlılar arasında dəbdə olan qumaş şalvarı dizdən aşağı sıxmışdı. Fransızca parisililərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağılına, fransızca təmiz danışmağına heyran qalmışdım. Sən demə, Xasay xan Peterburqda mənim köhnə dostum Marmye² ilə tanış olubmuş. O dostumun mənim fikirləşdiyimdən də üstün olan xüsusiyyətlərindən danışdı. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdan kimi alim və səyyah dostuma onun səmimi arzularını çatdırım, görüşlərini yada salım.

İndi Marmyenin dünyanın hansı guşəsində olduğunu bilmədiyimdən (bəlkə indi o, Tancerdə, Timbuktuda, Mexikoda, Şam şəhərində və ya Maarif Nazirliyinin kitabxanasındadır) Xasay xanın səmimi

¹ Əsərdə Xasay xan Xəzər xan kimi verilmişdir. Ola bilsin ki, yazıçı bunu bilərəkdən etmişdir. "Qafqaz səfəri"ndə A.Düma Xəzər dənizinə neçə-neçə səhifə həsr etmiş, ona məftunluğundan əsər boyu söz açmışdır. O, Xasay xana da dərin hörmət bəsləmiş, onun savadına, ləyaqətinə, ağılına heyran olmuşdu.

² Xavye Marmye (1809-1892) – fransız yazıçısı. Öz səyahətləri barədə bir neçə kitab yazmış və çap etmişdir.

salamlarını burada yazıram. Güman edirəm ki, bir gün hardasa Marmye bu sətirləri oxuyacaq və köhnə dostunu yada salacaqdır.

Xanımlar əvvəlcədən nahar etmələrinə baxmayaraq, məclisi tərk etmədilər. Onlar bizim söhbətimizə diqqətlə qulaq asırdılar. Deyilənləri onlara hərdənbir Xasay xan tərcümə etsə də, nahar başlandıqdan qurtarana qədər dilmancımız M.Piqulevskinin gözəl qızı idi.

BAKININ ƏTRAF YERLƏRİ

Nahar qurtaran kimi qapıda hazır dayanmış faytonlara minib məşhur Ateşgaha getdik. Bakı Ateşgahı, az səyahət edən fransızlar istisna olmaqla, bütün ələmə bəllidir. Gecə-gündüz alovlanan bu yer – Ateşgah Bakının iyirmi altı kilometrliyindədir. Daimi alov yerin altında olan mazut və təmizlənməmiş neftdən baş alır. Bu neft təmizləndikdə durulsa da, yandırıldıqda bol tüstüsü və xoşagəlməz qoxusu olur. Bununla belə, ondan məişətdə çox istifadə edirlər. Hətta Lənkəran və Dərbənddə şərab tuluqlarını onunla yağlayırlar. Bu şərab xüsusi dad verir və şərab biliciləri bunu çox yüksək qiymətləndirirlər. Lakin mən ona heç cür alışa bilmədim. Mazut və nefti sürtkü yağı kimi də işlədirlər. Arabaların təkərlərini bununla yağlayırlar ki, arabacıların canı pis qoxusu olan donuz piyindən qurtarsın. Bir çox başqa müsəlman xalqları kimi azərbaycanlıların da piydən zəhləsi gedir. Daha doğrusu, piyə nifrət bəsləyirlər.

Nəhayət, mazut və neftdən sement düzəldirlər. Vaxtilə Roma sementi də onun əsasında düzəldilib. Deyilənlərə görə qədimdə, yeni eradan əvvəl Babil və Neynəva şəhərləri tikilərkən də belə sement işlətmişlər.

Neft yeraltı odları sayəsində bərk dağ qatranından əmələ gəlir. O, dünyanın bir çox nöqtələrində vardır. Bakı və onun ətraflarındakı qədər neft isə heç bir yerdə yoxdur. Şəhər ətrafında – Xəzər dənizinin sahili boyu dərinliyi üç metrədən iyirmi metrə qədər olan quyular qazılmışdır. Gil və əhəngdən ibarət çuxurların arasından qara və ağ neft çıxır. Hər il yüz min sentner neft çıxarılır. Çıxarılan neft İrana, Tiflisə və Həştərxana göndərilir.

Xəzərin xəritəsinə nəzər salaraq, Bakıya paralel qarşı sahilə qədər bir düz xətt çəksəniz, köçəri türkmənlərin yaşadığı yerlərə yaxın Çeleken adlı bir ada – neft adası görəcəksiniz. Abşeron yarımadasının

əks tərəfində beləcə bir yarımada şəkilli sahədə çoxlu neft mədənləri vardır. Abşeronun qurtaracağı boğaz şəkillidir. Orada atəşpərəstlərin də, farsların da müqəddəs hesab etdiyi bir ada var. Bu adada yanar qaz və neft quyuları olduğuna görə o müqəddəsləşdirilmişdir. Beləliklə, düşünmək olar ki, dənizin altındakı böyük neft yatağı Türkmənistan qədər gedib çıxır. Hal-hazırda böyük bir şirkət neftdən şam düzəltmək üçün fəaliyyətə hazırlaşır. Bizim ulduzlu şamlara bənzəyəcək bu şamların girvənəsi 75 santimə başa gələcək. Tiflisdə indi şamın biri 2 franka, Moskvada isə altmış santimə satılır. Buna görə də atəşpərəstlərin Bakını müqəddəs yer kimi seçməsi təəccüb doğurmur...

...Biz də indi atəşpərəstlərin müqəddəs məbədinə – Atəşgah gedirdik. İki saat yol gedəndən sonra (yolun birinci hissəsi dəniz sahilinin payına düşür) bir təpənin başına çatdıq. Oradan bütün Atəşgah, onun od-alovu ovuc içi kimi aydın görünürdü. Böyüklüyü bir kvadrat lyelik¹ düzənliyi təsəvvürünüze gətirin!

Yüzlerce əyri-üyrü dəşikdən alov lay-lay havaya püskürür, külək onu şəxələndirir, atur-tutur, əyir-düzəlir, yerlə-yeksan edir, göylərə qaldırırdı. Lakin söndürə bilmirdi. Orada böyük dördkünc bina görünürdü. Bina da alovla işıqlandırılmışdı. İşıq divarlara düşükcə əks olunur və adama elə gəlirdi ki, bina hərəkət edir. Əhənglə ağardılmış bina içində qaz alovlanan buxarıqlarla əhatə olunmuşdu. Qaz elə gur yanırdı ki, bu buxarıqların hər biri nəhəng qaz borusuna bənzəyirdi. Buxarıqların arxasından isə günbəz yüksəlirdi. Günbəzin hər dörd küncündə gur alov şöle saçır. Lakin bu alov Şərqi baxan qapının yanındakı alovdan zəif idi.

Qərb tərəfdən gəldiyimizə görə Şərqi tərəfdəki yeganə qapıdan içəri girmək üçün ibadətqahın başına fırlandıq. Qarşımızda qeyri-adi və çox gözəl bir mənzərə açıldı. Deyirlər ki, buralar yalnız bayram vaxtı belə çıraqban olur. Sən demə, bizim gelişimiz barədə M.Piqulevski onlara xəbər göndərmiş, iki min ildən artıq təqiblərə məruz qalan atəşpərəstlərin bu yazıçı nümayəndələri də əmrə mün-təzir duraraq, əllərindən gələni etmişdilər.

Məndən sonra atəşpərəstləri görmək istəyən həmvətənlərim tələsməlidirlər. Çünki ibadətqahda yalnız bir qoca və otuz-otuz beş yaşlı iki cavan adamdan başqa atəşpərəst qalmayıb. Cavanlardan

biri Hindistandan altı ay əvvəl gəlib. Deməli, ona qədər Atəşgahda ibadət edən ikinci nəfərmiş. Biz tamamilə alovla bürünmüş qapıdan həyətə girdik. Böyük dördkünc həyətin ortasında günbəzli səcdəqah ucalır, səcdəqahın tən ortasında əbədi alov şölələnir. Günbəzin hər dörd küncündə yerin altından qaz alovu püskürür. Səcdəqaha çatmaq üçün beş-altı pillə yuxarı qalxmaq lazım gəlir. Çöl divarı boyu tikilmiş iyirmiye qədər hücrənin hamısı içəri açılır. Onlar zərdüştlüyə hazırlaşan tələbələr üçün inşa edilmişdir. Hücrələrin birinin divarında taxça düzəldilib və ora iki büt qoyulub.

Atəşpərəstlərdən biri kahin paltarını geydi. Başqa birisi, demək olar ki, tamamilə çıpaq olan adam əyninə köynək kimi bir şey keçirdi və ibadət başladı. İbadət səslərin qeyri-adi şəkildə dəyişməsindən, dörd-beş xromatik qammat notundan artıq olmayan sol və mi arasında təkrarlanan və tez-tez Brahmanın adı çəkilən nəğmədən ibarət idi. Hərəkətlər kahin üz-üstə yerə yığılanda digər atəşpərəst əlində tutduğu siniləri biri-birinə vururdu. Yüksək və cingiltli səs çıxırdı.

Mərasim qurtaranda kahin hərəməzə bir parça nabat uzatdı, əvəzində ona hərəməz bir manat verdi.

Sonra böyük neft quyularına baxmağa getdik. Quyuların ən dərinini 18 metr idi. Bu əvvəllər şor su quyusu imiş. Bir gün su yoxa çıxdıqda lopa düzəldib quyunun dibinə baxmaq istəyirlər. Lopanın dərinliyə düşməsi ilə quyunun alovlanması bir olub. Deyirlər, o vaxtdan alov sönmür. Əyilib bu quyuya baxmaq çox qorxuludur. Qazın iyindən adamın başı hərəkət edə bilər. Baş ki, əldə olmadı, heç bir şey. Ayaqlar da yerden üzüləcək və kəlləmayallaq alovun olub olmadığını düşəcəksən. Buna görə də quyunun ətrafını çəpərləyiblər. O biri quyuların üstünə elə-belə tor şəbəkələr, şəbəkələrin də üstünə daş qoyublar. Bu daşlar on iki saatın içində gipsə dönür. Daşın gipsə çevrilməsinə tamaşa etdiyimiz zaman Atəşgahın bir kilometrliyindəki Suraxanı kəndini idarə edən zabıt gəlib bizi evinə, çay dəsgahına dəvət etdi. Razılaşdıq və faytonları onun dalınca sürdük. Sən demə, çay bəhanə imiş. O hazırlığı ki, orada görmüşdülər, ona çay dəsgahı demək ən azı insafsızlıq olardı.

O bizi çox səliqəli bir otaqda (orada rahatca yatmaq da olardı) əla Azərbaycan yeməklərinə qonaq etdi. Stolun üstündə plovdan, kababdan tutmuş, armud, üzüm və qarpıza qədər hər şey vardı.

Bir sözlə, Azərbaycan yeməklərindən əməlli-başlı bir süfrə açılmışdı. O, bizə evində gecələməyi təklif etdi. Mən böyük məmnuniyyətlə onun təklifini qəbul edərdim, di gəl ki, M.Piqulevskinin

¹ Lye – Fransada ölçü vahidi. Bir lye 4,5 kilometrdir.

səhər tezdən rəsmi işi vardı. Doğrudur, o, Bakıya tək qayıtmaq istədi, ancaq bu yaxşı çıxmazdı. Odur ki, gecə saat 11-də ev sahibinə təşəkkür edib çıxdı.

Neapolun Solfatara vulkanından daimi yanması ilə üstün olan Bakı Solfatarasının – Atəşgahın yanından ötüb Bakıya qayıtdı.

Səhəri gün saat doqquz tamamdə xəbər verdilər ki, Xasay xan Usmiyev gəlmişdir. Dəqiqliyi ilə avropalılardan da üstün olan Xasay xan bizim xidmətimizdə duracağını bildirmişdi. Parislilərin hər hansı bir azərbaycanlı bəy haqqında təsəvvürləri belədir: qaba, bir və ya iki qoyun dərisindən kürk və ya arxalıq geymiş, başında motal papaq, anlaşılmaz və boğaz səsləri ilə danışan, siyasətimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz haqqında təsəvvürü olmayan, təcədən-dimağa qılnc, xəncərə, tapança və s. ilə silahlanmış bir adam!

Qətiyyən belə deyilmiş.

Azərbaycanlı Xasay xan Usmiyevdə¹ də yuxarıda saydıqlarımızdan əsər-ələmət yox idi. Xasay bəy, yuxarıda dediyim kimi, otuz beş yaşında, çox yaraşıqlı, üzünün cizgiləri gözəl, qaynar və ağıllı gözələrinin dərinliyində nəşə bir narahatlıq hiss olunan, sədəf kimi incə

¹ A. Dumanın Xasay xanı milliyyətə azərbaycanlı göstərməsi maraqlıdır. Bezi tədqiqatçılar onun ləzgi, avar və ya osetin olduğunu göstərirlər. Başqaları isə onun milliyyətə qumuq olduğunu qeyd edirlər. Bu fikir həqiqətə daha uyğun gəlir. Məlumdur ki, Xasayyurd, Buynaksk və s. yerlərdə indinin özündə belə türkdilli xalq – qumuqlar yaşayırlar. Onların üç əsas dialektləri – Xasayyurd, Buynak və Qaytaq dialektləri vardır. Xasay xan da burada anadan olmuşdur. M. Rəfiyev və B. Məmmədova görə Xasay xan qaraqaytaqlıdır. H. Zeynallı isə onun Tarku (Dargi) aulundan, Babayev isə onun Dağıstanın Yaxsay kəndindən olduğunu qeyd edir. Bakıda iki gün daldadlı Xasay xanla görüşən A. Duma isə Xasay xanın milliyyətə tatar (azərbaycanlı – Q.P.) olduğunu və Andreyev kəndində doğulduğunu göstərir. "Qafqaz səfəri"ndə oxuyuruq: "Xasayyurddan səkkiz-doqquz kilometr aralanmışdıq ki, birdən döngədən altmışa qədər atların biza tərəf gəldiyini gördük.

Bu Əli Sultanın dəstəsi idi. Onun evinə qonaq gəldirdik. Bu, bizim qədəm basdığımız ilk xalis azərbaycanlı kəndi idi. Kənd nədənsə Andreyev adlı bir avropalının adını daşıyır. Sonralar Bakıda tanış olduğum milliyyətə tatar (azərbaycanlı – Q.P.) olan Xasay xan da bu kənddəndir".

Maraqlıdır ki, A. Duma Çuxuryud yaxınlığında Elli və s. kəndlərin də xalis tatar (azərbaycanlı – Q.P.) kəndləri olduğunu və bu yerlərdə hamının tatarca (azərbaycanca – Q.P.) danışdığını göstərir.

Məlumdur ki, XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili Dağıstan xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Məhz buna görə də A. Dumanın sözlərini qəribliyə salmaq olmur.

dişləri ağpapaq görünən bir adam idi. Azərbaycanlıların və farsların saqqala həna qoymaq adətində o da əməl etmişdi. Qara saqqalı bir az qırmızıya da çalır. Başına qıvrım quzu dərisindən tikilmiş, gürcülərin papağına oxşar ucu şiş, çox incə və gözəl bir qələmi papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərəkəzi çuxa geymişdi. Çuxaya qızılı sapla naxış vurulmuşdu. Onun yaxasında gümüş güllə ilə dolu qızılla həşiyələnmiş iki patrondaş, belində zərli kəməər vardı. Belə bir kəməər yalnız Şərqdə düzəldilə bilər. Çünki Şərqdə düzəldilən gözəl kəməərləri dünyanın heç yerində yara da bilmirlər. Kəməərdən zərif xəncər asılmışdı. Xəncərin dəstəsi fil sümüyündən idi, qını və tiyəsi isə qızılla işlənmişdi. İran qumaşından tikilmiş şalvarını dizdən aşağı sıxan – qamaşın altından onun kiçik, nazik çəkmələri görünürdü. Elə bil bu çəkmələrin içindəki ayaqlar bir dəfə də yerə toxunmamış, həmişə yəhərin üzəngisində olmuşdu. Onun uşaq ayağına bənzəyən zərif, incə ayaqları geydiyi formanı daha da yaraşıqlı göstərirdi.

Xasay xan bütün şərqilər kimi möhkəm silah həvəskarıdır. Özü də yalnız əla dəstəsi və qaralmış tiyəsi olan yerli silahların deyil, eyni zamanda bizim sadə, davamlı və hədəfi düz vuran Avropa silahlarının da pərəstişkarıdır. O, mənim dörd-beş tufəngimə baxdı. Dəvim emalatxanasında düzəldilmiş tufəngin üstündə dayandı. Həmin tufəngin təsadüfən onların əlinə düşən başqa növlərdən fərqləndiyini bildirdi. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdandan sonra, əgər mümkün olsa, Dəvim emalatxanasında istehsal olunan tapançalardan birini Bakıya – ona göndərim. Mən Parisdən səfərə çıxmağa hazırlaşanda, yuxarıda dediyim kimi, Dəvim mənə özünün istehsal etdiyi bir gödək lüləli tufəng və tapança gətirmişdi. Tufəngi Baqratona hədiyyə etmişdim. Tapançanı qədrini bilən bir adama bağışlamaq üçün münasib məqam idi. Mən tapançanı gətirib Xasay xana bağışladım. Bir saat sonra ondan bir məktub aldım. Fransızca yazılmış məktubda heç bir səhv yox idi. O yazırdı:

"Sizin elə gözəl, elə zəngin silah kolleksiyanız var ki, ora nəşə əlavə etmək mümkün deyil. Odur ki, bu pul kisəsini və iki arxalığı qəbul etməni xanımın xahiş edir. Pul kisəsini xanımın öz əlləri ilə tikmişdir!

Xasay xan Usmiyev".

Bu qəşəng hədiyyəni xanım Freyqan gələ getmək üçün qapıdan çıxanda aldım.

Deməliyəm ki, admiral Maşinin gəmisi ilə Həştərxandan şahzadə Tümenin yay sarayına ziyafətə bizimlə Petreyenkova və Davidova fəmilli iki mehriban, cazibədar qadın, Vrubel fəmilli cavan qız da gedirdi. Şənlik vaxtı da bu yazıq qız yas içində idi. Onun kazak qoşunları başçısı olan atası səkkiz ay bundan qabaq ölmüşdü. Dənizçi zabıt arvadı xanım Petreyenkova iki il İranın Astarabad şəhərində, yarım ilə qədər isə xalis Şərq şəhəri olan Bakıda yaşamışdı. Bakıda o, xanım Freyqanla tanış olmuş və onun müsbət cəhətlərindən mənə çox danışmışdı. Beləliklə, mən Bakıya gələndə xanım Freyqan ilə artıq qiyabi tanış idim. Xanım Petreyenkovadan Bakıya gəldiyimi xəbər tutan bu xanım fürsətdən istifadə edərək əri ilə – Bakı limanının rəisi kapitan Freyqanla Piquelevskigilə görüşümə gəlmişdi. Xanım Freyqan fransızca çox gözəl danışdı. Biz onunla köhnə tanışlar kimi söhbətə girişdik. Elə oradaca şortleşdik ki, şəhəri gün o, mənə öz faytonunda bazara gəzməyə aparsın...

...O ki, qaldı azərbaycanlılara, biz onlar haqqında yuxarıda danışmışdıq. Qafqaz qəbilələri ilə qaynayıb-qarışması azərbaycanlıların təbiiliyini daha da artırmışdır. Bu xalq vaxtilə müzəffər olmuş, ürəyində indinin özündə də döyüşkən olaraq qalır. Bir vaxt köçəri həyat sürən azərbaycanlılar indi də, dağlarda, düzənlərdə azad yaşamağı üstün tuturlar. Onların çoxu məmuniyyətlə atçılıqla, maldarlıqla, qoyunçuluqla məşğuldur. Yaz gələndə kimi dağlara köçür, payıza qədər orada qalırlar. Qadınlar yun öyirir və xalça toxuyurlar. Onların toxuduqları Quba, Şamaxı və Şəki xalçıları rəng çalarlarına, naxışlarına və keyfiyyətlərinə görə İran xalçalarından heç də geri qalmır. Əksinə, İran xalçalarından bir üstünlüyü var: bu xalçalar yarı qiymətinə satılır. Eləcə də azərbaycanlılar ağzı ülgüc kimi iti xəncər düzəldirlər. Qını zinətli, dəstəyi fil sümüyündən və gümüşlə işlənmiş, belə bir silaha dağlıların başçısı dörd at və iki arvad vermiş. Azərbaycanlı ilə bir şey bərdə sövdələşəndə ondan imzalanmış sənəd tələb etməyə ehtiyac yoxdur. Söz verdi, qurtardı.

Biz Dərbənddən başlayaraq bu üç millətin əhatəsində olmuşuq. Mən burada alicənab, vicdanlı, igid, bədxərc və mübariz gürcülər haqqında danışmadım. Çünki onlar Gürcüstandan kənarda yaşamırlar.

Bakıda ticarətin əsasını ipək, xalça, şəkər, zəfəran, İran qumaşı və neft təşkil edir. Neft haqqında bayaq danışmışıq. Şəki ipəyi ilə rəqabətə girə bilməsə də, burada ipək alveri əla gedir. İpəkdən sonra zəfəran gəlir. Zəfəranı küncüt yağı ilə qarışdırır və yastı qoğalları

bişirirlər. Yola çıxanda bu qoğal adamın hayına çatır. Bakı bazarlarında həm Avropa qəndinə, həm də Mazandaranda istehsal olunan kömbə boyda kəllə qəndə təsadüf edilir.

Nə gizlədim, mən ən çox xalçalar, İran qumaşı və müxtəlif silahlarla maraqlanırdım. Lakin xanım Freyqan o saat qadın olduğunu göstərdi. O, hər şeydən əvvəl mənə öz ustasının yanına apardı. Bu əla zərgerin adı Yusif idi.

Bir yazıçı təxəyyülü üçün bu daş-qaşdan, parçadan, xalı-xalçadan, Şərq silahlarından gözəl nə ola bilərdi! Mən nəfsimi möhkəm saxlayaraq, mərcan və əqiqdən düzülmüş bir təsbəh və mərcan boyunbağı almaqla kifayətləndim. Sonra isə arxama baxmadan qızıl çubuqlu "ovsunçudan" qaçıb aralandım. Hətta xanım Freyqanın arxamca gəlib-gəlmədiyinə belə məhəl qoymadım.

Ən maraqlısı budur ki, başında iş papaq olan bu ləl-cavahir və almaz sahibləri kiçik daxmalarda işləyirlər. Daxmaya sınıq-salxaq pilləkənlərlə gəlirlər. Külək pəncərələrin sınıb-tökülmüş yerlərindən daxmaya soxulur, metalərdən cihazları yelləyir.

Xanım Freyqan qaça-qaça mənə çatdı. Ona elə gəlib ki, mənə əqrəb sancıb.

– Bazara, bazara gedək! Yoxsa sizin ustanızdan canımızı qurtara bilməyəcəyik, – dedim.

Doğrudan da o bizə yalnız "Min bir gecə" nağıllarında görünə biləcək pıyalələr göstərdi. Hələ mən qadınlar üçün baş örtüklərini, yalnız cənnət gözəllərinin – hurilərin taxa biləcəyi kəmərləri demirəm. Bütün bunlar sadə alətlərlə – çəkil, biz və qayçı ilə gözəl sənətkarlar tərəfindən düzəldilmişdir. Əlbəttə, bu incəsənət nümunələrini Janisə və Lemonyenin səxirində hazırlanan mallarla müqayisə etmək olmaz. Bununla belə, burada gördüklərim nə qədər təzə və təkrarlunmazdır!

Burada hər şey biri-birinə qarışıb: bir yanda toz-torpaq, bir yanda tarakanlar, o yanda çirkab içində sürünən uşaqlar, başqa bir tərəfdə isə mən qabda dəmlənən yeməklərin ətrafı yayılan ətri.

Bəli, Şərq belədir. Ətirli yeməklər, daş-qaş, silahlar, çirkab, toz-torpaq – hamısı biri-birinin yanında.

Biz bazara yollandıq. Orada bir alış-veriş gədirdi ki, gəl görəsən! İran ipəkləri, türk məxmərləri, Qarabağ xalçıları, Lənkəran yastığı və balışı, gürcü tikmələri, erməni yapıncısı, Tiflis baftaları, nə bilim daha nə! Hər şey adama "gəl-gəl" deyir! Hər şey adamı valeh edir. Dayanıb hər şeyə baxmaq istəyirsən.

Ey mənim parisli dostlarım, mərhəmətli Allahın sizə verdiyi o işıqlı gözlərlə bir Şerq parçasına baxsaydınız, bir portreti yarı qiymətə satmağa həvəslənərdiniz. Əgər mən dövlətli olsaydım, sizin emalatxanalarınızın divarlarından o qədər cavahirat asardım ki, gəl görəsən! Siz qədəmlərinizin altında möcüzələr görərdiniz.

Mən Piqulevskigilə nahar vaxtı qayıda bildim. Bütün günü bərk xəzri əsmiş, Xəzər təlatümə gəlmişdi. İndi isə külək kəsmiş, dəniz sakitləşmişdi. Deməli, cənab Freyqan vəd etdiyi kimi bizə dənizdəki qərribə möcüzəni göstərə biləcəkdə. Biz bu möcüzəni görəcək, həm də Fatima məscidinə gedəcəkdik.

Axşamüstü saat beşdə xəbər gəldi ki, gəmi bizi gözləyir. Biz sahilə tələsdik. Bəzi yerləri işıqkən, bəzilərini isə qaranlıq düşəndə görməli idik.

Əvvəlcə bizə üç-dörd metr dərinlikdə suyun altında olan dağılmış karvansaram göstərdilər. Karvansaranın qüllələri hava yaxşı olanda suyun səthində görünür. Qüllələri biri-biri ilə birləşdirən divar hələ də durur. Bu karvansara alimlər qarşısında həllini gözləyən qərribə bir sual qoymuşdur. Bir yandan deyirlər ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi ildən-ilə enir (Məs., 1824-cü ildə 18-20 fut, indi isə 12-15 fut), o biri yandan da suyun altında olan karvansara adamı çaşdırır. O suyun altında tikilə bilməzdi. Demək, nə vaxtsa Xəzərin səviyyəsi daha aşağı olmuş və o şəhərdən xeyli aralıda yerləşmişdir. Bəlkə dənizin səviyyəsi küləklə gətirilən qumun, Terek, Ural və Kür çaylarının suyunun və bu çayların gətirdiyi daş və lilin hesabına qalxmışdır. Belə olan halda, yeraltı kanalla Xəzərin sularının axıb Qara dənizə və İran körfəzinə axması ehtimalı da özünü doğrultmur. Hər halda, bunun mənə elə bir istiliyi-soyuqluğu yoxdur. Yazıq alimlərin halına acıyram!

Dənizçilərdən biri içinə yanacaq yağ tökülmüş, qurğuşunla ağırlaşdırılmış bir işıqlandırıcı raketə bənzər patronu yandıraraq qüllələrin birinin dibinə atdı. O saat qüllənin dibi işıqlandı və oradakı qorxmış balıqlar haradan çıxacaqlarını bilmədiklərindən özlərini ora-bura çırpmağa başladılar.

Suyun altında odun yanması mənim yadıma Juanvilin məlumatını saldı. Vuruşma zamanı türklər bu oddan Nil çayı üzərində istifadə etmişlər, düşmənlər od-alovun suda da sönmədiyini görüb dəhşətə gəlmişdilər. Yunan odu adlanan bu raketə türklər düzəltdilər.

Yeri gəlmişkən deyim ki, bizimlə olan dənizçilər, əllərindəki qarmaqla nə qədər çalışsalar da, qüllədən bir parça belə qopara bilmədilər.

Kapitan Freyqanın yelkənli gəmisini sağ əldə qoyaraq, açıq dənizə tərəf irəlilədik. On dəqiqədən sonra Bayıl burnundan Şıx burnuna tərəf üzddük. Kapitan Freyqan diqqətimizi qaynayan suya cəlb etdi. Sakit və üzü güzgü kimi hamar dəniz burada yeraltı kürədən titrəyirdi.

Biz Fatimə məscidinin yüz addımlığında sahilə yan aldığımızı düşməsinə baxmayaraq biz onu minarəsindən tanıyırdıq. Müəzzin mömin bəndələri namaz qılmağa səsləyirdi. Axşam düşməsinə baxmayaraq məscidin əsas qapısını bizə görə açdılar. Qədim neft çıraqlarını yandırdılar. İki dərviş bizi müşayiət edirdi. Qapının ağzında ayaqgəzlərimizi soyunmaq istədik. Dərbənddə olduğu kimi buna imkan vermədilər. Müqəddəs xalçanı o yana çəkildilər ki, biz gəvurların ayağı onu murdarlamasın.

Bizi Məhəmməd peyğəmbərin qızı Fatimənin məqbərəsinin üstünə apardılar. Yezidin təqiblərindən qaçıb bura gələn Fatimə elə burada da vəfat edib. Bu məscid uşağı olmayan qadınların ziyarət-gahıdır. Onlar məscidə pənəh gətirir, yeddi gün burada qalır və uşaqları olacaq inamıyla evə qayıdırlar. Xasay Usmiyevin xanımı da bu müqəddəs məqbərəyə pənəh gətirmiş, sonra oğlu olmuşdur. Buna görə də Xasay xan Bakıdan bu məscidə yol çəkirmişdir.¹

Belə qüdrətə baxmayaraq Fatimə məscidi çox kasıb idi. Yəqin bu ona görədir ki, Bakı və ətraf kəndlərdə yaşayan azərbaycanlı qadınlar ona çox nadir hallarda möhtac olurlar.

Yeniden bizi gözləyən qayıqlara minib Bayıl burnuna yollandıq. Sakit və çox qaranlıq bir gecə idi. Kiçik dalğa vardı. Bu, küləyin yenidən başlayacağından və görəcəyimiz mənzərənin daha təsirli olacağından xəbər verirdi. Lakin biz tələsməliydik. Külək güclənsə, möcüzəni görmək imkanını əldən verərdik. Su qaynayan yeri axtarmağa başladılar və oranı tapmaq çox da çətin olmadı. Neft və mazutun iyi elə bil bizə yol göstərirdi. Tezliklə dənizçilərdən biri cənab Freyqana dedi:

– Kapitan, elə buradır. Gəlib çatmışıq.

– Lap yaxşı. Məharətini göstər!

¹ A.Düma səhvə yol verir. Bakıdan Şıx kəndinə daş yolu Natəvan çəkirmişdir.

Dənizçi hər əlinə bir ovuc lif alıb yoldaşlarından birinin hazır tutduğu fanarla yandırdı və gəminin hər iki tərəfinə atdı. O saat ətrafımızda 250 metrə qədər məsafəni alov бүrdü. Buradan keçən nəbəl bir adam kağızla papiros yandırsa, yanan kağızı dənizə atması ilə dəniz dərhal alovlanır. Onun qorxudan düşdüyü halı gözlerimin önünə gətirirəm.

Biz alovun içində irəliləyirdik. Xoşbəxtlikdən alov zəif idi. Onun istiliyini zorla hiss edirdik.

Bizi çulğalayan həyəcan azaldıqdan sonra bu qərribə mənzərəni daha diqqətlə müşahidə edə bildik. Dəniz talacıqlar şəklində yanırdı. Bu talacıqların bəzisi ətrafında on iki nəfər otura biləcək dəyirmi stol boyda, o birilər isə nohur boyda idi. Biz talacıqların yanından ötüb keçirdik. Lakin avarçəkənlər kapitanın əmri ilə hərdən bizi bu alov nohurunun içindən aparırdılar. Məncə bu maraqlı və sehrli mənzərəyə dünyanın heç bir yerində rast gəlmək mümkün deyil. Küləyin və ləpələrin get-gedə gücləndiyini duymasaydıq bəlkə də bütün gecəni burada keçirə bilərdik... Külək gücləndikcə əvvəlcə xırda alov adacıqları, sonra isə böyükklər sönməyə başladı.

– Bakıya dönmək vaxtdır, – deyər kapitan Freyqan dilləndi. – Əks təqdirdə, indicə suyun üzərində gördüyümüz sirrini səbəbini axtarmaq üçün suyun dibinə getməli olacağıq.

Möcüzədən uzaqlaşmağa başladıq. Külək gəlimizi Fatimə məscidinə tərəf aparmaq istəyirdi. Ancaq külək alova üstün gələrkən onu söndürdüyü kimi, bizim səkkiz nəfər avar çəkənimiz də küləyə üstün gəlib, onu dəf edirdi. “Yel kimi uç, götürül, sürətlə məni apar, mənim dəlisov köhlənim!! Bil ki, sənin belində oturub səni ram edən səndən də azğındır” deyən Marlinskinin sözləri yadıma düşdü. Şairin sözlərini küləyə aid etdim. Külək axırıncı alov adalarını cilovlayıb söndürməyə cəhd göstərirdi.

Biz son alovun cidd-cəhdini izlədik. O gah dağların altında gözəndə itir, gah da küləklə əlbəyaxa olub ləpələrin üstünə çıxırdı. Nəhayət ruh bədəndən çıxan kimi, dənizin üzərinə qalxıb havada yox oldu.

Biz də öz növbəmizdə küləyi ram etdik. Marlinski demişdir ki: “İnsan bütün canlıların ən amansızıdır”. Mən isə tərəddüd etmədən: “İnsan bütün təbii fəlakətlərin ən amansızıdır” deyirdim.

Bakı limanına yaxınlaşanda dənizçilərdən biri fitil çubuğu yandırdı. Sən demə, bu işarə imiş. O saat cənab Freyqanın gəmisi, onun

arxasında isə Bakı limanında lövbər salmış bütün hərbi gəmilər çıraqban oldu. Biz bu çıraqbandan keçib sahilə yan aldıq.

Bələ təmtəraqı imperatoru qarşılayarlar. Moyne ilə mən isə adicə sənətkar idik. Şübhəsiz, dünyanın ən varlı, dövlətli hökmdarı da, II Aleksandr istisna olmaqla, öz ölkəsində bizim kimi sadə sənət adamları üçün belə bir əyləncəni təşkil edə bilməzdi. Bu incəsənətin təntənəsi demək idi. Belə çıxır ki, incəsənət imperatorların şahı və şahənşahıdır.

Bakı “küləklər məskəni” deməkdir. Avropada buna bənzər şəhər yoxdur. Torpağına, dənizinə, tikililərinə, istehsalına, baliqlarına, meşə heyvanlarına, həşəratlarına, sürünənlərinə, relyeflərinə görə Bakı Asiya şəhəridir.

Birinci növbədə pələngdən danışmalıyıq. Məsəl var, deyirlər: “Hərə öz adına layiq iş görər. Pələng olan yerə şir gəlməz”. Bu iki nəhəng nadir hallarda eyni torpaqda ağalıq edir. Bakıdan başlamış qədimdə Kirus, rusların Kura, bizim Kür adlandırdığımız çayın sahilələrinə qədər olan yeri pələnglər öz əraziləri hesab edirlər. Kür çayı öz mənsəyini Axaltisi dağlarından alır, Tiflisdən, Çemakidən, Axsabardan keçir, Muğan düzündən şimal hissəsində Araz çayı ilə birləşir. Muğan düzündə şəxələrin və üç qola ayrılaraq Qızılağac buxtasında Xəzər dənizi ilə qovuşur. Salyan yaxınlığında Kür çayından bir qol da ayrılır və şərq tərəfdə dənizə tökülür.

Adətən Lənkəran və ona yaxın meşələrdə məskən salan pələnglər Araz çayından keçib Qarabağa qədər gedib çıxırlar. Bəzən də Gürcüstana qədər gedirlər. Kür çayını isə nadir hallarda keçirlər.

Beş-altı il bundan əvvəl Lənkəran tərəflərdə qərribə bir pələng peyda olubmuş. O adətən Xəzər sahili boyunca dağın ətəyi ilə uzanıb gedən Lənkəran–Astara yolunun üstündə uzanıb yatırmış.

Bir gün Lənkəranda Astaraya gedən kazak yolun üstündə yatan bir vəhşi heyvan görür. Heyvan başını qaldırıb nəriləyəndə kazak onun pələng olduğunu anlayır, qorxudan əsir, nə edəcəyini bilmir. Birdən əlindəki çörəyi ona atır. Pələng tənbel-tənbel pəncəsi ilə çörəyi özünə tərəf çəkir və yeməyə başlayır. Kazak qaçıb canını qurtarır. Astarada başına gələnə danışır. O birisi gün həmin yolu keçən bir tacir də həmin pələnglə rastlaşır. Pələng onun itinin üstünə atılıb parçalayanadək, tacir qaçıb canını qurtarır. Tezliklə bu “yol-kəsən”, “quldur” pələngin söz-söhbəti hər yana yayılır. Elə o vaxtdan

heç bir yolçu Lənkərana və ya əksinə Astaraya gedərkən əliboş getməmiş. Ene cəhənnəmə gedərkən qapının ağzında duran əjdahalara qoğal apardığı kimi, bunlar da bir şey göturməmiş yola çıxmazmışlar. Pələng əvvəlcə çövrəklə kifayətlənirmiş, sonralar isə bu, azlıq edib. O özünü acıqlı göstərir və bununla da açıqca bildirmiş ki, çövrəyin üstünə bir şey də qoysunlar. Əlbəttə, çiyət nəzərdə tutulmuş. Ondan sonra pələngə toyuq, hinduşka və ya bir parça ət aparırlarmış. O da yolçuları sağ-salamat buraxırmış.

Bu hadisə hökumətə bəlli olanda, narazılıq sədarları eşidilib. Necə yəni, dövlətin icazəsi olmadan bir "quldur" yolu kəsib, camaatı soyur?! Pələnglə hesablaşmaq üçün ovçular göndərilib. Pələng ağılına belə gətirə bilməzdi ki, onunla haqq-hesabı çürütməyə gəliblər, hər tərəfdən yağın və yanbızına dəyən güllələrin acısı onda şübhə yeri qoymayıb. Odur ki, pələng onun sakit həyat tərzini pozan bu "düşüncəsizlərin" üstünə atılıb, onlardan ikisinin işini elə oradaca bitirib. Başqa bir ovçu isə ağır yara alıb.

Qazı Molla və Şamil kimi adamlarla hesablaşmayan rus dövləti bir pələngin qarşısında əsir-yesir olub qala bilməzdi. Əmr verilib ki, pələngin üstünə həvəskar ovçular yox, bir əsgər bölüyü yerisin, onu mühasirəyə alıb öldürsünlər. Belə ediblər. Bu qeyri-bərabər döyüşdə doqquz güllə yarası almış pələng beş nəfəri də parçalamışdır. Pələngə doqquzuncu gülləni vuran kazak qaçıb bir budağa çıxmış, lakin son anlarını yaşayan pələng bütün gücünü toplayıb, son sığrayışla onun bağrısaqlarını yerə tökmüşdür.

Bu bədbəxt hadisə hələ yaddan çıxmamış, on iki ovçunun və böyük bir əsgər bölüyünün güclə gördüyü işi dörd il sonra tək bir qadın, özü də birçə zərbə ilə görüb. Bu, meşənin ortasında yerləşən Cəmqamiran kəndində baş vermişdir. Bu kiçik rus kəndinin və ya ruslaşmış kəndin hamamı varmış. Rus nə qədər kasıb olursa olsun, iki şeysiz kəçinə bilməz: gün ərzində o iki dəfə çay içməli, həftədə bir dəfə hamama getməlidir. Bir kişi öz arvadı ilə kəndin qurtaracağında, meşənin içində olan ictimai hamamda işləyirmişlər. Hamam günü, yəni şənbə günü imiş. Kəndli ər-arvad odun yarıb hamamı qızdırmaqla məşğul imişlər. Birdən onlar bir pələngin asta addımlarla, gücünə arxalanaraq, özündən razı halda gəlib hamama girdiyini görüblər. O, gedib ən isti pillələrin birinin üstündə uzanıb. Demək lazımdır ki, pələnglər istini çox xoşlayırlar. Hamamçı hamamı onun üçün qızdırmamışdı. Kişi pələngi qovmaq fikri ilə hamama girib,

içeridəkinin pişik deyil, pələng olduğunu unudub. Hamamçı vedrəni qaynar su ilə doldurub pələngin başına töküüb; pələnglər istidən xoşal olsalar da, qaynar su xoşlamırlar. Hirsələnmiş pələng onun üstünə yeri-yib. Xoşbəxtlikdən əlibaltalı arvad kişinin dalınca gəlirmiş. Pələngin ərinin üstünə tullanmağa hazırlaşdığını görüb qeyri-ixtiyari olaraq var gücü ilə baltanı onun başına endirib. Balta pələngin başını alma kimi iki yerə bölmüş, beynini zədələmişdir. Zərbədən səndələ-yərək ər-arvadı da yıxan pələng ölmüş, ər-arvad isə azca zədə almışlar.

O vaxt Qafqaz canişinin olan knyaz Vorontsov pələng öldürən bu cürətli qadını Tiflisə çağırırdırmış.

Həmin arvadı əvvəlcə xanım Vorontsovanın yanına gətirirlər. Xanım üzünü turşudaraq guya çox acıqlanmış bir tərzdə deyir:

– Bu nə işdir tutmusan? Bədbəxt qadın, sən nə cürətlə padşahın pələngini öldürmüşən?

– Xanım, Allaha and olsun ki, mən onun padşahın olduğunu bilməmişəm!

Xanım Vorontsova qəhqəhə çəkib gülür. Ürəkdən gələn bu gülüş yazıq arvadı bir az sakitləşdirir. Elə bu dəm içəri girən knyaz Vorontsov onu tamamilə arxayınlaşdırır. Cürətli hərəkətinə görə knyaz ona min manat pul və medal verir. Qadın həmin medalı əsgər kimi döşündə gəzdirir. Pələnglə olan hadisəni də igid arvad özü bizə danışdı.

O dedi ki:

– Camaatın təəccübü və qayğısı məni yaman çaşdırıb. Ərim pələngin başına qaynar su tökəndə, pələng də onun üstünə atılmağa hazırlaşanda və mən balta ilə pələngin başına zərbə endirəndə heç bu qədər həyəcanlanmamışdım.

Bu hadisədən ibrət dərsi alan pələnglər bir daha rus hamamına gəlməmişlər.

Şanaka kəndində baş verən hadisə də maraqlıdır. Evin yüz metrliyində olan bulağın başında bir qadın paltar yuyurmuş. On dörd-on beş aylıq uşağı da yanında imiş. Arvadın sabunu qurtarır və evə sabun dalınca gedir. Uşağı isə bulağın başında çəmənləkdə qoyur. Sabun götürüb qaydıkən o, dəhşətli bir mənzerənin şahidi olur. Meşədən bir pələng çıxaraq yolu keçir, uşağın yanına gəlir və pəncəsini uşağın sinəsinə qoyur. Qadın heykəl kimi donur, qar kimi ağappaq olur. Şəksiz, uşaq pələngi itə oxşadır, əllərini uzadıb pələngin qulağını

dartışdırır, onunla oynamağa başlayır. Pələng də uşaqdan geri qalır. Kefi kök, şən xasiyyətli pələng uşaqda oynamağa başlayır. Bu dəhşətli oyun on dəqiqəyə qədər çəkibmiş. Sonra pələng yenidən yolu adlayıb meşəyə gedib.

Ana özünü itirmiş halda uşağın üstünə atılır. Uşağı sağ-salamat və üzgümlər görür.

Sizə nəql etdiyim bu üç hadisə Qafqazda o qədər məşhurdur ki, onu Romada baş verən "Androklz və şir" əhvalatı ilə yanaşı qoymaq olar.¹

Kür çayının sahillərində bəbirlər də çox yayılmışlar. Onlar qamışlıqlarda, kolluqlarda, cəngəlliklərdə yaşayır və suyu içməyə gələn qoyun, vəhşi keçi və hətta öküzlərə hücum edirlər. İnsanlar hazırda qızıl quşları əhliləşdirdikləri kimi, bir vaxtlar bəbirləri də əhliləşdirilmiş. Şahini qolları və ya çiyinləri üstündə tutub qırqovul ovladıkları kimi, bəbiri də yəhərin qaşına bağlayıb ceyran ovuna çıxarmışlar.

Gürcüstanın Cənub tərəfində İran hakimiyyəti zəiflədikdən sonra və müxtəlif xanlıqların tədricən Rusiyanın tərkibinə keçməsi xanların əyləncəsi olan bəbirlə ov etməyin dəbdən düşərək aradan çıxmasına gətirib çıxardı. Tiflis gömrükxanasının müdiri M.Çelayev danışdığı ki, cavan vaxtı Qarabağ xanı ilə belə bir ovda olduğu yadına

¹ A.Düma aşağıdakı əhvalata işarə edir:

Qədim quldarlıq dövləti Karfagendə zalım bir kişinin Androklz adlı qulu varmış. Bir gün Androklz meşəyə qaçır və mağarada gizlənir. Aclıqdan və susuzluqdan çox əziyyət çəkir və get-gedə təqətdən düşür. Bir dəfə mağaranın ağzında şir nərlitisi eşidilir. Androklz çıxıb qaçmaq istəyir. Şiri görüb qorxudan tərpənə bilmir. Şir axsayaxsayaya yaxınlaşır, lakin onu parçalamır. Androklz hiss edir ki, şirə nəse olub. Şirin ayağını qaldıranda onun pəncəsinə böyük bir mıx batdığını görür. Mıxı çıxarır. Şir o saat özünü yaxşı hiss edir və onun əlini yalamağa başlayır. O gündən sonra onları hərmişə bir yerdə olurlar. Şir ov ovlayanda Androklza da pay gətirmiş. Bir gün Androklz meşədə gəzərkən, əsgərlər onu tutub şəhərə aparırlar. O vaxtın adətinə görə öz sahibindən qaçan qul ələ keçdikdə ac şirle vuruşmalı imiş. Camaat toplaşib, böyük bir çökəyin dibində tir-tir esən Androklza baxırdı. Birdən dəhşətli bir nərliti eşidildi və böyük bir şir onun üstünə atıldı. Ancaq şir birdən dayandı və uzanıb Androklzun ayaqlarını yalamağa başladı. Sen demə meşədə həmin şiri də tutublarmış. Hamı mat qalır. Şəhər valisi ömrü edir ki, Androklz camaatı məsələdən hali etsin. O, başına gələni danışır. Bu qəribə əhvalat camaata o qədər xoş gəlir ki, hamı bir nəfər kimi validən Androklzı azad etməsini xahiş edir.

Vali deyir: "Bu gündən sən azadsan. Hara istəyirsən get. Vəfalı dostunu da sənə bağışlayıram. Onu da apara bilərsən".

gəlir. Sonralar da o iki-üç dəfə bəbirlə ova çıxıb. Bu ovların birində ovçu güllə ilə ona tərəf gələn başqa bir vəhşi bəbiri vurub yaralasa da, ikinci gülləni atmağa macal tapmayıb. Bəbir bir sıçrayışla ona elə bir pəncə ilişdirib ki, az qalıb başı bədənindən ayrılısın.

Burada çaqqallar da çoxdur. Adətən onlar dağa yaxın kəndlərin ətrafında məskən salırlar. Bəzən o qədər çox olurlar ki, vaqıltılardan və ulaşmalarından camaat yata bilmir. Bu vəhşi heyvan nəinki adama xəsarət yetirmir, hətta çox qorxaqdır. Ancaq vaqıltısı adamın tükünü ürpəşdirir. İstər yırtıcı, istərsə başqa vəhşi heyvan olsun, onların sesi adamda qorxu əhvali-ruhiyyəsi yaradır. Bu, yadıma Olearüsün danışdığı əhvalatı salır. Qraf Holsten tərəfindən İran şahının yanına göndərilən bir hörmətli almanın gəmisi Dağıstan yaxınlıqlarına qəzaya uğrayır. Bu hörmətli adamın köməkçisi meşəyə bitkilərdən kolleksiya düzəltməyə gedir və orada azır. Vəhşi heyvanların onu parçalamasından qorxaraq bir ağaca çıxır və gecəni orada keçirir. Şəhər onu axtarmağa başlayırlar və özünü itirmiş bir vəziyyətdə ağacın başında tapırlar. Onun ağacın başında oturub qalmasının səbəbkarı çaqqallar imiş. Gecə çaqqallar ağacın dibinə toplaşaraq vaqıldamış, ulamış, onu vahiməyə salmışlar.

İlanlara isə Bakı ətrafında hər addımbaşı rast gəlinir. Muğan düzündə isə Bakı ətrafında olduğundan daha çox ilan vardır. Mənim köhnə dostlarımdan biri Tiflisde Fransanın konsulu olan baron Fino kazakların müşayiəti ilə Muğan düzündən keçərkən yüzlərcə ilan görüb. Kazaklardan biri çox yaraşıqlı qızılı rəngli bir ilanı öldürüb nizesinə keçiribmiş.

İlanların əksəriyyəti qara və yaşıl rəngdə olurlar. 1800-cü ildə səhradan yalnız Kür çayı ilə ayrılan Salyanı mühasirəyə alan qraf Zubov qışı Muğan düzündə keçirməyi qərara alıbmiş. Onun əsgərləri çadır qurmaq, düşərgə salmaq üçün yeri qazarkən, yerin altından minlərlə donmuş ilan çıxır.

Qədim mənbələr də belə şeyin mümkün olduğunu təsdiq edir. Budur, Plutarkın yazdıqları: "Abbas çayının yanındakı son vuruşdan sonra Pompey İrkani ölkəsinə daxil olmaq və Xəzər dənizinə çatmaq üçün irəlilədi. Lakin öz planından əl çəkərək geri qayıtmalı oldu. Üç günə yaxın bir müddətdə gördüyü külli miqdarda ilanlara görə o, fikrindən daşındı".

Zəhər qanla axsa, yaranın üstünə yağ və ya piy çəkilsə xoşbəxtlikdən bu ilanların sancması öldürücü olmur.

İlanlarla əlaqədar adamı mat qoyan bir hadisə də baş verir. Yaz gələndə ilan dəstələri İran tərəfdən Araz çayını keçib Muğan düzünə yürüş edirlər. Onları bura çəkib gətirən nədir? Nifrət, ya məhəbbət? İlanların məhəbbəti daha çox nifrətə oxşayır. Məsələ burasındadır ki, bir-iki ay ərzində bu səhranı ilanların mələməsi və fit çalması başına alır. Bu səslər Evmenidanın¹ səsinə oxşayır.

Bu düzlərdəki qızılı və ya zümrüd rəngli ilanlar böyük dəstələrə bir yerə toplaşır, təpəlikdə rəqs edirlər. Sonra quyruqları üzərinə qalxır, qara və ya od rəngli üçhaça dillərini biri-birinə toxundururlar.

Belə məqamda kimse cürət edib Muğan düzünə ayaq basa bilməz. Çünki bu vaxt ilan çalan adamı ölümdən xilas etmək mümkün olmur. İndi isə oxucuların inana bilməyəcəyi bir məsələdən söhbət açmaq istəyirəm.

Bəzi ailələrdə, gürcü knyazları və eləcə də Bakı, Quba, Qarabağ xanlarının nəslindən olan ailələrdə misli görünməmiş məşhur hind bezoarına bənzəyən daş vardır. Bu, ataların var-dövlətindən uşaqlarına verdikləri daş-qaşın ən qiymətlisidir. Adamı hər hansı zəhərli bir həşərat – əqrəb, qırxayaq və ya gürzə çalanda həmin daşı yaranın üstünə sürtmək kifayətdir. O zəhəri maqnit dəmiri çəkən kimi çəkir. İlan vurmuş və ya əqrəb sancmış adam sağalır. Tiflisdə xanım Orbemani ilə evlənmiş, Fransada xanım Qramonla qohum olan polkovnik Davidovda belə bir daş vardı. O, dəşik-dəşik, mavi rəngə çalan, bəzi yeri qaralmış, dadsız, bişmiş lobyaya bənzər, qaratoyuq yumurtası boyda bir daşdır.

Kimi ilan vursa, gəlib möcüzəli daşı aparır, yaranın üstünə qoyurlar. Daş yaranın üstündə olan vaxt rəngini dəyişir – bozultul rəng alır. Sonra onu südün içində atırlar. Daşda olan zəhər südə qarışır və daş əvvəlki rəngini alır. Mən polkovnik Davidova məsləhət gördüm ki, əgər Parisə gələcək olsa, özü ilə bu daşı gətirsin, alimlər onun tərkibini yoxlasınlar.

Başqalarını bilmirəm, mən bunun təbii bir daş olmasına inanmıram. Belə hesab edirəm ki, bu daş insan əli ilə qədim İran təbibləri tərəfindən zəhərə qarşı düzəldilmişdir. Bayaq dediyimiz kimi bu daş əqrəb və bövlərin sancmasında da zəhərə qarşı işlədilir...

¹ Evmenida – qədim yunan əsərinə intiqam ilahisi. Yeraltı səltənətdə yaşayır, cinayətkarları izləyir və ağillərini əllərindən alırmış.

Bakıda iki görməli yerimiz qalırdı. Biri Xan sarayı, o biri isə şəhər kənarındakı “Qurd keçidi” idi. Xan sarayı təqribən 1650-ci ildə Şerq memarlıq üslubunda Şah Abbasın oğlu II Abbas tərəfindən tikilmişdir. O, Qəndehar fəth edəndən sonra otuz altı yaşında vəfat etmişdir. Şərdən və Təvəriyyə onun haqqında yazmasaydılar, bu hökmdar haqqında heç bir məlumatımız olmazdı. İndi tərk edilmiş Xan sarayının adamı məftun edən dəhlizi və izahata ehtiyacı olan bir salonu vardır. Bu divanxanadır. Onun tən ortasında gizli zindana giriş vardır. Bu giriş sütunla örtülmüşdür. Lazım olanda kənara çəkmişlər. Siyasi səbəblərdən gizli ölüm hökmləri burada yerinə yetirilirmiş. Deyirlər ki, zindan yeraltı keçidlə Fatima məscidi ilə birləşdirilibmiş.

“Qurd keçidi”nə gəldikdə isə deməliyəm ki, bu da başqa bir aləmdir. Bu qərribə kəha Bakıdan beş kilometr aralıda bir qayanın döşündə yerləşir. Yönü Etna vulkanının xarabazara çevirdiyi Siciliyə çökəkliyinə çox oxşayan bir dərəyə baxır. Təkcə Etna ətrafı yayılan lavaları ilə bu qəmgin, ürəksızıcı mənzərəni andıra bilər: boz və çıpaq torpaq, durğun su gölməçələri, iki uca dağ arasında vadi, uçurum, heç bir bitki izi görünməyən yerlər. Budur “Qurd keçidi”nin başından görünən mənzərə!

Bu göziyyəti etmək üçün at gətirmişdilər. Atların biri ağ, ikisi isə kürən idi. Ağ atın rəngi mənə valeh etdi. Mən onu seçdim. Lakin belinə minməyimlə yazıq heyvanın səndələməyi bir oldu. Ağırılığuma tab gətirmədi. Atdan düşüb onu M. Piqulevskinin yasovulunun atı ilə dəyişdim. Bu at ağırılığuma yaxşı davam gətirdi. “Qurd keçidi”ni adlayıb aşağı enəndə ağ at bürədi və yasovulu on metr qabağa atdı. Azərbaycanlılar çox çevikdirlər. Bu mahir süvari cəld ayağa qalxdı. Ağrı hiss etmirdi.

Bu kiçik səyahətdən sonra Bakı ilə vidalaşmağa hazırlaşdıq. Axırıncı dəfə M. Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Nəhar etdik. Üç gün ərzində tanış olduğumuz, bizi yola salmağa toplaşan tanışlarla vidalaşıb yola düzəldik. Faytonlarımız get-gedə şəhərdən və dənizdən aralanırdı. Bir yüksəklikdə dönüb axırıncı dəfə Xəzəri seyr etdik. Bu dənizi qədim tarixçilərin hamısından yaxşı təsvir edən Herodotun, sonra isə Strabon, Ptolomey, Marko Polo, Jenkinson, Şərdən və Strui kimi qədim müəlliflərin əsərlərini oxuyarkən onu görəcəyimi ağlıma belə gətirməmişdim. İnanmazdım ki, dənizdən ayrıldığıma

görə belə dərindən təəssüflənə bilərəm. Ümumiyyətlə, dəniz mənim üçün nəhayətsiz cazibəyə malikdir. O, məni öz dalgalarının təbəssümü və mavi sularının şəffaflığı ilə cəzb edir. Mən tez-tez dənizin coşduğunu da, şıltaqlığını da görmüşəm. Bəlkə elə buna görə də o mənə həmişəkindən daha gözəl görünmüş, tərslik edən sevimli qadının üzünə gülümsədiyim kimi ona gülümsəmiş, ona heç vaxt açıqlanmamışam. Əgər mən şahənşah olmuş olsaydım və o mənim bütün donanmamı sulara qər qətmış olsaydı, yenə də açıqlanmazdım. Mən ona ürəkdən vurulmuşam. İnanıram ki, dəniz mənim bu məhəbbətimdən heç vaxt üz döndərməyəcəkdir. Məgər bütün dalilələr¹ başlanını onların dizləri üstünə qoyub yuxuya getmiş sevgililərinin saçını kəsirlər? Başqaları cürət edib onun sularında üzmək istədikdə əvvəlcə Levyatani köməyə çağırdığı halda, mən Arion² birinci gələn delfinin belinə tullandığı kimi, özümü onun dalgalarının ağuşuna atardım. Neçə dəfə dənizlə mənim aramda ayaqlarımı dayadığım taxtadan başqa bir şey olmayıb. Nadir hallar nəzərə alınmazsa, həmişə məni onun ucsuz-bucaqsız və təlatümlü qoynunda aparən gəmidən aşağı əylirərək, onun şahənşah dalgalarının başını əllərimlə sığalamışam. Siciliya, Kalabr, Afrika, Elba adası, Piyanozo, Monte-Kristo, Korsika, Toskan arxipelaqı, bütövlükdə Liparyot arxipelaqları qayıqla onların sahillərinə gəldiyimin şahidi olublar. Məni qarşılayanlar əvvəlcə gəmidə gəldiyimi, sonra qayıqla sahilə yan aldığımı zənn edirdilər. Sonra isə boş dənizə nəzər salıb təəccüblə deyirdilər: "Axı siz hansı gəmi ilə gəlmişsiniz?" Mən dalgaların üstündə atılıb-düşən zərif "dəniz quşu"mu – qayığımı göstərdikdə, hamı deyirdi: "Siz çox ehtiyatsız və ağılsız adamsınız".

Görünür onlar bilmirlər ki, təbiətdə tam ağılsızlıq mövcud deyildir. Duyğu və ehtirasları tərənnüm edən qədim yunan şairləri Nimfa³ məcbur edib Qelini oğurladanda və eləcə də Febi⁴ hər axşam Anfit-

ridin Sədef sarayına enməyə təhrik edəndə bunu çox yaxşı duymuşlar. Nə isə... Çətinliklə əldə edilən hər şey daha əziz olur.

Bəli, Xəzər mənim çox çətinliklə qazandığım yeni dostum idi. Biz bir aya yaxın vaxtı birgə keçirmişdik. Mənə ancaq onun fırtına və tufanlarından danışmışdılar. O isə əksinə, məni öz təbəssümlərilə qarşıladı. Ancaq tək birçə dəfə Dərbənddə işvekarcasına qaşlarını oynadan gözəl kimi geniş sinəsini qabardaraq, üzünü bozartdı.

Lakin ertəsi gün o daha gözəl, daha cazibədar, daha sakit, daha şəffaf və daha təmiz, aydın olmuşdu. Səni çox az şairlər görə bilmişdir, ey sirli, sehrli dəniz!

Orfey ancaq Kolxidaya qədər gəldi; Homer sənin görüşünə gəlib çata bilmədi; Apollon Rodoski heç Lesbunu keçə bilmədi; Esxil öz Prometeyini Qafqaz qayalarında zəncirlədi. Virgili Dardanel boğazının gircəyində dayandı. Horasiy qaçıb canını qurtararaq qalxanını tulladı, sonra isə ən qısa yolla Avqust və Meseni tərənnüm etmək üçün Romaya qayıtdı; Ovidi sürgündə Evksin Pontu elə ancaq görə bildi; Dante, Ariosto, Tass, Ropsar, Kornelin sənin haqqında heç təəvvürləri belə yox idi. Rasin Avliiddə öz İfigenindən məhrab düzəldir, Gimon dola Tuş isə Tavriddə özünə məqburə düzəldir; Bayron öz lövbərini Konstantinopolda salır; Şatobrian müqəddəs Lüdvinqin axırıncı varisinin yuyunması üçün İordaniyadan su gətirir. Lamartin öz səyahətini Asiya sahillərində əzab-əziyyətlə başa vurur; qaya kimi sakit və güclü Hüqo dalgaların qoynunda üzür, lakin o da yolunun üstündə qabağına çıxan birinci adada dayanır. Səni birinci dəfə görə və sevən, vətəndən sürgün olmuş şair Marlinski olmuşdur; sən onun üçün Baykal gölünün buzlaqlarından püskürən bir alov idin. O da mənim kimi, bax, beləcə, səndən ayrılarda heyfslənir və göz yaşları axırdı; sənin sahilin ona çox qonaqpərvərlik göstərmişdi; sənin sahillərində o həm sevmiş, həm də əzab çəkmişdi. O səni, göz-lərinin yaşını sel kimi axıda-axıda, Olqa Nestersovanın qəbrinin üstündən seyr etmişdi; səni tərk edərkən, o da mənim kimi, səninlə əbədi olaraq vidalaşırdı. Kim bilir, o, bəlkə də ölmə gedirdi. Ola bilsin ki, öz günahını yumaq üçün o, özünü Adler meşələrində məhv etmişdir. Hətta onun meyitini belə tapmadılar. Ey Atillanın, Çingiz xanın, Teymurləngin, böyük Pyotrun və nəhayət, Nadir şahın dənizi, sən onun vidalarından nə isə bir şeyi yaddaşında hifz edib saxlaya bilmisənmi? Mən bu saat sənin çox nadir hallarda eşitdiyən bir dildə onları sənə nəql edəcəyəm. Bəli, mən onları sənə təkrar edirəm.

¹ A.Düma qədim yunan dini əsərində rast gəlinən Samsonun filistinli məşuqəsi Dalilaya işarə edir. Dini rəvayətlərə görə o, Fələstinə gedib, yəhudiləri oradan sıxışdırıb çıxarmış xalqdan – filistinlilərdəndir.

² Arion – qədim yunan şairi. Əfsanəyə görə nəğməsinə valch olan delfin onu ölmədən xilas etmişdir. Onlarca şair bu əfsanədən təsirlənmişdir. A.S.Puşkin ona "Arion" adlı şeir həsr etmişdir.

³ Nimfa – qədim yunan əsərində təbiətin müxtəlif qüvvələrindən birini təmsil edən ilahi.

⁴ Febi – qədim yunan əsərində Günəş allahı Atillanın ikinci adı.

Ona görə ki, onlar bizdə – Fransada tanınmayan bir şairin sözləridir. Halal olsun ona! O, rus xalqının elə böyük yaradıcılarından idi ki, əlində eyni zamanda həm qələm, həm də qılınc tutmuş, həyatını siyasi məsələlərdə və döyüşlərdə keçirmişdi. O, bu günləri arzulaıyrdı. Yalnız otuz il gecikmiş bu günləri. Budur onun sözləri:

“Atımın şıltaqlıqlarına baxmayaraq sahil boyu çapırdım. Özü də yel kimi.

Yol verin! Yol verin! Qığılcımlar qalxır, toz göyə yüksəlir, ətraf görünməz olur.

Deyirəm adamın quş kimi qanadları olsaydı, nə yaxşı olardı, onda adam xəyaldan da bərk gedərdi! Vaxtı qabaqlayıb, səmanın dərinliklərinə uçduqca adam necə də yüngül nəfəs alardı! Sürətlə getməyin nə gözəl romantikası varmı! Bütün yaranmışlar gözünün qabağından yoxa çıxır. Məhəbbətdən vəcdə gələndə olduğu kimi, havamız çatmayanda ehtirasa bax!

Sürət – bu güc, qüvvət deməkdir, bütün əsrlərdə mexaniki güc, bizim mənavi sərvətimiz olmuşdur.

Elə isə irəli, irəli, mənim gözəl Qarabağ kəhərim!... Aha! Bəlkə sən mənim əlimdən canını qurtarmaq istəyirsən! Aha! Sən məni aparırsan! Yüyəni gəmir, qalx dal ayaqlarının üstə, atıl-düş; sən nə qədər çilgün olursan ol, sənün cilovunu asanlıqla yığacaq səndən daha güclü bir canlı tapılar.

Külək üzümə çırpı-çırpı, gözlərim od saçsa-saçsa, canımı dişimə tutub, atımın başını dənizə tərəf çevirdim.

Siz haçansa dağların qoynuna ildırım düşdüyünü görmüsünüzmü? Mənim atım da onun kimi şğıdı və birdən dayandı, mən deyərdim ki, dalgaların tən ortasında, onların şahə qalxmasından qorxub dayandı. Dalgalar saçə bənzər köpüklərini küləklərə verib, bir sürü vəhşi at kimi onun üstünə çumurdular və sonra yenə hürkmüş kimi geriye çekilir, uzaqlaşdırıldı. O isə özünün od saçan təəcübü, utancaq və şübhəli, iri, qara gözləri ilə onların yaxınlaşmasına və uzaqlaşmasına tamaşa edirdi; o buğlanan burun deşiklərini açır, bu tanış olmayan vəhşi atların nəfəsini udur və hər dəfə dalğa gəlib mənim sinəmə çırpılıb sinəndə, o başını aşağı əyirdi ki, qulaqlarından və uzun yalından sel kimi axan köpük damcılarında canını qurtarsın. O, dəmir nallı ayaqlarını qumun üstünə çırpır, dişlərini qıcaır, sanki ona düşməni kəsən dalgaları qapmağa hazırlaşır. Mən isə onun

boynunu sıgallayırdım. O yavaş-yavaş sakitləşir, eyni zamanda hər dəfə dalgaların zərbələri ona dəyəndə titrəyirdi.

Güclü şimal küləyi qartal qu quşunun üstünə şığıyan kimi şiddətlənir, dalgaları sahilə tərəf qovurdu; göyün üzünü bulud almışdı. Günəşin şüaları vaxtaşırı küləyin o tərəf-bu tərəfə qovduğu buludların arasından boylanır və bəzən də öz yatağından göyə sovrulan suyu işıqlandırır; mən isə başımı onun qarşısına ayır və küləyin mənim Vətənimdən gətirdiyi bu havadan sinədolusu alırdım. Mənə elə gəlirdi ki, küləyin ahəngdar vıyılısından lap çoxdan bəri görmədiyim, çox sevimli, mənim ürəyimə yaxın bir adamın səsinə eşidirəm.

Hər şey öz yerində idi; ələmə səslənən kilsə zəngləri də, Volqa sahillərində otlayan heyvanların səsləri də. Mənə elə gəlirdi ki, o, çox sevdiyim qarlı çöllərin sərin, təmiz havasını və mənim yağışlı-nəmişli Rusiyanın gül-çiçəklərinin ətrini gətirirdi. Gənclik xatirələri məni çulğalamışdı. Nəse, ürəyim hafizəmdən silinmiş bütün olub-keçənləri yada salmaq istəyirdi. Bütün bu azmış xəyalların ən qəmgin/dodaqlardakı təbəssümlər, ən sevincicisi isə leysan kimi tökülən göz yaşları idi. Olub-keçənlər qaranquşlar kimi uçub gəlir, ulduzlar kimi parıldayıb, güllər, çiçəklər kimi başlarını əyirdilər. Bu doğrudanmı siz idiniz, alovlu hisslərim, parlaq rüyalarım, varlığımın işıq saçan hissəcikləri, keçmişimin sehrli şamları? Mən sizinlə bir neçə anlığa ona görə sevindim ki, sizi həmişəlik itirirəm. Bu, doğrudanmı siz idiniz? Mən sizi yaman arzuladıam və uzun zaman gözlədim. Nəhayət, bu da siz! Dayanın, bircə anlığa yanımda, ətrafımda dayanın. Gecələr uçan ruhlar kimi yerinizə qayıtmıya tələsməyin. Görürsünüzmü, mən sizin üçün qollarımı necə də açmışam, mənim gözə görünməz qonşularıam! Yalvarıram! Hələ məndən qaçmayın! Amandır! Belə tez ötüb keçməyin! Mənə imkan verin, sizinlə vidalaşım!

Hər şey yox oldu. Tufan başlayır, dalgalar şahə qalxır, dəniz təlatümə gəlir.

Lakin yenə də, axı nədir bu xatirələr, küləyin dalgaları təsəvvürümüzdən silib aparmasını? Gənclikdə arzuları puça çıxmasını özü üçün Simurq quşunun lələyindən qoparan adam xəbəxtir.

İndinin unudulması mənim ürəyim üçün bir bayram idi. Bənövşənin təcəciklərin arasında bitdiyi kimi, bu acı xatirələrimdə dolaşan şirin təəssüratlar idi. Tərk edəcəyim Xəzər dənizini axırıncı dəfə seyr edirdim. Sabah mən ona axırıncı dəfə “Əlvida, Xəzər!”

deyəcəyəm. Ey qonaqsevmez tənha və dərddli Xəzər! Səni təəssüflə tərk edirəm. Sən fikir və düşüncələrimin sədiq həmdəmi, hissələrimin yaxın və inanılmış sirdaşı idin. Sahilində olarkən sənin dalgaların göz yaşlarını alıb hara isə aparırdı. Mən adamlardan uzaqlaşmaq istəyəndə, xüsusilə, qəhərlənəndə sənə pənəh gətirirdim. Ürəyimdə qopan tufanı yalnız sənin fırtınalarının səsi sakitləşdirə bilirdi. Bəli, insan təbiətin əzəmətli səsi qarşısında susur. Bu səs həm tanış, həm də anlaşılmazdır.

Yox, yox, mən burada Xəzər haqqında küfr danışdım. Lap pisi odur ki, bayağılığa uyuram. Mən səni çox gözəl başa düşürdüm, çox vaxt qəlbim sənin sularına baş vurur, sən isə onu nəvazişlə, ana kimi ağuşuna alıb uyudurdun. Qulağıma qədim əfsanələr pıçıldayırdın. Gözlərim sularının dərinliyində sənin gizli sirlərini axtarırdı. Ləpələrin qumlu sahillərində və qayalarında yazdığı heroqlifləri çox rəvan oxuyurdum. Çox tərifli, lakin əbəs fikirlərimin, qürurumun baharı Xəzər! Səni müfəssəl öyrənməyib, fikirlərimi pünhan saxladım, sirlərini açmadan səni tərk edirəm. Sən ürəyini heç bir kəsə açmamışsan. Sənin sirlərini öyrənmək istəyənlər mavi sularının dərinliklərində qərq olurlar. Göylər kimi, sən də elm aləmində öyrənilməmiş qalırsan. Onun kimi səni də bizi tez-tez çaşdıran və hərdən bizə xəyanət eləyən idrakımız vasitəsilə öyrəne bilərdik. İnsan yer kürəsini öyrəndi və gözlərini teleskopla silahlandıraraq, fəzada kəhkəşanları tədqiq etdi. Nəhəng Saturn planetinin parlaq hissəsini görə bildi. Bəs, hansı göz, ey dəniz, sənin dərinliklərinə baxa bilib? Sənin ismət çədranı qaldıran olubmu? Yazıq insan, bədbəxt və zəif məxluq, sən dəniz sahilindən balıqçılığa yığır, mirvari və kəhrəba tapmaq üçün baş sındırmalı olursan. Nə isə, hər yerdə, həmişə mən dənizi sevmişəm; onun sakitliyini, ulduzlu səmaları güzgü kimi əks etdirən ləpələrini sevmişəm. Mən sevirəm onun mavi sularının dərinliklərində həyat uğrunda gedən mübarizəni, onun hər şeyi cana gətirən, təmizləyən təlatümünü; mən sevirəm onun göylərdən yerə enən və orada öz acısını, kədərini unudan dumanı, çənini. Lakin onun fırtınasını, tufanını daha çox sevirəm.

Mən Günəşin qara buludları parçalayıb, çilçirəyə qərq etdiyi, nəm sahillərə qaçan və oradan döyüşüb yorulmuş kimi, acığından və ya hirsindən qızaran, alışıb yanan və od götürmüş saçlarını söndürmək üçün sənin dalgalarına baş vurmağını sevirəm. Dağ böyük-
lökə olan bəzi dalgaların delfinləri keçməyə çalışır, qaranquşlar

kimi qanadlanırlar. Elə dalgalar da var ki, torpaqdan ayrılıb gələn, suları yarıb keçən gəmilərə paxılıqdan qılgıncı topası kimi hücum edir. Məğrur və nəhəng gəmi cəsarətlə irəliləyərək, dalgaları kəsir, sındırır, yox edir. Belə hallarda yaxınlaşan əzəmətli gəminin qorxusundan dalgalar ram olur, gülümseyir və öz qalibinin ayaqları altında toz kimi dağılır.

Mən həmçinin tufanı, Ay buludların arasından görünən gecələri sevirəm.

Bu vaxt Osyan qəhrəmanları özlərinin alınları almaz kimi parıldayan ağ və boz atlarının üstünə dəstə ilə dayandıqları kimi, dalgalar şahə qalxırlar. Onlar ölüm-dirim döyüşünə girir, biri-birini izləyir, birləşir, biri-birinin üstünə qalaqlanır, od saçır və qarşılarına çıxan başqa dalgalara dəyib parçalanırlar. Bu dalgaların ortasından birdən-birə burulğan qalxır. Buluda bürünmüş bu dəhşətli təbii fəlakət dənizi ağ köpüklərə qərq edir. Sanki daha bir həmlə olsa fəlakətə uğrayacaqdır. Lakin sıx buludların arasında ildırım çaxır, göy guruldayır və bu maye nəhəng zərbədən iki yerə bölünür, sakitləşir və əvvəlki yerinə qayıdır.

Mən öz sahəsini genişləndirməyə ona mane olan sahil qayalarına qarşı dənizin acizane açıqlanmasını da sevirəm; qayalara qarşı fısqırılıq ilanlar kimi başlarını qaldıran dalgalar it kimi onların yamaclarını yalayaraq geriye çəkirlər. Lakin az keçmir ki, onlar daha qeyzlə qayaların üstünə yenidən hücüm çəkirlər: ulayaraq, pələng kimi nəre çəkərək onları parçalamaq istəyirlər. Sonra isə riyakar adam kimi, onu dağıdıb, parçalaya bilmədiklərini görüb, qayaları yuyub təmizləməyə başlayırlar; qoparıb, tökür, yonur, zamanın qayalarda açdığı yaraları bu dalgalar yenidən təzələyirlər. Dalgalar yorulmaq bilməyən bir qoç kimi arası kəsilmədən zərbələr endirir, Nuh öyyamında olduğu kimi, yer kürəsini mümkün qədər çox su altında saxlamağa çalışırlar.

Dayan, əl saxla, Saturn! Sən öz doğma balanı məhv etməyə-cəksən ki? Sən ona ancaq bədən vermisen. Yaradan isə ona can vermişdir, deməli, o, insandır. Bundan sonra o dönüb yenidən sənin qurbanın ola bilərmə?

Bəli, mən dünyaya göz açandan çox dənizlər görmüşəm; onların hamısını sevmişəm və heyran olmuşam. Lakin səni, ərköyün Xəzər, mən səni onların hamısından daha artıq bir məhəbbətlə sevəcəyəm. Pis günümde mənim yeganə sirdaşım sən oldun; sən mənim həyatımı

və canımı qorudun. Sən olmasaydın mən qəzaya uğramış gəmi kimi, heç kəsə gerek olmayan bir şey kimi insan ayağı dəyməyən sahillərə atılıb qalardım. Kimsəsiz, gereksiz tərkolunmuş bir adam kimi düşündüm ki, meşələrdə ov etmək və ya biçinə getmək mənə bir daha müəssər olmayacaq. Ey dəniz! Mən buraya sənə inci və mirvarilərini axtarmağa gəlməmişdim. Mən sənə sahillərinə nə xəzinə xatirinə, nə də susuzluğumu söndürmək xatirinə gəlmişdim. Əsla yox! Mən sənə həyatı öyrənmək üçün məsləhət almağa, sahilində hissələrimi sakitləşdirməyə gəlmişdim. Mən, ümumiyyətlə, səni fəth etməyi yox, sənə yaxınlaşmağı arzulayırdım. Sən mənə elə şirin və böyük görünürdün ki, elə bil torpaq oğlu Ürək göylər qızı Xəyal ilə indicə birləşmişdir. Sənə sahillərində insan oğlu öz ələməyə qapılmağına mane ola bilmir... Sən mənə ruhumu oxşayırdın, ürəyimdə xüsusi yerin vardı. Mən sənə sevinclərlə dolu sularına baxdığca xəyala dalırdım. Sənə mənə aramda məsafə yox olurdu; həyatın şirin və təbii sevincləri arasında mən özümü unudmuşuqca dəqiqələr saatla dönürdü.

Həm də mən hiss edirdim ki, biz talelərimizə görə də biri-birimizə yaxın; sənə suların başqa okeanların suyundan daha acı və tələtömlüdür.

Ey qəfəsə salınmış quş kimi çırpınan Xəzər! Sən başqa dənizlərlə birləşmə bilmədiyinə görə heyfslənir, köksünü ötürürsən; sən çəkilmə və qabarmanın nə olduğunu bilmərsən; ən güclü həmlələrinlə belə yeraltı qayalarını dəf edib, köpüklərini əsrlərin səni saldıqı çərçivədən kənara ata bilmərsən; bir Allah bilir, qarına axan bu qədər çayların suyunu neyləyirsən? Əvəzində havaya az miqdarda od və palçıq atırsan. Bunlar heç vaxt qayıdıb sənə yeraltı vulkanlarına daxil ola bilmirlər; kim deyər bilər ki, adları belə unudulmuş neçə-neçə xalq sənə sahillərinə gəlməmiş və onu qarış-qarış görməmişdir? Neçə-neçə insanı öz qoynuna alıb onların izlərindən isə heç bir əsər-ələmət saxlamamısan; təkə hərəndə bir dalgaların sahillərinə atdığı şeylərdən bilmək olar ki, sənə qoynunda nə qədər qiymətli sərvətlər gizlənməmişdir.

Ey dəniz, sənə alnındakı qırıqlar qətiyyətlə əsrlərin qırıqları deyil. Bunlar ilahi hissələrin tələtömləridir. Tufan başlayanda sən qaynayır, daşır və dəhşətli olursan; lakin hərəndə bir sənə sakitləşirsən. Belə hallarda Günəşin şüalarına və insan baxışlarına öz sularında çimməyə,

ləpələrinin pıçıldları altında, ana öz körpəsinə layla çalan körpə uyuduğu kimi yuxuya getməyə imkan verirsən...

Bəli, qəmgin dəniz! Mənə də bir çox xasiyyətlərim sənəkinə oxşayır, elə sənə də mənə uyğun cəhətlər vardır. Lakin sənə nə azad istiqamətin, nə də eşyalar haqqında təəvvürün vardır. Sən necə varsan, elə olmaısan, başqa cür ola da bilmərsən. Lakin mən olduğum kimi yox, dönüb başqa cür də ola bilərəm. Bayronun təbiri desək: "Topladığım böyütkənlərin hamısını mən öz əlimlə yetişdirmişəm. Onları yığarkən, əkdiiy böyütkənlər əllərimi yaralayır və qanımı axıdır. Mən əvvəlcədən bildirdim ki, əkdiiy bu ağac hansı meyvəni verəcək".

Ulduzların cazibədarlığı onların parlaqlığındadır. Dəfnə ağacı şərəf, palıd ağacı məğrurluq, gül-çiçəklər isə ətir saçmaq rəmzidir. Təkcə mən bilərəm ki, kol-kosun bəhrəsi, böyütkənin çələngi nədir.

Di yaxşı, əlvida, Xəzər dənizi! Bir daha əlvida! Mən səni görməyi o qədər arzulamışdım ki! Nəhayət istəyimə nail oldum. Səni təəssüflə tərk edərim və səni bir daha ancaq və ancaq sahillərini genişləndirib, mənə vətənimə qədər uzananda görmək istərdim!

Mən axırıncı dəfə sənə özündən çıxmağı, tələtömlərini və dəhşətli mənzərəni gördüm. Gücünə heyran oldum. Sənə dalgaların şahə qalxıb, böyük və geniş axınla sahilə yuvarlanırdı, divarlara və sahil qayalarına çırpılıb, sahil qumlarını yuxarı qaldırırdı. Küləklərlə göyə sovrulan sənə o gözə görünməz zərəciklərin sıx parıldayan dumana çevrilərək dənizin üzərinə qalxır, bulud kimi rəngdən-rəngə düşür, gah yaşıl, gah mavi, gah da parıldayıb tutqunlaşırdı.

Mən axır ki, səni tərk etməyə özümə qüvvə tapa bildim, ey dəniz! Mənə elə gəldi ki, sənə pıçıldaların küləyin səsi ilə birləşib mənə öz şikayətini ifadə edirdi; elə bil sənə dalgaların körpə qardaşları kimi xahiş edirdilər ki, onları tərkimə alıb özümə aparım.

Atın cilovunu buraxan kimi o, mənə bir sıçrayışla sahilə çıxardı. Ey dəniz, mən İskəndər və Xosrovun şəhərinə daxil olanda sifətim tutqun idi, lakin onun tutqunluğu sənə görə deyildi!"

Görəsən, bu sətirlərin Bayron tərəfindən yazıldığını deməyəcəklərimi? Lakin bu sətirləri yazan adamın adı bizdə heç məlum deyil!

Haqqında ədalətsizlik edilib, yaddan çıxarılmış bu adamı tanımaq üçün mən əlimdən gələni edəçəyəm. O, buna layıqdır. O, Bestujev-Marlinskidir.

VİKTOR HÜQO

(1802-1885)

UŞAQLIQ

Uşaq mahnı oxuyurdu, heydən düşmüşdü ana, –
Can verirdi, baş enmişdi gen sinəsinə,
Ölüm başının üstə çapırdı dörd bir yana,
Qulaq verdim xırıltıya, mahnı səsine.

Uşaq beş yaşındaydı, pəncərənin önündə
Gülüş, oyun... unutturur olub-keçəni.
Bu tifilin, bu məxluqun mahnı dilində,
Ana isə öskürürdü bütün gecəni.

Sal, kilsə daşlarının altda uyudu ana,
Uşaq şən qəhqəhəylə mahnı oxudu yenə.
Kədər özü meyvədir, Tanrı qıymaz ki, ona –
Zəif budaq üstündə böyüyə, budaq sına...

ƏKİNCİ

Hələ ala-toran... qapı ağzında
Oturmaq qəlbimi qanadlandırır...
Gündüzün bu qısa, azacıq ömrü
İşin son ömrünü işıqlandırır...

Dumana bürünmüş gen tarlalarda
Baxıram, üst-başı nimdəş bir qoca
Səpir ovuc-ovuc arzularını –
Gələcək məhsulu şırım boyunca.

Onun hey uzanan qara kölgəsi
Şumluqda kök atmış sanki qovaqdır.
Səpin qurtarmasa, elə bilirsən
Gündüzü yolundan saxlayacaqdır.

Gah gedir, gah gəlir böyük səhrada,
Uzağa tullayır toxumluq dəni;
Əl-ayaq eyləyir... yenə işdədir
Sanki şahid tutub özünə məni...

Gecə örpəyini açdığı anda
Şən nəğmə aləmi başına alır.
Zəhmətkeş, işgüzar bu əkinçinin
Səsi ulduzlara qalxıb ucalır...

BARRİKADA ÜZƏRİNDƏ

Küçələrin daş gözündən insan qanı sellənir.
Barrikada qanla dolur, barrikada göllənir.
On iki yaşlı bir uşaq hiddətindən qaralmış...
– Kommunarın?
– Kommunarım, səbrim daha daralmış!
– Hünərə bax, – zabıt coşur, – güllələyin tez bunu!
Uşaq duyur lülələrin qanlar saçan odunu.
Adamları basıb əzir uçurdulmuş divarlar.
– Cənab zabıt, izin verin, bircə kəlmə sözüm var,
Anam gözü yolda qalıb, onu görüm, qayıdım.
Qolumdakı bu saati ona verim, qayıdım.
– Aha!.. Qorxaq!..
– Mən qorxuram!..
– Bəs hardadır xaraban?..
– O fontanın yanındadır anam, cənab kapitan.
– Rədd ol, axmaq! Uşaq gedir bir dar küçə boyunca.
Kommunanın cəlladları qaqqıldayır doyunca.
Şəhidlərin ah-naləsi bu gülüşdə əriyir.
Uşaq gəlir, bu nəşəni arxasınca sürüyür:
Mən Viala¹ nəslindənəm, qorxudarmı söz məni?!
Divar uçsun qoy üstümə, güllələyin siz məni!..

¹ Viala – Paris kommunası rəhbərlərindən biri

Parisin yaxınlığında, Monfermeyl kəndində bir meyxana vardı. Tenardye familiyalı ər-arvad bu meyxananın sahibi idilər.

Bahar axşamlarının birində Tenardyenin meyxanası qarşısında bir araba dayanmışdı. Arabanın qabaq hissəsi iki böyük təkərə keçirilmiş ağır dəmir oxdan ibarət idi. Oxdan yarımdaire şəklində yoğun bir zəncir sallanırdı. Zəncirin orta hissəsi az qala yerə dəyirdi.

Bu zəncirin üstündə, ipdən düzəldilmiş yelləncəkdə olduğu kimi, bir-birini qucaqlamış iki balaca qız oturmuşdu. Onlardan biri iki yaş yarımında, o birisi isə yaş yarımında idi. Böyük qız balacanı qucaqlamışdı. Məharətlə bağlanmış dəsmal onları yıxılmaqdan qoruyurdu.

Uşaqların hər ikisini yaxşı, hətta çox yaraşıqlı geyindirmişdilər. Onların gözləri sevincdən alışıb-yanır, tər yanaqları güllürdü. Qızların birinin saçını xurmay, o birinininki qara idi. Onların başları üstündən pasdan qapqara qaralmış arabanın ön hissəsi görünürdü.

Yaxınlıqda, meyxananın artırmasında bu qızların anası oturmuşdu. Bu qadının görkəmi o qədər də cəlbedici deyildi. O, zəncirə bağlanmış uzun ipin köməyi ilə qızlarını yırğalayır, yıxılmasınlar deyə, gözünü onlardan çəkmirdi.

Hər dəfə ip yırğalandıqca bu iyrenc zəncirin halqalarından bağır-tyabənöz, qulaqbatırıcı bir səs eşidilirdi. Körpələr sevinirdilər.

Ana uşaqlarını yırğalaya-yırğalaya yalandan bir mahnı oxuyurdu. Mahniyə aludə olan və uşaqlarını müşahidə edən ana küçədə baş verən hadisələri nə görür, nə də eşidirdi.

O, mahnının yeni bəndini oxuyanda kimsə ona yaxınlaşdı və birdən qulağının lap dibində dilləndi:

– Xanım, sizin nə qəşəng uşaqlarınız var!

Ana dönüb baxdı.

Qarşısında, onun iki addımlığında bir qadın dayanmışdı. Bu qadının da kiçik uşağı vardı. Uşaq qucağında idi.

Bundan başqa onun böyük, deyəsən, çox ağır bir yol torbası da vardı.

Onun uşağı çox gözəl idi. Bu, iki-üç yaşlı bir qız idi. Yaraşıqlı geyimi ilə o, həmin iki qızla bəhsə girə bilərdi. Krujevalı papağının üstündən nazik kətan ləçək bağlanmışdı, koftasının köbəsinə lent tikilmişdi. Qatlanmış yubkasının altından koppuş, ağ və sağlam ayaqları görünürdü. Üzünün rəngi çəhrayı, həm də sağlam idi. Yanaqları

almaya oxşayırdı. Qızın gözlərinə söz ola bilməzdi. Belə ki, bu gözlər nəinki çox böyük idi, həm də tutaş kirpikləri onu kölgələndirirdi. Qız yatmışdı.

Anaya gəlincə, o, qəmgin görünürdü. Geyimindən təzədən kəndli olmaq istəyən fəhləyə benzəyirdi. O, cavan idi. Gözəl idimi? Bəlkə də! Amma belə paltarda onun gözəlliyi bilinmirdi. Ləçəyin altından çıxmış sarışın saçlarına baxanda güman etmək olardı ki, saç qalındır, ancaq başına örtüyü, o qədər də qəşəng olmayan və boğazının altında bağladığı ləçək saçlarını tamam görünməz etmişdi.

Gülümseyən adamın dişləri görünür, onlar qəşəngdirsə, baxan adama xoş gəlir. Ancaq bu qadın gülümsemirdi. Adama elə gəlirdi ki, onun göz yaşı heç vaxt qurumur. Onun bənizi solğun idi, çox yorğun və bir qədər də xəstəhal görünürdü. O, yalnız analara məxsus bir nəzərlə qucağında yuxuya getmiş qızına baxırdı. Üçkünc qatlanmış sürməyi şalı çox səliqəsiz bir halda çiyinə düşmüşdü. Qaralmış əllərini çil basmışdı, tikiş tikməkdən deşik-deşik olmuş şəhadət barmağı lap kobudlaşmışdı. Onun əynində cod yun parçadan bürüncək, kətan paltar, ayaqlarında ağır başmaq vardı.

Bu gözəl yaz şəhərində uşağını qucağına alıb Parisi tərk edəndə onun iyirmi iki yaşı vardı.

Yolda bu iki zavallını görənlər onlara yazığı gəlirdi. Qadının dünyada bu uşaqdan və uşağından başqa heç kəsi yox idi.

Tenardyenin meyxanasının qabağından keçəndə öz qərribə yelləncəklərində yellənən bu iki qız onun gözlərini qamaşdırırdı və qadın bu gözəl mənzərənin qarşısında ayaq saxladı.

Bu qızlar ananı valeh etdi. O, həyəcanla qızlara baxırdı. Balacalar, şübhəsiz, xoşbəxt idilər. Uşaqlara baxaraq heyran olan qadın o qədər həyəcanlanmışdı ki, ana oxuduğu mahnının iki bəndi arasında fasilə verəndə özünü saxlaya bilməyib dedi:

– Xanım, sizin nə gözəl balalarınız var?

Ən qəddar məxluqun da balalarını oxşayanda yumşalır. Ana başını qaldırdı, razılığını bildirdi və bu qadına qapının ağzındakı skamyada oturacağı təklif etdi. Özü qapının astanasında əyləşmişdi. Arvadlar söhbətə başladılar. Qızların anası dedi:

– Mən xanım Tenardyeyəm. Bu meyxana ərimlə mənəndir.

Xanım Tenardye sarışın saçlı, kök və bir qədər kobud qadın idi. O, hələ cavan idi, yaşı otuzdan çox olmazdı. Bəlkə də astanada oturan bu qadın ayağa qalxsaydı, o vaxt onun uca boyu, yarmarka

balaqanlarındakı¹ pəhləvanlara məxsus enli çiyinləri yolçu qadını qorxudardı, onda bu qadına qarşı inamsızlıq yaranar və haqqında gələcəkdə söyləyəcəyimiz hadisə də baş verməzdi.

Yolçu qadın başına gələn əhvalatı danışmağa başladı. O, fəhlədir. Parisdə iş tapmaq çətin olduğundan, vətəninə başqa yerlərində iş axtarmağa gedir. O, Parisdən elə bu səhər çıxmışdı, uşağını qucağında gətirdiyindən yorulmuş, yoldan keçən bir dilicəyə minmişdir. Sonra yenə piyada getmişdir; doğrudur, qızcağız hərdən qucaqdan düşüb azca yeriyirdi, axı o, çox balacıdır. Ana yenidən onu qucağına almış və uşaq onun qucağında yuxuya getmişdir.

Bu sözləri deyəndən sonra o, qızını elə hərarətlə öpdü ki, uşaq oyandı. Qız, anasının gözlərinə bənzəyən iri, göy gözlərini açıb güldü, anasının onu saxlamaq cəhdinə baxmayaraq sürüşüb yerə düşdü.

Birdən o, yelləncəkdəki iki qızı gördü, düz onların qarşısında ayaq saxladı, heyrdən hətta dilini də çıxartdı.

Xanım Tenardye ipi açdı, qızlarını yelləncəkdən düşürüb dedi:

– Üçünüz oynayın.

Bir dəqiqə sonra Tenardyenin uşaqları qonaq qızla oynayır, birlikdə çalalar qazır və bundan böyük ləzzət alırdılar.

Qonaq qız çox şən idi. O, yerdən kiçik taxta qırıqları tapır, ondan bel kimi istifadə edərək həvəslə çala qazırdı.

Qadınlar söhbətlərini davam etdirirdilər:

– Sizin körpənin adı nədir?

– Kozetta...

– Neçə yaşı var?

– Bu yaxınlarda üç yaşı tamam olacaq.

– Mənim böyük qızım kimi.

Bu zaman həmin üç qız bir yerə cəmləşdi. Onlar duruşlarından çox həyəcanlı, həm də məmnun görünürdülər. Qərribə bir hadisə baş verdi: torpağın altından yoğun bir soxulcan çıxdı, qızlar həm qorxudular, həm də sevindilər!..

Onların şən üzləri bir-birinə yaxınlaşdı.

– Bu uşaqlar nə tez dostlaşdılar, – Tenardye ana ucadan dedi, – onlara baxan deyər ki, uş bacıdırılar.

Bu sözləri eşidən o biri ana elə bil bir himə bənd imiş. Tenardyenin əllərindən yapışdı, gözlərini ona zilləyib dedi:

– Mənim uşağımı yanınızda saxlırsınız mı?

Tenardye təəccübləndi, nə razılıq verdi, nə də etiraz etdi.

Kozettanın anası sözünə davam edirdi:

– Bilirsiniz mi, qızımı özümle vətənime apara bilmərəm. İş şəraitim buna imkan verməz. Uşaqla heç yerdə iş tapmaq olmur. Bizim diyarın belə qərribə işləri var. Allah özü mənə sizin meyhanaya ürcah edib. Mən sizin uşaqlarınızı belə qəşəng, tərtəmiz və məmnun görəndə ürəyim dağa döndü. Fikrimdən keçdi: “Bax, bu əsil anadır”. Hə, hə, qoy bunlar üç bacı olsunlar. Mən tezliklə onun dalınca gələm. Qızımın yanınızda qalmasına razısınız mı?

– Fikirləşməliyəm, – deyə Tenardye cavab verdi.

– Mən ayda altı frank göndərəm.

Bu vaxt bir kişi meyhanadan qışqırdı:

– Yeddi frankdan az olmaz. Həm də altı aylıq pulunu qabaqca ödəməlisiniz.

– Altı dəfə yeddi – qırx iki edir, – deyə xanım Tenardye bildirdi.

– Yaxşı, verərəm, – ana razılaşdı.

– Bundan başqa on beş frank da ilkin xərclər üçün, – deyə həmin kişi səsi əlavə etdi.

– Cəmisi əlli yeddi frank, – xanım Tenardye haqq-hesabı bayaq oxuduğu mahnı ilə müşayiət etdi.

Ana dedi:

– Yaxşı, verərəm, mənim səksən frankım var. Yurduma gedib çıxana qədər mənə çatar, əlbəttə, piyada getsəm. Orada işləyəm, bir qədər pul toplayan kimi bura – əziz körpəmi aparmağa gələm.

– Qızın pal-paltarı varmı? – Yenidən kişi səsi soruşdu.

Tenardye dedi:

– Bu, mənim ərimdim.

– Əlbəttə, var. Mənim yazıq balamın xeyli üst-başı var. Xanım, mən o saat başa düşdüm ki, o, sizin ərinizdir. Görün paltarları necə-sindəndir, lap əlasındandır. Özü də dəstbədest. Xanım qızlarını kimi ipək paltarları da var. Onlar burada, mənim yol torbamdadır.

– Siz onların hamısını verməlisiniz, – yenidən kişinin səsi eşidildi.

– Başqa cür ola da bilməz! – ana təəccübləndi. – Mən öz qızımı lüt-üryan qoysam, bu, çox qərribə görünər.

Meyxana sahibi başını qapıdan çıxarıb:

– Yaxşı, – dedi.

Sövdə baş tutdu. Ana gecəni meyhanada qaldı, pul verib uşağını orada qoydu. Kozettanın şeyləri çıxarılandan sonra xeyli yüngülləşmiş

¹ Balaqan – yarmarka tamaşaları üçün taxta tikili

torbasının ağzını bağladı. Tezliklə qayıdacağını nəzərdə tutaraq səhəri yola düşdü. Bu cür ayrılıq zahirən nə qədər sakit keçsə də, ümitsizliklə dolu olur.

Tenardylərin qonşusu küçədə bu ana ilə rastlaşdı, evə gəlib dedi:

– Mən indicə bir qadın gördüm. O elə ağlayırdı ki, adamın ürəyi parçalanırdı.

Kozettanın anası gedəndən sonra kişi arvadına dedi:

– İndi mən veksələ əsasən sabah vaxtı tamam olan borcumu ödəyəcəm. Mənim cəmi əlli frankım çatmırdı. Bilirsənmi, qızlarımızın sayəsində sən əla tələ qurdun.

Qadın cavab verdi:

– Amma mən belə şeyi fikrimə də gətirmirdim.

* * *

Meyxanada işlər pis idi.

Yolçu qadın verdiyi əlli yeddi frankla Tenardye borcunu vaxtında ödədi. Bir aydan sonra yenə pul lazım oldu; arvadı, Kozettanın bütün pal-paltarını Parisə aparıb lombarda qoydu, əvəzinə altmış frank aldı. Bu pullar xərclənib qurtaran kimi Tenardye qızla istədikləri kimi rəftar etməyə başladılar, sanki ona mərhəmət göstərən evlərində saxlayırdılar.

İndi onun paltarları yox idi. Tenardye qız ona uşaqlarının kiçilmiş yubka və köynəklərini geyindirirdilər, daha doğrusu, onu cır-cındır içində saxlayırdılar. Süfrədən artıq qalanı ona verirdilər, belə ki, yeməyi itindən bir qədər yaxşı, pişiyindən bir qədər pis olurdu. Bir də ki, pişiklə it qızın süfrə yoldaşları idi. Çünki Kozettaya da yeməyi stolun altında, həm də onların kimi taxta qabda verirdilər.

Kozettanın anası Montreyl-Sahildə yer tapmışdı. O, hər ay Tenardye ilə məktub yazaraq, daha doğrusu, yazdıraraq, qızının vəziyyətini xəbər alırdı. Hər dəfə Tenardye yazırdı: “Kozetta özünü əla hiss edir”.

Altı ay keçəndən sonra anası yeddinci ay üçün yeddi frank yolladı. Sonra hər ay müntəzəm olaraq pul göndərirdi.

Həç bir il keçməmiş Tenardye dedi:

– Guya bu qadın bizə iltifat göstərir! Bizim üçün yeddi frank nə puldur ki?

Odur ki, anaya məktub yazıb on iki frank tələb etdi.

Uşağının “əla böyüdüünə” və xoşbəxt yaşadığına inanan ana indi hər ay on iki frank göndərməyə başladı.

Elə şəxslər var ki, onlar bir adamı sevmək üçün gerek mütləq həmin anda başqasına nifrət etsinlər. Ana Tenardye də öz qızlarını dəlicəsinə sevdüyindən bu özge uşağına nifrət edirdi. Kozetta Tenardyenin evində lap balaca bir yer tuturdu. Buna baxmayaraq, qadına elə gəlirdi ki, bu yer onun uşaqlarının əlindən alınmışdır və bu qız-cığaz onun uşaqlarına məxsus havanı oğurlayır. Bütün bu xasiyyətli qadınlarda olduğu kimi, bu qadın da gündəlik mehribanlıq, kömək və söyüş ehtiyatı vardı. Şübhəsiz, Kozetta olmasaydı, öz qızları analarından mehribanlıqla bərabər o biri ehtiyatdan da paylarını alardılar. Ancaq bu yad qız bütün zərbələrə dözməklə onların qanını satın alırdı. Kiçik Tenardylərə ancaq mehribanlıq qalmışdı. Kozettanın hər bir hərəkəti ağır və haqsız cəzaya səbəb olurdu. Bu zərif və zavallı məxluq!

Tenardye xala Kozetta ilə pis rəftar edirdi. Odur ki, onun qızları – Eponina və Azelma da Kozetta ilə heç yola getmirdilər.

Bir il keçdi, iki il də keçdi.

Kənddə deyirdilər:

– Tenardylər necə yaxşı adamlarmış. Özləri dövlətli deyillər, ancaq ata-anasız, zavallı bir qızı tərbiyə edirlər.

Hamı elə bilirdi ki, anası Kozettanı atıb gedib.

Bu arada Tenardye ayda on beş frank tələb etdi.

– Qoy mənə hövsələdən çıxartmasınlar! – deyər qışqırırdı. – Pulu artırmaq lazımdır.

Ana da ayda on beş frank göndərməyə başladı.

İllər keçdikcə uşaq böyüyür, onunla bərabər dərdi də çoxalırdı.

Kozetta balacılığına iki qızın dilsiz-ağızsız qurbanı idi. Elə ki bir balaca böyüdü, daha doğrusu beş yaşına çatdı, evin qulluqçusuna çevrildi.

– Beş yaşında qulluqçu! – deyəcəklər. Bu ki inandırıcı deyil.

Əfsus ki, belədir.

Kozettanı bazarlıq etməyə göndərər, evləri, həyəti, küçəni süpürtdürür, qab yudurdur, hətta ağır şeylər də daşıdırırdılar. Tenardylər bu cür hərəkət etməkdə özlərini haqlı sayırdılar, çünki qızın əvvəlki kimi yenə də Montreyl-Sahildə yaşayan anası indi pulu vaxtlı-vaxtında göndərmirdi. O, bir neçə ayın pulunu borclu idi.

Kozettanın anası bu üç il ərzində Monfermeyle gəlsəydi, əsla uşağını tanımazdı.

Bu evə qəşəng və sağlam gələn qız, indi arıqlamış, solmuşdu. Onun hər bir hərəkətində ehtiyat, qorxu var idi.

Tenardylər onun barəsində deyirdi:

– Azacıq aşın duzu deyil.

Haqsızlıq onu qaraqabaq, yoxsulluq çirkin etmişdi. Onun iri, qəşəng gözlərindən başqa bir şeyi qalmamışdı; bu gözlərə baxan adamın ürəyi ağrıyırdı, onlar kiçik olsaydı, yəqin ki, bu qədər dərddə-qəm orada yerləşə bilməzdi.

Qış səhərlərində titrəyə-titrəyə, əyin-başı cır-cındır içində, gözləri yaşlı, yekə bir süpürgəni soyuqdan gömgöy göyermiş balaca əllərində güclə saxlayan altı yaşlı tamam olmamış bu balaca zavallının görkəmi adamın ürəyini ağrıdırdı.

Məhəllədə hamı ona Torağay adı vermişdi. Camaat qıza bu adı ona görə qoymuşdu ki, bu kiçik məxluq quşdan çox yer tutmur, quş kimi titrək və qorxaqdı, evdə, bəlkə də bütün kənddə hamıdan tez durur, gün doğmamış küçəyə, yaxud tarlaya çıxırdı.

Ancaq bu yazıq torağay heç vaxt oxumurdu.

Tenardye çox sağlam olsa da, xəstə adamlar kimi üzdən arıq, rəngi qaçmış, sümükləri çıxıq, cılız, üzgün idi, onun hiyləgərliyi elə bundan başlayırdı. O, arabaçılarla içki içməsi ilə fəxr edirdi. Heç kəs, heç vaxt onu sərxoş olana qədər içirdə bilməzdi. Uzun çubuğunu heç vaxt ağzından yerə qoymaz, əyninə köynək, onun altından isə qara, köhnə sürtük geyirdi. O, oxumuş adam təsiri bağışlamaq istəyirdi. Boşboğaz idi, amma özünü bilici göstərmək fikrinə düşürdü. Ancaq məktəb müəllimi naqis bir adamla söhbət etdiyini başa düşmüşdü. Müsafirilər üçün haqq-hesabı o, əla tərtib edərdi, ancaq təcrübəli göz hərdən orada imla səhvləri tapa bilərdi. Tenardye qaradınmız, acgöz, tənbel və hiyləgər idi. Bundan başqa o, qatı fırıldaqçı idi.

Tenardye arvadına deyirdi:

– Meyxana sahibinin vəzifəsi ötüb-keçən hər adama yemək, rahatlıq, işıq, isti yer, çirklə döşəkağı, birə, təbassüm satmaqdır; o, yol keçənləri saxlamalı, boş pul kisəsini tamam boşaltmalı, pullu ciblərini yüngülləşdirməli, səyahət edən ailəyə rahatlıq yaratmalı, kişi-

dən pul qopartmalı, arvaddan pul çəkməli, uşağı soymalıdır; o, açıq pəncərəni, örtülü pəncərəni, ocağa yaxın küncü, kreslonu, stulu, kətili, skamyanı, tük döşəyi, yun döşəyi, bir qucaq samanı da haqq-hesaba daxil etməlidir. O, gərəklə qonaqların istifadəsindən güzgünün xarabalıq dərəcəsini bilsin və qonaqlardan buna görə pul alsın. Bir sözle, müxtəlif yollarla seyyahı soysun, hətta onun itinin udduğu mil-çəyə görə də ondan pul çəksin.

Bəlkə də oxucu Tenardyenin arvadı ilə görüşəndən bir qırmızısıfət, kök, ətli-əndamlı, enli çiysin, çox yekəpər və diribaş qadını yadında saxlayıbdır. O, yarmarka tamaşalarında saçlarına çay daşı bağlayıb əzilib-büzülən vəhşi nəhənglər nəslindəndi. Evdə hər işi görürdü, yer salır, otaqları yığışdırır, qab yuyur, xörək bişirir – bir sözlə, o həm hər i di, həm pəri. Onun təkə bir qulluqçusu vardı, o da Kozetta: siçanı filə nökrəçiliyə vermişdilər.

Tenardye xalanın enli, çil basmış üzü kəfgiri xatırladırdı. Onun saqqalı vardı. O, qadın paltarı geymiş qarmaqçıya oxşayırdı. Söyüş söyməkdə mahir idi. Yumruğuyla qoz sındırırdı. Onun danışığına qulaq assanız, deyərdiniz: “Jandarmdır”; sərxoşluq etdiyini görsəniz, deyərdiniz: “Arabaçıdır”; Kozetta ilə rəftarına baxsanız, deyərdiniz: “Çəlləddir”. O, sakit dayananda dodaqlarının arasından bir diş qabağa çıxırdı.

Bu qadın çox dəhşətli idi; o, birçə öz uşaqlarını sevir və yalnız onlardan qorxurdu.

Ərinə gəlincə, onun birçə arzusu vardı: varlanmaq!

Bu kişi ilə qadın hiyləgərliklə qəzəbin kəbinli birləşməsi idi; bu çox iyrənc və dəhşətli bir ittifaq idi.

Bu iki vücut belə idi. Kozetta bunların arasında qalıb, ikiqat zülm çəkirdi. Ər və arvad – hər biri onu özü bildiyi kimi incidirdi: Kozettanın yarımcan olana qədər döyülməsində arvad, qışda ayaqyalın gəzməsində er günahkar idi.

Kozetta pilləkənlə yuxarı-aşağı qaçır, yuyur, təmizləyir, silib-süpürür, ora-bura yüyürür, əldən düşür, ağır şey daşımaqdan nəfəsi kəsilir, nə qədər zəif olsa da, ən ağır işləri görürdü. Ona bir damcı da rəhm etmədilər! Sahibəsi qəddar, sahibi zalım idi.

Tenardyenin meyxanası elə bil hörümçək toru idi. Kozetta bu hörümçək toruna ilişib çapalayırdı. O, hörümçəklərə xidmət edən milçək idi.

Yazıq uşaq hər şeyə dözü, əsla dinmirdi.

Bayram axşamı bir neçə arabaçı və gözərgi alverçi Tenardyenin meyxanasının alçaq zalında üstündə dörd-beş şam yanan stolun ətrafında oturmuşdu. Bu zal başqa meyxanaların zalından heç nə ilə fərqlənmirdi. Burada da stollar, qalaylı dolçalar, butulkalar, sərxoşlar, papirosçəkənlər vardı. İşıq az, səs-küy çox idi. Meyxanaçı qadın gur yanan peçin üstündə bisməkdə olan şam yeməyinə nəzarət edir, əri qonaqlarla içir, siyasətdən danışır.

Kozetta özünün həmişəki yerində – mətbəx stolunun altına vurulmuş taxtanın üstündə, ocağın yanında oturmuşdu. Əynində cındır paltar, ayağında taxta başmaq olan bu qız ocaq işığında sahibinin uşaqlarına yun corab toxuyurdu. Pişik balası stulların altında oynayırdı. Qonşu otaqdan cingiltili gülüş səsləri və uşaq danışığı eşidilirdi: bunlar Tenardyenin qızları Eponina və Azelma idi.

Daha dörd səyyah gəldi.

Kozetta qəmli düşüncələrə dalmışdı; cəmi səkkiz yaşı olmasına baxmayaraq, o qədər iztirab çəkmişdi ki, acı düşüncələrə dalanda balaca qarıya oxşayırdı.

Kozetta fikirləşirdi ki, gecə düşmüşdü, qaranlıq gecə, tərs kimi, təzə gələn kirayənişinlərin otağındakı səhəng və qrafinləri təzə su ilə doldurmalıdır, heç çəlləkdə də su yoxdur. Yalnız bir fikir onu bir qədər sakitləşdirdi: Tenardyenin meyxanasında çox nadir hallarda su içirdilər. Burada ürəyi yanan kefin istəyən qədər idi, amma bu elə yüngül idi ki, həmin adam çox həvəslə su parçındansa çaxır dolçasına tərəf uzadırdı. Hər kəs bir stəkan şərəb əvəzinə bir stəkan su istəsəydi, onu vəhşi sanardılar.

Buna baxmayaraq qızın qorxduğu an gəldi: Tenardye xala ocağın üstündə, içində nəşə qaynayan qazanların birinin qapağını qaldırdı, sonra stəkanı götürüb cəld su çəlləyinə yanaşdı və onun kranını burdu. Uşaq, başını qaldıraraq onun hərəkətlərini izləyirdi. Krandan nazik şırımaqla axan su stəkanın ancaq yarısına qədər oldu.

Sahibə dilləndi:

– Buna bax da... Su da qurtardı.

Qız nəfəsini çəkmirdi.

Tenardye yarımçıq stəkana baxaraq sözüne davam etdi:

– Baho, elə bu da bəsdir!

Kozetta yenə işə girişdi, ancaq ürəyinin çırpıntısını on beş dəqiqədən çox hiss etdi.

O, ötən hər dəqiqəni sayır və səhərin açılmasını səbirsizliklə gözləyirdi.

Handan-hana müştərilərdən kimse pəncərəyə baxaraq dedi:

– Nə qaranlıqdır! Belə vaxtda ancaq pişiklər həyətdə gəzərlər.

Bu sözləri eşidən Kozetta qorxudan titrədi.

Birdən meyxanada qalan gəzərki alverçi içəri girdi və kobud səslə qışqırdı:

– Mənim atım niyə sulanmayıb?

– Necə yeni sulanmayıb? Onu suvarmışıq, – deyə Tenardye cavab verdi.

– Sahibə, mən də sizə deyirəm ki, sulanmayıb.

Kozetta stolun altından çıxıb dedi:

– Ağa, sizin atınız su içib, o, bir vedrə, dolu bir vedrə içib, mən özüm ona su gətirdim və həttə onunla danışdım da?

Bu yalan idi. Kozetta yalan deyirdi.

Alverçi qışqırdı:

– Bu hardan çıxdı? Boyu bir qarış, dili on qarış, dağ boyda yalan deyir. – Yaramaz, sənə deyirəm ki, at su içməyib. Su içmək istəyəndə, o ayrı cür kişənir. Mən onun xasiyyətinə yaxşı bələdəm.

Kozetta qorxudan boğuc səslə öz dediyini deyir, güclə eşidiləcək səslə təkrar edirdi:

– İçib, lap doyunca içib.

– Bəsdir! – deyə alverçi acıqlı-acıqlı etiraz etdi. – Heç nə içməyib. Bu dəqiqə ona su verin, vəssalam.

Kozetta yenidən stolun altına girdi.

– Düz sözə nə deyəsən? – Meyxana sahibəsi dilləndi, – heyvan sulanmayıbsa, onu sulamaq lazımdır.

O, ətrafa baxdı:

– Bu qız hara getdi?

Stolun altına baxanda Kozettanı üzbəüz küncdəki stolun altında, demək olar ki, müştərilərin lap ayaqlarının yanında oturmuş gördü!

Meyxana sahibəsi:

– Çıx ordan görüm! – qışqırdı.

Kozetta öz sığınacağından çıxdı.

– Get, atı sula!

Kozetta qorxa-qorxa etiraz etdi:

– Xanım, axı su heç yoxdur!

Tenardye küçəyə çıxan qapını taybatay açdı:

– Get gətir! Di, cəld ol!

Kozetta məyus-məyus başını aşağı salıb küncdə, ocağın yanındakı boş vedrəni götürdü. Vedrə qızdan böyük idi, qız asanlıqla onun içinə yerləşirdi.

Meyxana sahibəsi yenidən ocağa yaxınlaşdı, əlindəki taxta qaşıqla ocağın üstündə qaynayan qazandan şorba götürüb dadına baxdı və donquldandı:

– Bulağın suyu hələ qurumayıb! Böyük şey olub, get gətir!

Stolun həmişə içərisində xırda pul, istiot, sarımsaq saxlanılan yeşiyini eşələyərək əlavə edti:

– Qayıdanbaş bulka dükandan bir böyük kömbə çörək al. Bu da sənə on beş su¹.

Kozettanın əynində yanı cibli bir önlük vardı. O, pulu dinməzəcə alıb cibinə qoydu.

Qız, əlində vedrə taybatay açılmış qapının qabağında hərəkətsiz dayanmışdı, elə bil ki, kiminsə köməyə gəlməsini gözləyirdi.

– Di get! – deyər meyxanaçı qadın qışqırdı.

Kozetta yüyürüb çıxdı. Qapı çırpıldı.

Bayırda sıra ilə düzülmüş köşklər kilsədən başlayıb Tenardyenin meyxanası yanında qurtarırdı. Köşklərin hamısında işıq yanırı. Amma göydə bir dənə də ulduz görünmürdü. Meyxana ilə lap üzbəüz köşkdə oyuncaq satılırdı. Onun vitrinində məftillərdən əla düzəldilmiş xırdaca, qəşəng şeylər par-par parıldayırdı. Birinci sırada, lap qabaqda dükanaç ıri bir kukla qoymuşdu. Kuklanın əynində çəhrayı rəngli ipək paltar, başında qızılı sünbüllər vardı. Saçları təbii idi. Gözləri minadan idi. Bu qərribə kukla bütün günü vitrindən tamaşa edir, ötüb-keçənlərdən on yaşa qədər olanların hamısının nəzərini cəlb edirdi. Ancaq bütün Monfermeyldə bir nəfər də dövlətli və ya bədxərc ana tapılmırdı ki, bu kuklanı uşağına alsın. Eponina və Azelma saatlarla dayanıb bu kuklaya baxardı, elə Kozettanın özü xəlvətcə olsa da, ona tamaşa edərdi.

Hətta indi, çox qasqabaqlı və pərt halda, əlində vedrə küçəyə çıxan Kozetta bu qərribə kuklaya, özünün dediyi kimi, “xanım”a baxmadan ötə bilmədi.

¹ Su – Fransada frankın iyirmidə birinə bərabər pul

Yazıq uşaq yerində quruyub qalmışdı. Kozetta hələ bu kuklanı yaxından görməmişdi. Dükən bütünlüklə onun nəzərində saray, kukla – əfsanəvi varlıq idi. Bu, balaca, yazıq məxluqun ehtiyaca çevrilmiş sevinci, özəməti, dövləti, xoşbəxtliyi idi.

Kozetta özünü bu kukladan ayıran uçurumu dərk edirdi. O, öz-özünə deyirdi ki, belə şeylərlə oynamaqdan ötrü ya kraliça, ya da heç olmasa, şahzadə olmaq lazımdır. O, kuklanın çəhrayı paltarına, çox qəşəng, parıldayan saçlarına baxaraq düşünürdü. “Bu kukla nə xoşbəxtdir!” Qız bu sehirli dükandan gözünü çəkə bilmirdi. O, baxdıqca baxırdı.

Qız elə heyranlıqla baxırdı ki, hətta ona verilən tapşırığı da unutmuşdu. Meyxana sahibəsinin qəfil çıxan kobud səsi qızı xəyal aləmindən ayırdı.

– Necə? Sən hələ də buralarda veyllənirsən, avara? İndi gör sənə başına nə oyun gətirəcəyəm! Bir buna baxın! Sənə nə lazımdır? Dayan, səni bir günə qoyum ki... Adamaoxsamaz!

Kozetta vedrəni qapıb götürüldü.

Kozetta bundan sonra heç bir vitrinə baxmadı. Çörəkçilər küçəsi ilə gedəndə dükanlarda yanan işıq onun yolunu işıqlandırır. Ancaq tezliklə sonuncu dükanın da işığı söndü.

Yazıq qız qaranlıqda qaldı. Canına anlaşılmaz qorxu düşdü. Ona görə də gedə-gedə bütün qüvvəsi ilə vedrəni danqıldatmağa başladı. Bu səs-küy ona təkliliyi unutturdu.

O uzaqlaşdıqca qaranlıq qatılaraq. Küçələrdə bir adam da yox idi. Buna baxmayaraq onun qabağına bir qadın çıxdı, ayaq saxladı, qızın dalınca baxıb öz-özünə mızıldandı: “Bu körpə bala görəsən hara gedir?” Sonra qadın diqqətlə baxıb Kozettanı tanıdı. “Bir buna baxın, – dedi, – bu ki bizim Torağaydır!”

Beləliklə, Kozetta Şel tərəfdən, Monfermeylin qurtardığı öyri-üyür və boş küçələrdən keçirdi. Onun yolu evlərin, hətta çəpərlərin arasından olanda qız çox cəsarətlə addımlayırdı. Hər dəndir o, pəncərə taxtalarının arasından şam ışıltısı görürdü. Bu – işıq, həyat demək idi, orada insanlar yaşayırdı və bu, onu sakitləşdirirdi.

Ancaq irəliyə gətdikcə o, istər-istəməz addımlarını yavaşlırdı.

Sonuncu ev də qurtarandan sonra Kozetta dayandı. Axırınıcı dükandan o yana keçmək çətin idi: sonuncu evdən uzaqlaşmaq mümkün deyildi.

Monfermeyl qurtarır, tarlalar başlanırdı. Onun gözləri qarşısında ucu-bucağı görünməyən çöllük açılırdı. Qız ümitsiz halda vəhşi heyvanlardan başqa kimsənin olmadığı zülmətə baxırdı.

Birdən o, otların üstündəki heyvanların ayaq səslərini eşitdi, ağacların yarpaqları arasında tərpənən kölgələrini aydınca gördü. Qız vedrəni götürdü, qorxu onu cəsarətləndirmişdi.

– Yaxşı! – ucadan dedi, – mən ona deyərəm ki, orada daha su yox idi.

O, qətiyyətlə Monfermeylə tərəf qaçmağa başladı.

Ancaq heç yüz addım getməmişdi ki, yenidən dayandı.

İyrənc, dəhşətli, hirsindən gözləri kəlləsinə çıxmış Tenardye xalanı təsəvvürünə gətirdi.

Uşaq aciz-aciz ətrafına boylandı. Görəsən nə etsin? Hara getsin? Qabaqda – sahibənin vahiməsi, arxada – meşənin dəhşətli qaranlığı. O, sahibənin vahiməsindən geri döndü, bulağa gedən yolla yüyürməyə başladı. Kənddən qaça-qaça çıxdı, heç nəyə baxmadan və heç nəyə qulaq asmadan, qaça-qaça meşəyə girdi. Yalnız təngnəfəs olmağa başlayanda addımlarını bir qədər yavaşıtı, ancaq yenə də dayanmadı. Vahimə içində yoluna davam etdi.

O, hönkürtüsünü boğa-boğa qaçırdı.

Meşənin səs-küyü onu hər tərəfdən araya almışdı.

Qız daha heç nə barədə fikirləşmir, heç nə hiss etmirdi. Nəhayətsiz gecə bu kiçik məxluqla göz-gözə dayanmışdı.

Taladan bulağa qədər yeddi-səkkiz dəqiqəlik yol olardı. Kozetta yola bələddi. Belə ki, gündə bir neçə dəfə həmin yolla gedib-gəlirdi. O, nə sağ, nə də sol tərəfə baxırdı, qorxurdu ki, ağacın budaqlarında və ya kolluqda dəhşətli bir şey görər. Beləliklə, o, bulağa çatdı.

Bu, təbii bir çuxur idi. Gilli torpağını su yumuş, ətrafını mamır və ot basmış, kənarlarına iri daşlar döşənmişdi. Bulaq da sırlıtyla bu daşların arasından axırdı.

Kozetta heç nəfəsini də dərmədi. Çox qaranlıq idi, ancaq o, bu bulağa, suya gəlməyə öyrəşmişdi. Sol əlini irəli uzadaraq bulağın üstünə əyilmiş və ondan ötrü dayaq nöqtəsi olan cavan palıd ağacını tapdı, onun budağından tutdu, əyilib vedrəni doldurmağa başladı. O, elə həyəcanlanmışdı ki, qüvvəsi üçqat artmışdı. Bulağa əyləndə

döşlüyünün cibindəki pulun sürüşərək suya düşdüyünü hiss etmədi. Kozetta pulun suda batdığını nə gördü, nə də eşitdi. O, demək olar ki, dolu vedrəni bulaqdan çıxarıb otluğa qoydu.

Burada hiss etdi ki, yorğunluq onu əldən salıb. Çox istədi ki, geri qayıtsın, ancaq vedrəni doldurarkən o qədər əziyyət çəkmişdi ki, bir addım da ata bilmirdi. O, mütləq dincəlməli idi. Qız çöməlib otluqda oturdu və donub qaldı.

Kozetta gözlərini yumub yenidən açdı. Yanındakı vedrədə su yırğalanır, daireciklər vedrənin kənarına doğru qaçırdı. Baş üstündəki göyün üzünü başdan-başa qara bulud örtmüşdü.

Düzənlikdək soyuq külək əsirdi. Meşə qaranlıq idi, yarpaqlar xışldaşırdı. Dimdik dayanan böyük, quru budaqlar vahiməli idi. Taladakı qurumuş, yəndəmsiz kollar xışıldayırdı.

Hündür otlar şimal küləyindən ilanbalığı kimi qıvrılırdı. Cır göyüm ağacının budaqları öz ovunu tutmağa çalışan uzun caynaqlı ələ bənzəyirdi. Küləyin qovduğu ardıc ağacının quru budağı elə sürətlə onun yanından keçdi ki, elə bil hansı dəhşətdənsə canını qurtarmağa çalışırdı. Ətrafda sükut hökm sürürdü.

Kozetta titrəyirdi.

Qorxudan canını qurtarmaq üçün qız bərkdən saymağa başladı: “Bir, iki, üç, dörd”. Ona qədər sayır, sonra yenə də birdən başlayırdı. Bu, ona kömək etdi. O üşüyürdü. Su götürəndə əllərini islatdığından indi əlləri donurdu. O qalxdı. Qorxu onu yenidən bürüdü. Yalnız birçə fikir – qaçmaq, qaçmaq, heç yana baxmadan meşə ilə, tarla ilə evlərə, pəncərələrə, yanan şamlara tərəf qaçmaq fikri qəlbinə hakim kəsilmişdi.

Onun nəzərləri qarşısındakı vedrəyə sataşdı. Sahibədən o qədər qorxurdu ki, vedrəni burada qoyub qaçmağa da cəsarət etmirdi. Vedrənin qulpundan ikiəlli yapışdı və çətinliklə yerdən qaldırdı.

Beləliklə, on iki addım yol getdi. Ancaq dolu vedrə ağır olduğundan qız onu yerə qoymağa məcbur oldu. Nəfəsini dərib yenidən vedrənin qulpundan yapışdı. Bu dəfə bir qədər çox getdi. Ancaq yenə də dayanmalı oldu.

Bir neçə saniyə dincəlib sonra yoluna davam etdi.

Kozetta qoca qarı kimi başını aşağı salıb, əyilə-əyilə gedirdi; ağır vedrə onun arıq əllərini ağrıdır, keyləşdirirdi; vedrənin dəmir qulpu onun keyimiş barmaqlarını lap dondururdu.

Kozetta arabir dayanırdı, hər dəfə də soyuq su sıçrayaraq onun yalın ayaqlarını isladırıdı. Bu hadisə meşənin dərinliyində, qış gecəsində, ins-cins olmayan yerdə baş verirdi. Qızın səkkiz yaşı vardı.

Kozetta xəstə kimi xırıltıyla nəfəs alır, qəhər onu boğurdu. Ancaq o, ağlaya bilməzdi, çünki öz sahibəsindən uzaqdan-uzağa da qorxurdu. O həmişə, hər yerdə onu öz yanında təsəvvür etməyə alışmışdı.

Lakin asta-asta yeridiyindən çox ləng irəliləyirdi. O, nəhaq yerdə dayanacaqların sayını azaldır, mümkün qədər çox gedib onların arasındakı məsafəni uzatmağa çalışırdı. Düşünəndə ki, Monfermaylə qayıtmaq üçün ona hələ bir saatdan çox vaxt lazımdır və xanım Tenardye onu yenə döyəcəkdir, həyəcanlanıb dəhşətə gəlirdi. Bu həyəcan onun gecə vaxtı meşədə tək-tənha çəkdiyi qorxuya qarışmışdı.

Yaxşı tanıdığı qoca şabalıd ağacına çatanda uzun müddət yol getməkdən ötrü son dəfə dincini almağa dayandı. Sonra bütün qüvvəsini toplayıb yoluna davam etdi. Ancaq yazıq körpə inildəməyə bilmədi.

Bu anda vedrənin xeyli yüngülləşdiyini hiss etdi. Kiminsə ona çox böyük görünən əli vedrənin qulpundan yapışb asanlıqla qaldırdı.

Kozetta başını qaldırdı. Qaranlıqda yarıncə hündür, qəddini düz tutmuş, qara bir kölgə addımlayırdı. Bu, sakitcə ona gəlir çatan bir kişi idi. O, dinməzçə vedrəni qızdan aldı.

Kozetta qorxmıdı. Kişi onu dindirdi. Onun səsi alçaqdan çıxırdı, ciddiyyətlə dedi:

– Mənim balam, sənə yükün özündən böyükdür ki!

Kozetta başını qaldırıb cavab verdi:

– Bəli, ağa.

– Mənə ver, – dedi, – ver mən aparım.

Kozetta əlini vedrənin qulpundan çəkdi. Kişi onunla yanaşı gedirdi.

– Vedrə doğrudan da ağır imiş, – o, öz-özünə mızıldadı. Sonra

soruşdu:

– Balaca, sənə nəçə yaşı var?

– Səkkiz yaşı var, ağa.

– Hardan gəlirsən?

– Meşədəki bulacağın üstündən.

– Uzağamı gedəcəksən?

– Hələ on beş dəqiqə də getməliyəm.

Yolçu bir qədər dinmədi, sonra birdən soruşdu:

– Deməli, sənə anan yoxdur?

– Bilmirəm, – deyər qız cavab verdi.

Kişinin söhbətinin davamını gözləmədən əlavə etdi:

– Mənə elə gəlir ki, yoxdur. Başqalarının anası var, amma mənimki yoxdur. – Bir qədər sakit dayanıb sonra davam etdi: – Yəqin ki, heç vaxt anam olmayıb.

Kişi dayandı. Vedrəni yerə qoydu. Aşağı əyildi, hər iki əlini qızın çiyninə qoyub qaranlıqda üzünə baxmaq istədi.

Kozettanın ariq və acınacaqlı üzünə göyün ağımtıl-boz rəngindən güclə seçilirdi.

– Adın nədir?

– Kozetta.

Yolçu diksindi.

O, bir də qızın üzünə baxdı, sonra əllərini onun çiynindən çəkdi, vedrəni götürüb irəlilədi.

Bir azdan sonra yenidən soruşdu:

– Səni bu gecə vaxtı meşəyə su götürməyə kim göndərib?

– Xanım Tenardye.

Yolçu səsinin ahənginə laqeydlik verməyə çalışsa da, yenə səsi titrəyirdi.

O soruşdu:

– Bəs xanım Tenardye nə ilə məşğul olur?

– O mənim sahibəmdir, – deyər Kozetta cavab verdi. – Onun mey-xanası var.

– Meyxanası? – yolçu təkrar soruşdu. – Yaxşı, mən gecəni elə orada qalaram. Məni ora apar.

– Biz elə ora gedirik, – deyər qız cavab verdi.

Yolçu tez-tez gedirdi. Kozetta onunla ayaqlaşırıdı. O, daha yorğunluq hiss etmirdi. Hərdən Kozetta arxayın-arxayın sözlə ifadə edilə bilməyən inamla yolçuya baxırdı.

Bir neçə dəqiqə keçdi. Yolçu yenidən danışmağa başladı:

– Məgər xanım Tenardyenin qulluqçusu yoxdur?

– Xeyr, mənim ağam.

– Bəs sən təksən?

– Bəli, mənim ağam.

Yenidən araya sükut çökdü. Sonra Kozetta dedi:

– Amma onun iki balaca qızı da var.

– Necə qızlardır?

– Ponina və Zelma?
– Ponina və Zelma kimdir?
– Tenardyenin xanımlarıdır. Daha doğrusu, onun qızlarıdır.
– Bəs bu qızlar nə edirlər?
– Eh! – deyər Kozetta ucadan dilləndi. – Onların gözəl kuklaları, hər cür işıldayan oyuncaqları var. Onlar oynayır, əylənirlər.

– Bütün günü oynayır?

– Bəli, mənim ağam.

– Bəs sən?

– Mən işləyirəm.

– Bütün günü işləyirsən?

Qız qaranlıqda yaşla dolduğu görünməyən iri gözlerini qaldırır yolçuya baxdı və qısaca cavab verdi:

– Bəli, mənim ağam.

Bir dəqiqə dinməyib sonra əlavə etdi:

– Bəzən işlərimi qurtarandan sonra mənə də oynamağa icazə verirlər.

– Necə oynayırısan?

– Necə gəldi. Mənə mane olmurlar. Ancaq oyuncaqlarım lap azdır. Ponina və Zelma istəmir ki, mən onların kuklaları ilə oynayam. Mənim təkə bax, bu uzunluqda bir balaca qılıncım var. – Qız çəçələ barmağını göstərdi.

Onlar kəndə çatdılar. Kozetta yolçuya bələdcilik edirdi. Onlar çörək dükanının yanından keçdilər. Kozetta çörək almalı olduğunu unutmuşdu. Yolçu daha onu sorğu-suala tutmurdu, kədərli sükut onun qəlbinə hakim kəsilmişdi. Onlar meyxanaya yaxınlaşanda Kozetta qorxa-qorxa onun əlinə toxundu.

– Ağə.

– Nədir, mənim balam?

– Biz evə yaxınlaşmışıq.

– Nə olsun ki?

– İndi vedrəni mənə verərsinizmi?

– Nə üçün?

– Əgər sahibəm görsə ki, siz mənə vedrəni gətirməkdə kömək edirsiniz, məni döyər.

Yolçu vedrəni qıza verdi. Bir dəqiqədən sonra onlar artıq mey-xana qapısının yanında idilər.

Kozetta oyuncaq dükanın vitrinində hələ də küçədən keçənlərə tamaşa edən böyük kuklaya xəlvətcə baxmaqdan özünü saxlaya bilmədi.

Sonra meyxananın qapısını döydü. Əlində şam tutmuş mey-xana sahibəsi astanada göründü.

– Hə... bu sənənsən, avara! Axır ki, gəlib çıxdın. Harada itib-batmısan? Ora-bura boylana-boylana qalmışdım. Yaramaz!

– Xanım, – Kozetta titrəyə-titrəyə dedi, – bu cənab bizim mey-xanada gecələmək istəyir.

Meyxana sahibəsinin üzündəki acıqlı ifadə dərhal mehribanlıqla əvəz olundu. Bu, mey-xana sahibləri üçün təbii haldı. O, gələn adamı hərisliklə nəzərdən keçirdi.

– Siz qalmaq istəyirdiniz, ağa?

– Bəli, xanım, – deyər yolçu cavab verdi və əlini şlyapasına apardı.

Dövlətli səyyahlar bu qədər nəzakətli olmurlar. Onun bu hərəkə-tini eləcə də geyimini və yükünü tələsik nəzərdən keçirən sahibənin üzündəki mehriban ifadə dərhal yox oldu, yenidən qasqabağını tökdü. Soyuq tərzdə dedi:

– Buyurun, əzizim...

“Əzizi” içəri daxil oldu. Tenardye ikinci dəfə ona diqqət yetirdi. Onun sürtülmüş, uzun pencəyinə, azacıq əzilmiş şlyapasına nəzər saldı. Başının hərəkəti ilə onu göstərər üz-gözünü turşutdu. Sualədicə tərzdə arabaçılarla əyyaşlıq edən ərinə baxdı. Əri buna cavab olaraq xəlvətcə şəhadət barmağını tərptədi, eyni zamanda dodaqlarını büzdü. Bununla demək istədi ki, lütün biridir.

Meyxana sahibəsi dedi:

– Cənab, çox təəssüf edirəm, bir dəne də boş otağım yoxdur!

– Mənə harda olsa yer verin, çardaqda, tövlədə fərqi yoxdur.

Mən ayrıca bir otağın pulunu verərəm, – deyər yolçu cavab verdi.

– Qırx su!

– Qırx su? Yaxşı.

– Onda buyurun.

– Qırx su! – arabaçılardan biri mey-xana sahibəsinə pıçıldadı, – otağın qiyməti iyirmi sudur ki.

Qadın da pıçıltı ilə:

– O qırx su verəcək. Kasıblardan ondan az almıram, – dedi.

– Elədir, – deyər əri mülayim səslə dilləndi, – belə adamları içə-riyə buraxmaq mey-xanayı hörmətdən salmaqdır.

Bu dəmdə yolçu düyünçəsini və ağacını skamyanın üstünə qoydu, stolun arxasında oturdu. Kozetta tələsik bir şüşə çaxır və stəkan gətirdi. Atı üçün bir vedrə su tələb edən alverçi atını sulamağa özü getdi. Kozetta yenidən öz yerinə – mətbəx stolunun altına girib corab hörməyə başladı.

Yolçu özü üçün stəkana çaxır tökdü, qurtum-qurtum içərək qərribə nəzərlərlə uşağa baxmağa başladı.

Kozetta gözəl deyildi. Bəlkə də xoşbəxt olsaydı, gözə şirin görünərdi. Kozetta cansız, zəif bir qız idi, səkkiz yaşı olmasına baxmayaraq, ona ancaq altı yaş vermək olardı. Ətrafı kölgə salmış iri gözləri həmişə ağlamaqdan solğun görünürdü. Cəhəngləri sallaq idi, əlləri şaxtadan cadar-cadar olmuşdu.

Bu an Kozettanın üzünə düşən işıq onun çıxıq sümüklerini, dəhşətli ariqlığını daha çox nəzərə çarpdırırdı. Həmişə əsdiyindən dizlərini büküb oturmaq onda bir adət halını almışdı.

Üst-başı cır-cındır içində idi. Bu geyim yayda adamın üreyini yandırır. Qışda isə dəhşətə gətirirdi. Əynində yırtıq kətan paltar vardı. Bir parça da olsa, yun yox idi. Yırıqlardan bədəninin döyülməkdən göyərmiş və ya qaralmış yerləri görünürdü. Yalın ayaqları soyuqdan qıpqırmızı idi. Sinəsinin batıqlığını görəndə adamı ağlamaq tuturdu. Bu uşağın yerışı, hərəkəti, səsi, qırıq-qırıq danışığı, baxışı, sükutu, kiçik bir hərəkəti ancaq hər şey – qorxu bildirirdi.

Kozetta bu qorxunun içində itib-batmışdı, elə bil ki, bu qorxu onu tamam bürümüşdü. Qorxudan dirseklərini bədəninə möhkəm sıxır, ayaqlarını yubkasının altında gizlədir, nəfəsini içinə çəkir, bacardıqca az yer tutmağa çalışırdı. Gözlərinin dərinliyində dəhşət duyulurdu. Bu qorxu hissi o qədər çox idi ki, tamam islanmış halda evə gəlməsinə baxmayaraq, ocağa yaxınlaşıb əyin-başını qurutmağa cəsarət etmədi, yavaşca öz yerinə keçib işinə başladı.

Sarı sürtüklü yolçu gözünü Kozettadan çəkmirdi.

Birdən meyxana sahibəsi ucadan dedi:

– Dayan, bəs çörək hanı?

Sahibə səsinə ucaldan kimi Kozetta, adət etdiyi kimi, cəld stolun altından çıxdı.

Çörək almağı qız tamam unutmuşdu. O, hədələnən uşaqlar kimi hiyləyə əl atdı. Yalandan dedi:

– Xanım, çörək dükanı bağlı idi.

– Qapını döyəydin.

– Döydüm, xanım.

– Hə, nə oldu?

– Açmadılar.

Tenardye dedi:

– Sabah sənin doğru danışib-danışmadığını yoxlayaram. Yalan demiş olsan, sənə bir toy tutacağam ki... – Hələlik on beş sunu bura ver.

Kozetta əlini önlüyünün cibinə saldı və sapsarı saraldı. On beş su cibində yox idi.

Meyxana sahibəsi qışqırdı:

– Hə, nə oldu? Karsan, nədir?

Kozetta cibini çevirdi. Boş idi. Bəs bu pul necə oldu? Yazıq qızın matı-mutu qurudu. Donub qaldı.

– Deməli, sən pulu itirmisən, on beş suluq pulu itirmisən? – Tenardye xırıltılı səslə qışqırdı. – Bəlkə də sən o pulu məndən oğurlamaq fikrinə düşmüşsən?

O, əlini ocağın yanında mıxdan asılmış şallağa uzatdı.

Onun belə acıqlı hərəkətini görəndə Kozetta fəryad qopartdı: “Bağışlayın. Bağışlayın. Bir də eləmərim”.

Tenardye şallağı divardan aldı.

Bu dəmdə sarı sürtüklü yolçu jiletinin ciblərini xəlvətcə eşələyirdi. Ancaq o biri səyyahlar yeyib-ıçır, aşıq-aşıq oynayır və heç nəyə fikir vermirdilər.

Kozetta qorxudan ocağın o biri tərəfindəki küncə qısılib, yumaq kimi büzülmüş, yarıçılpaq bədənini zərbələrdən qorumağa çalışırdı.

Meyxana sahibəsi qolaylandı.

Yolçu məsələyə qarışdı:

– Xanım, bağışlayın. Mən indicə gördüm ki, bu balacanın cibindən nəse düşüb diyirləndi. Bəlkə həmin puldur?

O əyildi və özünü elə göstərdi ki, guya yerdə nə isə axtarır.

– Budur, özüdür ki var, – deyə qalxdı və əlindəki gümüş pulu Tenardye xalaya uzatdı.

– Bəli, özüdür, – Tenardye ucadan qışqırdı.

Onun “özüdür” dediyi pul iyirmi su idi, ancaq sahibə üçün bu əlverişli idi. O, pulu cibinə qoydu və bundan razı qaldı. Uşağın üzünə acıqlı-acıqlı baxıb dedi:

– Bu, axırıncı dəfə olsun.

Kozetta yenidən öz “yuvasına” çəkildi. Tenardye xala buranı belə adlandırır. Uşağın yad adama zillənmiş iri gözləri özünə xas olmayan

bir ifadə almışdı. Bu, hələlik təəccüb olsa da, yavaş-yavaş qeyri-adi inama çevrilirdi.

– Siz şam edəcəksinizmi? – Meyxana sahibəsi yolçudan soruşdu. O, cavab vermədi. Deyəsən, dərin fikrə getmişdi.

“Görəsən, bu necə adamdır? – sahibə dodaqaltı mızıldandı. – Əminəm ki, şam etmək üçün pulu yoxdur. Heç olmasa yatmaq pulunu verəydi. Amma bəxtim gətirdi ki, yerə düşmüş pulu oğurlamaq ağlına gəlmədi”.

Bu ara qapı açıldı, Eponina və Azelma içəri girdilər.

Onlar çox gözəl, kəndlidən çox şəhərliyə oxşayan, sevimli qızlar idilər. Birinin işildayan xurmayı hörükləri çələng kimi başına dolanmış, o birinin qara saçları kürəyinə düşmüşdü. Diribaş, tərtəmiz, kök, tərəvətli və sağlam olan bu qızlar xoşagəlimli idilər. Qızlar qalın geyinmişdilər. Onların paltarları qışa uyğun olsa da, yaz paltarı kimi bəzəkli idi. Bu iki balaca buranın hakimi idi. Qızlar otağa girəndə meyxana sahibəsi deyinə-deyinə, cyni zamanda mehriban səslə dedi: “Siz də tərif gətirdiniz”.

Hər birini tək-tək dizi üstünə alaraq ana nəvazişi ilə saçlarını tumarlayıb, lentlərini düzəltdi, sonra da bərkəndə dedi:

– Pis deyilsiniz!

Qızlar küncdə, ocağın qırağında oturdular. Onlar iri bir kuklanı o tərəf-bu tərəfə dartırdılar, gah bu qız, gah da o biri qız kuklanı dizinin üstündə yatırır, şəh-şən gülüşürdülər. Hərdən Kozetta göz-lərini toxuduğu corabdan çəkib, qəmli-qəmli onlara tamaşa edirdi.

Eponina və Azelma Kozettaya baxmırdılar. Qız onların nəzərində balaca küçük kimi bir şey idi.

Tenardye bacılarının kuklasının əyini-başı tamam köhnəlmişdi, rəngi solmuş, özü də qırıq-qırıq idi. Ancaq bununla belə həmin kukla Kozettaya çox cazibəli görünürdü, çünki onun heç vaxt kuklası – həqiqi kuklası olmamışdı.

Birdən Tenardye xala gördü ki, Kozetta toxuduğu corabı yarımçıq qoyub, oynayan uşaqlara tamaşa edir.

– Aha, səni yaxşı tutmuşam! – deyə bağırırdı. – Sən, demək, belə işləyirsən? Dayan, şallağı götürüm, onda işləməyə məcbur olarsan.

Yolçu yerindən qalxmadan meyxana sahibəsinə tərəf çevrildi.

– Xanım, – deyə təbəssümlə astadan dilləndi, – burada nə var ki, qoyun oynasın.

Bu xahiş burada bir parça qızarmış ət yeyib, iki şüşə şərab içən kasıba oxşamayan müştəri tərəfindən ediləydəydi, əmrə bərabər olardı. Ancaq indi, belə bir şlyapanın sahibi və əyninə bu cür sürtük geyinmiş təsadüfi bir adamdan eşitdiyi təklifə meyxana sahibəsi əhəmiyyət vermədi. O, çox kobud tərzdə etiraz etdi:

– Qız mənim çörəyimi yediyi üçün işləməlidir. Mən onu ona görə yedirtmirəm ki, avaralansın.

– Bəs, o nə edir? – deyə yolçu hamballarınkı kimi enli çiyinlərinə və dilçilərə məxsus cındır paltarına uyuşmayan, mülayim səslə soruşdu.

Sahibə iltifat göstərib cavab verdi:

– Bilmək istəyirsinizsə, qız corab toxuyur. Mənim qızlarım üçün corab toxuyur. Corabları lap köhnəlib, tezliklə uşaqların ayaqları yalın qalacaq.

Yolçu Kozettanın arıq və qızarmış ayaqlarına baxıb davam etdi:

– Bu bir cüt corabı o, nə vaxt toxuyub qurtaracaq?

– O, bu corabların üstündə ən azı üç, bəlkə də dörd gün əlləşəcək, elə tənbəldir ki...

– Bu corablar hazır olandan sonra necəyə dəyər?

Meyxana sahibəsi nifrətlə ona baxaraq dedi:

– Otuz sudan az olmaz.

– Siz onu beş franka satarsınız mı? – deyə yolçu yenidən soruşdu.

– Bir buna bax! – Bu söhbəti eşidən arabacı bərkəndə gülərək qışqırdı: – Beş frank? Lənətə gələsən! İşə bax a! Düz beş!

İşi belə görən Tenardye söhbətə qarışdı:

– Yaxşı, ağa, istəməsiniz, bu bir cüt corabı sizə beş franka satırıq. Biz səyyahlardan heç nəyimizi əsirgəmirik.

– Amma pulunu nəqd ver, – sahibə kəskin və qəti tövrlə bildirdi.

Yolçu cibindən beş frank çıxarıb dedi:

– Mən bu corabları alıram, bu da onun pulu.

O, sonra Kozettaya tərəf döndü:

– İndi sənin əməyin mənimdir. Oyna, mənim balam.

Arabacı beşfranklığı görüb elə sarsıldı ki, içkini qoyub pula baxmaq üçün qaçıb gəldi.

– Doğrudan da bir bax! – deyə ucadan bağırırdı. – Həqiqi, gümüş beşfranklıqdır! Qəlp deyil!

Tenardye yaxınlaşdı, pulu dinməzce jiletinin cibinə qoydu. Arvadı etiraz edə bilmədi. O, dodaqlarını gəmirirdi, acığından üz-gözü tanınmaz şəkildə dəyişildi.

Kozetta titrəyirdi, bununla belə cürətlənib soruşdu:

– Xanım, bu doğrudur? Mən oynaya bilərəmmi?

Tenardye xala hirsə dedi:

– Oyna!

– Sağ olun, xanım! – Kozetta təşəkkür etdi.

Dodaqları sahibəyə təşəkkür etdiyi halda, qız bütün körpə qəlbi ilə yolçuya minnətdarlığını bildirirdi.

Tenardye yenidən oturub içməyə başladı. Arvadı onun qulağına pıçıldadı:

– Bu sarı geyimli adam kim ola bilər?

Tenardye vüqarla cavab verdi:

– Mən eynilə bu cür sürtük geyinmiş milyonə çox rast gəlmişəm.

Kozetta daha corab hörmüdü, ancaq öz yerindən də çıxmırdı. O, həmişə bacardıqca az hərəkət etməyə çalışırdı. Qız arxa tərəfindəki qutudan köhnə parça qırıqlarını və xırdaca qılıncını çıxartdı.

Eponina və Azelma ətrafda baş verən hadisələrə fikir vermirdilər. Onlar daha vacib bir işlə məşğul idilər – əllərinə pişik düşmüşdü. Nisbətən böyük olan Eponina kuklanı yerə atmışdı, pişik balasının miyoldamasına, titrəməsinə əhəmiyyət vermədən onu göy və qırmızı parça qırıqlarına bələyirdi. Bu ciddi və çətin işlə məşğul olduğundan bacısı ilə danışdı:

– Bilirsənmi, bacı, bu kukla o birindən gülməlidir. Bax, bu tərəpənir, miyoldayı, özü də istidir. Bilirsən, bacıcan, gəl onunla oynayaq. Qoy o mənim qızım olsun. Mən xanım olum. Mən sizə qonaq gələm, sən də ona baxarsan. Yavaş-yavaş onun bıqlarını görüb təəccüblənərsən. Sonra sən onun qulaqlarını, daha sonra quyruğunu görüb lap təəccüb edərsən. Mənə deyərsən: “Ay aman!” Mən də sənə deyərəm: “Bəli, xanım, mənim balaca qızım belədir. İndi bütün balaca qızlar bu cürdür”.

Azelma heyran-heyran Eponinaya qulaq asırdı.

Tenardyenin qızları pişik balasını bələdikləri zaman Kozetta da öz xırdaca qılıncını bələyirdi. Sonra o, qılıncını qucağına aldı, həzin səslə layla çalib körpəsini yatırtmağa başladı.

Bu vaxt Tenardye xala sarı sürtüklü adama yaxınlaşdı. “Ərim haqlıdır, – deyə fikirləşdi, – bəlkə də bu adam çox dövlətlidir. Həyatda istədiyini edən axmaq dövlətliyə də olur”.

O, stola dirsəkləndi.

– Ağa, – Tenardye dilləndi.

Kişi “ag” sözünü eşidib döndü. Meyxana sahibəsi bu vaxta qədər onu ya “əzizim”, ya da “sevimli” deyər çağırırdı.

– Bilirsinizmi, ağa, – deyər o, kobudluqdan daha çox nifrət oyadan yaltaq bir nəzakətlə sözüne davam etdi, – mən çox istəyirəm ki, bu uşaq oynasın, siz belə alicənabsınızsa, etiraz etmirəm, ancaq belə bir mərhəmət bir dəfə yaxşıdır. Bilirsinizmi, axı onun heç kəsi yoxdur. O, işləməlidir.

Yolçu soruşdu:

– Deməli, bu, sizin uşağınız deyil?

– Allah köməyiniz olsun, ağa! O, dilənçidir. Biz mərhəmət edib onu saxlayırıq. Biz ondan ötrü əlimizdən gələni edirik, axı özümüz də o qədər dövlətli deyilik. Budur, altı aydır ki, biz nəhaq yerə onun vətəninə məktub yazırıq, bizə cavab verən yoxdur. Bizə elə gəlir ki, onun anası ölüb.

– Belə de, – yolçu cavab verdi və fikrə getdi.

Bu söhbət zamanı Kozetta gözlərini sahibəsindən çəkmirdi. Amma fikri dağınyı halda qulaq asırdı, bəzi ifadələr qulağına qırıq-qırıq gəlir çatırdı.

Bu vaxt bərk keşənmiş müştərilərin demək olar ki, hamısı mahnı oxumağa başladı. Meyxana sahibəsi ümumi şənlikdə iştirak etmək üçün onların yanına getdi.

Kozetta stolun altında oturub alovu gözlərində əks olunan ocağa tamaşa edirdi; o, yenidən öz balaca qılıncını yırğalayıb yatırdı və həzin-həzin zümzümə edirdi.

Meyxana sahibəsinin təkrar təkidindən sonra sarı sürtüklü adam – “milyoner” nəhayət şam etməyə razılıq verdi.

– Nə yemək istəyirsiniz, ağa?

– Pendir-çörək, – deyər o cavab verdi.

Tenardye xala belə qərara gəldi ki, “yəqin dilənçinin biridir”.

Sərxoşlar öz mahnılarını oxumaqda davam edir, qız da stolun altında öz laylasını çalırdı.

Birdən Kozetta səsinə kəsdi: ətrafına baxarkən balaca Tenard-yələrin kuklasını gördü; başları pişiklə oynamağa qarışdığından onlar kuklanı mətbəx stolunun bir neçə addımlığında atıb getmişdilər.

Qız əlindəki xırdaca qılıncını yerə qoyub otağa göz gəzdirdi. Tenardye xala pıçılı ilə ərinə nəse deyir, pulları dönə-dönə sayırdı; Eponina ilə Azelma pişiklə oynayırdılar; müştərilərdən kimisi şam

edir, kimisi çaxır içir, kimisi də oxuyurdu, – heç kəs ona fikir vermirdi. Hər dəqiqə qiymətli idi.

Kozetta iməkləyə-iməkləyə stolun altından çıxdı, bir daha əmin oldu ki, heç kəs ona baxmır, sonra kuklaya tərəf süründü və onu cəld götürdü. Bir andaca öz yerinə qayıtdı və elə oturdu ki, qucağında tutduğu kukla qaranlıqda qaldı.

Öz kasıbyana yeməyini yeyən səyyahdan başqa heç kəs heç nə görmədi.

Bu səadət on beş dəqiqə çəkdi.

Kozettanın ehtiyatla hərəkət etməsinə baxmayaraq kuklanın bir ayağı işıqda qalmışdı: ocağın işığı üstünə düşmüşdü.

Qaranlıqdan çıxan bu cəhrayı rəngli parıldayan ayaq birdən Azelmanın təəccübünə səbəb oldu.

Eponinaya dedi:

– Ay bacıcan, bir ora bax!

Qızların hər ikisi quruyub qaldı: Kozetta onların kuklasını götürməyə cəsarət etmişdi!

Eponina ayağa qalxdı, pişiyi qucağından buraxmadan anasının yanına gəldi, onun tumanını dartıdırmağa başladı.

– Əl çək məndən! Nə istəyirsən? – deyə anası soruşdu.

Qız dedi:

– Ana, bir ora bax!

Sonra barmağı ilə Kozettanı göstərdi.

Kozetta sevincindən heç nə görmür, heç nə eşitmirdi.

Meyxana sahibəsinin üzündə qəzəb sezilirdi. Kozetta həddini lap aşmışdı! Kozetta “xanımların” kuklasına əl vurmağa cəsarət etmişdi! Tenardye qəzəbdən xırıldayan səslə qışqırdı:

– Kozetta!

Kozetta elə diksindi ki, elə bil yer titrədi. O, çevrilib baxdı.

– Kozetta! – sahibə təkrar etdi.

Kozetta kuklanı götürdü, məftunluqla həm də məyus-məyus yerə qoydu. Sonra kuklaya baxa-baxa əllərini düydünlədi və yumruqlarını bir-birinə sıxıb barmaqlarını şaqıldatdı. Səkkiz yaşlı bir uşağın belə hərəkəti dəhşət idi. Nəhayət, nə meşəyə göndərilərkən, nə dolu vedrənin ağırlığından, nə pulun itməsindən, nə şallaqdan, nə də sahibənin acıqlı sözlərindən ağlamayan qız göz yaşını tökməyə məcbur oldu.

O, elə hıçqırırdı ki, az qalırdı boğulsun.

Yolçu stolun dalından qalxdı.

– Nə olub? – deyə soruşdu.

– Məgər görmürsünüz? – Meyxana sahibəsi ucadan bağırırdı və barmağı ilə cinayətin maddi sübutu kimi, Kozettanın ayaqlarının yanında atılıb qalmış kuklanı göstərdi.

– Hə, nə olub ki? – yolçu yenidən soruşdu.

Tenardye cavab verdi:

– Bu avara mənim qızlarımın kuklasına əl vurmağa cəsarət edib.

Yolçu dedi:

– Elə bu? Qızçıqaz kuklanı oynadıbsa, nə böyük iş olub ki?

– Axı o, öz çirkli əllərini, öz kifir əllərini kuklaya vurub, – deyə sahibə cavab verdi.

Bu sözləri eşidən Kozetta daha bərkdən hıçqırmağa başladı.

Tenardye bağırırdı:

– Sən səsini kəsəcəksən, ya yox?

Yolçu qapıya doğru gəldi, onu açıb bayıra çıxdı.

Onun otaqdan çıxdığını gören meyxana sahibəsi stolun altından Kozettaya elə bir təpik vurdu ki, qız bərkdən qışqırdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra qapı yenidən açıldı, həmin yolçu gəldi. O, qucağında kənd uşaqlarının bütün günü tamaşa etdikləri və haqqında əvvəllər bəhs etdiyimiz həmin gözəl kuklanı tutmuşdu. O, kuklanı Kozettanın qarşısına qoyub dedi:

– Götür, bunu sənə almışam.

Kozetta gözlərini qaldırdı. Əlində kukla yaxınlaşan adamı hərəkət edən günəşə bənzətdi, qulağına indiyə qədər eşitmədiyi sözlər gəldi:

– Bunu sənə almışam!

O, bir kuklaya, bir naməlum adama baxdı, yavaşca geri çəkildi, stolun altına girib onun ən uzaq divara yaxın küncünə qısıldı.

O, daha nə ağlayır, nə də qışqırırdı, sanki nəfəs almağa da qorxurdu.

Meyxana sahibəsi, Eponina və Azelma heykəl kimi dayanmışdılar. Hətta sərxoşlar da səslərini kəsmişdilər. Meyxanada görünməmiş sakitlik hökm sürürdü.

Təəccübdən nitqi qurumuş və donub qalmış Tenardye xala düşünməyə başladı: “Bu qoca kimdir? Kasıbdımı, milyonerdimi? Bəlkə də hər ikisindəndir – yəni oğrudur?”

Meyxana sahibi gah kuklaya, gah da yolçuya baxırdı; sanki bu adamı pul kisəsini yoxlamaq istədiyi kimi yoxlayırdı. Lakin bu, bir an çəkdi. Arvadına yaxınlaşıb pıçıltı ilə dedi:

– Kuklanın qiyməti ən azı otuz frankdır. Axmaq olma. Bu adamın ayağına döşən.

Xanım Tenardye özünü mehriban göstərmək istəyən cadugər qarıya məxsus riyakar səsle dedi:

– Hə, Kozetta, bəs niyə kuklanı götürmürsən?

Yalnız bundan sonra Kozetta öz yerindən çıxmağa cəsarət etdi.

– Kozettacan, – deyə Tenardye arvadının sözünə qüvvət verdi, – ağa sənə kukla bağışlayır. Götür. O, sənindir.

Kozetta bu sehrli kuklaya qorxa-qorxa baxırdı. Onun üzündəki göz yaşları hələ qurumamışdı, amma yavaş-yavaş parlayan gözlərindən xoşbəxtlik yağırdı.

Ona elə gəlirdi ki, kuklaya əlini toxunduran kimi ildırım çaxacaq.

Müəyyən mənada bu, düz idi, belə ki, o, şübhə etmirdi ki, sahibəsi onu danlayacaq və döyəcək.

Nəhayət, Kozetta kuklaya yaxınlaşdı, üzünü sahibəyə çevirib çəkine-çəkine pıçıldadı:

– Xanım, olarmı?

Onun səsindeki ümitsizliyi, qorxunu və heyranlığı heç bir sözle ifadə etmək olmazdı.

– Əlbəttə olar, – sahibə cavab verdi, – o sənindir. Axı cənab onu sənə bağışlayıb.

Kozetta yenidən soruşdu:

– Doğrudur, ağa? Bu doğrudur? Bu xanım mənimdir?

Yolçunun gözləri dolmuşdu. Deyəsən, o, elə həyəcanlanmışdı ki, hönkürtü ilə ağlamamaq üçün sakit dayanmışdı. O, başı ilə təsdiq etdi və “xanımın” əlini qızın balaca ovcuna qoydu.

Kozetta tez əlini çəkdi, elə bil ki, “xanımın” əli onun əlini yandırdı, tez başını aşağı saldı.

Qəflətən döndü və çevik hərəkətlə kuklanı götürdü.

O dedi:

– Kuklanın adını Katerina qoyacağam.

Kozettanın cır-cındırı, kuklanın lentləri və tünd-çəhrayı paltarları ilə qarışaraq çox qərribə görünürdü.

O, xəbər aldı:

– Xanım, kuklanı stulun üstündə oturtmaq olarmı?

– Olar, mənim balam, – deyə meyxana sahibəsi cavab verdi.

İndi isə Azelma və Eponina Kozettaya həsədlə baxırdılar.

Kozetta Katerinanı stulun üstündə oturtdu, özü isə onun qarşısında döşəmədə hərəkətsiz, dinməz oturdu və tamaşa etməyə başladı.

Yolçu dedi:

– Kozetta, oyna da!

Qız cavabında:

– Mən oynayıram, – dedi.

İndi sahibə həyatda hər şeydən artıq bu yolçuya nifrət edirdi. Buna baxmayaraq səbir etməli idi. O, uşaqlarını yatmağa göndərdi. Sonra isə sarı geyimli adamdan “icazə alıb” Kozettanı yatmağa yollamaq istədi. Ana qayğıkeşlikliyi ilə dedi:

– Qız bu gün çox yorulub.

Kozetta Katerinanı qucağına alıb yatmağa getdi.

Hər dəfə Tenardye xala ərinin oturduğu üzbəüzdəki küncə gedərək “ürəyini boşaldırdı”:

– Qoca kələkbaz! Bilmirəm buna nə azar dəyib? Bizi təşvişə saldı. Bir buna bax, istəyir ki, bu balaca adama oxşamaz oynasın! Ona kukla bağışlayır! Dərisi qırx su olmayan bu yaramaz küçüyə qırx franklıq kukla alır! Bir az da keçsə onu şişirdib “şahzadə” adlandıracaq. Bu qoca kaftar qudurub nədir?

– Niyə qudurub? Bunun səbəbi çox sadədir, – deyə Tenardye etiraz etdi. – Bəlkə bu onu əyləndirir? Qız işləyəndə sənin xoşuna gəlir. Bəlkə qızın oynamağı da ona xoş gəlir? Onun buna ixtiyarı var. Əgər yolçu pul verirsə, onun hər bir şey etməyə ixtiyarı var. Əgər bu qoca xeyirxahdırsa, sənin nə borcuna? Əgər o, axmaqdırsa, bunun da sənə dəxli yoxdur. Pulu ki var, nə demək olar?

Bunlar ailə başçısının və meyxana sahibinin sözü və dəlili idi. Heç birinə etiraz etmək olmazdı.

Naməlum adam stola dirsəklənib yenidən fikrə getdi.

Digər müştərilər, alverçilər və arabaçılar yavaş-yavaş stoldan uzaqlaşdılar, daha mahnı oxumurdular. Onlar bu adama hörmətqarışıq qorxu içində baxırdılar. Cibindən sərbəst şəkildə beşfranklıq çıxaran, ayağı taxta başmaqlı, pinti uşağa böyük bir səxavətlə iri kukla bağışlayan bu sadə geyimli şəxs çox qərribə, həm də qorxulu adam idi.

Bir neçə saat keçdi. Müştərilər dağıldı, meyxana bağlandı, aşağı zal boşaldı, ocaq söndü, naməlum adam isə öz yerində, həmin vəziyyətdə oturub qalmışdı. Hər dəfə o, dirsəkləndiyi qolunu o biri ilə əvəz edirdi. Vəssalam. Ancaq Kozetta gedəndən bəri o bir söz də deməmişdi. Ər-arvad Tenardylər maraqlandıqları üçün və nəzakət xatirinə zalda qalmışdılar.

Xanım Tenardye donquldandı:

– Deyəsən o, bütün gecəni beləcə oturub qalmaq istəyir?
Saat ikini vuranda ərinə dedi:
– Mən yatmağa gedirəm. Sən bil, o bilsin.
Əri stolun yanında, küncdə oturdu, şamı yandırır “Fransız xəbərləri”ni oxumağa başladı.

Düz bir saat da beləcə keçdi. Ləyaqətli sahib qəzeti ən azı üç dəfə oxudu. Yolçu yerindən tərpənmirdi.

Tenardye qurдалandı, öskürdü, tüpürdü, burnunu sildi, stulu cırıldatdı. Yolçu hərəkətsiz oturmuşdu.

“Deyəsən, o, yuxuya gedib”, – deyə Tenardye düşündü.

Naməlum adam yatmamışdı, ancaq heç nə onu xəyaldan ayıra bilmirdi.

Nəhayət, Tenardye təsəyini başından götürdü, yolçuya yaxınlaşdı, ürəklənib soruşdu:

– Cənab, yatmaq istəmirsinizmi?

Naməlum adam dedi:

– Bəli. Siz haqlısınız. Tövləniz haradadır?

Tenardye gülümsəyərək dedi:

– Cənab, mən sizi ötürərəm.

O, şamı götürdü, yolçu öz düyünçəsini və ağacını əlinə aldı. Tenardye onu birinci mərtəbədəki otağa apardı. Otaq dəbdəbəli şəkildə bəzədilmişdi: burada bahalı qoz ağacından düzəldilmiş mebel, qayıq formalı çarpayı, qırmızı qalın parçadan pərdələr vardı.

– Bu nədir? – deyə yolçu soruşdu.

– Bu bizim yataq otağımızdır, – deyə sahib cavab verdi. – Arvadımla mən indi başqa otaqda yatırıq. Bura ildə iki-üç dəfədən çox girmirlər.

– Tövlə mənim ürəyimə daha çox yadır, – deyə naməlum adam qəti bildirdi.

Tenardye özünü elə göstərdi ki, guya bu nəzakətsiz sözü eşitmədi.

O, gur yanan buxarının üstünə qoyulmuş və ona gözəllik verən iki təzə şamı yandırdı.

Yolçu üzünü çevirib baxanda sahib artıq çıxıb getmişdi.

Meyxana sahibi öz otağına çəkildi. Ərinin addım səslərini eşidən arvad dedi:

– Bilirsənmi, mən sabah Kozettanı qovacağam. Qoy cəhənnəm olsun.

– Yaman qoçaqsan! – deyə Tenardye çox soyuqqanlılıqla cavab verdi.

Daha danışmadılar, bir neçə dəqiqədən sonra şam söndü.

Sahib gedən kimi yolçu ağacını və düyünçəsini küncə atdı, özünü kresloya saldı, bir neçə dəqiqə fikirli-fikirli oturdu.

Sonra ayaqqabılarını çıxardı, şamın birini götürdü, o birini üfürüb söndürdü, qapını itələyib açdı və otaqdan çıxdı. Ətrafına elə baxırdı ki, elə bil nə isə axtarırdı. O, dəhlizi keçib pilləkənin yanında dayandı. Qulağına uşaq mışlısını andıran və güclə eşidilən səs gəldi.

O, səsə tərəf gedərək pilləkənin altında düzəldilmiş, üçbucağa bənzəyən bir oyğun yanına gəlib çıxdı. Daha doğrusu, bu oyğun pilləkənin özü yaratmışdı. Bu oyğun – pilləkənin altı idi.

Orada – müxtəlif köhnə zənbil və sınıq qab-qacaqın arasında, toz-torpaqlı hörümçək toru basmış bir yerdə içinin samanı çıxmış cırıq döşək və cırıq yorğan vardı. Yorğan o qədər köhnə idi ki, yırtıqlarından döşək görünürdü. Döşəkağı yox idi. Bu yorğan-döşək daş döşəmənin üstünə atılmışdı. Belə bir yatacaqda Kozetta yatırdı.

Yolçu yaxınlaşdı və qıza baxmağa başladı.

Kozetta dərin yuxuya getmişdi. Paltarlı yatmışdı: qışda paltarını soyunmazdı ki, canı bir qədər qızsın.

O, qaranlıqda iri gözləri işıldayan kuklanı bağrına basmışdı. Kozetta hərdən dərinədən nəfəs alır, elə bil ki, ayılmaq istəyirdi, sonra əsəbi halda kuklanı qucaqlayırdı. Taxta başmaqlarının biri yorğan-döşəyinin yanında idi.

Kozettanın bu dənşqal otaqçıının yanındakı qapıdan çox geniş və qaranlıq bir otaq götüründü. Yolçu ora girdi, şüşəli qapıdan otağın o başında qoyulmuş iki balaca, ağ çarpayı görünürdü. Bu Epolina və Azelmanın çarpayıları idi.

Yolçu təxmin etdi ki, bu otaq Tenardyelerin otağına bitişikdir. O, çıxıb getmək istəyirdi ki, gözləri buxarıya sataşdı. Bu buxarıda heç kıl də yox idi; amma onun üstündəki şeylər yolçunun diqqətini cəlb etdi.

Bu, müxtəlif ölçülü, çox gözəl iki uşaq başmağı idi. Yolçunun yadına uşaqların çox qədim və gözəl bir adəti düşdü: bayram axşamı hər uşaq öz ayaqqabısının bir tayını buxarının üstünə qoyur və ümid edir ki, xeyirxah pəri onun ayaqqabısının içinə çox qərribə bir hədiyyə qoyacaqdır.

Yolçu əyildi.

Pəri, daha doğrusu uşaqların anası burada olmuşdu və hər başmağın içində dəyəri on su olan təzəcə pul parıldayırdı.

Yolçu qalxdı və getməyə hazırlaşdı ki, kənarda, buxarının ən qaranlıq yerində bir şey gördü. O baxdı, üstündə palçıqı qurumuş və külə bulaşmış, yarısı sınıq, eybəcər taxta başmağı tanıdı. Bu, Kozettanın başmağı idi.

Bu başmağın içində heç nə yox idi.

Yolçu ciblərini eşələdi, aşağı öyildi və Kozettanın başmağının içinə bir luidor¹ qoydu.

Sonra səssiz addımlarla öz otağına qayıtdı.

* * *

Ertəsi gün, səhərin açılmasına ən azı iki saat qalmış meyxana sahibi əlində qələm, üstündə şam yanan stolun arxasında oturub sarı sürtüklü yolçunun xərcini hesablayırdı.

Onun başı üstündə durmuş arvadı azca əyilərək ərinin yazdıqlarını gözdən keçirirdi. Onlar qətiyyənlə danışmırdılar. O, fikrini bir yerdə cəmləşdirərək düşünürdü. Evdə xışıltı eşidilirdi. Kozetta pilləkəni süpürürdü.

On beş dəqiqə keçdi. Bir neçə düzəlişdən sonra Tenardye belə bir sənsəng əsəri yaratdı:

1 №-li otaqdakı cənabın haqq-hesabı:

Şam yeməyi	- 3 frank
Otaq	- 10 frank
Şam	- 5 frank
Ocaq	- 4 frank
Başqa xidmətlər	- 1 frank
Cəmi:	- 23 frank

"Xidmətlər" əvəzinə "xidmətlər" yazılmışdı.

Meyxana sahibəsi bərkdən dilləndi:

- İyirmi üç frank! Əslində, Tenardye, sən haqlısan, o, doğrudan da bizə bu qədər pul borcludur. - Onun, qızların yanında Kozettaya kukla bağışlamasını xatırladı.

¹ Luidor - Fransada iyirmi franklıq qızıl pul

- Bu düzdür, ancaq bir qədər çoxdur. O, bu qədər pulu verməz. Tenardye özünəməxsus laqeydliklə gülüb cavab verdi:

- Verər.

Arvad etiraz etmədi. O, stulları qaydaya salmağa başladı; əri otaqda vargəl etdi. Bir qədər keçəndən sonra dedi:

- Axı mənim min beş yüz frank borcum var!

O, küncdə buxarının qabağında oturdu, ayaqlarını isti külün üstünə qoyub fikrə getdi.

- Yaxşı yadıma düşdü, - deyə qadın yenə dilləndi, - Kozettanı bu gün qovmaq istədiyimi unutmamısan ki? Yaramazın biridir! Onun kuklası lap ürəyimi dəşir. Mən bu qızı görmək istəmirəm.

Tenardye çubuq çəkə-çəkə dedi:

- Haqq-hesabı o adama sən verərsən.

Sonra o, otaqdan çıxdı.

O, otaqdan çıxan kimi yolçu zala girdi.

Tenardye o saat qayıtdı, onun arxasında, yarıaçıq qapının arasında elə dayandı ki, ancaq arvadı onu görə bilirdi.

Sarı geyimli adam ağacını və düyünçəsini əlində tutmuşdu.

- Nə tezdən durmusunuz? - deyə sahibə ucadan soruşdu. - Cənab, məgər siz gedirsiniz?

Bu sözləri deyə-deyə özünü itirmiş halda haqq-hesab kağızını əlində fırladırdı.

Yolçunun görkəmi qayğılı və fikri dağınıq idi.

- Bəli, xanım, gedirəm.

- Deməli, cənab, sizin Monfermeyldə heç bir işiniz yox imiş?

- Yox, mən buradan yol keçirdim. Vəssalam. Xanım, sizə nə qədər borcluyam?

Tenardye qatlanmış haqq-hesab kağızını dinməzəcə ona verdi.

Yolçu acıb baxdı, amma deyəsən, fikri başqa yerdə idi.

- Xanım, - deyə soruşdu, - işləriniz yaxşı mı gedir?

Yolçunun haqq-hesabı alarkən hiddətlənməməsindən təəccüb-lənən sahibə cavab verdi:

- Belə də, cənab! Eh... - deyə kədərli və məyus halda davam etdi,

- indi çətin zamandır. Üstəlik, ətrafımızda dövlətli adam da azdır. Hamısı xırda adamlardır. Yanımıza hərdənbir sizin kimi səxavətli və dövlətli ağalar gəlir, cənab: Biz xeyli vergi veririk. Bilirsinizmi, bir yandan da bu qız bizə baha başa gəlir.

- Hansı qız?

– Özünüz ki bilirsiniz. Kozetta. Kəndlilərin dediyi kimi – “Torağay”.

Naməlum adam səsini uzada-uzada dedi:

– Hə-ə!

O davam etdi:

– Bu avam kəndlilər də axmaq ləqəblər verirlər! Bu qız torağaydan çox yarasaya oxşayır. Bilirsinizmi, ağa, biz özümüz dilənmirik, amma başqasına da sədəqə verməyə imkanımız yoxdur. Biz heç nə qazanmırıq, ancaq çox pul verməliyik. Patent, sədəqə, vergi. Bundan başqa axı mənim öz qızlarım var. Özgə uşağını yemləmək mənim nəyimə gərəkdir?

Səsi titrəsə də, laqeyd danışmağa çalışan naməlum adam soruşdu:

– Sizi ondan xilas etsələr necə olar?

– Kimdən? Kozettadan?

– Hə.

Meyxana sahibəsinin qırmızı və qəddar üzünə iyrənc bir təbəssüm yayıldı:

– Aparın, cənab, aparın, nə istəyirsiniz edin.

– Yaxşı.

– Doğrudan? Siz onu aparırsınız?

– Mən onu aparacağam.

– İndi?

– Lap elə indi. Uşağı çağırın.

– Kozetta! – Tenardye onu çağırırdı.

Yolçu davam etdi:

– Hələlik isə mən sizin haqq-hesabı verim. Nə qədərdir?

Haqq-hesaba baxarkən o, təəccübünü gizləyə bilmədi.

– İyirmi üç frank! – O, meyxana sahibəsinə baxdı və təkrar etdi:

– İyirmi üç frank!

Sahibənin zərbə endirmək üçün xeyli vaxtı vardı. O qəti tərzde dedi:

– Bəli, cənab! İyirmi üç frank!

Naməlum adam stolun üstünə beş dəne beşfranklıq qoydu.

O dedi:

– Körpəni getirin!

Bu vaxt Tenardye öz uşağın ortasında dayanıb dedi:

– Cənabın borcu iyirmi altı sudur!

– Necə yəni iyirmi altı su? – deyər arvadı bağırırdı.

Tenardye soyuqqanlılıqla dedi:

– İyirmi su otaq üçün, altı su yemək üçün. Körpəyə gəlincə isə, mən bu cənabla bir qədər söhbət etməliyəm. Arvad, bizi tək burax.

Tenardye xala heç bir söz demədən çıxıb getdi.

Tək qalan kimi Tenardye səyyaha stul təklif etdi. Səyyah oturdu, Tenardye ayaq üstə dayanmışdı, onun üzündə heç zaman görünməyən xeyirxah və sadəlövh bir ifadə vardı.

– Cənab, – dedi, – qulaq asın, doğrusu, bu uşağı mən həddən artıq sevirəm.

Yolçu diqqətlə onun üzünə baxdı:

– Hansı uşağı?

Tenardye davam etdi:

– Lap gülməlidir. Ona öyrəşmişəm. Pul mənim nəyimə lazımdır? Pullarınızı geri götürün. Bu uşağı mən çox istəyirəm.

– Axı kimi? – deyər naməlum adam bir də soruşdu.

– Bizim balaca Kozettanı. Deyəsən, axı siz onu aparmaq istəyirsiniz? Bax, sizə doğrusunu deyirəm: mən bu uşağdan ayrılmağa razı deyiləm. Bu, sizin namuslu adam olduğunuz kimi doğrudur. Mən buna razı ola bilmərəm. Bir vaxt gələr ki, qız məni məzəmmət edə. Mən onu lap körpəlikdən götürmüşəm. Doğrudur, o, bizə bəla başa gəlib, onun çatışmayan cəhətləri var; bir də biz dövlətli deyilik, amma o, xəstə olanda mən onun tək-cə dərmanlarına dörd yüz frankdan çox pul xərcləmişəm. Axı bu yazığın nə atası var, nə anası, onu mən böyütmüşəm. Mənim çörəyim həm ona, həm də özümə çatır. Bir sözlə, mən bu uşağa bağlanmışam. Bilirsiniz, adam onu yavaş-yavaş sevməyə başlayır. Mən sadə adamam, mühakimə yürüdə bilmirəm; mən bu uşağı çox istəyirəm, arvadım bir qədər tündməcazlıdır, ancaq o da bu qızı sevir. Bilirsinizmi, biz bu qızı öz uşaqlarımız kimi sevirik. Mən onun səsinə öyrəşmişəm.

Naməlum adam gözünü ondan çəkmirdi.

– Xahiş edirəm, məni bağışlayın, cənab, – deyər Tenardye davam etdi: – adam öz uşağını tanıyıb-bilmədiyi şəxsə verməz. Düz demirəm? Doğrudur, siz dövlətliniz, görkəminizdən ləyaqətli adama oxşayırsınız. Bəlkə də bu, ona xoşbəxtlik bəxş edərdi. Ancaq mən öyrənməliyəm. Başa düşürsünüz mü? Fərz edək ki, mən canımı dişimə tutub onu buraxdım, ancaq bilməliyəm ki, onu hara aparacağsınız. Mən onu gözümdən qoya bilmərəm. Mən istərdim ki, onun kimin yanında qaldığını bilərəm, aradım ona baş çəkəim; qoy uşaq hiss

etsin ki, onun xeyirxah ata əvəzi uzaqda deyil, onu qoruyur. Bir sözlə, elə şeylər var ki, bizim qüvvəmiz xaricindədir. Mən heç sizin adınızı da bilmirəm. Siz onu aparacaqsınız. Mən isə öz-özümə deyəcəyəm: "Bəs bizim Torəgəyimiz hanı? O, hara uçub gedib?" Mənə heç olmasa ya bir parça kağız, ya da pasportunuzu göstərin, belə deyilmi?

Gözlərini ona zilləyən, sanki qəlbinin dərinliklərinə nüfuz etməyə çalışan naməlum adam ciddi və qəti səsə dedi:

– Cənab Tenardye, Parisdən beş lyedən¹ uzağa getməyən şəxslər özləri ilə pasport götürmürlər. Kozettanı aparsam, aparacağam – vəssalam! Siz nə mənim adımlı, nə yaşayış yerimi biləcəksiniz. Siz qızın harada olduğunu bilməyəcəksiniz. Məqsədim budur ki, o heç vaxt bir daha sizi görməsin. Mən onu bu evlə bağlayan ipi kəsəcəm və qız yox olacaq. Razısınızmi? Ya hə, ya yox!

Tenardye başa düşdü ki, qarşısındakı bu adam çox qüvvətlidir. Bir gün əvvəl o, arabacılarla içəndə, papiros çəkib mahnı oxuyanda bütün axşamı naməlum adamı pişik kimi marıtlamış, riyaziyyatçı kimi öyrənməyə çalışmışdı.

Sarı sürtüklü şəxsin bir tərpənişi, bir hərəkəti Tenardyenin nəzərindən qaçmırdı. O, bunu çoxdan – naməlum adamın hələ Kozettaya maraq göstərməsindən xeyli əvvəl duymuşdu. Tenardye, qocanın uşağa zillənmiş dalgın baxışlarını tutmuşdu. Ancaq bu şəfqət nə ilə əlaqədar idi? Bu adam kim idi? Nə üçün bu qədər çox pulu olan adam dilənçi kimi geyinmişdi? Tenardyenin öz-özünə verdiyi və cavabını tapa bilmədiyi suallar bunlardan ibarət idi və bunlar onu əsəbiləşdirirdi. O, bu suallar ətrafında bütün gecəni düşünmüşdü.

Naməlum adam Kozettanın atası ola bilməzdi. Bəlkə də babası idi? Belədirsə, onda nə üçün o saat hər şeyi acıb demədi? İxtiyarın çatırsa, sübut elə! Bu adamın Kozettanı aparmağa ixtiyarı yoxdur. Onda bəs bu adam Kozettanın nəyidir? Tenardye baş sındırırdı. O hər şeyi təxmin edir, ancaq heç nə bilmirdi. Hər halda o əmin idi ki, burada bir sirt var və yolçu meyhanada qəsdən daldalanır. Tenardye özünü qüvvətli sanırdı. Ancaq elə ki naməlum adamın aydın və qəti cavabını eşitdi, başa düşdü ki, burada heç bir anlaşılmazlıq yoxdur. O, özünün gücsüz olduğunu dərk etdi. Əlindən heç bir şey gəlmirdi.

Birbaşa və tez hərəkət etmək vaxtı çatmışdı:

– Cənab, – dedi, – mənə min beş yüz frank lazımdır.

Naməlum adam yan cibindən köhnə, qara rəngli, meşin bumajnikini¹ çıxartdı, oradan üç bank bileti götürüb stolun üstünə qoydu. Sonra iri, yoğun barmağını pulun üstünə qoyub dedi:

– Kozettanı getirin!

Bəs, bu vaxt Kozetta nə edirdi?

Kozetta oyanan kimi başmağının yanına qaçdı. Başmağının içindən qızıl tapdı. Pul təptəzə iyirmifranklıq idi!

Kozettanın gözləri qamaşdı. Taleyi onu məst etdi. O, qızılın nə olduğunu bilmirdi, onu heç vaxt görməmişdi. Pulu tez önlüyünün cibində gizlətdi, elə bil ki, oğurlamışdı. Bununla belə o, hiss edirdi ki, bu pul onun xüsusi mülkiyyətidir. Bu bəxşşin kim tərəfindən verildiyini başa düşsə də sevincqarışıq bir qorxu hissi keçirirdi. Bu hadisə onu nə qədər sevindirsə də, ondan çox heyrətləndirmişdi. Ona elə gəlirdi ki, belə gözəl, belə parlaq hədiyyələr xalis ola bilməzlər. Kukla da, qızıl da onu həyəcana gətirmişdi. Belə təmtəraqlı hədiyyələr onun canına vəlvələ salmışdı.

Təkcə naməlum adam onu qorxutmurdu. Əksinə, onun barəsində düşünərkən qız sakitləşirdi. Dünəndən bəri keçirdiyi sarsıntının, yuxunun içində belə öz uşaq ağı ilə bu qoca, yazıq görkəmli və qəmgin, əslində isə bu qədər dövlətli və xeyirxah adam haqqında düşündü. Məşədə bu qocaya rast gəldiyi andan onun üçün hər şey başqalaşdı.

Kozetta ana qayğısının, ana himayəsində yaşamağın nə demək olduğunu bilmirdi. Beş yaşından, daha doğrusu həyatı yavaş-yavaş dərk edəndən yazıq qız həmişə qorxudan və soyuqdan titrəmişdi. O, həmişə kasıblığın iliye işləyən soyuk küləyi qarşısında dayanmışdı; indi isə ona elə gəlirdi ki, artıq himayə edilmişdir. Onun qəlbindəki əvvəlki soyuqluğu indi hərərət əvəz etmişdi. İndi o, Tenardyedən əvvəlki kimi qorxmurdu. İndi o, yalnız deyildi: yanında kimse vardı.

Qız tələsik özünün gündəlik işlərini görməyə başladı. Bir gün əvvəl on beş sunu salıb itirdiyi cibinə qoyduğu luidor onun fikrini yayındırırdı. Əlini pula vurmağa cürət etməsə də, hər beş dəqiqədən bir dilini çıxararaq ona baxırdı. Pilləkəni süpürərkən Kozetta birdən dayandı, yerindən qımıldanmadı, nəinki süpürgəsini, həyatda hər şeyi unudub, cibinin dibində parıldayan bu ulduza tamaşa etməyə başladı.

Elə bu vəziyyətdə Tenardye xala onu yaxaladı.

¹ Ly e – Fransada təqribən 4,5 km-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

¹ Bumajnik – pul və kağız qoymaq üçün cib kisəsi, portmanet.

Ərinin əmrinə görə qızı aparmağa gəlmişdi. Qoribə işdir! Sahibə onu nə kötəklədi, nə də danladı.

Tenardye xala mülayim səslə dedi:

– Kozetta, tez bura gəl!

Bir dəqiqədən sonra Kozetta alt mərtəbədəki zala girdi.

Naməlum adam gətirdiyi bağlamayı açdı. Bağlamada yun parça-dan tikilmiş uşaq donu, önlük, bambazı lifçik, alt tumanı, ləçək, yun corab, ayaqqabı – bir sözlə, səkkiz yaşlı qız uşağına lazım olan hər cür geyim var idi. Bu geyimlərin hamısı qara rəngdə idi.

Naməlum adam dedi:

– Mənim balam, bunları götür, tez get, paltarını dəyiş.

Səhər yenidən açılırdı. Monfermeylin sakinləri qapılarını açanda Paris küçəsi ilə balaca bir qızın əlindən tutmuş kasıb geyimli bir qocanın addımladığını gördülər. Qızın qucağında kukla vardı.

Bu, naməlum adamla Kozetta idi.

Bu kişinin kim olduğunu heç kəs bilmirdi. Kozettanı da öz cındır geyimini çıxardığından çoxları tanımırdı.

Kozetta gedirdi. Ancaq kiminlə? Ona aydın deyildi. Hara? Bu da naməlum idi. O yalnız bunu bilirdi ki, Tenardyenin meyxanasını tərk edirdi.

Səyyahla Kozetta gedəndən sonra Tenardye on beş dəqiqə gözlədi, sonra arvadını bir kənara çəkib min beş yüz frankı göstərdi.

– Vəssalam? – deyə arvadı təəccübləndi.

Birgə yaşadıkları bütün vaxt ərzində ilk dəfə cəsarətlənərək ərinə danlamağa başladı. Zərbə hədəfə dəymişdi!

– Sən, əlbəttə, haqlısan! – deyə kişi cavab verdi. – Mən axmağam. Şlyapamı gətir görüm.

Üç kağız pulu qatlayıb cibinə qoydu, tələsik otaqdan çıxdı. Qonşulardan xəbər aldı, onlar naməlum adamın gətirdiyi səmti göstərdilər: Toragayla onun Livri tərəfə getdiyini görmüşdülər.

O, cold göstərilən tərəfə getməyə başladı. Öz-özünə düşünürdü: “Bu sarı şürtlük geymiş adam yəqin milyonerdir, mən isə axmağam. O əvvəl iyirmi su, sonra beş frank, sonra əlli, daha sonra min beş yüz frankın hamısını çox asanlıqla verirdi. Sözsüz ki, on beş min frank da verərdi. Mən mütləq ona çatmalıyam. İçində qız üçün pal-paltar olan bağlamanın əvvəlcədən hazırlanması çox qəribədir. Burada nəşə bir sirr var. Dövlətlərin sirri qızıl hopdurulmuş lif kimidir. Ancaq sıxmağı bacarmalısan”.

Bu fikirlər onun başında qasırga kimi fırlanırdı. “Mən axmağam” sözlərini təkrar edirdi.

Birdən o dayandı, vacib bir şeyi unudub geriyyə qayıtmağa hazırlaşan adam kimi alnına döyməyə başladı.

– Görək tufəngi özümə götürəydim, – deyə donquldandı.

Onun qəlbi fitnə-fəsad yuvası idi.

Bir dəqiqəlik tərəddüddən sonra Tenardye düşündü: “Yox, onlar qaçıb gizlənə də bilərlər!”

O, cold və qəti addımlarla yoluna davam etdi.

Gölmeçələrin yanından ötüb, böyük talanı çəpənə keçərkən, gözləri kolluqda qalmış şlyapaya sataşdı. Bu, naməlum adamın şlyapası idi.

Kolluq alçaq idi. Tenardye başa düşdü ki, səyyahla Kozetta burada oturub dincəlirlər. Uşaq o qədər balaca idi ki, heç görünmürdü. Təkcə kuklanın başı görünürdü.

Tenardye səhv etməmişdi. Naməlum adam ona görə burada oturmuşdu ki, Kozetta bir qədər dincini alsın. Meyxana sahibi kolluğun ətrafına dolanıb qəflədən axtardığı adamların qarşısında dayandı:

– Bağışlayın, cənab, – deyə nəfəsi kəsilə-kəsilə dilləndi, – xahiş edirəm ki, min beş yüz frankınızı geri alalım.

Bu sözləri deyib naməlum adama üç bank bileti uzatdı.

Yolçu onun üzünə baxdı:

– Bu nə deməkdir?

Tenardye hörmətlə cavab verdi:

– Cənab, bu o deməkdir ki, mən Kozettanı geri aparıram.

Kozetta dıksındı və qocaya sığındı.

Səyyah isə diqqətlə Tenardyenin gözlərinin içinə baxaraq hər bir sözü hecalarla təkrar etdi:

– Siz Ko-zet-ta-nı ge-ri apa-rır-sı-nız?

– Bəli, cənab, mən onu geri aparıram. İndi səbəbini sizə izah edə-
rəm. Mənim, əslində, onu sizə verməyə ixtiyarım yoxdur. Bilirsinizmi,

mən təmiz adamam. Bu, mənim uşağım deyil, onun anası var. Anası bu uşağı mənə etibar edib. Mən bu uşağı yalnız anasına verə bilərəm. Bilərəm mənə deyəcəksiniz: “Anası ölüb”. Fərz edək ki, belədir. Bu halda uşağı mən, anasının imzası ilə məktub təqdim edən şəxsə verə bilərəm. Məktubda göstərilməlidir ki, mən uşağı bu məktubu təqdim edən şəxsə verməliyəm. Aydındır?

Səyyah heç bir söz demədən ciblərini axtardı və Tenardye yenidən onun əlində içi pulla dolu bumajniki gördü.

Meyxana sahibi sevincindən titrəməyə başladı:

– Əla, – deyə düşündü, – sayıq olmaq lazımdır. O mənə ələ almaq istəyir.

Bumajniki açmazdan əvvəl səyyah ətrafa baxdı. Ətraf sakitlik idi. Nə meşədə, nə vadidə bir nəfər də gözə dəymirdi. O, bumajnikini açdı, oradan, Tenardyenin, gözlədiyi kimi, bank biletləri deyil, bir parça kağız çıxardıb açdı və meyxana sahibinə uzadıb dedi:

– Siz haqlısınız. Alın oxuyun.

Tenardye kağızı alıb oxudu:

“Monfermeyl-Sahil, 25 mart 1823-cü il.

Cənab Tenardye,

Kozettanı bu məktubu təqdim edən şəxsə verin. Bütün xırda xərcləriniz ödəniləcək.

Hörmətlə Fantina”.

– Bu imza sizə tanışdırmı? – deyə yolçu soruşdu.

İmza doğrudan da Kozettanın anasının idi. Tenardye imzanı tanıdı. Etiraz etmək mənasız idi.

Tenardye nəzərdə tutduğu pulu ala bilmədiyi və məğlub olduğu üçün pərtləşdi.

– Siz bu kağızı təsdiqedicə sənəd kimi özünüzdə saxlaya bilərsiniz.

– İmza çox gözəl saxtalaşdırılıb, – deyə Tenardye burnunun altında donquldandı. – Yaxşı, olsun!

Sonra o bir ümitsiz təşəbbüs də etdi:

– Cənab, siz ki məktubu təqdim etdiniz, qoy belə olsun, – dedi.

– Ancaq bütün “xırda xərcləri” ödəməlisiniz. Borcunuz isə kifayət qədərdir.

Səyyah ayağa qalxdı, pencəyinin sürtülmüş qolunun tozunu təmizləyə-təmizləyə cavab verdi:

– Cənab Tenardye, anası yəni hesablamışdı ki, sizə yüz iyirmi frank borcu var; fevralda ona beş yüz franklıq haqq-hesab göndərmisiniz. Siz fevralın axırında üç yüz frank, martın əvvəlində də üç yüz frank almısınız. O vaxtdan doqquz ay keçib. Şərtinizə görə siz hər ay on beş frank almalısınız. Cəmi otuz beş frank borcunuz qalır. Mən elə indicə sizə min beş yüz frank verdim.

Tenardye düşündü: “Bu nə bəc adamdır”.

– Adını öyrənmək şərəfinə nail olmadığımı, cənab, – deyə o, bütün xoş sözləri bir kənara qoyaraq qətiyyətlə dilləndi, – mən ya Kozettanı aparacağam, ya da siz mənə min ekü¹ verəcəksiniz.

Naməlum adam sakitcə dedi:

– Gedək, Kozetta.

O, sol əlini Kozettaya uzatdı, sağ əli ilə ağacını yerdən götürdü.

Tenardye o saat dərək etdi ki, dəyənək çox ağırdır, ətrafda isə kimse yoxdur.

Səyyahla qız meşənin dərinliyində gözdən itdilər. Özünü itirmiş meyxana sahibi yerindən tərpənmədi.

Onlar getdikcə, Tenardye onun enli, azca donqarlaşmış çiynlərinə və qüvvətli yumruqlarına baxırdı.

Sonra Tenardye özünə, özünün zəif və arıq əllərinə baxmağa başladı.

“Belə çıxır ki, mən doğrudan da islaholunmaz axmağam, ova tufəngsiz çıxmışam”, – deyə düşündü.

Hər halda o, tamamilə məğlub olmaq istəmirdi.

– Onun hara gedəcəyini bilməliyəm, – deyə donquldandı, – onların gözlərinə görünmədən, dallarınca düşdü. Əlində iki şey qalmışdı: istehza əlaməti kimi “Fantina” imzalı məktub və min beş yüz frank.

Naməlum adam Kozettanı Livri və Bondi tərəfə aparırdı. O, asta-asta, başını aşağı salaraq fikirli halda yeriyirdi. Qıç meşəni seyrəkləşdirmişdi, ona görə də Tenardye xeyli aralı olmasına baxmayaraq onları gözdən qoymurdu. Səyyah hərdən bir geriye çevrilir, onları izləyən olub-olmadığını yoxlayırdı. Birdən o, Tenardyenı gördü.

Onda səyyah Kozetta ilə pöhrəliyə girdi. Burada gizlənmək çox asan idi.

¹ Ekü – qədim fransız gümüş və ya qızıl pulu.

– Tfu, lənət sənə, kor şeytan! – deyə Tenardye addımlarını yeyinlətdi. Pöhrəliyin sıx olması Tenardiyeni onlara yaxınlaşmağa məcbur etdi.

Naməlum adam cəngəlliyin sıx yerinə girdi. Yenidən ətrafına baxanda meyxana sahibini gördü. Bu dəfə onun Tenardiyəyə zillənmiş baxışları elə tutqun idi ki, Tenardye artıq onu izləməyin “faydasız” olduğunu dərk etdi.

Tenardye birdən evinə sarı döndü.

Naməlum adamla Kozetta Monso darvazasından Parisə girdilər. Burada onlar kabriolet¹ minib Observatoriya meydanında düşdülər. Arabaçının haqqını verib, Kozettanın əlindən tutdu. Hər ikisi gecə yarısı Parisin boş küçələri ilə addımladılar. Bu gün Kozetta üçün qeyri-adi və təəssüratla dolu bir gün idi. Onlar xəlvət aşxanalardan aldıkları pendir-çörəyi yedilər. Gah miniklə gedir, gah piyada addımlayırdılar.

Kozetta şikayətlənmirdi, ancaq o, yorulmuşdu. Yolçu bunu öz əlindən his edirdi. Belə ki, Kozetta gedə-gedə onun əlini geriye dartırdı. O, Kozettanı dalına aldı. Kozetta Katerinanı əlindən qoymayaraq, başını yolçunun çiyinə söykəyib yuxuya getdi. Səkkiz yaşlı qız özünə beləcə ata tapdı. İki kimsəsiz adam beləcə rastlaşdı və bir-birinin sevinci oldu.

JORJ SAND

(1804-1876)

İNDİANA

(Romandan fraqmentlər)

BİRİNCİ HİSSƏ

I FƏSİL

Payızın axırlarında, yağmurlu və soyuq bir axşam çağı kiçik De-la-Bri qəsrinin üç sakini dalgın halda buxarının qarşısında əyləşib, közərən kömürlərə baxır və özləri də hiss etmədən saatın aramla hərəkət edən əqrəbini izləyirdilər. Buradakıların ikisi dinməzsöyləməz oturub çox darıxdığı halda, üçüncüsü açıqdan-açığa hirsələndiyini bürüzə verirdi. O, özünü bərkdən əsnəməkdən güclə saxlayır, elə hey stuldan qalxır, çırt-çırt salmış kösövləri buxarı maşası ilə əzir – bir sözlə, hər vəchlə onlara hakim kəsilmiş darıxmaqdan can qurtarmağa çalışırdı.

Həmin adam – evin sahibi polkovnik Delmar – otaqdakı digər iki nəfərdən xeyli yaşlı idi. Vaxtı ilə gözəl, igid hərbiçi olmuş polkovnik indi artıq ağırlaşmış, başı dazlaşmış, bıqları çallaşmış, baxışları sərtləşmişdi, bu şəxs istefaya çıxandan sonra çox əla, lakin zabitəli bir sahibkara çevrilmişdi; indi onun qarşısında hamı: arvadı, nöqərlər, atlar və itlər də tir-tir əsirdi.

Nəhayət o, cansıxıcı sükutu bir növ pozmaq üçün nahaq yerə fikirləşib hövsələdən çıxdığını hiss edərək, stuldan qalxdı və qonaq otağında ağır addımlarla var-gəl etməyə başladı: onun bütün hərəkətlərindən keçmiş hərbiçiyə məxsus bir qıvrıqlıq hiss olunurdu – o, qamətini şax saxlayır, bütün həyatı boyu rəsmi-keçidlərdə özünü gözə çarpdırmağa adət etmiş nümunəvi zabiti heç vaxt tərk etməyən təkəbbürlə bütün bədəni ilə çevrilirdi.

¹ Kabriolet – təkətli, ikitəkərli, birməfərlik yüngül minik arabası.

Lakin leytenant ikən döyüş meydanındakı ləqəblərdən həzz aldığı şən-şöhrətli günləri artıq arxada qalmışdı. İndi o, istefaya çıxmış, qədir-qiyət bilməyən vətəni tərəfindən unudulmuşdu, o ancaq ailə həyatı və onun fərəhi ilə kifayətlənməli olmuşdu. O, cavan və gözəl bir qadınla evlənmiş, bütün təsərrüfatı ilə birlikdə yaxşı bir malikanəyə sahib olmuşdu, üstəlik öz fabrikində işləri müvəffəqiyyətlə idarə edirdi. Buna baxmayaraq polkovnikin qanı həmişə qara olurdu; həmin axşam o, xüsusilə diltor idi, çünki hava rütubətli idi, polkovnikin isə yel xəstəliyi var idi.

Delmar XV Lüdovikin stilində bəzədilmiş köhnə qonaq otağında təmkinlə var-gəl edir, ara-bir gah qapının üstündə çıpaq amurların¹ nəcib xallı maralları və xeyrixah qabanları çələnglə bəzədiklərini təsvir edən naxışların, gah da şəkəli pannonun qarşısında ayaq saxlayırdı. Pannodakı şəkəllər o qədər yapışıqsız və qarma-qarışıq idi ki, onların əcaib və yöndəmsiz hörgüləri adamın gözlərini yorurdu. Lakin bu cüzi və mənasız məşğələ yalnız müəyyən müddətə onu fikirdən ayırırdı və polkovnikin özünün lal-dinməz əyləşmiş həmsöhbətlərinin yanından keçəndə, hər dəfə onlardan gah birinə, gah da digərinə nüfuzedici nəzər salmasına mane olmurdu. Artıq üç il idi ki, o, arvadını israrla güdür, özünün çox zəif və qiymətli xəzinəsini qısqançlıqla qoruyurdu.

Onun arvadının od doqquz yaşı var idi və əgər siz onu, zərli naxışlarla bəzədilmiş ağ marmar buxarının qarşısında dizlərinə söykənib əyləşən bu nərmənəzik, solğun və qüssəli çöhrəsi olan qadını görmüş olsaydınız, əgər siz onu – hələ dünən işığa boylanan, lakin artıq dərilib qədim vazaya qoyulmuş bir çiçəyə bənzəyən lap gənc qadını bu köhnə evdə qoca əri ilə yan-yana görmüş olsaydınız, onda polkovnik Delmarın arvadına və bəlkə də elə polkovnikin lap özünə, onun arvadından da çox rəhminiz gələrdi.

Bu tənha evin üçüncü sakini də elə buradaca – alovlanmaqda olan buxarının o biri tərəfində əyləşmişdi. O, gəncliyi və qüvvəsinin tam çiçəklənən çağında olan bir kişi idi; al yanaqları, qızılı sıx saçları və qalın tüklü xətbəsi ev sahibinin ağ saçları, solğun və sərt siması ilə ciddi təzad təşkil edirdi. Lakin bədii zövqü çox zəif inkişaf etmiş bir adam belə, polkovnik Delmarın ciddi və sərt çöhrəsini bu ailənin üçüncü üzvünün düzgün, lakin ifadəsiz cizgiləri olan çöhrəsindən

üstün tutardı. Buxarının içərisindəki çuqun plitədə təsvir edilən və nəzərləri yanmaqda olan odun parçasına dikilmiş adamın şişman sifəti də olsun ki, haqqında danışdığımız, ocağa baxan sarışın və cəhrayisifət qəhrəmanın üzündən daha mənalı idi. Hərçənd, onun qüvvətli mütənasib qaməti, qara saçlarının sıvrılığı, hamar alınının ağılığı, aydın gözlərinin sakitliyi, əllərinin gözəlliyi, hətta çox zərif olmayan ovçu kostyumunun qəşəngliyi də onu məhəbbət baxışlarında keçən əsrin, necə deyərək, “fəlsəfi zövqünə” riayət etməyi üstün tutan hər bir qadının gözündə “gözəl kişi” dərəcəsinə yüksəldirdi. Lakin, çox güman cənab Delmarın cavan və sadə arvadı hələ heç vaxt kişilərə həmin nöqteyi-nəzərdən baxmamışdı və çox güman ki, bu zərif, xəstəcanlı qadınla yeməyi və yatmağı xoşlayan həmin kişini bir-birinə bağlayan heç bir ümumi cəhət yox idi. Hər halda ev arqusunun¹ qurğı nəzərləri nahaq yerə büsbütün başqa-başqa adamlar olan bunların baxışlarında, ah-uflarında bir şey sezməyə çalışır və ya onların arasında çilgün məftunluq axtarırdı. Qısqançlıq üçün heç bir bəhanə olmadığını yəqin edəndən sonra polkovnik daha çox darıxmağa başladı və kəskin hərəkətlərlə əllərini ciblərinin lap dərin yerinə soxdu.

Buradakıların arasında yeganə xoşbəxt və gözləri oxşayan məxluq, başını oturmuş kişinin dizi üstünə qoyan, qrifon cinsindən olan qəşəng ov iti idi. İt iri saqqası, uzun tüklü pəncələri, tüklü sifətinə bənzəyən ağıllı, uzunsov sifəti, pırtlaşıq tükləri arasında iki topaza² bənzəyən qızılı rəngə çalan iri gözləri ilə fərqlənirdi. Ova aludə olanda tutqun görünən və qan çökən bu it gözlərində indi kədər və sonsuz bir mehribanlıq duyulurdu. Buna görə də sahibi barmaqları ilə onun ipək kimi zərif gümüşü tüklərini tumarlayanda, yiyəsinə qeyri-şüuru – bəzən insanın şüurlu məhəbbətindən də qiymətli olan – məhəbbət bəsləyən itin sevincdən gözləri parlayır və o, uzun quyruğunu ahəngdarlıqla bəzəkli parket döşəməyə çırpır, bu vaxt tükləri ocağa toxunub külü ətrafa səpələyirdi.

Bəlkə də buxarının alovu ilə zəif işıqlandırılan bu məişət səhnəsi Rembrandtın əsərlərinə bənzər lövhələrdən ötrü süjet ola bilərdi. Hərçənd bir alov parlaq şölə saçır, otağı və adamların üzünü işıqlandırır, sonra isə qırmızımtıl parıltıya çevrilərək asta-asta sönüb gedirdi. Bu vaxt böyük zal da tədricən qaranlığa qorq olurdu. Hər dəfə c-b

¹ Roma əsərinə eşq allahı

¹ Arqus – yunan əsərinə yüzgözlü nəhəng.

² Müxtəlif rəngə çalan qiymətli daş.

Delmar buxarının yanında ötüb keçəndə o, bir kölgə kimi görünür və elə o saat da qonaq otağının əsrarəngiz zülməti içərisində yoxa çıxırdı. Şəbəkəli naxışlar, medalyonlar və bantlarla bəzədilmiş oval şəkilli çərçivələrdə, qaraağacdən qayrılmış və mis bəzəkləri olan mebelə və hətta taxta panelik sıxıq karnizlərində də ara-sıra qızılı işıq zolaqları əks edirdi. Lakin buxarıdakı kösövlərdən biri sönəndə, digəri isə lazımınca alışımadıqda elə indicə üstlərinə parlaq işıq düşən əşyalar qaranlıq qorq olur, digərləri isə qaranlıqdan çıxaraq parıldamağa başlayırdı. Beləliklə evin içərisindəkilərin hamısını: qızıl suyuna çəkilmiş üç iri triton¹ üzərində dayanmış divarın qabarıq hissəsini, buludlu və ulduzlu səmanın şəkili çəkilmiş tavanı, uzun saçqları olan, buxarının titrək işığı düşəndə enli büzmələri dalğalanan kimi nəzərə çarpan qırmızı rəngli ağır ipək pərdəni tədriclə bütün təfərrüatı ilə görmək olardı.

İki adamın buxarının fonunda aydın görünən hərəkətsiz fiquruna nəzər salanda elə düşünmək olardı ki, onlar ətrafdakı şeylərin hərəkətsizliyini pozmaqdan qorxurlar. Qədim nağıllardakı qəhrəmanlar-sayağı daşa dönmüş kimi əyləşən və azacıq belə tərpənməyən bu adamlar sanki bir kəlmə söz deyən təki, kiçik bir hərəkət edən kimi hansı tilsimli qəsrin günbəzlərinin uçub onların üzərinə töküləcəyindən qorxurdular. Alın düylənmiş ev sahibi isə öz tilsimi ilə onları əsirlikdə saxlayan cadugəri xatırladırdı. Otağa çökmüş sakitlikdə və yarıqaranlıqda yalnız onun cəyni biçimli addımlarının səsi eşidilirdi.

Nəhayət, it ağasının mərhəmətli baxışlarını hiss edib, insan gözünün ağıllı heyvanlara təsir etdiyi məqnetizə məruz qaldı. İt, ürəkəcsinə və astadan hüddü, misilsiz bir zərif və incəliklə hər iki pəncəsini pərəstiş etdiyi sahibinin çiyinlərinə qoydu.

– İtil, Ofeliya, rədd ol!

Cavan adam da itətkar itə ingilis dilində ciddi tərzdə açıqlandı; utandırılmış it günahkar görkəm alıb xanım Delmara tərəf süründü və bununla da sanki ona pənah apardı. Lakin xanım Delmar əvvəlki kimi dalgın halda əyləşmişdi. İtin başını onun dizlərində cərpazladığı ağ əllərinin üstünə qoyduğuna əhəmiyyət vermir və onu oxşamırdı.

– Bu nədir? Görünür, it həmişəlik olaraq qonaq otağına özünə məskən salıb, hə? – deyə polkovnik hirsini birisinin üstünə tökü

vaxtı birtəhər qısaltmaqdan ötrü bəhanə tapa bilməsindən daxilən razı qaldı və əlavə etdi. – Ofeliya, birbaşa it damına! Səfeh köpək, itil buradan!

Əgər həmin anda xanım Delmara göz qoyan olsaydı, elə bu kiçik epizodla onun bütün həyatının qəmli sirlərini anlaya bilərdi. Qadının bədənindən yüngül bir üşütmə keçdi, o, sevdiyi heyvanı getməyə qoymamaq üçün, mühafizə etmək məqsədi ilə başı dizlərinin üstündə olan itin tüklü boynunu əsəbi halda qucaqladı. C-b Delmar qısa ovçu qamçısını gödəkçəsinin cibindən çıxarıb, təhdidəci bir görkəmlə onun ayaqları altına sərilmiş zavallı Ofeliyaya yaxınlaşdı. İt qorxudan gözlerini yumub zingildəməyə başladı. Xanım Delmarın rəng-ruhu həmişəkindən daha çox qaçdı, o, qəhərdən boğularaq iri göy gözlerini ərinə zilləyib təsvirəgəlməz müdhiş bir tərzdə dedi:

– Allah xatirinə, onu öldürməyin!

Polkovnik bu sözləri eşidib səksəndi. Onun hiddəti təəssüf hissi ilə əvəz olundu. O dedi:

– Xanım, sizin eyhamınızı yaxşı anlayıram. Hövsələdən çıxıb ovda tulanızı öldürdüyüm gündən siz elə hey məni danlayırsınız. Guya böyük bir itgi-zad imiş! Bir it ki, pusquda dayana bilmir və quşun üstünə atılmaq istəmir! Bu, kimi hövsələdən çıxarmazdı? Bir də ki, nə qədər ki sağ idi siz ona mərbutiyyət göstərmirdiniz, lakin indi bu sizin əlinizə məni məzəmmət etmək üçün bəhanə verib deyə...

– Məgər mən sizi heç məzəmmət etmişəm? – deyə xanım Delmar ancaq sevdiyin adama mərhəmətdən, sevmədiyin adam olanda isə öz-özünə baslədiyin hörmətdən doğan mülayimliklə dilləndi.

– Mən belə demədim, – deyə polkovnik ərdən daha çox ata ədəsi ilə etiraz etdi. – Lakin bəzi qadınların göz yaşlarında başqaların lənətlərindən də acı tənə gizlənmiş olur. Lənət şeytana, xanım, siz çox gözəl bilirsiniz ki, mən ətrafımda göz yaşı axıdılmasını xoşlamıram.

– Görək ki, siz heç vaxt mənim ağladığımı görməmişsiniz.

– Ah, məgər gözələrinizin həmişə qızarmış olduğunu görmürəmmi? Bu isə, düzü, daha pisdir!

Ər ilə arvad çənə-boğaz edərkən, cavan adam yerindən qalxıb Ofeliyanı sakitcə otaqdan çıxardı. Sonra o, xanım Delmarla üzbəüzə öz yerinə qayıtdı, lakin əvvəlcə şamı yandırdı və onu buxarının üstünə qoydu.

¹ Qədim yunan əsətilərində yarı balıq, yarı insan bədənli allah.

Belə bir kiçik hadisə gözlənilmədən c-b Delmarın əhvali-ruhiyyəsinə təsir etdi. Otağın hər tərəfinə eyni dərəcədə yayılan işıq, buxarının gah zəifləyən, gah da şölələnən alovunu əvəz edib, arvadını nura qərq edəndə polkovnikin nəzərləri onun iztirablı, üzgün görkəminə, yorğun simasına, uzun qara tellərlə haşıyələnmiş arıq sifətinə, parlıtısını itirmiş, şişmiş, qızarmış gözlərinə sataşdı. O, otaqda bir neçə dəfə o tərəf-bu tərəfə gətdi, sonra birdən arvadına yanaşdı və bəsbütün söhbəti dəyişdi.

– İndiana, özünü necə hiss edirsiniz, – deyə o, qəlbi ilə xüsusyyəti arasında həmişə ixtilaf olan bir adama məxsus pörtliklə soruşdu.

– Təşəkkür edirəm, həmişə olduğu kimi, – deyə İndiana təəccüb və ya inciklik ifadə etməyən bir tərzdə cavab verdi.

– “Həmişə olduğu kimi” – bu cavab deyil, daha doğrusu bu, qadınlara məxsus qeyri-müəyyən cavabdır. Belə cavab heç nə: nə “hə”, nə “yox”, nə “yaxşı”, nə “pis” ifadə etmir!

– Elə əslində də belədir. Özümü nə yaxşı hiss edirəm, nə də pis.

– Necə də yalan danışsınız, – deyə polkovnik yenə də kobudcasına dilləndi, – mən bilirəm ki, özünüzü pis hiss edirsiniz. Siz bu haqda burada olan ser Ralf deyirdiniz. Məgər düz demirəm? Ralf, cavab verin, o, sizə deyirdi, yoxsa, yox?

Ser Ralf İndiananın tənəli baxışlarına əhəmiyyət vermədən key-key cavab verdi:

– Demişdir.

Elə bu vaxt dördüncü şəxs – ev sahibinin sağ əli sayılan və vaxtı ilə c-b Delmarın polkunda xidmət etmiş olan serjant Lelyevr otağa daxil oldu.

O, bir neçə kəlmə ilə gördüklərini polkovnikə məlumat verdi ki, onların kömürünü ogurlayan dələduzlar ötən gecə də elə bu vaxtlar parka soxulmuşdular, buna görə də gəlib ki, tufəng aparsın, darvazanı bağlamazdan əvvəl parkı gəzib-dolaşsın. C-b Delmar bu hadisədə nə isə davakar bir macərə gördüyündən, ov tufəngini o saat götürdü, o biri tufəngi isə Lelyevrə verib, qapıdan çıxmaq istədi.

– Necə? – deyə xanım Delmar dəhşət içərisində çığırdı. – Siz bir kəsə kömürə görə zavallı kəndlini öldürmək istəyirsiniz?

– Kim gecələr mənim mülkümə ayaq bassa, onu lap it kimi öldürürəm, – deyə arvadının sözlərindən əsəbiləşmiş Delmar cavab

verdi. – Bir də ki, xanım, əgər siz qanunlardan xəbərdarsınızsa, bil-məlisiniz ki, bunun üstündə qanunda cəza nəzərdə tutulmayıb.

– İyrənc qanundur, – deyə İndiana qətiyyətlə öz etirazını bildirdi. Lakin elə o saatda özünü ələ alıb bir qədər yumşaqlıqla əlavə etdi: – Bəs sizin yel xəstəliyiniz? Yağış yağdığını unutmuşsunuzmu? Əgər bu axşam bayıra çıxsanız, sabah xəstələnəcəksiniz.

– Görünür, siz qoca ərinizə qulluq etmək lazım gələcəyindən çox qorxursunuz, – deyə Delmar cavab verdi və yaşının çoxluğundan və arvadının sözlərindən şikayətlənə-şikayətlənə qapını çırpıb otaqdan çıxdı.

II FƏSİL

İndiana Delmar və ser Ralf (və ya, istəsəniz, onu c-b Rudolf Braun da adlandırı bilərik) evin kişisi onların yanında imiş kimi, üzbəüz sakit və təmkinlə əyləşməkdə davam edirdilər. İngilis əsla özünə bəraət qazandırmaq fikrində deyildi. Xanım Delmar isə hiss edirdi ki, Ralfi ciddi surətdə məzəmmət etməyə əsas yoxdur, çünki o, xoş niyyətlə danışmışdı. Nəhayət, xanım Delmar birtəhər sükutu pozub, onu yüngülcə danlamaq istədi.

– Əziz Ralf, siz yaxşı eləmədiniz, – deyə o, sözə başladı. – Əzab çəkdiyim anlarda ağzımdan qaçan sözləri təkrar etməyi sizə qadağan etmişəm. O ki qaldı, xəstəliyimə, bilin ki, bu barədə ən çox danışmaq istəmədiyim adam c-b Delmardır.

– Əzizim, sizi başa düşə bilmirəm, – deyə ser Ralf cavab verdi. – Siz xəstəsiniz, özü də müalicə olunmaq istəmirsiniz. Mən sizi itirmək və ya ərinizə xəbərdarlıq etmək lüzumundan birini seçməli oldum.

– Elədir, – deyə xanım Delmar kədərli halda gülümsədi. – Buna görə də siz “ali hakimiyyətə” xəbərdarlıq etmək qərarına gəldiniz.

– Mənə inanın ki, siz nəhaq yerə, tamamilə nəhaq yerə polkovnikə pis münasibət bəsləməyə çalışsınız; o, namuslu və ləyaqətli adamdır.

– Ser Ralf, buna kim etiraz edir ki?..

– Elə siz özünüz, həm də bunu hiss etmədən. Kədəriniz, xəstə vəziyyətiniz və indi onun özünün dediyi kimi, qızarmış gözləriniz hamıya və hər kəsə sizin bədbəxt olduğunuzu söyləyir.

– Ser Ralf, susun, sizin fikriniz çox uzaqlara gedir. Mən sizə güman etdiyiniz şeylər haqqında danışmağa icazə vermərəm.

– Görürəm ki, sizi əsəbiləşdirdim, ancaq əlac nədir. Mənim üçün çətinidir, fransızca danışığın incəliklərini bilmirəm, həm də ərinizlə məndə oxşar cəhətlər çoxdur; onun kimi, mən də nə fransız və nə də ki, ingilis dilində qadınlara təskinlik verməyi bacarmıram. Bəlkə də başqası indi mənim deyə bilmədiyim sözləri elə sözsüz də başa sala bilərdi. Həmin adam hiss olunmadan sizin etimadınızı qazanmaq üçün vasitə tapar və ola bilsin ki, mənə qarşı amansız və qapalı olan qəlbinizi rıqqətə gətirə bilərdi. Artıq birinci dəfə deyildir ki, mən xüsusən, Fransada sözün fikrə nisbətən daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini hiss edirəm. Bəli, qadınlar daha çox istəyirlər ki...

– Ah, əziz Ralf, siz qadınlara dərin nifrət bəsləyirsiniz. Mən burada təkəm, siz isə iki nəfərsiniz, buna görə də özümün həmişə haqsız olmağımla razılaşmaqdan savayı başqa əlacım qalmır.

– Əziz xalaqızı, haqsız olduğumuzu sübut et, əvvəlki kimi yenə də sağlam, şən, şux və gümrəh ol! Burbon adasını, füsunkar Bernika guşəsini, şən uşaqlığımızı, sənin yaşın qədər yaşı olan dostluğumuzu xatırla.

– Mən atamı da xatırlayıram... – deyər İndiana kədərlə Ralfə nəzər salaraq onun əlindən tutdu.

Onlar yenə də dərin sükuta qərq oldular.

Bir qədər keçəndən sonra ser Ralf dedi:

– Görürsənmi, İndiana, səadətimiz həmişə özümüzdən asılı olur.

Çox vaxt da onu əldə etməkdən ötrü təkə əlimizi uzatmağımız kifayət edərdi. Axı nəyin çatmır? Hər şeyin var. Bu isə bəlkə elə var-dövlətdən də yaxşıdır. Çox yaxşı, səni bütün qəlbi ilə sevən ərin var, cəsarətlə də deyə bilərəm ki, sənin etibarlı və sədaqətli dostun var...

Xanım Delmar yüngülcə onun əlini sıxdı, lakin əvvəlki oturuşunu dəyişmədi, kədərlə başını aşağı salaraq yaşamış gözlərini közərən kömürün üstündə oynayan tilsimli işığa dikmişdi.

– Əziz dost, sizin kədəriniz, – deyər ser Ralf sözünə davam etdi, – xəstə vəziyyətdə olmağınızın nəticəsidir. Bizim hansınızın dərdi, qüssəsi olmur? Ətrafınızda olan adamlara nəzər salın: onların bir çoxu haqlı olaraq sizə qibtə edir. İnsanın təbiəti belədir: o, həmişə sahibi olmadığı şeylərə can atır...

Biz ser Ralfin İndianaya təsəlli verməkdən ötrü özünün anlaşılmaz fikirlərinə tam uyğun olan yeknəşəq və cansız bir səsə dediyi

çeynənmiş məlum şeyləri təkrar edib, oxucuların vaxtını almaya-cayıq. Ser Ralfin özünü belə aparması heç də səfəhliyinə dəlalət etmirdi, yox, bunun səbəbi o idi ki, hissiyyatın bu sahəsi onun üçün tamamilə əlçatmaz sahə idi. O, sağlam düşüncəyə malik idi, həyatdan da yaxşı baş çıxarırdı, ancaq qadınlara təsəlli verməyə gəldikdə isə, özünün etiraf etdiyi kimi o, bunu bacarmırdı. Üstəlik o, başqasının dər-dərinə çətin anlayırdı, buna görə də o, hətta birinə ürəkdən kömək etmək istəyəndə belə dər-dərinin közünü qoparırdı. O, öz acizliyini çox yaxşı dərk etdiyindən dostlarının kədərinə görməməyə çalışırdı. Odur ki, indi o, dostluqdan ötrü başlıca şərt hesab etdiyi borcu yerinə yetirmək üçün çox böyük qüvvə sərf etməli olmuşdu.

Xanım Delmarın, onu əsla dirləndiyini görüb susdu, indi otaqda ancaq buxarıdakı odunların min bir ahənglə çatırdaması, yanan ağacların iniltisi, mavi alovla yanan quru budaqların şaqqıltısı eşidilirdi. Hər dəqiqə itlərin ulaşması qapının yarıqlarından içəri soxulan küləyin zəif viyılısına, pəncərəni döyəcəyən yağışın səsinə qarışırdı. Xanım Delmar hələ heç vaxt öz malikanəsində bu cür qəm-qüssəli bir axşam keçirməmişdi.

Bundan başqa, onun həssas qəlbi nə isə bir bədbəxtlik baş verəcəyini qabaqcadan duyduğundan, sıxılmağa başlamışdı. Zəif adamlar daim vəhimbə içərisində yaşayır və onlar hər şeyi qabaqcadan hiss edirlər. Bütün kreol¹ qadınlar kimi, xanım Delmar da mövhumatçı, üstəlik də çox əsəbi və xəstəhal idi. Gecələr eşidilən səslər, ay işığının oynamaşı, – bütün bunlar ona fəlakətli hadisələrdən, gələcək bədbəxtliklərdən xəbər verir, sirlər və vəhimbələrə dolu olan gecələr bu xəyalpərəst və qüssəli qadınla nə isə xüsusi, ancaq onun özünə məlum olan bir dildə danışdı, ürəyinə damanları özü bildiyi kimi yozur, həm də bundan əzab çəkirdi.

– Siz məni yəqin səfəh bir qadın hesab edəcəksiniz, – deyər xanım Delmar əlini Ralfin əlindən çəkərək, danışmağa başladı, – lakin mən hiss edirəm ki, bizi bədbəxtlik gözləyir. Burada, kiminsə, görünür ki, mənim başımın üstünü təhlükə almışdır... Ralf, bilirsənizmi, elə həyəcanlanmışam ki, guya həyatımda böyük dəyişiklik baş verəcəkdir... Mən qorxuram, – deyər o, titrəyər-titrəyər sözünə davam etdi, – özümü pis hiss edirəm.

¹ Avropadan Cənubi Amerikaya köçmüş ilk müstəmləkəçilərin nəslə, mənşə.

Xanım Delmarın dodaqlarının rəngi qaçdı, üzü ölü rəngi aldı. Ser Ralf onun hissə qapılmasından deyil, – o bunu ruhu sarsıntının nəticəsi hesab edirdi – rəng-ruhunun qaçmasından qorxuya düşərək, köməyə adam çağırmaq üçün cəld zəngin qaytanını dartdı. Heç kəs gəlmədi, İndiananın halı isə getdikcə pisləşirdi. Qorxuya düşmüş Ralf onu oddan uzaqlaşdırdı, aparıb taxtın üstünə əyləşdirdi, özü isə xidmətçiləri, su və qoxulamaqdan ötrü duz axtarmaq üçün qaçdı; lakin o, heç bir şey tapa bilmədi, bir-birinin ardınca bütün zəngərlər qaytanını var gücü ilə dartışdırdı, qaranlıq otaqların arasında vurnuxdu, səbri tükəndiyindən və öz-özünə acığı tutduğundan barmaqlarını dartıb şaqıldatdı.

Nəhayət, ağına gəldi ki, parka baxan aynalı qapını açsın, o, qapını açdı və növbə ilə gah Lelyevri, gah da kreol qız Nunu – xanım Delmarın xidmətçisini səslədi.

Bir neçə dəqiqədən sonra Nun parkın qaranlıq xiyabanları tərəfdən qaça-qaça gəlib: “Nə olmuşdur, bəlkə xanım Delmar özünü həmişəkindən pis hiss edir?” – deyərək narahatlıq içərisində xəbər aldı.

Ser Braun dedi:

– O özünü çox pis hiss edir.

Hər ikisi tələsik zala gedib, huşsuz halda uzanmış xanım Delmarı ayılmağa başladılar; Ralf yəndəmsiz və aciz halda vurnuxur, Nun isə sadıq qadın çevikliyi və qabiliyyəti ilə öz xanımına qulluq edirdi.

Nun xanım Delmarın süd bacısı idi, onlar bir yerdə böyümüşdülər, bir-birlərini çox əzizləyirdilər. Uca qamətli, güclü, gümrah, şən və çevik bir qız olan, damarlarında ehtiraslı kreolkun hərəkətli qanı axan Nun özünün göz qamaşdırıcı gözəlliyi ilə solğun və zərif xanım Delmarı kölgədə buraxırdı. Lakin hər ikisinin təbii səmimiyyəti və bir-birlərinə qarşılıqlı məhəbbətləri onların arasında hər cür qadın rəqabəti hisslərini məhv edirdi.

Xanım Delmar özünə gəldikdə, əvvəlcə gözlərinə sataşan xidmətçi qızın dağınıq yaş saçları və bütün hərəkətlərindən əks olunan həyəcanlı siması oldu.

– Zavallı qız, sakit ol, – deyərək xanım Delmarı mehribanlıqla dilləndi. – Mənim xəstəliyim özümdən də çox səni əldən salmışdır. Nun, bir özlən haqqında düşün, əsil həyat sürməli vaxtında sən arıqlayırsan. Əzizim Nun, sənə xoşbəxt və gözəl həyatın hələ qarşıdadır!

Nun coşqun hərəkətlə xanım Delmarın əlini dodaqlarına yapışdırdı, sayıqlayırmış kimi, qorxu içərisində ətrafa boylanıb ucadan dedi:

– İlahi, xanım, cənab Delmarın parka nə üçün getdiyini bilirsinizmi?

– Nə üçün getmişdir? – deyərək İndiana onun ardınca təkrar etdi və çöhrəsində görünməyə başlamış zəif qızartı anı olaraq çəkildi. – Dayan, yadımda deyil... Məni qorxudursan! Nə olub?

Nun titrək səslə dedi:

– Cənab Delmar yəqin edib ki, parka oğru girib. Onlar Lelyevri parkı gəzib-dolaşırlar, hər ikisinin də əlində tütəng vardır.

İndiana nə isə dəhşətli bir yenilik eşidəcəyindən qorxurmuş kimi soruşdu:

– Nə olsun ki?

– Necə nə olsun, xanım? – deyərək Nun həyəcan içərisində onun əllərini sıxa-sıxa davam etdi. – Deməyə də qorxuram: axı onlar adam öldürə bilirlər!

– Adam öldürərlər! – deyərək xanım Delmar, dayənin danışdığı nağıldan qorxmış uşaq kimi, dəhşət içərisində çığırdı.

Nun hiçqırtısını güclə saxlayaraq dedi:

– Bəli, bəli, onu öldürərlər.

Bu qərribə mənzərəni heyrət içərisində müşahidə edən ser Ralf: “Deyəsən, bunların hər ikisi ağıllarını büsbütün itirmişlər” – deyərək düşündü və xəyalən: “Bir də ki, elə onsuz da qadınların hamısı dəlidir” sözlərini əlavə etdi.

– Nun, sən nə danışsan? – deyərək xanım Delmar sözə başladı. – Məgər sən də orada oğru olduğunu düşünürsən?

– Ah, kaş oğru olaydı! Yox, yəqin ki, hər hansı bir yoxsul kəndlidir, gizlincə ailəsindən ötrü bir qucaq çırpı yığmaq istəyib.

– Doğrudan da gör bir necə dəhşətdir!.. Yox, ola bilməz! Burada, Fontenebloda, meşənin kənarında çırpı yığmaq bu qədər asan bir iş olduğu halda, nə üçün bundan ötrü başqasının parkının çəpərini aşasan? Sakit ol, cənab Delmar heç kəsə rast gəlməyəcək.

Lakin elə bil Nun onun sözlərinə məhəl qoymurdu. O, kiçik bir hənirti eşidən kimi, pəncərənin yanından xanımın uzandığı taxta tərəf qaçırdı, sanki o, tərəddüd içərisindəki və nə edəcəyini bilmirdi. Bilmirdi ki, c-b Delmarın yanına qaçsın və yoxsa xəstənin yanında qalsın.

Onu bürüyən vahimə c-b Brauna elə qəribə və mənasız göründü ki, o, adi təmkinliyini unudub, qızın əlini möhkəm sıxaraq dedi:

– Ağlınızı itirmisiniz, nədir! Məgər başa düşmürsünüz ki, xanım Delmarı qorxudursunuz və sizin axmaq vahiməniz onu həyəcanlandırır.

Nun onu eşitmirdi. O, qəflətən, sanki elektrik cərəyanının təsiri ilə diksinən sahibəsinə baxırdı. Elə həmin an qonaq otağının şüşələri atəş səsinə titrədi və Nun dizi üstə yerə çökdü.

– Qadınların belə vahiməyə düşmələri nə qədər də mənasızdır! – deyə onların bu cür həyəcanlanmalarından əsəbiləşən ser Ralf uca-dan danışmağa başladı. – İndi təntənəli surətdə sizə ovlanmış dovşan təqdim edəcəklər və özünüz öz hərəkətlərinizə güləcəksiniz.

Xanım Delmar qətiyyətlə qapıya tərəf gedərək dedi:

– Yox, Ralf. Mən insan qanı axıdıldığına əminəm.

Nun tükürpədicə bir səslə bağırdı və üzüqoylu yerə yıxıldı.

Parkdan Lelyevrin səsi eşidildi:

– Deydi, deydi, əzizim! Cənab polkovnik, əla atəş idi, siz oğrunu lap yerində vurdunuz!

Ser Ralf da narahat olmağa başladı. O, xanım Delmarın ardınca otaqdan çıxdı. Bir neçə dəqiqədən sonra binanın girəcəyindəki sütun tağının altına qana bulaşmış bir adam gətirdilər. Onun sağ olmasına heç bir əlamət yox idi.

Polkovnik yaralının ətrafında vurnuxan qorxmış xidmətçilərə sevinclə dedi:

– Nə səs-küy qoparır, çığır-bağır salırsınız? Zarafat etmişik. Tüfəngə duz doldurulmuşdu. Deyəsən, heç mən onu vura bilmədim, o, qorxusundan yıxılıb.

– Qanı da qorxudan axır? – deyə xanım Delmar dərin məzəmmət duyulan bir səslə soruşdu.

– Xanım, nə üçün bura gəlmişsiniz, bir də ki, sizə nə lazımdır? – deyə c-b Delmar onun üstünə çığırdı.

– Sizin bəd əməlinizi doğrultmaq üçün gəlmişəm, çünki bu mənim borcumdur, – deyə xanım Delmar soyuq cavab verdi.

Sonra da o, buradakıların heç birində olmayan bir cürətlə yaralıya yaxınlaşıb əlindəki şamı onun üzünə tərəf tutdu. Hamı əynində cırcındır paltar olan bir yoxsul görəcəyini guman edirdi, halbuki, onların qarşısındakı – üzündə zərif və nəcib çizgilər olan bir gənc idi, əynində də yaraşıqlı ovçu kostyumu var idi. Gəncin əli yüngül yaralanmışdı,

lakin paltarının cırılması və huşunu itirməsi onun yıxılarkən bərk əzildiyini göstərirdi.

Lelyevr dedi:

– Bəs necə, o azı iyirmi fut¹ hündürlyü olan bir yerdən yıxılmışdır. Polkovnik ona atəş açanda o, artıq hasardan aşmaqda idi; görünür, onun sağ əlinə bir neçə seçmə, bəlkə də sadəcə olaraq bir neçə duz dənəsi dəymişdir, o da divarın üstündə özünü saxlaya bilməyib. Mən əlinin divardan necə üzüldüyünü və yerə necə yıxıldığını gördüm, – bundan sonra o, zavallı daha qaçmağa çalışmadı!

– Bu cür yaxşı geyinmiş bir adamın oğurluq etməsinə heç inanmaq olmur! – deyə xidmətçi qadınlardan biri qeyd etdi.

Başqa bir xidmətçi uydurma oğrunun jiletinin yaxasını aç-aça dedi:

– Onun cibi qızılla doludur.

– Bütün bunlar çox qəribədir, – deyə polkovnik qarşısında uzanmış adama nəzər sala-sala böyük həyəcan içərisində sözə başladı. – Əgər o, ölmüşsə, onda mən bunun üçün günahkar deyiləm. Xanım, onun əlinə baxın, görün orada bir dənə də olsa seçmə tapa bilərsinizmi?..

– Cənab, mən sizə inanmaq istədim, – deyə xanım Delmar göz-lənilməz qeyri-adi bir soyuqqanlılıq və rəhmdilliklə yaralının nəbzini və boyun arteriyasını diqqətlə yoxlaya-yoxlaya cavab verdi və: – siz haqlısınız, – deyə əlavə etdi, – o, sağdır, buna görə də ona tezliklə yardım göstərilməlidir, bu adam oğruya oxşamır və bəlkə də qulluq göstərilməyə layiq adamdır. Əgər o, qulluq göstərilməyə layiq olmasa da, hər halda biz qadınlar ona qayğı göstərməyə borcluyuq – bu, bizim borcumuzdur.

Xanım Delmar yaralını sütunlu tağa daha çox yaxın olan bilyard otağına aparmaq üçün göstəriş verdi. Bir neçə skamyanı yan-yana düzüb üstünə döşək saldılar. İndiana xidmətçi qadınların köməyi ilə yaranı sarımaqla məşğul oldu, cərrahlıqda səriştəsi olan ser Ralf isə yaralıdan qan aldı.

Pert olmuş və bir yerdə qərar tuta bilməyən polkovnik, özünü istədiyindən də qəddar tanıtmış bir adamın halına düşmüşdü. O, özünü buradakıların yanında doğrultmağa və ya, daha doğrusu, buradakıların ona bəraət qazandırmalarına ehtiyac duydu. O, sütunların

¹ 30,479 sm-ə bərabər rus və ingilis uzunluq ölçüsü.

yanında, öz xidmətçilərinin arasında dayanıb, adətən olan kimi, baş vermiş hadisədən sonra gedən uzun-uzadı və gərəksiz söhbətdə qızgın iştirak edirdi. Lelyevr azı iyirminci dəfə idi ki, hadisənin necə baş verdiyini bütün təfəsilatı ilə danışdı: atəşin necə açıldığını, adamın necə yıxıldığını və sonradan nələr baş verdiyini təsvir edirdi; ev adamları arasında yenidən mülayim görkəm almış, – acığını bir adama tökəndən sonra, o, həmişə belə olurdu, – polkovnik isə gecə vaxtı hasarı aşib başqasının mülkünə düşmüş cavan adamın guya ən pis məqsədlər güddüyünü bildirirdi. Hamı ev sahibi ilə razılaşırdı. Lakin bağban başqalarına hiss etdirmədən onu bir tərəfə çəkib inandırmağa başladı ki, oğru bu yaxınlarda qonşuluğa köçmüş cavan mülkədara çox oxşayır. O, üç gün bundan əvvəl həmin adamın Rübeldə kənd bayramı zamanı Nunla söhbət etdiyini görmüşdü.

Bu izahat c-b Delmarın fikirlərinə yeni istiqamət verdi. Polkovnikin parıldayan geniş daz alınıdakı damarlar qabardı. O, hər dəfə bərk əsəbiləşəndə belə olurdu.

“Lənət şeytana! – deyə o, yumruğunu düynləyib düşündü. – Xanım Delmar mənim hasarımı aşan bu şıq cavana çox maraqla göstərir”.

O, rəngi qaçmış halda və qəzəbdən əsə-əsə bilyard otağına daxil oldu.

III FƏSİL

İndiana ona dedi:

– Cənab, toxdayın. Güman edirik ki, hələlik özünə gəlməsə də, sizin az qala öldürəcəyiniz adam bir neçə gündən sonra sağlacaq...

– Xanım, məsələ heç də bunda deyildir, – deyə polkovnik boğuc səslə sözə başladı. – Mən sizdən bu qəşəng xəstənizin adını öyrənmək istərdim. Öyrənmək istərdim ki, nə səbəbə bu qədər huşu dağılıb ki, parkın hasarını evinin qapısına gedən xiyaban hesab edib?

– Heç cür ağılıma batmır ki, – deyə xanım Delmar elə bir etinasız təbəbbürlə cavab verdi ki, onun qəzəbli əri bir anlığa yerində donub qaldı.

Lakin qısqıncılıq şübhəsi çox tez bir zamanda yenidən ona hakim kəsildi və o, alçaqdan dedi:

– Xanım, əmin olun, əmin olun ki, mən bunu mütləq öyrənəcəyəm...

Xanım Delmar özünü elə göstərirdi ki, guya onun qəzəbləndiyini hiss etmir və yəralıya qulluq etməkdə davam edirdi; belə olduqda polkovnik xidmətçi qadınların yanında özündən çıxmasını deyərək, otağı tərk etdi və yenidən bağbanı yanına çağırdı.

– Sən deməyinə görə bizim bu fırıldaqçıya oxşayan o mülkədarnın fəmiliası nədir?

– Cənab dö Ramyer. O, bu yaxınlarda cənab dö Sarsinin şəhər kənarındakı evini almışdır.

– Necə adamdır? Zadəgandır, modabazdır, qəşəng kişidir?

– Çox gözəl kişidir, güman edirəm ki, zadəgandır...

– Demək, belə: “Cənab dö Ramyer!” – deyərək polkovnik ibarə ilə təkrar etdi. Sonra o, səsinə alçaldıb əlavə etdi: – Lui, de görək, sən modabazın bizim evin həndəvərində gəzib-dolaşdığını görməmişən ki?

Lui kaxıxmış halda cavab verdi:

– Cənab, dünən gecə mən həqiqətən kimisə görmüşdüm... Ancaq həmin adamın bu modabaz olduğunu söyləyə bilmərəm... Lakin gördüyüm adam şübhəsiz ki, kişi idi.

– Onu sən özüün görmüşdün?

– Öz gözlərimlə, həm də oranjereyanın pəncərələrinin altında görmüşəm.

– Bəs, niyə onu bel ilə əzişdirmədin?

– Cənab, elə əzişdirmək istəyirdim də. Ancaq birdən ağ paltarlı bir qadının oranjereyadan çıxıb ona yaxınlaşdığını gördüm. Öz-özümə fikirləşdim: “Yəqin ağalar sübh çağı gəzişmək fikrinə düşüblər”. Buna görə də təzədən uzanıb yatdım. Bu gün səhər isə Lelyevrin hansısa dələduzun haqqında danışdığını eşitdim – guya o, parkda kiminsə ayaq izlərini görmüşdür. Bunları eşidəndən sonra mən də qət elədim ki, burada nə isə əngəlli bir iş var!

– Ay axmaq, bəs nə üçün bu barədə elə o saat mənə xəbər verməmişən?

– Cənab, necə bilirsiniz, axı nəzakət qaydalarından biz də az-çox baş çıxarıyıq. Bir də görürsən elə hadisələr olur ki...

– Aha, cəsarətə bax, deyəsən, nəyə isə şübhə edirsən? Axmaq! Əgər bir də bu cür səfeh iddiada olsan, qulaqlarımı yerindən çıxararam. Mən bu fırıldaqçının kim olduğunu və bağma nə üçün təşrif gətirdiyini çox yaxşı bilərəm: sənə də ona görə sual verdim ki,

oranjereyanı necə qoruduğunu yoxlayam! Yadında saxla ki, mənə nadir bitkilər vardır, xanım Delmar da onların üstündə çox əsir. Elə gic həvəskarlar olur ki, həmin çiçəkləri öz qonşularının isti şitilliklərindən oğurlamaq fikrinə düşürlər. Dünən axşam isə sən mənimlə xanım Delmarı görmüştün.

Zavallı polkovnik bayaqkindan da çox həyəcanlanmış və əsəbiləşmiş halda çıxıb getdi. Həm də o, öz bağbanını əsla inandırma bilmədi ki, guya hər hansı bir nadir bitkinin qələmini ələ keçirə bilmək xatirinə həyatını təhlükə qarşısında qoymağa hazır olan hər bir bağbanlar da mövcuddur.

C-b Delmar bilyard otağına qayıtdı və yaralının, nəhayət, yavaş-yavaş özünə gəlməsinə məhəl qoymadan onun stulun üstündə qoyulmuş gödəkcəsinin ciblərini axtarmaq istədi; lakin elə bu vaxt nəməlum adam əlini uzadıb zəif səslə yalvardı:

– Mərhəmətli cənab, siz mənim kim olmağımı öyrənmək istəyirsiniz? Nahaq yerə zəhmət çəkməyin. Biz ikilikdə qalanda, bunların hamısını sizə özüm danışaram. Hələlik isə icazə verin düşdüyüm gülcünc və kədərli vəziyyəti nəzərə alaraq kim olduğumu söyləməyim.

Polkovnik acı cavab verdi:

– Bu hadisəyə çox təəssüflənirəm. Ancaq etiraf edirəm ki, bu mənə az təsir edir. Lakin gümanım var ki, təklikdə sizinlə görüş-cəyik, buna görə də tanışlığı həmin görüşdəkə təxirə salmağa hazıram. Hələlik isə, lütfən mənə deyın görüm sizi hara aparmaq lazımdır?

– Əgər sizə zəhmət olmazsa, yaxındakı kəndin karvansarasına.

Xanım Delmar tez etiraz etdi:

– Lakin xəstə elə vəziyyətdədir ki, onu hələlik narahat etmək olmaz, elə deyilmi, Ralf?

Polkovnik dedi:

– Xanım, görürəm ki, xəstənin vəziyyəti sizi həddindən çox narahat edir. Siz isə, – o, xidmətçi qadınlara müraciət etdi, – buradan rədd olub gedin. Çağırılmamış qonağımız özünü yaxşı hiss edir. Yəqin ki, indi o, mənim mülkümə necə gəlib çıxdığını izah edə bilər.

– Bəli, – deyərək cavab verdi, – həm də mənə belə bir səmiyyətlə yardım göstərmiş olan adamların hamısından xahiş edirəm ki, etirafımı dinləsinlər. Burada hərəkətlərimizin başqa cür yozulmamasının nə qədər də əhəmiyyətli olduğunu hiss edirəm; şəxsən özüməndən ötrü bu da çox vacibdir ki, mənə həqiqətdə olduğum kimi tanıyasınız. İndi isə bura nə üçün gəldiyimi deyim. Cənab, siz yalnız

özünüze bəlli olan son dərəcə sadə vasitələrlə öz fabrikinizin işini elə təşkil etmişsiniz ki, o mahalımızdakı digər belə fabrikələrə nisbətən xeyli çox məhsul istehsal edir. Qardaşımın Fransanın cənubunda sizin fabrikeyə bənzər bir müəssisəsi vardır. Lakin həmin fabrikin saxlanması çoxlu vəsaitə başa gəlir. Qardaşımın işləri son dərəcə pis gedir; buna görə də işlərinizin yaxşı getdiyini öyrənən kimi məsləhət üçün sizə müraciət etməyi, mənafeyinizə əsla ziyanı dəyməyəcək bir məsələdə sizdən lütfkarlıqla yardım istəməyi qəet etdim, çünki qardaşım tamamilə başqa mallar istehsal edir, lakin sizin fabrikin qapıları üzümə bağlı idi; sizə müraciət etmək istəyəndə isə dedilər ki, fabrikinizə baxmaq üçün mənə icazə verməzsiniz. Belə qeyri-səmimi rədd cavabından özümü itirdim və şəxsi həyatımı, şərafətim təhlükə qarşısında qoyaraq qardaşımın həyatını və şərafətini xilas etməyi qəet etdim. Mən gecə hasarı aşıb həyatınızə ona görə girmişdim ki, fabrikinizə daxil olub, maşınlara tamaşa edim. Bir tərəfdə gizlənməyi, sonradan isə fəhlələri ələ almağı, bir sözlə, sirrinizi öyrənməyi və sizə ziyan vurmada pak bir adama kömək etməyi qərara almışdım; bəli, təqsim bundan ibarətdir. Cənab, əgər indicə dediklərim sizi qane etməsə və əlavə izahata ehtiyac olarsa, onda sağalan kimi qulluğunuzda hazır ola bilərəm; bəlkə də bu barədə elə özüm sizdən xahiş etdim.

– Mərhəmətli cənab, elə düşünürəm ki, biz əvəz-əvəz olduq, – deyərək polkovnik bu sözlərin onu narahat edən şübhələri müəyyən qədər dağıtdığını hiss edib, cavab verdi. – Sizin hamınız isə burada deyilənlərin şahidi olacaqsınız. Əgər mənə qisas almaq lazım idisə, onda elə çox amansızlıqla qisas almışam. İndi isə siz gedin və mənim müəssisəmə barədə danışmağa bizə imkan verin.

Xidmətçilər çıxdılar, həm də bu barışıqla təkə onları aldatmaq mümkün oldu. Uzun-uzadı danışandan sonra heydən düşmüş yaralı polkovnikin son sözlərinin hansı bir ahənglə deyildiyini anlamaq iqtidarında deyildi. O, xanım Delmarın qolları üstünə yığıldı və ikinci dəfə huşunu itirdi. Yaralıya tərəf əyildiyindən o, ərinin qəzəbləndiyinə məhəl qoymadı, c-b Delmarla c-b Braun isə – onlardan birinin qəzəbindən rəngi qaçmış və üzü cybəcər hala düşmüşdü, digəri isə sakit, həmişəki kimi şövqsüz görünürdü – lal-dinməz bir-birlərinə sualedici nəzər salırdılar.

C-b Delmarın vəziyyəti, elə sözsüz də ser Ralfa bəlli idi, buna baxmayaraq polkovnik onu bir tərəfə çəkdi, əlini möhkəmcə sıxaraq dedi:

– Dostum, əntiqə intriqadır! Mən çox razıyam, məmnunam ki, bu cavan adam xidmətçilər qarşısında mənim şərafətimi məharətlə qoruya bildi. Ancaq, lənət şeytana, məni təhqir etməsi ona çox baha oturacaq! Sən arvadına bir bax, gör ona necə qulluq edir... Özünü də elə göstərir ki, guya onu əsla tanımır! Ah, bu qadınlar nə qədər də hiyləgər olurlmuşlar! – Bu sözləri deyəndə, polkovnik qəzəbdən dişlərini qıcıtdı. Heyrətlənmiş ser Ralf aram addımlarla üç dəfə zalı hərləndi. O, birinci dövrədən sonra: heç inanılası şey deyil, ikinci dövrədən sonra: mümkün olan iş deyil, üçüncü dövrədən sonra isə: sübut olunmuşdur, – deyə qət etdi. Sonra özünə məxsus bir laqeyidliklə polkovnikə yaxınlaşdı və barmağı ilə üzü ölü rəngi almış halda xəstənin yanında dayanıb əllərini ovuşduraraq tam ümidsiz, dəhşət və tələş dolu baxışlarını yaralıdan ayırmayan Nuna işarə etdi.

Həqiqət özündə elə naqafil və amansız bir inam qüvvəsi gizlədir ki, ser Ralfin hətta ən inandırıcı sübut-dəlili belə, onun bu kəskin işarəsi qədər polkovniki heyratə sala bilməzdi. İzə düz düşdüyü qənaətinə gəlmək üçün c-b Braunun başqa əsasları da var idi. O, Nunu axtararkən qızın parkdan qaça-qaça gəldiyini, suya batıb islanmış palçıqlı ayaqqabısını, saçlarının yaş olmasını, guya gecə vaxtı yağış altında parkda gəzməsi haqqında özünü ifşa edən uydurmasını və digər cüzi şeyləri xatırladı. Xanım Delmar özündən gedəndə diqqətini cəlb etməyən bütün bunlar indi onun yadına düşürdü; hələ qızı bürüyən anlaşılmaz qorxu, tələş içərisində olması, atəş səsi eşidilərkən çıxırması...

Cənab Delmar bütün bu təfərrüatı bilməsə də, hər şeyi başa düşdü, məsələ bilavasitə onun özünə aid idi, buna görə də çox fərasətli tərpəndi, elə qıza ilk nəzər salan kimi, başa düşdü ki, günahkar qızıdır. Hərçənd arvadının, bu məhəbbət macərəsinin qəhrəmanına bu cür diqqət göstərməsi onun qətiyyəni xoşuna gəlmirdi.

– İndiana, – deyə polkovnik arvadına müraciət etdi, – buradan gedin, artıq gecdir, həm də xəstəsiniz. Nun gecə xəstənin yanında qalar, sabah isə əgər özünü yaxşı hiss eləsə, onda fikirləşərik görək onu evlərinə necə aparaq.

Məsələnin, gözlənilmədən bu cür həllinə heç cür etiraz etmək olmazdı. Ərinin kobudluğuna qarşı müqavimət göstərməkdən ötrü həmişə özündə qüvvə tapan xanım Delmar hər dəfə polkovnik onunla məhriban rəftar edəndə, güzəştə gedirdi.

O, bir qədər də xəstənin yanında qalmasını ser Ralfdan xahiş edib, yataq otağına getdi.

Belə tədbir tökməsindən polkovnikin məqsədi vardı. Həmi yuxuya gedəndən və evdə tam sakitlik hökm sürməyə başlayandan bir saat sonra o, sakitcə c-b Ramyerin yatdığı zala keçdi və pərdənin arxasında gizləndi, cavan adamla xidmətçi qızın söhbətindən başa düşdü ki, onlar bir-birlərini sevirlər. Cavan kreol qızın nadir gözəlliyi qonşu kəndlərdəki bayramlar zamanı həmiyə çox böyük təsir bağışlayırdı. Mahalda ən görkəmli adamlar belə, onun dalına düşürdülər. Melyun qarnizonundan olan qəşəng əsgərlərin çoxu Nunun diqqətini cəlb etməyə çalışırdı. Lakin Nun ilk dəfə idi ki, seviridi, buna görə də onun üçün yalnız bir nəfərin – c-b Ramyerin etinası qiymətli idi.

Polkovnik Delmar daha onları güdmək fikrində deyildi. Yerli Almazavının onun arvadı ilə əsla maraqlanmadığını yəqin edən kimi, çıxıb getdi. Buna baxmayaraq onun eşitdikləri, zavallı Nunun qızgın, qəlbdən gələn atəşin məhəbbəti ilə ağılı itirməyən və bu eşq macərəsinə ani bir əyləncə kimi baxan gənc zadəganın hissləri arasındakı fərqi başa düşməkdən ötrü kifayət idi.

Xanım Delmar yuxudan ayılanda pərt və kədərli Nunu yatağının yanında gördü. O, c-b Ramyerin izahatına sadələşlilə inanmışdı, çünki kommersiya ilə məşğul olan adamların dəfələri hiylə və yalanla ərinin fabrikinin sirlərini öyrənməyə cəhd etdiklərini bilirdi. Buna görə də İndiana xidmətçisinin pərtliyinin səbəbini onun keçən gecə yorulmasında və həyəcanlanmasında görürdü. Nun isə öz növbəsində, polkovnik şən və məhriban halda arvadının yataq otağına girib onunla dünənki hadisə barəsində ən adi bir iş haqqında danışmış kimi söhbət edəndə, sakit oldu.

Ser Ralf səhər xəstəni müayinə etdi. Yıxılma elə bir ciddi iz buraxmamışdı, əlindəki yara isə artıq bitişmişdi. C-b Ramyer təcili olaraq Melyuna köçürülməsini rica etdi. O, bütün pullarını xidmətçilərə paylayıb baş vermiş hadisə barədə heç kəsə bir söz deməməyi onlardan xahiş etdi, guya bundan da məqsədi, özü demişkən, buradan bir neçə lye aralıda yaşayan anasını qorxutmaq istəməməsi idi. Başqaları bu əhvalatdan gec xəbər tutdu, həm də hələ bir fikir söylədi. C-b Ramyerin qardaşının fabrikinin olması xəbəri onun bacarıqla uydurduqlarını təsdiq etdi. Polkovnik və ser Braun ədəb qaydalarını güdərek susur, sirlərindən xəbərdar olduqlarını hətta Nunun öz yanında belə bürüzə vermirdilər, sonralar isə çox tez bir zamanda Delmarların evində bu əhvalatı unutdular.

Yəqin Raymon dö Ramyer kimi hər cür istedadla və ləyaqətlə malik olan, yüksək cəmiyyətdə və nəzakət macəralarında müvəffəqiyyət qazanmağa adət etmiş gözəl və fərasətli bir cavanın De-la-Bridəki fabrikin o qədər də varlı olmayan sahibinin evində yaşayan xidmətçi qıza belə məftun olması çoxlarına bir qədər qərribə görünəcək. Lakin c-b dö Ramyer nə özünə vurğun ədəbsiz, nə də ki, pozğun adam deyildi. Söyləndiyi kimi o, ağıllı adam idi, demək, o, əsil-nəcəbətin bütün üstünlüklərinin qiymətini bilirdi. Onun hətta, məlum prinsipləri də var idi, lakin bəzən ehtiras alovu onu həmin prinsiplərin ziddinə hərəkət etməyə məcbur edirdi. Belə hallarda o, düşüncəsini itirir və öz vicdanının səsinə boğmağa çalışırdı. Bəzən o, sanki qeyri-şüuru olaraq səhvə yol verir, sonradan isə özünü aldatmaqla öz-özünə bəraət qazandırmaya cəhd edirdi. Bədbəxtlikdən onda öz prinsipləri deyil, öz hərəkətlərindəki qeyri-ardıcılıqdan əzab çəkən digər ağ əlcəkli filosoflar kimi, prinsiplərə tabe olmayan çılgın ehtiras üstünlük təşkil edirdi; bütün bunlar isə onu gülünc görünmədən orijinallıq etməyin mümkün olmadığı yekrəng cəmiyyətdə fərqləndirirdi. Raymon nə isə xüsusi bir qabiliyyətə malik idi: o, tez-tez günah işləyir, lakin heç kəsə qəzəbinə düşər olmurdu, tez-tez özünü qərribə aparır, lakin heç kəsi pərt etmirdi. Çox vaxt hətta ondan şikayətlənməyə tam əsası olan adamlarda belə özünə qarşı mərhəmət hissi oyatmağı bacarırdı. Elə xoşbəxtlər var ki, təmasda olduğu adamların hamısı onları əzizləyir. Xoşagələnlər xarici görkəmləri və şirin dilləri onlardan ötrü səmimi qəlbi əvəz edir. Biz əməlləri ilə tanış olmadan c-b Raymon dö Ramyeri kəskin tənqid etmək və ya onun portretini təsvir etmək fikrində deyilik. İndi biz ona kənardan, camaat küçədən keçən adama baxan tək nəzər salırıq.

Bəli, demək, c-b Ramyer Rübeldəki kənd bayramı zamanı iri qara gözləri ilə hamını heyran etmiş olan gənc kreol qıza vurulmuşdu, lakin bu, əyləncədən başqa bir şey deyildi. Ola bilsin ki, o, qızla sadəcə olaraq bekarçılıqdan tanış olmuşdu, ancaq müvəffəqiyyəti arzusunu alovlandırmışdı. O, istədiyindən də çox şey əldə etmişdi və qızın hiylə bilməyən qəlbinə fəth edən günü o, öz qələbəsidən qorxmış halda evə qayıtmış və narahat halda düşünmüşdü: "Əgər məni ürəkdən sevsə, necə olar?"

Yalnız qızın məhəbbəti haqqında tam yəqinlik hasil edəndən sonra o, Nunun hisslərinin nəyə qadیر olduğunu anladı. Bu zaman o, baş vermiş əhvalatla təəssüfləndi, lakin artıq gec idi: gələcəkdə, onun verəcəyi bütün nəticələrlə razılaşmalı, ya da qorxaqcasına geri çəkilməli idi. Raymon tərəddüd etmədi. O, sevilməsinə icazə verdi, özü də ürəkdən onu sevdi. Ehtiyatlı məhəbbəti onu Delmarın mülkünün hasarından aşmağa sövq etdirdi, lakin o, acizliyi üzündən yıxılıb ağır surətdə əzildi. Cavan və gözəl sevgilisinin kədəri ona o qədər güclü təsir buraxdı ki, Ramyer bundan sonra özü-özünə bəraət qazandırdı və özü də hiss etmədən Nunun mütləq yuvatlanmalı olacağı uçurumu qazıb dərinləşdirməkdə davam etdi.

O, sağalan kimi yenə də heç nəyə məhəl qoymadı: nə qışın soyuğu, nə qaranlıq gecənin özündə gizlənmiş olduğu təhlükə, nə də vicdan əzabı, – bir sözlə, heç bir şey onun qarşısını kəsə bilmədi. O, meşə yolu ilə kreolkasının görüşünə gəldi, yalnız onu sevdiiyinə, onu hətta kraliçaya belə dəyişməyəcəyinə and içdi. Yoxsul və sadəlövh cavan qızların əbədi olaraq xoşladıqları inamla dolu çoxlu lətafətli sözlər pıçıldadı.

Yanvar ayında xanım Delmar əri ilə Parisə getmiş, onların ləyaqətli qonşuları ser Ralf isə öz malikanəsinə köçmüşdü, evin sahibəsi kimi qalmış Nun müxtəlif bəhanələrlə evdən çıxı bilirdi. Bu vəziyyətdən ötrü fəlakətli oldu: sevgilisi ilə tez-tez görüşməsi onun payına düşmüş ötərgi xoşbəxtliyin ömrünü xeyli qısaltdı. Qırov düşmüş meşənin şairinə mənzərəsi, ay işığı, gizli darvaza qapısı, səhər təzədən xəlvəti getmək, qar basmış yolda Nunun kiçik ayaqlarının izləri məhəbbət macəralarının bu təsirli mühiti c-b dö Ramyeri məst edirdi. Başdan-ayağa bayaz libasdan olan, qara saçları çiyinlərinə tökülmüş Nun orta əsr qadını, kraliçanı, əfsanəvi gözəlləri xatırladırdı. Nun qırmızı kərpic evdən – memarlığında cəngavərlik dövrünün əlamətləri olan Regentlik üslubunda tikilmiş iri dördkünc binadan çıxanda, Ramyerə elə gəlirdi ki, o, feodal qəsrinin sahibəsidir; Nun ekzotik çiçəklərlə bəzənmiş pavilyonda öz gəncliyinin və çılgınlığının ovsunu ilə onu məst edəndə, Ramyer sonralar haqqında düşünməli olduğu bir çox şeyləri çox asanlıqla unudurdu.

Lakin heç bir şeydən ehtiyat etməyib, öz növbəsində təhlükəyə məhəl qoymayandan sonra Nun onun yanına özünün ağ önlüyündə və kreol qadınların milli baş geyimi olan bəzəkli madrasında gələndə, o, artıq ancaq gözəl qadının yanında qulluq edən xidmətçi bir qıza

çevrilirdi, elə xidmətçi qıza ki, yaxşı paltarı olmadığından, elə əynin-dəkilerlə də qane olurdu. Buna baxmayaraq, Nun bu geyimində də çox qəşəng görünürdü. Ramiyer onu bu qiyafədə ilk dəfə kənd bayramında görmüşdü, o zaman Ramiyer maraqla tamaşa edən adamları itələyə-itələyə qıza yaxınlaşmış və Nunu iyirmi rəqibinin əlindən almaqla kiçik bir qələbə qazanmışdı. Nun bir neçə dəfə lütfkarlıqla bunu Ramiyərə xatırlatmışdı. O, zavallı Nun, heç xəyalına da gətirməzdi ki, hələ o vaxtda Raymon onu sevmirdi. Nunun çox qürurlandığı həmin günü Raymon ancaq şöhrət naminə çalınmış bir qələbə kimi xatırlayırdı. Nunun təmiz adının ləkələnməsinə belə dözüb cəsurluq göstərməsi də azacıq da olsa, onun hisslərinin güclənməsinə səbəb olmurdu və bu, əsla c-b dö Ramiyerin xoşuna gəlmirdi. Əgər Fransa perinin¹ arvadı özünü belə ləkələsəydi, bu onun üçün çox qiymətli bir qələbə hesab edilə bilirdi, Nun isə xidmətçi idi!.. Birindən ötrü qəhrəmanlıq hesab edilən bir şey, digəri üçün həyasızlıq sayılırdı. Birinci halda sizə qısqanc rəqiblərin bütöv bir dəstəsi qibtdə edir; ikinci halda isə sizi bir yığın qəzəblənmiş nökrələr ittiham edir. Adlı-sanlı qadın sizin yolunuzda özünün əvvəlki iyirmi məşu-qəsini, xidmətçi qız isə ancaq birini – gələcək ərini qurban verir.

Nə etmək olar! Raymon kübar ədəb-ərkanlı, nərmənazik həyat sürmüş, şairanə məhəbbəti olan bir adam idi. O, zəhmətlə özünə çörək pulu qazanan adi qadını heç qadın yerinə də qoymurdu. Nuna gəldikdə isə, bu qız Raymonu o el şənliyinə qoşulmaq istəyən gün ancaq qeyri-adi gözəlliyi ilə özünə cəlb edə bilmişdi. Nə isə Raymonda təqsir yox idi: o, kübar dairələrdə yaşamaq üçün tərbiyə edilmişdi, gələcək haqqında ona şöhrətpərəst arzular, ancaq dəbdəbəli həyatdan ötrü dünyaya gəlməsi haqqında inam təlqin etmişdilər, hərərətli qəlbi isə onu gözlənilmədən meşşan məhəbbəti yoluna gətirib çıxarmışdı. O, həmin məhəbbətə qane olmaqdan ötrü hər cür cəhd etmiş, ancaq bacarmamışdı. Nə etmək olardı? Onun beynində comərd və nəci b fikirlər dolayırdı. Məşuqəsinə daha çox məftun olduğu ilk günlərdə o, Nunu öz səviyyəsinə qədər ucaltmaq və onunla əlaqələrini qanuniləşdirmək barədə düşünürdü... Bəli, inanın o, bu haqda düşünürdü. Lakin hər şeyə bəraət qazandıran məhəbbət get-gedə zəiflədi, macəranın təhlükələri və sirləri cəzbedici qüvvələri ilə birlikdə yoxa çıxdı. Nikah namümkün oldu. Ancaq qərībədir

ki, Raymon ümumiyyətlə götürüldükdə öz sevgilisinin mənafeyi naminə məntiqi fikir yürüdü.

Əgər Nunu ürəkdən sevsəydi, onun yolunda hər şeydən, gələcəyindən, ailəsindən və mövqeyindən əl çəkər, onunla xoşbəxt olardı, demək, onu da xoşbəxt edərdi – çünki məhəbbət də nikah kimi qarşılıqlı müqavilədir. Bəs, indi daha ondan soyuduğu bir vaxtda, həmin qadın nə kimi bir həyat görəcəkdə? Ancaq ona görə evlənməliydimi ki, qız hər gün onun pərişan simasını görüb ondan soyuduğunu, onların ailə həyatının mənasızlaşdığını hiss edib əzab çəksin? Ancaq ona görə evlənməliydimi ki, ailəsinin ondan zəhləsi getsin, oturub-durduğu adamlar onu alçaltsınlar, ev qulluqçuları onu lağa qoysunlar, onu elə kübar cəmiyyətinə çıxarsınlar ki, özünə yer tapmasın, orada ona yuxarıdan baxsınlar. Sevgilisini məruz qoyduğu bütün dəbdəxtliklərin müqabilində vicdan əzabından üzürlü təqəddən düşsün?

Siz də etiraf edəsiniz ki, bu həqiqətən də mümkün olan şey deyil, nanəciblikdir. Cəmiyyətlə bu cür mübarizə aparmaq olmaz, belə bir comərdlik, nizəsini yel dəyirmanının pərinə vurub sındıran Don-Kixotun döyüşlərini xatırladar, bu qəhrəmanlıq keçən əsrin heç kəsə lazım olmayan cəngavərliyi bizim dövrümüzdə gülünç görünə bilər.

Raymon hər şeyi götür-qoy edəndən sonra başa düşdü ki, bu mənfur əlaqəni mütləq qırmaq lazımdır. Nunla görüşləri onu tənə getirirdi. Qışı Parisdə keçirmək üçün getmiş xanım Ramiyer ailəsində baş vermiş qalmaqaldan yəqin ki, tezliklə xəbər tutacaqdı. Onsuz da oğlunun tez-tez evdən getməsi və həftələrlə Sersidə düşüb qalması onu təəccübləndirirdi. Doğrudur, Raymon həmişə ciddi iş olduğunu və bu işi kəndin sakitliyində başa çatdırmaq istədiyini bildirirdi. Lakin bu bəhanə get-gedə daha az inandırıcı olurdu. Raymonun çox yaxşı anası vardı, onu aldatmaq və uzun müddət qeydinə qalmamaq Raymona ağır gəlirdi. Bütün bunlara daha nə əlavə etmək olar? Raymon Sersini tərk etdi və bir daha oraya qayıtmadı.

Nun ağlamış, gözləmiş, ümidləşmiş və vaxtın keçdiyini görüb, Raymona məktub yazmağı qətdə etmişdi. Zavallı qız! O, bununla da öz eşqinə sonuncu zərbəni endirmiş oldu. Xidmətçi qızdan məktub! O, xanım Delmarın atlaş poçt kağızından və ətirli surğucundan istifadə etsə də, bu məktub onun qəlbinin fəryadı olsa da... ancaq orfoqrafiya hər şeyi alt-üst edirdi! Bəzən artıq bir hecanın belə, hissini

¹ Yüksək zadəgan titulu.

qüvvəsinə necə təsir etdiyini bilirsinizmi? Təəssüf! Burbon adasından olan kəmsavad zavallı qızın qrammatika qaydaları haqqında heç bir təəvvürü yox idi. O, elə güman edirdi ki, xanımından heç də pis danışib-yazmır. Raymonun qayıtmadığını görəndə isə belə düşündü: "Məktubum elə gözəl yazılmışdır ki, o, mütləq qayıtmalıdır!"

Lakin Raymon məktubu həтта axıradək oxumadı da, buna cəsarəti çatmadı. Anma yaqın bu, özünün sadəliyi və təsiredici atəşinliyi ilə çox gözəl bir məktub imiş, həтта Virginiya belə, vətəni tərk edəndə Pavelə bu cür gözəl məktub yazı bilməzdi. C-b Ramyer həmin məktubu tələsik ocağa atdı. O, öz-özündən xəcalət çəkəcəyindən qorxdı. Bir daha təkrar edirəm: bəs siz nə istəyirdiniz? Bütün təqsirlər tərbiyə ilə bizə aşlanmış xurafətdədir. Bir də ki, dostluqda şəxsi maraq olduđu kimi, sevgidə də xudbinlik vardır.

C-b Ramyerin yüksək cəmiyyətdə iştirak etməməsi hiss olunmuşdu. Bu isə çox şey deməkdir, çünki kübar cəmiyyətdə hər şey iki damla su kimi bir-birinə bənzəyir. Ağrılı adamın kübar cəmiyyətini seçməsi mümkün olduđu kimi, səfəh adamın bu cəmiyyətdə nifrət etməsi də mümkündür. Raymon kübar cəmiyyəti sevirdi və o haqlı idi. Başqaları onunla tanış olmağa can atırdı, o xoşa gəlirdi və adətən, laqeyd və istehzal olan salon manekenləri də ona qarşı diqqətli və mehriban olurdular. Bədbəxt adamlar asanlıqla insanlara nifrət bəsləyirlər, lakin hamı tərəfindən sevilən adam çox nadir halda nankor olur. Hər halda, Raymon belə fikirləşirdi. Azacıq belə onun qeydinə qalana minnətdarlığını bildirirdi. Həminin hörmətini qazanmağa çalışır və çoxlu dostu olması ilə fəxr edirdi.

Xurafəta və yanlış qənaətdə əsaslanan kübar cəmiyyətində o, hər şeydə müvəffəqiyyət qazanırdı, onun qüsurları belə, başqalarına xoş gəlirdi. Raymon həminin, həm də həmişə ona yaxşı münasibət bəsləməsinin səbəblərini araşdırmağa başlayanda müəyyən edirdi ki, səbəb elə onun özüdür. Raymon başqalarının ona yaxşı münasibət bəsləməsinə çalışır, bundan fərəh duyur, özü də şəxsən adamlara tükənməz bir mehribanlıq göstərirdi.

O, kübar cəmiyyətindəki müvəffəqiyyətlərinə görə anasına – çox ağıllı, söhbətçil və təmiz qəlbli qadına da minnətdar idi. Raymon anasından elə gözəl əxlaqi keyfiyyətlər əxz eləmişdi ki, bu keyfiyyətlər həmişə onu doğru yola çəkir və gənclik çılgınlığına baxmayaraq, cəmiyyətdə hörmətdən düşməsinə qoymurdu. Doğrudur, başqalarına nisbətən ona qarşı münasibətdə güzəştə gedirlər, çünki

anası ona məzəmmət edəndə belə, Raymona bəraət qazandıрмаğı bacarır və özünün təsirli sözləri ilə oğluna qarşı mərhəmətli olmağı tələb edirdi. O, həyatı rəngarəng dövrlərdə keçmiş qadınlardandı, bu isə onları taleyin kəşməkəşlərinə dözməyə alışdırmışdı. İndi Fransa cəmiyyətində saysız-hesabsız bədbəxtliyə məruz qalmış və müəyyən təcrübə qazanmış, 1793-cü ildə dar ağacından, Direktoriyanın əxlaqsızlığından, İmperiyanın faniliyindən və Restavrasiyanın qəzəblərindən xilas olmuş bu cür qadınlara get-gəcdə daha az rast gəlmək olur.

Raymon uzun fasilədən sonra ilk dəfə İspaniya səfirinin keçirdiyi bal zamanı aristokratlar arasında göründü.

– Əgər səhv etmərsən, cənab Ramyerdir? – deyə qonaq otağındakı gözəl bir qadın yanındakı başqa bir qadından soruşdu.

Həmin qadın belə cavab verdi:

– Cənab dö Ramyer ara-sıra bizim üfəqdə görünən kometədir. Artıq uzun müddət idi ki, bu qəşəng cavandan səs-səda yox idi.

Bu sözləri deyən yaşlı əcnəbi qadın idi. Onun müsahibi azca qızaraq öz fikrini bildirdi:

– Çox qanışırındır, düz deyilmi?

– Bəli, qəşəngdir, – deyə qoca siciliyalı qadın cavab verdi.

– Mərc edə bilərəm ki, siz ən mötəbər salonlarımızın qəhrəmanı qarasaç, qəşəng oğlan Raymon barədə danışırınsız, – deyə şux görkəmli qvardiya polkovniki söhbətə qarışdı.

Cavan qadın sözüne davam etdi:

– Etüddən ötrü necə də gözəl başı vardır.

Polkovnik dedi:

– Məncə, sizə ən çox onun dəlisoğlu xoş gələr.

Cavan qadın onun arvadı idi.

– Nə üçün dəlisoğlu? – deyə əcnəbi qadın soruşdu.

– Xanım, onda Palerma günəsinə layiq cənub çılgınlığı vardır.

Bir neçə cavan xanım çiçəklərlə bəzədilmiş yaraşıqlı başlarını çevirib, polkovnikin sözlərinə qulaq asmağa başladılar.

– Bu il o, qarnizonumuzdakı bütün zabitləri kölgədə buraxmışdır. Ondan yaxa qurtarmaq üçün savaşımaq lazım gələcəkdir.

– Əgər qadın düşgünüdürsə, çox pis, – deyə üz-gözündən istehza yağan cavan bir qadın öz fikrini bildirdi.

İtaliyalı qrafinya, polkovnik onlardan aralandıqdan sonra yelpinçinin ucu ilə madmazel dö Nanjinin barmaqlarına toxunub dedi:

– Belə deməyin, siz bilmirsiniz ki, başqaları tərəfindən sevlilməyə cəhd edən kişi bizim cəmiyyətdə necə yüksək qiymətləndirilir.

Badamı gözlərində istehza görünən cavan qız belə cavab verdi:

– Sizcə, kişilərin ancaq arzu etməsi kifayətdir, hə?

Polkovnik rəqsə dəvət etmək üçün qıza yaxınlaşıb dedi:

– Madmazel, chtiyyətli olun, birdən gözəl Raymon sizi eşidər.

Madmazel dö Nanji güldü, lakin onun mənsub olduğu gözəl qadınlar dəstəsindən heç kəs həmin axşam bir daha c-b Remyerdən söz salmağa cəsarət etmədi.

V FƏSİL

C-b dö Remyer şən, geyimli-kecimli adamların arasında gəzib-dolaşırken nə darıxır, nə də ikrah hissi duyurdu.

Buna baxmayaraq həmin axşam o, qəm-qüssəsini heç cür dağıda bilmirdi. Adət etmiş olduğu cəmiyyətə yenidən düşəndə, nə isə vicdan əzabı çəkdi, daha doğrusu, ləyaqətsiz vurğunluğu ilə əlaqədar olaraq başında dolaşan qarma-qarışıq fikirlərdən nə isə xəcalət çəkdi. O, bal şənliyinin parlaq işıqlarında daha cazibədar görünən qadınlardan həzz alır, onların lətif, məzəli söhbətlərinə qulaq asır, istedadının necə də tərifi edildiyini eşidirdi, buna görə də bu seçmə gözəllərə, onların şahənə geyimlərinə baxanda, şux söhbətlərinə diqqət yetirəndə – bir sözlə, hər şeyin onu ləyaqətsiz hərəkətləri üçün məzəmmət etdiyini görür və hiss edirdi. Lakin xəcalətdən başqa, çox haqlı olaraq çəkdiyi vicdan sarsıntıları da Raymona əzab verirdi. Bəli, qəlbinin bu cür işlərdə kifayət qədər bərkidiyinə baxmayaraq o, hər halda, qadınların göz yaşlarına qarşı son dərəcə həssas idi.

Həmin axşam həmin nəzəri heç kəsə tanış olmayan, kübarlar arasında ilk dəfə görünən və məhz buna görə də xüsusi maraq oyadan cavan qadına dikilmişdi. Brilyantlarla, lələklərlə və çiçəklərlə bəzənmiş digər xanımlardan, o, elə özünün sadə geyimi ilə fərqlənirdi. Onun yeganə bəzəyi, qara saçlarına hördüyü bir neçə sap mirvaridən ibarət idi. Boyunbağısının tutqun ağ rəngi, ağ ipək paltarı və çılpaq çiyinləri uzaqdan tam vəhdət təşkil edirdi, otaqlarda isti olmasına baxmayaraq, onun yanaqlarında öz zərifliyi ilə qarın içində açılmış Bənqal qızıl gülünü xatırladan incə bir qızırtı görünürdü.

O, son dərəcə incə, miniatur və gözəl bir məxluq idi. Qonaq otağında – çılcıraqın parlaq işığında onun gözəlliyi füsunkar görünürdü, bu gözəllik ancaq günəşin şüalarından sola bilirdi. O, çox yüngül rəqs edirdi, adama elə gəlirdi ki, ani bir külək onu götürüb apara bilər. Lakin bu yüngüllükdə coşğunluq və fərəh hiss edilmirdi, əyləşəndə mütenasib bədəni əylirdi, elə bil qəddini düz saxlamağa gücü çatmırdı; danışanda və gülümsəyəndə isə təbəssümü qüssəli görünürdü. O vaxt nağıl çox yayılmışdı. Nağılçılar bu cavan qadını fəvqəladə cadunun gücü ilə peyda olunan, səhər açılarda isə yuxu kimi çökilib gedən valehedici xəyalla müqayisə edirdilər.

Hələlik isə kişilər cavan qadının yanında vurmuxur və rəqsə dəvət edirdilər.

Bir romantik modabaz öz dostuna dedi:

– Tələsin, xoruz banına az qalır, xanımınızın ayaqları artıq parketin üstü ilə güclə sürünür. Mərc gələ bilərəm ki, siz onun ölənin bədəninizə toxunmasını belə hiss etməyəcəksiniz.

Rəssam xanımlardan biri yanındakına dedi:

– Görün, cənab Remyerin necə də qarabığdayı və orijinal çöhrəsi var. Düz deyirəmmi, baxın, onun comərd xarici görkəmi bu solğun, zərif xanımın yanında necə də gözəgəlimlidir.

Bütün xanımları tanıyan və buna görə də axşam məclislərində xəbərçilik eləyən qadın əlavə etdi:

– Bu cavan xanım özünü jozefinçi kimi qələmə verən, iflasa uğrayandan sonra isə ölmək üçün Burbon adasına gedən qoca delisov Karvaxalın qızıdır. Bu qadın füsunkar ekzotik çiçəkdir, lakin deyəsən, özünə layiq ər seçə bilməyib. Halbuki əmisi arvadı indi sarayda böyük iltifat sahibidir.

Raymon gözəl kreolkaya yanaşdı, hər dəfə o, cavan qadına baxanda, onu qərribə bir həyəcan bürüyürdü. O, bir dəfə yuxusunda artıq, bu kədərli və solğun simanı görmüşdü; o, bu cizgiləri, bu baxışları harada isə görmüş olduğunu bilir və xatırlayırdı. Buna görə də baxışları İndianaya sataşanda, fərəh içərisində onun yanında dayandı, o, əbədi olaraq itirdiyi əziz və məhrəban simanı yenidən görmüş bir adamı xatırladırdı. Onun səbatlı baxışları göz dikdiyi adamı təşviş salırdı. Kübar cəmiyyətinə az alışmış mərifətli və utancaq bir qadın olduğuna görə o, öz müvəffəqiyyətinə sevinmək əvəzinə sıxılırdı. Raymon qonaq otağında o tərəf-bu tərəf gəzdi, həmin qadının xanım Delmar olduğunu öyrənib onu rəqsə dəvət etdi.

Onlar digər rəqs edənlər arasında gözdən itəndə, Raymon dedi:
– Məni xatırlamırsınız, mən isə sizi unuda bilmirəm, xanım. Sizi ani, həm də duman içərisində olduğu kimi görmüşəm, buna baxmayaraq həmin anda o qədər mehribanlıq göstərdiniz, mənə elə şəfqət bəslədiniz ki...

Xanım Delmar dıxsindi.

– Bəli, yadıma düşdü, cənab, – deyə o, şux bir ədə ilə cavab verdi.
– O, sizsiniz! Mən də sizi tanıdım.

Qabıd kübarlara məxsus ədəb qaydalarını pozmasından qorxuya düşübmuş kimi pörtüdü, başqalarının onu eşidib-çitmədiyini yəqin etmək üçün ətrafa boylandı. Utandığından daha mehriban oldu. Raymon isə xanım Delmarın guya ibadət və xeyir-dua üçün yaranmış incə və zərif səsinə bütün varlığı ilə məftun olduğunu hiss etdi.

– Mən sizə təşəkkür etmək üçün heç vaxt imkanım olmayacağından çox qorxurdum. Evinizə gələ bilməzdim və kübarlar arasında olmadığınızı da bilirdim. Mən həm də cənab Delmarla görüşmək istəmirdim; bizim münasibətlərimiz elə deyildir ki, bu görüş xoşagələnlə olsun. Nəhayət, öz borcumu yerinə yetirmək və sizə dərin minnətdarlığımı bildirmək üçün ani firsət tapdığımdan çox xoşbəxtəm.

– Əgər cənab Delmar burada olsaydı və sizin sözlərinizi eşitsəydi, mənim üçün daha xoş olardı, – deyə İndiana cavab verdi. – Əgər siz onu daha yaxşı tanımış olsaydınız, yəqin edərdiniz ki, hövsələsizliyinə baxmayaraq çox mehriban adamdır. Təsədüfən sizi öldürə biləcəyi üçün onu bağışladınız. Şübhəsiz ki, o, sizin yaralarınızdan çəkdiyiniz əzabdan daha çox əzab çəkmişdir.

– Xanım, cənab Delmar barəsində danışmıyaq, mən qəlbən onu əfv edirəm. Mən onun qarşısında günahkar idim, buna görə də layiqli cəza aldım. Bunları unutmaq lazımdır. Ancaq xanım, siz mənə elə incəliklə və cəmərdliklə qulluq etdiniz ki, mənə münasibətinizi, sizin gözəl çöhrənizi, sizin mələk səmimiyyətinizi və yaralarınıza məlhəm qoyan bu əllərinizi, hətta öpə bilmədiyim bu əlləri həyatım boyu yadda saxlayacağam.

Raymon bu sözləri deyəndə xanım Delmarın əllərindən tutmuş halda onunla kadril rəqsinə başlamağa hazırlaşdı. O, incəliklə İndiananın barmaqlarını sıxdı və cavan qadının ürəyi bərk döyündü.

Raymon İndiananı yerinə gətirəndə, xanım Delmarın əmisi arvadı xanım Karvaxal harasa getmişdi; rəqs edənlərin sıraları seyrəlmişdi. Raymon İndiananın yanında əyləşdi. İndiana ilə rəftarında sevgi

məsələlərində təcrübəsi olan bir adam kimi, sərbəst rəftar edirdi: adətən coşqun arzular, məhəbbət məsələlərində tələsmək kişilərin özlərini səfeh kimi aparmağa vadar edir. Məhəbbət məsələlərində təcrübəsi olan adam isə sevməkdən daha çox, xoşa gəlməyə cəhd edir. Lakin c-b Ramyer bu sadə və səmimi qadının yanında dərin həyəcan keçirməmişdi. Bəlkə də bunun səbəbi onun İndiananın evində keçirdiyi həmin gecənin xatirələri idi. Hər halda bir məsələ tamamilə aydın idi; o, indi yalnız qəlbindəkiləri dilinə gətirirdi.

Öz məhəbbətini qadınlara izhar etmək təcrübəsi onun nitqinə böyük qüvvə və inam verirdi, təcrübəsiz İndiana isə bu sözləri artıq bir neçə dəfə təkrar edilməsindən şübhələnməyərək onlara uyurdu.

Əgər kişi öz məhəbbəti barədə ağıllı danışa bilirsə, bu həqiqətdir ki, deməli, o, ürəkdən vurulmamışdır, qadınlar da bunu çox yaxşı bilirlər. Amma Raymon bu məsələdə müstəsnaqlıq təşkil edirdi. O, öz hisslərini gözəl ifadə etməyi, həmin hisslərə qapalıb qızgın həyəcan keçirməyi bacarırdı. Lakin Raymonu natiq edən onun çılğınlığı deyildi. Əksinə, natiqliyi onda çılğınlıq oyadırdı. Hər hansı bir qadını xoşlayanda onu alovlu nitqləri ilə ələ almağa cəhd edirdi, bu cür cəhdlər göstərəkən, özü də həmin qadına vurulurdu. O, qan-tər içində başqalarının qəlbini rıqqətə gətirmək istəyərkən, özləri göz yaşı axıdan vəkilləri və ya vaizləri xatırladırdı. Əlbəttə, ona kifayət qədər arif olan qadınlar da rast gəlirdilər, belələri onun coşqun məhəbbət səhnələrinə inanmırdılar, ancaq Raymon məhəbbət naminə ağılsız hərəkətlər də etməyə qadir idi: bir dəfə o, yaxşı bir ailədən olan cavan qızı özü ilə aparmış, bir neçə dəfə cəmiyyətdə yaxşı mövqeyi olan qadını bədnam etmişdi. Üç dəfə haya-küyə səbəb olmuş, duələ çıxmışdı. Bir dəfə isə rautda,¹ ağzınadək qonaqla dolu olan zalda hamının gözləri qarşısında həyəcanlı hisslərini, çılğın məhəbbətindən doğan ağılsız hərəkətlərini nümayiş etdirmişdi. Əgər adam gülünc vəziyyətə düşəcəyindən və başqalarında özünə qarşı kin oyadacağından çəkinməyərək bu cür hərəkətlərə yol versə və bunu bacarırsa, demək, o, möhkəm adamdır. Əlindən hər şey gələr, hər işdə riskə gedər və hər dəfə müvəffəqiyyət qazanacağına ümid bəsləyə bilər. Beləliklə, Raymon ən məharətli müqaviməti qıra bilirdi, çünki o, qızgın məhəbbətinin gerçəkliyini inandırma bilirdi. Məhəbbət naminə ağılsız hərəkət etməyə qadir olan kişi kübar

¹ Burjua məişətində tontoneli ziyafət.

cəmiyyətinə nadir olur, buna görə də adətən qadınlar belə kişilərin məhəbbətinə laqeyd qalmırlar.

Buna necə müvəffəq olduğunu bilməsəm də, hər halda o, xanım dö Karvaxalı və xanım Delmarı karetyaya əyləşdirəndə İndiananın kiçik əlini dodaqlarına sıxa bilmişdi. Cənubda doğulmasına, on doqquz yaş olmasına baxmayaraq – Burbon adasında isə on doqquz yaş bizim iqlimdə iyirmi beş yaşa müvafiq gəlir – indiyədək heç zaman kişi xeylağı İndiananın barmaqlarına bu qədər gizli və atəşin bir öpüşlə təmas etməmişdi.

İndiananın hirs beyninə elə vurdu ki, həmin öpüşdən az qala çıxıracaqdı, buna görə də karetyaya əyləşməkdə Raymon ona kömək etməli oldu. O, hələ heç vaxt bu cür həssas adam görməmişdi. Kreol qız Nun çox sağlam idi, parisli qadınlar isə onların əllərini öpəndə bihüş olurlar. Raymon həmin yerdən uzaqlaşarkən, öz-özünə belə düşündü: “Əgər bir daha onu görsem, lap ağlımı itirəcəyəm”.

Ertəsi gün o, Nunu büsbütün yadından çıxardı, o, yalnız bir şey xatırlayırdı: Nun xanım Delmarın xidmətçisidir. Onun fikirlərinə, onun xəyallarına ancaq İndiananın solğun çöhrəsi hakim kəsilmişdi. Adətən Raymon vurulduğunu hiss edəndə, hər vaxt onu unutmamağa çalışırdı, həm də bunu baş qaldırmaqda olan ehtirasını boğmaq naminə yox, əksinə, o, təzə məftunluğunun aqibəti haqqında ağıllı dəlillərlə düşünmək istəmədiyi və bundan qorxdığı üçün belə edirdi. Raymon həris nəşə dalınca qaçarkən qarşısındakı məqsədə doğru inadla gedirdi, sönməkdə olan hissələrini yenidən alovlandırma bilmədiyi kimi, o, qəlbində tüğyan edən ehtiras tufanını da sakitləşdirməyə qadir deyildi.

Ertəsi gün, o, c-b Delmarın ticarət işləri ilə əlaqədar olaraq Brüsselə getdiyindən xəbər tuta bildi. Polkovnik gedəndə arvadını xanım dö Karvaxalın himayəsində qoymuşdu. Polkovnik həmin qadını əsla xoşlamırdı. Lakin o, İndiananın yeganə qohumu idi. C-b Delmar adi əsgər olmuş, özü də kasıb, adlı-sanlı olmayan ailədən çıxmışdı. Polkovnik öz ailəsi üçün xəcalət çəkmədiyini daim iddia etsə də, belə bir ailəyə mənsub olduğu üçün çox utanırdı. Polkovnik elə hey onun qohumlarına həqarətli münasibət bəsləməsi üstündə – əslində bu, heç də həqiqətə uyğun deyildi – arvadına irad tutsa da hər halda hiss edirdi ki, İndiananı az tərbiiyə görmüş və adamlarla yaxınlığa vadar etmək lazım deyil. Xanım Karvaxalı xoşlamasa da aşağıdakı səbəblərə görə ona hörmət etməyə bilməzdi: İspaniyanın məşhur

ailələrindən birində doğulmuş xanım Karvaxal bütün həyatı boyu mühüm rol oynamağa cəhd edən qadınlardan idi. Napoleonun Avropadakı hökmranlığı dövründə xanım Karvaxal onun şöhrəti qarşısında baş əymiş, əri və qayını ilə birlikdə jozefinçilər partiyasına qoşulmuşdu. Əri qəsbkarın uzun sürməyən sülaləsinin süqutu zamanı öldürülmüşdü, İndiananın atası isə Fransa müstəmləkəsinə qaçmışdı. Bu zaman zirək və enerjili xanım dö Karvaxal Parisə köçmüş, qalan var-dövlətindən istifadə edərək, hansı bir birja alverinin köməyi ilə isə özü üçün yeni sərvət toplamışdı.

Ağlının, intriqalarının və burbonlara sonsuz sədaqəti sayəsində o, sarayda da özünə hörmət qazanmışdı və onun evi bir o qədər cəh-cəlalı olmasa da, kral xəzinəsindən ianə alan adamlardan ötrü ən hörmətli evlərdən biri hesab edilirdi.

Atası öləndən, İndiana polkovnik Delmara ərə gedib Avropaya qayıdandan sonra xanım dö Karvaxal heç də qibtəyə layiq olmayan bu nikahdan razı qalmadı. Lakin c-b Delmar cüzi vəsaitini artırma bildiyini, əmlaksızlığının müqabilində əməli bacarığa və enerjiyə malik olduğunu yəqin edəndə, Lanyədə İndianadan ötrü kiçik bir torpaq sahəsi və həmin sahədəki fabriki aldı. C-b Delmarın texniki biliyini və arvadının uzaq qohumu ser Ralfin verdiyi pulların köməyi nəticəsində iki ildə polkovnikin işləri elə qaydaya düşdü ki, o, borclarını ödəməyə başladı, belə olduqda var-dövləti insan üçün ən yaxşı zəmanət hesab edən xanım dö Karvaxal qayını qızı ilə nəzakətlə davranmağa başladı və onu özünün varisi edəcəyini vəd etdi. Şöhrət-pərəst olmayan İndiana qərəzlə deyil, minnətdarlıq əlaməti olaraq əmisi arvadına yağı göstərməyə, onun hörmətini saxlamasına başladı. Lakin polkovnikin xanım Karvaxala hörmət göstərməsində bu hissələrin hər ikisi rol oynayırdı. Polkovnik möhkəm siyasi etiqada malik idi. O, sevimli imperatoru barədə pis bir söz deyilməsinə yol vermirdi və altmış yaşında onun şərəfini uşağa məxsus kor-koranə bir inadla müdafiə edirdi. Xanım dö Karvaxalın qonaq otağında ancaq Restavrasiyanın tərifləndiyini eşidəndə, qəzəbini güc-bəla ilə gizlədə bilirdi. Zavallı c-b Delmarın bir neçə qoca riyakarın üzündən nələrə dözdüyünü təsvir etmək çətindir. Bu iyrənc sözlər onun qanını qaraldir və o da tez-tez acığını arvadının üstünə töküürdü.

Bütün bu təfərrüatı təsvir edəndən sonra c-b Ramyerin üstünə qayıdaq. Üç gündən sonra o, artıq Delmarlar ailəsinin bütün ev işlərindən xəbərdar idi. İndianaya yaxınlaşmaqdan ötrü o, belə inadla

cəhd edirdi. O anlayırdı ki, xanım dö Karvaxalın rəğbətini qazandıqdan sonra İndiana ilə görüşməyə imkan tapa bilər. Üçüncü gün o, xanım Karvaxalın dəvəti ilə onlara getdi.

Qonaq otağında əynində moddan düşmüş nimdaş paltar olan və lovğalıqla kart oynayan bir neçə qonaq və tamamilə miskin görünən bir-iki zadəgan oğlu vardı – üçüzlük zadəganlığın nümayəndələri ancaq bu görkəmdə olur. İndiana gərgahda əmisi arvadının başladığı naxışı aramla tikməkdə idi. O, işdən ayrılmırdı, sanki bütün fikri bu mexaniki işin yanında idi. Hətta bu işin ona buradakıların cəfəng danışdıqlarına qoşulmamaq üçün fürsət verdiyindən razı idi. Uzun, qara telləri onun çəkiyə tərəf əyilmiş kədərli çöhrəsini örtmüşdü, bəlkə də İndiana onu yeni həyata qovuşdurmuş həmin qısa və həyəcanlı anı bir də təzədən yaşayırdı. Elə bu vaxt xidmətçi xəbər verdi ki, onlara bir neçə qonaq gəlir. İndiana gələnlərin familiyasına məhəl qoymadan və demək olar ki, gözlərini əlindəki işdən ayırmadan qeyri-ixtiyari olaraq yerindən qalxdı. Lakin gələnlərdən birinin səsinə eşidəndə, elektrik cərəyanından diksinən kimi bədəni ürpəşdi və yıxılmamaqdan ötrü özünün iş stoluna söykənməli oldu.

VI FƏSİL

Raymon belə cansız qonaq otağına və bu qədər az adam olan sadə bir cəmiyyətə düşəcəyini gümanına gətirə bilməzdi. Dedi ki, sözlər otağın bütün bucaqlarında eşidilirdi. Adama elə gəlirdi ki, kart oynayan möhtərəm matronalar¹ burada ancaq gənclərin söhbətinə mane olmaq üçün əyləşmişlər. Raymon onların donuq simalarında başqalarının nəşəsini pozmaqdan həzz alan qocalara məxsus gizli bir bədxahlıq görürdü. O, bu görüşə çox ümid bəsləmişdi, ona elə gəlmişdi ki, balda mümkün olmayan incə söhbəti bu görüş zamanı edə biləcəkdir, lakin hər şey əksinə oldu. Gözlənilməz çətinliklər onun arzularını daha da coşdurur, baxışlarını daha da alovlandırır, dolayı yolla xanım Delmara daha düşünülmüş və şux suallar verirdi. Zavallı İndiana isə bu cür strategiyada tamamilə məharətsizdi. O, müdafiə oluna bilmirdi, əslində müdafiə olunmağa da bir əsas yox idi. Lakin o, istər-istəməz qızgın bir məhəbbətlə sevdiyi barədə atəşin sözlər eşitməyə, şirnikləndirici təhlükəli bir tora salınmasını

hiss etməyə məcbur olmuşdu, halbuki, müqavimət göstərməyə də heç bir imkanı yox idi. Raymon cəsarətləndikcə, İndiana daha çox pört olurdu. Haqlı olaraq özünü ağıllı və gözəl həmsöhbət hesab edən və c-b dö Ramyerin də eyni keyfiyyətlərə malik olduğunu müşahidə edən xanım dö Karvaxal kart oynamağı buraxıb, onunla məhəbbət haqqında incə mübahisəyə başladı və bu söhbətdə həm sırf ispan ehtirası, həm də alman fəlsəfəsi özünü büruzə verdi, Raymon bu dəvəti qəbul etməyə tam hazırı və guya xanım dö Karvaxala cavab vermiş kimi, əks təqdirdə İndiananın qulaq asmayacağı sözləri ona çatdırdı. Bu qədər çəvik və güclü hücumu məruz qalan zavallı, imdadsız gənc qadın bu incə söhbətdə iştirak edə bilməkdən ötrü özündə qüvvə tapmırdı. Özünü göstərmək üçün İndianaya imkan vermək istəyən əmisi arvadı nəhaq yerə onu hissini müxtəlif incəlikləri haqqında nəzəri mühakimələr yürütməyə dəvət etmək istəyirdi. O, qızara-qızara bu məsələlərdə naşı olduğunu etiraf etdi və Raymon onun pörtmüş çöhrəsini və güclə gizlətdiyi həyəcanını görəndə, sevincindən məst oldu və onun təlimi ilə məşğul olacağına ürəyində and içdi.

Həmin gecə İndiana əvvəlki gecələrə nisbətən daha pis yatdı. Biz artıq demişdik ki, o, hələ heç kəsi sevməmişdir. Halbuki, onun qəlbi məhəbbət hissləri üçün çoxdan hazırı, ancaq indiyədək rast gəldiyi kişilərdən heç biri İndiananın qəlbinə yol tapa bilməmişdi. Tüdməcaz və qərribə adam olan atası tərəfindən tərbiyələndirilmiş İndiana yaxın adamlarını sevmək xoşbəxtliyindən məhrum idi. Siyasi ehtiraslarla çulğalanan və şöhrətpərəstlik azarına tutulmuş c-b dö Karvaxal müstəmləkəyə gələndən sonra ən qəddar plantasiya sahiblərindən və pis qonşulardan biri olmuşdu. Onun bədxasiyyət olmasından qızının başı çox bəlalər çəkmişdi. Kələliyin törətdiyi dəhşətli mənzərələri gördüyünə, tənhalıqdan və asılılıqdan əzab çəkdiyinə görə o, özündə zahiri sakitlik, asılı adamlara qarşı son dərəcə mehribanlıq və rəhmdillik, eyni zamanda möhkəm iradə, azadlığını təhdid edən hər şeyə çox ciddi müqavimət göstərmək qüvvəsi aşılırmışdır. O, c-b Delmara ələ getməklə ancaq sahibini dəyişmiş, Lanyeyə keçməklə isə bir həbsxananı digəri ilə əvəz etmişdi. O, ərini sevmirdi. Bəlkə də elə ona görə ki, ərini sevməyə vadar edilməmişdi və hər cür mənəvi təzyiqə qəlbən müqavimət göstərmək ondan ötrü ikinci xasiyyətə, əxlaq zəmininə və daxili qanuna çevrilmişdi. Tənha yaşamış, lakin ondan kor-koranə itaətdən savayı heç nə tələb olunmurdu.

¹ Qədim romalılarda böyük ailə anası

Demək olar ki, atasından heç bir qayğı görməyən, göz yaşından və şəfqətdən savayı heç bir şeylə kömək göstərə bilmədiyi qulların arasında təbiiyə almış İndiana özünü belə bir gizli ümidlə sakitləşdirməyə adət etmişdi: "Bir gün gələcək ki, mənim həyatım da dəyişəcək; mən adamlara yaxşılıq etməyə qadir olacağam, məni sevecəklər və mən qəlbimi, öz ürəyini mənə verən adama tapşıracağam, hələlik isə dözmək lazımdır. Susacaq və öz məhəbbətimi bir töhfə kimi məni azad edəcək adam üçün qoruyub saxlayacağam". Lakin bu xilaskar, bu Məssiyyə¹ peyda olmadı. İndiana həтта xəyalən belə buna inanmasa da hər halda xilaskarının intizarında idi. O, anlıyırdı ki, burada budanmış fıstıq ağaclarını yaradan xiyabanlar arasında, o, fikrən belə, Burbon adasının kimsəsiz palmalarında olduğu kimi də azad deyildir. Adət etdiyi: "Bir gün gələcək ki, o, peyda olacaqdır" – arzusu yadına düşəndə o, hər dəfə bu cəsarətli həvəsi boğmağa çalışır və belə düşünürdü: "Mənim ölməkdən savayı əlacım yoxdur!"

Bələliklə, zavallı İndiana həqiqətdən sönməkdə idi. Naməlum xəstəlik onu için-için üzüb təqətdən salırdı, yuxusu yox idi, heydən düşürdü. Həkimlər nahaq yerə onun naxoşluğuna məlum səbəblər axtarırdılar. Belə bir səbəb yox idi, ancaq onun bütün orqanizmi yavaş-yavaş zəif düşürdü: daxili hərərət onu üzürdü; onun baxışları sönükləşmişdi, ürəyi gah sürətlə döyünür, gah da nəbzi itirdi – bədbəxt tərkdünya qadın ölüm ayağında idi. Lakin tələyə boyun əysə də, bəsbütün ruhdan düşsə də, onun daxilində məhəbbətə ehtiyac hissi yaşamaqda idi. İndiananın parçalanmış qəlbi əvvəlki kimi yenə də qızgın hisslərə malik idi, onu isindirə biləcək cavan bir adamın intizarını çəkirdi. İndiyədək o, hamıdan çox şən, kədərli günlərinin cəsarətli həmdəmi olan Nunu sevirdi: ona isə ən çox yaxınlıq göstərən laqeyd xalası oğlu Ralf idi. Ancaq onun özü kimi aciz, sadə və avam bir qız və yalnız tülkü ovu ilə maraqlanan ingilis İndiananın imdadına yetişib ona əzab verən qəm-qüssəni dağıda bilərdilərməyi?!

Xanım Delmar son dərəcə bədbəxt idi. Onu sıxan buz kimi soyuq mühitdə ilk dəfə cavan adamın odlı nəfəsini və atəşin məhəbbətini hiss edəndə, ilk dəfə sərməst edən zərif və nəvazişli sözlər eşidəndə, Raymonun titrək dodaqları közərməmiş dəmir kimi onun əllərini yandıranda İndiana indiyədək ona təlqin edilənləri: – qadınlıq borcunu, ehtiyatlılığı və öz gələcəyini korlaya biləcəyini unutdu. O, yalnız

ağır keçmişini, uzun illər ərzində çəkdiyi əzab-əziyyəti, atasının və ərinin qəddarlığını xatırlayırdı. O, Raymonun yalançı və ya yelbeyin ola biləcəyi haqqında da fikirləşmirdi. O, Raymonu görmək istədiyi, xəyalında canlandırdığı bir adam kimi görürdü və əgər Raymon özü səmimi olmasaydı, o, İndiananı çox asanlıqla aldada bilirdi.

Məgər o, belə gözəl və onu bu qədər sevən bir qadına qarşı səmimi olmaya bilərdimi? O, bu cür pak və məsum bir məxluğu daha harada tapa bilirdi? Gələcəkdə bundan da çox, bundan da möhkəm xoşbəxtliyi ona daha kim bəxş edə bilirdi? Məgər İndiana onu sevmək üçün doğulmamışdı, məgər bu kölə qadın öz zəncirini qırıb atmaq üçün yalnız bir söz gözləməyirdimi? Hələ heç kəsi sevməyən, sevgisiz isə mütləq məhvə yuvarlanacaq Burbon adasından olan bu kədərli tifli Raymondan ötrü elə göylərin özü xəlk etmişdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, xanım Delmarı bürüyən sonsuz xoşbəxtlik tezliklə dəhşət hissi ilə əvəz olundu. İndiana qısqanc, vasvası və kinli ərinə xatırlayanda, onu dəhşət bürüdü – o, özü üçün qorxmurdu – təhdidlərə artıq alışmışdı. Yox, İndiana onun zalım hökmdarı ilə ölüm-dirim mübarizəsi aparmalı olacaq adamdan ötrü qorxurdu. O, cəmiyyətin əxlaq qanunları ilə o qədər az tanış idi ki, həyat ona faciəli sonluqla bitən bir roman kimi görünürdü. O, sevgilisini məhv edə biləcəyindən qorxduğu üçün sevvə bilmir, buna cəsarəti çatmırdı. Bununla bərabər o, şəxsən özünün başına gələcək təhlükə haqqında əsla fikirləşmirdi.

İndiananın müqavimət göstərməyə, bununla belə ləyaqətini itirməməyə təhrik edən gizli səbəb də elə bundan ibarət idi. Ertəsi gün o c-b Ramyerin gözlərinə görünməməyi qət etdi. Elə həmin gün axşam Parisin iri bank sahiblərindən birinin evində bal xanımı olmalı idi. Qoca qadın olan və heç bir şeyə meyl salmayan xanım dö Karvaxal kübar cəmiyyətində olmağı sevirdi, buna görə də İndiananın onu bal şənliyinə müşayiət etməsini istəyirdi. Lakin onlar orada Raymona rast gələ bilərdilər, bu səbəbdən də İndiana şənliyə getməməyi qət etdi. Xanım Delmar tutarlı dəlil olmadan əmisi arvadının xahişini rədd edə bilməyəcəyindən, onun təkidlərindən yaxa qurtarmaqdan ötrü özünü elə göstərdi ki, təkliflə razılaşırsın. O, bal paltarını hazırlamağı xidmətçi qadına tapşırırdı, özü isə kapotunu geyib buxarının qabağında əyləşərək əmisi arvadının nə vaxt hazır olacağını gözlədi. Van-Deykin portretindəki xanım kimi, belinə qurşaq bağlayıb, özünə bəzək-düzək vermiş qoca ispaniyalı qadın onun dalınca

¹ Xristianlarda İsanın ləqəbi. Burada nicatverən mənasındadır.

gələndə, İndiana bildirdi ki, özünü pis hiss edir və gedə bilməyə-cəkdir. Əmisi arvadı nəhaq yerə onu dilə tutub nasazlığını unutmasını xahiş edirdi.

İndiana dedi:

– Mən çox getmək istərdim. Ancaq görürsünüz ki, ayaq üstə güclə dururam, getsəm sizə yük olaram. Əziz əmidostum, bal şənliyinə mənsiz gedin. Əgər yaxşı əylənə bilsəniz, mən bundan çox məmnun qalaram.

– Sənsiz şənliyə gedim! – deyə xanım dö Karvaxal təəssüflə dilləndi. O, bəzənib-düzənmək üçün göstərdiyi şeyin boş çıxmasını əsla istəmirdi, bir tərəfdən də şənlikdə yalnız qala biləcəyi onu qorxudurdu.

– Mənim orada nə işim var? Qoca arvadam, yalnız sənə, sənə qəşəng gözlərinə görə mənimlə maraqlanır və məni qiymətləndirirlər.

İndiana cavab verdi:

– Bu nə sözdür, əmidostu?! Məgər sizin aqlınız mənim qəşəng gözlərimdən qiymətli deyilmi?

Əslində İndiananın təkidli xahişini gözləyən markiza dö Karvaxal, nəhayət getdi. İndiana əlləri ilə özünü qapayıb ağladı. Bal şənliyinə getməməklə o, çox şey itirmişdi, ona görə də bu hərəkəti ilə bir gün əvvəl qurub yaratdığı sehrli qəsri artıq uçurmuşdur.

Lakin Raymon başqa cür düşünmüşdü. Bal şənliyində onun gördüyü ilk şey qoca markizanın təbəbbürlü ecreti oldu. O, gözlərini gəzdirib nəhaq yerə İndiananın bəyaz donunu və qara saçlarını axtarırdı. Raymon markizaya yaxınlaşanda, onun öz tanışına astadan belə dediyini eşitdi:

– Qaynım qızı nasazlayıb. – O, özünün balda iştirakını doğrultmaq üçün əlavə etdi: – Əslində bu, cavan qadının şıltaqlığıdır. Tək qalmaq, kitab oxuyub xəyala dalmaq istəyirdi, o, böyük xəyalpərəstdir.

“Doğrudanmı o, məndən qaçır?” – deyə Raymon fikirləşdi.

Raymon elə o saat bal şənliyindən markizanın evinə getdi, dinməz-söyləməz qapıçının yanından keçdi və dəhlizdə ilk rast gəldiyi yuxulu xidmətçidən xahiş etdi ki, gəlişi haqqında xanım Delmara xəbər versin.

– Xanım Delmar nasazdır.

– Bilirəm. Mən xanım dö Karvaxalın tapşırığı ilə gəlmişəm ki, onun özünü necə hiss etdiyindən xəbər tutam.

– Bu saat xəbər verərəm...

– Zəhmət çəkməyin, xanım Delmar məni qəbul edər.

Raymon onun haqqında məlumat verilməsini gözləmədən, otağa daxil oldu. Boş otaqlarda kədərli sükut hökm sürürdü. İri qonaq otağını yaşıl rəngli ipək abajurun altında yanan yeganə lampa zəif işıqlandırmaqda idi. İndiana arxası qapıya tərəf əyləşmişdi, kreslo çox dərin olduğundan o, demək olar ki, görünmürdü. Raymon Lanyədə hasarı aşıb parka düşdüyü gecədə olduğu kimi, İndiana yenə də dərddə halda közərən kömürlərə baxırdı. Lakin indi o, qəlbində daha ağır sarsıntı keçirirdi; lakin bu əvvəlki iztirablı kədərə, mənasız arzuya bənzəmirdi, yox, indi o, həyatını parlaq şüalarla nurlandıran anı xoşbəxtliyini itirməsinə heyiflənirdi.

Ayağında yaraşqlı tuflı olan Raymon qalın, yumşaq xalının üstü ilə səssizcə ona yaxınlaşdı. O, İndiananın ağladığını gördü. İndiana dönüb geriye baxan kimi Raymon onun ayaqları tuşunda diz çökdü və əllərindən yapışdı. İndiana əllərini Raymonun əllərindən qoparmağa nəhaq yerə cəhd edirdi. O, müqavimətin əbəsi olduğunu görəndə, hədsiz sevinc hiss etdi. İndiana maneələrdən qorxmıdan, onun iradəsi ziddinə olaraq xoşbəxtlik bəxş etməyə gəlmiş bu adamı qızğın bir məhəbbətlə sevdiyini başa düşdü. O, qurbanından imtina etmiş olan göylərə öz razılığını bildirdi, Raymonu isə məzəmmət etmək əvəzinə, az qala ona təşəkkürünü bildirəcəkdə.

O ki qaldı, Raymona o, artıq sevidiyini bilirdi. Göz yaşlarına baxmayaraq, İndiananın cöhrəsini bürüyən fərəh hissini görməyə də bilirdi, Raymon onsuz da İndiananın üzərində qeyri-məhdud bir hakimiyyətə malik olduğunu və onunla istədiyi kimi rəftar edə biləcəyini anlamışdı. O, İndianaya heç nə barədə soruşmağa imkan vermədi, onunla rolunu dəyişib, özü sual verməyə başladı və bu vaxt hətta gözlənilmədən gəlməsinin səbəbini izah etməyə də cəhd etmədi.

– İndiana, siz ağlayırsınız? Nə üçün ağladığınızı bilmək istərdim.

İndiana Raymonun onu adı ilə çağırmasını eşidəndə diksindi və bu gözlənilməz səbirsizlikdən qəlbi fərəh hissi ilə doldu.

– Niyə görə soruşursunuz? – deyə cavab verdi. – Mən bunu sizə deməməliyəm.

– İndiana, elə-belə, nə üçün ağladığınızı bilirəm. Mən bütün həyatınızdan, bütün başımıza gələnlərdən xəbərdaram. Sizə aid olan

heç nəyə yabançı ola bilmərəm, heç bir şeyə biganə qala bilmərəm. Mən sizin haqqınızda hər şeyi öyrənməyə cəhd etmişəm, lakin sizin evinizdə keçirdiyim qısa vaxt ərzində mənə aydın olanlardan savayı, başqa bir şey öyrənə bilmədim. Hələ o vaxt – mənə qana bulanmış və əzilmiş halda gətirib ayaqlarınızın altına atanda, əriniz mehriban və gözəl bir qadının məni zərif əlləri üzərində saxladığını, öz nəfəsi ilə yaralarımı məlhəm səpdiyini görüb qəzəblənəndə, mən hər şeyi başa düşmüşdüm. O, qışqanırdı. Mən onu başa düşürdüm; mən də onun yerinə olsaydım, sizi, İndiananı qışqanardım və ya daha doğrusu, onun yerində olsaydım özümə qəsd edərdim, çünki sizin kimi bir qadının əri, sahibisi ola-ola, sizi ağuşunda saxlaya-saxlaya sizə layiq olmaq, qəlbinizə hakim kəsilməmək – bu, kişilərin ən bədbəxt və miskini olmaq deməkdir.

– Siz allah, susun, – deyər İndiana əli ilə onun ağzını tutdu. – Susun, mən sizi dinləməklə cinayət işləyirəm. Nə üçün mənə onun barəsində danışsınız? Nə üçün mənə ona nifrət etməyi öyrədirsiniz? Əgər o, sizi eşitsəydi!.. Axı mən onun barəsində sizə pis bir şey deməmişəm və sizin də pis şey söyləməniyə icazə verməmişəm. Mən ona nifrət etmərəm; mən ona hörmət bəsləyirəm, onu sevirəm.

– Yaxşısı budur, deyin ki, siz ondan dəhşətli dərəcədə qorxursunuz. Bu zalım qəlbinizi parçalamışdır, onun əmlakına çevrildiyiniz andan qorxu bir an belə sizi tərk etmir. İndiana, siz bu kobud adama təhqir olunmaq üçün verilmişsiniz, o, öz dəmir əlləri ilə sizin iradə-nizi qırılmış və həyatınızı məhv etmişdir! Zavallı qızcağaz! Belə cavan və gözəl olduğunuz halda, bir görün artıq nə qədər əzab çəkməli olmuşsunuz! İndiana, sizi aldada bilmərəm, mən sizə başqalarının gözü ilə baxmıram. Həyatınızın bütün sirləri mənə bəllidir və mənədən bir şey gizlədə biləcəyinizə ümid etməyin. Qoy sizin gözəlliyinizdən həzz alan adamlar solğun simanızı və qüssəli olduğunuzu görəndə: “O, xəstədir” – desinlər. Eybi yoxdur, qoy desinlər! Lakin mən – bütün qəlbi ilə sizi sevən və bütün varlığı ilə sizə sadıq olan bir adam xəstəliyinizin nədən ibarət olduğunu bilirəm. Bilirəm ki, əgər tale sizi mənə, yolunuzun üstünə çox gec çıxdığı üçün başını divara belə vurmağa hazır olan mən bədbəxtə qismət etsəydi, onda siz xəstə olmazdınız! İndiana, həyatıma and içirəm ki, olmazdınız! Sizi elə sevərdim ki, siz də mənə vurular, bizi – bir-birimizlə bağlayan tellərə xeyir-dua verərdiniz. Ayaqlarınız yaralanmasın deyər sizi əllərimin üstündə gəzdirər və öz nəfəsimlə onları isindirərdim.

Sizi bütün əzablardan qorumaq üçün bağrıma basar, qüvvənizi qaytarmaq üçün bütün qanımı verərdim. Əgər yata bilməsəydiniz, bütün gecəni qulaqlarınıza şirin sözlər pıçıldayar, əzab çəkdiyinizi görəndə ağlasaydım belə, sizi ruhlandırmaq naminə gülümsəyərdim. Nəhayət, yuxu zərif göz qapaqlarınıza qonanda, mən dodaqlarımı yüngülcə toxundurmaqla onları örtər, səhərdək başınızın üstündə diz üstə oturub ayıq qalardım. Mən havanı sizi oxşamağa, sizə şirin yuxular gördürməyə vadar edərdim. Mən ehtiyatla qara hörüklərinizi öpər və həyəcanla necə nəfəs aldığınızı izləyərdim. Siz yuxudan ayılanda məni sizin qulluğunuzda durmağa hazır olan qışqanc bir hökmdar kimi, ilk təbəssümünüzün, ilk fikrinizin, ilk baxışınızın və ilk busənizin keşikçisi kimi ayaqlarınızın altında görərdiniz...

Özünü itirən və tir-tir esən İndiana dedi:

– Yətdər, yetər. Siz mənə əzab verirsiniz.

Əgər xoşbəxtlikdən ölmək mümkün olsaydı, onda İndiana elə o an ölərdi.

– Mənə belə sözlər söyləməyin, – deyər İndiana davam etdi. – Mən xoşbəxt ola bilmərəm. Ölüme məhkum olmuş bir adama bu dünyada cənnət vəd etməyin.

– Ölüme məhkum olmuş! – deyər Raymon İndiananı qucaqlayıb sözə başladı. – Sən ölümə məhkumsan?.. Sən, hələ əsil həyatın və məhəbbətin nə demək olduğunu bilməyən İndiananı ölümə məhkumdur?.. Yox, sən ölməyəcəksən, mən səni ölməyə qoymayacağam, çünki bundan sonra həyatım sənə həyatınla bağlıdır. Sən daim xəyalımda canlandırıdığın elə bir pak qadınsan ki, onun qarşısında həmişə səcdə etmişəm, sən indiyədək mənədən yan keçmiş bir arzusən, sən həmişə qaranlıqda yolunu işıqlandıran bir ulduzsən, elə bir ulduz ki, sanki mənə belə demişdir: “Bu yeni dünyada həyat yolunu davam etdir. Vaxt gələr ki, göylər öz mələklərindən birini sənə göndərər”. İndiana, doğulduğun gündən tale səni mənim üçün ayırmışdır; sənə qəlbin mənimki ilə nişanlanmışdır. İnsanlar və onların dəmir kimi möhkəm qanunları sənə hakim kəsilmiş, əgər vədini xatırlasaydı, elə Allahın özü də mənim üçün ayracağı rəfiqəmi mənədən ayır salmazdı. Lakin bir halda ki, mən səni sevirəm və sən də başqasına mənsub olmağına baxmayaraq, səni itirmiş mən zavalını sevirənsən, onda daha adamlarda, onların qanunlarında nə işimiz var. İndiana, özün də görürsən ki, mənimsən, biz çoxdan bəri bir-birilə qovuşmaq istəyən eyni bir qəlbin iki parçasıyıq. Sən Burbon

adasında dost haqqında düşünəndə mənim haqqımda düşünürdün. Gələcək ərin barədə həyəcan və ümid hissi ilə düşünürdün, deyilmi? Bax, həmin ər mən olmalı idim. Məgər məni tanımadın? Məgər sənə belə gəlmirmi, biz uzun ayrılıqdan sonra yenidən görüşmüşük? Mənim mələyim, məgər duvağınla qanımla siləndə və məni həyata qaytarmaq üçün əlini dayanmaqda olan ürəyimə qoyanda səni tanı-mamışdımı? Ah, hər şey yadımdadır!.. Gözlərimi açanda, mən belə fikirləşdim: "Bu odur! Mən onu xəyalımda elə belə də təəvvür edirdim: solğun, kədərli və mehriban. O, mənimdir. O, mənə misilsiz bəxtəvər bir həyat verməlidir". Mənim sağ qalmağıma da elə sən səbəb olmusan. Özün də görürsən ki, bizi qeyri-adi bir həyat şəraiti birləşdirmişdir! Qarşımda yeni həyatın qapısını təsadüf və şıltaqlıq deyil, tale və ölüm açmışdır! Ərinin, hökmdarının özü taleyin hökmü ilə məni qana bulamış halda gətirib: "Götürün onu, o sizindir!" sözləri ilə sizin ayaqlarınızın altına atmışdır. İndi daha bizi heç bir şey bir-birimizdən ayıra bilməz.

Ona məftun olmuş Raymonun atəşin nitqinə ləzzətlə qulaq asan xanım Delmar tələsik onun sözünü kəsdi:

– Bizi o, məhz o, ayıra bilər! Təəssüf ki, siz onu tanıyırsınız; bu adam heç bir şeyi əfv etmir, onu aldatmaq olmaz. O, sizi öldürür!

İndiana bu sözləri deyib, qəhər içərisində Raymonun sinəsinə qısıldı. Raymon onu çılgınlıqla qucaqladı.

– Qoy gəlsin, – deyə o, həyəcanla danışmağa başladı. – Qoy gəlsin görək səadətimi əlimdən necə ala biləcək! Mən ondan qorxmuram! İndiana, burada, ürəyimin başında dayan. Qoy ürəyim sənə istinadgahın və müdafiəçin olsun. Məni sev, onda mənə heç kəsin gücü çatmaz. Özün çox yaxşı bilirsən ki, o adam məni öldür-məyə qadir deyildir; bir dəfə artıq mən silahsız halda onun atəşi altında olmuşam. O vaxt sən, İndiana – mehriban mələyim, başımın üstündə uçub öz qanadlarınla məni qorudun. Heç nədən qorxma, biz onun qəzəbinin qarşısını ala bilərik, indi daha sən tərəfdən də qorxum yoxdur: axı mən sənə inləyəm. İşdir, bu müstəbid sənə zülm etməyə başlasa, onda mən sənə müdafiəçin olacağam. Əgər lazım gəlsə, sənə onun əmansız qanununun əsarətindən xilas edərdəm. İstə-yirsənsə, onu öldürüm? Məni sevdiyini söylə, əgər onun ölümünü arzu etsən, mən onu öldürərəm.

– Susun, siz məni dəhşətə gətirirsiniz. Əgər kimi isə öldürmək lazımdırsa, onda elə məni öldürün, sizin sayənizdə bir gündə bütün bir ömür qədər yaşaya bildim. İndi daha mənə heç bir şey lazım deyil.

– Onda öl, xoşbəxtlikdən öl! – deyə Raymon dilləndi və dodaqlarını İndiananın dodaqlarına yapışdırdı.

Bu, İndiana kimi son dərəcə zəif bir məxluqdan ötrü çox güclü sarsıntı idi. Cavan qadının rəngi qaçdı və o, əlini ürəyinə sıxaraq huşunu itirdi.

Əvvəlcə Raymon elə fikirləşdi ki, onu nəvazişləri özünə gətirə biləcəkdir; lakin o, nəhaq yerə İndiananın əllərini öpüşə qərq edir, nəhaq yerə onu ən zərif adlarla çağırırdı: yox, İndiananın ürəkkeç-məsi bəzi qadınlarda tez-tez baş verən yalançı ürəkkeçmələrdən deyildi. Xanım Delmar uzun müddət idi ki, xəstə idi – bir neçə saat dalbadal davam edən əsəbi ürəkkeçmə xəstəliyinə düşmüşdü. Raymon özünü itirərək evdəkiləri köməyə çağırırdı. Zəngi çaldı. Xidmətçi qız içəri girdi; əlində gətirdiyi dərman şüşəsi birdən qızın əlindən sürüşüb düşdü və o, ucadan çığırdı – xidmətçi Raymonu tanıyırdı. Raymon tez özünü ələ alıb, qızın qulağına dedi:

– Sakit ol, Nun, burada olduğunu bilib yanına gəldim. Lakin burada xanımına rast gələcəyimi heç cür gözləməyirdim – elə düşünürdüm ki, o, baldadır. Mən burada görünəndə qorxdı və o, huşunu itirdi. Ehtiyatlı ol, mən gedirəm.

Raymon hər iki qadını bir yerdə qoyub tələsik çıxdı. İndi qadın-ların hər biri digərini məyus edə biləcək sirə malik idi...

JERAR DÖ NERVAL

(1808-1855)

DAYANACAQ

Səfər vaxtı ən gözəl yer dayanacaqdır,
İki mənzil arasına aləm düzülür.
Atlar çəkir, yol uzanır, qamçı səslənir,
Göz görməkdən doyur, bədən üzülür.

Dayanacaq – göz oxşayan gözəl bir çəmənlər,
Əlvan gül-çiçəyə bürünüb aləm.
Qovaq kölgəsində bulaqlar sızır,
Yolun yorğunluğu uçur gözündən.

Uzan bu çəməndə, həyatı dinlə,
Ləzzət al güllərin tərəvətindən,
Göyü heyran-heyran süzdüyün zaman
Bir səda gələcək yerdəkilərdən:
“Yolçu yolda gərək, getdik, ay adam!”

LÜKSEMBURQ XİYABANI

Bir qız çıxdı yoluma,
Süzdü qaranquş kimi.
Əlində əlvan çiçək,
Dilində şirin nəğmə,
Oda saldı qəlbimi.

Bəlkə onu görmişəm,
Sınayıb nəçəsini.
İndi bircə baxışla,
İşığa qərq edəcək
Ömrümün gecəsini.

Heyif, keçib gəncliyim,
Çoxdan vidalaşdığım
Şirin bir xəyalı bu.
Gənclik, gözəllik olur
Qocalığın arzusu...

SONET

Bir sığırçın kimi o, kefə uydu –
Qayğısız, incəqəlb, həyata vurğun.
Gah da qəmə batdı fikirli, durğun
Və bir gün qapının zəngini duydu...

O möhlət istəyib zalım ölümdən
Bitirdi yarımçıq qalan nəğməni
Və soyuq tabuta uzanıb həmənlər
Titrədi, əbədi susdu bədəni.

Çalışdı çox bilsin, heç nə bilmədi
Tarix şahiddir ki, o, tənbel idi –
Tez-tez quruyardı mürəkkəb qəbi.

Nəhayət həyatdan bezdi, yoruldu,
Son sözü “mən niyə gəlmişdim?” oldu –
Köç etdi dünyadan bir qış axşamı.

QÜSTAV FLOBER

(1821-1880)

MADAM BOVARI

(*Romandan fraqmentlər*)

BİRİNCİ HISSƏ

I

Direktor, şəhərli kimi geyinmiş yeni bir tələbə və əlində böyük püpitər¹ gətirən sinif xidmətçisi ilə bərabər içəri girərkən, biz oturub dərslər oxuyurduq. Yatanlar ayıldılar və dik atıldılar, sanki qızğın iş zamanı üstlərinə çıxmışdılar.

Direktor oturmamıza işarə etdi; sonra sinif müəlliminə müraciət edərək, yavaşca:

– Cənab Roze, – dedi, – bu tələbəni sizə tapşırıram. Beşinci sinifə girir. Əgər öz məşguliyyəti və rəftarı ilə etimad qazanarsa, yaşına müvafiq olaraq yuxarıya keçiriniz.

Qapı daldı bucaqda dayanaraq bizə güclə görünən yeni tələbə, on beş yaşlarında bir kənd uşağı idi. Boyda o, bizim hamımızdan uca idi. Saçları kənd xanəndələri kimi, çığa halında alında düz kəsilmişdi. Ağillı bir görkəmi vardı, çox sıxıldığı görünürdü. Kürəyi çox enli olmasa da qara düyməli yaşıl mahit jaketi, yəqin ki, onun qollarının altından sıxır və kəsirdi; çiynilərindən isə, ehtimal ki, çılpacaq qalmağa adət etmiş, qırmızı qolları çıxmışdı. Mavi corablı ayaqları isə, aşırma ilə möhkəm çəkilmiş sarımtıl şalvarından sallanırdı. Pis təmizlənmiş qaba, mıxlanmış bir ayaqqabı geymişdi.

¹ Üzərinə oxunmaq üçün kitab, not və başqa şeylər qoyulan kətil.

Biz dərslər cavab verməyə başladıq. O, diqqətlə, vəz dinlər kimi qulaq asır və hətta ayağını ayağının üzərinə aşırmağa və ya masaya dirşəklənməyə belə cəsarət etməyirdi. Saat ikidə zəng çalındıqda, müəllim onu bizimlə bir sıraya durması üçün səsləməyə məcbur oldu.

Əllərimizi dərhal boşaltmaq üçün, sinifə girərkən şapkarımızı yerə atmaq bizdə adət olmuşdu. Qapı ağzından şapkanı skamyaya altına elə tullamaq lazım idi ki, əvvəlcə divara dəysin və mümkün qədər çox toz qaldırsın. Bunun başqa bir “dadı” vardı.

Lakin o, ya bu hərəkətimizi görmədi, ya da bizim yolumuzla getməyə cəsarət etmədi. Artıq dua bitmişdi, yeni tələbə isə hələ də şapkasını dizləri üstündə tuturdu. Onun şapkası çox mürəkkəb bir baş geyimi idi, bu şapkada dəri papağın, kiverin¹, dairəvi şlyapanın, pişik dərilili papağın və gecə kolpakının hissələrini bulmaq olardı, bir sözlə, bu şapka öz cybəcərliyi ilə bir axmaq adam siması kimi dərin ifadələr daşıyan gülünc şeylərdən biri idi. Bu yumurtavarı və balina bıığı kimi uzanmış papaq, üç bir-birinə bitmiş kolbasdan təşkil olunmuşdu, bunların arxasınca bir-birindən aralı, qırmızı bir lent ilə, məxmər və dovşan dərisindən romblar düzülüb gəlirdi. Onun üzərində torbaya bənzər bir üçbucaq şey vardı, altından kardonla bərkidilərək üzəri ensiz qaytanla işlənmişdi, qoribə naxışlarla dolu idi, oradan uzun və çox nazik bir ipdə, palıto qozası şəklində, güləbətinlə işlənmiş, balaca bir qotaz sallanırdı. Şapka təzə idi. Sipəri ışıldayırdı.

Müəllim:

– Qalxınız, – dedi.

O, qalxdı, şapkası yerə düşdü. Bütün sinif gülüşdü.

Şapkanı götürmək üçün yerə öyildi, lakin qonşusu dirşəyilə vurub saldı.

O, yenə də şapkasını qaldırdı.

Hazırcavablıq edən müəllim:

– Əl çəksəniz o şapkadan, – dedi.

Tələbələrəndən elə qulaqbatırıcı bir şaqıltı qopdu ki, yazıq oğlan çaşdığından bilmədi ki, şapkanı əlində saxlasın, yerə atsın, yoxsa başına qoysun. O, öz yerinə oturaraq şapkanı dizi üstünə qoydu.

– Qalxınız, – deyər müəllim təkrar etdi, – adınızı söyləyiniz.

Yeni tələbə titrək səslə anlaşılmaz bir ad mızıldadı.

¹ Qədim hərbi bir kalpakdır.

– Təkrar ediniz.

Yenə də sinifin hırlıtısı içində itən, anlaşılmaz hecaların mızıltısı eşidildi.

Müəllim:

– Bərkdən! – deyə bağırdı, – bərkdən!

Yeni tələbə əndişəli bir qətiyyətlə böyük ağzını açdı və birisini çağırmış kimi var qüvvəsilə bərkdən bağırdı:

– Şarbovari.

Səs-küy qalxaraq, getdikcə artan qulaqbatırıcı bir gürultuya döndü; kəskin qışqırıqlar eşidildi; hürürdülər, ulayırdılar, ayaqlarını yerə döydürdülər və “Şarbovari”, “Şarbovari” deyə təkrar edirdilər.

Sonra gürultu ayrı-ayrı notlara parçalandı, güclə susdu və yenidən bütün bir skamyaya yaxşı söndürülməmiş fişəng kimi birdən alışdı.

Buna baxmayaraq, dolu kimi yağan cəza nəticəsində yavaş-yavaş sinifdə intizam bərpa olundu və müəllim, Şarl Bovari adını ucadan heca-heca söyləməyə məcbur etdikdən sonra anlamağa başladı. Müəllim, dərhal zavallı gəncə, kafedraya yaxın qoyulmuş tənbellər skamiasına oturmasını əmr etdi. O, hərəkət etmək istəyirdi, lakin birdən yerində qurdalanmağa başladı.

– Nə arayırsınız? – deyə müəllim sordu.

Yeni tələbə ətrafına baxınaraq qorxa-qorxa:

– Şapka...mı, – deyə cavab verdi.

Qəzəbli bir səslə cınlayan: “Bütün sinifə beş yüz şeir” nidası, “Quos ego”¹ kimi yeni fırtınanın qarşısını aldı.

Müəllim cibindən indicə çıxardığı əl dəsmalı ilə alınının tərini silərək:

– Sakit oturunuz, – deyə həyəcanla davam edirdi.

– Siz isə, yeni tələbə, ridiculuz sum feilini iyirmi dəfə təsrif etməlisiniz.

Sonra daha mülayim səslə əlavə etdi:

– Yaxşı, yaxşı! Şapkanızı taparsınız. Oğurlayan olmaz.

Yenə hamı sakit oldu. Başlar dəftərlər üzərinə əyildi, yeni tələbə qələm ucunda ona atılan çeynənmiş kağız yumrularına bax-

mayaraq tam iki saat özünü yaxşı apardı. Atılan çeynənmiş kağız yumruları onun üzünə dəyirdi, lakin o özünü əli ilə silir və aşağı dikilmiş gözlərilə, hərəkətsiz otururdu.

Axşam, məşguliyyətdən sonra o püpitərdən qolçaqlarını çıxardı, şeylərini nizama saldı və diqqətlə kağızı cizgilədi. Biz onun vicdanla çalışdığını və zəhmətə qatlaşaraq hər bir sözün lüğətdə aradığını görürdük. Yalnız, hamının gözü qarşısında göstərdiyi bu səy və çalışqanlığına görə onu aşağı sinifə keçirmədilər.

O, sərf qaydalarını pis bilməyə də, danışdığı və cümlə quruluşu o qədər də gözəl deyildi.

Latıncanı ona kəndlərinin kyüresi¹ öyrətməyə başlamışdı. Valideyni artıq xərcdən çəkinərək onu mümkün qədər gec gimnaziyaya vermək istəyirdi.

İstefa vermiş hərbi feldşer olan atası, cənab Şarl-Deni-Bartolome Bovari, təqribən 1812-ci ildə küre əsgəri toplanışında rüsvətxorluqda şübhə oyatdığından istefa verməyə məcbur olmuşdu. O, xidmət rüt-bəsini dəyişərkən, öz görkəminin üstünlüyündən istifadə edərək, boy-buxununa aşıq olmuş şlyapa taciri qızından ona düşən altmış min frank cehizi almağa tələsdə. Özünü tərifləyən, məhmuzlarını bərkdən cingildədən qəşəng bir kişi idi, barmaqlarını üzükə bəzəyir və bığları ilə birləşən bir bakenbard qoyurdu. Açıq rəngdə paltar geyinməyi sevər və özündə igid hərbi boy-buxunla bir siyasətçi açıq-saçıqlığını birləşdirməyi bacarırdı. Evləndikdən sonra ilk illəri arvadının sayəsində yaşadı, yaxşı nahar edir, çox yatır, uzun fakfur çubuq çəkir, axşamlar evə yalnız tamaşa bitdikdən sonra qayıdır və gününü daima kafelərdə keçirirdi. Qayınatası öldü və özündən sonra az bir dövlət buraxdı. Bu hal onu əsəbiləşdirdi, o, “fabrik istehsalatına” girişdi, lakin bu işdə pulunu batıraraq kəndə çəkildi və “özünü göstərməyi” qəti etdi. O, kənd təsərrüfatına, fabrik toxumalarından çox tanış olmadığından, atlarını çölə işə göndərmək əvəzinə onları minib gəzdi, alma şərabını boçkalarla satmaq əvəzinə özü butulkalarla içdi, toyuq-cücələrin ən yaxşılarını kəsib yedi və ov çəkmlərini öz donuzlarının piyi ilə yağladı və tezliklə qazanc ümidindən əl çəkməyin daha yaxşı olduğunu anladı.

¹ Kyüre – kənd keşişi (Fransada).

¹ “Mən sizi!” – Virgilinin “Eneida” hekayəsində bu sözlərlə dəniz tanrısı Neptun coşan küləkləri sakit etmiş.

İldə iki yüz franka Qo və Piqardi sərhəddindəki bir kənddə yarı ciftliyə, yarı malikanəyə bənzər bir mənzil kirayə götürdü və bu evdə onu gəmirən peşimançılıqla kədərlənərək, fələkə darqın, həmiyə həsəd apararaq, qırx beş yaşında ikən guşənışin oldu və özünün dediyi kimi, insanlardan məyus olaraq, tək və sakit həyat sürməyi qət etdi.

Arvadı, vaxtilə onun dəlisi idi. Onu sonsuz bir itaətlə sevir, buna görə ərinin ondan daha da zəhləsi gedirdi. Bir zamanlar şad, gülürlü və nəhayətsiz dərəcədə sevən bu qadın ağzı açıq qalaraq sirkəyə dönmüş şərab kimi, davakar, çığırqan, acıqlı bir qadına döndü. Ərini kənddə hər yetən qızın dalınca düşən görəkən və ya şərabla qoxuyaraq zəif düşmüş bir halda, axşamlar müxtəlif meyxanalardan evə gətirilərkən, səsinə çıxarmadan nə qədər iztirablara dözmüşdü. Nəhayət onun qüruru üsyan etdi. Acığını udaraq lal bir dayanıqla susdu və ölənin gününə qədər belə qaldı. O daima ora-bura qoşmaqda, əndişə və qayğı içində idi. Vəkillərə, məhkəmə sədrlərinə müraciət edir, vaxtı çatan veksellər üçün möhlət almağa müvəffəq olurdu. Evdə isə bütün gün paltar ütüləyir, tikir, yuyur, işçilərə göz gəzdirir, hesabları ödəyirdi, halbuki, "ağa", yalnız onu acılamaq üçün ayıldığı, mırıltılı bir mürgüyə cumaraq, buxarı yanında oturub çubuq çəkər və külə tūpürərdi.

Onun uşağı olarkən, dayəyə vermək lazım gəldi. Çocuq evə dönən kimi onu prins kimi şımartmağa başladılar. Anası ona mürəbbə yedizdirir, atası isə yalın ayaq yüyürməyə məcbur edir və çocuğun heyvan balası kimi tamamilə çılpaq gözə biləcəyini də bir filosof kimi söylərdi. Ananın niyyətinin əksinə olaraq, o, uşağa bir kişi tərbiyəsi vermək istəyirdi, ona görə də oğlunu buna müvafiq yetişdirmək fikr ilə çocuğun spartalılar kimi sərt tərbiyə ilə böyüdülməsini, bədəninin möhkəmlənməsini tələb edirdi. O, çocuğu qızdırılmamış evdə yatırırdı, ona böyük ümüdlərlə rəvə içməyi və kilsə mərasimlərinə istəhzə etməyi öyrədirdi. Lakin dinc təbiətli bu çocuq, bu öyütlərə çətin qapılırdı. Anası onu daima öz dalınca gəzdirdi. O, çocuğa kordondan şəkillər kəsir, hekayələr söyləyir və onunla melanxolik nəşə və boşboğaz nəvazişlərlə dolu sonsuz monoloqlarla söhbət edirdi. Yalnızlıq və kimsəsizlik keçirən bu qadın tapdanmış ümüdlərinin canlanması çocuqda gördü. Çocuğun cəmiyyətdə yüksək mövqə tutmasını arzu edir və onu, artıq böyümüş, gözəl və ağıllı bir

gənc olaraq, yollar nazirliyində və ya məhkəmə idarəsində bir mövqə tutmuş görürdü. O çocuğa oxumaq öyrətmış və hətta köhnə royalda onunla bir-iki balaca romans çalmışdı, çocuq bu romansları oxuyardı.

Lakin təhsil ilə az maraqlanan cənab Bovari "bunlar boş-boş şeylərdir!" – deyirdi. Öz oğullarını hökumət məktəblərində oxumağa, ya onun üçün bir mövqə və yaxud ticarət işində bir pay almağa imkanları və qüvvələri olacaqmı idi? Hec bir şey lazım deyil: "Bacarıqlı insan həyatda daima özü yüksələr". Madam Bovari dodaqlarını çeynəyir, çocuq isə kənddə veyillənirdi.

O, əkinçilərin dalınca avara-avara gəzir və kəsəklə çöllərdən qargə qovurdu. Xəndəklərdəki böyürtikənlərdən bol-bol yeyir, çubuqla hind toyuqlarını qoruyur, biçin zamanı ot yığır, meşədə sersəri kimi dolaşır, yağışlı günlərdə kilsə damı altında yoldaşları ilə çocuq oyunlarını oynayır, böyük bayramlarda keşişə yalvarırdı ki, kilsənin zəngini çalmağa ona icazə versin, zəngin qalın ipindən bütün ağırlığı ilə asılaraq, ipin onu boşluqda yelləndirməsindən həzz alardı.

O, beləcə, cavan bir palıd ağacı kimi yetişdi. Əlləri bərkidi, üzü sağlam bir rəng alaraq qırmızılaşdı.

İki yaşı tamam olarkən, anası onun təhsili ilə məşğul olunmasını təkid etdi. Bu iş yerli ruhaniyə tapşırıldı. Lakin dərslər elə qısa və təsadüfi oldu ki, ona çox fayda verə bilmədi. Dərslər, doğulma və dəfn mərasimi arasında, asudə zamanlarda, kilsə otağında, tələsik bir surətdə keçilirdi; bəzən keşiş bir yerə gedəsi olmadıqda Angelusdan sonra da şəyirdinin dalınca adam göndərirdi. Yuxarı, onun otağına qalxar və orada yerləşərdilər. Yəganə şamın ətrafında xırda milçəklər və pərvanələr dolanardı. Getdikcə hava istiləşər, çocuğu yuxu tutardı, mərhəmətli keşiş isə əllərini qarnı üstə qoyaraq yuxuya gedər və açıq ağzı ilə xoruldamağa başlardı. Bəzən keşiş yaxın kəndlərdən, xəstə dualamaqdan dönrəkən, çöldə nadanlıq edən Şarla rast gələr, onu çağırır yarım saat qədər danlar və fürsətdən istifadə edərək elə oradaca ağac altında fikrinə gələn bir fəli tərif etməyə məcbur edərdi. Yalnız yağış və ya yanlırdan ötən bir tanış onlara mane olardı. Lakin bununla belə, keşiş çocuqdan razı idi və hətta deyirdi ki, "bu oğlanın" yaxşı hafizəsi var.

Şarın tərbiyəsi bununla bitməməli idi. Madam Bovari səbatlı çıxdı. Artıq utanmış, daha doğrusu, qadınının əzmindən yorulmuş

ər, müqavimət göstərməyib güzəştə getdi, lakin çocuğun birinci imtahanı hazırlanması üçün daha bir il gözləmək qərara alındı.

Altı ay daha keçdi. İl tamam olandan sonra, Şarlı, nəhayət, oktyabrın sonunda, Sen-Romen yarmarkası zamanı, atası Ruan gimnaziyasına getirdi.

İndi bu məktəblinin xüsusiyyətlərini xatırlamaq çətindir. O, dinc bir oğlan idi, hər kəs kimi, oynayır, tənəffüs zamanı səy ilə dərs hazırlayır, sinifdə diqqətlə dinləyir, yataq odasında şirin yatır və yeməxanada möhkəm nahar edirdi. Şəhərdə, Ganteri küçəsində, dəmir alverçisi olan bir tanış vardı, o dükanı bağladıqdan sonra Şarlı hər ay bazar günləri məzuniyyətə götürürdü. O, Şarlı limana gəzməyə, gəmilərə baxmağa göndərir, sonra isə saat yeddiyə yaxın, şamdan qabaq onu gimnaziyaya getirirdi. Hər pəncşənbə günü axşam Şarlı anasına qırmızı mürəkkəblə uzun bir məktub yazır və paketi üç etikətlə yapışdırardı. Sonra tarixə aid qeydlərini təkrar edən və ya sinifdə atılıb qalmış "Anaxarsiz"¹-in köhnə cildini oxuyardı. Gözinti zamanlarında isə, o özü kimi kədli olan gənc qapıçı ilə söhbət edərdi.

Çalışqanlılığı nəticəsində o, yaxşı sayılırdı və orta tələbələr səviyyəsində dururdu, bir dəfə, hətta tarixi-təbii dərslərdə mədhnə almışdı. Lakin üçüncü sinifi bitirərkən, valideyni, onun tələbə dərəcəsinə öz gücü ilə əldə edəcəyini zənn edərək, tibb öyrənməyi üçün onu gimnaziyadan götürdü.

Anası ona O-de-Robek küçəsində, dördüncü mərtəbədə tanış rəngsəzin yanında otaq tapdı. Oğlunun xərcini təyin etdi, onun üçün ev əşyası düzəldi – bir masa, iki kürsü aldı; giləs ağacından olan köhnə çarpayılarını yazıb kənddən gətirdi.

Bundan başqa, yazıq oğlunu isitmək üçün bir balaca çuqun soba və odun ehtiyatı aldı. Həftənin sonunda isə, oğluna, indi ixtiyarı öz əlində olduğu üçün özünü yaxşı aparması haqqında uzun-uzadı nəsihət etdikdən sonra çıxıb getdi.

Divardan asılmış elanda oxuduğu leksiyalar siyahısı Şarlın başını gicəllədən kimi oldu. Anatomiya kursu, patoloji kursu, fizioloji kursu, farmakoloji kursu, kimya kursu, botanika kursu, klinika işləri, terapiya (gigiyena və təbabət buraya daxil deyildi), bütün bu, kökü

məchul və anlaşılmaz sözlər, ona, əzəmətli zülmətlərlə dolu olan müqəddəs bir binanın qapıları kimi göründü.

O, heç bir şey anlamadı. Nə qədər dinlədisə də yenə bir şey qavraya bilmədi. Buna baxmayaraq, o işləyir, bir-neçə dəftər saxlayır, bütün leksiyalarda bulunur, bütün praktiki məşğuliyyətlərə gedirdi. O, gündəlik adı işlərini, gözünəbağlı olaraq bir dairə içərisində hərəkət edərək nə üçün fırlanıb durduğunu anlamayan bir at kimi, yerinə yetirirdi.

Onu xərcə salmamaq üçün, anası hər həftə ona qovrulmuş dana eti göndərirdi; o, hər səhər xəstəxanadan dönərək qızınmaq üçün təpiklərini divara döyərək bu et ilə səhər yeməyini yeyərdi. Daha sonra leksiya dinləmək üçün anatomik teatr və klinikaya gedirdi, sonra isə, bütün şəhəri dolanaraq evə qayıdırdı. Axşam, ev sahibinin evindəki yoxsul nahardan sonra, o yenə öz otağına qalxır və qızını soba qarşısında buğlanan islah kostyumunda işə başlayırdı.

Gözəl yay axşamları, ilıq küçələr boşalarkən və qapı ağızlarında xidmətçi qızlar volan oyunu oynarkən, o, pəncərəni açaraq oraya söykənərdi. Bu Ruan məhəlləsini balaca və zavallı bir Venetsiyaya döndərən nəhr, onun qarşısında, aşağıda, sarı, bənövşəyi və mavi cümlələr, körpülər barmaqlıqlar arasından axırdı. Sahildə işçilər çömbəlib oturaraq əllərini yuyurdular. Çardaqlardan asılmış ağaclarla iplik yumaqları qurudurdular. Evlərin damı arxasından, batan qırmızı günəşlə şəfaqlənmiş böyük, təmiz bir səma parlayırdı. "Ora indi nə gözəldir! Qayın ağaclarının altı nə qədər sərinidir!" Şarlı çölün rayihələrini udmaq üçün burun dəliklərini qabardır, lakin qoxu ona yetişməyirdi.

O, arıqladı, uzandı və üzündə, onu gözəl göstərən kədərli bir ifadə zahir oldu. Bir gün, öz-özünəmi və ya qayğısızlığındanmı, o, birdən özünü, qəbul etdiyi bütün qərarlardan azad hiss etdi. Bir gün klinikaya getmədi, o birisi gün leksiyanı buraxdı və tənbelliklə nəşələnərək yavaş-yavaş məşğuliyyətlərə davam etməməyə başladı.

O, meyxanalara gedərək, domino oyununa alışdı. Hər axşam kirli meyxanaya girərək, mərmər masalar qara nöqtəli qoyun sümüklərlə döymək, ona azadlığın qiymətli bir sübutu kimi gəlir və onu öz fikrində yüksəldirdi. Sanki bu, ictimai həyata bir ithaf, qapalı nəşələrə bir yol idi. O, meyxananın qapısı ağzında, əlini qapı dəstəsinə

¹ Yunanların IV əsrdəki həyatını təsvir edən bir kitab

uzadarkən ruhani bir həzz alırdı. Bu zamandan başlayaraq özündə boğduğu bir çox şeylər zahirə çıxdı.

O, meyxanaya gələn qadınlara oxumaq üçün bir neçə kuplet əzbərlədi. Beranje ilə maraqlandı, punş qayırmağı öyrəndi və nəhayət sevgini də daddı.

Belə hazırlıq məşğuliyyətləri apardıqı üçündür ki, o, feldşer imtahanlarını tuta bilmədi. Halbuki, həmə gecə onun müvəffəqiyyətini bayram etmək üçün onu evdə gözləyirdilər.

O, piyada kəndə getdi və kəndin kənarında duraraq anasını çağırırdı vəziyyəti ona söylədi. Anası onu əfv edərək, müvəffəqiyyətsizliyini imtahan tutanların haqsızlığı ilə izah etdi və işi yoluna salmağa söz verdi. Cənab Bovari ancaq beş ildən sonra həqiqəti bildi. Lakin hamısı keçib getmişdi, o, hekayəni sakitcə dinlədi, çünki ondan olmuş bir adamın axmaq olmasını güman edə bilməzdi.

Beləliklə, Şarl yenə də çalışmağa başladı və yorulmadan bütün sualları əzbərləyərək, imtahana hazırlaşdı. O, çox yaxşı imtahan verdi. Bu, anası üçün nə qədər bəxtiyar bir gün idi! Bu münasibətlə təntənəli nahar verildi.

Lakin o, öz sənətini harada tətbiq edəcəkdi? Tostda. Orada yalnız bir qoca həkim vardı. Madam Bovari onun ölümünü çoxdan arzu edirdi, lakin qoca hələ yığışmağa macal tapmamış, Şarl oraya köçərək onun yaşadığı evin qarşısında, bir varis kimi yerləşdi.

Oğlunu tərbiyələndirmək, ona təbabəti öyrətmək və praktika ilə məşğul olmaq üçün Tostu bulmaq kifayət deyildi. Onu evləndirmək də lazım idi. Anası ona arvad da tapdı: diepp məhkəmə pristavının dul arvadını. Bu qadının qırx beş yaşı və ildə min iki yüz livr gəliri vardı.

Madam Dyubekin cybəcərliyinə, talaşa kimi quruluşuna və üzündə, ağaclardakı tumurcuq qədər sızacaq olmasına baxmayaraq, onu əldə etmək ucuz başa gəlmədi. Məqsədinə yetişmək üçün madam Bovari bütün rəqibləri kənar etməli və hətta keşişlərin himayəsindən istifadə edən bir kalbascının kəlayini böyük ustalıqla alt-üst etməli oldu.

Şarl bu izdivacdan vəziyyətinin yaxşılaşacağını gözləyirdi, o azad olacaq, istədiyi kimi öz arvadı və pulu ilə rəftar edəcəkdi. Lakin arvad ona üstün gəldi.

O, camaat içində bir sözü deyib, o birini gizləməli oldu, hər cümə oruc tutmağa, arvadın zövqü ilə geyinməyə məcbur oldu və arvadın təkidi ilə borclu xəstələri pul verməyə tələsdirməyə vadar edildi. Arvadı onun məktublarını açır, onun hərəkətlərini təqib edir və kabinetində xəstə qadınları qəbul etdiyi zaman divar dalından xəlvətcə qulaq asırdı.

Hər səhər ona şokolad lazımdı, ümumiyyətlə, onun şıltaqlarının sonu yoxdu. O, daima əsəblərindən, döşündəki ağrıdan və pis əhvali-ruhiyyədən şikayət edərdi. Ayaq səsinə acığı gəlirdi. Hamı gətdikdən sonra isə təklikdə təhəmmül edə bilməyirdi. Yanına gələnlərin isə yalnız onun nə cür sızlayıb öldüyünü görmək üçün gəldiklərini zənn edirdi. Axsamlar Şarl evə dönərkən, arvadı yorğan altından uzun və arıq əllərini uzadaraq onu qucaqlayır və yatacağının kənarına oturmağa məcbur edərək, öz dərdlərini ona danışmağa başladır: sən artıq arvadını unutmuşsan, başqasını sevirsen! – deyirdi. Onun bəd-bəxt olacağını əbəş yerə söyləməmişdilər. Bütün bu şikayətlər onunla bitirdi ki, o bir dərman istər və bir qədər artıq məhəbbət dilərdi.

II

Bir dəfə gecə vaxtı, saat on birə yaxın, evləri qarşısında dayanan at ayaqları səsinə oyandılar. Xidmətçi qadın çardaqdakı balaca pəncərəni açaraq, aşağıda, küçədə dayanan adamla bir qədər danışdı. O, doktor üçün gəlmişdi. Məktubu vardı. Nastazi, soyuqdan titrəyərək pillələri endi, qıfılı və sürgüləri açmağa başladı. Gələn adam atını küçədə buraxıb xidmətçini izləyərək, birdən otağa girdi. O boz qotazlı yun papağından dəsmala bükülü bir məktub çıxararaq nəzakətlə yastığa söykənmiş Şarla uzatdı. Nastazi, əlinə şam çarpayı yanında durmuşdu. Madam arxasını çevirərək, darıxmış bir halda üzünü divara sarı yatırırdı.

Balaca göy surucqla möhürlənmiş bu məktubda, cənab Bovariden, tez Berto fərmasına gələrək, sınımış bir ayağı düzəltməsi rica olunurdu. Əgər Longevildən və Sen-Viktordan gecilib gedilsə idi, Tostdan Bertoya altı kilometr olardı. Qaranlıq bir gecə idi. Madam Bovari ərinin başına bir iş gələcəyindən qorxurdu. Nəhayət, qabaqca mehtərin getməsi, Şarlin isə üç saat sonra, ay doğarkən yola düşməsi

qərara alındı. Onun qarşısına, fermanın yolunu göstərmək və darvazanı açmaq üçün uşaq göndərməli idilər.

Səhər saat dördə yaxın, Şarl bərk-bərk plaşa bürünüb Berto fərmasına yola düşdü. Hələ yuxudan və yatağın istisindən ayılmadığı halda atın sakit yürüşü ilə müntəzəm surətdə yırğalanırdı. At birdən mərzlər boyu qazılmış və çəpər çəkilmiş xəndək qarşısında dayanıqda, Şarl diksinib ayıldı, sınmış ayağı xatırladı və bütün bildiyi sınıma təsadüflərini yadına salmağa çalışdı. Yağış kəsildi. Hava işıqlanmağa başlayırdı. Alma ağaclarının çıpaq dallarında, soyuq səhər küləyiylə tükləri qabarmış hərəkətsiz quşlar oturmuşdu. Hamvər çöllər ucu-bucağı bitmədən uzanıb gedirdi, ferma ətrafında, bərabər məsafələrdə düzülmüş ağac yığımları isə üfqudə, tutqun göylə birləşən bu böyük düzəngahda, tünd bənövşəyi ləkələrə bənzəyirdilər. Hərdən Şarl gözlərini açırdı. O, fikirdən yorularken onu yuxu tutdu, yenə də bir donuqluğa daldı, yaxın təsirat uzaq xatirələrə qarışırdı, şüuru iki yerə bölünürdü, o özünü, eyni zamanda, həm tələbə, həm də evli bir kişi görürdü. Həm bir az əvvəl həqiqətən yatağında yatmış, həm də bir vaxtlar olduğu kimi operasiya salonundan keçən hiss edirdi. Onun şüurunda kompressin isti buxarı, sərin səbənəmlərə qarışırdı. O arvadının yanında nəfəs aldığı kimi əsirdirdi... Vassonvili keçərkən xəndək kənarında ot üstündə oturmuş bir uşaq gördü.

– Doktor sizmisiniz? – deyərək uşaq sordu.

Şarlin cavabını eşidən kimi, uşaq, ağacdən qayırılmış kənd ayaq-qabıqlarını əlinə alaraq irəliyə yüyürdü.

Yol uzunluq bələdcisiylə söhbət edən feldşer, cənab Ruonun, çox ehtimal ki, ən varlı kənd sahibkarlarından biri olduğunu anladı. O, ayağını xaç bayramı axşamı qonşudakı qonaqlıqdan qayıdarkən sındırmışdı. Arvadı iki il əvvəl ölmüşdü. Onunla, yalnız təsərrüfatda ona kömək edən “Xanım-qızı” yaşayırdı.

İzlər getdikcə dərinləşirdi. Onlar Bertoya yaxlaşırdılar. Uşaq çəpərdə açılmış deşiyə soxularaq birdən yox oldu və az keçmədən darvazanı açmaq üçün həyətdə göründü. At yaş ot üzərində sürüşürdü. Şarl əylənərək budaqlar altından keçirdi. Qoruqçu itlər damlarından hürərək zəncirlərini qırırdılar. Bertonun lap girəcəyində Şarlin atı ürəkərək kənara sıçradı.

Ferma, deyəsən, çox zəngin idi. Açıq qapıdan, töylədə, təzə axurlardan, sakit-sakit yulaf göyşəyən qüvvəli işlək atlar görünürdü.

Bütün binalar boyu qalın peyin layları buxarlanaraq uzanırdı, toyuq və hinduşkalar arasında, normand quş həyətlərinin zینəti olan beş-altı tovuş dənəyirdi. Qoyun ağılı uzun idi, ovuc içi kimi hamar divarları olan samanlıq isə çox uca idi. Talvar altında iki böyük araba və qamçı, xamut və bütün başqa qoşqu təqimilə bərabər dörd kotan durmuşdu. Onların göy yun örtükləri anbardan gələn xəfif tozla örtülmüşdü. Bir az əniş olan həyətdə, bərabər məsafələrdə ağaclar əkilmişdi, kiçik durqun göldən qazların şad qıyılıtları gəlirdi.

Mavi yun paltarlı gənc bir qadın, evin astanasında görünərək, cənab Boverini qarşıladı və böyük buxarı yanan mətbəxə dəvət etdi. Hər tərəfdə irili-xırdalı qazanlarda xidmətçilər üçün yemək bişirilirdi və buradaca ocaqda yaş paltar qurudulurdu. Böyük xakəndaz, maşa və körük – öz ağardılmış və cilalanmış metal hissələriylə, güzgü kimi parlayırdılar; divar boyu, ocağın parlaq alovunu və pəncərəyə düşən günəşin ilk şüalarını müxtəlif işıqlarla əks edən, saysız-hesabsız mətbəx əşyaları asılmışdı.

Şarl xəstənin otağına qalxdı. O, xəstəni yataqda, yorğan altında tər içində gördü. Çit gecə qaplağı bir tərəfə fırladılmışdı. Xəstə, əlli yaşlarında, ağdərili, göygözlü, başında böyük bir daz olan, şişman, balaca bir adamdı. Qulaqlarından sırqalar asılmışdı. Buradaca kürsü üstündə bir qrafin araq qoyulmuşdu və xəstə tez-tez araq vasitəsilə özünü cana gətirirdi. Həkimini görəndə kimi, həyəcanı yatdı və on iki saatdan bəri məşğul olduğu söyüşü buraxıb, ahu-zarla inildəməyə başladı.

Sınıq sadə və yüngül idi. Şarl bundan daha yüngüllünü heç təsəvvürünə belə gətirməzdi. O, müəllimlərinin xəstə yatağı yanında özlərini nə cür apardıqlarını xatırlayaraq, o da öz xəstəsinə müxtəlif nöqtələrlə, cərrah bıçağına sürtülən yağ kimi cərrahi oxşamalarla ürək verməyə çalışırdı. Sınığı sarımaq üçün anbardan nazik taxta gətirməyə adam göndərdilər. Şarl birisini seçərək, bir neçə hissəyə böldü, xidmətçi qadın döşək ağlarını cıraq bint hazırlayınca və maddə mazel Emma kiçik yastıqlar tikincə, o, şüşə qırığı ilə taxta parçalarını yonub hamarladı. Emma əl işi qutusunu çox aradı. Atası üstünə hirsəlndi. Qız heç bir söz demədi. Lakin tikməyə başlayarkən o, bir-neçə dəfə iynəni əlinə batıraraq, qanını sormağ üçün barmağını ağzına apardı.

Qızın dırnaqlarının ağılığı Şarlı heyrətə saldı. Bu dırnaqlar işıldayırdı və barmağın ucuna doğru daralaraq Dieppdən götürülmüş fil sümüyündən də hamar nəzərə çarpırdı, onlar badam şəklində kəsilib düzəldilmişdi. Buna baxmayaraq, qızın əlləri qəşəng deyildi, barmaqlarının bəndləri quru, əlləri isə olduqca ağ idi. Bundan başqa, o özü son dərəcə uzun və qeyri elastiki çevrəyə malik idi. Lakin Emmanın gözləri doğrudan da gözəl idi. Qonur gözlər, kirpikləri sayəsində qara görünürdü, onun baxışları sadə bir cəsarətlə düz müsahibinə dikilmişdi.

Sarğı bitəndən sonra, cənab Ruo, feldşeri, yola düşmədən “qamını bərkitməyə” dəvət etdi.

Şarl aşağı mərtəbənin salonuna endi. Balaca masa üzərində, gümüş qablı iki tağım yemək hazırlanmışdı. Masa enli çarpayıya yaxın qoyulmuşdu, çarpayının üzərinə salınan çit örtüyə türklər təsvir edilmişdi. Pəncərə qarşısındakı hündür palıd şkaftın iris və nəm döşək ağı qoxusu gəlirdi. Bucaqlarda döşəmə üzərinə dənə dolu kisələr qoyulmuşdu. Bu, üç daş pillə ilə keçilən qonşu anbarda yerləşməyən artıq məhsul idi. Otağın bəzəyi, divarın ortasında mıxdan asılmış, kömürlə çəkilmiş və yaşıl rənglə rənglənmiş, lakin gühərcirlərin təsirindən rəngi qopmuş Minerva başı idi. Şəkil qızıl çərçivəyə alınmış, aşağısında isə qot hərflərilə “Əziz atama” sözləri yazılmışdı.

Əvvəlcə xəstədən, sonra havadan, şiddətli soyuqlardan, gecələr çöllərdə ulayan canavarlardan söhbət etdilər. Madmazel Ruo, fermada, xüsusən indi, tək başına təsərrüfatla məşğul olması lazım gələrkən, çox da şad yaşamayırdı. Otaq soyuq idi, qız yemək zamanı titrəyirdi, onun, söhbət kəsildikdən adətli üzrə gəlməyə başladığı dolğun dodaqları, bir az qalxmışdı.

Onun boynu, ağ qatlama yaxalıqdan görünürdü. İki sıx hörük ilə başında toplanmış qara saçları, bir maddədən yapılmış kimi idi; saçları o qədər hamar idi ki, başın ortasında incə xətlə ikiye ayrıldığı yerdə başının dərisini gözə çarpdırırdı. Qulaqlarının ucunu azca açan saçları şaqaçlarını dalğavari hörüklərlə sararaq ənsəsində topa saça qarışırdı. Kənd feldşeri belə saç dararışını, ömründə ilk dəfə görürdü. Qızın yanaqları çəhrayı idi. Bağa canağından qaynalmış ipli gözlüyü, kişilər kimi, döşündəki düymələrin arasına taxmışdı.

Şarl yuxarı qalxıb qoca Ruo ilə vidalaşdıqdan sonra yola düşmədən əvvəl yenə salona girdikdə, onu pəncərə yanında gördü. O, alnını şüşəyə dayayaraq, bağda, küləkdən devrilmiş lobyə dayaqlarına baxırdı. Qız döndü və:

– Siz bir şeymi arayırsınız? – deyərək sordu.

– Bağışlayınız, mən qamçımı itirmişəm.

O, çarpayını qapıların dalını, kürsülərin altlarını araşdırmağa başladı. Madmazel Emma qamçını görərək, dən kisəsinin üzərinə əyildi. Şarl nəzakət gözləyərək, ona doğru yüyürdü, əlini o istiqamətə uzatdı və göyüsünün gənc qızın əyilmiş çiyninə toxunduğunu hiss etdi. Qız doğruldu və bərk qızarmış bir halda, çiyni üzərindən ona bir nəzər salaraq, qamçını uzatdı.

Vəd etdiyi kimi, Bertoya üç gün sonra qayıtmaq əvəzinə, Şarl ertəsi gün şəhər yenə oraya döndü. Özünü təsadüfən gəlmiş kimi göstərən ziyarətlərindən başqa, o müntəzəm olaraq həftədə iki dəfə xəstənin yanına gəlirdi.

Amma hər şey öz yolunda idi. Xəstə yavaş-yavaş sağalırdı, qırx altı gündən sonra qonşular, Ruo atanın öz “damxasında” özü hərəkət etdiyini gördükdən sonra cənab Bovariyə mahir bir həkim kimi baxmağa başladılar. Qoca Ruo deyirdi ki, İvetonun və hətta Ruanın yaxşı həkimləri, mənə bundan artıq müvəffəqiyyətlə müalicə edə bilməzdilər.

Şarl isə, Bertoya belə həvəslə gəlməsinin səbəbini düşünməyirdi, düşünsəydi də, şübhəsiz ki, bunu, sınığın ciddiliyinə və bəlkə də yaxşı əmək haqqı almaq ümidinə isnad edərdi. Bununla belə, hər nə cür olsa, fermaya olan bu səfərlər, onun yoxsul və boz həyatında cəzibə istisnaları idi. Bu günlər o, tezdən qalxar, tələsər, atı dörd nala çapar, ayaqlarını ota silər, içəri girmədən əvvəl, qara əlcəklərini geyərdi. O, ferma həyatına girərkən, içəridən açılan qapıya çiynilə toxunmağı, çəpər üstündəki xoruzun banlamasına qulaq asmağı, qarşısına qaçan uşaqları qarşılamağı sevdi. Əlinə şappıltı ilə döyərək, onu öz xilaskarı adlandıran qoca Ruonu da sevdi. O, madmazel Emmanın, yuyulmuş mətbəx döşəməsini taqqıldadan, balaca taxta qaloşlarını da sevdi. Qaloşların yüksək dabanları, quru bir tiqqıltı ilə çəkmənin dərisinə toxunurdu.

Qız onu daima səkinin birinci pillələrinə qədər ötürərdi. Atı hələ hazır olmadığı zamanlarda, birlikdə atı gözlərdilər, vidalaşdıqdan

sonra onlar artıq danışmazdılar. Külək onu hər tərəfdən sararaq, ənsəsindən çıxan saç qıvrımlarını açar və ya döşlüyünün, işaret bayrağı kimi uçusan bağlarını ətrafa qaldıraraq yellərdi. Bir gün mülayim hava vardı, ağacların qabıqları nəm idi, damlarda qar əriyirdi. Qız səkidə durmuşdu. Sonra o gedib çetiri gətirdi və açdı. Günəşin şüalarını buraxan mavi ipək çetir onun ağ dərisi üzərində oynayan rənglər çalırdı. O, bu yumşaq isti havaya gülümseyirdi, damlaların bir-bir gərgin çetir üzərinə düşdüyü eşidilirdi.

Şarl Bertoya getməyə başladığı ilk zamanlar madam Bovari demək olar ki, hər gün xəstə haqqında ondan sorğu-sual edirdi, həttə idarə etdiyi gəlir-çıxar kitabında cənab Ruo üçün təmiz, gözəl, bir səhifə də ayrılmışdı. Lakin Ruonun qızı olduğunu bildikdə, o, daha müfəssəl məlumat toplamağa başladı. O, madmazel Ruonun ursulilər monastirində tərbiyələndiyini və "gözəl təhsil aldığı"ni" öyrəndi: rəqs öyrənmişdi, coğrafiyanı bilirdi, rəsm çəkirdi, sırma işləməyi bacarır və fortepiyano da çalırdı. Elə bu kafi idi.

O, öz-özünə: "İndi bildim ki, qızın yanına getməyə hazırlanarkən o nə üçün şadlanır, indi bildim ki, nə üçün yağışdan xarab olmasından qorxmıyaraq, təzə jiletini geyir. Ah, qadın! Qadın!" deyirdi.

O, sevgi-təbii ilə madmazel Ruodan nifrət etdi. İlk əvvəl, müxtəlif kinayələrlə ürəyini boşaldırdı, lakin Şarl bunu anlamadığından, o bəzən Şarlin qulaq ardına vurduğu təsadüfi sözlərlə təsəlli tapırdı. Nəhayət o, açıq-açıqına söyüşə girişdi. Şarl nə cavab verəcəyini bilmədi.

O, nə üçün Bertoya qayıtmalı idi? Axı cənab Ruo sağalmış və onlar hələ bunun haqqını da verməmişlər. Ah, yəqin ki, orada "laq-qırdı vurmağı bacaran bir adam, sırmalar işləyən, oxumuş bir qız var". Onun xoşuna gedən də budur. Ona şəhər qızı lazımdır. Madam Bovari beləcə, usanmadan davam edirdi.

– Ruo atanın qızı – şəhər xanıdır! Bəs belə! Onların babası çoban idi, onların əmisi oğlu dalaşma üstündə az qalmışdı həbs-xanaya düşsün. Sir-sifətini düzəldərək, bazar günləri kilsədə bir qrafinya kimi ipək paltarlarda özünü nahaq yerə gözə soxur. Ruo yoxsuldur, əgər keçən ilki şalqam məhsulu olmasa idi, bəlkə heç borclarını ödəyə bilməyəcəkdi.

Bu sözlər Şarlı bıqdırdı, o, Bertoya getməkdən əl çəkdi. Eloiza, artıq ora getməyəcəyi üçün dua kitabı qarşısında, ona and içdirdi. Qadın ovunmadan hiçqırıraq ağlayır və çılgın bir məhəbbətlə Şarlı

sansız öpüşlərə qorq edirdi. Şarl itaət etdi. Lakin arzusunun kəşgiri belə bir itaətə qarşı, sanki üsyan etdi, o sadədil bir riyakarlaqla qət etdiyi qızı görmək ona nəm edildiyi üçün onun qızı sevməyə haqqı var. Bundan başqa, dul qadın arıq, dişləri isə uzun və iti idi. O, bütün ili, qara bir şal örtərdi, şalın ucları onun küreyinin ortasından sallanırdı; incə belini və yastı qalçasını kip bir surətdə sarmış, qutuya bənzər dar paltarı, boz corab üstündən geyilmiş, şeridli enli başmaqdağı topuğunu açıqda buraxırdı.

Şarlin anası tez-tez onlara gəlirdi. Bir-neçə gündən sonra artıq gəlini onu da öz tərəfinə çəkmişdi. Hər ikisi, iki bıçaq kimi Şarlı öz söhbətləri və tənbihlərlə sancırlardı. Bu qədər çox yemək olmaz! Hər rast gələni şəraba qonaq etmək nə üçün? Fufajqa gecyməmək nə höcətlikdir?

Baharın əvvəllərində elə oldu ki, dul Dyubekin əmanətini müha-fizə edən inguvil notariusu, əmanət pulları götürərək birdən dəniz seyrinə çıxdı. Doğrudur, Eloizanın, ticarət gəmisində, altı min franka qiymət olunmuş payından başqa, Müqəddəs Françisko küçəsində daha bir evi qalmışdı; lakin haqqında çox danışılan bütün bu vardan, əslində bir neçə mebel və cır-cındırdan başqa heç bir şey ortaya çıxmırdı. Dieppdəki evi isə o qədər girov qoyulmuşdu ki, girov xərci onu sonuncu tirinə qədər yeyib bitirmişdi. Onun notariusu nə qədər pul verdiyi, bircə Allaha məlumdu. Gəmidəki pay isə min ekyudan artıq deyildi. Demək ki, o, bu əziz xanım yalan demişdi. Bovari-ata qəzəblə, kürsünü qaldırma cırıb sındıraraq, oğlunu məhv etməkdə, onun həyatını, qoşqusu dərisinə dəyməyən bir yabıya düşər etməkdə arvadını təqsirləndirirdi. Valideyni Tosta gəldi. İzahat başlandı. Dəhşətli bir səhnə açıldı. Floiza hiçqırıraq, ərinin qucağına atılır, onu ata-anasından mühafizə etmək üçün yalvarırdı. Şarl özü ata-anası ilə məsələni aydınlaşdırmağı qərara aldı. Onlar hirsələnərək çıxıb getdilər.

Lakin təkən verilmişdi. Bir həftə sonra Floiza həyətdə paltar sərərək, ondan sinədolu qan gəldi, o birisi gün, Şarl üzünü pəncərəyə çevirib pərdəni çəkdiyi zaman o, "ax, İlahi!" – deyər qışqırıraq huşsuz halda yıxılıb qaldı. O, ölmüşdü. Gözlənilməyən bir hal!

Qəbiristanda hər şey bitəndən sonra Şarl evinə döndü. Aşağıda heç kəs yoxdu. O, birinci mərtəbəyə qalxaraq otağa girdi və hələ də alkindən asılı qalan paltarı gördü. Buradaca dolaba söykənərək iztirablı düşüncələrə daldı və axşama qədər belə oturdu. Hər nə cür olsa, arvadı onu sevirdi.

Bir dəfə səhər, qoca Ruo sınımış ayağının müalicə haqqını Şarla gətirdi: yetmiş beş frank (hamısı qırx suluq) pul və bir hinduşka. O, Şarın başına gələn bədbəxtliyi eşitmişdi, ona bacardığı kimi təsəlli verməyə çalışırdı.

– Mən bunun nə olduğunu bilirəm, – deyə o, Şarın çiyninə vururdu, – mənim də başıma gəlib. Mən öz zavallı arvadımı itirərkən, tək qalmaq üçün çölə qaçırdım. Ağac altına yıxılaraq ağlayır, Allahu çağırır və ona cürbəcür sarsaq sözlər deyirdim. Ağacın budaqlarından asılmış ölü köstəbəkləri görürdüm, onların qarında artıq qurdlar eşələnirdi, bunları görür və mənimlə də elə olmasını istəyirdim, bir sözlə mən də ölmək istəyirdim. Başqalarının bu dəqiqə, öz sevimli balaca arvadlarını ağuşlarında tutduqlarını düşündükdə isə, od tutaraq ağacla torpağı didirdim. Az qalmışdı, dəli olacaqdım, heç nə yeməyirdim. İnanarmısınız ki, kafeyə getmək fikri məndə nifrət oyadırdı. Hə, nə olsun ki, yavaş-yavaş günlər keçdikcə bahar qışı, payız yayı izlədi beləcə o da getdi. Yavaş-yavaş, damla-damla dərd çəkildi, uzaqlaşdı, elə bil ki, dibə çökdü. Doğrudan da dibə, çünki necə deyirlər, içəridə nə isə daima qalır, nə isə bir ağırlıq qalır, bax burada, göyüşdə yerləşir. Lakin bu hamımızın başına gələcək bir işdir, başqaları öldüyü üçün insan özünə ölüm arzu edərmə... cənab Bovari, siz bu dalgınlıqdan çıxmalısınız. Keçər gedər. Bizə gəliniz. Bilirsiniz qızım da bəzən sizi yad edərək deyir ki, siz onu unutmuşsunuz. Bax, artıq bahar gəlir, fikrinizi dağıtmaq üçün, sizinlə dovşan ovlamağa çıxmalıyam.

Şarl onun məsləhətinə qulaq asdı. O, Bertoya qayıtdı. Orada hər şey dünənki kimi, yəni eynilə, beş ay əvvəlki kimi idi. Armud ağacları çiçək açmışdı və indi ayaq üstə duran, mərhəmətli Ruo fermada dolaşır və ətrafı canlandırır.

O, doktora, onu yaxalamış olan fəlakətə görə, xüsusi bir diqqət yetirməyi özünə borc hesab edərək, daima ondan şlyapasını götürməməsinə rica edir, onunla xəstə ilə danışmış kimi pıçıltı ilə danışır və hətta onun üçün xüsusi olaraq daha yüngül bir yemək, məsələn: krem, ya armud kəmpotu hazırlanmadıqda bir qədər hirsələndirir. O, müxtəlif söhbətlər edər və Şarl bir neçə dəfə özünün güldüyünü müşahidə etdi. Lakin arvadının xatirəsi birdən qalxır, yenə onu kədərləndirirdi. Qəhvə gətirirdilər, onun da qüssələri buxar olub gedirdi.

Tək yaşamağa öyrənərək, arvadı haqqında az-az düşünürdü. Azad olmağın başqa gözəllikləri vardı, o, yalnızlığa asanlıqla dözdürdü. O, öz arzusu ilə səhər yeməyi və nahar saatlarını dəyişdirə bilir, gedib-gələ bilir, heç kəsə hesab verməyir və yorğunluq hiss etdikdə enli çarpayı boyu sərilib uzanırdı. O, nazlanır, tənbelləşir və hər bir təsəllini həvəslə dinləyirdi. Digər tərəfdən arvadının ölümü onun şöhrətinə belə kömək etdi, belə ki, bir ay ərzində hamı: “Yazıq adam, bu nə bədbəxtlikdir”, – deyə təkrar etməyə başladı. Onun adı daha da məşhur oldu, yanına gələn xəstələrin sayı çoxaldı. Bundan başqa, o, istədiyi zaman Bertoya gedirdi. Qəlbində nə isə qeyri-müəyyən bir ümid, nə isə tutqun bir səadət həsrəti bəsləyirdi. Şotka ilə bakenbardını tumarlayarkən o üzünün gözəlləşdiyini görmüşdü.

Bir dəfə, saat üçə yaxın fermaya gəldi. Hamı çöldə idi. O, mətbəxə girdi. Pəncərə bağlı idi, ilk əvvəl Emmaı görmədi, günəşin pəncərə arasından düşən uzun, nazik şüaları, döşəmə üzərində uzanırdı. Bu şüalar tavanda əks edir və möblələrin küncələrində sınırdılar. Masa üstündə yuyulmamış stəkanların üzərində milçəklər gəzirdi. Milçəklər vızıldayıb və alma şərabi artığında batırdılar... İşıq, buxarı borusundan keçərək, tavanı qaplamış hissə məxmər rəngi verir və soyumuş külü göyümsoy rəngdə göstərirdi. Emma pəncərə ilə buxari arasında oturmuşdu. O, tikişlə məşğul idi. Başında dəstəməli yoxdu, tərədləri onun çıpaq kürəyindən axırdı.

Kənd adətinə görə, qız ona şərab təklif etdi. O, istəmədi. Qız isə israr edirdi, nəhayət gülərək onunla bərabər bir qədəh likor içmək istədiyini bildirdi. Şəkafdən bir butulka portaqal likoru çıxardı, iki qədəh götürdü, birisini ağzına bətək doldurdu, digərinə isə bir-iki damla tökdü, Şarl ilə qədəh-qədəhə vuraraq öz qədəhini dodaqlarına apardı. Lakin qədəh, demək olar ki, tamamilə boşdu, Emma qədəh-dəkini içə bilmək üçün, başını şiddətlə geriye atdı. Boynu uzanmış halda boğazına heç nə düşmədiyinə gülərək, xırda dişləri arasından görünən dilinin ucu ilə, qədəhin dibini bir neçə dəfə yalamaq istədi.

Sonra öz yerinə oturaraq işini götürdü – ağ iplik corabı közəməyə başladı. Qız başını yerə dikərək oturmuşdu. Hər ikisi susurdu. Qapı altından otağa soxulmuş külək, döşəmədən toz qaldırırdı. Şarl toza baxır və yalnız şaqəqlərindəki qan döyüntüsü ilə uzaqda həyətdən gələn toyuq qaqqılıtlarını eşidirdi, Emma sərinlənmək üçün yanaqlarını ovucu içinə alır, sonra yenə əllərini buxari barmaqlığının dəmir kürəciklərində soyudurdu.

O, bahar girəndən bəri tez-tez baş gicəllənməsinə tutulduğundan şikayət edərək, dənizdə çimənənin ona xeyirli olub-olmadığını sordu. O monastırdan, Şarl isə – gimnaziyadan danışmağa başlayaraq söhbətə girişdilər. Yuxarı, Emmanın otağına qalxdılar. Emma ona, öz köhnə not dəftərlərini, mükafat olaraq aldığı kitablarını və şkaflın dibinə tullanmış palıt yarpaqlarından hörülmüş iklilləri göstərdi. Bundan başqa, qız ona anasından və qəbiristandan danışdı və hətta, hər ayın ilk cüməsi, qəbir üstünə aparmaq üçün çiçək qopardığı ləkləri də Şarla göstərdi. Lakin onların bağbanı heç nə anlamayırdı. Xidmətçiləri o qədər pisdirdi ki! O, heç olmasa qışda, şəhərdə məmnuniyyətlə yaşamaq istərdi, lakin yayda kənd, olsun ki, daha da cansıxıcı olur; çünki gün nəhayətsiz bir surətdə uzanıb gedir. Onun səsi, nə haqqında danışmasına baxaraq, gah təmiz və açıq olaraq yüksəlir, gah yorğunluğa çulğalanaraq süzülür və birdən daşaraq pıçıltya dönürdü. Sanki o, məsud və şad, məsumcasına açılmış gözlərilə, yaxud pərişan və dalğın yerə dikilmiş cansıxıcı baxışlarla, öz-özilə danışdı.

Axşam Şarl onun yanından qayıtdıqdan sonra qızın söylədiyi cümlələrin hamısını bir-bir yadına salır, onları olduğu kimi xatırlamağa, mənalarını tamamlamağa çalışaraq, hələ tanımadığı zamanlar, bu qızın nə cür olduğunu təsəvvür etməyə çalışırdı. Lakin o, Emmanı, ilk dəfə və ya bir neçə dəqiqə əvvəl gördüyündən başqa cür təsəvvür etməyə müvəffəq olmayırdı. Sonra o, öz-özündən onun kimə ərə gedəcəyini və ərə gedərkən onun başına nələr gələcəyini sorurdu. Heyhat! Qoca Ruo çox zəngin, o isə... qızı isə belə gözəl idi. Lakin qızın siması daima onun gözü qarşısına dikilir və fırfıra vızılıtsı kimi yeknəsək bir səs onun qulağına bu sözləri pıçıldayırdı: "Evlənsə idin, evlənsə idin pis olmazdı!" Gece yata bilmədi, nə isə onu boğurdu, su içmək istəyirdi. Qrafından su içmək üçün qalxdı və pəncərəni açdı. Göy ulduzlarla bəzənmişdi, ilıq külək əsirdi, uzaqda itlər hürüşürdülər. O, Bertoya tərəf baxdı.

Nəhayət heç bir şey itirməyəcəyini düşünərək, Şarl ilk fürsətdə qızı istəməyi özünə söz verdi. Lakin fürsət düşdükdə o, lazımı sözü tapa bilməyəcəyindən qorxaraq ağzını açmayırdı.

Qoca Ruo, evdə xeyir gətirməyən qızından çox həvəslə azad olmaq istərdi. Qəlbində isə o, qıza haqq verirdi. Onu kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmağa layiq görməyirdi, Emmanı bu iş üçün çox ağıllı bulurdu, bu vaxta qədər torpaq sahiblərindən kimse milyonçu olma-

mışdı, o rəncbərliyə lənətlər oxuyurdu. O, özü, nəinki varlanmayıb, hətta hər il zərəmə düşürdü. Doğrudur, o daha müvəffəqiyyətlə alver edə bilirdi və bu peşəyə məxsus müxtəlif hiylələr ona xoş gəlirdi. Torpaq sahibkarlığı və ferma saxlamaq ona çox az yaraşırdı. O, əllərini cibinə qoyaraq gəzməyi sevər və heç bir vaxt öz xərcləri üçün pula heyfi gəlməzdi. O, yaxşı yemək, rahat yaşamaq və yumşaq çarpayıda yatmağı sevirdi. Tünd alma şərabi, qanlı qoyun ətə, yaxşı hazırlanmış romlu qəhvə sevirdi. O, mətbəxdə, ocaq yanında, yalnız olaraq, teatrdə olduğu kimi, hazır bir halda qarşısına gətirilən balaca masa dalında yeyib içərdi.

O, qızının yanında Şarlin qızardığını müşahidə edərkən (bu isə, yaxın günlərdə qızına elçilik edəcəyini bildirirdi). Əvvəlcədən bu iş haqqında ətraflı düşündü. O, Şarlı bir qədər "yüngül" bulurdu, o, belə bir küreken arasında deyildi. Lakin Şarlı, namuslu, qənaətkar və yüksək təhsilli bir adam hesab edirdi. Ehtimal ki, o cəhiz üstündə çox da alver etməz, qoca Ruo isə bənnaların və sərracların borcunu vermək üçün öz "mülkündən" iyirmi iki akr satmağa məcburdu, bundan başqa hələ yaxın zamanda yeni bənd də qurmalı idi.

O, öz-özünə:

– Əyar o, istəsə, – dedi, – qızı verəcəyəm.

Mixayil-Arxangel bayramında Şarl iki-üç günə Bertoya qonaq gəldi. Sonuncu gün də əvvəlkilər kimi keçdi, o isə hər dəqiqə iza-hatını təxirə salırdı. Qoca Ruo onu ötürməyə çıxdı. Onlar çala-çuxurlu bir yolla gedirdilər. Bu dəqiqə ayrılmaq lazım idi. Qəti an yetişdi. Şarl çəpərin sonuna qədər özünə vaxt verdi, çəpəri ötən zaman:

– Cənab Ruo, mənim sizə bir neçə sözüm vardı, – deyə, mırıldadı. Onlar dayandırlar. Şarl susurdu.

– Hə, deyiniz! Siz elə zənn edirsiniz ki, mən bilməyirəm? – deyə, qoca Ruo yavaşca güldü.

– Ruo ata... Ruo... ata... – deyə Şarl kəkələdi.

– Hə nə olar? Mən bundan yaxşısını arzu etməyirəm, – deyə fermer davam etdi, – qız da yəqin ki, mənim kimi düşünür, lakin yenə də onun razı olub-olmadığını sormağ lazımdır. Hə, gediniz! Mən evə dönürəm. Məni diqqətlə dinləyiniz. O "Hə" desə, siz bir də qonşuların gözü qarşısında geri qayıtmayınız, bu onu çox həyəcanlandıra da bilər. Sizin özünüzi nigaran qoymamaq üçün mən pəncərələri geniş surətdə açar və tay-ba-tay qoyaram. Çəpərdən bir az boylanıb baxsanız görürsünüz.

O, getdi.

Şarl atını ağaca bağlayaraq kolluğa yüyürdü. Gözləməyə başladı. Yarım saat keçdi. O, gözlərini saatından ayırmayaraq on doqquz dəqiqə də saydı. Birdən divara taqqıltı ilə bir şey deydi. Pəncərə açılaraq bir neçə dəfə divara deydi və sürmənin səsi uzun müddət havada titrədi.

Ertəsi gün, səhər saat doqquzda, o, artıq fermada idi. O, içəri girərkən Emma qızardı və nəzakət gözləyərək gülməyə çalışdı. Qoca Ruo gələcək kürəkənini qucaqladı. Pul işləri haqqında söhbət başlandı. Lakin toya qədər hələ çox vardı. Toy, Şarlin yası bitmədən, yeni gələn ilin yazından əvvəl ola bilməzdi.

Bu intizarla qış keçdi. Madmazel Ruo öz cehizi ilə məşğuldu. Cehizin bir hissəsi Ruanda sifariş edilmişdi, o, müvəqqəti olaraq əldə etdiyi moda jurnalları üzrə özünə kömlək və gecə ləçəkləri tikirdi. Şarl fermaya gələrkən, onlar toy hazırlıqlarından danışır və hansı binada nahar veriləcəyini müzakirə edirdilər. Veriləcək yeməklərin sayından, mey-mezələrin növündən danışır və xəyala dalırdılar.

Emma gecə məşəllər işığında nikahlanmaq istəyirdi. Qoca Ruo bu fantaziyanı heç anlaya bilməyirdi. Nəhayət toy quruldu. Qırx üç adam dəvət edilmişdi. On altı saat süfrə başında oturdular. Ertəsi gün səhər şənlik yenidən qurularaq bir neçə gün davam etdi.

IV

Qonaqlar erkən yığıldılar. Onlar arabalarda, iki təkərli şarabarlarda, köhnə, örtüksüz qazalaqlarda, dəri pərdəli karetalarda gəlmişdilər; qonşu kəndlərdən gələn gənclər isə, dörd təkərli arabalarda gəlmişdilər; atlar bərk qoşduğundan və silkələndiyindən onlar, yolda yıxılmamaq üçün, bir-birindən və arabanın kənarından yapışırdılar. Qonaqların bəziləri on kilometr məsafədə olan Godervil, Normanvil və Kaniden gəlmişdilər. Hər iki ailənin bütün qohumları dəvət olunmuşdu, küsülü olan dostlarla barışdılar, çoxdan gözə dəyməyən tanışları da çağırıldılar.

Hər yarım saatdan çəpərin o üzündə qamçı saqqıltısı eşidilirdi. Tez darvazalar açılırdı. Araba həyəətə girir, sürətlə səkinin pillələrində qədər qoşaraq ansızın dayanırdı; içərisindən dizlərini ovuşduran, çiynilərini doğruldan miniklər düşürdü. Xanımlar çutqu və şəhər

biçimli paltarlar geymişdilər, üstlərində isə qızıl zəncirli saatlar, ucu bel bağlarında çarpazlanmış pelerinlər və ya kürəklərində sancaqla bənd edilərək daldan boyunlarını açıq buraqan rəngli yaylıqlar var idi. Ataları kimi geyinmiş gənclər yeni paltarlarında çox sıxılmış gəzinirdilər (çoxusu o gün, ömürlərində ilk dəfə olaraq çəkmə geyirdi). Onlarla bir sırada isə, on dörd, ya on altı yaşlarında, əmi qızları, ya böyük bacıları olan qızlar, nəfəslərini belə çəkmədən dururdular. Çəhrayı rəngli pomada ilə yağlanmış saçları, əyinlərində bayram münasibətilə tikilmiş və toya görə uzadılmış ağ paltarları vardı. Qızlar əlcəklərini bulamaqdan qorxur, utanır və həyəcədən qızaraq özlərini itirirdilər. Arabaların hamısını açmaq üçün mehtər çatma-
dığından, ağalar qollarını çırmayaraq, özləri işə girişdilər. İctimai vəziyyətlərinə müvafiq olaraq, ağalar syurtuq, jaket və pencək geymişdilər (bu paltarların hamısı bütün ailənin səliqə ilə qoruduğu və yalnız xüsusi təntənəli təsadüflərdə şafdan çıxardığı yeni paltarlar idi). Silindrə bənzəyən yaxalığı, torba kimi enli cibləri, uzun ədəkləri küləkdə yellənən syurtuklar. Qalın mahıt pencəklər və adətən bu pencəklərlə geyilən mis nişanlı furajkalar. Arxasında iki göz kimi bir-biri yanına tikilmiş iki düyməli və ədəkləri dülgər baltası ilə kəsilmiş kimi görünən yarım fraklar. Qonaqlardan bəziləri isə rəsmi bluzlarda, yəni kürəyində xırda qatları olan, qatlama yaxalılı və aşağıdan qumaş təkbəndlə qurşaqlanmış bluzlarda idilər (aydın şeydir ki, bunlar naharda masanın lap axırında oturmali idilər).

Kömləklərin göyüşləri isə zireh kimi qabarmışdı! Hamısı saçlarını yenidən düzəltdi, qulaqları qabarmış, yanaqları isə səliqə ilə qırılmışdı. Bəzisi saqqalını qırmaq üçün, işıqlanmadan qalxaraq, qaranlıqda, burunlarını və yanaqlarını kəsib üzlerini cizgilərlə bəzəmişdilər. Dərilərindəki üç franklıq böyüklüyündə olan sıyrıntılar, yolda küləkdən soyuq almış və bütün bu ağ, kök, şişmiş sifətlər, mərmər daşındakı damarlar kimi, çəhrayı ləkələr xallanmışdı.

Fermadan bələdiyyəyə qədər yarım kilometrden artıq deyildi. Oraya piyada getdilər, kilsədən mərasim bitəndən sonra da piyada geri döndülər. Əvvəlcə çöl ilə, yaşıllıq arasılə, ensiz bir mərz üzərilə, rəngli bir lenta kimi qıvrılaraq getdilər sonra uzanaraq, bir-birilə söhbət edən dəstələrə bölündülər. Öndə çalğıçı gedirdi. Skripkası ala-bəzək lentalarla bəzənmişdi. Onun dalınca yeni evlənənlər, sonra – qohumlar, tanışlar, hamı növbə ilə yürüyürdü, dalda isə, gizlicə nadinclik edib yulaf sünbüllərini qıraraq böyüklərin nəzərindən

sürüşməyə çalışan çocuklar gəlirdi. Emmanın həddindən ziyadə uzun paltarı yerlə sürünürdü. O, tez-tez şeyini qaldırmağa məcbur olurdu. Ələkdəki nazik barmaqları ilə, ehtiyatla, ələyinə yapışmış tikələri və quru otları qoparırdı, Şarl isə yanında dayanıb onu gözləyirdi. Yeni silindr və qolları əllərini dimaqlarına qədər örtən bir fraq geymiş qoca Ruo madam Bovarinin qoluna girərək aparırdı. Cənab Bovari – ata isə lap qəlbinin dərinliyindən bu xalqa nifrət edərək sadəcə hərbi biçimli syurtukunda gəlmişdi; o, sarı saçlı gənc kəndli qadınına yüngül zarafatlar ataraq dilxosluq edirdi. Qadın reverans edir, qizarır və nə cür cavab verəcəyini bilməyirdi. Başqa qonaqlar öz işləri haqqında söhbət edir və ya çiynilərlə bir-birini itələyərək özlərini nəşələnməyə təhrik edirdilər. Əgər diqqətlə qulaq asılsa idi, çöldə çalmağa davam edən skripkaçının zırlıtısını eşitmək olardı. Çalğıçı camaatın geri qaldığını müşahidə edəndə, dayanaraq dincini alır, tellərin daha yaxşı səslənməsi üçün kəmanını uzun müddət qanifola sürtür və yenə yola düşərək skripkanın dəstəsini gah qaldıraraq, gah salaraq, takt ilə yürüyürdü. Skripkanın zırlıtısı hələ uzaqdan quşları hürküdürdü.

Süfrə anbar binasında açılmışdı, masa üzərində dörd cür isti yemək, çolpadan hazırlanmış altı firiqasse, bişmiş dana əti, üç qoyun budu, ortada isə – üç sıra turşəngli kolbasla əhatə edilmiş, qızardılmış gözəl bir donuz potası qoyulmuşdu. Bucaqlarda araqlı dolu qrafinlər düzülmüşdü. Butulkalardakı şirin alma şərbəti, mantarların dövrəsində kəşif köpük ilə qaynayır, bütün istəklərlər əvvəlcədən ağzınadək şərbətlə doldurulmuşdu. İri nimçələrdəki sarı krem, masaya bir az toxunan kimi titrəyirdi. Kremin hamar səthində, nobat şəkəri ilə yeni evlənənlərin adlarının baş hərfləri nəqş edilmişdi. Tort və badam xamını üçün İvetodan xüsusi şirniyyatçı gətirilmişdi. O, bu yerlərdə öz məharətini ilk dəfə nümayiş etdirdiyinə görə, iş çox sayıla yənəşdi. Çərəzdən sonra həminin heyratına səbəb olan toy tortunu o, öz ələlə süfrəyə qoydu. Tortun qaidəsi dörd bucaqlı göy kardondan ibarətdi. Burada – sıra sütunları ilə, taxçalarda yerləşdirilmiş heykəl modellərlə bir məbəddə təsvir olunurdu. Üzərinə zərli kağızdan qayrılmış ulduzlar səpilmişdi. İkinci mərtəbədə şəkərlənmiş meyvələrdən, badamdan, kişmişdən və portağal parçalarından qayrılmış bacalarla əhatə olunmuş bir qala təsvir edilirdi. Nəhayət, üçüncü üst qat gəlirdi ki, burada yaşıl bir çəmənlə təsvir olunurdu, qayaları, mürəbbədən gölləri, fındıq qabığından qayıqları vardı, şokoladdan qayrılmış yellən-

cəkdə balaca bir eşq mələyi yellənirdi. Yelləncəyin balaca sütunlarının başına kürəciklərə bənzər həqiqi gül qönçələri qoyulmuşdu.

Gecə keçənə qədər yeyib içdilər. Uzun müddət oturmaqdan yorularaq, qalxır, həyətdə gəzişir, samanlığa girərək bir əl probka oyunu oynayır və yenə süfrə başına qayıdırdılar. Bir neçəsi mürgüləyərək xoruldamağa başladı. Lakin qəhvə verildikdən yenə hamı özünə gəldi. Nəgmə oxumağa başlayaraq, güc və cəldliklərlə müsəbiqəyə girir, fokus çıxarır, böyük barmaqları ilə ağır şeylər qaldırır, arabaları çiynilərinə almağa təşəbbüs edir, nalayiq hərəkətlər göstərir və qadınları öpürdülər. Getmək lazım gəldikdə, çox yulaf yeyərək toxluq etmiş atlar qoşulmaq istəməyirdilər. Təpik atır, dal ayaqları üstə qalxır, qoşqu taqımını qırırdılar, sahibləri isə onları söyür və gülürdülər. Bütün gecə arabalar çaparaq çuxurları aşır, çaqıl daşı komaları üzərindən sıçrayır və yol kənarındakı kollara çarparaq ay işığında qəsəbələrin yollarında qoşurdular. Qadınlar isə pərdə dalından boylanaraq cilovlu tutmağa çalışırdılar.

Bertoda qalanlar, bütün gecəni mətbəxdə içdilər. Çocuqlar isə talvar altında yatışdılar.

Emma atasından, adi toy zarafatlarına yol verməməsini rica etdi. Buna baxmayaraq əmi oğlanlarından biri, balıq alverçisi (o, həтта toy hədiyyəsi olaraq iki qalqan balığı gətirmişdi), ağzına su doldurub qapının açar dəliyindən içəriyə püskürtməyə hazırlanmışdı; qoca Ruo öz vaxtında yetişib onu saxladı. Ruo ona, kürəkənin ali rütbəsinin belə nalayiq hərəkətlərə yol vermədiyini anladı. Lakin əmi oğlu çox çətinliklə bu bəhanələrlə razılaşdı. O, qəlbində, qoca Ruonu yersiz məğrurluqla təqsirləndirirdi və təsadüfən nahar zamanı qarşılmasına pis tikə çıxan üç-dörd nəfər qonağın yanında, küncdə oturdu. Bu qonaqlar da özlərini pis qəbul olunmuş sayır, ev sahibi haqqında pıçıldaşır və gizləndən onun iflas etməsini arzulayırdılar.

Madam Bovari (ana) bütün gün ağzını açmadı. Onunla, nə gəlinin tualeti, nə də bayram mərasimi haqqında məsləhət etməmişdilər. O, tez çıxıb getdi. Əri onu təqib etmək əvəzinə, siqar üçün Sen-Viktora adam göndərdi və səhərə qədər, albalıdan qayrılmış və oradakıların bilmədiyini bir içki içərək, papiros çəkməkdə davam etdi. Bu onun hörmətini daha da qaldırdı.

Hazırcavab olmayan Şarl, qonaqlıq zamanı heç bir şeylə özünü göstərmədi. Sup verildikdən qonaqlar onu iti zarafatlar, cinaslar, iki

mənali sözlər, təbrik və təklifsiz zarafatlarla qarşıladılar, o isə bunlara birtəhər cavab verirdi.

Lakin ertəsi gün o, tamamilə başqa bir adam kimi görünürdü. O, Emmadan daha çox, ilk dəfə evlənən bir adama oxşayırdı. Emmada isə heç bir dəyişiklik yoxdu. Ən hazırcavab olanlar belə nə deyəcəklərini bilməyirdilər və qız onların yanından keçərkən əbəz yerə özlərindən bir şey sıxıb çıxarmağa çalışırdılar. Lakin Şarl heç bir şey gizlətmək istəməyirdi. O, qızı öz arvadı adlandırırdı, ona "sən" deyir, hamıdan onu soruşur, onu hər yerdə arayırdı və həyəətə aparırdı; uzaqda, ağaclar arasında qızın belini qucduğu və başını onun qara saçının bükümlərinə dayayıb əylənərək onunla bir sıra da yürüdüüyü görünürdü.

İki gündən sonra ər-arvad yola düşdülər; Şarl uzun müddət xəstələrini ata bilmədi. Qoca Ruo kalyaskasını onlara verərək, Vassenvilə qədər ötürdü. Orada, o, son dəfə qızını öpdü, kalyaskadan düşərək evinə tərəf yönəldi. Təxminən yüz addım getdikdən sonra dayandı və təkərlərindən toz qoparaq uzaqlaşan arabanı görüb dərin-dən bir ah çekdi. O, öz toy gününü, gəncliyini, arvadının birinci hamiləliyini xatırladı. O da, arvadını atası yanından öz evlərinə apardığı gün çox nəşəli idi. Arvadı at üstündə onun tərəfində oturmuşdu, at qar üzərilə yorturdu: miladi-İsa bayramı qabağı idi, çöllər qar ilə örtülmüşdü. Arvadı bir əlilə onu qucaqlamış, digər ilə zənbili saxlayırdı. Külək, onun normand baş örtüsünün uzun krujevalarını yellədirirdi; krujevalar Ruonun dodaqlarına toxunurdu, o, dala çevrilərək öz yanında, çiyni arxasında, qızıl çutqusu altından sakit-sakit gülüm-sünən al rəng almış balaca sifəti görürdü. Əllərini qızdırmaq üçün arvadı əllərini onun qoynuna soxurdu. Bütün bunlar nə qədər çoxdan olub getmişdi. Onların oğullarının indi otuz yaşı olardı. O yenə də ətrafa baxındı, artıq yolda heç bir şey görmədi. O, tərk edilmiş bir ev kimi özünü kədərli hiss etdi. Dimağında əvəz xətiyələr, qonaqlığın dumanlı buxarları ilə, qara düşüncələrlə qarışdı; o, birdən kilsəyə getmək istədi. Lakin o, daha çox qüssələnəcəyindən qorxaraq evinə sarı yönəldi.

Cənab və madam Bovari saat altıya yaxın Tosta yetişdilər. Qonşular feldşerin yeni arvadına baxmaq üçün pəncərələrə qoşdular.

Köhnə xidmətçi qadın evdən çıxaraq, onları təbrik etdi, nahar hələ hazır olmadığına görə üzr istədi və madama, nahara kimi öz evini seyr etməyi təklif etdi.

Kərpic fəsad düz küçəyə, daha doğrusu, yola baxırdı. Giriş qapısı dalında balaca yaxalıqlı bir plaş, yüngün və qara dəri furajka asılmışdı; bucaqda, döşəmə üzərində isə, hələ də üzəri qurumuş pəlcıqlı bir cüt çəkmə boğazı tullanmışdı. Sağda salon, yəni yemek yeyilən və boş vaxt keçirilən otaq yerləşmişdi. Yuxarıdan saman rəngli çiçək hörüyü ilə bəzənmiş sarı rəngli divar kağızları, pis çəkilmiş kəten üzərində yellənirdilər. Ağ kalenkordan tikilmiş qırmızı təsmalı pərdələr, pəncərələrdə carpaqlanmışdılar; buxarının ensiz taxtası üstündə iki süni gümüş şamdan arasında, oval şüşə kalpaq altında bir saat qoyulmuşdu, üzərində Hippokratın başı olan bu saat göz qamaşdıraraq işıldaırdı. Koridorun o biri tərəfində, altı addım eni olan balaca bir otaqda Şarlin kabineti yerləşirdi. Orada yazı masası, kreslo və üç sandalya qoyulmuşdu. Kəsilməmiş, lakin əldən-ələ keçərək dəfələrlə satılma-dan didilmiş "Tibbi elmlər lüğəti" cildləri, demək olar ki kitabxananın şam ağacından yapılmış altı xanasını tamamilə doldurmuşdu. Xəstələri qəbul zamanı mətbəx qoxusu, divardan keçirdi, mətbəxdə isə kabinetdəki xəstələrin öskürməsi eşidilirdi, buradan onların xəstəliklərinin bütün tarixinə qulaq asmaq mümkündür. Mətbəxin yanında, içərisində çörək sobası olan böyük boş bir otaq vardı. Qapısı düz, töylə olan həyəət açılırdı. Bu otaq indi, odun sarayı və hər cür kəm-köhnə qoymaq üçün anbar vəzifəsini görürdü. Buraya dəmir-dümür, boş bocqa, xarab olmuş kənd-təsərrüfat alətləri və nəyə lazım olduqları məlum olmayan, toz basmış bir çox şeylər atılmışdı.

Uzun, lakin çox enli olmayan bağ, ərək ağacları cərgələrilə, palçıqdan yapılmış iki divar arasılə hasara qədər uzanırdı, bu hasar bağı çöldən ayırırdı. Ortada daş masa üzərində sist günəş saati qay-nılmışdı. Dörd cılız yabani gül cərgəsi, daha faydalı bitkilər əkilmiş, bir kvadrat yeri simmetrik bir surətdə əhatə etmişdi. Lap içəridə, balaca şam ağacları altında gipsdən qaynalmış kyüre öz dua kitabını oxuyurdu.

Emma yuxarıya qalxdı. Birinci otaq boşdu, ikincidə isə (bu ər-arvad yataq odası idi) yataq bucağındakı qırmızı pərdə altında qızıl ağacdən qaynalmış bir carpayı dururdu. Balıq qulağından olan balaca qutu komodu bəzəyirdi, pəncərə yanında, masa üzərindəki qrafində ağ atlas lent ilə bağlanmış narıncı çiçəklər dəməti qoyulmuşdu. Bu, izdivac dəməti, toy dəməti idi. Emma çiçəklərə baxdı. Şarl onun baxışlarını müşahidə edərək, dəməti götürüb çardağa apardı. Bu vaxt

Emma kreslo üzərində oturaraq (onun yanında şeylərini açırdılar) kardon qutudakı toy dəməti haqqında düşünür və o, öləndən sonra bu çiçəkləri nə edəcəklərini, öz-özündən sorurdu.

İlk günler o, evdəki dəyişiklər və müxtəlif işlərlə məşğul oldu. Şamdanların şüşə qalpaqlarını çıxardı, salona yeni kağızlar çəkməyi, pilləkəni rəngləməyi və bağdakı günəş saatları ətrafına skamyalar qoyulmasını tapşırırdı. O, hətta, bağda fantanlı, xırda balıqlı bir hovuz tikdirmək fikrinə düşdü. Əri, onun gəzməyi sevdini bildiyindən, ilk təsədüfdə onun üçün bir şaraban aldı. Ona yeni fanarlar qoyduqdan və sırımış qalın oturacaq yeri qayırıqdan sonra, şaraban iki təkərli bir faytona oxşadı.

Beləcə, Şarl bəxtiyardı və heç bir şeyin qayğısını çəkməyirdi. İkilikdə etdikləri nahar, böyük yoldakı axşam gəzintiləri, saçlarını düzəldərkən Emmanın əllərinin hərəkəti, pəncərə sürməsindən asılan həsir şlyapa və əvvəllər haqqında düşünməyi bir çox başqa, xırda şeylər indi ona nəhayətsiz bir xoşbəxtlik bəxş edirdi. Səhərlər çarpayıda Emma ilə bir bəlxədə uzanırdı və onun gecə çutqusunun ucu ilə örtülmüş yanağındakı yüngül tükləri, günəş şüalarının necə yaldızladığına baxırdı. Yaxından, xüsusən, aylaraq bir neçə dəfə gözlərini açıb yumarkən, Emmanın gözləri Şarla çox iri görünürdü. Kölgədə – qara, günəş şüalarında – tünd mavi olan bu gözlər, dərinde qonur göründükləri halda getdikcə şəffaf bir rəng alırdılar. Şarlin baxışları bu dərinliklərdə itirdi, o, özünü Emmanın bəbəklərində yaxası açılmış kömləkdə, başı ipək qumaşla sarılmış bir halda əks etmiş görürdü. O, ayağa qalxırdı. Şarl evdən çıxarkən Emma adəti üzrə pəncərə qarşısında dayanırdı. O, geniş, ağ paltarada, iki ətir çiçəyi dibçəyi arasında pəncərə ağzına dirsəklənirdi. Şarl küçədə, dirəyə söykənərək mahmuzlarını düymələdi. Emma isə onunla söhbət edərək ağzı ilə ot və ya çiçək yarpaqlarını qoparar və ona sarı üfürərdi, yarpaq havada quş kimi yarım dairələr cızaraq uçar və yerə düşmədən, səki yanında hərəkətsiz dayanmış qoca ağ madyanın darınamamış yalına ilişib qalırdı. Şarl, ata minərək ona hava öpüşü göndərirdi, o da pəncərəni qapayaraq cəmi hərəkətlə ona cavab verərdi, sonra Şarl uzaqlaşardı. Sonsuz tozlu bir lenta kimi uzanan böyük yola çıxaraq, üzünə ağacların başı əyilmiş ensiz kənd cığırlarını, dirsəyinə qədər taxıla girdiyi əkin mərzlərini ötüb keçərdi. Günəş onun kürəyini yandırır qavurar, o isə keçən gecənin sevincilə dolu bir qəlb ilə burun deşiklərini geniş açaraq səhər havasını ciyərlərinə çəkər və bütün vücudunda

rahatlıq duyaraq sakit-sakit yol gedərdi. O, nəhərdən sonra hələ çox zaman yedikləri yer alması dadını hiss edərək, dodaqlarını yalayan adamlar kimi, öz xoşbəxtliyindən həzz alaraq yoluna davam edərdi.

Bu vaxta qədər onun həyatında yaxşı deyiləcək nə vardı? Məktəbdə dörd yüksək divar arasında bağlı, danışığına gülən, kostyumuna istehza edən və hamısı ondan dövlətli və yaxud istedadlı olan, gimnaziyada görüş zamanı analarından şirin qutablar alan o yoldaşlar izdihamı içərisində tənha qaldığı o illərmi xoş idi? Yoxsa, sonralar təbəbət öyrəndiyi və məşuqəsi olan balaca tikişçi qızla rəqs etmək üçün cibində lazımı qədər pul bulmadığı zamanlarını yaxşı idi? Sonra on dörd ay, yataqda belə ayaqları buz kimi soyuq olan bir dul qadınla yaşadı. Lakin əvəzində, indi pərəstis etdiyi bu gözəl qadın bütün həyatı uzununu onun idi. Dünya, onun üçün Emmanın yubkasının ipək ətkələrində bitirdi. O özünü, onu lazımı qədər sevməməkdə təqsirləndirirdi. O daima yenidən Emmanı görmək istəyirdi. O, evə dönməyə tələsir və ürək döyüntüsü ilə pillələri qalxırdı. Emma öz otağında oturub geyinirdi. O, səssiz addımlarla gizlicə yaqlaşaraq onun çiyindən öpərdi. Emma diksinərək çıxırdı.

O, hər dəqiqə Emmanın üzüyünə, darağına, ləçəyinə toxunmaqdan özünü saxlaya bilməzdi. Bəzən o, ağzını geniş açaraq Emmanın yanağından qaba öpüşlər alardı, çox vaxt onun çılpaq qolunu, barmaqlarının ucundan ta çiyinə qədər sansız xırda öpüşlərlə bəzəyərdi. Emma, adama sırmaşan körpəni kənar edən kimi ərinə usanmış gülüşlərlə özündən kənar edərdi.

Ərə getməmişdən Emmaya elə gəlirdi ki, o, Şarlı sevir. Lakin sevgidən sonra, onu izləməli olan bəxtiyarlıq gəlmədi. O, səhv etdiyini qət etdi. Emma, kitablarda oxuduğu və çox gözəl bulduğu “bəxtiyarlıq”, “ehtiras”, “nəşə”, sözlərinin həqiqətdə nə demək olduğunu bilmək istəyirdi.

O “Pavel və Virginya”-nı¹ oxuyurdu, qamışdan tikilmiş – kuma, zənci Dominqo, Fidel adlı bir it və hamısından çox – onun üçün zəng qüllələri qədər yüksək ağaclardan dəymiş meyvələr dərin və yaxud quş yuvası tapmaq üçün ayaqyalın qum üzəri ilə qoşan balaca əziz bir qardaş dostluğu haqqında xəyala dalırdı.

¹ “Pavel və Virginya” – fransız yazıçısı Bernarden dö Sen-Pyerin (1737-1814) məşhur romanıdır.

On üç yaşı tamam olarkən, atası onu monastıra vermək üçün, özü şəhərə getirdi. Onlar Sen-Jerye məhəlləsində karvansarada dayanaraq, üzərində madmazel de-Lya-Valterin tarixini təsvir edən şəkili boşqablarda şam elədilər. Müxtəlif yerləri bıçaqla cızılaraq xarab olmuş şəkil yazıları hamısı bir ağzdan, saray həyatının alıcə-nablığını, həssaslığını və ehtişamını mədh edirdi.

İlk zamanlar o monastırda əsla darıxmaydı. Bacılar cəmiyyəti onun xoşuna gəldi. Onu məşğul etmək üçün, bacılar Emmanın uzun bir koridorla yemək otağı ilə birləşmiş, təkəyəyə aparırdılar. O, tənəffüs zamanı az oynayır, dini dərslərini yaxşı mənimsəyir və daima keşiş müavininin çətin suallarına özü cavab verməyə təşəbbüs edirdi. Sınıfların isti havasında, balaca mis səlibli təsbihlər daşıyan solğun qadınlar içərisində, qapalı bir halda yaşayaraq, Emma abdan sərinlikləri və mum şamların titrək işıqları altında, məhrəbdən axan gözəl qoxularla xumarlanaraq məvhum bir mürgüləməyə daldı. İbadətə qulaq asmaq əvəzinə, o dua kitabındakı, ətrafı lacivərd rənglə boyanmış müqəddəs şəkillərə baxardı, bu şəkillərdən o, zəif quzunu, iti oxlar sancılan müqəddəs qəlbi və səlibin ağırlığı altında yıxılan bədbəxt İsanı sevirdi. Bəzən, o nəfsini boğmaq üçün, bütün günü yeyib-içməməyi təcrübə etmək istədi. O, müxtəlif ayınlar icra etməyi düşünərdi.

Tövbə və günahları etiraf etməyə gedərkən əlləri göysün də dizi üstə üzünü barmaqlığa dayayaraq, keşişin mızıltsı altında bir kənarda daha çox qalmaq üçün, o, kiçik günahlar uydurardı. Vəzlərdə təsadüf olunan nişanlı, ər, ilahi, məşuq və əbədi nikahla edilən müqayisələr qəlbinin dərinliklərində, anlaşılmaz bir nəşə oyadırdı.

Axşamlar, duadan qabaq, sinifdə dini qiraət icra edilirdi. Adı günlərdə, müqəddəs tarixdən qısa hekayələr və yaxud rahib Freysin "Ruhani söhbətləri", bazar günləri isə əyləncə üçün "Xristianlıq dəhəsi"¹-ndən parçalar oxunardı. İlk zamanlar o, romantik bir qüسسə ilə dolu olan və sanki yerin və əbədiyyətin bütün səslərini təkrarlayan bu ahəngdar oxşamaları diqqətlə dinlərdi. Onun çocuqluğu ticarət məhəllələrində keçmiş olsa idi, yəqin ki, adətən, yazıçıların təsvirlərində tanış olduğumuz təbiəti o lirik bir məftunluqla sevərdi.

Lakin o, kəndi çox yaxşı tanıyırdı. Qoyunların mələməsi, badyalar, kotanlar ona tanışdı. O, dinc təbiətə alışmışdı, macəralara can atırdı. Dənizi, yalnız onun fırtınalarına görə sevirdi, yaşıllıqlar isə yalnız xarabalar üzərində bitdiyi zaman onu cəzb edirdi. O, mühitdəki şeylərdən özü üçün faydalı olan bir şey axtarırdı və onun qəlbinə bilavasitə qida verməyən şeyləri görəksiz bir şey kimi rədd edirdi. Məzəcinə görə o, bədii hissiyata mayil bir təbiətdən çox, sentimental bir əhvali-ruhiyyəyə malikdi və o təbiət gözəlliklərini duyaraq onlarla ruhən yaşamaqdan çox, mənzərələri sevərdi.

Alt paltarı yamamaq üçün hər ay bir həftəliyə monastıra yaşlı bir qız gələrdi. O, inqilab zamanı iflas etmiş əski mülkədar familiyasına mənsub olduğundan ruhani müdiriyyət onu himayə edirdi. Bu yaşlı qız yemək odasında, bacılarla bir masa dalında oturur və nahardan sonra işə başlamadan əvvəl, onlarla söhbət edərdi. Monastır qızları tez-tez sinifdən qaçaraq onunla oturmağa gəlirdilər. O, keçən əsrin aşıqanə nəğmələrini əzbər bilir və iynədən ayrılmayaraq, ahəstə-ahəstə oxuyurdu. O, müxtəlif hadisələr nağıl edir, yeniliklərdən məlumat verir, şəhərdə verilən tapşırıqları yerinə yetirir və döşlüyünün ciblərində gəzdirdiyi roman kitablarını gizli olaraq böyük qızlara verirdi. İş arasındakı tənəffüs zamanı isə, o özü romanın fəsil-lərini bir-biri dalınca çevirərək oxuyardı. Bu romanlarda yalnız sevgidən, aşıqlardan, məşuqələrdən, təqib olunan və tənha qəməriy-yələrdə hissiz olaraq yıxılan xanımlardan, stansiyalarda öldürülən arabaçılardan, hər səhifədə yorğunluqdan yıxılan atlardan, keçilməz ormanlardan, könül həyəcanlarından, yeminlərdən, hıçqırıqlardan, göz yaşlarından, öpüşlərdən, ay işığı altında üzən çay sandallarından, məşələrdə şaqrayan bülbüllərdən, aslan kimi cəsur, quzu kimi dinc olduqca mərhəmətli, daima gözəl əlbəmələr geyən və məzar daşları kimi göz yaşlarına səbəb olan kişilərdən danışılırdı. Altı ay müddətində on beş yaşlı Emma əski kitabların bu tozlu səhifələri ilə əllərini buladı. Daha sonra Valter-Skott¹ onu keçmişlə tanış etdi; Emma basdırılmış xəzinələr, qarovulxanalar və el aşıqları haqqında xəyala daldı. O da, qübbələrin yosunları altında günlərini keçirən və daş pəncərəyə dirseklənib başlarını əllərinə doğru əyərək çöltün dərinliklərindən çıxacaq ağ lələkli, qara atlı süvarini gözələnən uzun korsaqlı

¹ Valter Skott – məşhur ingilis yazıçısıdır (1711-1832) dünya ədəbiyyatında tarixi romanları ilə tanınmışdır.

² Mürtəce və klerikal fransız yazıçısı Şatobrianın (1768-1848) əsəri

feodal xanımları kimi, qədim şatolarda yaşamaq istəyirdi. O zamanlar Emma Mariya Styuarta pərəstiş edir və öz bədbəxt həyatları ilə şöhrət qazanmış məşhur qadınlar qarşısında heyran qalırdı. Janna d'Ark, Eloiza, Aqnesa Sorel gözəl Ferroner, Klemensiya, İzora kimi qadınlar ona tarixin qara göylərində parlayan quyruqlu ulduzlar kimi gəlirdi; göylərin qaranlığından, bir-birilə rabitəsi olmayan, daha çox itib gedənlər zahir olurdu; Beamesin¹ başı üstündə divan quran müqəddəs Lyudoviq, Varfolomeyev gecəsindən bəzi şeylər, Lyudoviq XIV səltənətini mədh edən boşqab şəkilləri haqqındakı daimi xatirələr. Musiqi dərslərində oxuduğu romanslarda balaca qızıl qanadlı mələkciklərdən, madonnalardan, sahil göllərindən, qayıqlardan bəhs edilirdi və bütün bu məsum bəstələr, musiqi nöqsanları və üslub sadəlikləri içərisindən, onun gözü qarşısında sevgi həyatının vahimələrini canlandırırdı. Onun rəfiqələrinin bəziləri hədiyyə olaraq aldıkları kitabları özlərilə bərabər monastura gətirirdilər. Bu kitabları oxumaq yasaq edildiyinə görə, gizləmək lazım gəlirdi. Onları ancaq yataq odasında oxuyurdular. Emma gözəl atlas cildlərə ehtiyatla toxunaraq gözlərini heyətlə tanıdığı müəlliflərin adları üzərində saxlardı; bu müəlliflər əksəriyyətlə qraf və vikond adlanaraq öz adlarını əsərlərin sonunda yazırdılar.

Emma qıvrıyular üzərindəki ipək kağızı üfürüb qaldırarkən titrəyirdi. Kağız sıçrayıb qalxar və iki qat bükülərək səhifəni açardı. Eyvanın surahısı dalında qısa plashı bir gənc bir qızı qucaqlamışdı; qızın kəməmindən sədəqə vermək üçün balaca bir torba asılmışdı, əynində ağ paltar vardı. Bəzən bunlar tanınmayan sarı saçlı ingilis lediləri olurdular, onlar dairəvi həsir şlyapalarının altından, işıqlı gözlərilə baxırdılar. Onlar parkda gəzən kalyaskalarda uzanmışdılar, ov iti də bu kəretanın dalınca qaçırdı, bu kəretanı ağ sığın dərisi geymiş iki balaca onbaşı idarə edirdi. Başqaları divan üzərində açıqları məktub qarşısında düşüncəyə dalmış və yarı açıq, qara pərdə ilə azacıq örtülmüş pəncərədən ayı seyr edirdilər. Yanaqlarında göz yaşları olan sadədil qızlar, qotik çərçivəli pəncərələrdən qumru quşunu öpürdülər, yaxud başlarını çiynlərinə əyərək, gülümsəyir və əyri başmaq ucuna bənzər nazik, iti uclu barmaqları ilə, papatyə çiçəkləri yarpaqlarını qırıb tökürdülər. Ey, uzun çubuq çəkərək qübbələr altında rəqqasələrlə əl-ələ gəzən soltanlar, gavurlar, türk qılınç-

ları, yunan fəsləri, siz də orada idiniz, xüsusən siz, ey əsrarəngiz ölkələrin dumanlı mənzərələri, bizə eyni zamanda, xurma və cam ağaclarını sağda pələngləri, solda aslanları, üfüqdə tatar minarələrini və ön sırada istirahət edən dəvələrlə bir cərgədə Romanın xarabazarlığını təsvir edən mənzərələr, siz də orada idiniz! Bütün bunlar qalın, diqqətlə təmizlənmiş bir meşə ilə əhatə olunmuşdu: günəşin şaqul şüaları sularda titrəyirdi, boz-çelik fonlu sularda ağ cızıntılar halında ötə-bəridə dumalar üzürdü.

Emmanın başı üzərində asılmış divar lampasının abajuru yataq odasının sakitliyində, bulvar boyu qoşan gecikmiş bir kira arabası təkərlərinin uzaq taqqıltısı altında, bir-biri arxasınca onun qarşısından keçən bu mənzərələrə işıq salırdı.

Anası ölərkən, Emma ilk günlər çox ağladı. O, mərhəmətin saçları üçün ramka sifariş etdi və Bertoya yazdığı, həyatın faniyi haqqında kədərli düşüncələrlə dolu məktubda, sonralar, özünü də həmin məzarlıqda dəfn etmələrini rica edirdi. Mərhəmətli ata qızın xəstə olduğunu düşünərək onu görməyə gəldi. Emma, qaba qəlblərə yabancısı olan yüksək bir qüssənin nadir idealına yaxınlaşdığını hiss edərək, qəlbində razı idi. O həvəslə, Lamartin¹ həssaslığı dalğalarında üzür, göl dibindən gələn arfa sədalarını, ölən bir durnanın nəğməsini, düşən yarpaqların xışıltısını, göylərə yüksələn məsum bəkilərin səslərini və dərələrin sükutunda cınlayan hər şeydən yüksək nidaları dinləyirdi. Bütün bunlar onu bezdirdi, lakin o, bunu etiraf etmək istəməyirdi, o, beləcə, əvvəllər adətli üzrə, sonralarsa məğrurluğundan belə yaşayıb dururdu. Nəhayət o, təəccüblə özünü tamamilə sakit hiss etdi və qəlbindəki qüssələrini, alınıdakı qırışıqlardan çox olmadığına qane oldu.

Onun arzularını səhsiz olaraq təyin etmiş mərhəmətli rəhiblər, birdən-birə madmazel Ruonun, onların əlindən sürüşdüyünü görərkən az təəccüb etmədilər. Onlar, doğrudan da, Emmanı ibadətlərlə, dualarla, pəhrizlərlə, vəzlərlə o qədər incitmiş, müqəddəs məzlumlara ixlaskar bir hörmət təlqin etmək üçün o qədər cidd-cəhd etmiş və nəfsi öldürüb ruhu xilas etmək üçün ona o qədər gözəl məsləhətlər vermişdilər ki, cilovundan çəkilərək aparılan atlarda baş verən bir hal, onda da əmələ gəldi. O, birdən dayandı və yüyəni ağzından buraxdı. Kilsəni – zənginə, musiqini – romansların sözlə-

¹ Beames – Henrix IV, fransız kralı

¹ Lamartin – lirik fransız şairidir (1790-1869).

rinə və ədəbiyyatı – könlüdə doğurduğu incə hisslərə görə sevən bu qızın müsbət zəkası, keçirdiyi nəşə və həyəcanlara baxmayaraq, etiqadın sirrlərinə qarşı üsyan etdi və onun təbiəti əleyhinə olaraq bir çox şeylər yaşadan intizamlı heç bir yolla barışa bilmədi. Atasını onu monastırdan götürərkən onun getməsinə heç kəs kədərlənmədi. Hətta monastır başçısı, onun son zamanlar lazımı qədər hörmətkar olmadığını da söyləyirdi.

Emma öz evinə döndü. Əvvəllər xidmətçilərə əmr etmək ona xoş gəlirdi, lakin kənd onu tez bezdirdi, o monastır üçün heyifsilənməyə başladı. Şarl ilk dəfə Bertoya gələrkən Emmaya elə gəlirdi ki, artıq onun həyatında xülya olmayacaq, o daha heç bir hisslə yaşamayacaq, heç bir şey hiss etməyəcək.

Lakin başqa cür yaşamaq arzusu və bəlkə də kişi yaxınlığından doğan bir həyəcan onu inandırır ki, bu vaxta qədər füsunkar göylərin nurlarında qızıl lələkli böyük bir quş kimi süzən əcib bir ehtirasa artıq malik olmuşdur. İndi o, hiss etdiyi sakit həyatın, həsrətində olduğu o səadət olduğunu, özünə təsəvvür edə bilməzdi.

VII

Emma, bal ayı adlanan bu günlərin, əslində, onun həyatının ən gözəl zamanı olduğu haqqında tez-tez düşünürdü. Lakin onun şirinliyini dadmaq üçün, toydan sonrakı ilk günləri nəşədə keçirmək üçün gürultulu adları olan ölkələrə uzaqlaşmaq lazım idi. Göy ipək pərdəli posta karetasında dik bir yolla addım-addım qalxır və karetasının dağlarda əks edərək, keçilərin zınqırları ilə şəlalənin boğuc gürultusuna qarışan nəğməsini dinləyirdilər. Günəş üfquqə enərkən körfəzin sahilində limon ağacları rayihələrilə nəfəs alırdılar. Axşamlar isə qəsrin səkisində, xülyalar içərisində əl-ələ tutaraq ulduzlara baxır və gələcəyə fəal açırdılar. Emmaya elə gəlirdi ki, dünyada bəzi yerlər öz-özünə bəxtiyarlıq doğurur və bu bəxtiyarlıq, başqa torpaqlarda quruyan bitkilər kimi yalnız o yerlərdə yaşayır. Nə üçün o bir İsveçrə daxması eyvanında surahıya söykənərək otura bilməyir və ya iti uclu şlyapa, yumşaq çəkmə və ağ manjetli qara məxmər palto geymiş ərilə, Şotlandiya köşklərində dərdlərini dağıda bilməyir.

Olsun ki, o bu xülyalarını birisinə açmaq belə istərdi. Lakin buludlar kimi qərarsız və küləklər kimi coşqun olan bu ani təlaşları nə cür ifadə edə idi? O, nə söz tapırdı, nə fürsət, nə də cəsarət.

Lakin əgər Şarl buna səy etsə idi, əgər o, arzu etsə idi, əgər onun nəzərləri heç olmasa bir dəfə qızın düşüncələrini qarşılamağa can atsa idi, Emmaya elə gəlirdi ki, o vaxt qəlbinin tükənməz dövləti, meyvə ağaclarındakı dəymiş meyvələr, toxunarkən töküldüyü kimi, dərhal töküldürdi. Lakin onlar daha çox yaxınlaşdıqca, Emmanı ondan uzaqlaşdıran daxili bir soyuqluq artırırdı.

Şarlin sözləri, küçə səkiləri kimi yastı idi, onun misgin fikirləri də bu səkidə öz adı paltarlarında həyəcan, şadlıq və arzu oymatmadan dolaşır dururdular. Ruanda gəldiyi zaman ərzində teatra gedərək Paris aktyorlarına baxmaq üçün bir dəfə də olsun maraqlanmadığını özü söyləyirdi. O üzmək, qılınc oynatmaq, tüləng atmaq bacarmıyır, bir dəfə, hətta Emmaya romanda rast gəlmiş at miniciliyinə aid bir termini izah edə bilmədi.

Kişi hər bir şeyi bilməyə, özünün cürbəcür fəaliyyəti ilə qadına üstün gəlməyə, onu həyatın bütün sirrlərinə aşina etməyə, ona ehtirasın özəmətinə və incəliyini açmağa məcbur deyilmirdi. Lakin o! O, Emmaya heç bir şey aça bilmədi, o, heç bir şey bilməyir, heç bir şey istəməyirdi. O, elə zənn edirdi ki, Emma xoşbəxt idi. Emma isə onun bu soyuqanlıq sakitliyinə, buludsuz, sarsılmaz kütlüylünə və həmçinin ona verdiyi bu bəxtiyarlığa görə, Şarla hirsələnirdi.

Bəzən Emma rəsm çəkməyi təcrübə edirdi. Şarl onun yanında duraraq Emmanın kağız üzərinə əylərək oturduğunu, çəkdiklərini yaxşı görmək üçün gözlərini qıydığını və ya rezin əvəzini görəndə çörək yumrusunu baş barmağı ilə özdiyi səyr edərək, həzz alırdı. Emma royal başında oturarkən barmaqları nə qədər cəld hərəkət edirdisə, Şarl da bir o qədər artıq heyərlənirdi. O, arxayın bir halda royalın dillərinə vurur və əlləri maneəsiz bir surətdə dillər üzərilə üstədən aşağı hərəkət edirdi. Emmanın narahat etdiyi əski royal, bütün tellərilə səslənirdi. Onun səsi açıq pəncərədən, kəndin o biri başında eşidilirdi və çox vaxt, böyük yoldan keçən, ayağında tufli, şlyapasız məhkəmə pristavı mirzəsi əlindəki kağız vərəqi ilə dayanaraq diqqətlə qulaq asardı.

Eyni zamanda Emma evi yaxşı dolandırır. O, xəstələrə müalicə üçün hesab vərəqəsi göndərirdi, onun məktubları yaxşı üslubda yazılaraq, dükancı hesabına bənzəməyirdi. Bazar günləri qonşulardan birisi onlarda nahar etdikdə, o, qərribə yeməklər hazırlamaq, üzüm yarpaqları ilə döşənmiş boşqaba sarı gavalı piramidlərini qəşəng bir surətdə düzmək, meyvə jelsi qabını boşqaba çevirmək kimi fəndlər

qurar və həttə çərəzdən sonra ağız yaxalamaq üçün xüsusi fincanlar hazırlamaqdan danışırdı, bütün bunlar Bovari ailəsinin hörmətini artırırdı.

Şarl, nəhayət, belə bir arvadı olduğuna görə, özünə hörmət etməyə başladı. O, enli bir ramkaya qoyaraq salonda, divardan yaşıl qaytanla asmış olduğu karandaşla çəkilmiş iki balaca eskizi loğalıqla göstərirdi. Qonşular günorta duasından qayıdarkən feldşeri qapıda, üzü işləməli gözəl tufillərdə gördülər.

O, evə gec olaraq saat ondan sonra, çox vaxt isə gecəyarısı döndürdü. O, ac gəlirdi, bu vaxtlar xidmətçi qadın yatdığından, Emma özü ona qulluq edərdi. O, yemək zamanı özünü sərbəst hiss etmək üçün şırtukunu çıxarır, gün ərzində gördüyü bütün adamlardan, gətirdiyi kendlərdən, yazdığı ilaclardan nağıl edərdi. Özündən məmnun bir halda xörəyin artığını yeyir, pendir çeynəyir, alma dişləyir və qrafindəki araqdan doyunca içirdi. Sonra çarpayıya uzanır, arxası üstə çevrilir və xoruldayırdı.

O, çocuqluğundan kalpaqda yatmağa adət etmişdi, ipək dəsmal onun başında durmıyırdı. Səhərlər saçları qarışmış, pırtlaşmış bir halda, gecə bağları açılmış balişdan çıxan tük içərisində olardı. O, daima, iki qat qalın quncu olan və ağac bir ayağa geydirilmiş kimi nəzərə gələn uzun boğazlı, möhkəm bir çəkmə geyirdi. O deyirdi ki, "bu, əsil kənd malıdır ki, var".

Anası belə qənaətkarlığı böyənirdi. Evində ailə fərtınası qoparkən o, oğluna qonaq gəlirdi. Buna baxmayaraq, deyəsən, madam Bovari (ana) əvvəldən gəlinin əleyhinə idi. O, "Emmanın keçirdiyi həyatın onların vəsaitinə müvafiq olmadığı" fikrində idi. Odun, qənd və şam "varlı evində olduğu kimi əriyirdi", mətbəxdə yandırılan kömür iyirmi beş boşqablıq nahar bişirməyə yetişirdi. O, onların alt paltarlarını qatlayaraq şkafa yığır və Emmaya, qəssab ot gətirərkən, ondan nə təhər göz-qulaq olmağı öyrədirdi. Emma itaətlə bu dərsləri dinləyirdi. Madam Bovari daha artıq həvəslə onu öyrədirdi və bütün gün ərzində "qızım" və "ana" nidaları ara vermədən eşidilirdi. Bu sözləri yüngül dodaq titrəyişləri müşayiət edir və bu nəvazişli ləqəblər, qəzəbdən titrəyən bir səslə söylənirdi.

Madam Dyubek zamanları, qarı özünü birinci adam hiss edirdi. Lakin indi Şarlin Emmaya olan məhəbbəti qarışa ona aid bir şeyin oğurlanması, ona xain çıxılması kimi gəlirdi, o oğlunun səadətinə, iflas olmuş bir adamın pəncərədən əvvəlki evində sərəncamlar verən

adamlara baxması kimi kədərli bir sükutla seyr edirdi. Xatirələrini nağıl etmək bəhanəsilə o, Şarl öz zəhmət və fədakarlıqlarını sayır və onları Emmanın qayğısızlığı ilə müqayisə edərək arvadını belə müstəsna bir sevgilə sevməyin ağıllı bir şey olmadığı nəticəsini çıxarırdı. Şarl ona nə cavab verəcəyini bilməyirdi. O, öz anasına hörmət bəsləyir, arvadını isə nəhayətsiz dərəcədə sevirdi. Birincinin mülahizələrini günahsız hesab edərək, eyni zamanda, ikincini qüsursuz bilirdi. Madam Bovari (ana) gedəndən sonra, Şarl anasının ağzından eşitdiyi ən günahsız tənbehlərdən birisini, eyni ifadə ilə, qorx-qorxa təkrar etməyə təşəbbüs etdi. Lakin Emma elə buradaca onun haqsız olduğunu isbat etdi və onu xəstələrin yanına yola saldı.

Öz nəzəriyyələrini təqib edərək və onları düzgün sayaraq Emma özündə sevgi oymatmağa təşəbbüs edirdi. Ay doğarkən, bağda əzbər bildiyi bütün sevgi nəğmələrini ərinə deklamasiya edər və ah çəkərək melanxolik həzin şeirlər oxuyardı. Lakin o öz-özünü həyəcanlandıрмаğa müvəffəq olmayırdı, Şarl da nə həyəcanlanırdı, nə də Emmaya qarşı məhəbbəti artırdı. Bu surətlə, onun qəlbində heç olmasa kiçik bir qığılcım alışdırmağa təşəbbüs etdikdən sonra, məşrut şəkildə zahir olmayan şeylərə inanmağı bacarmadığı kimi, duymadığı şeyləri anlaya bilməyən Emma Şarlin məhəbbətinin çox da qüvvətli olmadığına qane oldu. Şarlin məhəbbəti çox müntəzəm bir hal alırdı. O, Emmanı müəyyən saatlarda öpürdü, bu öpüş, tamamilə bir vərdis, nahardan sonra gözələnən bir çərəz halını alırdı.

Cənab Bovari tərəfindən sələmcədən sağaldılmış meşə qoruq-cusu, madama balaca bir italyan küçüyü hədiyyə etdi. Gözməyə gedərkən Emma onu özülə bərabər aparırdı, Emma, müvəqqəti olsa belə, yalnız qalmamaq və daima qarşısında eyni bağı və tozlu yolu görmək üçün tez-tez gəzməyə gedirdi.

O, Vanvil qayın ağacılığına gedir, daş divar yanındakı boş qəməriyyəyə yaxlaşırdı, bu divarın o tərəfi çöl idi. Xəndəkdə otlar arasında sivri yarpaqlı hündür qamışlar bitmişdi.

Son dəfəki ziyarətindən sonra burada heç bir şeyin dəyişməmiş olduğunu yəqin etmək üçün o, daima ətrafına baxırdı. Lakin həmin yerdə çiçəklər, çadır otları və mixək gülləri bitmişdi. Gicitkan kolları daş yığınına əhatə etmiş, çürümüş qapılar və paslanmış dəmir sür-gülərlə möhkəmcə bağlanmış pəncərələri isə əvvəlki kimi yosun basmışdı.

Onun düşüncəsi ilk əvvəl, çöldə dolaşan sarı kəpənəklərə hüsrən, çöl şişanları dalınca qoşan və taxıl zəmisini kənarında lələ çiçəklərini qurpan küçək kimi, məqsədsiz və pərişan bir halda dolaşır, sonra bir nöqtəyə toplaşır. Ot üzərində oturaraq və çətininin ucu ilə otları darayaraq Emma təkrar edirdi:

– Neçin... ilahi! Neçin mən ərə getdim?

O, özündən sorurdu ki, həyat təsadüfən başqa cür cərəyan etsə idi, digər bir kişiylə rast gələ bilərdimi. Emma, o başqa həyatın nə cür ola biləcəyini, vüqu bulmayan hadisələrin nə cür keçiriləcəyini və tanımadığı o ərin nə təhər ola biləcəyini təsəvvür etməyə çalışırdı. Həqiqətən, bu feldşer o kişilərin heç birisinə bənzəməyirdi. O da, Emmanın monastır rəfiqələrinin getdikləri kişilər kimi gözəl, hazır-cavab, cazibəli ola bilirdi; şübhəsiz ki, onlar hamısı belə idilər. Görəsən, onlar indi nə edirlər? Onun rəfiqələri indi şəhərdə, gurultulu küçələrdə, teatrlarda, zəngin balolarda həyat sürürlər; bu gözəl həyatdan könül fərhlənir, duyğular çiçəklənir. Onun həyatı isə, pəncərəsi şimala açılan bir daxma kimi soyuq idi və qüssə, sakit bir hörümçək kimi qəlbinin bütün guşələrində öz torlarını hörürdü.

Mükafatını almaq üçün səhnəyə çıxdığı günü – hədiyyə paylayan günləri xatırladı. O zaman onun hörülkləri, ağ paltar, açıq prunel tufilləri və qəşəng görkəmi vardı; o öz yerinə qayıdarkən yaşlı kişilər kompliment söyləmək üçün ona doğru əylirdilər. Monastır həyatı arabalarla dolu idi. Onunla, kareta qapısı ağzında salamlışırdılar, musiqi müəllimi isə öz skripka qutusu ilə keçərək ona baş əymişdi. Bütün bunlar nə qədər çoxdan olmuşdular, nə qədər uzaqda qalmışdılar.

O, Calini çağırırdı, dizləri üstünə aldı, onun nazik çənəsinin barmaqları ilə oxşadı və:

– Ey, kədən nə olduğunu bilməyən heyvan, xanımını öpsənə! – dedi.

Sonra bərkdən əsnəyən çevik itin kədərli üzünə baxaraq, rıqqətə gəldi və onun taleyini öz taleyilə müqayisə edərək, sanki birisinin acılarını ovudurmuş kimi, bərkdən onunla söhbət etməyə başladı.

Bəzən dənizdən əsən coşqun külək, bütün Qo yaylaları üzərindən çapıb keçir və uzaq çöllərə qədər şor bir sərinlik yayırdı. Qamışlar fit çalaraq yerə sərilir, qaynağacları yarpaqları ani bir titrəyişlə xışıldayırdı, təpələr isə yeknəsək bir səslə dalğalanıb dururdu. Emma bərk-bərk şala bürünərək qalxdı. Sənən günəşin yaşıl şüaları yarpaqlar

arasından keçərək seyrək yosunlar bitmiş xiyabanı işıqlandırır, yosunlar Emmanın ayaqları altında xışıldayırdı. Günəş batırdı. Budaqlar arasından qırmızı, göy görsənirdi, uca boylu, sıra ilə düzülmüş ağaclar, qızıl bir fon üzərində əks edən qara sütun sıralarına bənzəyirdi. O, vahimələndi, Calini çağıraraq böyük yolla cəld Tosta döndü. Evdə yorğun bir halda kresloya oturdu və bütün axşamı bir kəlmə də olsun danışmadı.

Sentyabrın əvvəllərində onun həyatında gözənilməyən bir hadisə baş verdi: o, Vobessara, markiz d'Andervillyegilə dəvət olundu.

Keçmiş nazir, restavrsiya zamanı markiz, siyasi həyata qayıtmaq arzusu ilə yavaş-yavaş vəkəllər palatasına namizədliliyini hazırlayırdı. Qışda o səxavətlə yoxsullara yanacaq paylayır, oblast qurultayında daima, öz mahalında yollar inşa edilməsini şiddətlə tələb edirdi. Yayda bərk istilər düşərkən onun boğazına çibən çıxdı. Şarl şişi nəstərlə dəşərək onu, bir ecaz göstərmiş kimi sağaltdı.

Operasiya üçün mükafat verməkdən ötrü Tosta göndərilmiş işlər müdiri, şatoya dönərək, elə o axşam, doktorun bağında yaxşı gilə ağacları gördüyünü danışdı. Vobessarda gilə ağacları pis yetişdiyinə görə, markiz Bovaridən calaq üçün bir neçə çilik istədi. O, şəxsən feldşərə təşəkkür etməyi lazım bildi, Emmanı gördü və onun gözəl fiqurası olduğunu və tərz-i hərəkətlərinin kəndə uyğun olmadığını kəsdirdi. Gənc ər-arvadı dəvət etməklə nəzakət dairəsindən kənara çıxmayaqlarını və böyük münasibətsizlikdə olmayacaqlarını şatodakılar yəqin etdilər.

Çərşənbə günü, gündüz saat üçdə cənab və xanım Bovari öz kalyaskalarına minərək şatoya yola düşdülər. Dala böyük bir çamadan bağlanmışdı, ayaq örtüyü altına isə şlyapa qutusu qoyulmuşdu. Bundan başqa, Şarlin ayaqları yanına daha bir qutu qoyulmuşdu. Qaranlıq qarışarkən onlar gəlib çatdılar; gələn arabaların yollarını işıqlatmaq üçün parkda qəndillər yandırılmışdı...

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

Jan Batist Molyer

Skapenin kələyi (tərcümə edən Elçin) 13

Şarl Perro

Büllur başmaq (tərcümə edən Xəlidə Həsəlova) 58

Çəkməli pişik (tərcümə edən Şəfiqə Ağayeva) 64

Qırmızıpapaq (tərcümə edən Şəfiqə Ağayeva) 68

Fransua Mari Volter

Kandid, yaxud optimizm (tərcümə edən Nəzakət Ağazadə) 71

Abbat Prevo

Manon Lesko (tərcümə edən Cabbar Cabbarov) 91

Deni Didro

Ramonun qardaşı oğlu (tərcümə edən Aslan Aslanov) 117

Pyer Oqüsten Karon dö Bomaşş

Fiqaronun toyu (tərcümə edən Cəfər Cabbarlı) 136

Anri dö Sen-Simon

Təşkilatçı (tərcümə edən Hamlet Qoca) 225

Klod Jozef Ruje dö Lil

Marsilyeza 227

Pyer Jan dö Beranje (tərcümə edən B.Behbudov)

Bülbüllər 230

Ey vəfalı eşqin nəğməzənləri 230

Təmizdir qəlbiniz, parlaq bülluru 231

Sizdən ucalmada hüriyyət səsi 231

Nəğmənin bildirir zövqi-cənnəti 232

Kürən Janna 232

Mən onu görmüşəm bərli-bəzəkli 232

Özü yaşda, zəngin bir icarədar 233

Bir ər, bir də gözəl övlad həvəsi 233

Ecaz deyilmidir, həqiqi aşiq? 233

Azad insan 234

Bu doğru ki, avam bir yoxsulam mən 234

Cahanda hər qüdrət bir sıxıntıdır 235

Bəxtimlə arada sülhümüz möhkəm 235

Ancaq bu nə sirdir, bu nə əlamət 235

Qoca səfil 236

Cavanlığımda düşərdim bütün günü bazara 236

Cahanda yoxsulun, əfsus, de varmı bir vətəni? 237

İvto kralı 238

Saray şairi 240

Qocalıq 242

Sındırılmış skripka 243

Anri Mari Stendal

Vanina Vanini (tərcümə edən Vidadi Paşayev) 245

Aleksandr Düma

Qafqaz səfəri
(tərcümə edənlər Qəzənfər Paşayev, Həmid Abbasov) 271

Viktor Hüqo

Uşaqlıq (tərcümə edən Şamil Zaman) 304

Əkinçi (tərcümə edən Şamil Zaman) 304

Barrikada üzərində (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	305
Kozetta (<i>tərcümə edəni Zəminə Cavanşirova</i>)	306

Jorj Sand

İndiana (<i>tərcümə edənlər Cəmil Əlibəyov, Zeynal Babayev</i>)	347
--	-----

Jerar dö Nerval

Dayanacaq (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	388
Lüksemburq xiyabanı (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	388
Sonet (<i>tərcümə edəni Hamlet İsaخانlı</i>)	389

Qüstav Flober

Madam Bovari (<i>tərcümə edəni Ənvər Məmmədخانlı</i>)	390
---	-----

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ
I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ
2007

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Leyla Hüseynova</i> <i>Zeynəb Əmirəliyeva</i>

Yığılmağa verilmişdir 31.03.2007. Çapa imzalanmışdır 25.06.2007.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 27. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 53.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

W6(4)
F87

